

DOBROGEA. COORDONATE ISTORICE ȘI ARHEOLOGICE

Lucrarile workshop-ului
"Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice"
Tulcea, 20-22 octombrie 2016

desfășurat în cadrul
Proiectului Cultural cu finanțare nerambursabilă a
Administrației Fondului Cultural Național
contract nr. P053/21.01.2016
"Cartografia cetăților medievale dispărute din Dobrogea"

**DOBROGEA. COORDONATE ISTORICE ȘI ARHEOLOGICE /
DOBROGEA. ARCHAEOLOGICAL AND HISTORICAL COORDINATES**

Lucrările workshop-ului "Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice", Tulcea, 20-22 octombrie 2016, desfășurat în cadrul Proiectului Cultural cu finanțare nerambursabilă a Administrației Fondului Cultural Național contract nr. P053/21.01.2016 "Cartografia cetăților medievale dispărute din Dobrogea" / *The workshop "Ottoman Dobrogea - Archaeological and historical coordinates", Tulcea, October 20th-22nd 2016, developed in the frame of Cultural Project with co-financed by The National Cultural Fund Administration, contract No. P053/21.01.2016 "The Cartography of the missing medieval fortresses in Dobrogea".*

Organizatori/ Organizers:

Asociația Pro Noviodunum

Institutul de Cercetări Eco-Muzeale "Gavrilă Simion" Tulcea

Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea "Ovidius" Constanța

**Editori / Editors: Aurel-Daniel STĂNICĂ, Gabriel CUSTUREA,
Daniela STĂNICĂ, Emanuel PLOPEANU**

Referenți științifici: dr. Gabriel CUSTUREA

dr. Aurel-Daniel STĂNICĂ

conf. univ. dr. Emanuel PLOPEANU

Autorilor le revine întreaga responsabilitate pentru conținutul științific al
lucrărilor publicate în prezentul volum.
Authors retain full responsibility for the scientific content of articles published
in this volume.

DOBROGEA.

COORDONATE ISTORICE ȘI ARHEOLOGICE

Lucrarile workshop-ului
Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice
Tulcea, 20-22 octombrie 2016,
desfășurat în cadrul
Proiectului Cultural cu finanțare nerambursabilă a
Administrației Fondului Cultural Național
contract nr. P053/21.01.2016

Editori/ Editors:
Aurel-Daniel STĂNICĂ
Gabriel CUSTUREA
Daniela STĂNICĂ
Emanuel PLOPEANU

Coperta 1 / Cover 1: Aşagi Tuna Haritasi (Harta Dunării de Jos),
după Gökçen Coşkun ALBAYRAK, 19. *Yüzyilda Osmanli Tunasi'nda Tigaret*,
Doktora Tezi, Istanbul, 2012, p. 328.

Editori / Editors:

Aurel-Daniel STĂNICĂ, Gabriel CUSTUREA,
Daniela STĂNICĂ, Emanuel PLOPEANU

Traducere limba engleză / Translated: Adnana Mihaela PĂTRĂŞCOIU

DTP & Layout: Aurel-Daniel STĂNICĂ, Carmen SIMIONESCU

Coperta / Cover: Aurel-Daniel STĂNICĂ, Liviu HARITON

Volum publicat de / *Published by:*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Dobrogea : coordonate istorice și arheologice / Aurel-Daniel Stănică,
Gabriel Custurea, Daniela Stănică, Emanuel Plopeanu, - Iași : StudIS,
2016

ISBN 978-606-775-387-5

I. Stănică, Aurel Daniel

II. Custurea, Gabriel

III. Stănică, Daniela

IV. Plopeanu, Emanuel

902(498.8)

Cuprins / Summary

5	Cuvânt înainte
7	Aurel-Daniel Stănică The missing fortresses in Dobrogea. Case study: Turkish fortifications Fortificațiile dispărute din Dobrogea. Studiu de caz: fortificațiile turcești
37	Adrian Ilie Karasu-Medgidia în perioada dominației otomane (sec. XV-XIX) Karasu-Medgidia during the Ottoman domination (15 th - 19 th centuries)
49	Costantin Nicolae Noi date despre fortificația otomană de la Hârșova New data about the Roman fortification from Hârșova
85	Laurențiu Radu Note cu privire la istoria Mangaliei în epoca otomană Notes about the history of Mangalia in the Ottoman era
105	Niculina Dinu Observații privind ceramica otomană din Dobrogea (secolele XV-XIX) Observations regarding the Ottoman ceramics from Dobrogea (15 th - 19 th centuries)
113	Aurel-Daniel Stănică, Daniela Stănică Economy and commerce in Tulcea in the 14th - 16th centuries Economie și comerț la Tulcea în secolele 14-16

- 135 Ileana Căzan
Cartografia în secolele XVI-XVII – de la reprezentare simbolică la știință.
Studiu de caz: Dunărea de Jos, Marea Neagră și Dobrogea în atenția Casei de Austria
Cartography in the 16th - 17th centuries – from symbolic representation to science. Case study: the Lower Danube, the Black Sea and Dobrogea in the attention of the House of Austria
- 167 Aurel Mototolea
Elemente de urbanism în Dobrogea otomană (sec. XVI-XVIII)
Elements of urbanism in Ottoman Dobrogea (16th - 18th centuries)
- 203 Aurel Vîlcu, Gabriel Custurea
Un tezaur de falsuri după monede otomane de la Ahmed I descoperit la Movilița, jud. Constanța
A treasury of counterfeits after Ottoman coins from Ahmed I found in Movilița, Constanța County
- 219 Andreea-Atanasiu Croitoru
Relatări ale corespondenților de război din 1877-1878 despre scufundarea monitorului otoman "Seyfi"
Reports of war correspondents from 1877 - 1878 about the sinking of the Ottoman river monitor "Seyfi"
- 229 Silvana Rachieru
Teritoriu vechi, stăpân nou: Vizite regale în Dobrogea după 1878 în perspectivă otomană
Old territory, new ruler: The royal visits in Dobrogea after 1878 in the Ottoman perspective
- 235 Sorin Mureșeanu
Dobrogea în contextul construcției naționale. Reflecții în perspectivă integratoare
Dobrogea in the context of the national construction. Reflections in an integrative perspective

- 261 Valentin Carată, Valeriu Țurcan
Ocupația rusă și emigrarea populației turco-tătare din Dobrogea
The Russian occupation and the emigration of the Turkish – Tatar population from Dobrogea
- 273 Tiberiu Cazacioc
Pietrele funerare din Balabancea, marturie despre musulmanii kâzâlbași din Anatolia
The tombstones from Balabancea, testimony about the kâzâlbași Muslims from Anatolia
- 283 Ibram Nuredin
Conviețuire interetnică și interconfesională în Dobrogea – Repere istorice și culturale
Interethnic and interconfessional cohabitation in Dobrogea – Historical and cultural highlights
- 301 Stoica Lascu
Dobrudja in Ottoman times. A Romanian bibliography (from the 50^s of the twentieth century until today)
Dobrogea în timpuri otomane. O bibliografie românească (din anii '50 ai secolului XX până astăzi)
- 359 Gabriel Custurea /Andreea Andrei
Osmanistica în România. Repere bibliografice
Osmanistics in Romania. Bibliographical highlights
- 375 Daniela Stănică
Istoria Imperiului Otoman reflectată în manualele de istorie
The history of the Ottoman Empire reflected in the History textbooks
- 385 Lavinia Dumitrașcu, Gheorghe Dumitrașcu,
E timpul operelor capitale în problema minorităților etnice din România – În mod expres, comunitatea turcă și tătară
It's time for the capital works in the issue of the ethnic minorities from Romania – Specifically, the Turkish and Tatar minority
- 397 Abrevieri
Abbreviations

CUVÂNT ÎNAINTE

Acest volum reunește comunicările prezentate la Workshop-ul "Dobrogea otomană – coordonate istorice și arheologice", desfășurat în perioada 20-22 octombrie 2016 la Tulcea, organizat de Asociația Pro Noviodunum Tulcea în parteneriat cu Institutul de Cercetări Eco-Muzeale "Gavrilă Simion" Tulcea, Muzeul Național de Istorie și Arheologie Constanța și Facultatea de Istorie și Științe Politice din cadrul Universității "Ovidius" Constanța. Workshop-ul este parte integrantă a unui amplu proiect cultural *Cartografia cetăților medievale dispărute din Dobrogea*, cofinanțat de Administrația Fondului Cultural Național, cu derulare în perioada ianuarie-noiembrie 2016.

Workshop-ul "Dobrogea otomană – coordonate istorice și arheologice", activitate în cadrul proiectului cultural, a reunit personalități ale vieții științifice din România, recunoscute pentru contribuția deosebită la cunoașterea istoriei Dobrogei medievale și moderne. Obiectivul organizatorilor a fost acela de a pune în valoare studiile, rapoartele, notele care valorifică cercetările istorice și arheologice referitoare la evoluția provinciei în secolele XV-XIX.

În Dobrogea, din motive obiective și subiective, perioada medievală a fost neglijată, spre deosebire cea antică. Lipsa de preocupare pentru această regiune istorică a reprezentat o motivație puternică pentru membrii organizației de a scrie un proiect care să acopere subiectul.

Proiectul abordează noile tendințe în cercetare, utilizarea metodelor moderne interdisciplinare care, prin eficiența și acuratețea lor, oferă în cercetarea arheologică instrumente alternative, nedistructive, ce permit achiziționarea unui număr mare și

prețios de informații. Datele obținute sunt digitizate și sunt destinate cu precădere administrației culturale și specialiștilor dar și marelui public deoarece, într-o societate bazată pe cunoaștere, este nevoie ca acesta să cunoască și aspecte legate de patrimoniul digital. Este necesară existența unei baze de date care să fie corelată și cu conceptele de conservare integrată și dezvoltare durabilă, de care este nevoie în politica investițională și de amenajare a teritoriului, precum și în cea referitoare la patrimoniul natural și protecția mediului. Astfel existența unei baze de date care să integreze conservarea patrimoniului cultural pentru a corespunde necesităților culturale, sociale și economice ale comunităților locale este pe deplin justificată.

Volumul de față propune spre lectură și dezbateri multiple aspecte care vizează evoluția Dobrogei după 1418/1420 și chiar post 1878. Sunt abordate subiecte precum: cartografia locală, regională și universală; dezvoltarea economică și urbană; circulația bunurilor materiale; cetăți și necropole; impactul războiului din 1877, dar și aspecte referitoare la istoriografia și stadiul cercetărilor pentru perioada avută în vedere, importanța conviețuirii multietnice și modelul oferit de Dobrogea sau importanța Dobrogei pentru România și semnificațiile profunde ale anului 1878.

Considerăm că toate materialele științifice reunite în acest volum sub titlul "Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice" vor deveni repere importante pentru bibliografia istorică a spațiului dintre Dunăre și Mare.

Editorii

THE MISSING FORTRESSES IN DOBROGEA CASE STUDY: TURKISH FORTIFICATIONS

Aurel-Daniel STĂNICĂ*

Abstract:

In realizing the documentations for the achievement of some historical studies in order to update the general urban plans (GUP) for the territorial administrative units in the county of Tulcea, we encountered the problem of the localization of the fortresses and fortifications made by the Ottomans on the territory of Dobrogea.

In order to set up the historical and archaeological folder of the Ottoman fortifications in Dobrogea, we initiated an extensive research in which we identified the historical documents and cartographic sources where the plans of the Turkish fortresses in Dobrogea appear or are described. This veritable "factory of images", which proved to be cartography in its evolution throughout history, helps us in completing the evolutionary picture of the Turkish fortifications. Out of this concern results a better understanding of the historical geography, with identifications of targets next to which today we place with helplessness the adjective "missing".

The research had two main phases: the cabinet phase (analysis of topographic and cadastral maps, historical maps, documentary sources, imagery, GIS analysis) and the field phase (archaeological field research, archaeological topography, realization of low altitude aerial photographs by using drones - UAV). The analysis and interpretation of the aerial and satellite photographs was the most intense activity, the results were integrated into a GIS, being the working methodology considered the most effective for achieving the objectives.

Within the project for mapping the missing medieval fortresses in the area between the Danube and the Black Sea, were also listed the earth fortifications. Tabi are the only evidence of a system of fortifications made by the Ottomans, focusing on mapping the identified structures in the neighbourhood of the settlements: Tulcea, Isaccea, Babadag, Hârşova and Medgidia. The methodological approach, through which we mapped in detail the archaeological structures belonging to the Ottoman era, opens new perspectives in the extended mapping of the archaeological landscape, by studying the effect of the Ottoman conquest and domination in Dobrogea.

* The Institute for Eco-Museum Researches "Gavrilă Simion" Tulcea, Progresului Street, 32, 820009, Tulcea, România, e-mail: aurelstanica@gmail.com.

Rezumat:

În realizarea documentațiilor pentru întocmirea unor studii istorice în vederea actualizării planurilor urbanistice generale (PUG) pentru unitățile administrativ teritoriale din județul Tulcea, ne-am lovit de problema localizării cetăților și fortificațiilor realizate de otomani pe teritoriul Dobrogei. Din păcate, constatăm lipsa informațiilor și inconsistența surselor documentare, iar puținele date sunt însoțite de descrierile inexacte ale elementelor de fortificație și a tehnicilor constructive.

Pentru constituirea dosarului istoric și arheologic al fortificațiilor otomane din Dobrogea am inițiat o amplă documentare în care am identificat documentele istorice și sursele cartografice unde sunt descrise sau apar planurile cetăților turcești din Dobrogea. Această veritabilă "fabrică de imagini", care s-a dovedit a fi cartografia în evoluția ei de-a lungul istoriei, ne ajută la întregirea tabloului evolutiv al fortificațiilor turcești. Din această preocupare rezultă o mai bună cunoaștere a geografiei istorice, cu identificări de obiective în dreptul cărora astăzi așezăm cu neajutorare adjectivul "dispărute".

Dacă în cazul cetăților din principalele centre nord-dobrogene sunt cunoscute unele informații, salbele de fortificații de pământ ce gravitau în jurul acestora s-au pierdut în hățișul istoriei. Singura modalitate de a localiza aceste forturi a fost apelul la sursele cartografice.

Cercetarea a avut două etape: etapa de cabinet (analiză hărți topografice și cadastrale, hărți istorice, surse documentare, imagini satelitare, analiza GIS) și etapa de teren (cercetarea arheologică de teren, topografie arheologică, realizare fotografii aeriene de joasă altitudine cu ajutorul dronelor - UAV). Analiza și interpretarea fotografiilor aeriene și satelitare a fost activitatea cea mai intensă, rezultatele au fost integrate într-un GIS, fiind metodologia de lucru considerată cea mai eficientă pentru atingerea obiectivelor.

În cadrul proiectului de cartografiere a cetăților medievale dispărute în spațiul dintre Dunăre și Marea Neagră au fost repertoriate și fortificațiile de pământ. Tabiile, sunt singurele mărturii ale unui sistem de fortificații realizat de otomani, concentrându-ne pe cartografierea structurilor identificate în vecinătatea localităților Tulcea, Isaccea, Babadag, Hârșova și Medgidia. Abordarea metodologică prin care am cartografiat detaliat structurile arheologice aparținând epocii otomane deschide noi perspective în cartografierea extinsă a peisajului arheologic prin studierea efectului cuceririi și stăpânirii otomane din Dobrogea.

Key-words: *Ottoman fortifications, tabia, Palanca, castles Ottoman, Dobrogea*

Cuvinte cheie: *fortificații otomane, tabie, palancă, cetăți otomane, Dobrogea*

Introduction

The events in the second half of the 14th century carried on the background of the decline of the central power in the Byzantine Empire, had established the superiority of the Ottoman state over the small political factions from the Balkan Peninsula¹. The occupation of a bridgehead in this region, with the prospect of an unlimited extension towards West, has resulted in opening the gates of the old continent for the Ottoman state.

Setting the Ottoman Turks domination over Dobrogea at the beginning of the 15th century led to the gradual transformation of the territory between the Danube River and the Black Sea, as well as of the entire Balkans area for more than four centuries, in a "mirror of Anatolia" through the material and spiritual culture brought here from the East².

An assessment of the documentary information indicates mosques or madrasas, tekke or zaviye, inns (carvanserai) or Turkish bath (bath), bridges or drinking fountains, various groups of religious orders, the so-called Tarikat or Timar holders (ziamet or hass) or the fortresses on the Danube River line which are the direct testimony of a cultural heritage between the 15th-19th centuries, when Dobrogea was an integral part of the Ottoman Empire.

We do not have at our disposal all the documentation instruments to reconstruct at least part of a period from the past of the Ottoman Dobrogea and to understand the lost cultural values, but some evaluations can be made based on the information from the Ottoman documents and the relations of the travellers who visited the region.

In realising the documentation for several historical studies aiming to update the general urban plans (GUP) for the territorial administrative units in Tulcea County, we encountered the problem of the localisation of the fortresses and fortifications built by the Ottomans. For an investigation of this aspect, we initiated an extensive documentation whose main aim was the identification of the historical documents and cartographic sources where the plans of the Turkish fortresses in Dobrogea are described or appear.

At first, the inconsistency of the documentary sources, the lack of detailed information, have questioned the success of our approach.

However, despite these drawbacks, using modern techniques used in cartography, we have achieved remarkable results that can be a starting point for further research.

¹ Inalcik 1996, p. 50-60; Decei 1978, 33-35.

² Mehmed 2013, 12.

The conquest of Dobrogea and the presence of the Ottoman Turks in Europe

Effectively, the Ottoman expansion in the Balkans began in the second half of the 14th century, after the recovery the fortress Gallipoli (1376-1377) and the entrance the Adrianople of the Sultan Murad I (post 1376 to 1377), followed by the systematic conquest of a vast geographical area covering a mosaic of political formations and Byzantine, Bulgarian or Romanian "dependencies"³.

As the Ottomans advanced in Europe, they encountered different types of fortified structures, which represented a true challenge for the Ottoman armies, being conquered after long sieges and considerable efforts⁴.

Carrying out regular raids and the battles fought in the open field were the main tactics of advancement of the Ottomans, but also an effective way to establish control over vast territories.

Also at the end of the 14th century, the Ottomans reached the line of the Danube, directly threatening the Romanian Countries.

The territory between the Danube and the "Great Sea" - Dobruca-eli, "Country of Dobrogea" - part of the medieval state of Wallachia, would have been occupied by the Ottomans following the campaign in 819 after Hijra (March 23, 1416 - February 17, 1417)⁵.

According to another viewpoint, it's only during the reign of Mihail, the successor of Mircea cel Bătrân in 1419 or the spring of 1420⁶ that the Ottomans manage to extend their effective dominance over Dobrogea, the empire frontier being established on the line formed by the fortresses Enisala (Yeni-Sal) and Isaccea (Isakci) which become serhat (edge fortresses), being repaired and fortified by order of Sultan Mehmed I Celebi⁷, in accordance with the information left by the chroniclers Sükrüllah bin Sehebeddin Ahmed and Idris Bitlisi.

³ The chronology of all these Ottoman conquests is not elucidated in detail. DRH-B, I, 97. For the events of this period, see: Gemil 1991, 88-91. Anca Ghiață has decided for an uninterrupted affiliation of Dobrogea to Wallachia from 1388 to the battles of 1419-1420, v. Ghiață 1974, 75 and Ghiață, 1986, 49.

⁴ The castles were a striking feature of the military strategy in medieval Europe. An army on the march toward the enemy cannot risk leaving a castle owned by his opponents behind its forces. Therefore, castles were built in strategic locations in order to defend the territories of the new states. These networks of castles in Central Europe represented the main objective in the strategy of conquering new territories by the Ottomans.

⁵ Part of the Romanian researchers who have addressed this subject, consider the year 1416 as the year of the beginning of the Ottoman domination in Dobrogea, the others inclining for 1417.

⁶ Pervain, 1976, p. 55-79; Popescu 2013, 41-42.

⁷ *Turkish chronicles (Cronici turcești) regarding the Romanian countries*, Excerpts, 1, ed. M. Guboglu, Mehmet Ali Mustafa, Bucharest, 1966, 32, 163, 341-342. The topic has generated a

A feature that has defined the Ottoman state since its inception has been the political pragmatism, which was also reflected in the legal and administrative system.

One aspect based on the realities of newly conquered territories is represented by the notion of "istimâlet" through which were taken over ethnic, professional or military groups with their former legal status with the objective of attracting the sympathy of the local population, but also with the pragmatic aim not to disturb the socio-economic structures from the newly conquered territories.

Starting from these realities, the Ottomans have activated a system of internal organization of Dobrogea after the years 1419 to 1420 that underwent a complete integration in the following centuries, being standardized with the administrative and economic system of the Ottoman state⁸.

The fact that the historical documents certify that the Ottoman Turks have rebuilt the fortresses Enisala and Isaccea emphasizes a preliminary stage in terms of administrative organization of Dobrogea, highlighting their attention for the local specificities.

Regarding the administrative systematization of all the conquests of Istro-Pontic-Balkan space, the historical sources do not state a clear mention, until the reign of Sultan Mehmed II (1451-1481)⁹. It is possible that the complete inclusion of Dobrogea in the Ottoman administrative system to be finalized only after the conquest of the major ports Chilia and Cetatea Albă in 1484.

rich literature, the opinions of the historians being divided. The occupation of Dobrogea and her organization administratively by the Ottomans underwent various stages. Thus, N. Iorga considers that this territory came definitively under Ottoman rule in 1416. C.C. Giurescu, rev. Stefanescu and Gh.I. Brătianu assume that this happened in 1417. A different opinion has M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru who believes that the Ottoman offensive began in 1417 and was completed between 1445 and 1452, following the Crusade of Varna. There are other historians too who believe that Dobrogea came under Ottoman domination gradually, in stages, some indicated by the military campaigns from 1419-1420, 1475-1476 and 1484; Guboglu, 1966, 32, 163; Ghiață 1974 81; Ciocâltan 1985 1058-1074; Ciocâltan, 1982, 1201; Pervain, 1976, 73. The issue of a temporary reign of the Wallachian rulers in Dobrogea, associated according to certain events or archaeological documents, is found at Maria Chiper, who argues that Dan the Second has temporarily reigned at least in a part of Dobrogea territory and R.Ș. Vergatti, citing the archaeological evidence discovered in Enisala fortress, pushes this reign of the Romanian rulers, with its frequent interruptions, to the time of Vlad the Impaler. The reign of the Wallachian ruler for a few months over a part of Dobrogea is linked to his campaign on the right bank of the Danube River in the spring of 1462. Chiper 1987, 974; Vergatti, 1978, 87-90. This episode is analysed from the perspective of historical sources by Șt. Andreescu and M. Coman. Andreescu, 1998, 115-116; Coman 2005, 263-267.

⁸ Popescu 2013, 10.

⁹ Popescu 2013, 43-46.

Organised as a border province (udj), it was placed under the rule of the edge Beys (udj-bey) who had their residences in the border fortresses.

In a first stage, Dobrogea was part of the sandjeac of Silistra¹⁰, but in the following centuries, the residence of pashas moved to Babadag, a town located near Isaccea – *the key defense of Dobrogea* and, at the same time, a stepping bridge through the ford from Oblucița (Isaccea) for troops and traders. In this place, by building bridges, the Ottoman sultans have passed their armies in their war enthusiasm, and on such an occasion, in 1621, on the eve of the expedition of Osman II against Poland, a quadrangular fortress was built at Isaccea on a hill dominating the surroundings¹¹. Apart from Isaccea, the other two Kazal residences (Babadag¹² and Tulcea¹³) were equipped with fortresses in the eighteenth century. Also in the 17th century, *on a pretty high cliff a little inclined towards the Danube*, the fortress from Măcin was built¹⁴.

All the fortresses built by the Ottomans had the same tragic end, being destroyed in 1829.

The Ottomans' advancement in Europe. The conquest of Hungary and the consolidation of the new frontiers

Wishing to understand the mode of action and the organization of the territories conquered by the Ottomans, we have appealed to the example of Hungary, which received the attention of specialists, being a subject better documented also due to the large number of published documents. In order to understand the reasoning of building fortifications of Tabia type (Palanka) in Dobrogea, we used the model applied by the Turks in Hungary, which is much better known in the specialised literature.

¹⁰ Popescu 2013, 46.

¹¹ A part of the fortress walls, located in the North-Eastern area of the town Isaccea were destroyed by a quarry which functioned until 1992-1994. Preventive archaeological research carried out in 1987 (I. Vasiliu), 1990 (Gh. Mănucu-Adamesteanu), 1996 (V.H. Baumann and Mănăstireanu) 2012, 2014 and 2015. (A. Stănică) have mentioned the existence of settlements that covers the period of the 13th-19th centuries. Also, punctually, were discovered archaeological materials specific to the Roman and Hellenistic period. Researches from 2012 and 2015 have defined more accurately the medieval habitation on the territory of the town Isaccea, confirming the existence of a site with a huge potential, which can provide important data for the period when the area was an important pawn in the gear of the Golden Horde from the mouths of the Danube. At the same time, information was obtained for habitation the Ottoman, the Turkish fortress walls being caught. *Călători străini* 6, 283, 489-490.

¹² *Călători străini* 5, 221.

¹³ *Călători străini* 2, 119.

¹⁴ *Călători străini* 10, 2, 395.

Stepping into Europe, the Ottoman Empire had earned its fame as a great European power step by step and became, thanks to the impressive territorial expansion, one of the most important political actors on the continent.

The advancement of the Ottomans in Europe was done gradually, after a well-made scenario.

In the 15th century, the Balkan and Dobrogea area had come under the authority of the Ottoman state and there was still to pass an obstacle in the roller of the advancement toward the centre of the continent.

The Hungarian Kingdom opposed for many years the advancement of the Ottoman Empire towards the south-eastern Europe, but the fall of the fortress Belgrade in 1521 created a breach in its system of defence. In the battle of Mohács in 1526, the Hungarian Kingdom forces were defeated by the numerically superior forces of the Ottoman Empire led by the Sultan Suleiman the Magnificent.

Before 1521, Hungary had developed a unified defence system that consisted of two chains of border fortifications placed along the Danube River and its tributaries from the southern part of the Árpáds kingdom¹⁵.

After the battle of Mohacs (1526), numerous forts, castles or fortresses located near the western border, in the proximity of the Austrian-Hungarian border, came under the control of the Ottoman administration. After the conquest of Buda in 1541, the Sultan Suleiman the Magnificent have chosen the city as the centre of the first Ottoman vilayet, assigning at the same time a Governor (Beylerbeyi) of the province¹⁶.

The new fortifications conquered were quickly repaired and then was named a Dizdar (commander) and were allocated troops that maintained the castle as a defence point and integrated into the defensive system organized by the Ottomans¹⁷.

Instead of building new castles made of stone, modern, on a vast geographical area between the Adriatic Sea and the Black Sea, the Ottomans have chosen a different strategy, opting for building wooden fortresses with ditches and earth mounts, representing the low-cost version of the stone buildings.

The wooden and earth fortifications were not an invention of the Ottomans. Throughout the history, such palisades with moat and earth mounts are known beginning with the Bronze Age¹⁸.

It was the Romans who perfected this type of fortifications found in the border areas, called fort (*castrum romanum*), having the aim to defend the territory of the

¹⁵ Ágoston 1998, 129.

¹⁶ Ágoston 2000, 196.

¹⁷ Turhal 2009, 3.

¹⁸ Özgüven 1999, 1-2.

empire, to sound immediate alarm when the bands of barbarians were approaching the border, and especially to monitor the circulation at the border, some of these fortifications fulfilling the role of customs¹⁹.

In fact, the Ottomans have taken over and adapted the model of the Roman forts, and have transposed it into the new realities. Easy to built, the forts made of wood and earth have been raised quickly at every strategic location, crossing fords, border areas, passes, trade routes, in this vast geographical area from the Adriatic Sea to the Black Sea. These forts, which are called Palanka, became the cornerstone in the defence of Ottoman border. Enemies would have easily conquered one fort and in order to eliminate this vulnerability, the Ottomans built Palanka networks, to help each other in case of danger.

The famous traveller Evliya Çelebi, after visiting the vilayet Buda (Hungary), recorded the existence of 1061 villages and 360 castles and Palankas of different sizes²⁰.

Sketches made in the 16th and 17th centuries provide information about the size, the dimension and the shape of Palancas.

Count Luigi Fernando Marigli published a description of a typical Palanka in his book „Stato Militare dell' Imperio Ottomano (Table XXXVII)”²¹. For Palankas located along the fluvial routes between Buda and Belgrade there is information left by Evliya Çelebi who visited the area between 1660-1664. And the second source that have noticed the Ottoman forts situated along the Danube River and the Drava - Sava line is Heinrich Ottendorf who presents them in the manuscript "Der Weg von Ofen auf griechisch Weissenburg" in 1665²².

The documentary information is supplemented by the data provided by the archaeological research that has significant results regarding the Ottoman Palankas on the territory of Hungary.

On Romania's territory, in the Banat area under the Ottoman control at that time, the specific fortification was Palanka described as *an infantry post raised at the border or on large roads usually close enough to a borough or village; it is a square surrounded by a moat and a very high palisade covered with earth; almost always in the centre of the square stands a tower of masonry or wood [...] to serve the last withdrawal and for the guards that oversees far in the distance*²³. Such a fort was the Palanka, in Timișoara, a real fortress with palisade made of tree trunks or solid beams stuck in

¹⁹ Özgüven 1999, 1-2; Sakul 2013, 189.

²⁰ Özgüven 1999, 3.

²¹ Turhal 2009, 9.

²² Özgüven 1999, 3.

²³ Istoria Militară 3, 377.

the ground, held together with iron clamps thus strengthening the mount before which is the moat²⁴.

The only Palanka researched archaeologically in Romania is the one in the locality Vârfurile (Arad County)²⁵. Recent researches from Timișoara and Ciacova, at their turn have brought a number of clarifications concerning the elements of habitat and the fortifications from the Ottoman period in the Banat area²⁶.

For Dobrogea's territory, the archaeological investigations in Babadag²⁷, Tulcea²⁸, Isaccea²⁹, Luncavița³⁰, Niculițel³¹, Enisala³², Sarichioi³³, Nufăru³⁴, Hârșova³⁵, Vadu³⁶, Ester³⁷, Mangalia³⁸ and Cheia *Pazvant*³⁹ have highlighted the archaeological contexts specific to the period between the 15th and 19th centuries.

Despite the considerable number of excavations, which targeted habitat structures⁴⁰, cemeteries⁴¹, religious monuments⁴² as well as some punctual concerns for certain categories of archaeological materials (pipe, Ottoman ceramics, belt

²⁴ Istoria Militară 3, 377; Feneșan 2006, 166-177.

²⁵ Căpățână 1976, 78.

²⁶ Diaconescu 2015, 17; Micle 2015, 24; Ghindele, Marta, Gașpar 2015, 28; Ghindele, Gașpar 2015, 38-39; Hamat 2015, 539-554; Micle, Crânguș, Timoc 2015, 555-573.

²⁷ Jugănar, Ailincăi, Stănică 2004, 61; Vasiliu 1996, 195-224.

²⁸ Paraschiv, Nutu 2007 383; Original researches Aurel Stănică, 2007 (str. Gloriei), 2012 (str. Gloriei); Iuliana Costea 2012 (str. Dobrogei).

²⁹ Vasiliu, 1995, 374-377. Based on the analogies suggested by the recorded situations and the archaeological material as well as on some stone crosses found in the churchyard, the cemetery can be dated late 18th century and the first half of the 19th century. Original researches Aurel Stănică 2012, 2014 and 2016.

³⁰ Comșa 1952, 222; Micu *et alii* 2008, 331-338.

³¹ Bătrâna, Bătrâna 1977, 540 - 70 tombs dating from the 18th and 19th centuries, discovered in the churchyard of St. Athanasius Church.

³² Mănucu-Adameșteanu 1984, 355-362; Stănică *et alii* 2005-2006, 319-321 and n. 23.

³³ Vasiliu 1996, 225-242; Lungu, Mănucu-Adameșteanu 1995, 349, n. 5.

³⁴ Damian *et alii* 2007-2008, 307-311, 317-320.

³⁵ Nicolae 2014, 375-399.

³⁶ Iosipescu 2004, 59-63.

³⁷ Custurea 1997, 32-33 ; Custurea 1986, 545-550; Custurea 1983, 300-302.

³⁸ Constantin *et alii* 2007, p. 241-296 ; Radu 2013, 235-237.

³⁹ Voinea *et alii* 2015, 509-529.

⁴⁰ Custurea 1983, 300-304; Vasiliu 1996, 195-224; Voinea *et alii* 2015, 515-517.

⁴¹ Vasiliu 1995, 373-409; Damian *et alii* 2007-2008, 307-320; Damian *et alii*, 2012, 180, 184, 187, 192; Stănică *et alii* 2005-2006, 319-330; Micu *et alii* 2008, 331-338; Custurea 1996, 545-550; Constantin *et alii* 2007, 241-296; Bătrâna, Bătrâna 1977, 531-552.

⁴² Iosipescu, Iosipescu 2004, 317-322.

elements, ornaments etc.)⁴³, the results are far from providing a detailed picture about the communities in Ottoman Dobrogea.

Only in two cases, at Isaccea⁴⁴ and Hârșova⁴⁵ were investigated fortification elements belonging to Turkish fortresses.

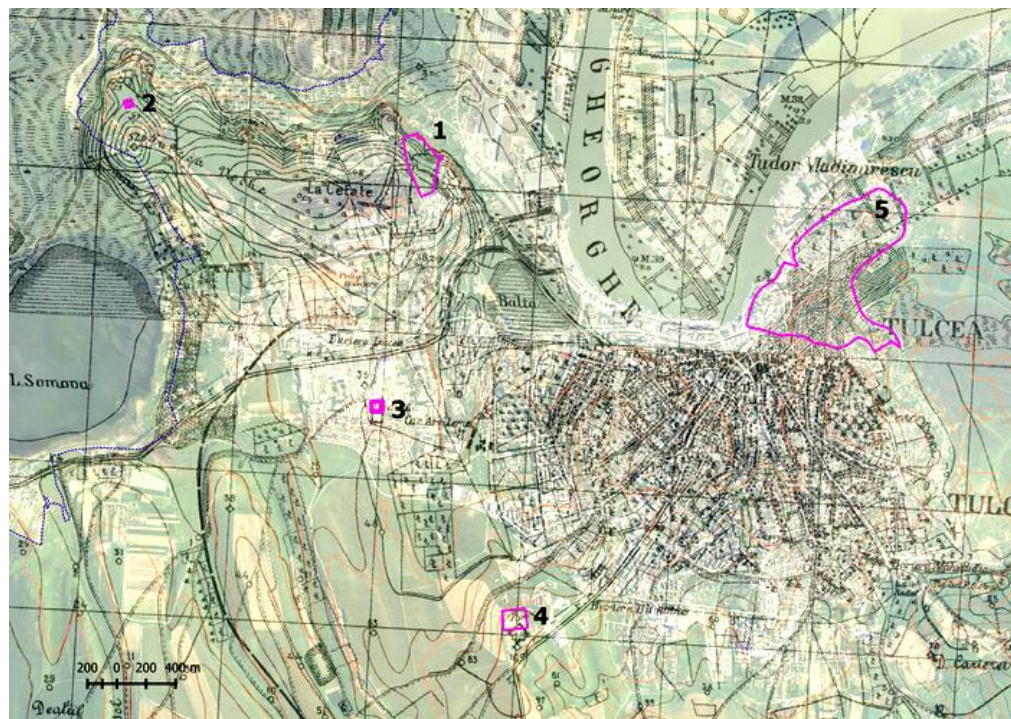

Fig. 1. The Ottoman fortifications from the administrative territory of the municipality of Tulcea, located based on the cartographic resources. The Drawing Master Plan superposed on the ortophotoplan; 1. The bastionary stone fortification (partially destroyed); 2. Tabia; 3. Tabia (disappeared); 4. Fort; 5. Medieval settlement (11th; 13th-18th centuries)

⁴³ A series of studies on ceramic typology and Turkish smoking pipes have been published in recent years. Dinu 2009, 323-345; Dinu 2010, 303-320; Coste, Stănică, Ignat 2007, 335-362; Costea 2013, 255-290; Iorguș, Radu, Ionescu 2013, 239-254.

⁴⁴ Original researches, 2012 and 2016. In 2012, on D. Gherea street, in two points (intersection of 1 Mai street with Nuferilor street) was surprised a segment of what appeared to be the enclosure wall. In both cases, the fortification element was severely affected by the moment of 1829, when following the Treaty of Adrianopol the Ottomans are forced to dynamite the fortresses on the Danube line. The overlap of the fortress plan developed by Moltke in 1828, on the ortophotoplan in the area of the streets D. Gherea and 1 Mai there is a tower, which explains the large width of 30 m.

⁴⁵ Nicolae 2014, 375-399.

The concerns for the archaeological approach of this period are in their infancy; in recent years, there is a rise of the number of studies that capitalize newer or older researches.

Palanka – a key element in the defence of the Ottoman border

The Ottoman architecture is known generally due to the religious and civil monuments. Because of the vast territories conquered, the Ottoman military system needed a rapid expansion and consolidation of its fortifications network.

The Ottomans preferred the forts called Palanka due to lower costs and allotted time for their building⁴⁶.

The palisade, as a structure of the defence systems was widely used, being taken up and adapted by the Ottoman military architecture. For the Ottomans the palisades represented an excellent option for small forts or hastily built fortifications. Being made of wood, they could be raised easily with the materials at hand.

However, because of the nature of the materials used they were at risk of fire and siege engines.

Placed near the terrestrial roads or river routes, Palanka formed a network that defended the border areas and the main strategic areas.

Regarding the Ottomans, the Palanka type used in their defence system of the borders has its origins in the early Roman period. It is known that in the case of long sieges, the Ottomans left garrisons in wooden forts called *Havale*⁴⁷, outside the fortress that they were to conquer. Another aim was to keep the war machines in secure places and to maintain the order of the troops for the success of the siege mission.

Inspired by the *havale-type* constructions, Palankas present similar characteristics. A first description of the Palanka-type is found in Western sources, Wennerr von Crailzheim, in 1622: *such Palankas are built partly from wood (stuck in the ground s.n.) and other parts are made of wooden layers (planks s.n.) double or triple in thickness; they were joined and filled in with mortar (trod earth s.n.); this being a strong fortification, as a bastion (...)*⁴⁸.

The toponym used in defining this type of forts stems from the Latin *Palanca* and the German word *plankenzaun*, which was translated and reproduced in Turkish.

Another hypothesis, defines Tabia as the translation from the Arabic of the term for bastion and tower, which means a military structure of beaten earth⁴⁹. In the

⁴⁶ Özgüven 1999, 1.

⁴⁷ Özgüven 1999, 1-2.

⁴⁸ Özgüven 1999, 2.

⁴⁹ Ostapchuk, Bilyaeva 2009, 158.

context of the execution of the Vauban type fortifications, certainly was taken over the term *Tabia* that was used for naming some fortification elements (towers and bastions) made of wood filled with earth, hence creating confusion among specialists.

In his writings, Evlia Celebi describes *Palanka* as a fortress, a small settlement surrounded by a wooden enclosure.

Another term used is *perkan*, which represented a type of fortification erected in the border areas. Based on documentary sources, those providing information on the Ottoman fortifications, it can be concluded that *havale* was a type of fortification used during the siege of the early Ottoman era and *Parkan* defines the forts in the border areas and the “*fortress of wood*” *Palanka* was a characteristic of the military routes and areas bordering the Danube River.

In contradiction to the European engineers fascinated by building castles much more advanced technologically, Ottoman fortifications were inferior. The Ottoman strategists had different views based on these *Palankas* networks but also a very well organised intelligence service too. This strategic package was an efficient one and well organized in order to ensure the supervision of a long and difficult defensible border.

If we were to make a comparison regarding the efficiency and the costs, the Ottoman engineers have made a good choice. The *Walls* of a *Palanka* could be raised almost instantaneously; unlike the castles, the tons of earth and wooden palisades would have resisted the gunshots and *Palanka* networks constituted an impassable line of defence. The loss of a *Palanka* was not a great loss to the Ottomans, who could reply in a short time, and troops garrisoned in nearby *Palankas* could intervene to help. However, there is a major weakness of these fortifications. Being made of wood, they could very easily ignite and burn, but given the large number of soldiers inside and the quick access to water sources, this risk was an assumed one and could be easily managed.

The military structures, which have been the backbone in the organization of the Ottoman Empire, including Dobrogea, which was part of his military system, have not benefited from the due attention of the researchers in Romania.

Materials and Methods

As stated above, in the absence of documents, the political, economic and administrative situation of the territory between the Danube River and the Black Sea during the 15th-19th centuries is not fully known. Also the subject of the Turkish fortifications is far from being clarified, as it is not a topic frequently discussed in our specialized literature.

Along with the strengthening of the fortresses from Isaccea and Enisala in the 15th century, creating a fortifications system at the new border represented a priority in the administrative integration of a new province.

Between the time of the conquest of Dobrogea, which includes the restoration of the two fortresses and the 17th century, when has started a comprehensive process that involved the development of complex structures fortified at Isaccea, Tulcea, Măcin and Babadag, we do not have documentary information.

By consulting the valuable collections of Turkish documents, we observe the lack of information and their inconsistency and the few data are accompanied by inaccurate descriptions of the elements of fortification and construction techniques. In addition, the Turkish documentary sources do not provide the plans of the fortresses and of the complex system of fortifications around them.

Numerous scholars, diplomats, clergy, historians and traders, who have left us extremely valuable documentary information, including the descriptions of some fortresses, frequently visit the Eyalet of Dobrogea. Unfortunately, the presentations are different from author to author, making it difficult to identify the elements of topography or the fortification elements etc. Regarding the fortifications system around the main centres of Dobrogea we do not find references to these in the records of the travellers.

The consistent corpuses of documents, through which over 1,200 documents and 50 fragments of Ottoman chroniclers entered the scientific circulation, do not bring clarifications on the Ottoman forts⁵⁰.

The assembly of forts around the fortresses can be presumed based on the example of Isaccea where three Tabias are known, placed in strategic locations. In the absence of documentary sources, we have focused on cartographic sources that represent a starting point in identifying the Ottoman fortifications in Dobrogea. Cartographic documents represent the only chance for locating the missing Tabias and fortresses, such as the realization of a GIS system.

In its evolution throughout history, cartography proved a veritable "factory of images" which processed and transmitted models and visions on hunting and cultivated spaces but also represented a form of primary management of landscape, nature and social relations etc⁵¹.

The basis of any studies regarding the medieval fortresses in Dobrogea is always represented by the documentary information, the age.

⁵⁰ See series *Călători străini* and *Cronici turcești privind țările române*.

⁵¹ Through various techniques and tools have been prepared, drafted and edited the maps and topographical plans on which are presented elements of planimetry and relief of the earth's surface in a generalised or detailed way depending on the scale of drafting and on other criteria. <http://www.geo-spatial.org/articole/evolutia-cartografiei-i>; Cosmin Constantin Mușat, *Topografie*, <http://www.ct.upt.ro/users/CosminMusat/Topografie1.pdf>

The research of the Ottoman archives, of those who ruled for four and a half centuries the region between the Danube River and the Black Sea, is far from clarifying certain fundamental aspects much needed for recomposing even partially the medieval topography. This latter operation must begin with each of those fortifications mentioned in the documents, but we notice that we do not find them placed on the current maps, nor with the lowest relativity.

In this endeavour, we did not aim to deal with the completion of the evolutionary picture of the Turkish fortifications, the objective being to raise the interest for this domain. A better knowledge of the historical geography could result from this concern, with identifications of objectives next to which today we helplessly place the adjective *missing*.

With regard to the history of Dobrogea, the documentary sources, we refer here to the Turkish chronicles and the reports of the foreign travellers, always have the same limitations: either too few or their information is truncated or incomplete.

Except for Isaccea fortress, the data drawn from published documents do not contain details about the founders of fortresses; none of the known fortresses possesses a detailed and accurate description of the fortification elements and internal topography; no document explicitly mention their internal life or the activity of some governors, military events in which they were involved, administrative issues, etc. There are known only general data, which do not help us a lot in understanding the internal structure and the way the Turkish fortresses of Măcin, Isaccea, Tulcea and Babadag were administered.

It is known precisely the tragic end of these fortresses that, after the Treaty of Adrianople in 1829, are dynamited and thus in time they disappear from the memory of communities too.

The plans of General Wisman in 1771, of General Brognard in 1786, Freiherr von Moltke from 1828 to 1829, the Russian maps from the beginning of the 19th century or those made by the geologist Carl F. Peters in 1867 or of the Danube route realized by the European Commission of the Danube, the sketches published by M. D. Ionescu, the boundary plans of the localities, the topographic maps from the communist period are among the only ones which also report plans of the Ottoman fortresses.

The corroboration of all the information provided by these sources, with satellite images and aerial photographs, contribute to the landscape reconstruction of the fortresses and forts from the Ottoman period, now disappeared.

If some general information are known for the fortresses from the main centres in Dobrogea, the chains of earth fortification (Tabias) existing around them have been lost in the thicket of history. The only way to locate these forts was the call to the cartographic sources, a long process of documentation being started.

The earth fortifications lose their contours from year to year, and their registration needs to be accelerated and the historical dossier of Dobrogea completed with its "disappeared" fortresses.

Going through the available documentary sources, we find that they do not provide information about the fortifications system around the main urban centres of Dobrogea. In the case of earth forts, except for the Tabia from Isaccea-*Noviodunum*⁵², Isaccea-*Suhat*⁵³ and Great Tabia⁵⁴ from Tulcea, this type of fortifications has been lost in time including in the memory of local communities.

Fig. 2. Bastionary stone fortification Tulcea, aerial photo, the 60s
(according to Iosipescu 1990, 34)

⁵² The tabia located in the middle of the archaeological complex Isaccea-*Noviodunum*, is found on most maps, being the largest fortification of this kind known in Dobrogea.

⁵³ The point Isaccea-*Suhat* is located in the North Western outskirts of the locality Isaccea, approximately 1 km South by the current course of the Danube, in a complex with vestiges of several historical periods.

⁵⁴ Located in the north-western part of the town of Tulcea, the hill is known as Tabara or Taberei because of the existing Turkish fortress at this place. On some maps, *Starî Tulcea* (Ancient Tulcea) is mentioned on this hill. Baumann 1973-1975, 212.

The existence of the toponyms Tabia at Isaccea and Tulcea, Palanka at Enisala⁵⁵, which define the Turkish forts, was another starting point for our study.

The spectacular and rapid evolution of the new methods applied in archaeological research by intensely using non-invasive investigations involving aerial photographs, prospects geomagnetic, georadar, electrical resistivity or the study of satellite imagery, gave rise to the concept called "landscape archaeology". This interdisciplinary approach involves costs and special equipments, which in this stage of our documentation led us to stop at those methods that do not involve high costs. To locate and identify the structures supposed to represent fortifications, we resorted to the support of aerial archaeology. Satellite images useful in studies of landscape analysis, easily accessible, offered at their turn important data for the identification and location of the Ottoman fortified sites.

Aerial photography, a much-used way to study, often with spectacular results in the field of archaeology, has not said its last word for the territory of Dobrogea.

The lack of aerial images led us to turn our attention to low-altitude aerial photography achieved using drones (UAV).

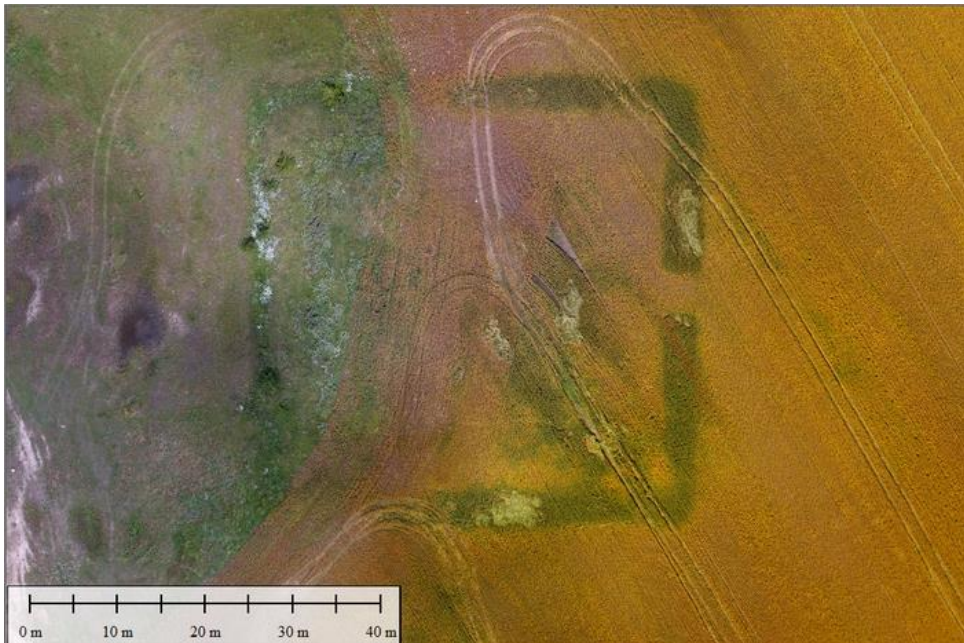

Fig. 3. Babadag, Little Tabia, July 2016, ortophotography realised based on the images taken with a drone, detail

⁵⁵ The archaeological complex from the point Palanka is located 0.5 km north-east of the locality Enisala.

The only fortress for which we have an aerial image is Tulcea, which highlights a much different plan than the one reproduced on the maps at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. Through aerial photography, the plans of some fortifications will certainly be redesigned to absolute accuracies. For the earthen forts useful in locating the fortified structures, very useful were the orthophotographs published by Al. Simion Ştefan, for the area Isaccea-*Noviodunum*⁵⁶. If different scales aerial photograms realized during 1959-1980 were available, their consultation would open new perspectives also in the mapping of the Turkish fortifications, in studying the habitat, the communication ways and possible changes of landscape etc.

Fig. 4. Large Tabia – *Noviodunum* fortress, June 2016, ortophotography realised based on the images taken with a drone, detail

⁵⁶ The photos illustrated in the article did not receive an optimal printing quality; this did not prevent us from locating the Tabia situated to the north of the Grand Mound at Isaccea.

Also a compulsory starting point, unfulfilled in the case of Dobrogea, is the topography of the field objectives.

The remote sensing techniques used in the non-intrusive investigation of the archaeological sites through the acquisition of information regarding the buried structures confirmed their usefulness in the case of this approach too.

The satellite prospecting or remote sensing is another way, more advanced, of using the aerial photography that involves taking pictures or photos from outer space via orbiting or stationary satellite. Remote sensing is the method used for large areas.

The thermal prospecting or thermography is used mainly by geologists or on environmental monitoring, but it can be successfully used in archaeology. Through this method are recorded the temperature variations on the soil surface and data over large areas can be recorded with a relatively low cost. Thermal prospecting can detect small variations in the height of the soil surface and the temperature differences of soil or vegetation may reflect anomalies located underground.

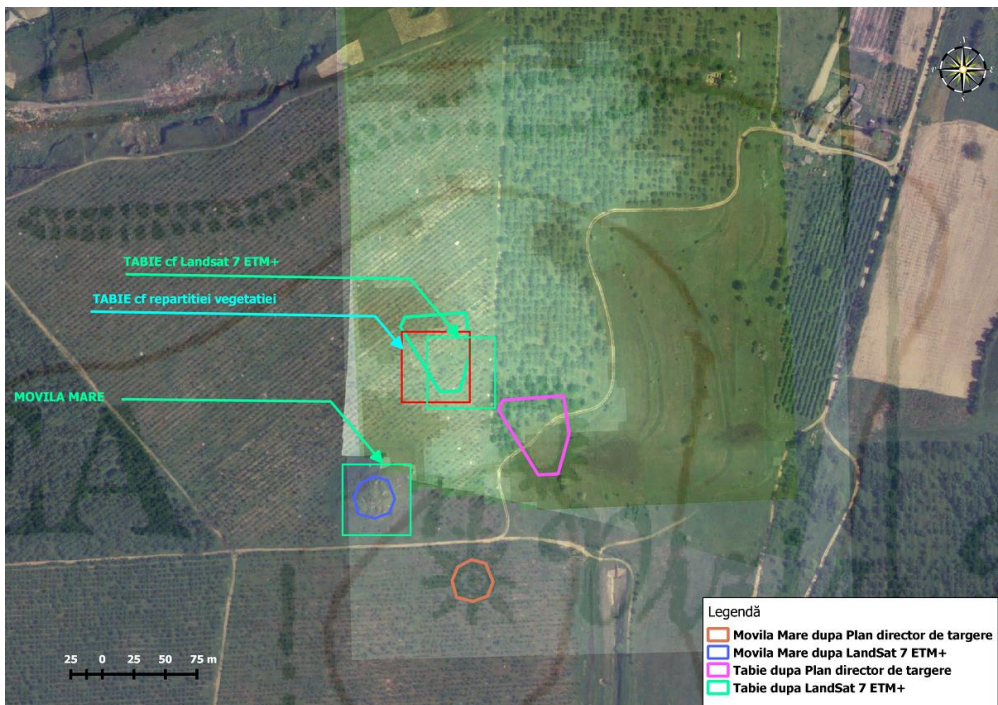

Fig. 5. Ortophotography realised based on the images taken with a drone, superposed on Drawing Master Plan and the satellite imagery

By using the modern means of identification and mapping of the missing medieval fortifications, it was envisaged to create an experimental model that can be

applied in other archaeological sites. The data obtained will be integrated into a database, which contains the mapping, documentary, topographic information with the areas assessed and the sites identified, that are a step in their grading and placing in the list of the historical monuments. Our main objective is to demarcate the sites and the establishment of protection zones in accordance with current legislation on protection of the archaeological heritage.

A further objective in the case of upgrading the urban plans is to integrate a less known historical period and for which there was not a preoccupation from specialists. Thus by implementing modern technologies, without high costs, we offer the local communities a useful tool for identifying archaeological sites.

Data sets that report to the new realities are added to these operations, with changes of settlements names, of toponyms, of communication ways, of the aggressive offensive from the communist period of intensive cooperative agriculture when were practiced deep ploughing that affected the historical and archaeological structures at ground level or underground. In addition, the surface quarries, the expansion of urban areas and the emergence of large industrial platforms represent interventions that affected some fortifications.

In the case of available maps, we preceded to a scan and their georeferencing. Then we went on the field for archaeological prospecting and collecting information about the locations where elements of fortification or archaeological heritage were highlighted. We compared the information provided by the historical sources with the available plans, satellite images and aerial photographs, and then we checked on the field the existence of the Ottoman fortifications and their state of preservation.

Certainly, we have not exhausted the cartographic sources, but our approach remains a first step in exploiting the information provided. Although we found significant differences in the representations of Turkish fortifications, the maps are the only documents that may help us in our intervention to identify and map these disappeared structures.

By consulting the cartographic sources, we found that the term *Tabia* is used to designate the Ottoman fortifications, but at the same time, some forts are shown as a drawing, without specifying the name. At Enisala we use the toponym *Palanka*, but field research and the cartographic sources have not confirmed the existence of a fort from the Ottoman period. Polonic Pamfil investigating the Enisala village surroundings gives us a detailed description of the identified sites, thus having a starting point in locating the Ottoman fortification.

Although it is an alternative technology, we resorted to the use of drones for mapping the identified fortifications, making ortofotograms, the digital model of the terrain, then with special software was obtained the topographic plan. The flexibility

and manoeuvrability with which they can be guided in difficult to access environments, or sometimes inaccessible, make the drones to be increasingly used in the successful achievement of objectives.

The cartographic materials are efficient in evaluating a micro zone over several periods and provide additional information to the visual one. The differences in scale, representation, projection or reproduction of the toponyms, of military structures, made our investigation to be accompanied by some gaps.

All these results in history, archaeology and cartography have been integrated into a system of information management by processing data in GIS system.

The Maps Used

► Freiherr von Moltke, *Der russisch-türkische Feldzug in der europäischen Türkei 1828 und 1829*, Reimer, 1845;

► The Drawing master plans (1917-1953) - topographic maps, 1:20 000 scale; 1: 100 000; 1: 200 000. Before the 1918 Union, the Romanian territories were part of several empires, which is why the cartographic database for each Romanian province was different from one area to another. Starting with the second half of the 19th century in Wallachia, Moldavia and Dobrogea were conducted topographic surveys and by extension cartographic representations, different as structure. The projection systems used, the selected geoid, the nomenclature and distribution of the map sheets were not uniform.

For Dobrogea, on the map sheets, the relief was represented by elevation curves. The equidistance between the elevation curves is not uniform, varying depending on the relief and sources used in compiling the maps. Most of them use the system: main 100 m, normal 20 m, and helpful 10 m. A number of maps use the hachure method for the relief representation. Toponyms are usually written in Romanian ... The colours used to print the base map were brown for relief and black for the rest of the representation (but some maps are represented in black only). On some maps, the third colour appears too (green for vegetation).

► Austrian maps (1910) - topographical maps, scale 1: 200 000, built during the third campaign of topographical survey of the military of the Habsburg Empire.

► **Topographic maps Romania - scale 1:25.000 and 1:50.000**

Between the two maps made at different scales there are some differences, probably due to the media used. For example, on the map 1: 50.000, the trapeze for the town of Tulcea, the plan of the Turkish fortress is close to that in the aerial photography.

Our approach is a first step in the identification/mapping of the missing fortresses in Dobrogea, therefore trying to offer a tool for the future research.

► The delimitation plan of the urban commune Isaccea, 1883.

After the unification of Dobrogea with Romania following the Independence War in the years 1877-1878, the Romanian state issues two important laws for the administration and organization of this territory that had operated until then according to the Ottoman laws: 1. LAW for organizing Dobrogea, promulgated on March 7, 1880, published by Monitorul Oficial No. 57. 2. Law for the regulation of the real estate in DOBROGEA promulgated on March 31, 1882, published by Monitorul Oficial No. 3.

The plans of General Wisman in 1771, of General Brognard in 1786, Freiherr von Moltke from 1828 to 1829, the Russian maps from the beginning of the 19th century or those made by the geologist Carl F Peters in 1867 or of the Danube route realized by the European Commission of the Danube, the sketches published by M. D. Ionescu, are cartographic documents that also record plans of the Ottoman fortresses.

Through the corroboration of all the information provided by these sources, with satellite images and aerial photographs, we can reconstitute the landscape of the fortresses and forts from the Ottoman period, now disappeared.

Results

Regarding the Ottoman fortifications, the documentary sources, we refer here to the chronicles and reports of foreign travellers, have some limitations: they are either too few or their information is truncated or incomplete.

In the first half of the 18th century, the fortresses on the Danube line - Silistra, Hârşova, Măcin, Isaccea, Tulcea, Ismail, Chilia, and Babadag, then Constanța were endowed with very complex elements of fortifications.

Except for Isaccea fortress, the data extracted from the documents of the time do not contain details about the founders of fortresses; none of the known fortresses possesses a detailed and accurate description of the fortification elements and internal topography; no document explicitly mention their internal life or the activity of some governors, military events in which they were involved, administrative issues, etc.

It is known precisely, the tragic end of these cities - Măcin, Isaccea, Tulcea, Babadag and Hârşova - that after the Treaty of Adrianople in 1829 are dynamited, and thus in time disappear from the memory of the communities too.

The maps and the plans executed by Western military serving in the Russian army or by engineers and geologists who passed through Dobrogea in the second half of the 18th century and in the 19th century are not very numerous. They refer mainly to the areas that have long been theatres of war, in the proximity of the Danube.

We hope that the Ottoman maps bring consistent information and clarify some aspects related to the military system in the region.

In this endeavour of mapping disappeared medieval fortresses, the cartographic sources helped us in making plans and overlapping them on ortophotoplans or satellite images, but also in identifying the Tabias which constituted a true defensive system developed by the Ottomans to defend the borders of the territory between the Danube and the Sea.

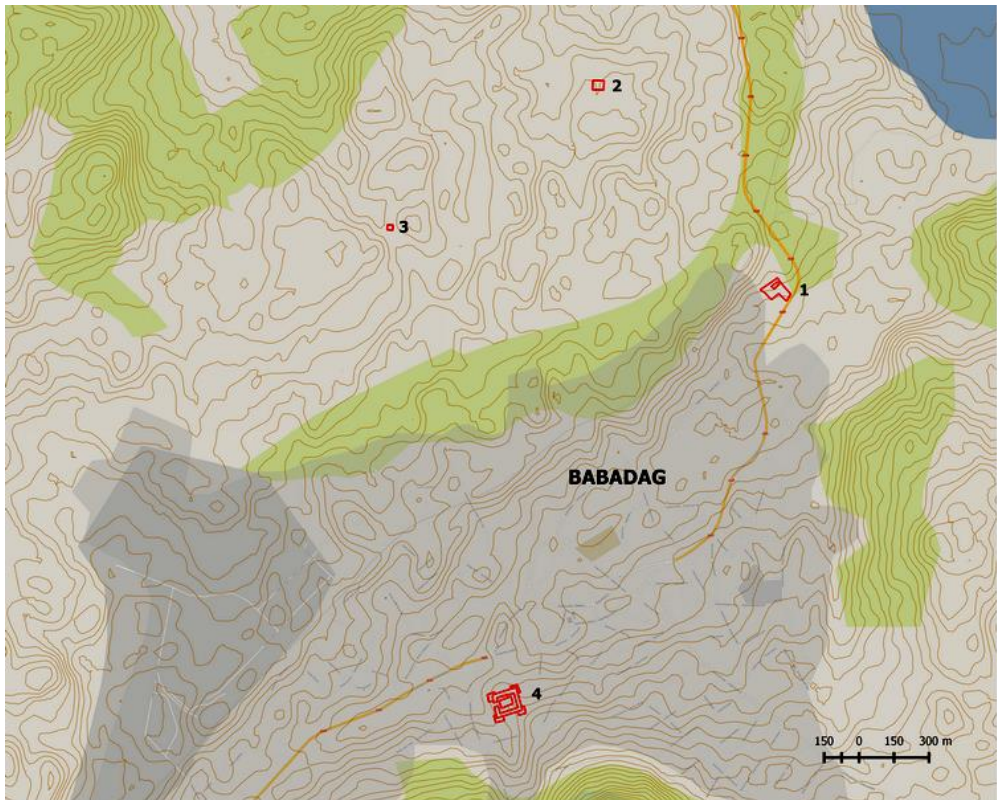

Fig. 6. The Ottoman fortifications on the administrative territory of Babadag town, located based on the cartographic sources; 1.Tabia; 2. Arap Tabia; 3. Little Tabia; 4. Garrison

The fortress of Tulcea, was situated on a height which dominated the right bank of the Danube River, had a hexagonal shape and controlled an ancient ford crossing the river that linked the coastal road of the Pontic Moldavia with the routes that crossed Dobrogea from north to south, towards the Balkans and Istanbul.

Situated in the northwest outskirts of Tulcea Municipality, Taberei Hill was so called due to the Ottoman fortress located in this place. Although the Fortress and

"Starî Tulcea" are located in this area, the cartographic sources indicate inhabitation of this area only in the 19th century.

The cartographic material gave us the opportunity to identify on the territory of Tulcea town four Palankas, part of a large defensive system that ensured the defence of the settlement from the gates of the Delta.

Thus, a Tabia was identified in the north-western extremity of Taberei Hill. A second Tabia, in the neighbourhood, was destroyed by the works for the preparation of a slurry dumps. The Tabia in the south-west of the town, in the area occupied today by the installations of a wine factory, no longer exists nowadays. A fourth Tabia, which appears on maps under the name of redoubt, was destroyed by the industrial platforms from the west area of the town.

In the area of Babadag, except for the garrison that appears illustrated in the antique lithographs, the tabias discovered on the consulted maps are not known. Surface quarries, agricultural activities and an industrial platform affect the three Tabias. It is possible that the Ottomans have used the structure of the Roman fort at Topraichioi, which was located at the end of the bridge and ensured the crossing of the pond with the same name in the system of fortifications in the area of Babadag.

On the consulted maps there are other polygons too that could be considered fortifications, but they could not be located on land due to the expansion of urban areas and the development of industrial platforms.

Isaccea is the only locality in northern Dobrogea where the locations for five tabias are known, two of them destroyed in the 70s of the 20th century.

The big Tabia from the Noviodunum fortress is by far the largest Ottoman Palanka in Dobrogea. Placed in a strategic place, at the most important crossing of the Danube on its lower course, the Tabia from Noviodunum watched one of the hottest spots on the Turkish border. The Tabia has a trapezoidal shape with the long side of 90 m and the short side from north has 60 m, entering from the south.

The Tabia located north of Movila Mare (Kurgan Vizir) and a second one located in the area where SNTGN Transgaz Isaccea is today disappeared from the firmament of history, being destroyed in the years 70s of the 20th century when works for achieving an orchard and the construction of the station were carried out. In both cases, cartographic sources have helped us in locating the Tabias. Using the remote sensing we were able to identify the exact location of the Tabia situated in the proximity of the Grand Mound (Kurgan Vizir).

Fortresses/fortifications mentioned in documentary sources:

- Tulcea	- Babadag	- Hârşova
- Isaccea	- Sulina	- Mangalia
- Măcin	- Constanţa	- Karaharman

Fortifications of land (Tabia/Palanka) identified in the cartographic sources:

- Tulcea
- Isaccea
- Babadag
- Medgidia
- Babadag
- Constanța
- Hârșova

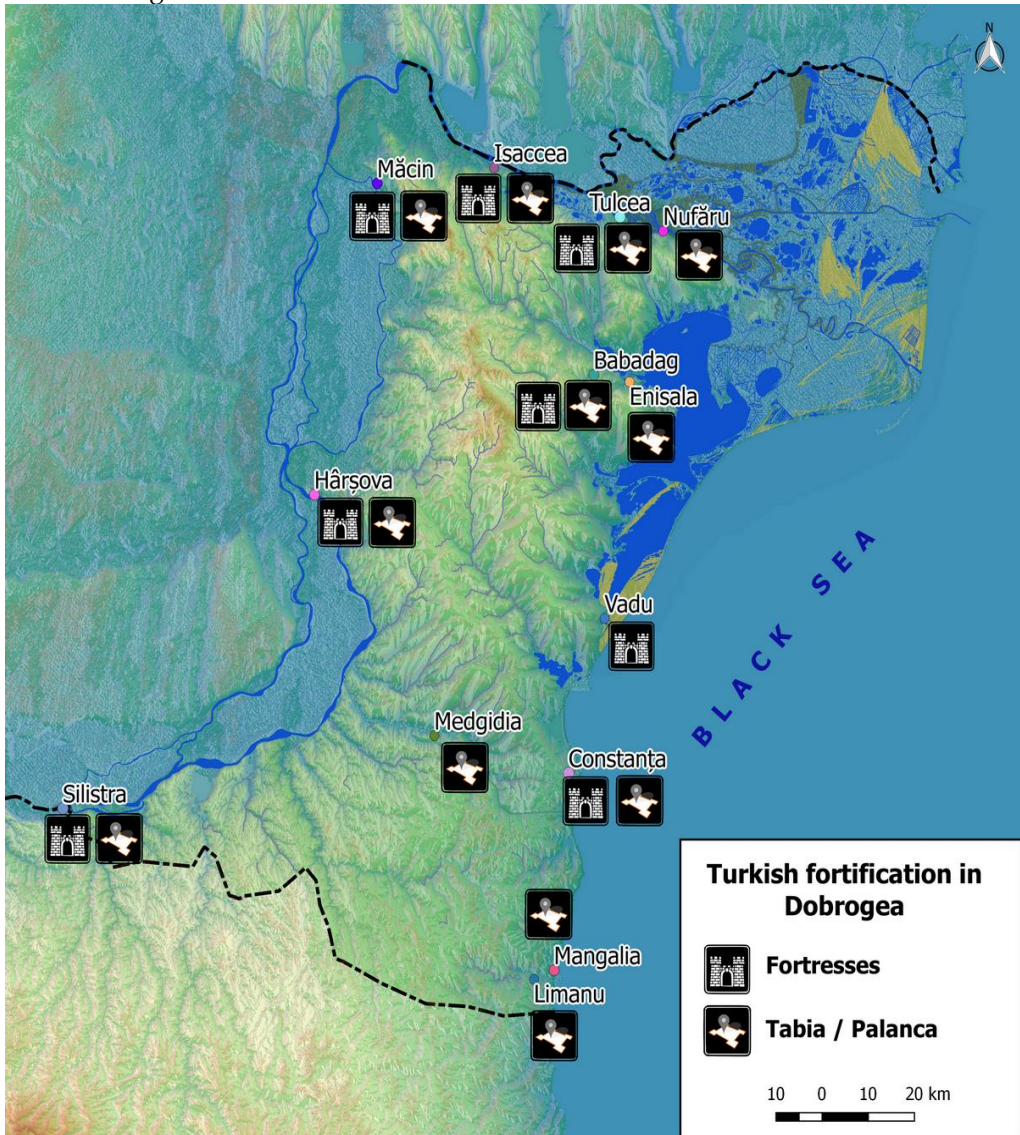

Fig. 7. The Ottoman fortifications in Dobrogea (maps)

Fig. 8. The Ottoman fortifications on the administrative territory of Isaccea town. Level curves extracted from SRTM and Aster, superposed on the orthophotoplan Isaccea-Suhat; 2. The bastionary stone fortification Isaccea; 3. Tabia (*Kurgan Vizir/Movila Mare*); 4. Large Tabia – *Noviodunum* Fortress; 5. Tabia or star fort? (notes Pamfil Polonic); 6. Tabia?; 7. Tabia-*Groapa cailor*; 8. Tabia

Conclusions

The main objective of our research was to identify and map the disappeared medieval fortresses in Dobrogea, especially the earth fortifications. These latter lose their contours from year to year and the registration needs to be accelerated and the historical dossier of the "lost" cities completed.

The research had two main phases: a cabinet stage (analysis of topographic and cadastral maps, historical maps, documentary sources, satellite images, GIS analysis) and field stage (archaeological field research, archaeological topography, and realization of low altitude aerial photography with a UAV).

The analysis and interpretation aerial photographs and satellite was the most intense activity, the results were integrated into a GIS, being the working methodology considered the most effective achieving the objectives.

Within the project of mapping of the disappeared medieval fortresses in the area between the Danube and the Black Sea, were also listed the earth fortifications. Tabia are the only evidence of a system of fortifications made by the Ottomans, focusing on mapping the structures identified in the neighbourhood of the settlements: Tulcea, Isaccea, Babadag, Hârșova and Medgidia. In the case of the fortresses (Hârșova, Măcin, Isaccea, Tulcea, Babadag) the available plans were digitized and overlapped on ortophotoplans or satellite images, then on the ground were checked the possible structures. Starting from the cartographic sources have been identified and localized the Ottoman Tabia gravitating around the main centres in Dobrogea. Thus were identified: five Tabia in the area Isaccea, six Tabia in the Babadag area, five Tabia in Tulcea area, two in the Hârșova area and three forts on the territory of the town of Medgidia.

The methodological approach through which we mapped in detail the archaeological structures belonging to the Ottoman era open new perspectives in the extended archaeological landscape mapping, by studying the effect of the conquest and the Ottoman domination in Dobrogea. The interest in the study of the fortification system built by the Ottoman in Dobrogea must be kept, of this concern should result a better understanding of the historical geography, with identifications of targets next to which today we place helplessly the adjective "disappeared".

Fig. 9. The Ottoman fortifications on the administrative territory of Hârșova town. Level curves extracted from SRTM and Aster, superposed on the ortophoto (August 2016)

Bibliografie

- Andreescu, Șt. 1998, *Vlad Țepeș (Dracula)*, București.
- Ăgoston, G. 1998, *Habsburg and ottomans: defence, military, change and shifts in power*, The Turkish Studies Association Bulletin 22, 1, 126-141.
- Ăgoston, G. 2000 *The costs of the ottoman fortress-system in Hungary in the sixteenth of seventeenth centuries*, in G. Dávid and P. Fodor (Eds.), *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, 195-228.
- Baumann, V.H. 1973-1975, *Noi mărturii istorice rezultate dintr-un sondaj arheologic*, Peuce 4, 213-232
- Bătrâna, L., Bătrâna, A. 1977, *Contribuții la cunoașterea arhitecturii medievale din Dobrogea: biserica Sf. Atanasie din Niculițel (jud. Tulcea)*, SCIVA 28, 4, 531-552.
- Călători străini 2 – Călători străini despre Țările Române*, vol. 2, eds. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1970.
- Călători străini 5 – Călători străini despre Țările Române*, vol. 5, eds. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1973.
- Călători străini 6 – Călători străini despre Țările Române*, vol. 6 eds. M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. A. Mehmet,, București, 1976.
- Călători străini 10, 2 – Călători străini despre Țările Române*, vol. 10, Partea a 2-a, , eds. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 2001.
- Căpățână, D. 1976, *Cercetări arheologice la Halmagiu și Vărfurile (jud. Arad)*, BMI 2, 45, 76-80.
- Chiper, M. 1987, *Dan al II-lea, domn până la Marea cea Mare. Tradiție și realitate*, RRH 40, 3, 1987.
- Ciobanu (Vergatti), R.Ș. 1978, *Lupta domnilor Țării Românești – de la Mihai până la Vlad Țepeș – pentru apărarea unității cu Dobrogea*, MN 4, 87-90.
- Ciocîltan, V. 1982, *Competiția pentru controlul Dunării inferioare, 1412-1420*, RdI, 10-11, 1191-1203.
- Ciocîltan, V. 1985, *Poarta osmană și gurile Dunării în secolul al XV-lea*, RdI 11, 38, 1054-1074
- Coman, M. 2005, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (sec. XIV-XVI)*, București.
- Comșa, E. 1952, *Săpături arheologice la Luncavița*, Materiale 5, 221-225.
- Constantin, R., Radu, L., Ionescu, M., Alexandru, N. 2007, *Mangalia. Cercetări arheologice de salvare*, Peuce, S.N. 5, 241-296.

- Costea, I., Stănică, A., Ignat, A. 2007, *Pipele de lut descoperite la Babadag*, Peuce, S.N. 5, 335-362.
- Costea, I. 2013, *Pipe de lut cu inscripții și mărci din colecția I.C.E.M. Tulcea*, Peuce, S.N. 11, 255-290.
- Cronici turcești – Cronici turcești privind Țările Române, Extrase*, vol. I, ed. M. Guboglu, Mustafa Ali Mehmet, București, 1966.
- Custurea, G. 1983, *Cercetările arheologice din necropola așezării medievale Ester –Târğușor*, Materiale 14, 300-304.
- Custurea, G. 1986, *Sondajul arheologic de salvare de la Ester (jud. Constanța)*, Materiale 16, 545-550.
- Custurea, G. 1997, *Ester-Târğușor, jud. Constanța*, în *CCA, Campania 1983-1992*, București, 32-33.
- Custurea, G. 1999, *Târğușor – Vatra orașului medieval Ester*, în *CCA, Campania 1999*, 150.
- Damian, O., Mănușcu-Adameșteanu, Gh., Vasile, M., Stănică, A., Bănăseanu, A., Samson, A., Vasile, G. 2007-2008, *Descoperiri funerare în situl arheologic de la Nufăru, jud. Tulcea*, Cercetări Arheologice 14-15, 305-392.
- Damian, O., Vasile, M., Samson, A., Ene, D., Stănică, A. 2012, *Cercetări arheologice preventive la Nufăru, jud. Tulcea (II)*, Materiale S.N. 8, 177-208.
- Decei, A. 1978, *Istoria Imperiului Otoman*, București.
- Diaconescu, D. 2015, *Trecutul sub pașii noștri. Fortificațiile Cetății Timișoara din perioada otomană*, Str. Sergent Constantin Mușat, Arheologia Banatului 1, 16.
- Dinu, N. 2009, *Ceramica otomană descoperită în Dobrogea*, Pontica 42, 323-345.
- Dinu, N. 2010, *Ceramica otomană descoperită în Dobrogea*, Pontica 43, 303-320
- DRH-B, I – *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească*, vol. I, București, 1965.
- Feneșan, C. 2006, *Cultura otomană a vilayetului Timișoara (1552-1716)*, Timișoara.
- Gemil, T. 1991, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, București.
- Ghiață, A. 1974, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*, București, 43-126.
- Ghiață, A. 1986, *Formations politiques au bas Danube et à la mer Noire (fin du XIIIe-XVIIe siècles)*, RÉSEE 1, 35-50.
- Ghindele, R., Gașpar, A. 2015, *Palanca Mică – cartier otoman redescoperit Parcul Justiției – Timișoara*, Arheologia Banatului 1, 38.
- Ghindele, R., Marta, L., Gașpar, A. 2015, *În vreme de război și pace Bastionul Carol și Palanca Mare - str. Oituz, Timișoara*, Arheologia Banatului, 28-29.
- Guboglu, M. 1966, *Cronici turcești privind Țările Române*, 1, Sec. XV-XVII, București.
- Hamat, A.C. 2015, *La braț cu Ešliya Çelebi prin cetatea Timișoarei. Studiu de caz: Piața medieval târzie descoperită pe str. Lucian Blaga*, în *Arheovest 3, In Memoriam N Florin Medeț, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie*, Timișoara, 28 noiembrie 2015, Forțiu, S., Stăvilă A. (eds), 539-554.

- Inalcik, H. 1996, *Imperiul Otoman, Epoca Clasică (1300-1600)*, București.
- Iosipescu, S. 2004, *Dans la Dobroudja ottomane aux XVIe-XVIIIe siècles: le château-fort de Karaharman et son trésor*, în *Guerre et société en Europe. Perspectives des nouvelles recherches*, Commission Française d'Histoire Militaire, Commission Roumaine d'Histoire Militaire, Nicolescu, Gh., Corvisier, A., Preda D. (eds), București, 2004, 49-63.
- Iosipescu, R., Iosipescu, S. 2004, *Ștefan cel Mare și Dobrogea de Nord în vremea marelui război cu Imperiul Otoman*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, 307-322.
- Iosipescu, S. 1990, *Bastion*, BCMI 1-2, 32-34.
- Istoria Militară 3, *Istoria Militară a Poporului Român*, vol. 3, București, 1987.
- Jugănar, G., Ailincăi, S. 2004, *Enisala, com. Sarichioi, jud. Tulcea, Punct: Centrul satului, La Biserică*, CCA. Campania 2004, 144-145.
- Jugănar, G., Ailincăi, S., Stănică, A. 2004, *Babadag, jud. Tulcea, Punct: Autogară*, CCA, Campania 2004, Mangalia, 2005, 61.
- Lungu, V., Mănușu-Adameșteanu, Gh. 1995, *Săpături arheologice de salvare pe teritoriul comunei Sarichioi (jud. Tulcea)*, Peuce 11, 339-362.
- Mănușu-Adameșteanu, Gh. 1984, *Aspecte ale ritului și ritualului în lumina descoperirilor din necropola medievală de la Enisala*, Peuce 9, 355-362.
- Mehmed, M.A. 2013, *Despre moștenirea culturală turcă în Dobrogea (unele reflecții)*, în *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, Gemil, T., Custurea, G., Cornea D. (eds), Constanța, 9-16.
- Micle, D. 2015, *Modernizarea urbană. Trecut și prezent. Piața Cetății, Ciocova, Arheologia Banatului* 1, 24.
- Micle, D., Balaci Crînguș, M., Timoc, C. 2015, *Băile turcești din Piața Libertății, Timișoara. Un monument arheologic inedit în contextul reabilitării centrului istoric al orașului*, în *Arheovest* 3, In Memoriam N Florin Medeleț, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, 28 noiembrie 2015, Timișoara, Forțiu, S., Stăvilă A. (eds), 555-573.
- Micu, C., Stănică, A., Mihail, F., Maille, M. 2008, *Observații asupra unor complexe funerare descoperite la Luncașița, punctul Cetățuia*, Peuce, S.N. 6, 331-338.
- Nicolae, C. 1993, *Despre topografia anticului Carsium*, Pontica 26, 215-229.
- Nicolae, C., Bănoiu, D., Nicolae, V. 2008, *Aspecte noi privind topografia cetății de la Hârșova*, Pontica 41, 313-343
- Nicolae, C. 2014, *Incinta cetății medievale de la Hârșova. Descoperiri noi*, Pontica 47, 375-399.
- Özgülven, B. 1999, *The Palanka: a characteristic building type of the ottoman fortification network in Hungary*, M. Kiel, N. Landman, H. Theunissen (eds), *Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht – The Netherlands, August, 23-29, 1999*, no. 34, Utrecht, 1-12.

- Ostapchuk, V., Bilyaeva, S. 2009, *The Ottoman northern Black Sea frontier at Akkerman fortress: the view from a historical and archaeological project*, în *The Frontiers of the ottoman world*, Peacock, A. C. S. (eds.), Oxford, 137-170.
- Paraschiv, D., Nuțu, G. 2007, *Tulcea, jud. Tulcea [Aegysus], punct: Dealul Monumentului*, CCA. Campania 2006, 383.
- Pervain, V. 1976, *Lupta antiotomană a Țărilor Române în anii 1419-1420*, AIIAI 19, 55-79.
- Popescu, A. 2013, *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei. Sangeacul Silistra (sec. XV-XVI)*, București.
- Popescu, A. 2015, *Dobrogea în epoca otomană: kazaua Hârșova (sec. XVI)*, SMIM 33, 85-112.
- Radu, L. 2013, *Toponimie Dobrogeană: Callatis-Pangalla-Mangalia*, Peuce, S.N. 11, 229-238.
- Radu Iorguș, C., Radu, L., Ionescu, M. 2013, *Pipe ceramice descoperite la Mangalia*, Peuce, S.N. 11, 239-254.
- Sakul, K. 2013, *Military engineering in the Ottoman Empire*, în *Military engineers and the development of the early-modern european state*, B.P. Lenman (eds.), Dundee, 179-199.
- Stănică, A. 2004, *Tulcea. Un centru economic la Dunărea de Jos în secolul al XVI-lea*, Peuce, S.N. 2, 199-206.
- Stănică, A., Ailincăi, S., Ignat, A., Zvâncă, I. 2005–2006, *Noi descoperiri funerare de pe teritoriul localității Enisala (com. Sarichioi, jud. Tulcea)*, Peuce, S.N. 3-4, 317-330.
- Turhal, A. 2009, *Ottoman fortification Palanka*, Altar Modelling. Military history note, september 2009
(https://www.academia.edu/5234082/_Ottoman_fortification_palanka_)
- Vasilii, I. 1995, *Cimitirul medieval de la Isaccea, Biserica Sf. Gheorghe*, Peuce 11, 373-409.
- Vasilii, I. 1996, *Știri istorice – orașul Babadag în Evul Mediu*, Peuce 12, 195-224.
- Voinea, V., Szmoniewski, B., Popescu, A., Mototolea, A., Florea, M. 2015, *Noi descoperiri de epocă otomană pe Valea Casimcei: Cheia-Pazvant*, în *Arheovest 3. In Memoriam N Florin Medeleț, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie*, 28 noiembrie 2015, Timișoara, Forțiu, S., Stăvilă, A. (eds), 509-529.

KARASU-MEDGIDIA ÎN PERIOADA DOMINAȚIEI OTOMANE (SEC. XV-XIX)

Adrian ILIE*

Abstract:

Since the XV century on the Kara-su Valley has been certified a settlement that evolved over time from village to fair and then the city. Fair called the Panair managed to channel their creative energies of all peoples in the Balkans and in Dobrogea. Ottoman authorities were interested in the welfare of commercial roads crossing the province, but also the smooth running of the fair. The settlement was faced with wars between the Turks and Christian powers, being repeatedly destroyed. Every time will recover and will continue to exist. In 1856 it will establish a new city, which will be called Medgidia in honor of Sultan Abdul Medgid. Will be settled thousands of Tatars (12-20000), from Crimea, which will contribute to developing and populating așezării. Will be a modern city where urban plans that have wide streets, shops, mosque and public bath.

Rezumat:

Încă din secolul al XV-lea, pe Valea Kara-su a fost atestată o așezare care a evoluat în timp de la sat, la târg și mai apoi la oraș. Târgul numit "al Panairului" reușea să canalizeze toate energiile creatoare ale populațiilor din zona Balcanilor și din Dobrogea. Autoritățile otomane erau interesate de bunul mers al drumurilor comerciale care străbăteau provincia, dar și de buna funcționare a târgului. Așezarea s-a confruntat cu războaiele dintre turci și puterile creștine, fiind, de nenumărate ori distrus. De fiecare dată, s-a refăcut și a continuat să existe. În 1856, se va întemeia un nou oraș, ce se va numi Medgidia, în onoarea sultanului Abdul Medgid. Vor fi colonizați mii de tătari (12-20.000), din Crimeea, care vor contribui la dezvoltarea și popularea așezării. Va fi un oraș modern, după planuri urbanistice, va avea străzi largi, prăvălii, geamie și baie publică.

Key-words: *geamie, baie publică, oraș otoman, pașă, târg*

Cuvinte cheie: *mosque, public bath, city Ottoman, pasha, market*

* Colegiul Tehnic „Nicolae Titulescu” Medgidia, Strada Dezrobirii, 1, 905600, Medgidia,
e-mail: adrian_yak@yahoo.com

În perioada 1417-1420, a fost instaurată dominația otomană într-o anumită parte a Dobrogei, greu de precizat, dar, după părerea noastră, ar putea fi în zonele sudice și centrale. Stăpânirea teritoriului de către autoritățile otomane s-a impus cu dificultate datorită domnitorilor Țării Românești care revendicau moștenirea lui Mircea cel Bătrân¹.

Între 1409-1413, așezarea Karasu a fost cucerită de Musa Celebi, fiul lui Baiazid I Ildirîm, iar mai apoi, refăcută de Baiazid Veli². Este prima atestare documentară a așezării Karasu. Granița cu Moldova era stabilită în 1486, în urma unui tratat încheiat cu Imperiul otoman³.

În anul 1582 negustori, alături de care se găsea și Martin Gruneweg, treceau prin Karasu și se îndreptau către Istanbul⁴. Menționările acestuia demonstrează existența târgului.

În registrul *Evkâf defterleri livâ-i Silistra*, datat 1597, este menționat, ca *vakuf* instituit de Esmahan Sultan, târgul Karasu (*Gönci Bazari*), cu un venit anual de peste 35.000 de akcele, iar în registrele de recensământ *Mufassal defterleri livâ-i Silstre*, din kazaua Tekfürgölü, figurează târgul Karasu (*nefs-i kasaba-i Gönci Bazari*) cu șapte cartiere, având 2.500 de suflete și un venit anual de 25.131 akcele⁵.

La sfârșitul secolului al XVI-lea, documentele otomane confundau localitatea Karasu - Medgidia și Tekfürgölü. Surse din secolul al XVII-lea, mai precis din 1657, amintesc faptul că kazaua Karasu se suprapunea kazalei Tekfürgölü⁶. În unele documente otomane apare denumirea kazalei Karasu–Tekfürgölü.

Făcând o comparație cu celelalte așezări din kazaua Karasu, târgul cu același nume înregistra cele mai mari venituri anuale, poate și datorită drumului comercial și iarmarocului ce se ținea aici. Dacă este să comparăm aceste informații cu relatările lui Evliya Celebi constatăm aceeași prosperitate economică și un număr similar de cartiere de locuit.

În relatările călătorului sultanal Evliya Celebi se amintește de existența unei localități importante aflată pe traseul căii de dreapta (*sag köl*), folosit de otomani atât pentru deplasarea trupelor, cât și pentru comerț. Este vorba despre orașelul Karasu ce „se afla în interiorul Dobrogei și era lipsit de apă. Dar, în fiecare an, cu prilejul revărsării Dunării, se formau gropi cu apă neagră. De aceea i se spune Karasu. Se spune că în vechime acest loc a fost foarte frumos și potrivit pentru vânătoare. Musa Celebi, fiul lui Baiazid Ildirîm,

¹ Vulpe 1939, 31.

² *Călători străini* 6, 1976, 396; Ghiață 1981, 1873.

³ Gemil 1983, 119.

⁴ Ciocâltan 2010, 203.

⁵ Ghiață 1993, 132.

⁶ Popescu 2008, 146.

cucerise orașul în urma unui atac de noapte”⁷, dărâmând unele părți ale sale (între anii 1409-1413). Ulterior a fost reparat de Baiazid Veli⁸, fiind separat de *hass*-ul împărațesc al vizirilor din eylaetul Oceaokov. Guvernatorii săi sunt un agă al pașei și un voievod. El guvernează cu vreo sută de supuși, strângând șapte pungi de aspri pentru pașă și patru pungi pentru el. Este un kadiat cu rangul de 300 de aspri⁹.

Din comuna sa, *kadiul* primea șapte pungi. Are *chehaia de spahii* (*sipah kethuda yeri*), *serdar de ieniceri*, *badjdar* (strângător de taxe) și *muhtesib*¹⁰ (inspector al piețelor și al moravurilor publice ce aplica reglementări numite *ihtisâb*).

Orașul este alcătuit din „*trei mahalale, cu o mie de case, simple și cu etaj* (acestea din urmă pentru cei cu stare financiară bună - *n.ns.*), *acoperite cu olane și cu șindriliă. Aici fiind ținutul Dobrogei, se producea grâu din belșug. Iarna este geroasă. Apa pentru oraș vine din brațul Dunării. Mai sunt o geamie mică, dar folositoare, un han, o baie întunecată, șapte școli pentru copii, șapte depozite de apă, două cafenele, două prăvălii cu vopsele, trei bragagerii și vreo 40-50 de alte prăvălii*”¹¹.

Din aceste relatări se poate observa activitatea economică prosperă a orașului care avea nenumărate prăvălii. De asemenea, este de amintit numărul mare de școli lucru ce demonstrează existența unui număr mare de copii, implicit de locuitori.

Viața orașului era animată de „*cântărețe numite gÛvende* (femei de moravuri ușoare - *n.ns.*), *ce erau numeroase și mergeau din casă în casă și cântau din dible acordate întâmplător, sau umblă prin grădini fluierând; aceasta nu se consideră o rușine. Toți aianii (notabili, frunțași ai orașului, demnitari- n.ns.) sunt pasionați de așa ceva. De aceea judecătorul șeriaturului și dizdarul (comandant al cetății- n.ns.) nu pot s-o înlătore și nici populația nu le dă voie. Aceste femei destrăbălate au ruinat acum mii de oameni, de familii și ducându-i la faliment, i-au făcut să le devină slujnici*”¹².

În anul 1711, mai multe corpuri militare au fost trimise sub comanda vizirului Abdi Pașa, care se afla la Karasu. Potrivit hotărârii de a ierna la Adrianopol s-a luat

⁷ Călători străini 6, 396; Cialicoff 1919, 134.

⁸ Călători străini 6, 1976, 396.

⁹ În registrul *Evkaf defterleri livâ-i Silistra*, circa 1597, în *nahiaua* Tekfurgolu din *livâ-ua* Silistra se menționează *vakuf*-urile instituite de Esmahan Sultan, printre care și târgul Karasu (*Gönci Bazari*) cu un venit de peste 35.000 de akcele anual. În registrul de recensământ *Mufassal defterleri livâ-i Silstre, târgul Medgidia (nefs-i kasaba-i Gönci Bazari*, cu numele de Karasu) avea șapte cartiere, 2.500 de suflete și un venit anual de 25.131 de akcele (Ghiață 1993, 132).

¹⁰ Călători străini 6, 1976, 396.

¹¹ Serviciul Județean Constanța al Arhivelor Naționale, în prefața *Fondului Prefecturii Constanța*, nr. 140, inventar 149, f. 2.

¹² Călători străini 6, 1976, 397; Ionescu 1913, 213.

măsura și s-a emis poruncă pentru ca Abdi Pașa să stea la Bazargic, iar Daghestani Ali Pașa să își cantoneze trupele la Karasu și să-și stabilească reședința la Kustendje¹³.

În anul 1773, Baht Ghirai, care se afla la iernat prin părțile Karasu, „aflând că dușmanul credinței urmărește căruțele familiilor și copiii scoși din Babadag și că au pus mâna pe o parte din ei, i-a oprit pe ghiaurii răufăcători, împrăștiați prin sate după prăzi. Oastea de sub comanda vizirului Abdi Pașa, care era valiu de Rumelia și serascher de Karasu, se împrăstiaseră constatând că el nu făcuse nici o ispravă, deși avea pe seama lui un post atât de mare, cum era acela al eyaletului de Rumelia. Abdi Pașa a fost mazilit la 16 safer 1187 (9 mai 1773) și înlocuit cu Nu' man Pașa”¹⁴.

Abdi Pașa a fost preocupat de realizarea unui sistem defensiv la Karasu și „l-a fortificat, săpând șanțuri de apărare și realizând metereze și construcții întărite. El a pornit cu oastea către Misiuri (Mesembria-Nesebăr) și cei mai mulți ostași care se aflau în oastea lui s-au supus, iar unii dintre ei au rămas cu oastea la Karasu”¹⁵. „Sub comanda lui Nu'man Pașa se aflau 20.000 de soldați din care vreo 6.000 erau de sacrificiu (*dalkiliç*). În popor se răspândise vestea că dușmanii vor ataca oastea aflată la Karasu. Nu'man Pașa serascher de Karasu a primit ajutor din partea lui Elhadj Esper Aga, ceașbașiu (*serçavuşan*) Divanului Imperial, cu scopul de a folosi oastea și a-l încuraja pe acesta, știind că oastea din acele părți se supunea părerii *ceașbașiuului*. Către Karasu au fost îndreptați 3.000 de *dalkiliçi*”¹⁶. În același an, la 13 octombrie, Nu'man Pașa este mazilit după înfrângerea armatei sale la Hârșova, fiind înlocuit cu Daghestani Ali Pașa, care a continuat să fortifice așezarea Karasu, completând-o cu metereze și alte tranșee¹⁷.

Se poate considera că la Karasu a fost, după jumătatea secolului al XVIII-lea, o importantă bază militară, având o garnizoană pentru soldați și fiind prevăzută cu ziduri de apărare. Din păcate, în prezent nu se întâlnesc vestigiile ale acestor ziduri de apărare, poate și datorită faptului că așezarea a fost distrusă aproape în totalitate de războiul ruso-turc din 1828-1829.

În secolul al XIX-lea, așezarea Karasu a continuat să existe și să se dezvolte, cu toate că Dobrogea s-a confruntat cu o gravă instabilitate, generată de „criza orientală”, ce reprezenta o confruntare deschisă între Imperiul Otoman, considerat „omul bolnav” al Europei, pe de o parte și Rusia sau Austria, pe de altă parte.

¹³ *Cronici turcești* 3, 1966, 352.

¹⁴ *Cronici turcești* 3, 1966, 375.

¹⁵ *Cronici turcești* 3, 1966, 381.

¹⁶ *Cronici turcești* 3, 1966, 382.

¹⁷ *Cronici turcești* 3, 1966, 382-383.

Pe la 1801, un grup de tătari s-a stabilit la Karasu¹⁸, iar în perioada 1806-1812, în Dobrogea s-au stabilit noi grupuri de tătari, ce proveneau din Bugeac. Aceștia aveau o viață nomadă, au folosit Valea Kara-Su în deplasările lor pentru ca, ulterior, să se stabilească aici, unde au înființat nouă sate de colibe. Aveau autonomie, șefi și kadii (judecători) locali, fiind conduși, la jumătatea secolului al XIX-lea, de Mârza Han (Mârza Bey), care își stabilise sediul la Alacapâ (Poarta Albă). Mai târziu, autonomia de care se bucurau le va fi desființată¹⁹.

În anul 1817, localitatea Karasu se afla în ruină, după relatările călătorului străin Felix de Beaujour²⁰, iar în perioada războiului ruso-turc, din 1826, localitatea Karasu s-a aflat sub ocupație țaristă. În timpul conflictului dintre anii 1828-1829, localitatea a fost gazda comandamentelor militare turc și mai apoi țarist. Cu toate acestea, târgul negustoresc a funcționat²¹ și în aceste condiții vitrege și de restriște.

În anul 1828 Hector de Béarn a realizat două stampe ce surprindeau valea Kara-Su și zona de stufăriș²²; din ele se poate observa un oraș sărăcăcios, în condițiile în care acesta trecuse printr-un conflict recent.

Reședința hanului tătar kabail fusese orașul Karasu, iar la Alacapâ (Poarta Albă) își avea reședința locotenentul său²³.

Cu prilejul războiului din 1828-1829, satul Karasu a fost distrus²⁴ aproape în întregime, iar populația a avut mult de suferit. Situația nesigură din această perioadă și războiul sus amintit contribuie la distrugerea multor așezări²⁵. În aceste condiții vitrege, românii s-au refugiat peste fluviu, în Moldova și Țara Românească²⁶.

Într-un defter din anul 1830, ce cuprindea date demografice despre Silistra, localitatea Karasu nu este menționată printre așezările principale din Dobrogea²⁷, acest lucru dovedind faptul că nu se refăcuse după distrugerile războiului.

Dealtfel, fenomenul s-a generalizat în Dobrogea care, la 1835, nu număra mai mult de 40.000 de suflete, cu o densitate a populației de 5 loc/km² ²⁸. Putem spune că

¹⁸ Tavitian 2005, 346.

¹⁹ Mateescu 1971, 42.

²⁰ Șerban, Șerban 1977, 276.

²¹ Ursu 1980, 57.

²² Conea 1928, 19-20; Băcilă 1928, 253; Roman, Vergatti 2002, 236.

²³ Andreescu, Oberlander-Târnoveanu, Adam 2005, 35.

²⁴ Iorga f.a., 69; Iorga 1917, 44; Ionescu 1904, 453.

²⁵ Regnault 1856, 340.

²⁶ Velichi 1965, 71.

²⁷ Karpal 2003, 211.

²⁸ Roman, Vergatti 2002, 237.

se înregistra o decădere a orașului ca urmare a frecventelor confruntări ruso-turce care au obligat populația să-și părăsească locuințele și terenurile²⁹.

Târgul de la Karasu este atestat la 1848 de misiunea franceză a lui C. Sabatier și J. Desaint, care apreciau iarmarocul, vestit pentru negoțul de cai³⁰. Orașele și târgurile aveau un caracter rural, iar „Karasou avea o populație de 1.500 locuitori”³¹.

Sultanul Mahmud II, în 1837, și sultanul Abdul Medgid, în 1846, vor vizita Dobrogea pentru a lua măsurile necesare repopulării acestei provincii și reorganizării agriculturii, prin trimiterea expertului Ion Ionescu de la Brad³². La jumătatea secolului al XIX-lea, între 16 aprilie și 10 august 1850, agronomul Ion Ionescu de la Brad a cunoscut realitățile Dobrogei centrale, deplângând decăderea orașului Karasu și amintind faptul că aici se țineau de două ori pe an cele mai cunoscute târguri ale Dobrogei³³, din care nu mai rămăsese decât cimitirul și 40 de case³⁴. Totodată, acesta constata că majoritatea populației din provincie era reprezentată de români³⁵.

În anul 1853, turcii erau cantonați la Carasuea³⁶ (Karasu - *n.ms.*), dovedind interesul autorităților pentru această zonă.

Cu prilejul războiului Crimeei (1853-1856), holera nu a scutit soldații din armatele aliate anglo-franco-turce³⁷, înregistrându-se numeroase victime dar, cu toate acestea, victoria a revenit aliaților. În aceste condiții, Rusia va duce o politică restrictivă, uneori chiar agresivă, împotriva tătarilor și germanilor din Crimeea și Basarabia.

Guvernatorul provinciei Sayd Mârza Pașa a strâns laolaltă mai multe familii de tătari refugiați din această zonă conflictuală și a fondat, în apropierea ruinelor satului Karasu, un nou oraș pe care îl va numi Medgidia, în onoarea sultanului reformator Abdul Medgid (1839-1861). Acest dregător de origine tătară, aflat în serviciul sultanului, a construit peste bălți un pod de piatră care îi va purta numele³⁸, pentru a înlesni accesul la târgul situat în parte de nord a așezării, dar și pentru a realiza legătura cu satele din hinterland, aflate în zona de nord. Întemeierea oficială a orașului Medgidia, prin decret imperial, în 1856, a reprezentat un caz special de colonizare otomană. De la numele celui de-al XXXI-lea sultan al dinastiei osmanlâilor,

²⁹ *Călători străini* 10, 2, 2000, 993-994.

³⁰ Ungureanu 1965, 86; Mateescu 1977, 29; Giurescu, 64.

³¹ Ungureanu 1965, 88-89.

³² Ionescu 1904, 149.

³³ Ionescu de la Brad, 1850, 18; Ionescu de la Brad 1943, 1, 12; Ionescu de la Brad 1943, 2, 83.

³⁴ Comnene 1918, 76; Constantin Șerban, Victoria Șerban 1977, 275; Ionescu de la Brad 1943, 2, 82; *Istoria românilor* 7, 2003, 222.

³⁵ Giurescu 1928, 62-63.

³⁶ Mateescu 1975, 195.

³⁷ Vergatti 2004, 76.

³⁸ Nazaretean 1882, 26; Angelesco 1907, 63; Stourdza 1914, 26-27.

ce inițiasse epoca de reforme a Tanzimatului, își va lua numele orașul nou de pe Valea Kara-Su³⁹.

Sultanul Abdul Medjid (1839-1861)

(*wikipedia.org*)

În anul 1855, „Gazeta austriacă” consemna că negustorii care se aflaseră în vizită la târgul de la Karasu, fuseseră impresionați de noul oraș Medgidia⁴⁰. Acesta, întemeiat prin decret imperial, s-a dezvoltat pe baza unui plan urbanistic elaborat de departamentul tehnic al Ministerului Comerțului (*Ticaret Nezareti*) și al Consiliului Construcțiilor (*Ebriye Medesi*), pentru a găzdui refugiații din Crimeea și pentru a dezvolta, din punct de vedere economic, partea centrală a Dobrogei⁴¹.

Sultanul a fost de acord cu întemeierea orașului, a planului său urbanistic, iar cei ce urmau să desfășoare activități economice, primeau autorizații din partea statului otoman⁴². Firmanul este datat în luna Muharem 1273 (2 septembrie 1856), fiind considerată data oficială a întemeierii orașului Medgidia, pe document găsimu-se semnătura primului ministru otoman Mehmed Emin Ali Pașa⁴³.

³⁹ Karpát 2003, 209; Popa 2007, 105.

⁴⁰ Arbore 1922, 256-258.

⁴¹ Karpát 2003, 210.

⁴² Karpát 2003, 210.

⁴³ Karpát 2003, 210-211.

În momentul întemeierii orașului, populația era scăzută, drept pentru care s-a dus o politică de colonizare, prin oferirea unor condiții favorabile tătarilor din Crimeea. La întemeiere, orașul avea 15-20.000 de suflete și o mie de case⁴⁴, toate prin stabilirea aici a unor categorii de persoane defavorizate și maltratate⁴⁵ de autoritățile țariste din Crimeea.

Descoperirea datei întemeierii oficiale a orașului este meritul exclusiv al prof. Kemal Karpat, care a petrecut timp însemnat în arhivele otomane de la Istanbul. Kerișii s-au așezat în „stepa pleșuvă”, unde au întemeiat un fel de capitală, la Medgidia, în onoarea sultanului care le-a oferit privilegiile. A fost formată aici o comunitate separată, condusă de un khan, care nu era supus turcilor decât nominal⁴⁶.

Informația despre întemeierea noului oraș este menționată într-o scrisoare adresată lui Camille Allard de către călugărul E. Boré, aflat pe malurile Bosforului⁴⁷. Noul oraș era un important nod comercial, aflat la întretăierea drumurilor ce străbăteau provincia⁴⁸.

Medgidia a fost prima așezare urbană concepută și construită după sistemul *mntazam*, având străzi largi. Lățimea pieței (*çarși*) și a străzii principale era de 25 zira*, a străzilor paralele cu cea principală de 10 zira, iar a străzilor secundare de 8 zira⁴⁹. Planul de urbanism cuprinde și întemeierea unui atelier de întreținere pentru calea de rulare a liniei ferate Cernavodă – Constanța, ce fusese realizată de englezi⁵⁰, fiind prima cale ferată din Imperiul Otoman, iar gara a fost inaugurată la 4 octombrie 1860. Aceasta era situată la jumătatea drumului dintre Dunăre și Marea Neagră. Orașul s-a construit repede, au apărut unele case și prăvălii, iar la 26 octombrie 1856, sultanul a hotărât ridicarea unei moschei, datorită numărului mare de credincioși musulmani stabiliți aici, precum și a unei școli, pe locul vechii moschei, pentru satisfacerea necesităților religioase și educative ale locuitorilor. Cheltuielile pentru construcții se ridicau la 250.000 de *куруși*, fiind suportate de visteria statului otoman⁵¹. A fost întocmit un plan pentru construcția unei băi publice (haman), având interiorul din marmură, precum și a unei școli, la propunerea guvernatorului Sayd Pașa. Acesta a încurajat dezvoltarea

⁴⁴ Ionescu 1904, 453.

⁴⁵ Ionescu, 79; Nazareteean, 26.

⁴⁶ Călinescu 1935, 23; Napoleon 1896, 3; Iorga, 69.

⁴⁷ Tavitian, 386; Ilie 2005, 48.

* 1 *zira*- 69-79 cm, dar cel mai probabil 86,57 cm.

⁴⁸ Simionescu 1928, 29.

⁴⁹ Karpat 2003, 219.

⁵⁰ Karpat 2003, 220; Diana, Lungu 1987, 269.

⁵¹ Karpat 2003, 220.

economică prin orice mijloace, astfel încât orașul să devină un centru comercial important⁵²

Rolul acestei căi ferate era acela de a transporta cerealele și animalele din spațiul românesc către vasele aflate în portul Constanța⁵³. Durata concesiunii căii ferate Cernavodă – Constanța era pe o perioadă de 99 de ani, începând cu data la care era dată în folosință în întregime⁵⁴. Lucrările au debutat în primăvara anului 1858 și au durat doi ani și jumătate, timp în care populația satelor, de la Hârșova până la Rasova, a fost obligată să lucreze la terasament cu brațele sau cu carele personale. Calea ferată a fost finalizată relativ repede, prin implicarea guvernatorului Sayd Mârza Pașa⁵⁵. La Medgidia, calea ferată urma linia de nivel a văii Kara-Su⁵⁶, străbătând ținutul de la est la vest⁵⁷. Răscumpărarea căii ferate de către statul român s-a făcut în 1882 la valoarea de 16.800 000 de franci, suma inițială fiind de 112.761 de lire sterline⁵⁸.

După 1878, odată cu instaurarea noii administrații, cea românească (care o înlocuia pe cea otomană), populația românească a devenit, cu timpul, majoritară, iar populația musulmană minoritară, ocupând, totuși, în continuare, importante poziții în administrația și economia așezării.

⁵² Karpát 2003, 220.

⁵³ Ionescu 1904, 453; *Dare de seamă statistică asupra exploatării căilor ferate, docurilor și Serviciului maritim român în anul 1898*, 1899, 25.

⁵⁴ Diana, Lungu 1987, 268.

⁵⁵ Diana, Lungu 1987,

⁵⁶ Diana, Lungu 1987; Lungimea căii ferate era de 65,273 km și avea patru stații: Constanța, Murfatlar, Medgidia și Cernavodă.

⁵⁷ *Istrul*, I, 2, 15 ianuarie 1898.

⁵⁸ Lascu 1986, 20-21; Diana, Lungu 1987, 270-272.

Bibliografie

- Andreescu G., Oberlander-Târnoveanu E., Volker A. 2005, *Tătarii din România. Teme identitare*, București.
- Angelesco G. 1907, *Étude sur la Dobrogea*, Paris.
- Arbore A. 1922, *O încercare de reconstituire a trecutului românesc al Dobrogei*, *Analele Dobrogei* 3, 2, 237-291.
- Băcilă, I.C. 1928, *Stampe și hărți privitoare la trecutul Dobrogei*, *Analele Dobrogei* 2, 247-280.
- Călători străini 6 - Călători străini despre Țările Române*, VI, 1976, București.
- Călători străini 10, 2 - Călători străini despre Țările Române*, X, partea II, 2000, București.
- Cronici turcești 3 - Cronici turcești privind Țările Române*, III, ediție de Mustafa A. Mehmet, București, 1966.
- Călinescu, R.I. 1935, *Cutreerând Dobrogea meridională*, București.
- Cialicoff, G.I. 1919, *Din descrierea călătoriei lui Evliya Celebi (pe la jumătatea veacului al XVII-lea)*, *Arhiva Dobrogei* 2, 134-147.
- Ciocâltan, A. 2010, *Tătarii din Dobrogea în însemnările lui Martin Gruneweg, în Moștenirea istorică a tătarilor*, I, coord. Tahsin Gemil și Nagy Pienaru, București.
- Comnene, N.P. 1918, *La Dobrogea (Dobroudja)*, Paris.
- Conea, I. 1928, *Hector de Béarn, un călător francez prin Dobrogea în 1828*, *AD* 2, 188-206.
- Dare de seamă statistică asupra exploatarea căilor ferate, docurilor și Serviciului maritim român în anul 1898, 1899*, București.
- Diana, A.M., Lungu, G. 1987, *Construcția și răscumpărarea căii ferate Constanța - Cernavodă*, *Pontica* 20, 267-273.
- Gemil, T. 1983, *Observații referitoare la încheierea păcii și stabilirea hotarului dintre Moldova și Imperiul Otoman (1486)*, *RA* 2, 117-121.
- Ghiață, A. 1981, *Aspecte ale organizării politice din Dobrogea medievală (sec. XIII-XV)*, *RdI* 10, 34, 1875-1876.
- Ghiață, A. 1993, *Brăila și ținuturile înconjurătoare într-un registru de recensământ inedit de la sfârșitul secolului al XVI-lea*, în *Caietul Seminarului special de științe auxiliare ale istoriei*, 4, 126-142.
- Giurescu, C.C. 1928, *Din istoria nouă a Dobrogei*, în *Dobrogea în pragul veacului XX*, București, 1928.
- Giurescu, C.C. *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, Constanța.

- Ionescu de la Brad, I. 1850, *Excursion agricole dans la pleine de la Dobrodja*, Constantinopol.
- Ionescu de la Brad, I. 1943, *Opere*, I, București.
- Ionescu de la Brad, I. 1943, *Opere*, II, București.
- Ionescu, M. 1904, *Dobrogea în pragul veacului XX*, București.
- Ionescu, M. 1913, *Din notele de călătorie ale lui Ewlia [Celebi] în a doua jumătate a veacului al XVII-lea*, în *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, 34, 1, 210-223.
- Iorga, N. f.a., *Drepturile naționale și politice în Dobrogea*, Fundația Culturală Regală Mihai I, f.a.
- Iorga, N. 1917, *Drepturi naționale și politice ale românilor în Dobrogea. Considerațiuni istorice*, București.
- Ilie, A. 2005, *Tătarii de pe Valea Karasu în perioada secolelor XIII-XIX*, în *Tătarii în istoria românilor*, II, coord. Marian Cojoc, Constanța, 43-48.
- Istoria românilor 7 - Istoria românilor VII*, coord. Dan Berindei, București, 2003.
- Istrul*, I, nr. 2, 15 ianuarie 1898.
- Karpat, K. 2003, *Urbanismul otoman: emigrația din Crimeea spre Dobrogea și întemeierea orașului Medgidia (1856-1878)*, în *Tătarii în istorie și în lume*, coord. Tahsin Gemil, București, 209-230.
- Lascu, S. 1986, *Imaginea Dobrogei de acum 125 de ani*, *Magazin Istoric* 20, 6, 1986.
- Mateescu, T. 1971, *Știri noi despre prezența mocanilor în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, *RA* 3, 391-399.
- Mateescu, T. 1975, *Documente privind istoria Dobrogei (1830-1877)*, București.
- Mateescu, T. 1977, *Creșterea cailor în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, *Peuce* 6, 287-297.
- Napoleon, A. 1896, *Dobrogea și gurile Dunării. Fisis-militar și politic-administrativ*, București.
- Nazareteean, I.A. 1882, *Notițe istorice și geografice asupra provinciei Dobrogea*, Tulcea.
- Popa, P. 2007, *Administrația sistemică universală. De la despoția orientală antică, la federația modernă constituțională*, Pitești.
- Popescu, A. 2008, *Dobrogea otomană*, în *Dobrogea. 1878-2008 - orizonturi deschise de mandatul european*, coord. Valentin Ciorbea, Constanta, 139-150.
- Regnault, E. 1856, *Istoria politică și socială a popoarelor dunărene*, Iași.
- Roman, L., Vergatti, R.Ș. 2002, *Studii de demografie istorică românească*, București.
- Serviciul Județean Constanța al Arhivelor Naționale*, în *prefața Fondului Prefecturii Constanța*, nr. 140, inventar 149, f. 2.
- Simionescu, I. 1928, *Dobrogea. O țară din povești*, I, București.
- Stourdza, A.A. 1914, *Le nationalisme roumain au XIX e siecle (1821-1866)*, Paris.
- Șerban, C., Șerban, V. 1977, *Tipologia orașelor din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane (sec. XV-XIX)*, *Peuce* 6, 271-277.

-
- Tavitian, S. 2005, *Dobrogea. Pământul dintre ape*, Constanța.
- Ungureanu, A. 1965, *O misiune franceză în Țara Românească, Moldova și Dobrogea la 1848*, Revista de Arheologie 12, 11, 86-89.
- Ursu, N. 1980, *Schiță de istorie a orașului Medgidia*, în *Comunicări de Istorie a Dobrogei*, Constanța, 55-66.
- Velichi, C. 1965, *Emigrarea la Nord și la Sud de Dunăre în perioada 1828-1834*, Romanoslavica 11, 67-116.
- Vergatti, R.Ș. 2004, *La dernière épidémie de l'Europe occidentale: le choléra. Aspect set implications de démographie historique*, RRH 42, 1-4.
- Vulpe, R. 1939, *La Dobroudja a travers les siecle*, Bucharest.

NOI DATE DESPRE FORTIFICAȚIA OTOMANĂ DE LA HÂRȘOVA

Constantin NICOLAE*

Abstract:

The Ottoman fortress in Hârșova has been scarcely known until present. Due to the absence of archaeological research, only a few documents, often questionable also, were the only sources presenting the image of a strong fortification. From the beginning of Ottoman rule until its end, Hârșova has been the siege of a kaza. As it is known, the kaza has been active as a genuine military and economic complex, comprising the fortress, the military garrison, the city, the harbour or docks and the surrounding agricultural area. All these elements are met in this case. Turks probably used at their arrival the ancient fortress, built by Byzantines and reshaped by Genoese, adapting it to their own defensive intentions. The relatively modest military garrison, given the fortress size, but also the repeated destructions suffered, has been enlarged by colonising Iurucs (a semi nomad population from Asia Minor). The city developed next to the fortress. The Muslim people were prevailing. Earlier discoveries have also witnessed the presence of Armenians here. Romanians retreated in the surrounding area. They will gradually found a new urban settlement to the west, named Varoș. It will become a quarter of the city during the modern epoch. The flourishing economic activity characterizing the local community in ancient times will continue even at this time through the port at the southern side of the fortress. At first sight one can ascertain overlapping building sequences from Roman epoch until now. The agricultural area around the fortress and the city was intensely populated. In 1584 there were 126 villages here. Therefore, this is the concentrated image of Ottoman Hârșova in a couple of rows.

Documents of that time show a series of details regarding economic life, different aspects in administration. Studies dedicated to the fortification each time reiterate almost the same sources; discuss again the same elements of economic-commercial or military life. A critical analysis regarding the fortress itself, in correlation with topography problems, has long time missed, a fact we further propose to deal with.

* Muzeul „Carsium” Hârșova, Str. Revoluției nr. 27, 905400, Hârșova,
e-mail: ct.nicolae@yahoo.com

Hârşova fortress is present in a couple of sources. In 1651 Evlia Celebi first described it. We find out that it was defended by 160 soldiers, 10 guns and some hundred rifles. It was surrounded by a 3,000 feet long wall. There were 1,600 houses in town, a bathhouse, three inns, a bazaar, a little main square and 17 geamies (in this case, most probably, the traveller retains the number for the entire kaza). The absence of inside buildings for soldiers' accommodation and the existence of the large wall defending the city show that a new fortification was erected here in the meantime. A number of other sources from the 19th century present Hârşova fortress with the same characteristics as in the 17th century. During the Russian-Turk war in 1806-1812 count de Langeron noted that the city is surrounded by a wall enclosing two rocks. A large stone castle, a Gothic type fortification, rose on the higher one and a tower on the other one. Two engravings dated 1826; show the fortress and city image. The first one (Fig. 1) has the large fortification in its centre. Two large windows framed by ogives (this is the origin of the respective specification made by count de Langeron) can be seen towards the Danube, in the harbour wall. The second one (Fig. 2) shows the fortification and the city in a larger perspective. The fortification rises on the first rock, upstream. A wall begins from it, closing behind the image, to the west, with a tower, and then its route continues to the second rock, downstream, where a smaller fortification (or a larger tower) is presented. The image would fairly well correspond to former descriptions (Fig. 3). At the same time baron von Moltke drew the first map of the fortress (Fig. 4). The fortification walls follow the same line seen until then in other sources. We find out from the description that the fortress has five short fronts, defended by bastions. The wall is surrounded by a 14-15 m deep moat.

The fortress was destroyed during the war in 1828-1829 and was never again rebuilt. Other images of the city, from the middle of the 19th century, show the walls decreasing more and more. Romanians from Varoş quarter, but also the newcomer colonists from Transylvania settled after 1877 in the area of the old medieval city. The one or two storeyed modern buildings were erected with stone extracted from the fortification walls. Thus the large precincts wall surrounding the Ottoman settlement gradually disappeared. Pamfil Polonic sketched the the fortification walls line on the map of the Army Great General Staff (Fig. 5) while the same map presents in 1900 only the moat in front of the wall (Fig. 6). Captain D.M. Ionescu left a map of the city and its surroundings, on which the western precincts are sketched (Fig. 7). The fortress wall has played an important part in modern urban topography. The street developing outside, along the large precincts wall, was initially named Carsium Boulevard (parallel to the fortress wall, as it appears in a document in 1915) and the street bordering the precincts inside initially bore the name Fortress Street (today Primăverii). Although even if remnants of the precincts wall could still be seen in the 20th century, researchers offering attention to Hârşova fortress have ignored them.

Neither Victor Brătulescu, nor Grigore Florescu, excavating in the fortress, did not mention anything about them. Only Andrei Aricescu observed them and arbitrarily established their origin as ancient. This is the reason why the walls still in sight were attributed to Roman and Byzantine epochs on the first plan drawn by Emil Condurachi, in which there are references only to the situation on Fortress Hill. So the fate of the Ottoman fortress is established for a consistent time period.

Archaeological excavations carried out between 2000 and 2008 in the western and northern precincts sectors, managed for the first time to bring forward some planimetry elements regarding the 15th-19th century fortification. A series of details regarding the old walls use and the reconstructions during the Ottoman period were uncovered (Fig. 8, 9). Repeated attacks of the fortress and large destructions during the rule of Mihai Viteazul and Radu Șerban, the repeated plunder expeditions of Kazakhs, have forced the authorities to build a new fortress. It is exactly the fortress Evlia Celebi related about when he visited Hârșova. Events evolution at the Danube, correlated with punishing actions against Poland and the Ottoman border strengthening politics for this segment during the first part of the 17th century, suggest that a possible building of the new fortress in Hârșova could have happened between 1620 and 1630. Excavations along the large precincts wall have led to the discovery of the north-east corner bastion (Fig. 10) and of the entrance gate on the northern side (Fig. 11). Three wall remnants were identified on the western side (Fig.12, 13) which could have been erected as result of destructions brought about by the Russian-Turk wars in the 18th-19th centuries (1768-1774; 1787-1792; 1806-1812).

A number of smaller fortifications are certified by documents and by air photogrammetry (Fig. 14). Two of them show a circular shape, only one of them, 40 m in diameter, is visible, the other ones are four-sided (30x25 m, 28x23 m; 43x37 m). According to some opinions, the latter ones are of ancient origin. The locations „Ceanac Cale” and „Tabia Kiopriu” (kale = fortress; kiopriu = bridge) appear on plans published at the beginning of the 20th century. The left Danube bank could easily be surveyed from here on a distance of 15-20 km. A large number of sources place „Cetatea Oii” (Sheep Fortress) at the Danube ford front. In the Great Geographic Dictionary of Romania it is very well placed and described as showing very old ruins. The objective also appears on the maps drawn in this period. Pamfil Polonic attributed it to the Russians. In 1927 the fortification was not mentioned on maps any more, but the toponym is taken over by Cetatea wetland area. According to some opinions Linokastro (Wool Fortress), on Idrisi’s map, could be localized here. The Ottoman necropolis stretched in the fortress vicinity, about 700-800 m north of the precincts.

All these elements, developing over the settlement levels of Byzantine and Roman origin and overlapped by the modern settlement (Fig. 15), illustrates the important part played by the fortress and the settlement here during the Ottoman epoch.

Rezumat:

Cetatea otomană de la Hârșova a fost prea puțin cunoscută până astăzi. În lipsa unor cercetări arheologice doar câteva documente, -și acestea puse adesea sub semnul întrebării, erau singurele surse care prezentau imaginea unei fortificații puternice. De la începutul stăpânirii otomane până la încheierea acesteia, Hârșova a fost reședință de kaza. După cum se știe, kazaua a funcționat ca un veritabil complex militar și economic, având în componentă cetatea, garnizoana militară, orașul, portul sau schela și teritoriul agricol înconjurător. În cazul de față, întâlnim toate aceste elemente. La venirea lor turcii au folosit, probabil, vechea cetate, ridicată de bizantini și refăcută de genovezi, pe care au adaptat-o planurilor defensive proprii. Garnizoana militară, destul de modestă dacă avem în vedere și mărimea cetății dar și repetatele distrugerii suferite, a fost suplimentată prin colonizarea iurucilor (populație seminomadă din Asia Mică). Alături de cetate, s-a dezvoltat orașul. Populația musulmană era preponderentă. Descoperiri noi vechi atestă și prezența armenilor aici. Românii se retrag în împrejurimi. Spre vest aceștia vor forma, treptat, o așezare urbană nouă numită Varoș. În epoca modernă va deveni un cartier al orașului. Activitatea înfloritoare care a caracterizat comunitatea de aici în antichitate va continua și acum prin portul din partea de sud a cetății. La simpla vedere se poate constata suprapunerea fazelor de construcție din epoca romană până acum. Teritoriul agricol din jurul cetății și așezării urbane este intens populat. La 1584, aici existau aici 126 sate. Prin urmare, iată în câteva rânduri imaginea concentrată a Hârșovei otomane.

Documentele vremii ne arată o serie de amănunte privind viața economică, aspecte diverse din domeniul administrativ, evenimente politico-militare care s-au petrecut aici. Studiile dedicate fortificației reiau de fiecare dată aproape aceleași surse, repun în discuție aceleași elemente de viață economico-comercială sau militară. Ne-a lipsit mult timp o analiză critică asupra fortificației în sine corelată cu probleme de topografie, fapt ce ne propunem noi să facem mai jos.

Cetatea de la Hârșova este prezentă în câteva izvoare. La 1651, Evlia Celebi face prima descriere a ei. Aflăm că era apărată de 160 soldați, 10 tunuri și câteva sute de puști. Era înconjurată de un zid care avea o lungime de 3000 de pași. În oraș erau 1600 case, o baie, trei hanuri, un bazar, un centru mic și 17 geamii (în ultimul caz, cel mai probabil călătorul reține numărul pentru întreaga kaza). Lipsa unor clădiri interioare în care să locuiască soldații și existența incintei mari care apăra orașul, ne arată că aici s-a ridicat, între timp, o cetate nouă. În secolul al XIX-lea, mai multe surse ne prezintă cetatea de la Hârșova cu aceleași caracteristici din secolul al XVII-

lea. În timpul războiului ruso-turc dintre anii 1806-1812, contele de Langeron notează că orașul este înconjurat de un zid care cuprinde două stânci. Pe cea mai înaltă se ridică un castel mare din piatră, fortificație de tip gotic, pe cealaltă un turn. Două stampe, datate în anul 1826, surprind imaginea cetății și a orașului. Prima (Fig. 1) are în centrul său fortificația mare. Spre Dunăre, în zidul portului, se văd două ferestre mari încadrate de ogive (pornind de aici a făcut contele de Langeron precizarea respectivă). Cea de-a doua (Fig. 2) ne arată fortificația și orașul într-o perspectivă mai amplă. Pe prima stâncă, din amonte, se ridică fortificația. Din ea pornește un zid care se închide, prin spatele imaginii, spre vest, într-un turn, apoi traseul merge către cea de-a doua stâncă, din aval, unde este prezentată o fortificație mai mică (sau un turn mai mare). Imaginea ar corespunde destul de bine cu descrierile anterioare (Fig. 3). În același timp, baronul von Moltke realizează primul plan al cetății (Fig. 4). Zidurile fortificației urmează același traseu întâlnit în celelalte izvoare până acum. Din descrierea făcută aflăm că cetatea are 5 fronturi scurte apărate de bastioane. Zidul este apărat de un șanț cu adâncimea de 14-15 m.

Distrusă în timpul războiului din anii 1828-1829, cetatea nu a mai fost refăcută. Alte imagini ale orașului, de la mijlocul secolului al XIX-lea, ne arată cum zidurile devin din ce în ce mai mici. După 1877, românii din cartierul Varoș dar și noii coloniști ardeleni se stabilesc în spațiul vechiului oraș medieval. Clădirile moderne, cu unu sau două etaje, sunt construite acum cu piatră extrasă din zidurile fortificației. Astfel, incinta mare care înconjura așezarea otomană dispare treptat, treptat. Pe planul Marelui stat Major al Armatei, Pamfil Polonic schițează traseul incintei fortificate (Fig. 5) în timp ce același plan indică, la 1900, doar șanțul din fața zidului (Fig. 6). Căpitanul M. D. Ionescu lasă o hartă a orașului și împrejurimilor sale în care sunt schițate curtinele de vest (Fig. 7). Zidul cetății a jucat un rol important în topografia urbană modernă. Strada care s-a dezvoltat de-a lungul incintei mari, în exterior, s-a numit inițial bulevardul Carsium, (paralel cu zidul cetății, cum apare într-un document din anul 1915), iar strada care a mărginit înspre interior incinta a purtat inițial numele de strada Fortăreței (astăzi Primăverii). Deși încă în secolul al XX-lea se mai puteau zări resturi ale incintei, cercetătorii care au acordat cetății de la Hârșova atenție le-au ignorat. Nici Victor Brătulescu, nici Grigore Florescu, care sapă în cetate, nu pomenesc nimic de ele. Doar Andrei Aricescu se îndreaptă asupra lor și, în mod arbitrar, le stabilește origine antică. Din acest motiv, pe primul plan al cetății realizat de Emil Condurachi, în care se face referire numai la situația din Dealul Cetății, zidurile la vedere sunt plasate în epoca romană și bizantină. Astfel, pentru o bună perioadă de timp, se pecetluiește soarta fortificației otomane.

Cercetarea arheologică desfășurată între anii 2000 și 2008, în sectorul incintelor de vest și de nord, reușește să aducă în discuție, pentru prima dată, elemente de

planimetrie privind fortificația din secolele XV-XIX. Au fost descoperite o serie de detalii privind folosirea zidurilor vechi și refacerile suferite în perioada otomană (Fig. 8, 9). Repetatele atacuri asupra cetății și distrugerile mari suferite în timpul lui Mihai Viteazul și Radu Șerban, expedițiile de jaf repetate ale cazacilor, au impus autorităților reclădirea unei noi cetăți. Exact despre această fortăreață despre care ne relatează Evlia Celebi atunci când vizitează Hârșova. Derularea evenimentelor la Dunăre, corelate cu acțiunile de pedepsire îndreptate împotriva Poloniei, și politica de întărire a frontierei otomane pe acest segment, din prima parte a secolului al XVII-lea, ne indică faptul că o posibilă ridicare a noii cetăți de la Hârșova ar fi putut avea loc între anii 1620-1630. Cercetările efectuate de-a lungul incintei mari au dus la descoperirea bastionului din colțul de nord-est (Fig. 10) și a porții de intrare de pe latura de nord (Fig. 11). Pe partea vestică au fost identificate trei resturi de ziduri (Fig. 12, 13) care au putut fi ridicate în urma distrugerilor provocate de războaiele ruso-turce din secolele XVIII-XIX (1768-1774; 1787-1792; 1806-1812).

În exteriorul cetății sunt atestate documentar și prin aerofotogrametrie mai multe fortificații mici (Fig. 14). Două au formă circulară, dintre care numai una, cu diametrul de cca 40 m, este vizibilă, celelalte sunt patrulatere (30 x 25 m, 28 x 23 m; 43 x 37 m). După unele păreri, cele din urmă au origine antică. Pe planurile publicate la începutul secolului al XX-lea apar punctele „Ceanac Cale” și „Tabia Kiopriu” (Kale = cetate; kiopriu = pod). De aici se supraveghea cu ușurință malul stâng al Dunării pe o adâncime de 15-20 km. În fața vadului de trecere a Dunării numeroase izvoare plasează „Cetatea Oii”. În Marele Dicționar Geografic al României din anul 1899 aceasta este bine localizată și descrisă ca având ruine foarte vechi. Obiectivul apare și în hărțile întocmite în această perioadă. Pamfil Polonic o atribuie rușilor. În 1927 fortificația nu mai este trecută pe hartă, dat toponimul este luat de privalul Cetatea. După unele opinii, aici s-ar putea localiza Linokastro (Cetatea Lânii) din harta lui Idrisi. În apropierea cetății, la cca. 700-800 m nord de incintă, s-a dezvoltat necropola otomană.

Toate aceste elemente care se dezvoltă peste nivelele de locuire de origine bizantină și romană, suprapuse de așezarea modernă (Fig. 15) ilustrează rolul mare pe care l-a avut cetatea și așezarea de aici în epoca otomană.

Key-words: Hârșova, kaza, medieval fortress, lithography 1826, Russian-Turk war

Cuvinte cheie: Hârșova, kaza, cetate medievală, litografie 1826, război ruso-turc

Perioada otomană a istoriei Hârșovei este încă necunoscută. Rolul jucat de fortificația și așezarea de aici, în contextul apărării frontierei dunărene, dar și al

schimburilor comerciale de o parte și cealaltă a fluviului, este incontestabil. Cu toate acestea, nu s-a bucurat de atenția cuvenită din partea specialiștilor. Doar câteva materiale publicate încearcă să pună în valoare, parțial, documente istorice și rezultatele unor săpături arheologice de dată mai recentă¹.

Nu știm nimic nici despre începuturile stăpânirii otomane asupra Hârșovei. Cel mai probabil, cum era și firesc, evenimentul se înscrie în istoria Dobrogei din veacul al XV-lea². Din lectura documentelor epocii aflăm, că în secolul al XVI-lea localitatea a jucat rolul de nahiye, subdiviziune de kaza (în kazaua Babadag, cunoscută și sub denumirea de Hârșova-Babadag)³. În secolele următoare, până la încheierea stăpânirii, Hârșova a devenit centru de kaza⁴. A fost condusă de un cadui cu yevmiye (diurnă) de 150 aspri⁵. A avut rolul de a apăra frontiera Dobrogei cu Țara Românească⁶. Poate așa se explică prezența fortificației pe hărțile otomane începând cu secolul al XVIII-lea⁷. Statutul administrativ și poziția la cel mai important vad de trecere a Dunării din Dobrogea spre Țara Românească i-au conferit Hârșovei, încă de la început, multiple avantaje. Cum se știe, kazaua funcționa ca un complex unitar, militar și economic, în componența căruia intrau cetatea și garnizoana militară, orașul unde trăia populația civilă, portul sau schela și zona agricolă înconjurătoare⁸. O prezentare sumară a acestor elemente ni se pare utilă.

Începutul stăpânirii otomane a găsit aici o fortificație construită de bizantini în secolul al X-lea, refăcută de genovezi în secolul al XIII-lea, stăpânită de Mircea cel Bătrân la sfârșitul secolului al XIV-lea⁹, peste care se ridică, mai târziu, cetatea otomană¹⁰. La Hârșova, alături de garnizoana militară, în apărarea cetății au participat și iurucii (populație seminomadă din Asia Mică). Aceștia au fost colonizați în secolul al XVI-lea în două rânduri: la 1573 au fost stabiliți la Hârșova în 70 de sate, iar, la 1584, au fost colonizați în alte 199 de sate în kazalele Tekfürgölü, Hârșova și Silistra. Cei aduși erau scutiți de plata impozitelor cu condiția să meargă la oaste¹¹. Populația musulmană adusă aici s-a așezat în apropierea cetății, întemeind o așezare

¹ Talmațchi 1999, 31-46; Nicolae 2014, 375-399; Nicolae 2015, 93-101.

² Ghiață 1980, 43-126; Ghiață 1983, 1863-1897.

³ Ghiață 1982, 42.

⁴ Ghiață 1982, 43-44.

⁵ Maxim 1983, 814-815.

⁶ Rădulescu, Bitoleanu 1979, 189.

⁷ Coman 2015, 20-23.

⁸ Maxim 1983, 811-812.

⁹ Brătulescu 1940, 12-17; Ciobanu 1970 a, 27-28

¹⁰ Nicolae 2010, 224-228.

¹¹ Maxim 1983, 880.

urbană. Românii s-au retras către zonele periferice și, împreună cu coloniștii veniți din stânga Dunării, au pus bazele unei noi așezări, Varoș¹², spre vest de cetate.

La Hârșova s-a găsit, cu totul întâmplător, o piatră din calcar, refolosită, pe suprafața căreia s-a executat o cruce armenescă însoțită de o inscripție datată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea¹³. Aceasta poate sugera existența unei comunități armenice aici.

Studiile au arătat că, în ansamblu, în secolul al XVI-lea, orașele dobrogene au înregistrat o creștere demografică¹⁴. Portul de la Hârșova din perioada medievală (secolul al XIII-lea până în secolul al XIX-lea) construit peste cel din antichitate, mai păstrează încă, la Dunăre, între două stânci, un zid monumental de cca. 38 m lungime, în spatele căruia și-au desfășurat activitatea serviciile comerciale ale epocii. Cât despre teritoriul agricol înconjurător al cetății, putem spune că a fost consistent. După un defter de la 1573, în kazaua Hârșova existau 101 sate, iar la 1584 erau 126 sate¹⁵.

Dat fiind dimensiunea și importanța fortificației, dar și a așezării de aici, numele său apare în numeroase izvoare ale vremii. Cele mai multe fac referiri la aspecte economice, administrative, militare. Aproape toți cercetătorii care au abordat analiza evoluției și istoria cetății în epocă, pe care îi regăsim în bibliografia utilizată, au recurs la aceleași izvoare, au evidențiat aceleași trăsături caracteristice și evenimente care au marcat, într-un fel sau altul, cetatea otomană. Lipsște o analiză și o interpretare critică a surselor documentare care privesc fortificația și elementele componente ale sale. Din acest motiv, în paginile de mai jos vom aduce în discuție, cu prioritate, numai izvoarele care privesc în mod expres planimetria cetății și care ne permit să surprindem aspecte noi în cunoașterea topografiei, a trăsăturilor caracteristice sau cronologiei sale¹⁶.

¹² În secolul al XVII-lea, aici se va înființa o starostie a mocanilor ardeleni. Treptat, așezarea se va extinde și, în epoca modernă, va deveni un cartier al Hârșovei.

¹³ Piatra a fost depusă de Done Șerbănescu, pe atunci profesor la liceul din Hârșova, în curtea școlii. Astăzi este la Muzeul Carsium. A fost tradusă prin bunăvoința colegei și prietenei noastre Cristina Alexandrescu căreia îi mulțumim și pe această cale.

¹⁴ Maxim 1983, 813.

¹⁵ Maxim 1983, 814.

¹⁶ Atunci când am început săpăturile sistematice în „cetate”, personal eram convins, că în veacurile XV-XIX, turcii au refolosit, de la început până la sfârșit, sistemul de apărare pe care l-au moștenit aici. Treptat, pe măsura avansării cercetării sitului, lucrurile au luat altă turnură și am ajuns la concluzia că la Hârșova, practic, în mod excepțional, întâlnim, în bună măsură, pe același perimetru, o succesiune de fortificații care se întind pe o perioadă de 18 secole. Ca să evităm confuziile ne-am străduit, cu toată priceperea, să desprindem, preliminar, caracteristicile fiecărei epoci în parte. Așa se explică interesul nostru și pentru fortificația medievală.

Prima descriere a cetății de aici o datorăm călătorului turc Evlia Celebi, la 1651¹⁷. Acesta îi face o scurtă, dar complexă prezentare. În primul rând, încearcă să explice originea toponimului printr-o legendă: la cucerirea fortăreței, văzând că din partea de jos vin soldați acoperiți cu piei de urs, sultanul ar fi exclamat: „Ovadan hîrs geliyor”! (vine ursul din șes). Astfel s-a pecetluit numele cetății Hârșova, înscris în documentele cadiiilor sub forma Harisova. Evident, călătorul nu avea cunoștință de originea numelui și, cu atât mai puțin, de evoluția sa de la forma antică la cea modernă¹⁸. În text, întâlnim și câteva precizări privind organizarea militară. În cetate locuiau numai dizdarul și chehaiua, în timp ce soldații vin din exteriorul ei, cu rândul, ca să îndeplinească serviciul de apărare. Acesta a fost motivul pentru care, la ordinul pașei, au fost zidite în fortăreață o sută zece case mici (dughene), ocupând practic întreaga suprafață interioară. Numărul soldaților (80) s-a dublat, solda fiind asigurată din veniturile schelei. Au fost pregătite cele opt tunuri și s-a suplimentat armamentul cu o sută de puști. Deosebit de utilă este descrierea cetății, chiar dacă, pe alocuri, suferă din lipsa unor precizări clare. Însă, cine cunoaște topografia locului, înțelege foarte bine ce a vrut să arate călătorul. „De jur împrejur are trei mii de pași”, este referirea la incinta care apără orașul și unește practic două fortificații: una, „cu vârfurile înălțate spre cer” și cealaltă, din partea de apus, de unde nimeni „nu îndrăznește să privească jos, spre Dunăre (...)”. Imaginea orașului „compus din două mahalale, cu o mie șase sute de case, simple și cu etaj (...)” - la care se adaugă – „(...) o baie joasă și trei hanuri, bazar și un centru mic”, ne dezvăluie o așezare bine populată și înzestrată pentru veacul al XVII-lea. După părerea noastră, numărul mare al geamiilor de la Hârșova, șaptesprezece, se referă, probabil, la toată kazaua. Editorii textului pun sub semnul întrebării numărul lăcașelor de cult și îl consideră exagerat. Dacă avem în vedere numai orașul, cifra avansată este, desigur, prea mare. Informațiile oferite lasă să se întrevadă o așezare cu potențial. O privire atentă asupra evoluțiilor economice ne arată că, în această epocă, artera comercială dunăreană este deosebit de activă, fapt ce duce la dezvoltarea tuturor porturilor de aici încă din secolul al XVI-lea. Alături de Silistra, Tulcea, Isaccea, Măcin, portul de la Hârșova este integrat în comerțul cu vite, cai, piei, sare, cereale, seu, miere de albine etc., pentru care negustorii solicitau mirodenii, veșminte de mătase, bumbac, citrice. Porturile de la Silistra și Hârșova erau cele mai renumite în negoțul cu cai. Acestei activități trebuie să i se adauge schimburile locale dintre comunitățile autohtone de pe ambele maluri ale Dunării¹⁹. În acest context se explică mai bine și politica edilitară a autorităților otomane față de fortificația de aici.

¹⁷ *Călători* 6, 450-451.

¹⁸ Nicolae 2011, p. 191-192.

¹⁹ Maxim 1983, 882-884.

Pentru o perioadă de timp consistentă ne lipsesc informațiile directe despre cetate. Războiului ruso-turc dintre anii 1768-1774 aduce în atenție un plan sumar întocmit de ruși, plan ce indică doar pozițiile strategice ale trupelor care apărau fortificația²⁰.

În secolul al XIX-lea, descrierile, planurile și imaginile fortificației se înmulțesc. În timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812, contele de Langeron²¹ notează că orașul este construit pe un platou mic, dominat de două stânci enorme. Pe una se află un castel din piatră, fortificație de tip gotic (cu specificație), pe cealaltă este un turn din piatră. Ultima stâncă este dominată de o înălțime pe care se mai văd întăriturile construite în anul 1773 de mareșalul Rumianțev. Orașul este înconjurat de un zid de apărare („întăritură” după cum traduc editorii textului). Valoarea descrierii este mare pentru că se dau, în puține rânduri, anumite detalii care nu pun sub semnul întrebării cunoașterea topografiei fortăreței. „Întăriturile construite în anul 1773” se mai văd încă și astăzi, pe Dealul Băroi, spre vest, pe terasa înaltă a Dunării. Ba mai mult, din cele câteva fraze ale contelui de Langeron, se întărește imaginea cetății de la Hârșova așa cum a apărut la Evlia Celebi și în documentele mai târzii. Un amănunt important este aspectul castelului din piatră (fortificația de tip gotic) asupra căruia vom reveni mai jos.

Tabloul imaginii cetății apare, pentru prima dată, în două litografii datate la 1826²². O privire critică asupra celor două documente a fost făcută chiar de noi în urmă cu ceva timp²³. Vom reveni asupra acestora în câteva rânduri.

Prima imagine ne înfățișează, în plan principal, fortificația din Dealul Cetății (Fig. 1). Pintenul stâncos este flankat, pe latura de sud, în marginea abruptului de la Dunăre, în amonte și aval, de turnuri. În interiorul cetății sunt surprinse mai multe construcții. Un turn mare domină latura de nord. De aici pornește o incintă spre direcția nordică. În exteriorul zidului, pe panta estică, sunt mai multe construcții, între care se distinge minaretul unei geamii. La Dunăre, cei doi pinteni stâncoși pe care este clădită cetatea, sunt uniți de un zid în care se deschid două ferestre încadrate de ogive gotice. În plan apropiat, imaginea este completată de o ambarcațiune, cu velatura strânsă, acționată de pe o parte de șase vâsle, care încearcă să se desprindă de la mal. Într-o perspectivă mai îndepărtată, în stânga cetății, este redat un fragment din imaginea orașului dominat de o moschee. Această reprezentare a suscitat oarecum interesul specialiștilor. Unii o consideră exagerată (autorul desenului sau al litografiei s-a aflat sub influența neogoticului), urmărindu-

²⁰ Kuzev 1969, 153.

²¹ *Călători* SN 1, 334.

²² Boca 1968, 484-485, nr. 28 și 29.

²³ Nicolae 2008, 315-317.

se, de fapt, să se ofere privitorului imaginea unei cetăți deosebite²⁴. Alte opinii, pe care le împărtășim și noi, susțin că zidul s-ar datora genovezilor, care reclădesc cetatea în secolul al XIII-lea și nu bizantinilor care o refac în secolul al X-lea, când revin la frontiera dunăreană²⁵. Folosim ca argument pentru a susține acest punct de vedere și precizarea expresă a contelui de Langeron, care descria fortificația, cu mult înainte de apariția desenelor, ca fiind de tip gotic. În literatura istorică documentele atestă stăpânirea fortificațiilor dunărene de către negustorii din Genova, cum se poate desprinde din cartografia acestei perioade²⁶.

Cea de-a doua litografie înfățișează cetatea de la Hârșova dintr-o perspectivă mai amplă (Fig. 2). Sunt prezentate ambele masive stâncoase pe care se dezvoltă fortificația. Așa se face că unele detalii din imaginea precedentă dispar. Nu se mai vede zidul de la Dunăre cu ferestrele marcate de ogive. Linia fortificației mari se păstrează aproape la fel. Apar mult mai bine curtinele răsăritene care înaintează spre nord. Pe această latură se distinge chiar turnul unei porți. În exteriorul zidului sunt plasate mai multe construcții cu minaret. Din incinta nordică, acoperită de perspectiva apropiată a cetății, se zărește doar capătul vestic, care se închide cu incinta de vest într-un turn bine reprezentat în imagine. Pe cealaltă ridicătură stâncoasă, din aval, este înfățișată o fortificație mică, cu două turnuri de colț spre Dunăre. Și faleza este întărită cu o incintă. Accesul în oraș, pe aici, se face printr-o poartă marcată deasupra cu o arcadă rotundă. Din acest document, imaginea cetății în întinderea ei este fidelă descrierilor făcute de Evlia Celebi și de contele de Langeron, ceea ce ne permite reconstituirea ei pornind de la această reprezentare (Fig. 3).

Contemporan cu cele două litografii este planul cetății întocmit de baronul von Moltke, datat la 1826²⁷. De pe malul Dunării (Fig. 4), din castelul vechi (alter Schloß) pornește zidul de incintă care urmează direcția nord, nord-est, se închide aici cu un turn de colț, după care traseul zidului, cu două cortine, își schimbă orientarea spre vest. Aici se închide cu un turn de colț, apoi înaintează spre sud, până la Dunăre, cu alte două cortine, unde se află o mică fortificație. În exteriorul cetății, spre nord-est,

²⁴ Teodorescu 1976, 298.

²⁵ Ciobanu 1970a, 27.

²⁶ Brătescu 1920, 29; Cihodaru 1968, 238; Ciobanu 1969, 407-408; Ciobanu 1970b, 300-304; Mărculeț 2007, 373-374.

²⁷ Moltke 1854, pl. 9; Bojilov, Gjuzelev 2004, 291. Ediția germană a apărut la Berlin, în anul 1845. Noi am folosit ediția engleză pe care o avem în varianta electronică prin bunăvoința colegului și prietenului prof. Marcel Petcu. Tot domnia sa ne-a pus în posesia documentelor la care facem referiri în notele 7 și 10, de mai jos. Îi mulțumim pentru sprijinul dat și pe această cale.

sunt punctate două mori de vânt. Spre prima curtină de pe latura de nord mai multe linii indică drumurile principale de acces către cetate. Pe malul opus sunt trecute locurile de staționare ale trupelor rusești. Planul reprezintă o copie fidelă a informațiilor oferite de celelalte documente analizate până acum. Sunt și câteva nepotriviri. Una este legată de porțile de acces în cetate. Evlia Celebi ne spune că cetatea avea două porți, una spre răsărit, cealaltă spre vest. Pe una din stampe acestea se disting, cu destulă ușurință, chiar acolo unde le plasează călătorul turc. Însă von Moltke ne indică acum o poartă nouă, pe latura de nord. Descrierile nu dau detalii cu privire la forma turnurilor. Pe cea de-a doua stampă, porțile sunt apărate de turnuri patrulaterale. La Von Moltke, turnurile 1 și 2 de pe latura de nord și 4 de pe cea de vest sunt rotunde, în timp ce turnul de la colțul de nord-vest este identic cu cel care închide zidul la Dunăre (cu frontul în unghi). Un element inedit care apare în plan dar lipsește în descrieri, îl reprezintă zidul care dublează incinta de răsărit. Traseul incintei mari este cât se poate de bine ajustat la topografia platoului de formă ușor trapezoidală pe care se ridică cetatea²⁸. Planul este completat de numeroase informații din text²⁹. De aici aflăm că orașul avea cca. 4000 locuitori; fortificația era apărată pe trei părți de incintă, iar, pe a patra latură de Dunăre; panta este mai ușoară în interior și bruscă în afara cetății; incinta are cinci fronturi scurte, apărate de bastioane; în fața ei se găsește un șanț uscat, adânc de 14-15 metri, cu pantă abruptă și contrapantă din zidărie; pe bastioane erau montate câte 10 tunuri. Von Moltke aduce și o serie de critici cu privire la modul în care a fost proiectat sistemul de apărare al cetății. După părerea lui, inginerii turci nu au folosit bine dealurile care înconjoară fortificația; nu au întărit insula din partea opusă a orașului, astfel că acesta se deschide ca un amfiteatru în fața artileriei inamice și permite flotei rusești să înainteze nestingherită până la Silistra; incinta care înconjoară orașul nu este ridicată destul de aproape de marginea pantei. O parte din aceste caracteristici ale fortificației sunt regăsite și în analiza pe care colonelul F.R. Chesney o face războiului din anii 1828-1829³⁰. Fortificația este descrisă sumar, ca având formă de paralelogram neregulat, cu teren stâncos pe trei laturi, iar a patra latură cu deschidere la Dunăre. Și acesta apreciază că deși conturul orașului este unul defensiv are totuși numeroase puncte moarte.

Ultimele documente prezentate susțin imaginea cetății din celor două litografii. Regăsim aici chiar și detaliile despre forma cetății oferite de Evlia Celebi în urmă cu 178 ani.

²⁸ Laturile actuale ale acestui traseu sunt: 230 m est, 620 m nord (strada Carsium mărginește cele două laturi) și 444 m vest (strada Lunei; strada Venus).

²⁹ Moltke 1854, 72-73.

³⁰ Chesney 1854, 52-53.

Distrusă în urma războiului din anii 1828-1829 și afectată în mod deosebit de prevederile tratatului de pace de la Adrianopol³¹, cetatea nu a mai fost refăcută. Și astăzi se văd pe curtea de vest de pe Dealul Cetății, urmele unei explozii puternice, care a dus la dislocarea zidului de la nivelul fundației. Dezvoltarea orașului modern în depresiunea dintre cele două stânci, pe locul așezării medievale, a transformat zidurile cetății în carieră de piatră. O gravură de oțel de la mijlocul secolului al XIX-lea arată un zid abandonat pe Dealul Cetății³². Un desen realizat de K. F. Peters, care a cercetat calcarele jurasice de la Hârșova în anul 1867, surprinde aici doar resturi de ziduri care par a fi amintirea unei cetăți³³. La 1877, cum apare într-o gravură din lemn, deasupra ruinelor turnului de pe latura nordică se înalță o suprastructură din lemn pentru observație³⁴.

După unirea Dobrogei cu România, în dezvoltarea Hârșovei au loc schimbări radicale, care și-au pus amprenta și asupra vestigiilor istorice. Dacă la mijlocul secolului al XIX-lea populația musulmană locuia în oraș, iar românii transilvăneni în cartierul Varoș, la începutul secolului al XX-lea, locul bordeielor și construcțiilor turcești este luat de clădirile moderne ale mocanilor ardeleni sau ale noilor coloniști³⁵, fapt ce necesita cantități mari de piatră prelucrată. Din acest motiv, impactul asupra sistemului de fortificații este devastator. Acum, din vechea cetate, se mai văd încă resturi de ziduri. Pamfil Polonic, la trecerea sa prin oraș, în anul 1898, face o sumară descriere a ruinelor³⁶. Pe malul Dunării găsește resturile unei puternice cetăți turcești cu ziduri până la 7 metri. Alăturat însemnărilor, atașează un plan al Marelui Stat Major al Armatei pe care trece „... detaliat forma cetății turcești (Fig. 5) și o vedere a ei din anul 1826³⁷ ... după o litografie a lui Kunike”. Dacă pe planul Marelui Stat Major se trece cu simboluri specifice șanțul incintei, de formă trapezoidală (Fig. 6), planul publicat de căpitanul M. D. Ionescu, în 1904, indică chiar cortinele de vest, semn că la

³¹ Ionașcu 1971, 284-289.

³² Boca 1968, 486, nr. 30.

³³ Ionescu 1904, Fig. 68.

³⁴ Boca 1968, 486-487, nr. 30 și 31.

³⁵ Ionescu 1904, 422.

³⁶ Polonic Manuscrise, 12, 1-2.

³⁷ În studierea Manuscriselor Polonic la Biblioteca Academiei, din motive care nu țin de noi, nu am reușit să vedem planul. Deținem de la doamna Cristina Crăciun mai multe planuri și fotografii aeriene vechi, pentru care îi mulțumim și pe aceasta cale, între care un plan al Hârșovei, pe care se află scris, la mașină, următoarea precizare: „Harta Marelui Stat Major adnotată de P. Polonic (cu linie îngroșată conturul orașului antic)”. Facem această precizare pentru că P. Polonic vorbește în însemnările sale despre fortificația turcească, nu cea antică. Coroborând informațiile din manuscris cu planul, considerăm că respectiva precizare a fost făcută de cineva, mult mai târziu, din greșeală.

acea dată, acestea încă se mai păstrau (Fig. 7)³⁸. Se pare că presiunea asupra zidurilor cetății a fost mai mare în zona orașului nou, ceea ce a dus la demantelarea lor aproape totală, în partea de răsărit și la nord. Când episcopul catolic Raymund Netzhammer a vizitat Hârșova, în anul 1908, încă se mai vedeau cortinele de vest ale cetății. „Nu departe de biserică -scrie monseniorul- se poate urmări și astăzi toată latura de vest a fostelor ziduri de fortificație turcești. Pe această latură, ele au fost întărite natural, într-un loc deloc neînsemnat, prin căderea bruscă a platoului înspre Dunăre și prin marele sat Varoș”³⁹.

Zidurile fortificației otomane și-au pus amprenta, o perioadă de timp, și asupra evoluției urbane a localității moderne. În Monitorul Oficial din 13 mai 1915⁴⁰ se preciza că orașul propriu-zis „...este delimitat prin bulevardul Carsium (vechiul zid al cetății)”. Pe un act de vânzare-cumpărare din 10 februarie 1936, imobilul respectiv se învecina la nord cu strada Fortăreței, iar la sud cu strada Remus Opreanu⁴¹. Ultima atestare a străzii Fortăreței o găsim pe un plan al orașului Hârșova din anul 1942⁴².

După cele prezentate până acum rezultă că fortificația otomană de la Hârșova nu a dus lipsă de atestare documentară. Evident, sursele nu sunt abundente și, de cele mai multe ori, sunt prea lacunare. Au însă marele merit de a se confirma de la un document la altul și de a fi complementare. Descrierile sunt susținute de imagini, acestea, la rândul lor, au ca suport planul cetății. Puține sunt elementele aflate în contradicție. Din aceste considerente, pe baza informațiilor furnizate, se poate contura imaginea sistemului de apărare al cetății medievale de la Hârșova. Ceea ce intrigă este faptul că cei care s-au ocupat, în anii din urmă, de această problemă nu au adus în discuție și aceste elemente de planimetrie. Victor Brătulescu și Grigore Florescu, primii care fac săpături sistematice în cetate în anii 1939⁴³ și 1943⁴⁴, își concentrează toată atenția numai asupra zidurilor din Dealul Cetății, fără a pomeni, măcar că, în alte locuri din oraș, mai sunt alte resturi din fortificație. Radu Florescu⁴⁵ și Radu Ciobanu⁴⁶ acordă istoriei locale o atenție deosebită, însă nu văd pe planurile

³⁸ Ionescu 1904, Pl. 2.

³⁹ Netzhammer 2010, 317.

⁴⁰ Aici se publică noile modificări la Regulamentul pentru curățenia orașului Hârșova.

⁴¹ Mai târziu, strada Fortăreței a primit numele de strada Primăverii (cum este și astăzi), iar Remus Opreanu, strada Crinului. Actul a fost recuperat din arhiva familiei Vlad Vasile și Vlad Maria.

⁴² Planul ne-a fost oferit pe suport electronic de doamna jurist Mihaela Dominte de la Primăria Hârșova. Îi mulțumim și pe această cale.

⁴³ Brătulescu 1940, 12-24.

⁴⁴ Florescu 1943, 179-180.

⁴⁵ Florescu 1968, 20-21.

⁴⁶ Ciobanu 1970, 24-31.

publicate decât perioada bizantină și genoveză. Epoca otomană este ilustrată doar cu numeroase evenimente militare, pe care autorii le preiau din vasta bibliografie folosită. La Andrei Aricescu apar primele referințe despre incinta fortificației medievale de la Hârșova⁴⁷. Campania sa din anul 1963 i-a permis contactul cu incinta mare „ (...) care închidea nu numai dealul cetății, ci, pătrunzând către interiorul Hârșovei de azi, pe ale cărei străzi poate fi urmărit în unele puncte pe latura paralelă cu fluviul, ajungea să închidă și dealul bisericii, în aval, unde, de asemenea, se constată urmele unor construcții antice”. A. Aricescu folosește regula deducției atunci când stabilește cronologia cetății. Dacă incinta mică de pe Dealul Cetății este construită în secolul al X-lea, atunci celelalte sunt anterioare acestei perioade. Așa se face că incinta cea mare ajunge să fie cea mai veche. Punctul de vedere a fost însușit de cercetătorii care s-au ocupat mai mult sau mai puțin de cetatea de la Hârșova. Astfel, fortificația otomană a dispărut practic din planimetria cetății. Pe baza observațiilor și concluziilor trase de Andrei Aricescu, Emil Condurachi întocmește primul plan al fortificației de pe Dealul Cetății, în care nu vede decât epoca romană (cu cele două faze, sec. II-III –incinta mare, și din a doua jumătate a secolului al III-lea până la încheierea epocii romane -incinta de mijloc) și bizantină (sfârșitul secolului al X-lea)⁴⁸. Încadrarea cronologică a celor trei incinte de pe latura de nord, pe baza căreia se stabilește stratigrafia cetății, devine sursă pentru publicațiile ulterioare⁴⁹.

Cercetarea arheologică, sistematică sau preventivă, desfășurată în ultimii ani la Hârșova a adus elemente noi privind planimetria „cetății”. Putem spune, astăzi, pornind de la coroborarea izvoarelor cu datele oferite de săpăturile arheologice, că prin „cetatea de la Hârșova” desemnăm, practic, un ansamblu de elemente fortificate, majoritatea distruse de-a lungul timpului prin intervențiile antropice care, în plan stratigrafic, pe verticală, nu au nici o legătură între ele și nici nu se confirmă cu cronologia propusă în anii din urmă.

În campaniile dintre anii 2000 și 2007, în sectorul „incinte vest” au fost scoase la lumină mai multe resturi de ziduri⁵⁰. După cum s-a făcut precizarea în materialul publicat, suntem convinși că, la începutul stăpânirii otomane, incinta mare, cu faze anterioare de construcție, a fost utilizată încă din secolul al XV-lea în apărarea cetății. De latura de vest a zidului se lipește un turn interior, de formă patrulateră, având pe peretele de răsărit un simbol musulman. Fundația acestuia se așează peste un nivel de dărâmătură al unei faze mai vechi a incintei, probabil de la începutul evului mediu. Observația ne arată întărirea zidului într-o perioadă mai târzie, iar simbolul

⁴⁷ Aricescu 1970, 356.

⁴⁸ Condurachi 1967, 169-170.

⁴⁹ DID 3, 79; Florescu 1968, 19-23; Panait *et alii* 1995-1996, 123.

⁵⁰ Nicolae 2015b, fig. 1.

executat (poate chiar grafit) indică clar epoca în care s-a asigurat frontul vestic. Descoperirea câtorva monede otomane și a bombardelor în spatele acestui zid indică utilizarea sa, mai departe, până la încheierea activității cetății. Numeroasele intervenții și refaceri în urma războaielor din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea sunt atestate arheologic (Fig. 8).

Evlia Celebi găsește, la 1651, cum s-a văzut în paginile de mai sus, fortificația fără construcții interioare în care să locuiască apărătorii cetății, fapt neadmis după o stăpânire de peste două secole. Această informație indică existența unei noi cetăți care, în lipsa timpului sau din alte cauze, nu a fost înzestrată edilitar corespunzător. La cererea expresă a pașei, într-o singură zi, au fost construite aici zece case cu curți, iar, într-o săptămână, o sută zece dughene⁵¹. Foarte probabil ca după repetatele distrugerii ale vechii cetății de la Hârșova, din timpul invaziilor întreprinse de Mihai Viteazul și Radu Șerban, despre care vorbesc izvoarele istorice⁵², să fie ridicată o nouă fortificație care corespunde actualmente cu incinta mică din Dealul Cetății. În emplectonul zidului s-au descoperit fragmente ceramice de Iznik. Din dărâmurile scoase la lumină de pe latura de vest se remarcă și o piatră cu imaginea unei geamii (Fig. 9). Tot acum s-a putut construi și incinta mare care a apărat orașul medieval și închidea o suprafață de cca. 28-30 ha.

O cercetare preventivă ne-a permis să aducem date noi cu privire la incinta mare⁵³. În punctul unde strada Carsium își schimbă traseul spre vest, a fost identificat un bastion de colț, de dimensiuni apreciabile (Fig. 10). Pe o fotografie de la mijlocul secolului al XX-lea se observă urmele zidului pe traseul străzii în curs de amenajare. Pentru a se putea moderniza, s-a recurs, atunci, la îndepărtarea resturilor zidului, astfel că acesta a ajuns astăzi imediat sub asfalt. Grosimea zidului a fost măsurată la 3,70 m. În secțiunile trasate în timpul cercetării s-a văzut că a avut formă rotundă și a putut măsura cca. 35 m în diametru. La intersecția străzilor Carsium și Vadului, în imediata apropiere a unui cămin cu bransamente telefonice, au fost identificate elemente din poarta de intrare de pe latura nordică a incintei (Fig. 11). Pe planul lui von Moltke acest punct este marcat de mai multe linii, ușor șerpuite, care indicau traseul drumurilor spre intrarea în oraș. Descoperirea este în contradicție cu descrierea făcută de Evlia Celebi, care vorbea de existența porților pe laturile de est și vest ale cetății. Tot cu acest prilej, au fost identificate pe latura de vest, în fața bisericii Sf. Împărați Constantin și Elena, traversând strada Independenței, trei resturi de ziduri paralele, dintre care cel exterior este mai bine păstrat și parțial vizibil pe proprietatea familiei Gogoasă. În lipsa unor date stratigrafice clare, am propus,

⁵¹ *Călători* 6, 450-451.

⁵² Brătulescu 1940, 18; Ciobanu 1970, 30; Aricescu 1971, 366, 368; Talmațchi 1999, 36-37.

⁵³ Nicolae 2014, 377-381.

preliminar, datarea lor în perioada cuprinsă între secolele XVII-XIX. Incinta din fața bisericii este cea mai veche și se leagă de construcția cetății din secolul al XVII-lea. De aici, a fost recuperată, în anul 1987, o piatră cu simboluri pe suprafața ei (Fig. 12), considerată de origine turcească, după opinia unor specialiști⁵⁴. Zidul mijlociu este plasat în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, distrus, probabil, în timpul luptelor grele din anii 1771-1773, când cetatea a fost cucerită de ruși și recucerită de turci⁵⁵. Construirea ultimului zid, cel mai bine păstrat, se leagă de refacerea cetății din anul 1822⁵⁶. Distrugerea curtinelor de pe latura vestică se datorează lipsei de viziune a inginerilor turci, intuită de von Moltke, care nu au fortificat insula din fața Hârșovei, astfel că artileria rusă a tras aici nestingherită și cu mare succes - după cum atestă bombardele din fontă descoperite dar și refacerile succesive. O săpătură de salvare din anul 2003, la intersecția străzilor Carsium și Lunei, a scos la lumină mai multe resturi de ziduri ale turnului de NV al incintei și o posibilă fortificație, de sine stătătoare, după părerea unora, datată în perioada bizantină (Fig. 13). Din turnul de pe cealaltă înălțime, din amonte de port, care închidea sistemul de fortificații al Hârșovei medievale, nu se mai văd astăzi decât resturi de bolovani desprinși din zidurile vechi la baza depunerii de pământ, de formă aproximativ patrulateră. Un „ciot” de emplecton care închidea incinta se mai păstrează și astăzi deasupra abruptului stâncos de lângă Crucea Monument.

Revenind acum la datarea fortificației otomane, așa cum a fost descrisă de Evlia Celebi, trebuie să recunoaștem că este dificil de făcut în lipsa unor dovezi precise. Anumite indicii par a fi totuși favorabile, așa că putem avansa, cu titlul preliminar, un punct de vedere. Se știe că Dobrogea otomană a fost teatrul unor evenimente militare care au impus măsuri de fortificare a liniei dunărene. Cele petrecute în prima parte a secolului al XVII-lea sunt de luat în seamă cu toată seriozitatea. Astfel, repetatele expediții de pradă ale cazacilor de la Sarikamiș, din bazinul Niprului, aflați sub autoritate polonă încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea, au alterat relațiile dintre Imperiul Otoman și Polonia⁵⁷. În anul 1614, jefuitoarii, cu ajutorul ambarcațiunilor ușoare, ajung, pe mare, la Babadag și Vadu, până la Sinop. În anul 1620 tânărul sultan Osman al II-lea organizează expediția împotriva Poloniei. Ajunge de la Adrianopol la Isaccea în 26 de zile. Aici, construiește podul peste Dunăre și, potrivit planului, realizat la indicațiile padișahului, s-a construit cetatea. Pacea încheiată în anul 1621 a fost de scurtă durată. În anul 1624, au loc noi incursiuni ale cazacilor, care ajung până la Bosfor. Șahin Giray, fratele hanului

⁵⁴ Nicolae 2008, 326; Atanasov 2009, 484, 11.

⁵⁵ Kuzev 1969, 153.

⁵⁶ Moltke 1854, 72-73; Chesney 1854, 52-53; Ionescu 1904, 421.

⁵⁷ Decei 1978, 318-356.

Crimeii, organizează o expediție pe linia Dunării, ajunge la Babadag și dorește să coboare la Adrianopol. Suferă, însă, o înfrângere atât de mare, încât apele Dunării s-au înroșit de sângele tătarilor. Atacurile cazacilor asupra regiunilor dunărene continuă și sultanul Murad al IV-lea decide organizarea unei expediții în anul 1634. Trece Dunărea pe la Ruse-Giurgiu, însă regele polon cere pace. În anii următori, Poarta se angajează în rezolvarea problemelor orientale.

În aceste circumstanțe deosebit de tulburi, prilejuite de expedițiile de jaf ale cazacilor și campaniile otomane de pedepsire, bunul simț al logicii ne îndeamnă, deocamdată, să propunem construirea cetății în prima parte a secolului al XVII-lea, perioada cuprinsă între anii 1620-1630 fiind cea mai probabilă.

După cum rezultă din descrierile făcute de Evlia Celebi și contele de Langeron, din stampele date în anul 1826, planul și descrierea baronului von Moltke și pe baza descoperirilor arheologice, cetatea a fost reconstruită în repetate rânduri după conflictele dintre anii 1768-1774, 1787-1792, 1806-1812. Așa se explică și nepotrivirile pe care le întâlnim de la un document la altul, asupra cărora nu mai revenim, și care trebuiesc puse pe seama deselor refaceri.

Pe dealurile din jurul cetății au fost ridicate numeroase fortificații mai mici. Sistemul de apărare înconjurător nu a fost analizat cu seriozitate până acum. În partea de vest și nord-vest sunt vizibile, încă, urmele mai multor forturi. Două au formă circulară (tabii). Una a fost aproape aplatizată de lucrările întreprinse în timpul înființării plantațiilor de pomi fructiferi și viță de vie din ultimele decenii în zonă, așa că este aproape imposibil de identificat. Cealaltă, se reperează, la prima vedere, chiar de pe șosea la intrarea spre Hârșova dinspre Vadu Oii, pe partea dreaptă, și se păstrează mai bine. Se prezintă sub forma a două valuri concentrice din pământ (cea interioară mai înaltă) cu diametrul de cca 40 m. Deasupra, cel mai probabil, era înzestrată cu un turn de supraveghere din lemn. Fortificațiile patrulatere, trei la număr, au dimensiuni ușor diferite (30 x 25 m; 28 x 23 m; 43 x 37 m). Prima se află lângă releul de televiziune, cealaltă deasupra vechii cariere, iar ultima pe partea stângă a șoselei de intrare în oraș (Fig. 14). În privința fortificațiilor circulare, toată lumea este de acord că își au originea în epoca otomană. Despre fortificațiile patrulatere, opiniile sunt împărțite. Un studiu apărut nu cu mult timp în urmă le plasează în antichitate⁵⁸. Adevărul este că, în lipsa unor dovezi certe, între care o cercetare arheologică este hotărâtoare, datarea acestora este mai mult decât hazardată. În cercetările noastre de suprafață am identificat în Dealul Băroi locul de plasare al fortificațiilor în discuție, numeroase fragmente ceramice de epocă romano-bizantină, dar aceasta nu are nimic de-a face cu cronologia lor. Mai interesantă din acest punct de vedere este analiza unor planuri ale zonei din primii ani ai secolului al

⁵⁸ Crăciun 2008, 61.

XX-lea. Pe harta Marelui Stat Major al Armatei, precum și pe aceeași hartă pe care Pamfil Polonic indică fortificațiile de la Hârșova, sunt plasate pe dealul Hârșova punctele Ceanac Cale și Tabia Chiopriu⁵⁹. După cum scrie Marele Dicționar Geografic al României, în apropiere de cartierul Varoș sunt ruinele Ceanac Cale și Tabia Chiopriu⁶⁰. M.D. Ionescu pune pe harta sa trei fortificații, dar sunt nominalizate doar două, Ceanac Cale și Tabia Kiopriu⁶¹.

Zona în care sunt plasate aceste forturi are o mare importanță strategică nu numai pentru apărarea localității, dar și pentru întreaga provincie, deoarece pe aici se face trecerea spre vadul pe unde se asigurau legăturile de o parte și cealaltă a Dunării. Din punct de vedere geografic, aici începe terasa înaltă a fluviului, sub forma unei ridicături mari, calcaroase, afectată mult spre apă de eroziune și de exploatarea pietrei, mai abruptă spre vest, dar cu pante domoale spre nord și est, cu altitudinea maximă de 88,50 m. Astăzi este cunoscut sub numele de Dealul Băroi (toponimul vine de la un braț fosil care pornea de aici, mărghinea comunele Ciobanu și Gârliciu și dispărea în matca Dunării la Frecăței, anticul Beroe). Prin capătul nordic al Dealului urmează astăzi calea de acces spre comunitățile din dreapta Dunării, folosită din antichitate, evul mediu până în epoca modernă. Prima localitate, după trecerea vadului, este Hârșova. De aici, drumurile se desfac, urmând cursul apei, spre nord sau sud, dar și spre răsărit, către litoralul Mării Negre. Disponibilitatea fortificațiilor pomenite mai sus, pe sensul de intrare în Hârșova, așa cum se vede în toate planurile, era astfel: Ceanac Cale pe partea dreaptă, Tabia Chiopriu pe stânga. Originea toponimelor dovedește aspectul defensiv și strategic al acestei zone. După opinia noastră, Ceanac Cale (ceanak=oală; kale=castel) desemna un punct întărit prin mai multe fortificații mici, alăturate, ridicate în fața terasei abrupte, care se deschide spre Dunăre și mai departe, către Câmpia Ialomiței. De aici, se putea supraveghea, cu lejeritate, spre vest, malul stâng al Dunării pe o adâncime de 15-20 km. Tabia Chiopriu (kiopriu=pod) controla direct, administrativ și militar, drumul de acces spre și dinspre vadul Dunării, care juca în epocă rolul de „cap de pod” pentru trecerea de pe un mal pe altul. Distanța dintre fortificațiile mici, prezentate mai sus, și cetate, dar mai ales așezarea tuturor pe cele mai înalte poziții față de Dunăre permitea legături vizuale directe atât între ele, cât și cu alte puncte posibile aflate în interiorul kazalei.

O problemă importantă peste care nu se poate trece atunci când vorbim despre fortificațiile înconjurătoare ale Hârșovei medievale este cea privind plasarea și identificarea unei cetăți chiar în fața punctului de trecere a Dunării. Aceasta s-a aflat

⁵⁹ Crăciun 2008, II. 4.

⁶⁰ MDGR III, 717.

⁶¹ Ionescu 1904, Crochiul nr. 2.

tangențial în atenția cercetătorilor⁶². În Marele Dicționar Geografic al României din 1899 se scrie că pe teritoriul comunei urbane Hârșova, la 8 km de oraș și 500 m de locul unde se desface gârla Privalul lui Tair Buaz, în dreptul unde Dunărea se desface în două brațe, Dunărea nouă și cea veche, se află ruine foarte vechi identificate cu „cetatea Oaiei”⁶³. Topografic, după detaliile descrierii, aceasta se plasează, puțin spre răsărit, în afara satului Vadu Oii de astăzi. Pe harta Marelui Stat Major al Armatei din anul 1900 Pamfil Polonic fixează „Cetatea Oii” și menționează în scris că este o „tabie rusească”. Toponimul este trecut și pe o hartă din anul 1927, realizată de Serviciul Geografic al Armatei, pe baza unor ridicări de teren din anii 1880-1889 pentru Dobrogea⁶⁴, pe un prival („Cetatea”), care pornește din apropiere de Vadu Oii. Nu știm foarte exact despre ce fortificație este vorba, pentru că lipsesc cu desăvârșire alte surse. Nici aspectul locului nu este suficient de generos încât să indice existența unor construcții aici. În același timp, nu este exclus ca eventualele ziduri să fi fost demantelate la construirea satului Vadu Oii, după care, apele revărsate au acoperit urmele cu sedimente. Pornind de la ipoteza că Linokastro (Cetatea Lânii) de pe harta lui Idrisi se poate plasa în apropierea Hârșovei, exact la vadul de trecere a Dunării dinspre Orașul de Floci spre Dobrogea (cum susținea C. Brătescu), s-a avansat propunerea ca aceasta să fie identificată cu Cetatea Oii⁶⁵. Punctul de vedere merită toată atenția, ținând cont că împrejurimile vadului de trecere a Dunării este presărat cu toponime legate de oierit (Orașul de Floci, Vadu Oii, Groapa Ciobanului, Cotul Baciului).

Ultima problemă asupra căreia dorim să facem precizări se referă la necropola otomană. Aceasta s-a dezvoltat la distanța 700-800 m nord-est de fortificație, după cum pare, pe drumul care ducea spre localitățile riverane din aval. Nu știm care a fost întinderea ei în evul mediu. Cum arată situația astăzi, la fața locului, se pare că a suferit o serie de amputări, mai ales spre vest, unde s-au construit câteva obiective economice în a doua jumătate a secolului al XX-lea. La ora actuală, acoperă o suprafață de cca. 9 ha. Este foarte posibil ca aceasta să fi servit ca loc de înmormântare pe toată perioada stăpânirii otomane. De aici a recoltat Grigore Tocilescu stâlpii miliari pe care i-a publicat la sfârșitul secolului al XIX-lea⁶⁶, ceea ce înseamnă că atunci când au avut loc evenimentele funerare pietrele puteau fi recuperate de pe drumul care lega Hârșova de celelalte localități din aval sau amonte,

⁶² Chiriac 1993, p. 449-450.

⁶³ MDGR II, 345.

⁶⁴ Harta a fost descărcată de pe site-ul Universității Saint Denis din Paris și cuprinde toate detaliile geografice și strategice din zona localității Hârșova.

⁶⁵ Chiriac 1993, 448.

⁶⁶ Tocilescu 1884, 27-31.

folosit în antichitate și în epoca medievală. În capătul necropolei s-a dezvoltat cimitirul turcesc modern, folosit până astăzi. Luând în considerare toate acestea, putem trage concluzia că acest spațiu vast a fost folosit pe toată perioada otomană.

Elementele de topografie ale sistemului defensiv din epoca otomană, despre care am vorbit în paginile de mai sus, peste care, în bună măsură, se așează orașul actual (Fig. 15), demonstrează că cetatea de la Hârșova a jucat un rol important în istoria regiunii dunărene dintre secolele al XV-lea și al XIX-lea.

Cercetarea arheologică în Dealul Cetății, pe incinta care înconjură așezarea urbană, dar și în zona învecinată, la care se poate adăuga investigarea documentelor de arhivă, sunt singurele căi prin care se poate face mai multă lumină asupra problemelor privind evoluția istorică a fortificației otomane de la Hârșova.

Bibliografie

- Aricescu, A. 1970, *Noi date despre cetatea de la Hârșova*, Pontica 4, 351-369.
- Atanasov, G. 2009, *Dobrudjanskata despotstvo*, Veliko-Tîrnovo.
- Boca, M. 1968, *Dobrogea veche în stampe și gravuri 1826-1882*, Pontice, 455-507.
- Bojilor, I., Gjuzelev, V. 2004, *Istoriija na Dobroudja, vol 2, Srednevekovie*, Veliko Tîrnovo.
- Brătescu, C. 1920, *Dobrogea în sec. XII. Bergeam. Paristrion*, Analele Dobrogei 1, 3-38.
- Brătulescu, V. 1940, *Cetatea Hârșova în legătură cu Dobrogea și ținuturile înconjurătoare*, BCMI 33, 105, 3-25.
- Călători 6 - Călători străini despre Țările Române*, vol. 6, București, 1976.
- Călători SN 1 - Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie Nouă, vol. 1, București, 2004.
- Chesney, F.R. Colonel 1854, *The Russo-Turkish Campaigns of 1828 and 1829: with view of the present State of Affairs in the East*, London.
- Chiriac, Costel 1993, *Despre Linokastro (Cetatea Lânii) din „Geografia” lui Idrisi*, Analele Brăilei 1, 2, 447-456.
- Cihodaru, C. 1968, *Litoralul de apus al Mării Negre și cursul inferior al Dunării în cartografia medievală (sec. XIII-XIV)*, Studii de Istorie 21, 2, 217-241.
- Ciobanu, R., Ș. 1969, *Genovezii și rolul lor în Dobrogea în sec. XIV-lea*, Pontica 2, 401-426.
- Ciobanu, R. 1970a, *Un monument istoric puțin cunoscut-cetatea feudală de la Hârșova*, BCMI 39,1, 24-30.
- Ciobanu, R. 1970b, *Aspecte ale civilizației portuare din Dobrogea la sfârșitul secolului al XIII-lea și în secolul al XIV-lea*, Pontica 3, 297-329.

- Coman, V. 2015 (coord.), *Dobrogea în izvoare cartografice otomane (sec. XVI-XIX)*, București.
- Condurachi, E. 1967, *Neue Probleme und Ergebnisse der Limes Forschung in Scythia Minor*, Studien Zu den Militärgrenzen Roms, Böhlau Verlag Köln Graz, 162-174.
- Crăciun, C. 2008, *Studiu preliminar privind topografia sitului Carsium (sec. 1-6 d. Chr.)*, BCMI 1-2, 53-80.
- DID 3 - Barnea, I., Ștefănescu, Ș., *Din istoria Dobrogei*, 3, București 1971.
- Florescu, Gr., 1943, *Raport asupra activității arheologice de la Hârșova în anul 1943*, ACMI, 1946, 179-180.
- Florescu, R. 1968, *Ghidul arheologic al Dobrogei*, București.
- Ghiață, A. 1980, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, SISEE, I, 43-126.
- Ghiață, A. 1982, *Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii de științe Istorice, Seria IV, Tom V, 29-61.
- Ghiață, A. 1983, *Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală (secolele XIII-XV)*, RI 34, 10, 1863-1897.
- Ionașcu, I., Bărbulescu, P., Gheorghe Gh. 1971, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, București.
- Ionescu, D. M. 1904, *Dobrogea în pagul veacului al XX-lea*, București.
- Kuzev, A. 1969, *Prinosti kăm istorijata na srednevekovite kreposti po Dolnija Dunav*, Izvestija na Narodnija Muzei Varna 5 (20), 137-155.
- Maxim, M. 1983, *Teritorii românești sub administrația otomană în secolul al XVI-lea (I)*, RI 36, 8, 802-817.
- Maxim, M. 1983, *Teritorii românești sub dominație otomană în secolul al XVI-lea (II)*, RI 36, 9, 879-890.
- MDGR II - *Marele Dicționar Geografic al României*, II, București, 1899.
- MDGR III - *Marele Dicționar Geografic al României*, III, București, 1900.
- Mărculeț, V. 2007, *Conflictul dobrogeano-genovez (1360-1387) componentă a luptei pentru supremație în bazinul vest-pontic din a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, Pontica 40, 371-398.
- Moltke, Baron von, 1854, *The Russian in Bulgaria and Rumelia in 1828 and 1829 Campaigns of the Danube, the Sieges of Brailow, Varna, Silistra, Shumla and the passae of the Balkan by Marshal Diebitch*, London.
- Netzhammer, R. 2010, *Din Romania. Incursiuni prin această țară și istoria ei*, I, București.
- Nicolae, C., Bănoiu, D., Nicolae, V. 2008, *Aspecte noi privind topografia cetății de la Hârșova*, Pontica 41, 313-343.
- Nicolae, C. 2010, *Stadiul cercetărilor arheologice la Hârșova, jud. Constanța. Contribuții la harta arheologică a localității*, Pontica 43, 221-249.
- Nicolae, C. 2011, *Carsium - Hârșova, note de toponimie*, Pontica 44, 183-195.

- Nicolae, C. 2014, *Incinta cetății medievale de la Hârșova. Descoperiri noi*, Pontica 47, 375-399.
- Nicolae, C. 2015a, *Dobroudja in the 17th and 18th Centuries: Hârșova a case Study*, Internațional Journal of Cross-Cultural Studies and Environmental Communication, Univ. Ovidius Constanța, 93-101.
- Nicolae, C. 2015b, *Șantierul arheologic Hârșova-cetate, sectorul „incinte vest”*. Campaniaile 2000-2007, Pontica 48, sub tipar.
- Panait, I.P., Rădulescu, A., Ștefănescu, A., Flaut, D. 1995-1996, *Cercetările arheologice de la cetatea Hârșova. Campania 1995*, Pontica 28-29, 121-134.
- Polonic, P., *Manuscrite*, 12, *Cercetările de la Hârșova până la Ostrov (Silistra)*, Caiet 12, Biblioteca Academiei, București.
- Rădulescu, A., Bitoleanu, I. 1979, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, București.
- Talmațchi, G., Talmațchi P.C. 1999, *Un fragment din istoria Hârșovei, redat prin prisma mărturiilor documentare*, AD 5, 2, p. 31-46.
- Teodorescu, R. 1976, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, București.
- Tocilescu, Gr. 1884, *Neue Inschriften aus der Dobrudscha und Rumänien*, Arhäologisch Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, 8, Viena, 1-34.

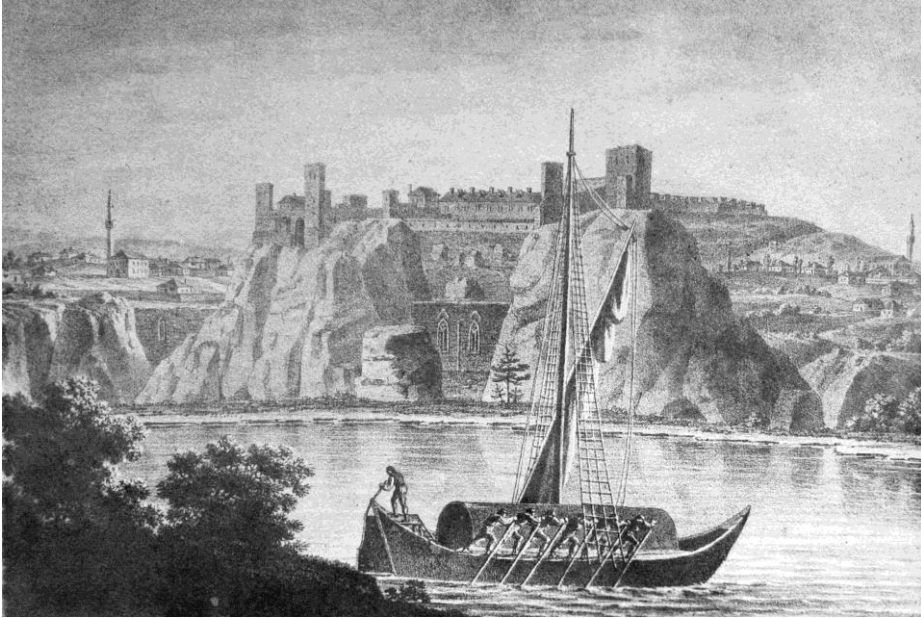

Fig. 1. Hârșova la 1826 (A. Kunike, Viena 1826, Biblioteca Academiei, Stampe, 5577)
Hârșova in 1826 (A. Kunike, Vienna, 1826, Academy Library, Engravings, 5577)

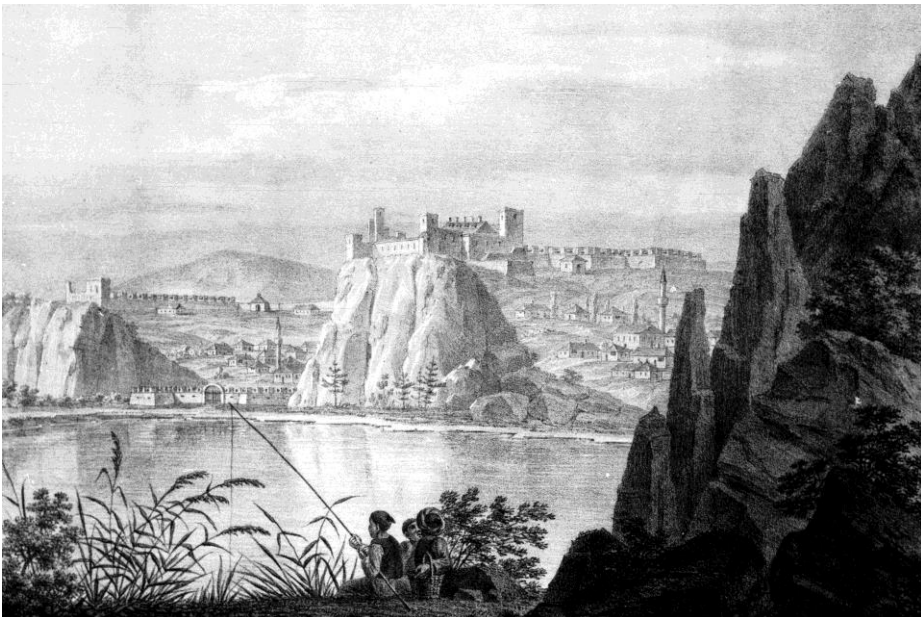

Fig. 2. Hârșova la 1826 (A. Kunike, Viena, 1826, Biblioteca Academiei, Stampe, 5577)
Hârșova in 1826 (A. Kunike, Vienna, 1826, Academy Library, Engravings, 5577)

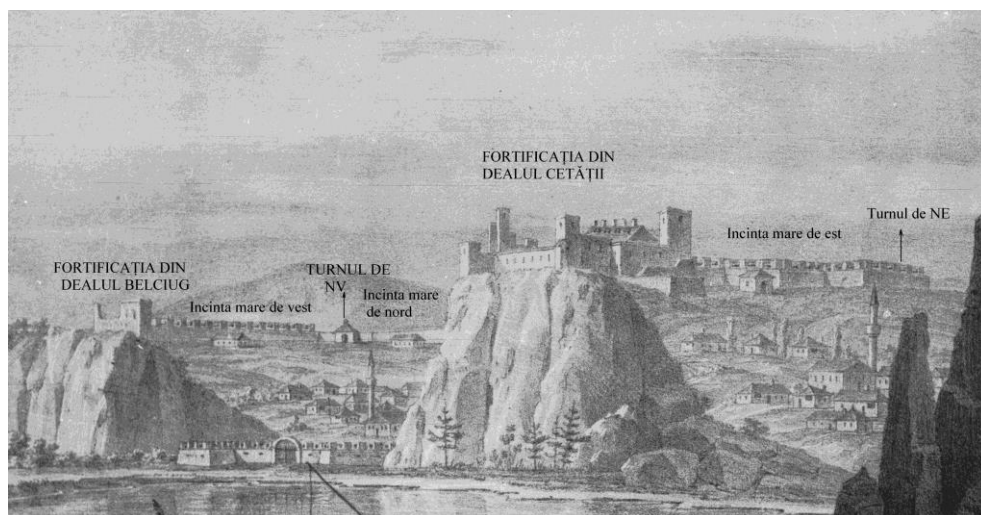

Fig. 3. Planimetria cetății de la Hârșova după imaginea stampeii din fig. 2 de mai sus
Hârșova fortress planimetry according to image of the engraving in fig. 2 above

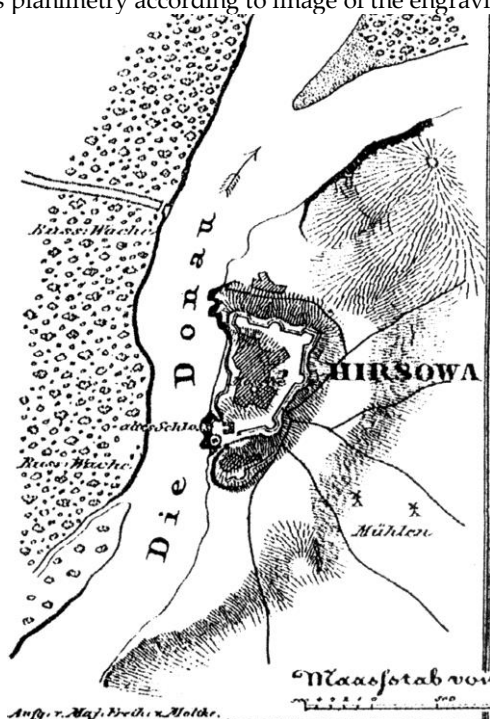

Fig. 4. Planul cetății de la Hârșova, la 1826, după von Moltke (din ediția germană a lucrării)
Hârșova fortress map in 1826, according to von Moltke (from the German edition of the book)

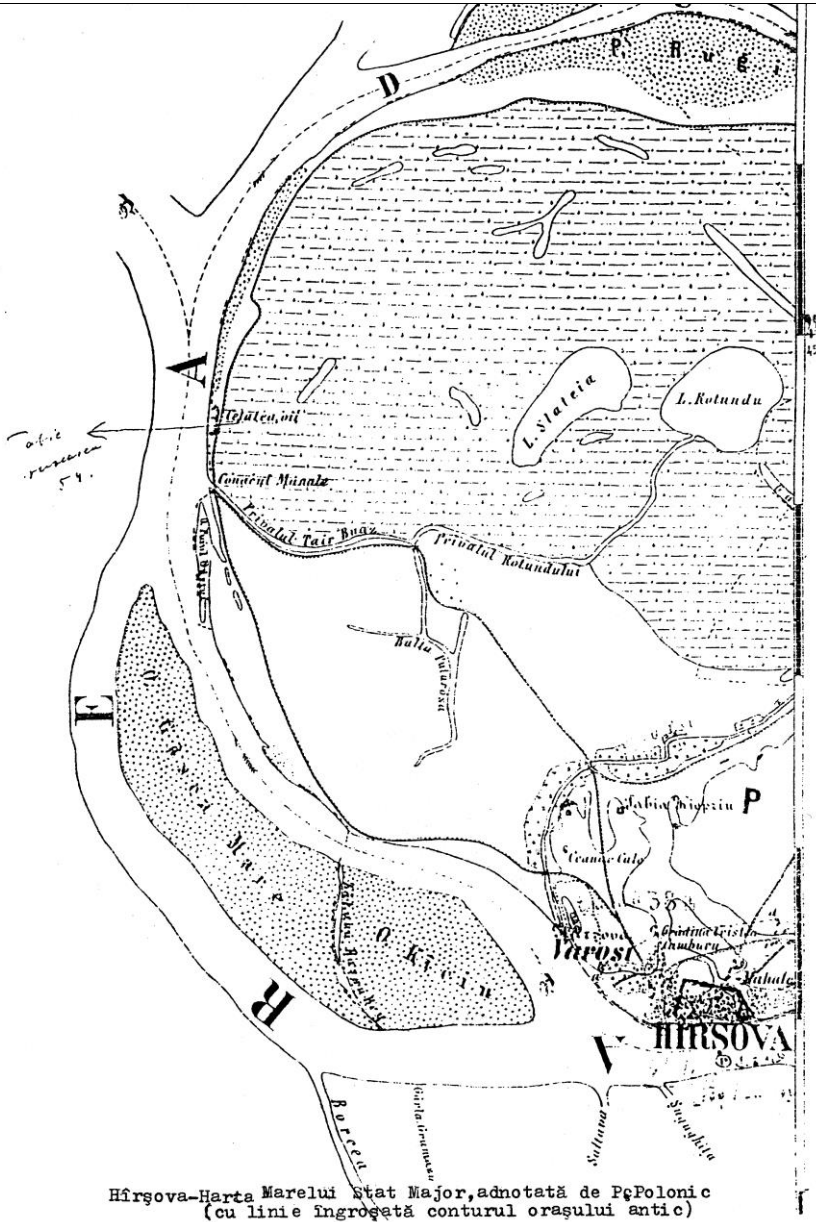

Fig. 5. Harta Marelei Stat Major al Armatei pe care Pamfil Polonic trece conturul cetății și fortificațiile din împrejurimile Hârșovei
Map of the Army Great General Staff on which Pamfil Polonic traces the outline of the fortress and the fortifications around Hârșova

Fig. 6. Harta Marelui Stat Major al Armatei pe care se trece șanțul fortificației medievale
Map of the Army Great General Staff on which the moat of the medieval fortification is drawn

Fig. 7. Planul Hârșovei și împrejurimilor la căpitanul D.M. Ionescu (1904)
Map of Hârșova and surroundings by Captain D.M. Ionescu (1904)

A

B

Fig. 8. Ziduri medievale, datate preliminar din secolul al X-lea până la începutul secolului al XIX-lea, descoperite pe partea de vest a cetății (A-E)

Medieval walls, preliminarily dated from the 10th until the beginning of the 19th century, discovered on the western side of the fortress (A-E)

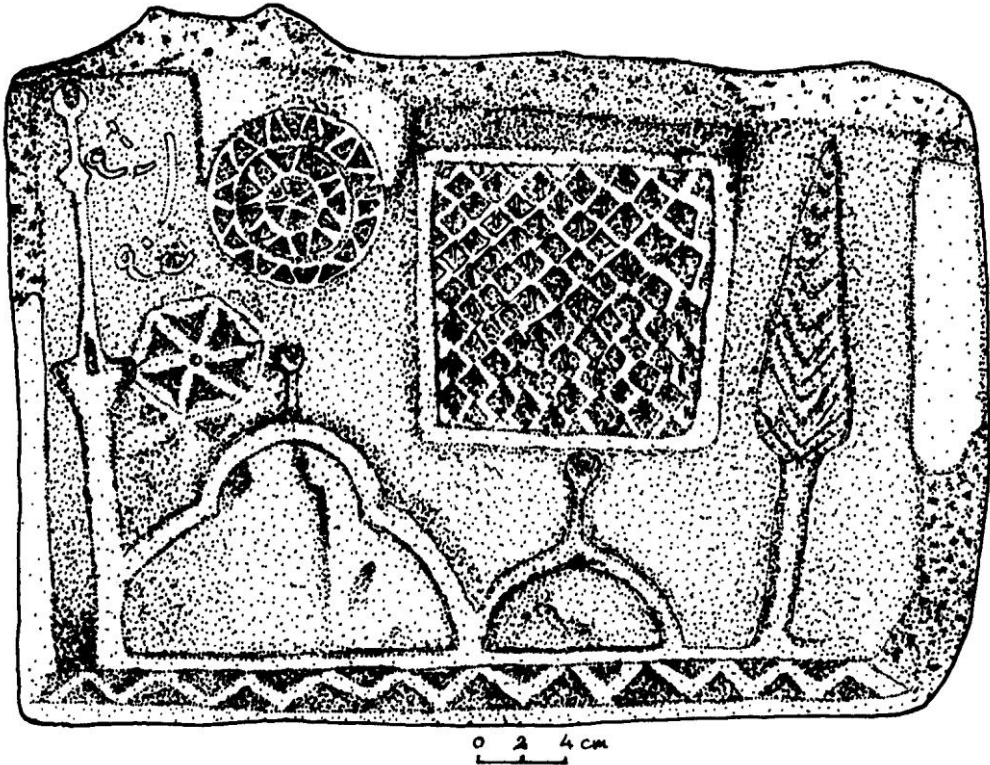

Fig. 9. Imaginea unei geamii descoperită pe latura de vest a cetății
Image of a geamie on a limestone discovered in sector "western precincts"

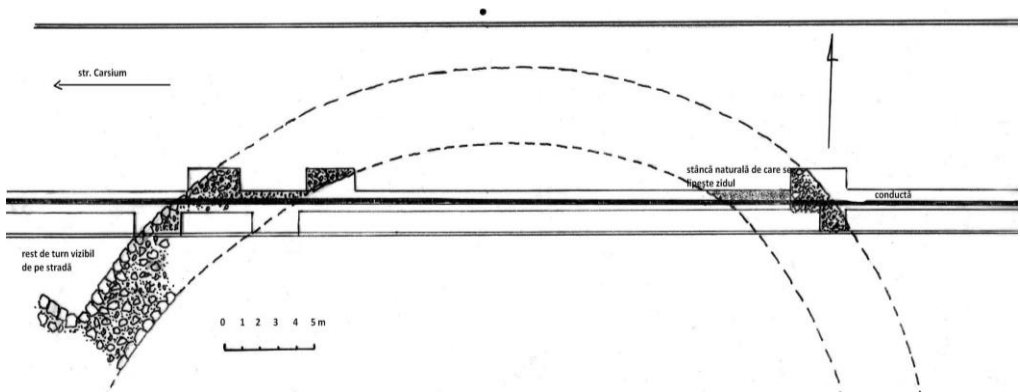

Fig. 10. Bastionul din colțul de nord-est de pe incinta care apăra orașul medieval
Bastion in the north-eastern corner of the precincts defending the medieval city

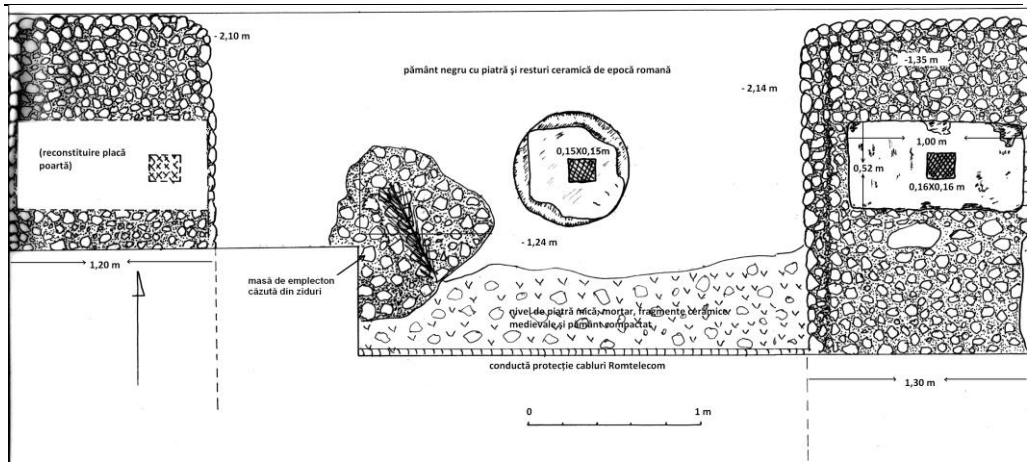

Fig. 11. Poarta de pe latura de nord a incintei care apăra orașul medieval
The gate on the northern side of the precincts defending the medieval city

Fig. 12. Piatră cu simboluri recuperată de pe traseul primei incinte de vest
Stone with symbols recovered from the route of the first western precincts

A

B

Ultima incintă în secțiunea arheologică pe strada Independenței (A)
și pe proprietatea dinspre nord (B)
The last precincts in the archaeological section on Independenței Street (A)
and on the property to the north (B)

A

B

Faza a II-a a incintei de nord (A) și prima incintă (B) pe strada Independenței
Second phase of the northern precincts (A) and first precincts (B) on
Independenței Street

Zidul turnului de nord-vest
Wall of the north-western tower

Fortificația din Dealul Belciug
Fortification on Belciug Hill

Fig. 13. Ziduri pe latura de vest a incintei fortificate de la Hârșova
Wall on the western side of the fortified precincts in Hârșova

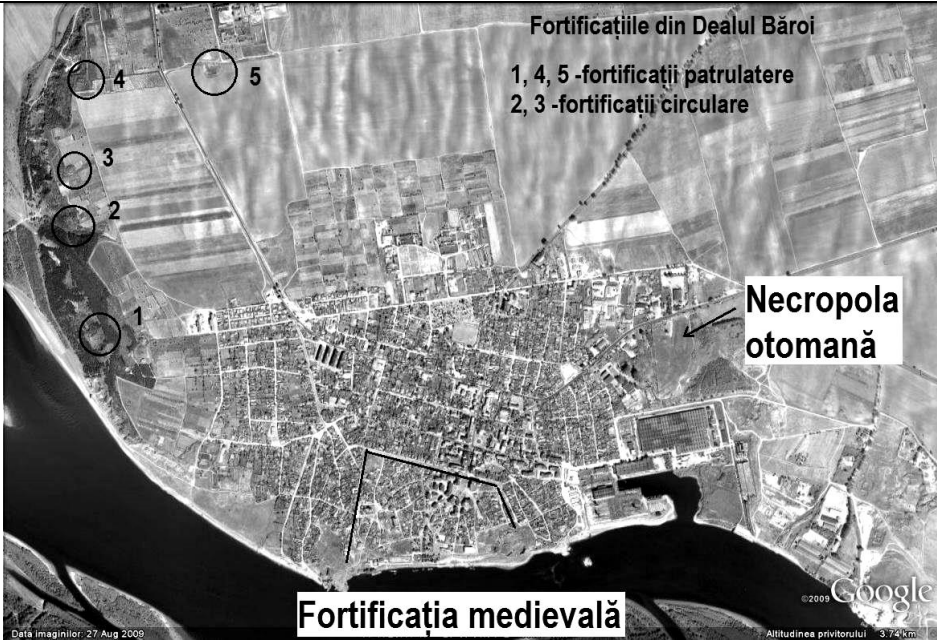

Fig. 14. Fortificațiile din partea de vest a cetății (Dealul Băroi)
The fortifications on the western side of the fortress (Băroi Hill)

Fig. 15. Obiectivele prezentate în text pe planul orașului de astăzi
The objectives presented in the text, on the present day city map

NOTE CU PRIVIRE LA ISTORIA MANGALIEI ÎN EPOCA OTOMANĂ

Laurențiu RADU*

Abstract:

After the disappearance of Callatida, the city has revived as a trading port, boosted by the opening of the Black Sea to the Italian trade under the name of Pangalia, settlement mentioned in the Italian navigation maps and weather maps dating from the 12th century to the dawn of the 19th century.

The mediaeval town of Mangalia was formed near the former ancient fortress, following the colonisation with Turkish-Tatar populations, who also gave name of the town. Thus, a kanun from Bayezid II period (1447-1512) mentions for the first time the town Mankalya (issued between 1484 and 1494) and the name of Mangalia is mentioned for the first time by the Raguza Paolo Giorgi in 1595.

The famous traveller Evliya Çelebi describes a flourishing town with seven schools for children, three inns, three hundred shops, seven cafes, a bazaar and about three hundred huts near the harbour, here being a large port where transport vessels that go to Istanbul are loaded with grain. The thriving state of the town is confirmed by Wenzel von Brognard in 1786.

The development of the town was interrupted by the series of Turkish-Russian military conflicts, so in 1850, the population of the Kazal Mangalia was, according to Ion Ionescu de la Brad, composed of 398 houses, divided into 35 villages and the town of Mangalia has only 80 houses inhabited 75 Turks and 5 rayas; into its port only unimportant business are done.

At the end of the article are described a series of rings made of silver and a bronze buckle from the 18th and 19th centuries, discovered during the archaeological researches conducted on the site of the Complex "Alutus".

Rezumat:

După dispariția Callatidei, impulsionat de deschiderea Mării Negre pentru comerțul italian, orașul a renăscut ca port comercial sub denumirea de Pangalia, așezare menționată în portulanele italiene și hărțile vremii din secolul al XII-lea și până în zorii secolului al XIX-lea.

Orașul medieval Mangalia s-a format lângă fosta cetate antică, în urma unor colonizări cu populații turco-tătare, care au dat și numele orașului. Astfel, un *kanun*

* Complexul Cultural „Callatis” Mangalia, Secția Muzeul „Callatis”, Șos. Constanței, nr. 23, 905500, Mangalia, e-mail: laurentiu.laurentziu2003@gmail.com.

din timpul lui Bayezid II (1447-1512), emis între 1484 și 1494, menționează pentru prima dată localitatea Mankalya, iar numele de Mangalia este menționat pentru prima dată de către raguzanul Paolo Giorgi în anul 1595.

Cunoscutul călător Evlia Celebi descrie un oraș înfloritor, cu șapte școli pentru copii, trei hanuri, trei sute de prăvălii, șapte cafenele, un bazar și circa trei sute de magazine lângă schelă, aici fiind un port mare, unde se încarcă cu grâne nave de transport care pleacă spre Istanbul. Starea înfloritoare a orașului este confirmată de către Wenzel von Brognard la 1786.

Dezvoltarea orașului a fost curmată de seria conflictelor militare turco-ruse, astfel că, la 1850, populația kazalei Mangalia era, după Ion Ionescu de la Brad, de 398 de case, împărțită în 35 de sate, iar orașul Mangalia nu avea decât 80 de case (locuite de 75 de turci) și 5 raiale; în portul său nu se fac decât afaceri fără importanță.

În finalul articolului, sunt descrise o serie de inele din argint și o pafta din bronz, din secolele XVIII-XIX, descoperite în cadrul cercetărilor arheologice efectuate pe amplasamentul Complexului „Alutus”.

Key-words: *Mangalia, harbor, Esmahan Sultan mosque, ring, pafta*

Cuvinte cheie: *Mangalia, port, moscheea Esmahan Sultan, inel, pafta*

Istoria orașului medieval și modern Mangalia a fost, în general, puțin studiată, dintre lucrările ce au abordat acest subiect menționăm articolele publicate de către I. Barnea¹ și M. Mănuclu-Adameșteanu² referitoare la descoperirile arheologice și numismatice din secolele IX-XI p.Chr., un articol despre informațiile furnizate de cartografia medievală cu privire la arealul callatian³, un studiu dedicat pipelor ceramice provenind din cercetările arheologice efectuate în oraș sau din descoperiri întâmplătoare⁴ și capitolul dedicat istoriei medievale și moderne a orașului în micromonografia realizată de către V. Georgescu și St. Lascu⁵.

După destrămarea Imperiului Mongol, responsabil de transformarea Mării Negre în „placa turmantă a traficului internațional”⁶, marile circuite comerciale se îndepărtează de spațiul pontic, căruia, de acum înainte, până la cucerirea otomană și,

¹ Barnea 1959, *passim*.

² Mănuclu-Adameșteanu 1995-1996, *passim*

³ Radu 2013, *passim*.

⁴ Radu-Iorguș, Radu, Ionescu 2013, *passim*.

⁵ Georgescu, Lascu 1995, 15-18.

⁶ Brătianu 1944, 36-39.

într-o proporție mică și fluctuantă⁷, chiar și după aceasta, îi revine sarcina de „captare și redistribuire în interiorul bazinului a produselor țărilor limitrofe”, îndeplinită de către coloniile pontice italiene⁸ și, după eliminarea acestora, de către negustorii otomani⁹. Un document cartografic¹⁰ din anul 1497, realizat de către Iehuda ben Zara, un cartograf evreu originar din Zara, format în cadrul ilustrei școli italiene de hărți nautice, evidențiază schimbările survenite în plan politic pe teritoriul dobrogean prin două steaguri roșii, care marchează instaurarea puterii otomane pe litoralul românesc și în Peninsula Balcanică¹¹. Marea Neagră și-a pierdut importanța pentru comerțul internațional după cucerirea otomană, fapt ce a dus la decăderea orașelor de pe litoral, Constanța și Mangalia, dar, în același timp, a crescut ca importanță traficul comercial de pe Dunăre, având rolul de a aproviziona capitala imperiului, determinând astfel dezvoltarea porturilor dunărene Tulcea, Isaccea, Măcin, Hirșova¹².

După încetarea locuirii urbane antice callatiene, fapt ce s-a petrecut la un moment dat ce poate fi încadrat, din punct de vedere cronologic, în intervalul delimitat de domnia împăratului Phocas (602-610)¹³ și tulburările provocate de trecerea protobulgarilor prin Dobrogea (680/681)¹⁴, descoperirile monetare arată o reluare a locuirii în zona orașului, începând cu prima jumătate a secolului al IX-lea, ce a dăinuit până în a doua jumătate a secolului al XI-lea¹⁵. Acestea li se adaugă amfore din aceeași perioadă¹⁶ și un firav nivel de locuire identificat pe str. M. Eminescu¹⁷.

Orașul a renăscut ca port comercial, impulsivat de deschiderea Mării Negre pentru comerțul italian, sub denumirea de Pangalia, așa cum apare în Carta Pisana

⁷ Pentru supraviețuirea comerțului străin în Marea Neagră după cucerirea otomană: Berindei 1989, *passim*; Inalcik 1996, 239-275.

⁸ Popescu 1995, 255.

⁹ Inalcik 1996, 233-239; Popescu 2005, 183-194; Popescu 2007, 141-170.

¹⁰ Pe harta nautică este prezent toponimul Pangalao considerat ca fiind „identice” cu Mangalia (Radu 2013, 229-238).

¹¹ Glück 1984, 241-244.

¹² Maxim 1983, 2, 884.

¹³ Barnea 1994, 380-381: „Descoperirea unui pavaj peste două monede de la împăratul Phocas indică dănuirea acestui cartier și a zidului de incintă până în primele decenii ale veacului al VII-lea”. Mai adăugăm trei monede de bronz emise în vremea împăratului Heraclius între anii 612-631 (Barnea 1959, 905).

¹⁴ Madgearu 1997, 138-161.

¹⁵ Mănuclu-Adameșteanu 1995-1996, *passim*; Barnea 1959, 907-908.

¹⁶ Barnea 1959, 905-907.

¹⁷ Alexandru, Constantin, Ionescu 2004-2005, 432, pl. 8; Alexandru, Constantin, Ionescu 2012, 449.

realizată la sfârșitul secolului al XII-lea¹⁸. Despre Pangalia-Pangola, așezare menționată în portulanele italiene și hărțile vremii din secolul al XII-lea și până în zorii secolului al XIX-lea, cunoaștem doar numele, aceasta ar putea fi amplasată ipotetic pe malul sudic al limanului mangaliot, în raza localității 2 Mai¹⁹. Cercetările arheologice și periegezele efectuate în această zonă nu au oferit informații cu privire la acest sit, dar există posibilitatea ca acesta să fie acoperit de apele mării, fapt ce s-a întâmplat cu siguranță cu o parte a cetății callatiene. Numele orașului apare în portulane grecești din secolul al XV-lea ca Pangala²⁰ și Mpagalia²¹.

Numele de Mangalia este menționat pentru prima dată de către raguzanul Paolo Giorgi în anul 1595, după ocuparea Dobrogei de către Imperiul Otoman și colonizarea Dobrogei cu tătari și populații anatoliene²². Autoritățile otomane au impus utilizarea denumirilor turcești pentru a se facilita ținerea evidenței în cancelaria imperială, astfel „noile toponime au surprins modificările intervenite în aspectul demografic al ținutului dobrogean în urma colonizării unei populații musulmane turco-tătare”²³. Evlia Celebi menționează că „după ce Ildârâm Baiazid Han a cucerit acest ținut de la bulgari, valahi și moldoveni a așezat acolo tătari și cete de ostași din populația Anatoliei”²⁴.

Pe unele hărți medievale apare și forma Magnegalia, Mankala sau Menkalye²⁵. Rezultă astfel că orașul medieval otoman s-a format lângă cetatea antică, la sud de aceasta, în urma unor colonizări cu populații turco-tătare²⁶ care au dat și numele orașului, eveniment ce a avut loc în secolul al XV-lea, în intervalul cronologic delimitat de expedițiile ce au avut drept scop cucerirea Dobrogei și kanun-ul lui Bayezid II, care menționează pentru prima dată localitatea Mankalya (emis între 1484 și 1494)²⁷. Evlia Celebi afirmă că „Edje-Iakuboglu Umurdja gaziul a întâmpinat dificultăți cu prilejul cuceririi lui (a Mangaliei), care a avut loc în timpul domniei lui Ildârâm Baiazid, el i-a dărâmat cetatea după cucerire”²⁸.

Numele orașului este turcesc, utilizat de noile autorități, și credem că nu are vreo legătură cu alte nume anterioare. Epitetul de „sulu” - care apare adăugat uneori

¹⁸ Cristea 1998, 77-81.

¹⁹ O discuție mai amplă pe acest subiect la Radu 2013, *passim*.

²⁰ Atanasiu-Croitoru, Cristea 2009, 223.

²¹ Atanasiu-Croitoru, Cristea 2009, 236, nota 57.

²² *Călători străini* 3, 392; Radu, 2013, 235-236.

²³ Ghiață 1980, 33.

²⁴ *Călători străini* 6, 382; Inalcik 1954, 124.

²⁵ Radu 2013, p. 236.

²⁶ Arbore 1920, 1-11.

²⁷ Akgündüz 1990, 506; Popescu 2008, 644.

²⁸ *Călători străini* 6, 380.

la numele orașului Menkaliye - desemnează un „loc cu apă, mocirlă, mlaștină”²⁹ și face referire directă la mlaștina situată la nord (Mlaștina Hergheliei) sau la izvoarele cu apă sulfuroasă, prezente în oraș și în zilele noastre.

Inițial, spațiul dobrogean a fost integrat *violetului* Rumelia³⁰, iar, la începutul secolului al XVII-lea, a fost înființat *vilaetul* de Vozia-Silistra (sau de Babadag, după locul unde rezida guvernatorul său) care cuprindea, pe lângă Dobrogea, celelalte ținuturi românești aflate sub dominație otomană, cu excepția *raialelor* Turnu și Giurgiu³¹. Conform acestei noi organizări administrative, orașul Mangalia a format *kazaua* cu același nume și a fost încadrat în *sangeacul* Silistra³². După alte opinii, în ultimul sfert al secolului al XVII-lea, din colțul sud-estic al *kazalei* Karasu s-a înființat noua *kaza* a Mangaliei³³. După informațiile oferite de către cronicarul Evlyia Celebi, *kazaua* Mangalia făcea parte din categoria *șerif kaza* cu rang de 300 de aspri, similar cu cea de la Babadag, Bazargic și Balcik, în timp ce *kazalele* de Tulcea, Isaccea și Hîrșova aveau un rang de 150 de aspri, fapt ce dovedește importanța orașului în acea perioadă³⁴.

După pierderea Oceakovului în favoarea Rusiei (1788), au loc noi modificări administrative, ca urmare teritoriul Dobrogei este divizat între sangeacul Silistra (cu kazalele Tulcea, Isaccea, Măcin, Hârșova, Babadag) și sangeacul de Varna (cu kazalele Constanța și Mangalia). Kazaua Mangalia apare ca subdiviziune a sangeacului Varna și în registrul referitor la sistemul administrativ otoman din anul 1862 și, ulterior, în legea vilaietului din 8 noiembrie 1864, ultima reorganizare administrativă otomană înainte ca Dobrogea să fie reintegrată României în urma războiului de independență³⁵.

Din analiza documentelor otomane conservate în diverse arhive, mai ales în cele din Istanbul, rezultă că limita teritoriul kazalei Mangalia era marcată de localitățile actuale: Tuzla (Tuzla), Movilița (Musurat), Topraisar (Topraisar), Potârnichea (Abdulah), Bărăganu (Osman Facî), Lanurile (Elibechioi/Ebechioi), Mereni (Enige Mahale), Osmancea (Osmancea), Ciobănița (Agemler), Casicea (Casicci/Casîkci), G-ral Scărișoreanu (Enghez Biuiuc/ Buiuk Enghes), Plopeni (Cavaclar), Credința (Sofular), Movila Verde (Kazîl Murad), Grăniceru (Canli

²⁹ „Sulu Menkaliye” la Ghiață 1973, 36; Ghiață 1980, 61.

³⁰ Inalcik 1996, 184-224; Georgieva 2007, 3-19; Panaite 2007, 28-30.

³¹ Gemil 2004, 51; Obreschkov 2002, 103-107.

³² Gemil 2004, 52-53.

³³ Popescu 2011, 175.

³⁴ Maxim 1983, 1, 813-814; Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1994, 256.

³⁵ Ghiață 1980, 44-45.

Ciucur), Vâlcele (Valeli), Coroana (Cadichioi) și Vama Veche (İlanlık)³⁶. Kiatip Celebi (1609-1657) menționează că „Mangalia (Mankalya) este un târg și un cadiat din Dobrogea, lângă țărmul Mării Negre. De la Istanbul se ajunge acolo în douăsprezece zile. De la Balcic este o zi de mers. (...). Pe țărm, de la Mangalia la Constanța (Köstenge), se ajunge într-o zi”³⁷. Kazaua era condusă de un cadiu ce avea drept atribuții prinderea răufăcătorilor, pedepsirea delictelor în conformitate cu legea islamică, încheierea contractelor de vânzare-cumpărare, de căsătorie, ca și convențiile de desfacere a acestora, împărțirea moștenirilor și paza bunurilor persoanelor dispărute. Împreună cu celelalte autorități otomane, veghea la punerea în aplicare și la respectarea reglementărilor (kanun) emise de sultan³⁸.

Din punct de vedere administrativ, este menționat la Mangalia un *muhtesib* cu importante atribuții în ceea ce privește buna desfășurare a activității comerciale a orașului, între care stabilirea prețurilor anumitor mărfuri, pentru a evita creșterea costului vieții, verificarea greutăților și a măsurilor utilizate de către negustori și luarea măsurilor punitive împotriva celor ce încălcau reglementările în vigoare. La acestea se adăuga calitatea de apărător al legii islamice și cenzor al moravurilor, un rol important ținând seama de mozaicul etnic al orașelor dobrogene³⁹.

După instaurarea dominației otomane pe litoralul dobrogean, comerțul a fost orientat spre satisfacerea trebuințelor Imperiului Otoman, în special a capitalei Istanbul⁴⁰. Mari cantități de grâu și de pește sunt menționate printre mărfurile exportate din porturile Karaharman, Constanța și Mangalia⁴¹ spre Istanbul, unde Eremya Celebi Kômürçuyan întâlnește nave venite de la Mangalia⁴².

Kanunnamele referitoare la Mangalia și la alte localități dobrogene (Constanța, Babadag, Tulcea, Isaccea, Măcin, Hârșova, Karaharman)⁴³ au fost redactate în secolul al XVI-lea și reglementau desfășurarea comerțului, stabilind cuantumul taxelor și a impozitelor percepute de către stat, în mod direct sau prin intermediul unor arendași⁴⁴.

„Kanunname-i Sulu Menkaliye” – regulamentul pentru vama Mangaliei:

³⁶ Ghiță 1980, 49-55 - în mare, corespunde limitelor teritoriului callatian, Avram 2006, 69, fig. 4.

³⁷ Guboglu 1974, 112.

³⁸ Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1994, 255-256.

³⁹ Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1994, 254-255.

⁴⁰ Custurea, Murat 1979, 211.

⁴¹ Inalcik 1963, 628.

⁴² Giurescu 1976, 219.

⁴³ Publicate de către H. Tunçer în anul 1963. Tunçer 1963, *passim*.

⁴⁴ Alexandrescu-Dersca-Bulgaru 1973, 34.

„Dacă vin cereale și orez cu carul și sunt peste 12 kile se iau opt aspri; dacă sunt sub 10 kile se ia un aspru la două kile. În caz că vine cu carul untură, miere, ceapă uscată, usturoi și alte mărfuri de acest fel, se iau opt aspri pentru o încărcătură întreagă, <iar> pentru o încărcătură care nu e întreagă se iau patru aspri. Pentru produsele de mai sus care sosesc cu carul tras de un cal se iau doi aspri și dacă doi cai trag <carul>, se iau patru aspri. Dacă vin materiale de șelărie, încălțăminte și stofe, pentru fiecare încărcătură de cal se iau câte doi aspri. Dacă vine un negustor, își desface și își întinde marfa se ia câte un aspru ca dare zisă „drept pentru loc”. La sosirea unor sumane de aba, a mierei, untorei, sacilor și covorașelor și altor mărfuri de acest fel, se ia un aspru după patruzeci de aspri. Dacă se vând armăsari, cai și catări se iau câte doi aspri de la cumpărător și de la vânzător. La vânzarea de vite cornute se iau doi aspri de la vânzător și nimic de la cumpărător. Dacă se vând oi și capre se iau doi aspri de la vânzător pentru două oi. Dacă se taie oi și capre se ia la zalhana un aspru pentru patru oi; la tăierea de vite cornute se iau doi aspri. Dacă se vând prizonieri se iau câte patru aspri de la cumpărător <cât> și de la vânzător. De la pepenii galbeni, de la pepenii verzi, de la strugurii proaspeți, de la castraveți, varză și alte produse de acest fel se iau câte doi aspri de o sarcină completă; dacă sunt mai puține se ia un aspru. Dacă se înmagazinează cerealele unui angrosist și dacă nu dăduse mai înainte baç și se vând din hambar, se iau opt aspri pentru un mudd, iar când este mai puțin de un mudd, un aspru pentru două kile. Dacă vin scânduri, bidoane umplute, grinzi, bârne și stâlpi cu carele, se ia un aspru de car. Dacă vine pește uscat, se iau opt aspri de car <iar> la peștele proaspăt patru aspri. Dacă sosește vin în butoaie, se iau opt aspri de la aducător iar de la cel care cumpără și vinde se iau cincisprezece aspri ca drept de vânzare cu amănuntul. Dacă vin piei tăbăcite de vită cornută (bou sau vacă) se ia un aspru pentru două piei, iar de la pielea de bivol (sau bivoliță) un aspru de piele. Dacă se scoate de aici cu carul afară <din oraș> postav, pânză, struguri uscați și smochine și altele, se iau opt aspri ca vamă de ieșire, și dacă ies și se duc <fiind> încărcate pe cal, se iau câte doi aspri, iar dacă ies cu căruța cu cai se iau câte doi aspri de fiecare cap de cal⁴⁵”.

Mărfurile sosite pe mare erau impozitate conform regulamentului schelelor Mangalia, Varna, Balcic, Caliacra și Constanța cu privire la perceperea de taxe în folosul tezaurului public:

„De la stofele care sosesc pe mare se iau 4% de la creștini și 2% de la musulmani. De la fructele comestibile se ia un aspru pentru o sută; de la orz și grâu se iau opt aspri de mudd; de la secară și mei se iau șase aspri de mudd. De la peștele care vine pe mare se ia ca vamă patru aspri pentru o sută (de bucăți). Cel care

⁴⁵ Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1973, 44-45, traducere după Tunçer 1962, 218-219. Kanunname-i Sulu Menkaliye.

plătește vamă pentru mărfurile aduse pe mare va vărsa o jumătate de aspru ca taxă de cântărire, pe când cumpărătorul va plăti un aspru. De la mărfurile importate se va percepe un aspru de la vânzător și un aspru de la cumpărător”⁴⁶.

Viața economică a orașelor dobrogene situate pe malul Dunării sau pe litoralul Mării Negre, așa cum rezultă ea din reglementările fiscalității otoman, era bine dezvoltată, cu un plus pentru centrele danubiene care intermediuau comerțul cu țările române, toate acestea fiind integrate în sistemul otoman, având drept scop acoperirea consumului Imperiului, mai ales al capitalei. În ceea ce privește orașul Mangalia, constatăm că sunt menționate produsele proaspete, necesare alimentației: miere, ceapă, usturoi, pepeni galbeni, pepeni verzi, struguri proaspeți, castraveți, varză care, în general, ar putea proveni din hinterland-ul orașului, ceea ce dovedește capacitatea teritoriului rural din preajma orașului de a produce legumele și fructele necesare, dar, în cazul celor mai puțin perisabile, avem în vedere și importuri din Țara Românească sau din spațiul balcanic.

Este menționat orezul, care poate fi de proveniență anatoliană, transportat pe uscat pe drumul transbalcanic, ori de la Brăila, unde existau cultivatori de orez⁴⁷, sau din teritoriul orașului Philippopoli⁴⁸.

Sunt amintiți armăsarii provenind din celebra rasă de Dobrogea, rezultată din încrucișarea calului arab cu cel mongol⁴⁹. Creșterea cailor a fost una dintre ocupațiile de bază ale locuitorilor din Dobrogea, menționată și de Peyssonel⁵⁰, iar în timpul războiului Crimeii, militarii francezi au văzut herghelii de cai hălăduind în preajma drumului dintre Constanța și Mangalia⁵¹.

Dezvoltarea economică orașului, a fost determinată în mare măsură, de calitățile portului mangaliot. Un portulan grecesc amintește că „Pangala este un port bun, cu intrarea dinspre miazăzi. Să ai grijă la o stâncă care este la jumătate de milă din port spre larg și apa are deasupra ei între 7 și 9 palme. Recunoști Pangala după pământul negru împădurit în partea de miazăzi”⁵².

Wenzel von Brognard menționează în jurnalul său, la 12 august 1786, că „de la micul sat Ilanlâc sunt 5 mile până la Mangalia. Această localitate este foarte mare, numără peste 500 de case, dintre care cele mai multe aparțin grecilor. Și turcii au

⁴⁶ Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1977, 267, traducere după Tunçer 1962, 219. Același regulament este publicat cu unele diferențe și de R. Manolescu (Manolescu 1976, 188); o ediție mai nouă: Akgündüz 1994, 747.

⁴⁷ Popescu 1995, 260.

⁴⁸ Peyssonel 1787, 171.

⁴⁹ Mateescu 1977, 287.

⁵⁰ Peyssonel 1787, 170.

⁵¹ Mateescu 1977, 291; Maxim 1983, 2, 882.

⁵² Atanasiu-Croitoru, Cristea 2009, 259.

acolo trei moschei mari. Intrarea în acest port e foarte primejdioasă pentru cei care nu cunosc locurile. Și anume, nu trebuie să se îndrepte cineva oblic spre micul golf, ci să navigheze la o depărtare de 2-3 mile până ajunge chiar în față, apoi să cotească, odată ajuns acolo și să apuce de-a dreptul chiar către moscheea din sud și ajunge fără primejdie, trecând pe această cale sigură în rada Mangaliei care este înconjurată de jur împrejur – în afară de această trecere navigabilă – de bancuri de nisip ascunse. Rada este foarte deschisă, totuși are fundul atât de bun pentru ancorat încât vara, pe furtuni mai puțin violente, chiar și corăbii mari se pot adăposti bine aici și nici măcar nu suferă dinspre partea deschisă de la miazăzi, căci marea intră într-un țărnm plan și, prin urmare, valurile sale joacă doar la suprafață și nu lovesc înapoi. Semnul după care corăbierii recunosc de departe regiunea Mangaliei sunt cele cinci „Sandjak tepesi”, adică movile pentru steaguri, pe care trupele otomane obișnuiesc să le ridice acolo unde își așează tabăra și își înfig acolo steagurile sfinte din care, de altfel, se găsesc multe risipite pe aceste întinderi nesfârșite. Comerțul din această localitate constă mai ales în grâu, din care se încarcă 15 până la 18 corăbii pe an. În vederea lui s-au construit de-a lungul coastei un șir întreg de magazii de piatră. De la Mangalia se socotesc șase mile până la Murad Molla ciftlik, o moșie a aceluia legist de pomină care și-a păstrat trecerea vreme atât de îndelungată și care a strâns bogății atât de uriașe, cum prea puțini din semenii lui ar putea arăta; apoi coasta se întinde pustie pe o lungime de douăsprezece mile până la capul Tuzla ...”⁵³. Autorul descrie intrarea în port ca accesibilă doar celor ce cunosc zona și subliniază, astfel, calitatea portului ca fiind unul dintre cele mai bune din Marea Neagră, fapt amintit și de alți călători⁵⁴. Menționează cinci movile, probabil tumuli antici care străjuiau principalele drumuri care părăseau orașul⁵⁵. Oferă informații cu privire la comerțul desfășurat în acesta, subliniind importanța negoțului cu grâu, transportat spre capitala imperială de 15-18 corăbii în fiecare an, pentru stocarea căruia s-au construit magazii din piatră⁵⁶. Cultivarea grâului are o veche tradiție în orașul pontic, dovedită încă din antichitate de prezența zeiței Demetra și a spicului de grâu pe vechile monede callatiene⁵⁷.

Peyssonel afirmă că Mangalia este un mare oraș („grand bourg”), care are o piață publică (bazar) și un mare număr de magazii pentru cereale. Portul este foarte spațios și poate găzdui vase de toate mărimile, dar nu este foarte sigur în timpul

⁵³ *Călători străini* 10, 1, 751-752.

⁵⁴ Guillaume de l’Isle: „Port de Mangalia un des meilleurs de la Mer Noire” – Radu 2013, 232.

⁵⁵ Tafrafi 1928, 23-53.

⁵⁶ Inalcik 1996, 290.

⁵⁷ Talmaçhi 2011, 345-350.

iernii. Mărfurile traficate aici sunt grâul, orzul, secara, meiul, strugurii, brânza, care sunt foarte abundente⁵⁸.

Despre vechiul dig care apăra portul, Ion Ionescu de la Brad menționează că începe din partea orașului numită Kisté-Buroa și înaintează în mare până la o distanță de 80 de metri, apoi lasă un loc gol, o poartă prin care intrau navele în port, și se termină lângă lacul Mangalia care comunica cu marea⁵⁹.

Ocupația principală a locuitorilor kaza-lei era agricultura. Terenurile agricole erau exploatate în cadrul unor ferme denumite *ciftlik*, care, pe lângă agricultură, se ocupau și de creșterea vitelor, morărit și apicultură, utilizând munca salariată a țăranilor din zonă⁶⁰. Dintre acestea, se remarcă un *ciftlik* care aparținea *aianului* și altor notabilități ale orașului, menționat în *hatișeriful* acordat Țării Românești de sultanul Abdul Hamid I după încheierea păcii de la Kuciuk Kainardji (1774), în legătură cu obiceiul acestora de a trimite vitele *ciftlik*-ului Mangalia pentru pășunatul de vară la Jegălia, în Țara Românească, unde rămâneau și peste iarnă, fără a mai fi aduse în locul lor de baștină, la Tuzla⁶¹. De remarcat importanța acestei acțiuni care presupunea, fără îndoială, deplasarea unui mare număr de vite, pentru care erau obligați să participe țăranii din Țara Românească, fapt ce a obligat Poarta otomană să emită un ordin de interdicere a acestui obicei.

Cu ocazia lucrărilor de delimitare și parcelare a terenurilor din Dobrogea, efectuate după anul 1877, au fost identificate și alte *ciftlik*-uri: astfel, în aria comunei Gherengic (Pecineaga) erau *ciftlik*-urile aparținând lui Abdulah Ibrahim din Mangalia și Fatme Hagi Murat-Bei. La Copucci (Arsa) este menționat *ciftlik*-ul lui Ioan Popa, la Sarighiol (Albești) erau *ciftlik*-urile Caceamac și al lui Raine Atanasof, iar la Chiragi (Cotu Văii) erau *ciftlik*-urile Nalbant, Papucci și Casimcea⁶².

Ion Ionescu de la Brad afirmă că „locul cel mai bun și mai vestit și de câșlă și de plugărie este Osmancea, în kazaua Mangaliei, 6 ceasuri departe de Mangalia, 8 ceasuri de la Rasovata, unde astăzi se află bulgarul Hagi Raine, lângă Idilkioi. Așa de bun este locul acela pentru vite, cât mai toți mocanii au umblat după el, și Iacov Craiul, cel mai de pe urmă, l-au scăpat din mână și au trecut la Bulgari”⁶³.

În ceea ce privește numărul populației mangaliote, un registru otoman din anul fiscal 1668-1669 menționează la Mangalia un număr de 172½ de unități fiscale, *cizye hanesi*, compuse din familii nemusulmane, plătitoare de *gizie*, valoare comparabilă

⁵⁸ Peyssonel 1787, 158-159.

⁵⁹ Ionescu de la Brad 1879, 45.

⁶⁰ Mateescu 1973-1975, 249-252 cu definiția acestui tip de exploatare agricolă.

⁶¹ Mateescu, 1973-1975, 252; *Documente turcești*, nr. 292, 326.

⁶² Mateescu, 1973-1975, 260.

⁶³ Slăvescu 1943, 63.

cu alte localități dobrogene ca, de exemplu, Hârșova (179) sau Karasu (171)⁶⁴. Populația totală a Dobrogei în această epocă a fost estimată la circa 300.000-350.000 locuitori, cu o densitate medie de 12 până la 15 locuitori pe kmp⁶⁵.

După a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și cu precădere în secolul al XIX-lea, treptat, populația a fost afectată de consecințele războaielor ruso-turce, ale căror operațiuni s-au desfășurat în aceste zone, înregistrându-se un declin pronunțat din punct de vedere demografic, în comparație cu situația descrisă de călătorii străini ca fiind înfloritoare în secolele precedente. Un recensământ efectuat în anul 1830 arăta la Mangalia un număr de 746 de locuitori, dintre care 694 erau musulmani, 15 creștini și 37 țigani⁶⁶ (conform reglementărilor otomane era înregistrată doar populația masculină, astfel că, în realitate, numărul locuitorilor era cel puțin dublu).

La 1850, populația kazalei Mangalia, după înregistrările lui Ion Ionescu de la Brad, era de 398 de case, împărțită în 35 de sate⁶⁷. Cât despre oraș, agronomul român afirmă că: „orașul Mangalia, capitala kazalei cu același nume, se găsește pe țărmul Mării Negre; el nu are decât 80 case locuite de 75 turci și 5 raiale; în portul său nu se fac decât afaceri fără importanță. Cu toate cele 40.000 chile ce produce acum *kazaua* Mangaliei, nu se încarcă aci decât 7-8 corăbii pe an”⁶⁸, subliniind situația dezolantă a orașului.

Conform tradiției otomane, viața orașului se desfășura în jurul geamiei, lângă care se afla baia publică, școala, instituțiile administrative⁶⁹. Documentele vremii atestă la Mangalia *vakâf*-ul prințesei Esmahan (Ismihan), fiica lui Selim al II-lea (1566-1574)⁷⁰, o fundație pioasă⁷¹, cu rolul de a asigura întreținerea geamiei din acest oraș, beneficiind de mari suprafețe agricole⁷². Această instituție, pe lângă cel cultic, avea rolul și de centru de educație⁷³, unde imamii, teologi bine pregătiți, educați în capitala imperiului, predau Coranul și jurisprudența islamică⁷⁴. Recent au fost

⁶⁴ Gemil 2004, 54.

⁶⁵ Gemil 2004, 61.

⁶⁶ Kemal 2002, 229.

⁶⁷ Ionescu de la Brad 1879, 35

⁶⁸ Ionescu de la Brad 1879, 43-44.

⁶⁹ Șerban, Șerban 1977, 273.

⁷⁰ Alte *vakâf*-uri aparținând prințesei Esmahan sunt menționate în: Radushev, Ivanova, Kovachev 2003, nr. 47, 222, 270, 290, 293, 294.

⁷¹ Pentru problematica complexă a instituției *vakâf*-ului menționăm Moutafchieva 1981, *passim*; Svetlana Ivanova în Radushev, Ivanova, Kovachev 2003, 11-50.

⁷² Gemil 2004, 68.

⁷³ Ilhan 1994, 278.

⁷⁴ *Călători străini* 6 381; Ilhan 1994, 280-281.

publicate epitafele de pe monumentele funerare aflate în curtea moscheii datând, conform anilor inscripționați, din secolele XVII-XIX⁷⁵.

Moscheea se află situată la sud-vest de zidul de incintă din epoca romano-bizantină și de poarta de sud a cetății, conservată parțial la subsolul hotelului „President” (redenumit „New Belvedere”) (Fig. 1).

Lângă moscheea Esmahan Sultan (Fig. 1) au fost cercetate „băile turcești”, în curtea Școlii Generale nr. 5, unde s-a descoperit o monedă otomană din anul 1753⁷⁶. De fapt, ne aflăm în fața unui edificiu termal antic, situat *extra-muros*⁷⁷, care, probabil, a fost reutilizat în perioada otomană.

În schimb, la marginea orașului se întindea bazarul, hanul, vama și cimitirul orașului⁷⁸.

Cercetările arheologice au dus la descoperirea unui cimitir musulman situat în partea de vest a orașului, din care s-au investigat 336 de morminte datate în secolele XVII-XIX, aparținând populației musulmane din oraș⁷⁹, care poate fi pus în legătură cu cea de-a doua geamie a orașului, aflată la intersecția str. Ștefan cel Mare cu B-dul 1 Decembrie, unde se află actuala Piață Sud, prezentă pe planul cetății Callatis, realizat de arhitectul Șt. Popovici în anul 1927⁸⁰.

Evliya Celebi menționează și un mic „lăcaș de vizitat”, denumit Maharrem-Baba, situat lângă grădinile din partea de vest a orașului, care atrage mulți vizitatori, un loc atât de frumos încât Melek-Ahmed pașa, stăpânul lui Evliya Celebi, dorește să fie înmormântat acolo⁸¹. Acesta poate fi identificat ipotetic cu Teche, schitul turcesc ce apare pe planul lui Pamfil Polonic, amplasat pe malul lacului Mangalia⁸².

⁷⁵ Șeyban 2010, 389-420.

⁷⁶ Informații furnizate de Valeriu Georgescu.

⁷⁷ Alexandru, Constantin, Ionescu 2012, 445, 460.

⁷⁸ Șerban, Șerban 1977, 273; Alexandru, Constantin, Ionescu 2012, 451, pl. 1.

⁷⁹ Constantin, Radu, Ionescu, Alexandru 2007, 266.

⁸⁰ Constantin, Radu, Ionescu, Alexandru 2007, 272, pl. 2.

⁸¹ Călători străini 6, 381-382.

⁸² Alexandru, Constantin, Ionescu 2012 451, pl. 1.

MANGALIA

ESMAHAN SULTAN CAMI

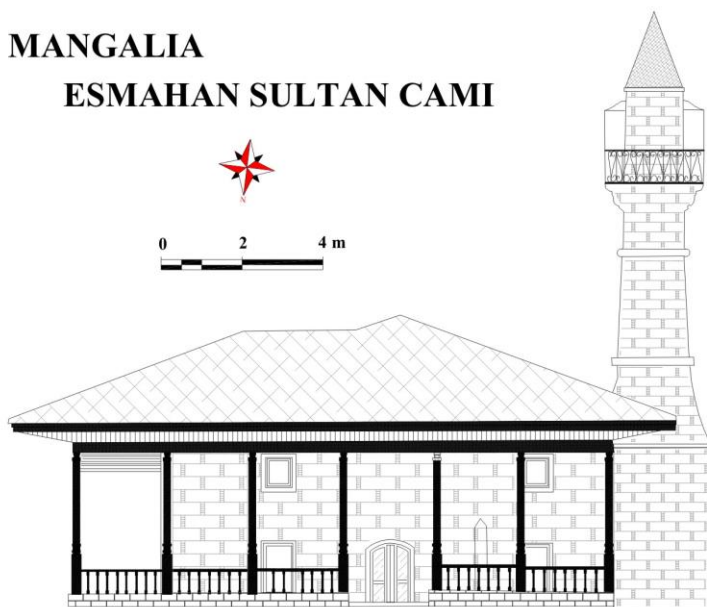

Fig. 1. Moscheea Esmahan Sultan Cami (desen Robert Constantin)
Esmahan Sultan Cami Mosque (Robert Constantin drawing)

Evliya Celebi arată că „partea înfloritoare a orașului se află spre nord, la intrarea în port, unde se văd și acum temeliile cetății”⁸³, probabil zona din jurul moscheii Esmahan, dacă coroborăm cu informațiile de mai sus cu privire la intrarea în portul Mangalia, de la von Brongnard. De asemenea, informația precum că orașul s-a dezvoltat spre sud și spre vest, având ca centru simbolic geamia Esmahan Sultan, este confirmată de planurile din perioada interbelică, orașul se extinde, spre nord, de actualul sens giratoriu aflat la intersecția str. Matei Basarab cu șos. Constanței, abia în anii '60 - '70, când se înființează cartierul „Coloniști”, spre NV.

În ceea ce privește defensiva orașului, informațiile furnizate de P. Polonic sugerează că, în epoca otomană, orașul a fost înconjurat cu un șanț de apărare. Rezultatele unei cercetări arheologice au confirmat aceste date cu privire la un șanț situat la 13 m sud de șanțul antic, cu un traseu paralel, pe direcția ENE-VSV, cu adâncimea inițială de 2,35 m⁸⁴.

Un plan realizat de către P. Polonic înfățișează urmele unei tabii amplasate spre malul fostului lac Mangalia, în zona actualului port militar. Tabia, sau palanka,

⁸³ *Călători străini* 6, 401.

⁸⁴ Alexandru, Constantin, Ionescu 2012, 438.

reprezenta tipul cel mai mic de fort amplasat la frontieră, de formă pătrată, prevăzut cu turnuri din lemn la colțuri. Pereții erau realizați din trunchiuri de copaci, iar spațiul interior se umplea cu pământ. Întreaga construcție era înconjurată de un șanț din care se scotea pământul necesar pentru înălțarea pereților⁸⁵.

Informațiile istorice cu privire la orașul Mangalia au fost completate cu rezultatele unor cercetări arheologice. Astfel, cu prilejul efectuării unor cercetări arheologice pe locul actualului Complex „Alutus”, aflat vizavi de muzeu, au fost descoperite câteva morminte orientate aproximativ S-N, cu craniul la sud, având drept inventar inele și o pafta din bronz, datate larg în secolele XVIII-XIX.

1. Nr. inv. 3160

inel de argint de bună calitate, cu piatră de culoare alb-roz, chaton în formă de disc cu marginile extinse și comprimate pentru a fixa piatra. Diam. 22 mm⁸⁶ (Fig. 2)

2. Nr. inv. 3161

inel de argint de slabă calitate, afectat de coroziune, cu piatră albă, chaton discoidal circular cu marginile comprimate pentru fixarea pietrei. Diam. 23 mm (Fig.3)

3. Nr. inv. 3163

inel de argint de foarte bună calitate, lucrat îngrijit, cu piatră roșie pe care este gravată o inscripție „Îndeplinește Doamne (Allah) dorința lui Mustafa”⁸⁷. Chaton octogonal, decorat cu un șir de linii aplecate spre stânga și un șir de ovale deasupra. Pe veriga inelului un șir de 5 cercuri reliefate a căror dimensiune crește pe măsura ce se apropie de chaton⁸⁸. Diam. 22 mm (Fig. 4)

4. Nr. inv. 3164

inel de argint de foarte bună calitate, lucrat îngrijit, cu piatră roșie, Chaton octogonal, decorat cu un șir de linii aplecate spre stânga și un șir de ovale deasupra. Pe veriga inelului, un șir de 5 cercuri reliefate a căror dimensiune crește pe măsura ce se apropie de chaton. Diam. 22 mm (Fig. 5)

5. Nr. inv. 3165

inel din bronz aurit, cu chaton oval pe care se observă semne gravate, posibil o inscripție sau un decor vegetal, dar starea de conservare precară în care se află nu ne-a permis identificarea acesteia. Marginea chatonului este decorată cu un șir de adâncituri circulare. Diam. 22 mm. Se încadrează în categoria inelelor cu montura lipită de verigă⁸⁹. Datate secolele XVIII-XIX (Fig. 6)

⁸⁵ Stein 2007, 49; Nicolle 2010, 21.

⁸⁶ Vasiliu 1995, 381, pl. II, 2.

⁸⁷ Traducere realizată de dl. prof. M. Maxim.

⁸⁸ Custurea 1986, 550, fig. 6/5; Vasiliu 1995, 382, pl. II, 3.

⁸⁹ Vasiliu 1995, 378-379, pl. II, 6.

6. Nr. inv. 3166

inel de argint de bună calitate, lucrat îngrijit, cu piatră alb-verzuie, chaton oval cu marginile ce se restrâng treptat pentru a fixa piatra, decorat cu o canelură și un șir de linii înclinate spre dreapta. Diam. 20 mm (Fig. 7)

7. Nr. inv. 3167

inel de argint cu piatră roșie, asemănătoare cu nr. 3 (nr. inv. 3163) și 4 (nr. inv. 3164), dar de formă ovală. Pe spatele chatonului se află un decor format din linii ce pornesc ca niște raze din centrul chatonului. Pe veriga inelului se află un decor format din x-uri ce continuă până la chaton⁹⁰. Diam. 22 mm (Fig. 8)

8. Nr. inv. 3509

inel de argint de bună calitate, cu piatră alb-roz, cu chatonul rotund cu marginile extinse pentru a fixa piatra, decorat cu o canelură și un șir de triunghiuri cu vârful spre piatră. Diam. 18 mm (Fig. 9)

9. Nr. inv. 3511

inel din bronz aurit, lipsește piatra, cu chaton octogonal, asemănător cu nr. 3 (nr. inv. 3163) și 4 (3164). Diam. 23 mm (Fig. 10)

10. Nr. inv. 3260

pafta din bronz, formată din două părți prinse printr-un cârlig și o verigă. Cele două părți sunt aproximativ circulare și sunt decorate cu un motiv vegetal de flori și frunze ce pornesc radial din zona cârligului, îngrijit realizat. Diam. 30 mm (Fig. 11)

Trei dintre aceste inele (nr. de inv. 3163, 3164 și 3511) au caracteristici comune, probabil fac parte din aceeași serie datată în secolele XVIII-XIX⁹¹.

Prezentarea acestor informații istorice, la care se adaugă descrierea obiectelor cu caracter arheologic, reliefează principalele trăsături ale dezvoltării orașului mangaliot care se înscrie astfel printre siturile importante de acest gen din Dobrogea.

Considerațiile generale de mai sus sperăm că vor constitui un punct de plecare pentru cercetările viitoare cu privire la istoria acestui oraș și o contribuție la problematica complexă a orașelor dobrogene în epoca otomană.

⁹⁰ Vasiliu 1995, 381, pl. II, 5.

⁹¹ Vasiliu 1995, 381-383.

Fig. 2. Inel / Ring – nr. inv. 3160

Fig. 3. Inel / Ring – nr. inv. 3161

Fig. 4. Inel / Ring – nr. inv. 3163

Fig. 5. Inel / Ring – nr. inv. 3164

Fig. 6. Inel / Ring – nr. inv. 3165

Fig. 7. Inel / Ring – nr. inv. 3166

Fig. 8. Inel / Ring – nr. inv. 3167

Fig. 9. Inel / Ring – nr. inv. 3509

Fig. 10. Inel / Ring – nr. inv. 3551

Fig. 11. Pafta / belt buckle Pafta – nr. inv. 3260

Bibliografie

- Akgündüz A. 1990, *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukuki tahlilleri*, vol. 2, Istanbul.
- Akgündüz A. 1994, *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukuki tahlilleri*, vol. 7, Istanbul.
- Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M.M. 1973, *Aspecte ale vieții economice din orașele și târgurile Dobrogei sub stăpânirea otomană*, Studii 26, 1, 33-48.
- Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M.M. 1977, *Aspecte ale vieții economice din porturile și schelele Dobrogei în secolele XV-XVII*, Peuce 6, 259-269.
- Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M.M. 1994, *Sur l'administration des villes de Dobroudja sous la domination ottomane (XVe – XVIIIe siècles)*, RÉSEE 32, 1994, 3-4, 249-257.
- Alexandru, N., Constantin, R., Ionescu, M. 2012, *Callatis-stratigrafie, topografie și urbanism*, Pontica 45, 437-463.
- Alexandru, N., Constantin, R., Ionescu, M., *Aspecte topografice ale cetății Callatis în epoca romano-bizantină*, Pontica 37-38, 2004-2005, 419-438.

- Arbore, Al. P. 1920, *Din etnografia Dobrogei. Contribuțiuni la așezările tătarilor și turcilor în Dobrogea*, extras din Arhiva Dobrogei 2, 1919, 1-50.
- Atanasiu-Croitoru, Andreea, Cristea, O. 2009, *Portulane grecești ale Mării Negre de la sfârșitul Evului Mediu*, în ed. Cr. Luca, *Negustorimea în Țările Române, între Societas Mercatorum și individualitatea mercantilă, în secolele XVI-XVIII*, Galați, 221-263.
- Avram Al. 2006, *The Territories of Istros and Kallatis*, în „Surveying the Greek Chora. Black Sea Region in a Comparative Perspective”, P.G. Bilde, Vl. F. Stolba eds., Aarhus University Press, 59-80.
- Barnea, Al. 1994, *Cronica cercetărilor arheologice din 1993*, SCIVA 45, 4, 375-385.
- Berindei M. 1989, *Les vénitiens en Mer Noire, XVIe –XVIIe, siècle. Nouveaux documents*, Cahiers du Monde russe et soviétique 30, 3-4, 207-224.
- Brătianu, Gh.I. 1944, *La mer Noire, plaque tournante du trafic international à la fin du Moyen Âge*, RHSEE 21, 36-69.
- Călători străini 3 – Călători străini despre Țările Române, vol. 3, eds. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1971.
- Călători străini 6 – Călători străini despre Țările Române, vol. 6, eds. M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. A. Mehmet, București, 1976.
- Călători străini 10, 1 – Călători străini despre Țările Române, vol. 10, p. 1 eds. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 2000.
- Constantin, R., Radu, L., Ionescu, M., Alexandru, N. 2007, *Mangalia. Cercetări de salvare*, Peuce, S. N., 5, 241-296.
- Cristea, O. 1998, *Informații despre Marea Neagră într-un portulan pisan de la sfârșitul secolului al XII-lea (cca. 1200)*, Sud-Estul și contextul european. Buletin, 9, 77-81.
- Custurea G., Murat A. 1979, *Aspecte ale vieții economice în Dobrogea în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în lumina tezaurului monetar de la Viile, Pontica* 12, 207-219.
- Custurea, G. 1986, *Sondajul arheologic de salvare de la Ester*, Materiale 16, 544-550.
- Documente turcești - Documente turcești privind istoria României*, 1, 1455-1774, ed. M. A. Mehmet, București, 1976.
- Georgescu, V., Lascu, St. 1995, *Callatis-Mangalia 2500 micromonografie*, Mangalia.
- Georgieva G. 2007, *Administrative structure and government of Rumelia in the late eighteenth and early nineteenth centuries: the functions and activities of the vali of Rumelia*, în *Ottoman rule and the Balkans, 1760-1850: conflict, transformation, adaptation*, Rethymno, 2007, 3-19.
- Ghiață, Anca 1980, *Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, Analele Academiei Române. Memoriile secției de științe istorice, seria 4, t. 5, 29-61.
- Giurescu, C.C. 1976, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București.

- Glück, E. 1984, *Imaginea litoralului românesc pe harta nautică a lui Iehuda ben Yara*, Pontica 17, 241-244.
- Guboglu, M. 1974, *Cronici turcești privind țările române. Extrase, II, Sec. XVII – începutul sec. XVIII*, București.
- Barnea, I. 1959, *Descoperirile arheologice din epoca feudală la Mangalia*, Materiale 6, 903-911.
- Ilhan, M. 1994, *Ottoman Documents as a Source for European History; a Case Study of Documents Selected from Cevdet's Catalogue – Ma'arif and Nafi'a*, RĒSEE 32, 3-4, 277-292.
- Inalcik, H. 1996, *Imperiul otoman. Epoca clasică 1300-1600*, București.
- Inalcik, H. 1963, *Dobroudja*, în *Encyclopédie de l'Islam, nouvelle édition, II*, Leiden-Paris, 628.
- Inalcik, H. 1954, *Ottoman Methods of Conquest*, Studia Islamica 2, 103-129.
- Ionescu de la Brad, I., 1879, *Excursiune agricolă în Campia Dobrogei, traducțiune depe scrierea în limba franceză publicată de autoriu în Constantinopoli la 1850*, București.
- Karpat, K.H. 2002, *Ottoman Urbanism: The Crimean Emigration to Dobruca and the Founding of Mecidiye, 1856-1878*, în *Studies on Ottoman Social and Political History. Selected Articles and Essays*, Boston, 202-234.
- Madgearu, Al. 1997, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, București.
- Manolescu, R. 1976, *Orașul medieval. Culegere de texte*, București.
- Mateescu, T. 1973-1975, *Ciflicurile din Dobrogea în sec. al XVIII-lea și al XIX-lea*, Peuce 4, 249-272.
- Mateescu, T. 1976, *Vakîfurile din Dobrogea și arhivele lor*, RA 38, 4, 412-417.
- Mateescu, T. 1977, *Creșterea cailor în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, Peuce 6, 287-297.
- Maxim, M. 1983, 1, *Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea*, I, RdI 36, 8, 802-817.
- Maxim, M. 1983, 2, *Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea*, II, RdI 36, 9, 879-890.
- Mănucu-Adameșteanu, Gh. 1995-1996, *Aspecte privind circulația monetară la Mangalia în secolele X-XI (969-1081)*, Pontica 28-29, 287-300.
- Moutaftchieva, Vera 1981, *Le vakif – un aspect de la structure socio-economique de l'Empire Ottoman (XVe – XVIIe s.)*, Sofia.
- Nicolle, D. 2010, *Ottoman Fortification. 1300-1710*, Osprey Publishing Limited, London.
- Obreschkov, V. 2002, *Formación de la unidad administrativo-militar Silistra (uc, liva) finales del s. XIV – los años 70 del s. XV*, RĒSEE 40, 1-4, 103-107.

- Panaite, V. 2007, *Wallachia and Moldavia from the ottoman juridical and political viewpoint, 1774-1829*, în *Ottoman rule and the Balkans, 1760-1850: conflict, transformation, adaptation*, Rethymno, 21-44.
- Peyssonel, Ch. de 1787, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, II, Paris.
- Popescu, A. 2011, *Toponimii multiple în sancakul Silistra (sec. al XVI-lea)*, SMIM 29, 163-182.
- Popescu, A. 2012, *Ester au XVIe siècle. – Nouvelles Contributions –*, RÉSEE 50, 1-4, 191-202.
- Popescu, A. 2007, *La Mer Noire ottomane: mare clausum ? mare apertum ?*, în F. Bilici, I. Cârdea, Anca Popescu (eds.), *Enjeux politiques, économiques et militaires en mer Noire (XIVe–XXIe siècles). Etudes à la memoire de Mihail Guboglu*, Brăila, 2007.
- Popescu, A. 2008, *Dobrogea otomană (sec. XV-XVI): disocieri teritorial-administrative și cronologice*, în D. Țeicu, I. Cârdea (eds.), *Românii în Europa medievală (Între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, Brăila, 633-652.
- Popescu, A. 2005, *Anul 1540 și problema „închiderii” Mării Negre otomane*, SMIM 23, 183-194.
- Popescu, A. 1995, *Circulația mărfurilor la Dunărea de Jos reflectată în kanunname-le (a doua jumătate a secolului al XVI-lea)*, RI 6, 1995, 3-4, 255-278.
- Radu, L. 2013, *Toponimie dobrogeană: Callatis-Pangalla-Mangalia*, Peuce, S.N., 11, 2013, 229-238.
- Radu-Iorguș, C., Radu, L., Ionescu, M. 2013, *Pipe ceramice descoperite la Mangalia*, Peuce, S. N., 11, 239-254.
- Radushev, E., Ivanova, Sv., Kovachev, R. 2003, *Inventory of Ottoman Turkish Documents about Waqf Preserved in the Oriental Department at the St. St. Cyril and Methodius National Library, Part 1 – Registers*, Sofia.
- Slăvescu, V. 1943, *Corespondența dintre Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846-1874*, București.
- Stein, M.L. 2007, *Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe*, London - New York.
- Şeyban, L. 2010, *Mankalya Esmâ Sultan Câmii Hazîresi Mezartaşi Kitâbeleri*, Belleten – Türk Tarih Kurumu, 74, 2010, 270, 389-420. versiunea în format digital: <http://www.akademiktarih.com/pdfler/store/lutfiseyban2.pdf> accesat la 23.03.2014.
- Tafrafi, O. 1928, *Les Tumuli de Callatis*, Arta și Arheologie, 1, fasc. 2, 23-53.
- Talmațchi, G. 2011, *Monetăriile orașelor vest-pontice Histria, Callatis și Tomis în epoca autonomă*, Cluj-Napoca.
- Tunçer, H. 1962, *Osmanli Imparatorlugunda Toprak Hukuku, Arazi Kanunlari ve Kanun Aciklamalari*, Ankara.
- Vasilii, I. 1995, *Cimitirul medieval de la Isaccea. Biserica Sf. Gheorghe*, Peuce 11, 373-409.

OBSERVAȚII PRIVIND CERAMICA OTOMANĂ DIN DOBROGEA (SECOLELE XV-XIX)

Niculina DINU*

Abstract:

Ottoman pottery exists in Dobrogea since the end of XVth century to the XIXth century. Although the territory was under ottoman rules for four centuries, Anatolian ceramic is difficult to discover. Milet pottery is represented by few shards discovered at Enisala, Tulcea or Hârșova and Iznik production of XVIth century was found in Hârșova, Vadu – Karaharman fortress and only a few fragments in Tulcea. Better represented are Kutahya products by many cups found in Babadag, Tulcea, Isaccea (actually town and *Noviodunum* area), Hârșova, Târgușor – Ester, Vadu – Ghiaurchioi. Other isolated fragments indicate the presence of majolica, Çanakkale pottery, Chinese porcelain and European faience.

Rezumat:

Ceramica otomană este prezentă în Dobrogea începând de la sfârșitul secolului al XV-lea și până în secolul al XIX-lea. Deși s-a aflat sub stăpânire otomană timp de patru secole, ceramica anatoliană se descoperă cu greu pe teritoriul dobrogean. Vasele de Milet sunt reprezentate de câteva fragmente descoperite la Enisala, Tulcea sau Hârșova, iar cele de Iznik din secolul al XVI-lea sunt mai prezente la Hârșova și Vadu-Karaharman și doar sporadic la Tulcea. Mult mai bine sunt reprezentate produsele de Kutahya, în special cești descoperite la Babadag, Tulcea, Isaccea (actualul oraș și în zona fostului *Noviodunum*), Hârșova, Târgușor-Ester, Vadu-Ghiaurchioi. Câteva fragmente izolate indică prezența maiolicii, a ceramicii de Çanakale, a porțelanului chinezesc și a produselor europene din faianță.

Key-words: *pottery, ottoman, Milet, Iznik, Kutahya, Çanakkale, Dobruca*

Cuvinte cheie: *ceramică, faianță, otoman, Milet, Iznik, Kutahya, Çanakkale, Dobrogea*

Deși este primul teritoriu românesc care vine în contact cu lumea musulmană, și, implicit, cu amestecul cultural al imperiului otoman, Dobrogea nu excelează în această

* Muzeul Brăilei „Carol I” Brăila, Piața Traian 3, 810022, Brăila,
e-mail: niculina_dinu@yahoo.com.

privință. Descoperirile sunt puține, materialul este fragmentar, fără a se putea spune clar dacă într-o perioadă anume a fost utilizată sau comercializată ceramica produsă în Anatolia.

Multă vreme ceramica otomană a fost privită ca o marfă de lux, chiar dacă descoperirile nu indicau cele mai fine și mai bine decorate produse, faptul că veneau dintr-un spațiu îndepărtat, din Anatolia, era suficient pentru a fi trecute în categoria de lux. Europa prinsese gustul produselor orientale încă din perioada cruciadelor, când statele cruciate și consulatele italiene din Mediterana de răsărit trimiteau mărfuri scumpe și rarități spre țările de origine (mătase, mirodenii, zahăr, ceramică, sticlă, obiecte din metal și pietre prețioase). Din secolul al XIII-lea, statul mameluc își organizează porturile și rutele caravelor, permițând comerțul europenilor în zona Egiptului și a Siriei. Embargoul produselor islamice pus de papa Nicolae al IV-lea la sfârșitul secolului al XIII-lea nu înseamnă și stoparea acestora. Veneția a fost prima care l-a încălcat prin transformarea insulei Cipru în zonă de tranzit pentru produsele de lux și prin menținerea ambasadurilor la Alexandria și în Siria¹.

Instalarea mongolilor în Asia deschidea noi oportunități comerciale pentru europeni, mongolii manifestând o toleranță mult mai mare pentru negustorii creștini, față de islamici. Astfel, ruta comercială care lega Europa de Orientul Apropiat și cel Îndepărtat s-a mutat din Mediterana răsăriteană în Marea Neagră și Persia. Acum cererea pe piață pentru obiectele de lux crește, pentru că nu vor fi numai creștinii cei care le apreciază, ci și mongolii care s-au arătat receptivi la aceste mărfuri. Venețienii și genevezii au fost cei care aveau nave pentru transport, dar și coloniile de negustori stabiliți în porturile Asiei Mici².

Cele mai timpurii manifestări ale ceramicii otomane sunt în secolul al XIV-lea dar dezvoltarea sa artistică și exportul în spațiul Mării Negre și al Mediteranei se produce din secolul al XV-lea. De-a lungul a patru secole, ceea ce se numește generic *ceramică otomană* suferă transformări sub influența produselor venite din China, Persia și Europa. Astfel, vor trece de la produsele mari și greoaie din argilă la produse fine din caolin, de la decoruri bicolore la policromie.

Perioada timpurie a ceramicii otomane, cunoscută sub numele de *ceramică de Milet*, este una complexă. Argila roșie capătă forme și culori împrumutate din ceramica selgiucidă, persană sau chineză; se fabrică, în special, farfurii și castroane cu dimensiuni mari, dar și căni sau ibrice³. Decorul la interior este pictat cu albastru – cobalt, violet, negru, iar, la exterior se preferă angobarea lui numai până la jumătate și decorarea foarte simplă cu linii oblice sau valuri în culori palide de verde sau

¹ Mack 2002, 15-20.

² Françoise 2004, 240.

³ Ylmaz 2010, 39-55.

cafeniu, smalțul este plumbifer. Principalele produse comercializate în spațiul mediteranean și în cel al Mării Negre au fost castroanele și farfuriile de dimensiuni mari. Alte produse cu decoruri elaborate la exterior, căni sau ibrice, farfurii și castroane la care decorul se continua în exterior până la baza piciorului nu au fost descoperite în afara Anatoliei, ceea ce poate constitui perioada de tranziție spre utilizarea caolinului în locul argilei. Numele l-a primit de la Fr. Sarre care a decoperit-o la Milet⁴ și a sperat ca de-a lungul campaniilor să identifice zona cuptoarelor în care au fost produse⁵. Cercetările anilor '60 de la Iznik au arătat ca fabricarea lor se făcea aici și nu în centrul care i-a dat numele⁶.

În cadrul comerțului maritim produsele ceramice sunt bunuri ale căror prețuri sunt mult prea mici pentru a constitui o încărcătura specială sau mare parte din bunurile aflate pe o navă; sunt, de cele mai multe ori, complementare unei încărcături și apar numai atunci când produsul este deficitar într-o zonă. Naufragiile sunt cele care furnizează informații despre prezența diferitelor producții, italiene, bizantine sau levantine în unele zone de coastă ale Mediteranei, indicând folosirea aceleiași rețele de distribuție⁷.

În zona Mediteranei răsăritene s-a observat un amestec cultural în ceea ce privește ceramica: forme, tehnică și motive ornamentale se foloseau și se adaptau nevoilor piețelor locale. Meșterii itineranți sunt factorul declanșator al circulației tehnicii și formelor, al schimbării gusturilor; fie lucrează independenți pentru diverse piețe, fie instituționalizat și organizat⁸.

Din secolul al XVI-lea, atelierile de la Iznik s-au specializat în produsele fine din caolin (cu ajutorul artizanilor iranieni), trecând de la utilizarea culorii albastru cobalt pe fond alb la modele complexe policrome în nuanțe strălucitoare. Tiparele decorative se păstrează în cea mai mare parte: motivul *valului spart* sau a *perlelor chinezești*, frunze și palmete, decoruri geometrice multiplicat (care la sfârșitul secolului al XVI-lea dau stilul *caleidoscop*), flori desenate realist sau stilizat (lalea, zambilă, garoafă, flori de cireș etc.)⁹.

Până în secolul al XVII-lea, ceramica otomană nu a utilizat în compoziție figurile umane. Ele apar în momentul în care atelierile de la Iznik nu mai sunt strict

⁴ Sarre 1930-1931, 20-23.

⁵ Berendorf – Arslan 2008, 386-387.

⁶ Aslanapa 1969, 140-146; Kazı Sonuçları Toplantıları 1985-1991, 1995-1999.

⁷ Françoise 2004, 241.

⁸ Yenişehirlioğlu 2004, 373-382; Neçipoğlu 1990, 136-170.

⁹ Raby, Atasoy 1996, 100-120.

controlate de curte și se orientează spre piața liberă și gusturile creștinilor (grecii din Imperiu sau europenii). Fenomenul se păstrează și în secolul a XVIII-lea¹⁰.

Decăderea centrului imperial de la Iznik a dus la ridicarea atelierelor de la Kutahya, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, și diversificarea paletei compoziționale, forme diverse rezultate din copierea atelierelor europene sau chineze, culori și combinații coloristice fără reguli stricte, piața putând produce produse originale (ca în cazul atelierelor armene), produse care imită porțelanul chinezesc al epocii sau produse de serie slabe calitativ (pastă și decor), destinate consumatorilor de rând. În aceeași perioadă în care Iznik-ul se afla în declin se ridicau atelierelor de la Kutahya care, cel mai probabil, timp de un secol, funcționaseră în umbra primului¹¹. Fenomenul este foarte vizibil în secolul al XVIII-lea, când nu se produce un declin, ci o reorientare¹².

Cele trei faze din istoria ceramicii otomane au arătat ce influențe a primit dinspre Europa, dar și cum europenii au copiat stilul otoman. Ceramica de Milet și maiolica italiană prezintă motive similare fără a copia și tehnica de producere. În perioada de maximă dezvoltare a Iznik-ului se poate observa caracterul cosmopolit al atelierelor, care în secolul al XVI-lea, realizau un stil propriu și inconfundabil *stilul otoman imperial* – aici existând sprijinul economic și logistic al Curții¹³. Alături de curte, urmând modelul, s-a dezvoltat și patronajul mării birocrății și al negustorilor bogați. Cererea la export a devenit tot mai mare, favorizând înflorirea artei ceramice.

Din secolul al XVII-lea, ceramica de Iznik intră în competiție cu porțelanul chinezesc produs în serie de atelierelor de la Jingdezhen, care devine preferatul Curții și al mării birocrății otomane. Rămase fără sprijin, atelierelor se vor orienta spre piața europeană și spre alte piețe din Imperiul Otoman, dezvoltând un nou stil, diversificat, mai puțin elaborat și diferind calitativ de ceea ce produsese până atunci: figuri umane sau animaliere desenate, scriere cu caractere latinești sau grecești, toate sunt indicii că europenii au avut acces deplin la mult râvnitele produse¹⁴.

Produsele sale, unele inconfundabile, se adresau pieței mai mult decât înalților funcționari: forme diverse, culori strălucitoare, motive copiate de la porțelanul chinezesc. Atelierelor excelează în producerea veselei, a seturilor pentru masă: cești cu farfuria de dimensiuni mici, farfurioare, căni, farfurii, recipiente pentru apa de trandafiri, vase, storcătoare pentru lămâi, candelor, vase compartimentate pentru condimente etc. Centrul va fabrica produse atât pentru lumea musulmană - prin forme familiare acesteia, cât și pentru europeni - prin imitarea formelor veselei

¹⁰ Denny 2004, 3-10.

¹¹ Carswell 2006, 45-50.

¹² Faroqhi 2000, 23-25.

¹³ Carswell 2006, 106-107.

¹⁴ Atasoy, Raby 1996, 240-248.

produse pe continent. Ceașca de cafea este produsul cel mai des întâlnit și cel mai ieftin, întâlnindu-se nu numai în orașe, ci și în zonele rurale¹⁵.

Țările Române au beneficiat de timpuriu de prezența ceramicii otomane datorită poziției geografice: intersecția a două mari rute comerciale și cuprinderea în sfera de influență a Imperiului Otoman. Deși este primul teritoriu românesc ce a intrat sub stăpânire otomană, ceramica de import nu este foarte bine reprezentată în descoperirile arheologice din zonă: Enisala, Tulcea și Hârșova-Carsium. Cele mai multe fragmente ceramice descoperite sunt din prima perioadă otomană (ceramica de Milet), din perioada de glorie a Iznik-ului (secolul al XVI-lea), foarte puține descoperiri la Hârșova-Carsium, Tulcea și Vadu (cetatea *Karaharman*), cele mai multe sunt databile în secolul al XVIII-lea și au legătură cu extinderea comerțului produselor de Kutahya în Europa (*Babadag*, *Târgușor-Ester*, *Vadu-Ghiaurchioi*). În alte cercetări arheologice apariția ceramicii este foarte rară, unul sau două fragmente, și este imposibil de precizat dacă erau utilizate frecvent.

Ceramica de Milet este prezentă doar în cinci puncte, până în prezent: Tulcea, Hârșova-Carsium și Enisala, primele două aflate pe linia Dunării, pot fi considerate zone care comercializau produsele și de la care produsele plecau spre Valahia sau Moldova. Enisala, fostă colonie genoveză, are doar fragmente de Milet databile la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, ceea ce indică scăderea importanței sale în cadrul Imperiului Otoman odată cu separarea, prin cordoane de nisip, a lacului Razelm de Marea Neagră¹⁶.

La Hârșova-Carsium și Vadu-Ghiaurchioi sunt prezente fragmente ceramice cu decor turcoaz, care se pot atribui unei ceramicii mai timpurii, poate celei selgiucide, sau poate fi o varietate a ceramicii de Milet de până la mijlocul secolului al XVI-lea. De asemenea, pot fi atribuite și ceramicii iraniene din secolele XVI-XVII¹⁷.

Tot parțial, datorită puținelor descoperiri, se poate spune că, și în secolul al XVI-lea, accesul la obiectele de lux a fost limitat cel mai probabil la Hârșova, Tulcea și Vadu-Karaharman. De la sfârșitul secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea, descoperirile confirmă larga răspândire a ceramicii de Iznik, alături de porțelanul chinezesc, după cum au indicat descoperirile de la Hârșova-Carsium, Vadu-Ghiaurchioi sau Târgușor-Ester.

Utilizarea pe scară largă a produselor otomane se face din secolul al XVIII-lea, după cum se observă din descoperirile de la Isaccea-oraș, Isaccea-Noviodunum, Babadag, Târgușor-Ester și Vadu-Ghiaurchioi, unde cele mai multe sunt ceștile de cafea.

¹⁵ Vroom 2011, 156-160.

¹⁶ Stănică 2015, 175-176.

¹⁷ Arvaníti 2013, II, 247-248.

Rare, dar nu total absente, poate de cele mai multe ori au fost confundate cu ceramica uzuală contemporană sau cu faianța românească, sunt produsele de la Çanakale (farfurii) și faianța europeană, care invadează Imperiul Otoman începând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și care determină schimbări majore în modul în care era servită masa. Aceste schimbări se văd și în spațiul românesc, prin prezența, laolaltă, a ceramicii otomane, a porțelanului chinezesc și a faianței europene, la început cea germană sau austriacă pentru ca în secolul al XIX-lea, faianța englezească și franțuzească să le înlocuiască în mare parte. Mult mai puțin sunt cunoscute produsele de maiolică, foarte rar găsite în săpături și publicate¹⁸.

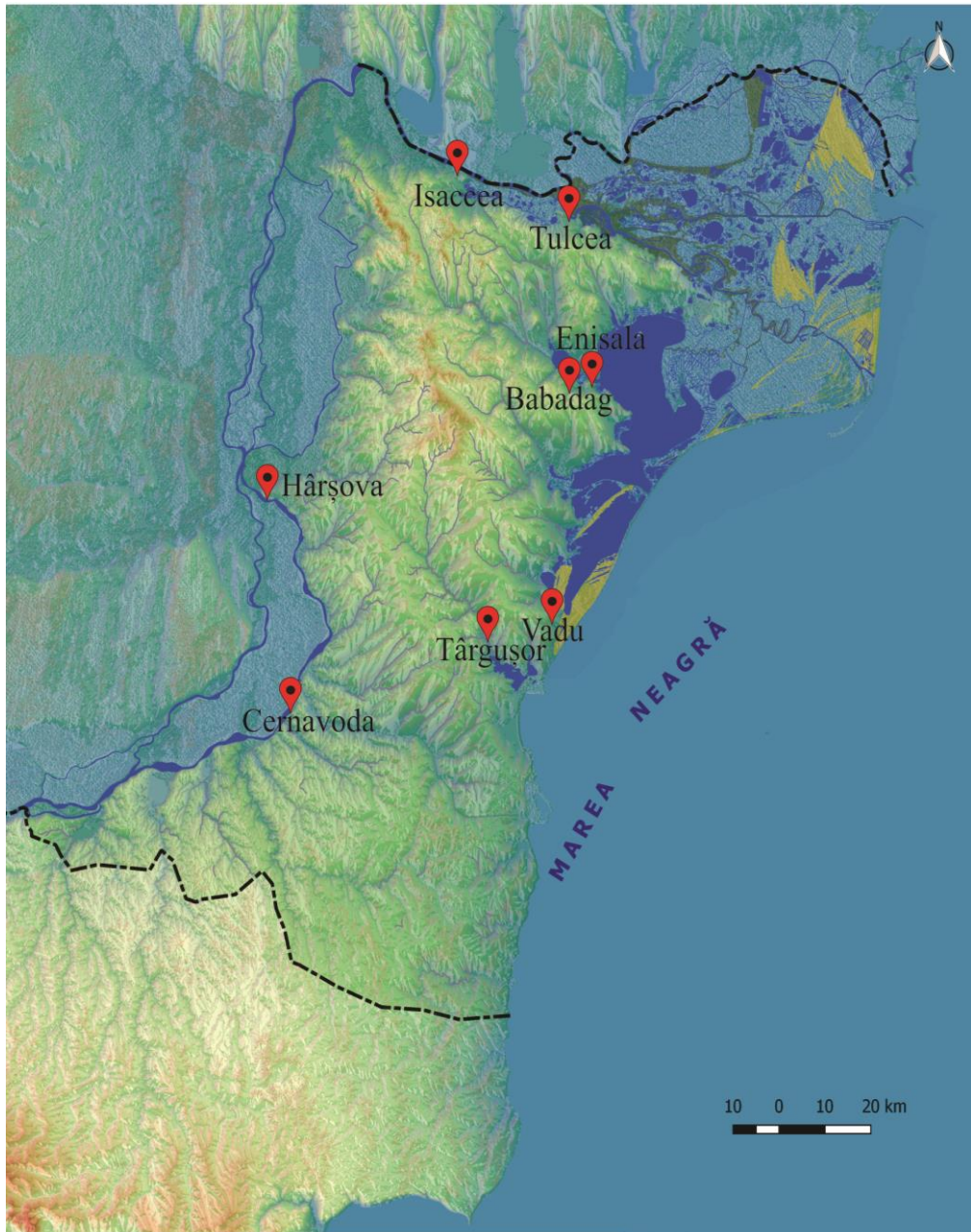
În acest moment al cercetării ceramicii otomane din Dobrogea nu se poate formula o concluzie cu privire la modul în care se distribuie, oricare din produsele anatoliene, descoperirile fiind puține și disparate.

Bibliografie

- Arvaníti, S. I. 2013, *I efyaloméni keramikí apó tin póli ton Thivón 13os aiónas éos kai ópsimi Othomanikí períodos (1204-1829). I martyría ton anaskafikón evrimáton pó tin periochí tis Kadmeías*, Athena, 2 vol (teză de doctorat).
- Aslanapa, O. 1969, *Pottery and Kilns from the Iznik Excavations*, Forschungen zur Kunst Asiens in Memoriam Kurt Erdmann, Istanbul, 140-146.
- Atasoy, N., Raby, J. 1994, *Iznik. The Pottery of Ottoman Turkey*, Londra.
- Berendorf-Arslan, D. 2008, *Keramikproduktion im byzantinischen und türkischen Milet*, IstMitt 58, 371-407.
- Carswell, J. 2006, *Iznik Pottery*, ed. II, Londra.
- Denny, W. B. 2004, *Iznik. The Artistry of Ottoman Ceramics*, Londra.
- Faroqhi, S. 2000, *Research on the history of Ottoman consumption: A preliminary Exploration of Sources and Models*, Consumption studies and the History of Ottoman Empire, 1500 – 1922. An introduction, ed. D. Quataert, New York, 15-45.
- Françoise, V. 2004, *Réalités des échanges en Méditerranée orientale du XIIIe au XVIIIe siècles: L'apport de la cèramique*, DOP 58, 241-249.
- Kazı Sonuçları Toplantıları 1985–1991, 1995–1999 = Kazı Sonuçları Toplantıları, VII - XIII, XVII - XXI (1985 - 1991, 1995 - 1999), Ankara.

¹⁸ Stănică 2008, 91-99.

- Mack, R. E. 2002, *From bazaar to piazza. Islamic trade and Italian art, 1300 – 1600*, Berkley.
- Sarre, Fr. 1930–1931, *The Seljuk and early Osmanly pottery of Miletus*, TOCS 9, 20-23.
- Stănică, A.D. 2008, *Ceramica maiolica descoperită la Tulcea*, *Vasaria Medievalia* 1, Bistrița, 91-99.
- Stănică, A.D. 2015, *Viața economică din nordul Dobrogei în secolele X-XIV*, Tulcea.
- Vroom, J. 2011, *Mr. Turkey goes to Turkey, Or: How an Eighteenth Century Dutch Diplomat Lunch at Topkapı Palace*, *IJMES* 16, 139-175.
- Yenişehiroğlu, F. 2004, *Ottoman Ceramics in European Context*, *Muqarnas* 21, 373-382.
- Yılmaz, G. 2010, *Edirne Zindanaltı kurtarma kazılarında bulunan erken osmanlı seramikleri – II*, *Türk Arkeoloji ve Etnografi Dergisi* 10, 39-55.

Pl. 1. Ceramica otomană descoperită în Dobrogea
Ottoman pottery discovered in Dobrudja

ECONOMY AND COMMERCE IN TULCEA IN THE 14th-16th CENTURIES

Aurel-Daniel STĂNICĂ*
Daniela STĂNICĂ**

Abstract:

The data and information drawn from the archaeological investigations have provided sufficient elements in the design of an evolution from a historical perspective, for the town at the gates of the Delta, Tulcea.

For the period between the end of the 10th century and the first two decades of the 15th century there are data and information provided by the archaeological researches which allowed the outlining of a general overview for the beginnings of the medieval settlement from Tulcea and its involvement in the economical interregional exchanges.

In the 16th century, Tulcea – village or harbor, as it appears in the Ottoman documents – acquires a complex social structure, with an administrative organisation and becomes a powerful economic centre, with an agrarian hinterland situated at the crossroads of big commercial routes.

In the economy of the region from the mouths of the Danube River, the quality and quantity of the goods transportation was determined mainly by the efforts of the Ottoman administration. Depending on the political factors, the efficiency of the administration influenced the development of the transportation infrastructure, be it terrestrial or on water. The terrestrial infrastructure was significantly improved in the 16th century, fact attested by the intense economical and commercial activities carried out through the centre from Tulcea.

In the Ottoman Empire these economic exchanges in which were involved various regions, including Dobrogea, formed a huge interregional market, with mechanisms and regulations concerning customs duties, prices, transport, communications, etc.

* The Institute for Eco-Museum Researches „Gavrilă Simion”, Progresului Street, 32, 820009, Tulcea, România, e-mail: aurelstanica@gmail.com.

** „Ion Creangă” High School, Comertului Street, 11C, 820113, Tulcea, România, e-mail: danastanica@gmail.com.

The list of the main products exchanged between the Ottoman regions as it appears in the documents referring to the centre in Tulcea, is impressive: cloth of Thessaloniki, French and English cloth, silk of Bursa, from Levant - silk, cotton, woollen fabrics, spices from the northern parts of the Black Sea - slaves, horses, herds, flocks, ceramics of Iznik or Faenza.

Engaged in the international and interregional trade, with an important activity in the connections south – north and east – west, Tulcea was connected to the world economy in the 16th century. The area from the mouths of the Danube was visited by traders from Moldavia, Wallachia, Transylvania, Poland, by Armenian, Greek, Tatar, Hebrew, Raguza and Ottoman merchants.

The data offered by the historical and archaeological research put in a new light the economic activities and the commerce in which was involved the settlement from Tulcea in the 14th-16th century.

Rezumat:

Datele și informațiile desprinse în urma investigațiilor arheologice au oferit elemente suficiente în schițarea unei evoluții, din punct de vedere istoric, pentru orașul de la porțile Deltei, Tulcea.

Pentru perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al X-lea și primele două decenii ale secolului al XV-lea, există o serie de date și informații furnizate de cercetările arheologice, care au permis creionarea unui tablou general pentru începuturile așezării medievale de la Tulcea și antrenarea acesteia în schimburile economice interregionale.

În secolul al XVI-lea, Tulcea – sat sau schela, așa cum apare în documentele otomane – capătă o structură socială complexă, cu organizare administrativă, și devine un puternic centru economic, cu un hinterland agrar, situat la intersecția unor mari rute comerciale. În economia regiunii de la gurile Dunării, calitatea și cantitatea transportului de mărfuri au fost determinate, în principal, de eforturile administrației otomane. Funcție de factorii politici, eficiența administrației a influențat dezvoltarea infrastructurii de transport, fie că este vorba de transportul terestru sau pe apă. Infrastructura terestră a fost îmbunătățită semnificativ în secolul al XVI-lea, fapt atestat și de intensele activități economice și comerciale desfășurate prin centrul de la Tulcea. În Imperiul Otoman, aceste schimburi economice, în care erau antrenate diferite regiuni, inclusiv Dobrogea, compuneau o imensă piață interregională, cu mecanisme și reglementări privind taxele vamale, prețuri, transport, comunicații etc.

Lista principalelor produse schimbate între regiunile otomane, așa cum apare în documentele ce fac referire la centrul de la Tulcea, este impresionantă: postav de Salonic, postav englezesc și francez, mătase de Brusa, din Levant - mătase, bumbac, țesături din lână, mirodenii, din părțile nordice ale Mării Negre - sclavi, cai, cirezi de vite, turme de oi, ceramică de Faenza sau Iznik.

Angajat în comerțul interregional și internațional, cu o activitate importantă în conexiunile sud nord și est vest, Tulcea a fost racordată, în secolul al XVI-lea, la economia mondială. Zona de la gurile Dunării era vizitată de comercianți din Moldova, Țara Românească, Transilvania, Polonia, de negustori armeni, greci, tătari, evrei, raguzani și otomani.

Datele oferite de cercetarea istorică și arheologică pun într-o nouă lumină activitățile economice și comerțul în care a fost angrenată așezarea de la Tulcea în secolele XIV-XVI.

Key-words: sailors, traffic, harbour

Cuvinte cheie: navigatori, trafic, port

Introduction

The data and information learned from the archaeological investigations have provided sufficient elements in the design of an evolution from a historical perspective, for the town at the gates of the delta - Tulcea.

The archaeological investigations have substituted the lack of historical information in the research and knowledge of the past for the region between the Danube and the Black Sea in the aftermath of 7th century AD.

Thus, for the period between the end of the 10th century and the first two decades of the 15th century there are a number of data and information provided by the archaeological researches which allowed to outline a general picture in which evolved the settlements identified in the current territory of the town.

For the stage following the Ottoman conquest, 1419/1420 to 1878, except for the information drawn from the reports of foreign travellers, we don't have a clear picture on the evolution and status of the town within the Ottoman administration. Ottoman archival funds begin to provide important data at the type of settlement, economic activities, trade amount, etc., placing at the beginning of the XVth century. The few published documents provide a dynamic image of the economic and trade activities carried out in the settlement of Tulcea. In the future we hope in a growing number of published documents, which provide additional data on the development and evolution of the settlement during the Ottoman administration.

Political and social context

A weakening of the Byzantine Empire in the 13th century, strongly assailed in Asia Minor, causes a political instability, which is felt in Dobrogea also because of its vicinity to the Tatars and Bulgarians.

On the field weakened by the authority crises in the empire, infiltrate Italian merchants - Venetians and Genoese - who set their commercial agencies around the Black Sea.

Already in the second half of the 13th century the Genoese merchants installed in Vicina, Chilia and Licostomo in alliance with the Golden Horde controlled the economic life of the region in the north of Dobrogea¹.

At the end of the 13th century the area in the north of Dobrogea was controlled by the Tatars of the powerful emir Nogai, separated from the authority of the khans from Sarai, which - unlike its brethren - proved quite hostile towards the Genoese merchants.

In the turmoil of these events evolved the settlement of Tulcea documented by the large number of monetary discoveries, with the addition of the specific pottery of the Golden Horde².

Despite the political problems and the frequent conflicts that affected the settlements in the north of Dobrogea in the 14th century, the cohabitation between the Golden Horde and the Genoese merchants had beneficial results in economic terms.

At the end of the 14th century the Ottomans reached the line of the Danube, directly threatening the Romanian Countries. Following the campaigns of 1419 and 1420 they integrated in their state borders the territory of Dobrogea, until Isaccea and Enisala which become edge fortresses at the northernmost frontier of the Ottoman state³. Probably after this moment the settlement of Tulcea was also included in the Ottoman administrative system and received the name that the town bears today⁴.

Dobrogea has been fully integrated into the Ottoman administrative system in 1484 immediately after the conquest of the great cities and ports Chilia and Cetatea Albă⁵. After the establishment of the Ottoman administration, the new authorities introduced in the province institutions and officers to centralize and collect the revenue from sales taxes on the market (bac), from the customs (Gümrük) and from the port charges, which were distributed among the public treasury (miri), the treasury of the Sultan (hazna) and the local governors⁶.

¹ For the economic and political context of the period: Brătianu 1999; Balard 1978; Pistarino 1988; Papacostea 2006.

² Stănică 2015, 98-99.

³ The occupation of Dobrogea, as well as its administrative organisation by the Ottomans knew different stages, indicated by the military campaigns in 1419-1420, 1475-1476 și 1484; Guboglu 1966, 32, 163; Ghiață 1974, 81; Ciocâltan 1985, 1058-1074.

⁴ The presence of the Ottoman ceramics, from red clay in Tulcea and in Enisala, confirms that the two settlements were conquered by the Turks early in the first stage (1419 – 1420). See Mănuțu-Adameșteanu 1993, 454.

⁵ Beldiceanu 1964, 36-90.

⁶ Beldiceanu 1976, 10-75.

The data obtained from the archaeological researches from Tulcea are complemented by the documentary testimonies. Highly valuable for the knowledge of the local history are the Turkish documents that provide information and important data on the economy, administrative, political life etc.

The newest or oldest archaeological researches from Tulcea, led to the discovery of majolica ceramics produced in Italy in the centre of Faenza. Initially, not having a clear context of the discoveries, the fragments discovered in *Aegyssus* were dated in the 16th century, but it is not wrong if we go down this dating towards the end of the 15th century. In an attempt to obtain information related to the context of the discoveries, we noticed that the Italian ceramics comes from the same contexts as the Miletus pottery of Ottoman type.

The association of the two ceramic categories constitute a first indication regarding the commercial activities undertaken in the second half of the 15th century in the settlement of Tulcea. The archaeological researches allowed sketching a general picture regarding the evolution of the settlement from Tulcea, for the period of the 14th-16th centuries.

The fortress *Aegyssus*

The archaeological complex on Hora Hill has drawn the attention of those concerned with the history of the territory between the Danube River and the Black Sea, in the second half of the 19th century.

Between 1878 and 1879, the lawyer Constantin P. Scheletti was sending to central publications news on current issues, among which are included some references to the history of the territory between the Danube River and the Black Sea during the Ottoman administration. In 1883 in the magazine "Literatorul", within the heading "Ruins, important places and views of Dobrogea" are published a series of articles by C.P. Scheletti, including the one related to Hora Hill. The author mentions that after 1849 "all the ruins, the walls and the stones were constructed by the Lipovan population established in the area that used ancient materials to build constructions or churches." In the same article we find important information that on Hora-Tepe, a place where "the entire town population extracts the necessary stone for building the houses," operated a quarry opened by the European Commission of the Danube. The author knows that on "this hill was once a Roman stronghold castra stativa." In 1851, on Hora-Tepe, there still could be seen "lots of ruins, remnants speaking about the times of the Roman power"⁷.

The information gathered from the correspondence of Constantine P. Scheletti confirms the destruction of the fortification elements belonging to the ancient city

⁷ Marinache 2007, 120-121.

Aegyssus in the 19th century, a situation confirmed also for the fortresses of *Noviodunum* and *Troesmis*, where there were other points from which stone was extracted by the European Commission of the Danube River for the arrangement works of the Danube course. Ancient and medieval fortresses of Dobrogea, represented in the 19th century, even in the 20th century, the main areas where the locals sourced their stone and brick; the main materials that were used and were in great demand in the realization of structures (houses, fences etc.).

The first archaeological excavations on Hora Hill (the park The Independence Monument) were realised in 1908⁸.

The archaeological researches here have been resumed in 1959 and continued with little interruption in the period 1971-1998⁹ and had as main aim the uncovering of ancient *Aegyssus*¹⁰. There were investigated a number of archaeological complexes: houses, structures, furnaces, waste pits, tombs that have documented levels of living from the Getic, Hellenistic, Roman, Roman Byzantine, Middle Byzantine, medieval and modern age¹¹.

The conclusions found following the research of the contexts of the Medium Byzantine period that interests us in particular, represent an overview of the local communities development after the year 1000. At the end of the 10th century is attested a resumption of dwelling on the site of ancient *Aegyssus* after a break of almost three centuries¹².

The Byzantine fortress here knows a brief existence, being destroyed during 1046-1047 by the Pecheneg¹³ attack, but a continuation of habitation in the current territory of the town is proven by the discovery of a large number of coins, covering the period from the end of 10th century and the 15th century¹⁴.

From the end of the 13th and the beginning of the 15th century it is

⁸ Dimian 1957, 200.

⁹ Opaïț 1977, 307-311; Baumann 1975, 223-232; Vasiliu, Mănușcu-Adameșteanu 1984, 143-155; Mănușcu-Adameșteanu 1995, 363-372; Lungu 1996, 47-101.

¹⁰ In the frame of the project "The Archaeological Park Aegyssus", the researchers have been resumed in 2015.

¹¹ Opaïț 1977, 307-311; Baumann 2004, 32-39; Mănușcu-Adameșteanu 2010, 221-228;

¹² Mănușcu-Adameșteanu 1995, 363. Following the researches in 1993 – 1995 was discovered a section of the Byzantine fortress wall. Information V.H. Baumann.

¹³ Mănușcu-Adameșteanu 2010, 229; In an earlier study the same author submitted the hypothesis that the settlement on the site of ancient Aegyssus ended his existence after the attack of Pechenegs in 1036 (Mănușcu-Adameșteanu 1995, 364). Al. Madgearu assumed that the fortified settlement from Hora Hill has been affected by the uprising in Paradunavon in 1072-1091 (Madgearu 2007, 91).

¹⁴ Oberländer-Târnoveanu 1980, 512; Mănușcu-Adameșteanu 1991, 585; Mănușcu-Adameșteanu 1995, 565; Mănușcu-Adameșteanu 2010, 230-237; 239-242.

archaeologically documented a new period of dwelling on Hora hill, the living exceeding the old fortified area. Unfortunately, the habitation in the 18th and the 19th century destroyed any medieval complex which they overlapped, which is why archaeological medieval material, represented exclusively by ceramic, was caught in disturbed contexts¹⁵.

In the last ten years¹⁶ a number of preventive archaeological excavations have been made in the area of protection and in Aegyssus Fortress, which allowed new observations on Getic, Roman, medieval housing or on modern period. For The Middle Byzantine period, the only discoveries outside the fortified area represented by fragments of pottery jar and a fragment of type 3¹⁷ Byzantine amphora come from Gloria Street (intersection with Street Fraților) and Radu Negru Street.

In the same area, the crossroad of Gloriei Street and Fraților Street, were discovered majolica pottery fragments, originating from disturbed contexts. Also on Gloria street, in the segment between the gateway and the park The Independence Monument and Fraților Street were caught several inhumation graves¹⁸, attesting the existence in the area of a cemetery where burials were performed in the late 18th century and early 19th century.

Taberei Hill

Another point of interest on the current territory of Tulcea, where archaeological investigations were conducted, is Taberei Hill located in the north-west of the town, and named so because of the existing Ottoman fortress in this place.

Archaeological surveys conducted in 1965 surprised housing complexes from the Hallstatt, Geto-Dacian, Roman and Middle Byzantine era. For the Byzantine

¹⁵ Preventive archaeological researches in 2007, undertaken on Gloria Street, near Hora Hill, led to the discovery of some ceramic materials that can be dated extensively in 13th and 14th centuries.

¹⁶ In 2006, on the occasion of the extension works of one of the museum pavilions, two sections have been completed, where were caught inhumation graves and fragments of a vessel supplies. In 2007, with the occasion of the works for the introduction of a sewer pipe, were made a number of stratigraphic comments on the street Gloriei, between the gateway and the park The Independence Monument and the Street N. Bălcescu. Between 2011 and 2012, were recorded the stratigraphic situations caught on Radu Negru Street, which offer new data regarding the Medieval habitation on Hora Hill.

¹⁷ For the typology of the Byzantine amphorae in Dobrogea see Stănică 2012, 61-63.

¹⁸ Six inhumation graves were found, disturbed by workers who have completed the excavations in order to install a sewer pipe. The graves were discovered at depths between 0.80 to 1.10 m, they show traces of a coffin in one of the complex and eight Ottoman coins were discovered, issues Ahmed III (1703-1730) and Mahmud II (1808-1839).

period were investigated two burnt residential in which was found a rich ceramics material, predominantly the vessel jar. Based on the ceramic material, habitation in this point was dated to the 10th-11th centuries and the destruction was attributed to the invasion of the Pechenegs¹⁹.

Regarding the bastion fortification built by the Ottomans in that place, there are few details. The achievement of the industrial platform in the western area of the town in the 60s of the last century, has affected much of the Ottoman fortification and the existing settlements in the area.

The documentary sources mention that, following the command of Sultan Murad IV, in the year 1044 of Hijra (July 27th 1634 - June 16th 1635), the town of Tulcea 'has been rebuilt²⁰. „Foreign travellers, who passed through the town at the gates of the Delta, provide descriptions of the town and fortress but it differs from author to author.

The bastionary stone fortification in Tulcea, on Taberei Hill, was built by the Ottoman administration under the supervision of genius French engineers²¹.

The fortress from Tulcea had a tragic fate like the Danubian fortresses - Isaccea, Măcin and Hârsova - being destroyed after the Treaty of Adrianople in 1829²².

Except for those two points - the Monument Hill and the Taberei Hill - there were not, archaeologically documented, other habitation cores on the territory of the town in the 10th-13th centuries²³.

Golden Horde Ceramics

In the collections of the Museum of History and Archaeology in the ICEM Tulcea there is an "amphoroidal jug" found in the territory or "in the range of the town" that falls into the category of the reddish-yellowish ceramic specific to the Golden Horde²⁴. This type of "jug" falls into the amphorae category that we find in the centres of Crimea and was dated to the 14th and 15th centuries. The corroboration of these data with the monetary discoveries specific to the Golden Hoad who also

¹⁹ Baumann 1973-1975, 213-221.

²⁰ *Călători străini* 6, 404.

²¹ Iosipescu 1990, 34.

²² In the 18th century, the Ottoman administration built in Dobrogea, under the supervision of some genius French engineers some bastionary enclosures, like the one in Tulcea. Iosipescu 1990, 34.

²³ Punctually, the numismatic archaeology finds suggest the existence of some habitation nuclei (Mahmudiei street and Miron Costin street), but the lack of the archaeological material prevents us from making clear statements.

²⁴ The discovery was reported by E. Oberlander-Târnoveanu who drew attention to this ceramics category. Oberländer-Târnoveanu 2003, 67-68, note 2.

controlled northern Dobrogea, suggests the existence of an economic centre in the region engaged in the intense trade in the second half of the 14th century²⁵.

Italian Ceramics

Also in the store of the Museum of History and Archaeology Tulcea, among the Ottoman ceramic fragments discovered at *Aegyssus* - Tulcea, were identified fragments that do not belong in this category. This is about eight fragments modelled of kaolin paste, homogeneous, porous, beige, externally coated with white enamel, opaque and painted with cobalt blue, green and yellow. Moreover, in 2006 another three fragments of pottery have been identified showing the same type of paste, but without decoration²⁶.

Preventive archaeological researches in 2007, April-May, undertaken on Gloria Street (intersection with Fraților street), led to the discovery of another fragments of the same type, but in disturbed contexts. Based on analogies with similar findings, these ceramic fragments have been identified as belonging to the group of imported ceramics, majolica, produced in the centre of Faenza (Italy).

In the segment of street between the entrance to the Monument Park and the property at number 68, were found several inhumation graves. At one of these, eight Ottoman coins were discovered, issues Ahmed III (1703-1730) and Mahmud II (1808-1839)²⁷. The monetary finds confirm older information about the existence in this area of a cemetery in the 18th and 19th centuries.

The cemetery in the 18th and 19th centuries as well as other arrangements with urban character made in this area during the period preceding the First World War, the buildings erected in the interwar period, those in the 50^s and 60^s of the 20th century, the ditches of the water pipes and the sewage network have messed up the archaeological area.

Based on the analogies with material uncovered in the Italy, Crete, Piuia Pietrii, Troțuș and Baia we plead for a dating of majolica ceramics, discovered at Tulcea - *Aegyssus*, in the 16th century.²⁸

Along with this category appears the Ottoman ceramics of Miletus, made of red paste dated in the late 15th century. Thus, we can make a correlation between the Italian type ceramics and the ceramics produced in the centre of Iznik, present in the

²⁵ Amphore type 6, vezi Stănică 2012, p. 67, 80, fig. 9/a, b.

²⁶ Stănică 2004, 191-198; Stănică 2008, 91-99.

²⁷ The numismatic material was identified by Mr. Aurel Vâlcu, from the Archaeology Institute "V. Pârvan" Bucurest, whom we thank in this way.

²⁸ Hann 1989, 232, fig. 9; Rackham 1952, pl. 27/B; Rădulescu et alii 1982, 148, fig. 12; 144, 148, Fig. 12/ a, b; Neamțu, Neamțu, Cheptea 1984, 224, fig. 98/9; Artimon 2003, 104, 150, 331, fig. 33/5,8,12

findings from Tulcea-Aegyssus in the same sections and contexts. The association of the two imported ceramic species can lower the dating of the majolica ceramics discovered here in the late 15th century²⁹.

Miletus Ceramics

For the 15th and 16th centuries, the archaeological findings where the ceramic material is preponderant complete the lack of historical documents because it helps us understand the interactions between different cultures and the circulation of some product categories. Being easy to carry but fragile, ceramic products could move from one region to another, beyond borders or cultural barriers, providing information about shapes, decoration, techniques and production centres in different geographic areas within a certain period of time.

After 1419/1420, with the integration of Dobrogea in the Ottoman Empire, which caused some economic and social changes, there is a change in terms of consumption and circulation of certain ceramic categories. Beginning with the 15th century there is a series of transformations in terms of the production of pottery in the Ottoman Empire, in the centre of Iznik, preparations are being made for a new trend, with the contribution of craftsmen came from the East or the influences of the Italian centres.

During the archaeological researches in the Aegyssus fortress were discovered fragments modelled in red paste, attributed to the centre in Iznik, which is different from the locally made ceramics.

The presence of this ceramics category in Tulcea and the association with the Italian ceramics are a clue to the trade in Eastern and Western products, highlighting the interest in such products.

The early ceramics of oriental type made of red paste present in Tulcea - *Aegyssus* confirms the Ottoman presence at the mouth of the Danube.

The ceramics Miletus appears in excavations conducted in Tulcea, Enisala, Isaccea-*Noviodunum*, Hârşova and Ester indicated commercial activities, but also the option for other ceramics category.

The monetary circulation

The analysis of the numismatic material from the discoveries in the territory of Tulcea town, the overall picture in the 10th-14th centuries indicate important values of the monetary circulation. The discovery of a large number of Byzantine coins from the 11th-12th centuries suggest the existence of certain nuclei of habitation in the territory of the town, a hypothesis still unconfirmed by the preventive archaeological researches.

²⁹ Yenişehirlioglu 2004, 374.

For the period between the 13th and 14th centuries there is a different situation. Along with the Byzantine currency circulated silver issues of the Golden Horde, Venice, Serbia and Bulgaria. For the Byzantine currency we notice the pieces of gold and copper, minted in Niceea and Magnesia, plus a monetary treasure containing devalued stamen (Coins cut), Bulgarian imitation, Latin imitation, which represented the small change in circulation in the 13th century.

The currency of precious metal, especially silver, which is present through some issues of the Golden Horde, from Nogai and Toqta, through the Venetian coins from the Dogi Rainer Zeno (1252-1268) and Lorenzo Teupolo (1268-1275), the Serbian pieces from Stephen Dusan (1331-1355), from the Bulgarian tsars Alexander and Michael (1331-1355), to which are also added the Ottoman coins from the Sultan Murad II (1421-1444, 1445-1451), faithfully reflect the political situation and confirm the involvement of the centre of Tulcea town in the trade in the northern Dobrogea.³⁰

The numismatic material reflects the political situation but also the trade in the northern Dobrogea³¹.

At the same time, the monetary findings prove that it is not about accidental discoveries, which suggest nuclei of habitation in the present territory of the town.

The presence in Tulcea of the majolica ceramics produced in Faenza and of the Iznik ceramics are an additional argument indicating the intense trade in the region at the mouths of the Danube for the second half of the 15th century and early 16th century. The settlement of Tulcea became an active Danube port in the 14th-16th centuries.

The reference in a register of the town Bursa, for the price of pepper in Tulcea in 1506, is another argument in support of the above statement.

Certainly, on the Danube, at sea or on the "Turkish road" who came from Istanbul and reached Tulcea, on the roads of Wallachia and Moldova the merchants transported a number of Western products, including the Italian ceramics - majolica or the products of the centre from Iznik.

Documentary mentions

The data obtained from the archaeological researches in Tulcea are complemented by documentary testimonies. A great value to the knowledge of the local history has the Turkish documents that provide information and important data on the economy, administrative organisation, political life etc.

The geographical position has provided one of the advantages that Tulcea

³⁰ For a summary of the numismatic finds in the territory of the town of Tulcea in the 10th-13th centuries see: Mănuclu-Adameşteanu 2010, 230-237; 239-242.

³¹ Mănuclu-Adameşteanu 1995, p. 364-366.

enjoyed at the beginning of its integration in the Ottoman administration.

As a main result of organizing this symposium, today we can state that in an Ottoman document exploited by Anca Popescu, Tulcea is mentioned in a record in 1502 as a village (*hass* to sancakbeyului [Siliștra]). So through the emergence of this document given by the Ottoman chancellery, the oldest documented mention of Tulcea is now 1502³².

Four years later, in 1506 Tulcea is recorded in an Ottoman customs register as "an important transit trade centre"³³.

In a firman from the first half of February 1512 (February 9th to 18th), addressed by the future Sultan Selim I to the commander of the fortress Chilia, we find another mention of the city³⁴. The document speaks of issues regarding grazing and the abusive raising of taxes on sheep by the people of the ruler from Moldova. The future sultan sends an officer in Moldova, probably in the region of litigants to investigate the scene and solve the misunderstandings, prohibiting "the infidel ruler of Moldova" to raise a tax on sheep in accordance with the decisions of some old regulations.

Precise and detailed data regarding the commercial traffic from the mouths of the Danube are offered by the customs register of Tulcea, which records an intense economic activity between 1515 and 1517.

This document was studied and published by the Hungarian turkologist J. Hóvári³⁵ and is a source of great significance for the assessment of the commercial traffic through this centre at the mouth of the Danube at the beginning of the 16th century, highlighting the important role of Tulcea in that period to the trade on the north - south axis, Poland - Mediterranean³⁶.

The customs register of Tulcea contains precise information on: time of customs clearance³⁷, merchant name³⁸, the value of goods in akçe, the name and quantity, the total value of the goods made by each merchant, the value of customs levied for each product, the amount charged by customs within one month, as well as the destination of a part of the money collected, money sent to pay those defending Cetatea Alba³⁹. Through the customs office of Tulcea was passing a part of the goods that came from Constantinople

³² Popescu 2014, 23.

³³ Inalcik 1960, 138; Hóvári 1984, 136.

³⁴ Beldiceanu 1993, 89, 108-110.

³⁵ Hóvári 1981, 430-449; the study was published in English too (Hóvári 1984, 114-141).

³⁶ Hóvári 1984, 117-118.

³⁷ The record includes all the revenues from 1st of October 1515 to 1st of August 1517; Hóvári 1984, 131.

³⁸ The names of the merchants in the record are Turkish; Hóvári 1984, 121, note 42; 125.

³⁹ Hóvári 1984, 121-124.

and other centres from Balkan Peninsula.

In order to have an overview of the trade conducted through the customs in Tulcea, we mention a few of the customs activities, which was divided according to the fees charged as follows:

The amounts for customs: a) for clothing and objects made of leather; b) processed metals and cloth; c) food products and wine⁴⁰.

Tolls⁴¹: d) servants crossing over the Danube; e) live animals; f) watercrafts.

By analysing the trade flow through Tulcea customs we can identify: clothes and shoes of Oriental type - kaftan (robe), Dolman, chepenec (cape), chuha (hood), shawl (makrama, Yasma and destmal), fur caps, aba (thick cloth), cloth (cotton and linen), taffeta (silk cloth), carpets, blankets, boots, slippers. There were also recorded: Thessaloniki cloth, English and French cloth, Bursa silk, fox fur, sheepskin and goat etc. The large amount of clothing and shoes entered through the customs of Tulcea can be explained by the fashion of those times⁴². All this has an explanation: the fact that in this period was incurred in the Romanian Principalities the taste for the Oriental type cut of the boyars garments, and, in addition to this, has spread the use of silver objects and Ottoman type ceramics.

The category of food plays an important role in the customs register of Tulcea. The officials here have registered: wine, flour, sugar, figs, raisins, rice, fruit (apples, pomegranates), nuts, cheese, fish, and wheat etc.⁴³.

In the Tulcea customs income are also mentioned metal objects (lead, nails, and horseshoes), glass objects, paint, soap, wax etc.⁴⁴.

In the book of income, we also find the disbursements for the passage of slaves and livestock across the Danube River. The trafficking of slaves brought from the north of the Black Sea generated the highest revenues to the Ottoman customs from Tulcea⁴⁵.

In the chapter "river navigation" through port and customs from Tulcea were recorded ships coming from the Black Sea but also small tonnage vessels circulating between the Danube ports⁴⁶. There were recorded in the register 63 watercrafts in 21 months. Only 16 of these were maritime ships, the rest being small river boats,

⁴⁰ Hóvári 1984, 122-129; 135.

⁴¹ Hóvári 1984, 132-133.

⁴² Alexianu 1978, 127 – 248; Nicolescu 1970, 70-71, 141-144

⁴³ In the group of the goods presented, grain represent the largest quantity; Hóvári 1984, 128. Hóvári 1984, 133.

⁴⁴ Hóvári 1984, 129.

⁴⁵ Hóvári 1984, 133.

⁴⁶ Hóvári 1984, 132.

(dombaz ladye). Thus, in the only customs register from the mouth of the Danube, the value of the average commercial traffic was about "1.114 million akçe" or "29,000 ducats"⁴⁷.

The customs register of Tulcea is an important source of knowledge of the history of the town at the mouth of the Danube in an era where we have little data and information.

In 1520 Tulcea is mentioned, along with other ports on the line of the Danube, as one of the centres "that was actively serving the traffic on the Danube"⁴⁸.

Tulcea is also mentioned in the customs regulations of the towns and ports of Dobrogea, issued by Soliman I the Magnificent (1520-1566)⁴⁹. In these Regulations is recorded that through *the port* of Tulcea passed vessels loaded with fish from which the Ottoman authorities here were cashing tax money⁵⁰.

In 1570 the commercial regulations of the ports Tulcea, Isaccea and Măcin specifies to "*the ships that loads cargo either in Brăila, or in Moldova at Galați, either in Tomorova, when they go down the river, they will pay customs duty in the port of Isaccea and tolls in Tulcea*"⁵¹.

This implies that the trade on the Danube between Brăila – the end of the commercial road of Brașov, Galați – the end of the Moldovan-Polish road, and exit to the Black Sea was controlled through the customs from Isaccea and Tulcea⁵².

In 1582 on his journey on the Danube, John Newberie mentions that "in Tulcea he paid a fee of two or three crowns".

The extent of the trade practiced in the Lower Danube results also from the rental income from the Danubian harbours Hârșova, Măcin, Tulcea Isaccea which brought 3 million akçe to the Ottoman treasury (50,000 ducats)⁵³.

Of great importance for the completion of the information about history of the town are also the documents coming from the Ottoman chancellery. Thus, the town is mentioned in the Turkish records - *deftere* - from 1543, 1569⁵⁴, 1573 și 1584⁵⁵.

⁴⁷ Hóvári 1984, 136; Murgescu 1988, 247.

⁴⁸ Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1977, 259-260.

⁴⁹ Șerban, Șerban 1971, 285.

⁵⁰ Maxim 1983a, 802- 817; Maxim 1983b, 879-890; Maxim 1988, 113; Popescu 1995, 255 -258.

⁵¹ Popescu 1998, 317; Maxim 1997-1998, 220- 221; Maxim 1995, 255-258; Țvetkova 1967, 30-33.

⁵² Popescu 1998, 317.

⁵³ Anghel 2003, 188.

⁵⁴ Dimitrov, Jecsev, Tonev 1988, 62, 68.

⁵⁵ Tulça, Tolça nahia Hârșova in the defter's from 1543 și 1584, Tulça caza Isaccea in the defter from 1573; Ghiță 1980, 30, 59.

At the same time, the locality is mentioned in the reports of the scholars, diplomats and traders who visited the town and the port. Andrei Taranowski in 1570, John Newberie in 1582⁵⁶, Paulo Giogi la 1595 speaks in their notes about the small town or the bourgh called Tulcea. In 1599, Diego Galán reports about the Ottoman „galleys” that „stopped in Beştepe (...) then arrived in Tulcea, a large port (...)”⁵⁷.

In the Ottoman documents from the 14th century Tulcea is mentioned according to the category of the document: *kariye* = village (in the census records) and *iskele* = port, harbour (in the customs records).

The Turkish documents and the information of the foreign travellers that mention Tulcea in the 14th century gives grounds for assuming that this medieval settlement was a customs constituency in the Ottoman tax-trade system. The regional or transit trade that took place through Tulcea had an overwhelming importance, contributing to the economic stability of the region at the mouth of the Danube⁵⁸. In the Ottoman customs system, the port and town of Tulcea also were a key element. We can assume that those ships that were passing through the port of Tulcea and were paying the toll, went away along the arm of St. Gheorghe (for the 16th century we don't have news about navigation on Sulina branch) and from here, through the Black Sea to Istanbul. Navigation was more advantageous compared to going by land in terms of cost of the load, but not in terms of speed. On the arms of Sf. Gheorghe or Chilia and across the Black Sea, the sea route was infinitely more convenient and safer than the shore roads or the roads with surprises of the coast of the Balkan region⁵⁹. A proof of this was the passage through the Danube ports of Brăila, Măcin, Isaccea or Tulcea of the vessels coming from the Black Sea ports: Sinope, Trebizond, Caffa or Istanbul⁶⁰. The ports at the mouth of the Danube were visited by merchants from Moldavia, Vallachia, Transylvania, Poland by Armenians, Greeks, Tatars, Hebrew, Ragusa and Ottoman merchants⁶¹. The historical records allow us to note, already in the 16th century, the existence of bazaars in these towns, such as the one in Tulcea, where merchants came from Chios, with abundant goods

⁵⁶ *Călători străini* 2, 515.

⁵⁷ *Călători străini* 3, 523-524.

⁵⁸ Dimitrov, Jecsev, Tonev 1988, 62.

⁵⁹ Veinstein 2001, 188-191.

⁶⁰ Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1977, 260.

⁶¹ Probably many of the merchants that came to the ports at the mouth of the Danube (Tulcea, Chilia, Isaccea, Măcin). They earned their livelihood from the local and transit trade in this area; Şerban 1971, 285; Beldiceanu 1964, 49-50; Beldiceanu-Steinherr, Beldiceanu 1964, 101, note 64; Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1977a, 252; Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1977b, 260-264.

(wine, fish)⁶².

The transdubrogean road was known and used by the caravans of merchants seeking to reach Moldavia and Poland⁶³. It represented the shortest route linking the Ottoman capital and Moldavia, Poland and the North Pontic steppes⁶⁴. Along this route have moved the Ottoman armies in the campaign against Moldavia and Poland; still on this road were going the messengers sent to the rulers of Moldavia, to the Polish kings and further in Lithuania and Russia.

In the historical literature is mentioned „a Turkish road”⁶⁵ that came from the south and reached Tulcea⁶⁶. From the journey log book of Andrei Taranowski, the Polish ambassador to Istanbul in 1570, we know which „the Turkish road” was. He says: "I arrived in a Turkish town named Chilia (Kylia); from Chilia I travelled up the Danube, in a boat, to a large river where beluga sturgeon is fishing and which is located at a quarter of a day's journey away from Chilia; from Chilia, we arrived to a town named Tulcea (Tulza) and from there to a town called Babadag; I rode coach horses to a Greek village”⁶⁷.

By 1574-1575, Maciej Strykowski returning from Turkey follows the typical path through Dobrogea and Moldavia to Hotin and Poland⁶⁸. This was the "Turkish road" that connected Istanbul with the northeastern territories of the Empire and the Romanian Principalities, along which the goods were transported from Levant: silk, cotton, wool fabrics, spices etc. and on this road were driven slaves, horses and herds of cattle and flocks of sheep from the northern parts of the Black Sea etc.

At the same time, in the documents is mentioned "the Moldavian road" from Lviv, also called "Tartar", to Cetatea Alba and Chilia, which extended to Ismail⁶⁹. From here, through Vadul Iezilor the connection was made, on land or on the Danube, with Tulcea, where operated an important customs point⁷⁰.

After the conquest of Chilia and Cetatea Albă in 1484 and the annexation of the south of Bessarabia by Suleiman the Magnificent, the Ottomans realised an

⁶² Iorga 1917, 8.

⁶³ Gemil 1991, 204.

⁶⁴ *Călători I*, 5-8 (Ibn Battuta – 1330-1331); 15-16 (*Greek Itinerary*, the end of the XIVth century); 134-137 (G.M. Angiello – 1476); 382-384 (*Turkish Itinerary* – the campaign from 1538).

⁶⁵ "The Turkish road" forked at Babadag, to Tulcea and Isaccea; Gemil 1991, 204, note 52.

⁶⁶ Nistor 1912, 21-22.

⁶⁷ *Călători 2*, 399.

⁶⁸ *Călători 3*, 449.

⁶⁹ The locality Ismail, situated in front of Tulcea on Chilia branch, was called "Vadul Ismail" (Ismail Geçidi); Gemil 1991, 204.

⁷⁰ Guboglu 1974, 112; Mehmed 1976, 10, doc. 9; Hóvári 1984, 117; Popescu 1997-1998, 220; *Călători 3*, 523-524.

economic-political unity between Anatolia and the Balkan Peninsula. This represented a basic component in the great politico-economic system of the Black Sea and the Danube River, centered around Constantinople⁷¹. The safety of the commercial routes brought by the Ottomans led to an expansion of the Balkan trade, connected to the European and Asian traffic⁷².

At the end of the 15th century Chilia and Cetatea Alba were true "nodal points" of the trade Ottoman with Central Europe, the Nordic countries and the steppes in the north of the Black Sea⁷³.

Apart from the regional trade, in Tulcea was carried out a local trade too between the inhabitants of Dobrogea and those from Vallachia and Moldavia⁷⁴.

Final considerations

In the absence of the historical documents, for the 14th and 15th centuries the main information regarding the economic and trade activities carried out in the centre of Tulcea are offered by the archaeological researches.

In the 16th century, Tulcea - village or harbour, as it appears in the Ottoman documents - acquires a complex social structure, with administrative organisation and becomes a powerful economic centre, with an agrarian hinterland, located at the crossroads of major trade routes⁷⁵.

In the economy of the region at the mouth of the Danube, the quality and quantity of freight transport has been determined mainly by the Ottoman administration efforts. Depending on the political factors, the administration efficiency influenced the development of transport infrastructure, be it land or water transportation. Land infrastructure was significantly improved in the 16th century, a fact attested by the intense economic and commercial activities carried out through the centre of Tulcea.

The Ottoman documents prove the active involvement of the Ottoman state, which "recognized the importance of trade to the health of empire"⁷⁶.

⁷¹ Gemil 1991, 197-198.

⁷² Gemil 1991, 197.

⁷³ Gemil 1991, 202-203.

⁷⁴ Popescu 1998, 321-322.

⁷⁵ It can be said that the presence of goods, merchants and markets were factors that have decisively contributed to raising the town. General information on the appearance of the towns in 14th-15th centuries at: Giurescu 1997, 99-107; Rădvan 2004, 71-78.

⁷⁶ In the late 15th century, the Ottoman Empire pursued a deliberate policy of development of the big towns, which become major commercial and industrial centres, where craftsmen and traders were indispensable. Inalcik 1970, 209, 218; Quataert 1971, 120; Karpat 1973, 204; Black 2001, 197.

In the historic picture of the 14th-16th centuries, the commercial relations between different regions of Central Europe and South East were highlighted by the archaeological discoveries. In the Ottoman Empire, these economic exchanges in which were involved different regions, including Dobrogea, created a huge interregional market with mechanisms and regulations concerning customs duties, prices, transport, communications etc.⁷⁷.

The list of the main products exchanged between the Ottoman regions, as it appears in the documents that refer to the centre of Tulcea, is impressive. Cloth of Thessaloniki, English and French cloth, Brusa silk, from Levant (silk, cotton, woolen fabrics, spices), from the northern parts of the Black Sea (slaves, horses, herds of cattle, sheep), ceramics Faenza or Iznik.

Engaged in the interregional and international trade, with an important activity in the connections south-north and east-west, in the 16th century Tulcea was connected to the world economy. The area at the mouth of the Danube was visited by traders from Moldavia, Wallachia, Transylvania, Poland, by Armenians, Greeks, Tatars, Hebrew, Ragusa and Ottoman merchants.

Combined, the data from the historical and archaeological research, put in a new light the economic and trade activities in which has been engaged the settlement of Tulcea in the 14th-16th centuries

Bibliography

- Călători străini – Călători străini despre Țările Române*, vol. 1, eds. M. Holban, București, 1968.
- Călători străini – Călători străini despre Țările Române*, vol. 2, eds. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1970.
- Călători străini – Călători străini despre Țările Române*, vol. 3, eds. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1971.
- Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M.M. 1977a, *Date asupra cetății și orașului Chilia sub stăpânirea otomană (sec. XV-XVII)*, Peuce 6, 247-257.
- Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M.M. 1977b, *Aspecte ale vieții economice din porturile și schelele Dobrogei în secolele XV-XVII*, Peuce 6, 259-269.
- Alexianu, AL. 1978, *Mode și veșminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească*, I, București.

⁷⁷ Pamuk 2000, 16-18, 77-94; Pamuk 2004, 225-247; Wallerstein 1979, 389-393.

- Andreescu, Șt. 2001, *Din istoria Mării Negre (Genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV-XVII)*, București.
- Anghel, G. 2003, *Rolul porturilor dunărene și pontice în dezvoltarea legăturilor comerciale româno-otomane*, RevArh 1-2, 181-192.
- Artimon, A., 2003, *Orașul medieval Trotuș în secolele XIV-XVII. Geneză și evoluție*, Bacău.
- Balard, M. 1978, *La Romanie génoise (XIIe - début du XIVe siècle)*, Roma.
- Barnea, A. 1950, *O inscripție de la Aegyssus*, SCIV 2, 175-184.
- Baumann, V. H. 1975, *Noi mărturii istorice rezultate dintr-un sondaj arheologic*, Peuce 4, 213-232.
- Baumann, V.H. 2004, *Schiță istorică privind evoluția istorică al teritoriului actual al municipiului Tulcea*, Steaua Dobrogei, an V, nr. 1-4, (21-22), iunie, Tulcea, 32-39.
- Beldiceanu, N. 1964, *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayazid II*, SOF 23, 36-90.
- Beldiceanu, N. 1976, *Le monde ottoman des Balkans (1402-1566). Institutions, société, économie*, Londra.
- Beldiceanu, N. 1993, *Știri otomane privind Moldova Ponto-Dunăreană (1486-1520)*, AIIAI 30, 85-111.
- Beldiceanu-Steinherr, I., Beldiceanu, N. 1964, *Acte du regne Selim I concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobrudja*, SOF 33, 91-115.
- Black, A. 2001, *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*, Psychology Press.
- Brătianu, I., Gh. 1999, *Marea Neagră. De la Origini până la cucerirea otomană*, Ediția a II-a revăzută (traducere de Michaela Spinei, Ediție îngrijită, studio introductiv, note și bibliografie de Victor Spinei), Iași.
- Ciocâltan, V. 1985, *Poarta osmană și gurile Dunării în secolul al XV-lea*, RdI 11, 38, 1054-1074.
- Dimian, I. 1957, *Câteva descoperiri byzantine de pe teritoriul R.P.R.*, SCN 1, 186-216.
- Dimitrov, C., Jecsev, N., Tonev, V. 1988, *Istoria na Dobrudja*, Sofia.
- Gemil, T. 1991, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, București.
- Ghiață, A. 1974, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, Studii istorice sud-est europene, 1, 43-126.
- Ghiață, A. 1980, *Toponime și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, AARMSI, s. IV, t. V, 21-61.
- Giurescu, C. 1997, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, București.
- Gonța, A.I. 1989, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, București.
- Guboglu, M. 1966, *Cronici turcești privind Țările Române, I. Sec. XV - mijlocul sec. XVII*, București.

- Hann, M. 1989, *Byzantine and postbyzantine pottery from the Greek-Swedish excavations at Khania, Crete*, BCH, Suppl. 18, 227-232.
- Hóvári, J. 1981, *Az 1515-17. évi Tulcsqi torok vamnaplo*, Torténelmi Szemle 3, 430-449.
- Hóvári, J. 1984, *Customs register of Tulça (Tulcea) 1515-1517*, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae 38, 115-141.
- Inalcik, H. 1960, *Bursa and the commerce of the Levant*", Journal of the Economic and Social History", 3, Londra, 135-163.
- Inalcik, H. 1970, *Studies in the economic history of the Middle East: from the rise of Islam to the present day*, ed. M.A. Cook, London University Press, Oxford U.P.
- Inalcik, H. 1978, *The Ottoman Empire conquest. Organization and economy*, Londra.
- Inalcik, H. 1998, *Istoria Imperiului Otoman. Epoca Clasică 1300-1600*, București.
- Iorga, N. 1917, *Histoire de relations anglo-roumaines*, Iași.
- Iosipescu, S. 1990, *Dicționar, Bastion*, Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, nr. 1-2, 32-34.
- Yenişehirlioğlu, F. 2004, *Ottoman ceramics in european contexts*, Muqarnas, 21, 373-382.
- Karpat, K. H. 1973, *Social Change and Politics in Turkey: A Structural-Historical Analysis*, BRILL.
- Lungu, V. 1996, *Aegyssus – documentare arheologică preromană*, Peuce 11, 47-111.
- Madgearu, Al. 2007, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X–XII*, Târgoviște.
- Marinache, I. 2007, *Personalități ale presei din județul Tulcea până la primul război mondial*. Constantin P. Scheletti, Steaua Dobrogei, 8, 3-4, 9, 1-4, 120-123.
- Maxim, M. 1983a, *Teritoriile românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea*, RdI 36, 8, 802-817.
- Maxim, M. 1983b, *Teritoriile românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea*, RdI 36, 9, 879-890.
- Maxim, M. 1988, *Ottoman documents concerning the Wallachian salt in the ports on the lower Danube in the second half of the sixteenth century*, RÉSEE 26, 2, 113-122.
- Mănușcu-Adameșteanu, Gh. 1991, *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei (III)*, Peuce 10, 575-587.
- Mănușcu-Adameșteanu, Gh. 1993, *Considerații finale asupra locuirii medievale (sec. XIV–XV) de la Aegyssus, jud. Tulcea*, Materiale 18, II, 439-454.
- Mănușcu-Adameșteanu, Gh. 1995, *Raport final asupra locuirii timpurii de la Aegyssus-Tulcea*, Peuce 11, 363-372.
- Mănușcu-Adameșteanu, Gh. 2001, *Istoria Dobrogei în perioada 969-1204. Contribuții arheologice și numismatice*, București.
- Mănușcu-Adameșteanu, Gh. 2010a, *Locuirea de epocă medie - bizantină pe teritoriul orașului Tulcea (sec. X–XIII)*, SCIVA 61, 3-4, 219-250.
- Mănușcu-Adameșteanu, Gh. 2010b, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea, I, Monede*

- bizantine descoperite în nordul Dobrogei, secolele X-XIV, București.*
- Murgescu, B. 1998, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București.
- Rădulescu, V., Chițescu, L., Păunescu, A. 1982, *Cercetările arheologice de la Piua Pietrii (Orașul de Floci), jud. Ialomița, CA 5, 129-158*
- Neamțu, V., Neamțu, E., Cheptea, S. 1982, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII, II, Cercetările arheologice din anii 1977-1980, Iași.*
- Nicolescu, C. 1970, *Istoria costumului de curte în Țările Române. Secolele XIV-XVIII, București.*
- Nistor, I. 1912, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts, Czernowitz, Cernăuți.*
- Oberländer-Târnoveanu, E. 1980, *Cronica descoperirilor monetare din nordul Dobrogei, Peuce 8, 499-513.*
- Oberländer-Târnoveanu, E. 2003, *Începutul prezenței tătarilor în zona gurilor Dunării în lumina documentelor numismatice, în Tătarii în istorie și în lume, 67-102.*
- Opațiț, A. 1977, *Aegyssus'76 - Raport preliminar, Pontica 10, 307-311.*
- Pamuk, Ş. 2000, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge.
- Pamuk, Ş. 2004, *Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800, Journal of Interdisciplinary History, 35, 2, 225-247.*
- Papacostea, Ş. 2006, *La Mer Noire carrefour des grandes routes intercontinentales 1204-1453, București.*
- Popescu, A. 1995, *Circulația mărfurilor la Dunărea de Jos reflectată în kanunname-le - a doua jumătate a secolului al XVI-lea, RI 3-4, 255- 278.*
- Popescu, A. 1997-1998, *Un centre commercial du Bas-Danube ottoman au XVIe siècle: Brăila (Bra'il), IL MAR Nero 3, Roma-Paris, 209-237.*
- Popescu, A. 1998, *Circumscripții vamale otomane în zona Pontului stâng și a Dunării de Jos, în Național și Universal în Istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani, București, 312-325.*
- Popescu, A. 2003, *Flotila Dunării otomane (secolul al XVI-lea), SMIM 21, 151-160.*
- Popescu, A. 2014, *Portul Tulcea în documente otomane din secolul al XVI-lea, în A. Stănică, C. Micu (eds.), Istro-Pontica 2, Studii și comunicări de istorie a Dobrogei, Tulcea, 23-32.*
- Pistarino, G. 1988, *I Gin dell'Oltremare, Genova.*
- Rackham, B. 1952, *Italian Maiolica, Faenza.*
- Rădvan, L. 2004, *Orașele din Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea, Iași.*
- Quataert, D. 1971, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914.*
- Stănică, A. 2004, *Ceramica maiolica descoperită la Aegyssus-Tulcea, Peuce, S.N 2, 191-198.*
- Stănică, A. 2008, *Ceramica maiolica descoperită la Tulcea, Vasaria Medievalia 1, 91-99.*

-
- Stănică, A. 2012, *Tipologia amforelor descoperite în așezările din nordul Dobrogei*, Peuce, S.N. 10, 53-80.
- Stănică, A. 2015, *Viața economică din nordul Dobrogei în secolele X-XIV*, Tulcea.
- Șerban, C., Șerban, V. 1971, *Rolul economic și politico-militar al orașelor din Dobrogea de nord în secolele XVI-XVIII*, Peuce 2, 283-291.
- Тветкова, B. 1967, *Le régime de certains ports dans les terres balkaniques aux XVe et XVIe siècles*, Revue d'histoire économique et sociale. Etudes d'histoire maritime 45, 1-2, 29-39.
- Тветкова, B. 1971, *Regimul schimbului economic dintre teritoriile de la nord și sud de Dunăre în secolul al XVI-lea, în Relații Româno-Bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII-XIX)*, 1, București, 107-150.
- Vasiliu, I., Mănucu-Adameșteanu, Gh. 1984, *Considerații finale asupra locuirii feudal-timpurii (sec. X-XI) de la Aegyssus - Tulcea (Campaniile 1959-1980)*, Peuce 9, 143-155.
- Veinstein, G. 2001, *Imperiul în secolul de aur (secolul al XVI-lea)*, în R. Mantran (eds.), *Istoria Imperiului Otoman*, București, 167-211.
- Wallerstein, I. 1979, *The Ottoman Empire and the Capitalist World-Economy: Some Questions for Research*, Review (Fernand Braudel Centre), 2, 3, 389-398.

**CARTOGRAFIA ÎN SECOLELE XVI-XVII – DE LA REPREZENTARE
SIMBOLICĂ LA ȘTIINȚĂ.
STUDIU DE CAZ: DUNĂREA DE JOS, MAREA NEAGRĂ ȘI DOBROGEA
ÎN ATENȚIA CASEI DE AUSTRIA**

Ileana CĂZAN*

Abstract:

The XVIth century was strongly marked by Turkish-Habsburg rivalry on the Danube river line and it was natural that the strategic interest, for the Lower Danube and for the riparian countries, especially Romanian Principalities, perceived by the European diplomacy as separate – from the Ottoman Empire - political entities, be reflected in the cartography.

The ideological justification for the transformation of the Lower Danube into natural frontier (*limes*) of the German Empire was not made, in the XVIth century, only through the theoretical writings which, through political using of the Roman Dacia and national unity ideas legitimised the Habsburg presence at the Lower Danube. But also through cartography which draw the strategical lines of action of House of Austria toward Black Sea.

Any map, even in Modern times, can “betray” the political beliefs of its author or could serve multi-sided interests (strategical, economical) of those who ordered it. Taking into consideration these aspects we choose to highlight some cartographical sources which shows, very clear, the Habsburg ascendent interest, from a stage to another, for the Danube Delta’s and Black Sea areas. The XVIth cartography must be deciphred firstly into political and symbolical keys, having large approximations in showing less known geographical areas. A such kind of area was South-East Europe which, despite of the fact that was not in New World but in the very vicinity of the Habsburgic Empire, only now begin to be properly represented. A better knowledge of this part of Europe produced simultaneous with the House of Austria interest for expanding its borders to the Lower Danube and Black Sea shore.

The XVIIth century map made the transit from the cartographic art to the modern science, by gathering new geographical knowledge and discovering and improvement of the modern instruments and methods of geographical representation. However, for

* Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Bulevardul Aviatorilor, 1, București, sector 1,
e-mail: lcaz2002@yahoo.com.

the Lower Danube region, Black Sea coast and Dobruđja these maps show some deficiencies in drawing details, distances and correct profile of the borders. The landforms disposal, settlements and water streams are not quite clear which means that these maps was not made through topographical elevation but through direct measurements, through triangulation and projection. What is for sure is the fact that after 1664 all quite maps was drawnd based on the observations made in the field, not through reproduction of the old cartographical resources.

Rezumat:

Secolul al XVI-lea a fost puternic marcat de rivalitatea habsburgo-otomană la linia Dunării și de aceea a fost firesc ca și cartografia să reflecte interesul mai ales strategic, în această perioadă, pentru cursul Inferior al Dunării și pentru țărilor riverane, mai ales pentru Principatele Române, percepute de diplomația europeană ca entități politice distincte față de Imperiul Otoman.

Justificarea ideologică a necesității transformării Dunării de Jos în *limesul* natural al Imperiului german nu s-a făcut, în secolul al XVI-lea, doar pe calea scrierilor teoretice, care politizând ideea de Dacie romană¹ și a unității de neam au legitimat prezența Habsburgilor la Dunărea de Jos, ci și prin cartografie, care a trasat, de fapt, liniile strategice de acțiune ale Casei de Austria spre Marea Neagră.

Orice hartă, chiar în epoca modernă, poate trăda convingerile politice ale autorului ei sau poate servi interesele multiple (strategice, economice) ale celui ce a comandat-o. Având în vedere toate aceste aspecte, ne-am oprit, în cele ce urmează, asupra câtorva izvoare cartografice ce arată clar interesul, sporit de la o etapă la alta, al Habsburgilor pentru regiunea gurilor Dunării și pentru bazinul pontic. Cartografia din secolul al XVI-lea trebuie descifrată în primul rând în cheie politică și simbolică, având mari aproximații în redarea unor spații puțin cunoscute. O asemenea zonă a fost și sud-estul Europei, care deși nu se afla în Lumea Nouă, ci în imediata vecinătate a Imperiului habsburgic, abia acum începea să fie corect reprezentată. O mai bună cunoaștere a acestei părți a Europei a mers mână în mână cu interesul Casei de Austria pentru extinderea granițelor la Dunărea de Jos și spre litoralul pontic.

Hărțile din secolul al XVII-lea fac trecerea de la arta cartografică la știința modernă, prin acumularea de noi cunoștințe geografice și prin descoperirea și perfecționarea metodelor și instrumentelor moderne de reprezentare cartografică. Cu toate acestea, pentru regiunea Dunării de Jos, a litoralului pontic și a Dobrogei, aceste hărți prezintă unele deficiențe în redarea detaliilor și a distanțelor, precum și a conturului exact al granițelor. Amplasarea formelor de relief, a localităților și cursul apelor nu este foarte exactă, ceea ce arată că aceste hărți nu s-au făcut prin ridicări, ci pe baza măsurătorilor directe, prin triangulație și proiecție. Ceea ce este sigur este

¹ Andreescu 1980, 59.

faptul că după 1664 toate hărțile citate au fost desenate pe baza observațiilor făcute în teren, nu prin copierea unor lucrări cartografice mai vechi.

Key-words: cartografie, izvor istoric, interese strategice, explorare, Dunărea de Jos, Marea Neagră, Imperiul habsburgic, Casa de Austria, secolele XVI-XVII

Cuvinte cheie: cartography, historical source, strategic interests, exploration, Lower Danube, Black Sea, Habsburg Empire, House of Austria, XVI-XVII centuries

Secolul al XVI-lea a fost puternic marcat de rivalitatea habsburgo-otomană la linia Dunării și de aceea a fost firesc ca și cartografia să reflecte interesul, mai ales strategic în această perioadă, pentru cursul Inferior al Dunării și pentru țărilor riverane, în special pentru Principatele Române percepute de diplomația europeană ca entități politice distincte față de Imperiul Otoman.

Justificarea ideologică a necesității transformării Dunării de Jos în *limesul* natural al Imperiului german nu s-a făcut, în secolul al XVI-lea, doar pe calea scrierilor teoretice, care politizând ideea de Dacie romană² și a unității de neam au legitimat prezența Habsburgilor la Dunărea de Jos, ci și prin cartografie, care a trasat, de fapt, liniile strategice de acțiune ale Casei de Austria spre Marea Neagră.

La prima vedere izvoarele cartografice ar părea lipsite de o implicație ideologică sau politică, datorită realității geografice obiective pe care o au de înfățișat. Situația este însă cu totul alta, mai ales în Evul Mediu când, descrierea geografică era strict tributară nu numai cunoștințelor de moment, ci și intereselor politice și concepției celui ce alcătuia harta. Cunoștințele în domeniul geografic și cele de tehnică în cartografie nu erau standardizate. Oricum, orice hartă, chiar în epoca modernă, poate trăda convingerile politice ale autorului ei sau poate servi interesele multiple (strategice, economice) ale celui ce a comandat-o. Având în vedere toate aceste aspecte, ne-am oprit, în cele ce urmează, asupra câtorva izvoare cartografice ce arată clar interesul, sporit de la o etapă la alta, al Habsburgilor pentru regiunea gurilor Dunării și pentru bazinul pontic. Datele istorice, geografice și politice ce însoțesc asemenea hărți justifică opinia noastră că în secolul al XVI-lea cartografia, alături de scrierile propagandistice umaniste, a servit intereselor casei de Austria legate de începuturile politicii sale pontice.

² Andreescu 1980, 59.

Cea mai veche hartă ce o putem aduce mărturie pentru interesul, abia schițat în această perioadă al Habsburgilor pentru bazinul Mării Negre, este cea din 1512, elaborată de Vesconte Maggiolo³, *Atlante Nautico*.

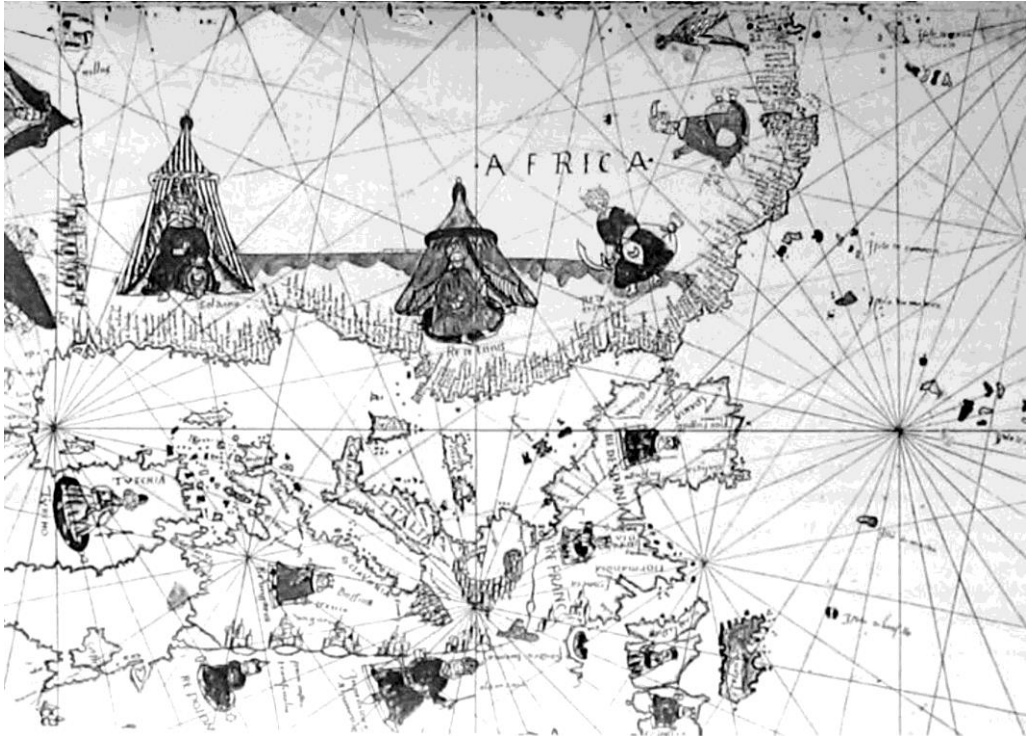

Fig. 1. Vesconte Maggiolo - *Atlante Nautico*

Atlasul alcătuit de cartograful italian, probabil de origine genoveză și înrudit cu celebrul autor de hărți din secolul al XIV-lea, Pietro Vesconte, prezintă câteva aspecte demne de luat în seamă. În ceea ce privește realitatea înfățișată de atlas, ea este cea a lumii secolului în care a trăit autorul, atlasul în *sine* fiind o culme a artei cartografice medievale tradiționale, cuprinzând hărți nautice, de tipul portulanelor medievale. De aceea, a fost foarte mult folosit în epocă de către navigatori, dar ceea ce interesează, pentru subiectul luat în discuție, este pentru cine a fost elaborat. Informația de pe foaia de titlu potrivit căreia „*Vesconte de Maiolo composuy hanc cartam in Neapole de anno domini 1.5.12 die X marcy*” atestă faptul că Vesconte Maggiolo a compus harta pentru curtea spaniolă, ceea ce este demonstrat și de amănuntele

³ *Der Seeatlas des Vesconte Maggiolo vom Jahre 1512*, 1979, (facsimil), 2 vol.

deosebit de bine notate în legătură cu țărmul european al Oceanului Atlantic și cu Mediterana. Lipsesc regiunile din Europa de Nord și Marea Baltică, ceea ce denotă clar lipsa de interes pentru această zonă, nu absența cunoștințelor. Scara folosită pentru redarea distanțelor este corectă, cu câteva mici diferențe, de ordinul zecimilor de milimetru. Interesul vădit pentru Mediterana, Italia, Franța și Spania face posibilă concluzia că acest izvor cartografic a fost comandat chiar în momentul izbucnirii conflictului hispano-habsburgo-francez (1512), când Spania, aliată cu Casa de Austria, intrau în război împotriva Franței. În acest context putem bănuși că atlasul a fost cunoscut și de către comandamentul armatelor imperiale.

În volumul II al atlasului, harta nr. 2 prezintă, ca pe o continuare firească a Mediteranei, Marea Neagră și puterile limitrofe. Interesant este că linia unificatoare între centrul Europei și bazinul pontic este cursul Dunării, prezentat rectiliniu, ca o trăsătură de unire între Imperiul german și Marea Neagră. Importanța strategică a marelui fluviu european este marcată și de faptul că de această dată reprezentarea politică primează asupra corectitudinii detaliului geografic, respectată cu grijă în cazul altor hărți. În maniera medievală, stăpânirea politică este marcată de imaginea persoanei monarhului așezat pe tron. Cu mai mult sau mai puțină exactitate sunt reprezentați următorii suverani: „împăratul Germaniei” – la izvoarele Dunării, „regele Ungariei” la sudul Dunării, Transilvania (*Seten Castra*) ca unitate distinctă ocupă nordul Dunării; „regele Poloniei” este plasat – complet incorect – la vărsarea Dunării. Mai apare „regele Cumaniei” în nordul Mării Negre și „regele Rusiei” la nord de Polonia. Interesant este că din această grupare se poate vedea importanța dată de cartograf puterilor politice din zonă și plasarea lor în contextul confruntării cu pericolul venit din răsărit - tătarii (*tartaro*) plasați dincolo de Nistru și turcii prezenți la sudul Mării Negre și pe coastele Africii. În cazul acestor „invadatori” nu se marchează decât simplu numele poporului (*turcho*, *tartaro*), fără vreun titlu protocolar. Aceași lipsă de prețuire se vedește și în cazul în care în dreptul Constantinopolului nu este marcată nici o stăpânire, deși la 1512 prezența turcilor în capitala Imperiului Bizantin era o realitate prea bine cunoscută. Omisiunea se leagă, credem noi, tocmai de nerecunoașterea legitimității acestei stăpâniri. Se observă deci, o grupare a forțelor politice chemate să joace un rol în confruntarea pentru bazinul pontic, faptul că Rusia este prezentă între aceste puteri ne face să ne gândim la alianța perfectată de Maximilian I, în 1498, cu marele cneaz al Moscovei, Ivan al III-lea, împotriva Poloniei și cu scopul de a-și facilita ascensiunea pe tronul Ungariei.

Această hartă a mării Negre și a cursului Dunării este impregnată de concepția filozofică medievală potrivit căreia lumea era împărțită între *credincioși* și *păgâni*. Hărțile prezentau această concepție marcând drept teritorii necunoscute și amenințătoare pe cele locuite de *păgâni*, plasate cât mai departe de lumea *cunoscută*,

creștină. La sfârșitul Evului Mediu cartografia era impenetrabilă încă de o mentalitate religioasă potrivit căreia „lumea nu era un fenomen economic, ci o problemă de credință”⁴. De aici așa numitele *hărți în formă de T*, care au formă circulară, tăiată de o linia meridiană, pe care se afla Donul (Tanais) și Nilul, plasate rectiliniu și în continuare. Cercul era împărțit în patru de punctele cardinale *Oriens* - răsăritul (în locul nordului convențional din hărțile de azi), *Septentrio* – nordul (în locul vestului convențional de azi) *Meridies* – sudul (în locul estului), *Occidens* – vestul (în locul sudului). În felul acesta Asia, ocupa partea de sus a cercului, în zona *Oriens*, Europa era în zona *Septentrio*, iar Africa în regiunea *Meridies*⁵. Vedem deci tendința de a roti așezarea hărții în spațiu de la nord spre est, în sensul acelor de ceasornic.

Explicația acestei năstrușnice compoziții și devieri era raportată la textul biblic, după care cei trei fii ai lui Noe au stăpânit câte un continent, iar după concepția timpului, Africa și Europa erau la un loc cât Asia⁶. Rotirea punctelor cardinale are și ea o semnificație religioasă. *Oriens* (estul) înseamnă în limba latină începutul, nașterea (de la verbul *orior-orri*). De aceea era plasat în punctul central de sus al cercului. După cum soarele răsare și merge pe boltă, tot așa a *mers* și istoria. Asia a fost leagănul civilizației, Europa îi urma, iar Africa încheia evoluția, fiind un teritoriu necunoscut, plasat dincolo de civilizație, acolo unde Soarele apunea, murea și istoria (*Occidens* vine de la verbul a ucide, *occido-occidere*). Paradisul era plasat undeva la începuturile omenirii, deci în punctul cel mai îndepărtat. Evident că acest tip de hărți, din care face parte și harta cu nr. 2 din *Atlante Nautico*, aveau doar o importanță spirituală și culturală, neavând nici o relevanță geografică. Ele reprezentau o imagine despre lume, nu o deschidere spre lume.

Este clar că Vesconte Maggiolo a folosit reprezentarea filozofică acolo unde cunoștințele sale erau mai puțin clare sau unde a prevalat o concepție politică în fața realității geografice. În ceea ce privește hărțile destinate Mării Mediterane, acestea sunt lucrate, după cum am spus, în spiritul portulanelor medievale, care se dovedeau, în ciuda unor inexactități (care în cazul de față sunt de ordinul milimetrilor), a fi destul de exacte.

În secolul al XVI-lea, hărțile de navigație au devenit din ce în ce mai precise. Concomitent cu deschiderea unor rute noi de navigație, la mari distanțe, care nu erau cunoscute navigatorilor din experiența de secole, cum se întâmpla cu Mediterana, cu linia de coastă a Atlanticului, cu Marea Nordului și cea Baltică și chiar cu Marea Neagră, a apărut nevoia imperioasă de hărți corecte. Tot mai mulți cercetători sunt de părere că aceste hărți au fost lucrate în proiecție geometrică, fie ea cilindrică –

⁴ Danièle 1988, 11.

⁵ Danièle 1988, 13.

⁶ Danièle 1988, 13.

echidistantă, fie de tip oblic - azimutal. Interesant este că precizia detaliilor liniilor de coastă ar indica faptul că se ținea seama de curbura pământului, chiar înainte ca Magellan să fi demonstrat sfericitatea globului terestru. Este cert că observațiile astronomice au evoluat în secolul al XVI-lea și de aici au putut fi corectate multe erori de amplasare și s-au îmbunătățit metodele de navigație astronomică, indispensabile mai ales în largul mării. Metoda orientării și construcției cartografice prin liniile imaginate de celebra *roză a vânturilor* a permis în secolul al XVI-lea o îmbunătățire simțitoare a cartografiei.

Gerhard Mercator (1512-1594) reprezintă unul dintre numele cele mai reprezentative în istoria cartografiei moderne⁷. Nu a fost doar un cartograf de talent, ci și un gravor la fel de talentat. După el doar Jadocus Hadius a mai îmbinat aceleași calități.

Mercator este una dintre cele mai cunoscute figuri ale geografiei Renașterii și a fost numit, ca și Abrahamus Ortelius, „Ptolemeu al secolului său”. Numele său a fost latinizat de către Kremer. Originar din Rupelmonde (Flandra), în 1535 a început studiile la Löwen. După absolvire a devenit profesor la aceeași universitate. În 1552, datorită persecuțiilor religioase care fuseseră instaurate în Țările de Jos de către autoritățile spaniole, Mercator a fugit la Duisburg, dar până la acea dată devenise deja celebru.

Cea mai însemnată parte a activității sale este legată de evoluția cunoștințelor geografice și mai ales de îmbunătățirea sistemului de desen al hărților. În 1537 harta lumii lucrată de el a adus pentru prima dată imaginea Americii de Nord separată de continentul asiatic. Mercator a pus pentru prima dată problema ruperii celor două continente, problemă care a rămas în litigiu, printre geografi, timp de 200 de ani. Din păcate din această hartă nu au mai rămas decât 2 exemplare⁸. În anul 1550 harta a fost copiată de către Antonio Salamanca și la scurt timp a fost trecut, în mod eronat, drept autor Antonio Lafeis.

În timpul șederii la Löwen și-a câștigat faima de cartograf, fiind în contact permanent cu navigatori, călători și desenatori de hărți din Portugalia. Preocuparea sa majoră a fost legată nu doar de desenarea hărților ci și de modul în care acestea pot fi cât mai ușor folosite. În acest scop a scris *Literarum Latinarum quas Italicas, cursoriaque vocant, scribendarum ratio*, un manual referitor la „legenda” hărților. Acesta a apărut în 1540 la Antwerpen. Printre principiile de alcătuire ale unei legende a fost și acela de a folosi un scris cursiv dar lizibil, plasat corespunzător în continuarea hărții pentru a putea fi ușor de descifrat. Mercator mai recomanda și renunțarea la ornamentele nefolositoare, care de multe ori ascundeau desenul hărții. Cea mai mare

⁷ Căzan 2006, 37-39.

⁸ Goss 1994, 91.

contribuție a sa la dezvoltarea cartografiei rămâne însă **proiecția**, ce îi poartă numele, ca metodă nouă de stabilire a punctelor de pe glob.

În 1554 a publicat o nouă hartă a lumii, de dimensiuni mari, precum și o *Hartă a Europei*, formată din 15 foi cu dimensiunea de câte 132 cm x 159 cm. Harta Europei aduce o imagine îmbunătățită a continentului, în ceea ce privește întinderea Mării Mediterane, de 53°, ceea ce îl apropie de dimensiunile date de Ptolemeu de 62°. Diferența față de dimensiunile actuale este doar de 1°50' și arată progresul înregistrat de cartografie. Există încă greșeli în desenarea suprafețelor nordice și estice, pentru că în acele zone nu se făcuseră încă măsurători de teren. Pentru unele zone (de exemplu Alexandria în Egipt), Mercator a folosit hărțile lui Ptolemeu, iar pentru alte zone hărțile cele mai bune ale epocii sale. Această hartă a Europei a fost foarte căutată în vremea autorului ei. În 1572, a apărut o a doua ediție, îmbunătățită cu date aduse de o expediție în Rusia. Din numeroasele exemplare publicate nu se mai păstrează azi decât câteva. Între 1558-1576, s-au vândut 808 exemplare numai în orașul Antwerpen.

Proiecția lui Mercator este în principiu o proiecție cilindrică în care lățimea și lungimea se întâlnesc într-o rețea de grile paralele. Proiecția lui Mercator a intrat încet, încet în uz, după ce a suferit câteva corecturi matematice din partea englezului Edward Wright, în 1599. Pentru a stabili poziția a 2 puncte de pe hartă se trasează o linie dreaptă care taie meridianul sub același unghi. Acest tip de proiecție a fost folosit până astăzi în hărțile de navigație⁹.

Mercator a împărțit lumea în 3 mari suprafețe de uscat, independente între ele:

- *Lumea veche* – Europa, Asia, Africa.
- *Lumea Nouă* – America de N și de S – numită *India nova*.
- un mare continent sudic *continens Australis*, numele fiind luat din Antichitate,

când a existat convingerea că în această zonă se află o mare suprafață de pământ, un fel de contragreutate a suprafeței de uscat din emisfera nordică. După părerea unor exploratori, acest continent s-ar fi întins la sud de arhipelagul malaieziezian și ar fi fost unit la vest cu Țara de Foc, descoperită de Magelan cu jumătate de secol mai devreme.

La sfârșitul vieții, în anul 1585, Mercator, în vârstă de 73 de ani, a scos la Duisburg ultimele hărți. Este vorba despre prima parte a Atlasului său, ce conține hărți referitoare la Franța, Țările de Jos și Germania. În 1589, a apărut și partea a doua, cu încă 22 de hărți despre Italia, Peninsula Balcanică și Grecia. În 1594, fiul său, Rumold, a publicat partea a III-a din *Atlantis pars altera – Geographica nova totius*

⁹ Goss 1994, 94.

*mundi*¹⁰. Se pare că prin acest proiect grandios, realizat în etape, Mercator ar fi dorit să îl concureze pe (la fel de celebrul cartograf) Abrahamus Ortelius.

Fig. 2. Gerardus (Gerhardt) Mercator, *Harta Lumii*, 1554

În secolul al XVI-lea interesele strategice ale Casei de Austria în spațiul sud-est european au devenit tot mai clar conturate și în acest context se constată o comandă constantă de hărți care să ajute Curtea de la Viena să cunoască detaliile din teritoriul râvnit. Unele sunt mai exacte, folosind probabil metodele de construcție amintite, altele sunt reluări din lucrări cartografice mai vechi, sau schițe făcute în grabă pe teren. Impresionează însă interesul pentru cursul Inferior al Dunării și pentru Marea Neagră, atât din punct de vedere geografic, cât și istoric.

Prima reprezentare directă a intereselor Habsburgilor în spațiul amintit o reprezintă harta lui Lazarus, *Tabula Hungariae ad quator latera*¹¹, elaborată în 1528. De această dată, dedicația este clară, după cum ușor de identificat este și persoana autorului. Acesta, după cum singur mărturisește, a fost secretar al „răposatului cardinal/ episcop/ de Strigoniu, Toma” (Tamas Backocs, mort la Mohács în 1526). Lazarus a desenat această hartă la comanda expresă a noului rege al Ungariei,

¹⁰ Goss 1994, 96.

¹¹ Stegena 1983, 97.

Ferdinand „infante de Spania și arhiduce de Austria”. Era firesc, deci, să-și informeze suveranul despre toate amănunțele legate de geografia și istoria teritoriilor pe care acesta le revendica. Pe două coloane, în latină și germană, Lazarus notează datele necesare justificării preluării puterii politice în zonă, chiar dacă acestea sunt ușor deformatate. În vechime, Ungaria – spune cartograful – a fost populată de cei *numiți de greci – geți sau sciți, iar de romani – daci*, apoi este menționată stăpânirea exercitată aici de romani, de migratori, de unguri, până la apariția turcilor la linia Dunării și până la cucerirea Belgradului de către aceștia.

La numai 4 ani (1532) de la harta lui Lazarus, era publicată la Anvers una dintre cele mai cunoscute hărți ale epocii, *Chorographia Transylvaniae* a lui Johannes Honterus, ilustrul reformator brașovean. Harta Transilvaniei cuprinde de această dată cele mai mici detalii¹². Având în vedere că această hartă este dedicată tot lui Ferdinand, este lesne de înțeles interesul politic, militar și economic al acestui izvor cartografic deosebit de amănunțit.

În 1544, când Ferdinand de Austria se chinuia în van să mai recupereze pe cale diplomatică Ungaria estică, transformată de turci în pašalâcul de la Buda, apărea o lucrare cu mare circulație în epocă, *Beschreibung aller Länder* sau *Cosmografia* lui Sebastian Münster (1544), reeditată în 1546, 1548 și 1550, tradusă în franceză și engleză (1552). Realizarea cartografică este modestă, fiind mai degrabă o înșiruire pe orizontală și pe verticală a teritoriilor aflate pe cursul Dunării, până la Marea Neagră. Ceea ce interesează este pledoaria pe care Münster o face indirect, dar destul de deschis, pentru drepturile Habsburgilor în zona Dunării de Jos, în dubla lor calitate de continuatori ai Imperiului Roman și de urmași ai „*teutonilor*”. „Acea parte a Traciei care se numea odinioară Getica, unde Darius fiul lui Histaspes era gata să piară, este numită astăzi Valahia după Flacii de neam roman. Căci romanii, după ce au învins pe geți și i-au distrus, au trimis acolo o colonie sub conducerea unui oarecare Flaccus de unde i s-a mai zis mai întâi Flaccia, apoi dintr-o corupție a acestui cuvânt Valahia. În sprijinul acestei opinii se invocă graiul roman care se păstrează până și acum la acest neam ... Dacii mai apoi au ocupat această țară¹³ după care a fost numită câțva timp Dacia. Acuma o stăpânesc sașii (*teuntones*), secuii și românii. Sașii, bărbați viteji, trimiși acolo din Saxonia de Carol cel Mare, sunt numiți în graiul

¹² Wessel 2004. Pentru detalii a se vedea și Günther Wessel: *Von einem, der daheim blieb, die Welt zu entdecken. Die Cosmographia des Sebastian Münster oder Wie man sich vor 500 Jahren die Welt vorstellte*, Frankfurt/Main, 2004.

¹³ Confuzia autorului: consideră pe daci cuceritorii țării, după romani. Este posibilă o suprapunere cu numele germanic pentru danezi și olandezi și deci o confuzie cu migrația germanică din secolele III-IV.

părintesc *Siebenbürger*, după cele șapte orașe în care locuiesc ... Valahia este o regiune întinsă care, începând din Transilvania se extinde până la Marea Neagră ...”¹⁴.

Din acest scurt istoric pe care-l face Sebastian Münster atrag atenția două amănunte, care deosebesc argumentația acestui autor de tiparele deja în uz: continuitatea germanilor în Transilvania este legată de epoca lui Carol cel Mare, în care realizase și acea atât de controversată *translatio imperii*, prin care se reconstitua în Occidentul Europei, Imperiul Roman, a cărui coroană o oferea Papa Leon al III-lea lui Carol cel Mare, la 25 decembrie 800; al doilea amănunt interesant este unitatea teritorial-geografică schițată de autorul care considera că Valahia se întinde din Transilvania până la Marea Neagră, ceea ce făcea de explicat dorința Habsburgilor de a-și extinde dominația politică în zonă.

Dacă luăm în considerare și explicația dată hărții ce reproducea Dacia antică – și care cuprindea Transilvania, Țara Românească, Moldova, dar și Bulgaria, Serbia și Rascia¹⁵ - este clar în ce scop se făcea, indirect, propagandă. Toate aceste teritorii apăreau în titulatura regilor maghiari din secolul al XIV-lea, ce avea să fie preluată de Habsburgi și menținută până la desființarea „Sfântului Imperiu roman de națiune germană” de către Napoleon.

Interesul pentru zona Dunării de Jos sporea și atrăgea și cartografi ce nu erau aflați în slujba Habsburgilor. În 1546, venețianul Giacomo Castaldi tipărea o hartă intitulată *Paesi Danubiani*. Dacă prezentarea este similară cu a celorlalte hărți de secol XVI, este interesant conceptul geopolitic pe care-l implica titlul de „țări dunărene”. Între aceste țări sunt cuprinse, în mod firesc, Țara Românească și Moldova¹⁶.

În 1552, încă un autor de hărți se grăbea să justifice expansiunea Habsburgilor spre Dunăre și Marea Neagră, aducând de data aceasta și o argumentație economică. Wolfgang Lazius alcătua *Hungariae Descriptio* pe care o dedica *in clyto atque invicto caesari Ferdinando, Romae, Hungariae, Bohemiae regi*¹⁷. Este de remarcat faptul că încă din 1552 Ferdinand apărea în ochii opiniei publice drept viitorul împărat, deși Carol al V-lea era departe de a ceda în fața insistențelor fratelui său de a-și asigura succesiunea imperială. Autorul explică faptul că a făcut harta la porunca „maiestății sale” și că aceasta conține informații culese din diverse surse, de la Strabon la Cuspinianus și Lazarus. Referindu-se la situația înfloritoare în care se afla odinioară acest teritoriu, deplânge ruina și distrugerile ce s-au abătut – din cauza turcilor – asupra „orașelor și locurilor” de pe vremea romanilor; la fel „oamenii și negustorii” erau expuși tuturor vicisitudinilor epocii tumultuoase în care trăiau.

¹⁴ *Călători străini* 1, 502-503.

¹⁵ *Călători străini* 1, 503.

¹⁶ Stegena 1983, 99.

¹⁷ Stegena 1983, 100.

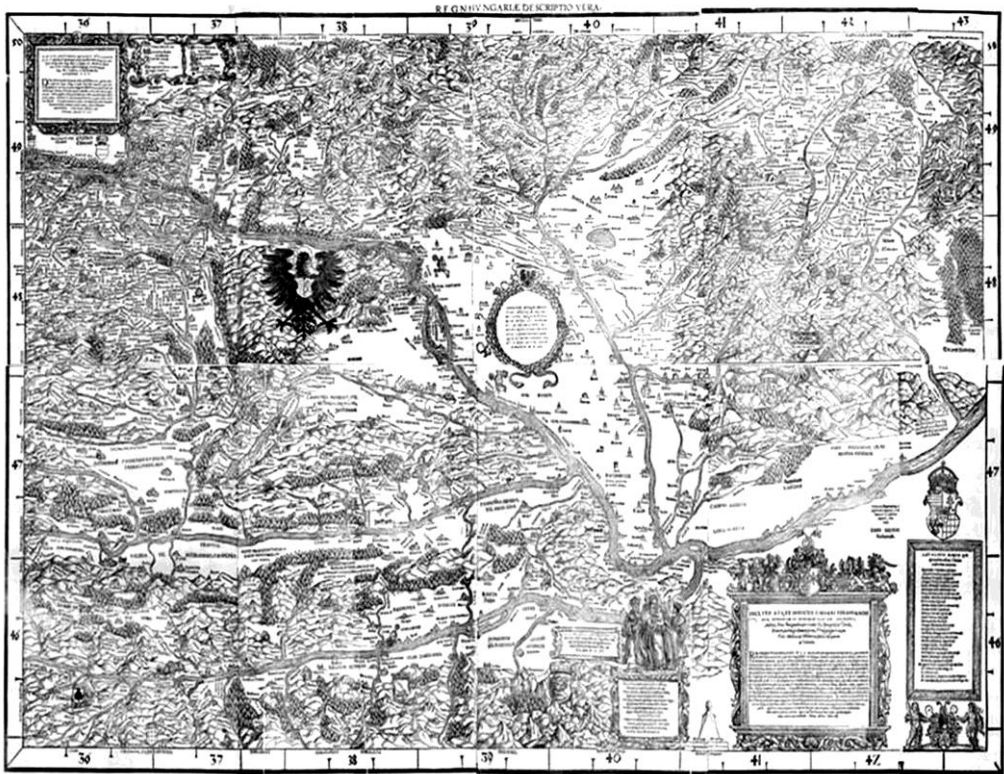

Fig. 3. Wolfgang Lazius - *Tabula Hungariae*

Activitatea cartografică a lui Wolfgang Lazius este deosebită de a autorilor secolului al XVI-lea, deoarece vehiculează câteva idei cel puțin neobișnuite, dacă nu chiar ieșite din comun. În hărțile dedicate stăpânirilor austriece, elaborate între 1545-1563¹⁸, Lazius se lansează în adevărate teorii asupra etnogenezei europene. Amintim doar teza, amplu argumentată în harta intitulată *Succesio diversarum populorum in hoc tractu terrae, quorum aliud idioma a teutonico erat*, despre originea comună iudee a tuturor popoarelor europene. Autorul emitea „avant la lettre” o adevărată *teorie antiariană* prin care demonstra că triburile iudee au sosit în Europa populând Galia, Germania, Italia, Panonia și Grecia, dând naștere principalelor popoare și grupe de limbi: germanice, latine și grecești.

În acest punct argumentele lui Lazius devin tot mai clar ancorate în realitatea politică a secolului al XVI-lea pe care dorea să o legitimizeze. Nu credem că avem de-a

¹⁸ Lazius 1906.

face cu un șir de confuzii, ci cu o acțiune dirijată pentru formarea unui curent de opinie favorabil stăpânirii Casei de Austria în centrul Europei și la Dunărea de Jos, după cum putem bănuși că pledoaria sa proiudee se datorează originii evreiești a autorului citat.

Harta *Succesio Teutonicorum populorum in hoc terrarum tractu* consideră că goții, „numiți în vechime *geți sau daci*¹⁹ locuiau la Dunăre înainte de a se constitui Imperiul lui Alexandru Macedon”. După războaiele cu Roma și retragerea aureliană, pământul Daciei a fost locuit neîntrerupt de goți sau geți, prin ramura ostrogoților. De la Dunăre, neamurile germanice s-au retras întâi spre Panonia, apoi spre Austria, de unde era firesc să revină în teritoriile matcă. Ca dovadă a legitimității acestei dorințe, autorul hărții aducea lupta dusă de împărații germani împotriva invaziei maghiare, stăvilită la Lechfeld, în 955. După aceea Habsburgii, prin Albert, Ladislau (Postumul), Maximilian și Ferdinand, au condus treburile Ungariei spre profitul țării și împotriva dușmanului comun (otomanii). În hărțile *Vetus Romani Populi in hoc Tractu administratio Respublica* și *Recens Hungarorum in hoc Tractu respublica et administratio* este menționat sistemul administrației romane în centrul Europei și în Dacia, ale cărei granițe naturale sunt clar trasate, împreună cu principalele cursuri de apă, Timiș, Mureș, Olt și Dunăre. Apoi se prezenta administrația modernă a Transilvaniei și Banatului, toate cu scopul de a se acredita ideea înglobării firești a teritoriilor extra și intra – carpatice în posesiunile patrimoniale ale lui Ferdinand de Austria, chemat să reînvie gloria romană acolo unde invazia otomană amenința să înghită sud-estul și centrul Europei.

În aceeași perioadă, Johannes Sambucus, umanist în slujba Casei de Austria, plecând de la hărțile lui Lazarus și Lazius, redesena, în 1571, o hartă a Ungariei, care prezintă o primă îmbunătățire în redarea corectă a cursului Dunării, este despre vărsarea râului Leitha, la granița de azi dintre Austria și Ungaria²⁰. În rest harta este chiar sub nivelul hărților anterioare, pentru că numele de localități sunt aproape de nerecunoscut. Harta era probabil recopiată în 1595, în primii ani ai războiului *celui lung*, cu titlul *Hungaria sampt der gantzen Donau*²¹.

Cunoașterea cursului Inferior al Dunării și a bazinului pontic nu ar fi completă fără monumentalul atlas publicat în jurul anului 1570 de Abraham Ortelius, la

¹⁹ Confuzia o făcuse prima dată Iordanes în secolul al VI-lea, în lucrarea *De origine actibusque Getarum* sau *Getica*.

²⁰ Helzmanovski 1952, 23.

²¹ Cabinetul de hărți al Bibliotecii Academiei Române (mai departe citat B.A.R.), A I 52.

Anvèrs. Numele acestei lucrări este *Theatrum orbis terrarum*²² și cuprinde cea mai amplă pledoarie geografico-politică în sprijinul ideii dominației mondiale, rezervată Casei de Austria prin cele două ramuri ale ei, Habsburgii din Spania și cei din Imperiul german, ramuri reunite prin dubla ratificare a ediției princeps, publicată în 1570. Ediția din 1590 purta aprobarea, întărită cu iscălitura proprie a împăratului Rudolf (Ratisbona-Regensburg, 22 octombrie 1576) și cea a regelui Filip al II-lea al Spaniei (Anvers, 3 februarie 1579). De la dedicația din foaia de titlu, către regele Filip “monarh al tuturor timpurilor și al imperiului cel mai vast al întregului glob”, la versurile explicative și la alcătuirea hărților se poate recunoaște aceeași concepție legată de misiunea Habsburgilor de a salva moștenirea romană care, aflată o vreme în ruină, a fost ridicată pe culmile măreției de Carol al V-lea și de urmașii săi spanioli.

*Europe, cuius viridis fastigia lambit
Pampinus, et dulci vitis secunda racemo.
(Nam colit Europe Baacchum, Bacchus colit illam)
Dextra manus szepturm gestat clavumque sinistra
Admontum spharae, caput et insigne corona
Haec reliquis Nymphis excelsior omnibus una est,
Et late, auspibus quondam victricibus armis,
Roma, tuis, inque porrexit adusque colentem
in Libyam Asiam divisosque orbe Britannos
Eius et imperium proferre Hispania nuper
Ausa, per ignotum pelagus nova regna, novosque
Invenit populos qui nunc
Novus ORBIS habetur”.*

Atlasul a fost elaborat după o concepție modernă și depășește portulanele din secolele anterioare. Harta I este un *planiglob* cu toate cunoștințele geografice ale epocii, în care se ține seama de curbura pământului, folosindu-se o proiecție sferică. Harta a II-a este destinată Europei; ceea ce interesează este că, pentru a evita orice implicații politice, țările europene sunt prezentate cu numele antice și prin unitățile administrative de bază ce le compun (ducate, marchizate, comitate etc.). Excepție fac doar Spania și Portugalia, marcate ca regate, și cărora le sunt alăturate, prin hărți corespunzătoare, toate domeniile coloniale ce le aparțineau²³.

²² Antverpianus 1570, (facsimil Florența, 1991 după ediția din 1595). În 1606 era tradus în limba engleză (*The Theatre of the whole world*).

²³ Antverpianus 1570, f. A₂ verso - A₃ recto.

Cum atlasul a fost ratificat și de împăratul Rudolf al II-lea, era firesc ca și pretențiile și interesele ramurii austriece a Habsburgilor să fie prezentate. Astfel, între țările europene sunt incluse Moldova și Țara Românească (*Walahia*), cu localitățile principale, relativ bine amplasate și corect denumite (Huși, Fălciu, Suceava plasată pe Siret, Putna, Lăpușna, Mărășești, Cetatea-Albă). Mai greu de identificat sunt localitățile din Țara Românească: Chalow (?), pe Dunăre, sau Aluata (evident undeva pe Olt).

Fig. 4. Abraham Ortelius - Harta Transilvaniei

Pentru importanța acordată țărilor române, direct legată de încercarea Habsburgilor de a ajunge la gurile Dunării, se poate face referință la o altă hartă a atlasului numită *Romaniae/ Rumeliae, quae Olim Thracia dicta, vicinarumque regionum, uti Bulagriae Syrfiae etc., descriptio*. Autorul precizează că această hartă este de fapt o preluare după cea a lui Iacobus (Giacomo) Castaldus Pedemontanus, intitulată *Orbis universalis typum magnaforma...* Fiind preluarea unei hărți din 1546 există și inexactități.

Atrage însă atenția reprezentarea a trei brațe ale Dunării (nu 2 sau 5, cum apar cu alte ocazii). Pe brațul Chilia este notat orașul Bialogorod (evident o greșită

amplasare a Cetății Albe), Licostomo se afla și el incorect plasat în zona de unificare a brațului Chilia cu Sulina de azi, iar Sfântul Gheorghe este menționat pe cel de-al treilea braț. Alături de Moldova și Țara Românească, mai apare o unitate politică distinctă, Basarabia²⁴, ce ocupă teritoriul așa numitei „Țări de Jos”, cuprinzând și zona dintre Prut și Nistru. Orașele sunt plasate aleator; este interesant încă că numele lor a fost reținut (sunt notate Tiraspol, pe Prut; Reni la nord de Galați, care și el este plasat la ramificația gurilor Dunării, alături de acestea apar Oblucița, Vaslui și Putna, relativ corect marcate).

Fig. 5. Abraham Ortelius – Harta Imperiul Otoman cu Marea Neagră și Țările Române

Cursul Dunării, fiind deviat în amonte spre sud, ajunge să străbată centrul Bulgariei, fapt pentru care orașele Țării Românești apar notate de două ori (în Bulgaria și în Valahia). Transilvania este numită Valahia interior. Toate aceste amănunte, chiar dacă eronate, arată că autorul (Iacobus Castaldus) știa multe lucruri despre țările române – care îi erau mai bine cunoscute decât Bulgaria, dar nu fusese

²⁴ Adică, regiunea stăpânită mai înainte de Basarabii din Țara Românească.

niciodată pe teren. Era însă convins de unitatea etnică și geografică a spațiului dunăreano-pontic prin reluarea permanentă a numelui de Valahia, folosit când pentru zona Moldovei, când pentru câmpia Dunării, când pentru Transilvania.

Unitatea zonei amintite revine în secțiunea rezervată hărților istorice unde, la fila S, este redată Dacia antică și Moesia, fiind alăturate toate informațiile ce au putut fi sintetizate după Strabon și Dio Cassius. Urmează o hartă amănunțită a Daciei romane și a Moesiei Inferioare, precum și amplasarea dacilor liberi, numiți „carpodaci, carpi și costoboci”. Harta Daciei re apare la fila G în cadrul Europei antice, și la fila H, înglobată Imperiului Roman, prezentat cu toate posesiunile sale tricontinentale, de la Tigrul până în Nordul Africii și în insulele Britanice.

Redarea atât de amănunțită a acestui izvor cartografic cred că vorbește de la sine despre concepția ce a prezidat la alcătuirea sa. Cele 148 de hărți sunt, în cea mai mare parte, o pledoarie pentru refacerea gloriei pierdute a Romei antice, prin intermediul Casei de Austria.

Aceeași dorință, de a reveni în hotarele istorice ale Imperiului Roman, se regăsește și în harta alcătuită în 1592, reluare a celebrei *Europa Regina*, prezentă în *Cosmographia* lui Sebastian Münster, ediția din 1570, ce prezintă sugestiv Europa ca pe o femeie al cărei cap era Spania, inima se afla la Praga, reședința preferată a împăratului Rudolf al II-lea, iar corpul acoperea toate teritoriile ce aparținuseră Romei, până la Constantinopol²⁵, inclusiv Gurile Dunării, Transilvania și Valahia, nume generic dat ambelor țări române. Deși la mare distanță în timp, se observă aceeași concepție simbolică-filozofică, ce nu dispăruse, în ciuda progreselor uriașe pe care le făcuse cartografia în secolul al XVI-lea.

*Hungariae sampt den gantzen Donau flu. Von Wien biss hinder Constantinopel im Schwartzten Mehr*²⁶, 1595, este o hartă lucrată în stilul hărților medievale, cu reprezentarea unor planuri de orașe, de altfel complet incorectă. A fost tipărită cu ocazia războiului lung. Cursul Dunării este deviat spre NE, iar cursul Prutului și cel al Nistrului sunt complet deviate spre NV. Moldova apare plasată în N, iar Țara Românească ocupă estul (numită Valachia Magna și Transalpină – în centrul României de azi). Transilvania este așezată numai în vest. Portul Galați este plasat mult în sud, Siretul vine din NV și se varsă în Dunăre. Brațele fluviului formează un lac între ele, Târgul de Floci este pe Dunăre (corespunde identificărilor actuale din teren – localitatea Vlădeni, județul Ialomița).

De la mijlocul secolului al XVI-lea până la sfârșitul secolului al XVIII-lea cartografia avea să înregistreze continuu progrese care au dus la o mai mare acuratețe în

²⁵ Harta în manuscris se află de Muzeul Mănăstirii Strahov din Praga.

²⁶ B.A.R., Harta are următoarele dimensiuni: 22x28 cm.

redare, culminând cu primele hărți topografice militare a căror corectitudine le face până astăzi cele mai importante surse pentru a reconstitui configurația geografică și toponimică.

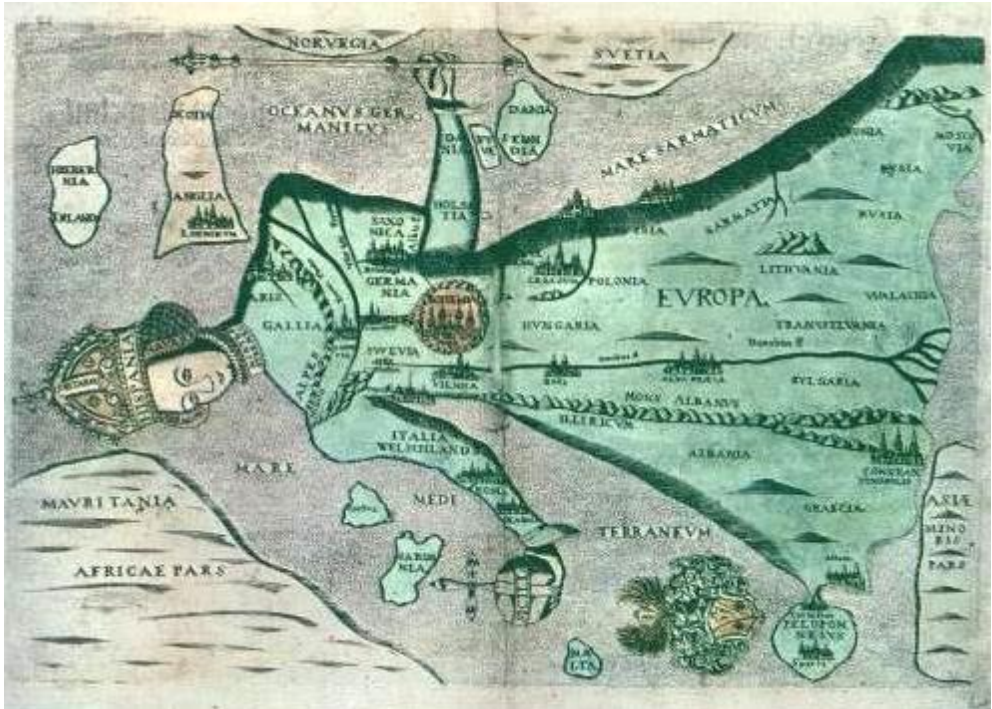

Fig. 6. *Europa Regina*

Trecerea cartografiei din registrul artistic în cel științific poate fi urmărită și în hărțile care au prezentat cursul inferior al Dunării, Dobrogea și litoralul pontic.

Principalele descoperiri în domeniul cartografiei plecau de la René Descartes (1596-1650), care a fost cel care a pus bazele geometriei analitice și a stabilit coordonatele punctelor terestre (latitudinea și longitudinea) prin măsurarea corectă a gradelor. Pentru a stabili aceste coordonate a fost însă nevoie de instrumente și de metode noi de măsurat distanțele.

Teodolitul a fost inventat încă din anul 1512 de Martin Waldseemüller, având numele de *polymetru*. Teodolitul modern a fost conceput însă în 1571 la Londra de către Leonard Digges și a fost construit în 1573 de către Humphrey Cole. Jesse Ramsden (1735-1800) a construit la Halifax cel mai celebru teodolit. În anul 1763 acesta a găsit soluția pentru a măsura cu mai mare precizie unghiurile. Aparatul cântărea însă 90,72 kg, de aceea el a necesitat să fie îmbunătățit și astfel în 1784

teodolitului i s-a construit un inel orizontal cu un diametru de 1 m, împărțit în sectoare de unghiuri de 10 grade. Aparatul mai avea 2 microscopie rotative, pentru citirea unghiurilor până la o zecime de secundă, și un vizor mobil. Acest teodolit se transporta cu trăsura, dar se poate spune despre el că este strămoșul aparatului modern²⁷.

Cronometrul se leagă de marile schimbări ce au avut loc în știință în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Descoperirile lui Isaac Newton (1643-1727) în matematică și astronomie au fost puse în practică. Mișcările planetelor și ale Pământului au putut fi corect calculate, precum și distanțele dintre puncte aflate pe o hartă; datorită metodei newtoniene, aproximația a putut fi mai mică de 1 grad. Pornind de la aceste noi metode de calcul, Robert Hooke (1635-1703), matematician și astronom, a construit primul cronometru portabil, folosit pentru navigație, cu ajutorul căruia se putea stabili drumul exact spre orice port. În 1678, a formulat teoria *Tensiunii proporționale cu forța*, care demonstrează că forța pe care o exercită un resort este proporțională cu forța cu care a fost comprimat. Pe acest principiu a fost construit primul cronometru în 1656, dar acesta a funcționat însă nu pe baza unui resort, ci a unui pendul. Din această cauză, pe timp de mare agitată, cronometrul nu putea să fie folosit, pentru că fie se oprea, fie mergea neregulat. De aceea savantul englez John Harrison (1693-1776) și-a petrecut viața în căutarea soluției pentru un ceasornic perfect. A reușit să construiască un ceas cu pendul care 14 ani nu a rămas în urmă nici măcar o secundă²⁸. În 1735, s-a construit primul ceas întrebuițat în navigație, dar el cântărea 72 de livre²⁹ și consta din 2 ceasuri așezate față în față pe aceeași suprafață de metal. Dacă unul era influențat de mișcarea navei, cel de-al doilea îl corecta. În 1736 a fost probat pe mare și s-a constatat că în calculul distanțelor cu ajutorul cronometrului s-a putut obține o aproximație care să nu depășească 1 grad (ceea ce reprezintă în realitate cca 26 de mile).

Cronometrul lui Harrison a fost însă foarte greu, cea mai ușoară variantă, construită în 1746 cântărea 4,5 kg. În 1757 a fost conceput un al patrulea prototip, mult mai mic, asemănător unui ceas de buzunar, care avea 12,5 cm. Se lucrase la el o jumătate de secol. Pentru acest prototip Harrison a primit în 1761 o recompensă din partea Academiei Regale, constând într-un premiu de 20.000 de lire sterline, care nu au ajuns însă la destinatar decât în 1770.

Triangulația a fost o altă metodă de măsurare care a inovat cartografia și a fost concepută în secolul al XVI-lea. Primul care a folosit-o a fost Gemma Frisius, care a publicat în 1533, *Libellus de locorum describendorum ratione*. Aproape 20 de ani mai

²⁷ Goss 1994, 183.

²⁸ Goss 1994, 180.

²⁹ O livră corespunde cu 456 de grame.

târziu Sebastian Münster, în *Cosmographia universalis*, a lucrat harta Imperiului german prin triangulație. Prin triangulație se măsoară o așa numită linie de plecare, ce devine bază pentru o construcție imaginară triunghiulară, în vârful căreia se află punctul căutat. Toate distanțele pot fi atunci corect calculate pe baza trigonometriei. Ca punct de reper se pot folosi orice repere înalte, construcții sau arbori. În felul acesta construcția triunghiulară se poate prelungi până departe (în vârful triunghiului se află punctul de reper, iar la bază stă observatorul)³⁰.

Școala austriacă de cartografie s-a dezvoltat mai ales în secolul al XVIII-lea, dar interesul marcat al puterii politice a făcut ca să fie comandate hărți asupra spațiului danubiano-pontic în toate marile ateliere ale epocii. Au fost preferate mai ales cele dezvoltate în provinciile imperiului, între care Flandra rămâne în tot secolul al XVII-lea pe primul loc. Tânărul stat, ieșit din Țările de Jos habsburgice, Olanda, a fost de asemenea un promotor al cartografiei științifice și un pioner la hărților de navigație spre teritoriile puțin cunoscute europenilor, cum au fost cele două Americi, Extremul Orient, Oceania și Australia.

Hărțile olandeze: În primele trei sferturi ale secolului al XVII-lea Habsburgii au avut de făcut față altor priorități politice. Practic, confruntarea veacului al XVI-lea dintre Habsburgi și Înalta Poartă se încheia în 1606, la Zstiva-Török. Treptat, în comerțul levantin intervin olandezii, care erau, fără îndoială, cei mai încercați navigatori ai epocii lor. Nici englezii, nici francezii, ce primiseră privilegiile comerciale și de navigație din prima jumătate a secolului al XVI-lea, nu au reușit să dispună de hărți de navigație la înălțimea celor olandeze.

Între reprezentările școlii de cartografie olandeză putem înscrie și pe cartografii flamanzii, care și-au tipărit lucrările la Amsterdam. Între 1619 și 1663-1664 doi flamanzi, tată și fiu, Guillaume și Johann Bleauw au fost printre cei mai vestiți cartografi și topografi ai epocii lor, desenând hărți și construind globuri pământeste³¹. Cei doi au desenat și au publicat, în lucrările lor de geografie generală, câteva hărți dedicate special spațiului românesc³². Aceste hărți au văzut lumina tiparului la Amsterdam și după traducerea lor în franceză, germană și olandeză demonstrează că bazinul pontic și cursul inferior al Dunării devenise o preocupare pentru puterile europene, mai ales pentru tânărul stat Olanda³³. Spațiul românesc este subsumat numelui de *Walachia* și este impresionantă acuratețea detaliilor geografice pentru gurile Dunării și litoralul pontic. Majoritatea au fost strânse în imensul atlas de 14 volume intitulat *Theatrum Mundi*.

³⁰ Goss 1994, 184.

³¹ Bleauw 1619; Bleauw 1642; Bleauw 1664.

³² B.A.R., *Cabinetul de hărți*; H1537 CXLI 53, H1538 CXLI 54.

³³ Pentru detalii vezi Cernovodeanu 2002, 67-82.

În aceeași perioadă și cartografiile francezi se ocupă de spațiul românesc. Menționăm între aceștia pe Pierre Duvall, Nicolas Sanson, Hubert Jaillot, Nicolas de Fer sau Guillaume de l'Isle. Între aceștia, atrage atenția Nicolas Sanson, consilierul lui Ludovic al XIII-lea.

Revenind la cartografia olandeză propriu zisă, ea este de o corectitudine care a fost atinsă mult mai târziu de hărțile austriece. Interesul pentru spațiul românesc devine tot mai pregnant în secolul al XVII-lea, iar la mijlocul secolului al XVII-lea cei mai interesați se arată a fi geograful olandez Cornelius și Justus Dankerts, Ioannes Janssonius³⁴, frații Reiner și Josua Ottens³⁵ ale căror hărți, pentru teritoriile de la Carpați până la Marea Neagră și Dunăre, rămân de referință prin exactitate și detaliu, până în secolul al XVIII-lea când se dezvoltă o cartografie austriacă dedicată exclusiv cursului Dunării, litoralului pontic și principatelor române. De menționat faptul că tot mai des în aceste hărți teritoriul dintre Prut și Nistru este marcat pe hartă cu numele de *Bessarabia*. Acest denumire apare chiar în numele hărții lui Justus Dankerts, *Regni Hungariae et Moree ... Transylvaniae, Walachiae, Moldaviae, Bessarabiae, Bosniae ... Danubii fluminis*³⁶. Basarabia, ca teritoriu al Moldovei, aflat la nordul Gurilor Dunării și pe litoralul pontic, apare și în harta din 1649, intitulată *Danubius fluvius Europae maximus, a fontibus ad Ostia cum omnibus fluminibus ab utrosque latere in illum fluentibus*. Acest lucru era perfect normal pentru că deja din 1674 la Chilia se afla un consul olandez ce veghea asupra comerțului dunărean și din vestul Mării Negre, precum și asupra importurilor din Moldova³⁷.

Hărțile germane: Folosind informațiile geografice și topografice preluate de la școala olandeză de cartografie, ce dezvoltase la Amsterdam o adevărată industrie a elaborării și publicării de hărți, autori germani răspund interesului politic al vremii în ceea ce privea cunoașterea Balcanilor și a spațiului românesc. În 1629 învățatul german Philip Cluverius își însoțește lucrarea *Introductio in universam geographiam tam veterem quam novam* (tipărită în 1683 la Amsterdam) cu mai multe hărți, între care *Daciarum Moesiarumque vetus descriptio*. Cu această ocazie autorul readuce în atenția cititorilor săi vechea provincie Dacia, cu granițele fixate de Ptolemeios, înaintea cucerii romane. Pe această hartă sunt marcate provinciile intrate în componența Imperiului Roman: *Dacia Mediteranea quae Patzinacae Scyтарum gens <erat>, Dacia*

³⁴ B.A.R., *Cabinetul de hărți*, harta Imperiului Otoman, a Țărilor Române și a cursului Dunării, H.809 DXVII 64; *Turcicum Imperium* - H.2066 DLXI 7 și *Trasylovaniae* - DLXI 6.

³⁵ B.A.R., *Exactissima totius Danubii Fluvii Tabula et minores in eum influens fluvii*, H.3868 DCXIX 4.

³⁶ Popescu-Spinei 1987, 275.

³⁷ Cernovodeanu 2002, p.78.

Ripensis, Dacia Alpestris. În acest context, marchează și *Gepidia*, pentru a amplasa locul invaziilor germanice în zonă³⁸.

Fig. 7. Philip Culverius - *Daciarum Moesiarumque vetus descriptio*

Pentru secolul al XVII-lea, cea mai reprezentativă figură de cartograf german rămâne Nicolaus Vierscher (Viesscher) care publica, în 1640, *Exactissima Tabula qua ...Danubii Fluvii pars inferior a Belgrado urbe usque ad eius Ostia...*³⁹. Concepția politică a autorului, și eventual a celui ce a comandat harta, este clară. În explicațiile date hărții Țara Românească și Moldova sunt numite *părți adiacenteale* Transilvaniei, iar când menționează populația Transilvaniei îi numește pe români pe primul loc, după care urmează în ordine, moldovenii, secuii, sașii și ungurii. Nu știm dacă această însușire a fost dictată de preponderența numărului respectivei populații sau de prezența ei pe o

³⁸ Popescu-Spinei 1987, 225.

³⁹ B.A.R., *Cabinetul de Hărți*, H.1540 CXLI 56 și H 1540 CXLI 57.

arie de răspândire înscrisă de la est la vest. Având în vedere menționarea românilor pe primul loc credem că ambele premize au stat la baza enumerării de mai sus. În continuare se poate preciza că Nicolaus Vierscher acorda o mare importanță Dobrogei unde plasează cu multă exactitate Valea Carasu și Cernavoda (numită *Lago Carasu*) De asemenea, orașul București este amplasat corect, cu mențiunea pădurii din jur⁴⁰.

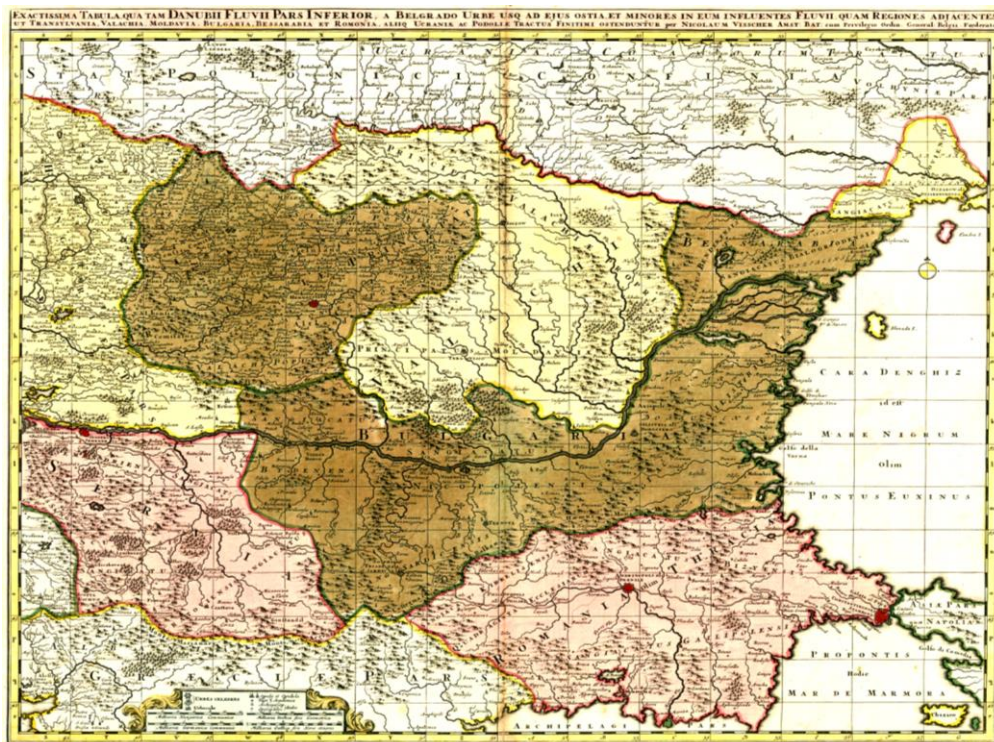

Fig. 8. Nicolaus Vierscher - *Danubii Fluvii pars inferior a Belgrado urbe usque ad eius Ostia*, ediția apărută la Amsterdam în 1700

Nici secolul al XVII-lea nu este lipsit de argumentări livrești prin care să se demonstreze drepturile Habsburgilor și, în general, ale germanilor în spațiul românesc. Cele două argumente folosite erau fie cel istoric, al continuității dacoromane, ce îngloba firesc teritoriul *vechii Dacii*, în Imperiul Roman moștenit de națiunea germană și condus de Casa de Austria, fie cel al *continuității etnice germane*, argument introdus încă din secolul al XVI-lea de Wolfgang Lazius.

Printre cei care au susținut continuitatea romană se disting nume cunoscute de umaniști germani ca Christoph Hartknoch (1644-1687) și Georg Kreckwitz. Pentru

⁴⁰ Popescu-Spinei 1987, 231.

primul, românii erau urmașii dacilor, stăpâniți odinioară de Imperiul Roman. După retragerea administrației romane unii dintre aceștia au migrat până la Marea Baltică și s-au așezat în Lituania și în Prusia. Krekwitz revenea însă la argumentele lingvistice pentru a demonstra romanitatea românilor și continuitatea lor pe teritoriul anticei Dacii⁴¹. Interesele politice, strategice și economice au impus în cele din urmă direcțiile politicii răsăritene duse de Habsburgi în secolul al XVIII-lea și au stabilit un nou echilibru la linia Dunării, după pacea de la Carlowitz. Din primele trei pătrimi de veac ale secolului al XVII-lea nu au rămas prea multe izvoare cartografice, semn că interesul nu a fost prea mare, dar ultimele decenii au readus spațiul Europei de sud-est în atenția Curții de la Viena și reaprinderea visului pontic. În arhivele din Karlsruhe s-a păstrat o bogată colecție de hărți militare între care apare semnalată o hartă a cursului Dunării de la Vârciorova până la Orșova, datată 1639, având ca autor un italian - Giovanni Morando Visconti⁴². Cum același personaj se pare că a fost detașat ca *inginer* topograf pe lângă Marsigli, credem că harta este greșit datată la înregistrare și că anul corect este 1689, an în care Morando a mai ridicat câteva hărți. Din păcate, nu putem să ne pronunțăm cu exactitate până când nu vedem harta în cauză⁴³. Totul pledează însă pentru anul 1689: anii de viață ai lui Giovanni Morando și contextul politic din anii '30 ai secolului al XVII-lea, care nu se potrivesc cu o expansiune austriacă în zonă, ci cu o perioadă de recul.

În 1664, la puțin timp după reizbucnirea ostilităților între Habsburgi și otomani, Emanuel Strenglin desena harta *Nova et accurata totius Hungariae descriptio cum adiacentibus regionibus videlicet Transylvania, Sclavonia et Croatia*⁴⁴.

Confruntarea pentru hegemonie în Europa centrală și de sud-est cu Imperiul Otoman avea să încline, pentru prima dată balanța în favoarea imperialilor prin pacea de la Carlowitz, ce aducea definitiv Ungaria și Transilvania sub controlul Habsburgilor. Din acel moment a reînviat, cu toată forța, interesul strategic pentru întregul spațiu românesc, pentru Dunăre și Marea Neagră, numai că în secolul al

⁴¹ Armbruster 1972, 166-168.

⁴² *Inventar der handgezeichneten Karten und Pläne zur europäischen Kriegsgeschichte des 16. – 19. Jahrhunderts im Generallandesarchiv Karlsruhe*, 1971.

⁴³ Inventarul citat mai sus este un instrument de lucru mai mult decât necesar pentru tema pe care o dezbatem. Este însă insuficient pentru că nu prezintă decât scurte regeste și nu este însoțit decât de o ilustrație modestă. Importanța lui este, însă, foarte mare pentru că am reușit să identificăm hărți necunoscute istoriografiei românești și austriece referitoare la cursul Dunării și emaneate din spațiul german, după care am putut deduce că în activitatea sa contele Marsigli a fost însoțit de acest inginer italian, Morando, care a desenat o bună parte din hărțile care se vor regăsi în atlasul publicat de Marsigli în 1726.

⁴⁴ *Inventar der handgezeichneten Karten ...*, 215

XVIII-lea Casa de Austria nu a putut profita singură de declinul lent al Imperiului otoman, ci s-a văzut concurată de o nouă putere răsăriteană, Rusia.

Fig. 9. Emanuel Strenglin - *Nova et accurata totius Hungariae descriptio*

În anul celui de-al II-lea asediu al Vienei (1683), Sigismund Betulius publica, la Nürnberg, o hartă a Europei, având drept punct central de reper cursul Dunării și vărsarea fluviului în Marea Neagră. Betulius prelua informații dintr-o hartă apărută în anul 1649, inclusiv o parte din titlul acesteia (*Danubius fluviorum Princeps ... a fonte ad ostia ex variis historicum et geographorum monumentis*). Completarea referitoare la detaliile istorice și geografice conținute de noua reprezentare cartografică arată clar obiectivul strategic și politic urmărit de autor și, implicit, de suveranii Imperiului german. Legenda hărții, alcătuită ca un scurt text moralizator, îi îndemna pe împărat și pe toți principii creștini la recuperarea *ambelor maluri ale Dunării*, până la vărsare, pentru a scăpa atâtea creștini de *tirania* turcilor. Împăratul, regii și principii creștini erau chemați să readucă Dunărea la vechea ei faimă și să pună capăt „numelui de plâns”, Istru, cu care turcii au botezat partea inferioară a Dunării, spune autorul hărții. Mai departe el făcea apel la credința, faima și curajul celor care s-ar fi cuvenit să îi scape pe creștini și țările supuse „jugului” otoman, care smulsese Europei „atâtea pământuri”. De aceea, toți cei invocați aveau datoria față de urmașii lor să readucă Creștinătății „regatele, provinciile și orașele”, să scape religia de tiranie, „artele liberale de barbarie”, pe creștini din „închisori, de la plug și de la galere” pentru ca ambele maluri ale Dunării să revină în stăpânirea creștinilor. Dacă acest lucru s-ar fi întâmplat, el ar fi fost opera papei Leon al IX-lea și al împăratului

Leopold I (*"Huc animos! Gloriosissime Imperator,/ Potentissimi Reges,/ Serenissimi Princeps ac proceres Christiani!! Fallor AN DUBIUS nunc DANUBIUS quo se vertat,/ ad vos respicit./ Hactenus, qua Ister, Turcicus audiit,/ misere Binominis:/ Vos obstestatur, ope vestra ut posthac/ audiat une nomine Christianus. Fidem, Fortunam, Fortitudinem Vestram implorat;/ immitis sub Barbaro aerumnae pertaessus,/ sub mite Christi jugum postliminie redire gestit./ Tantum terrarum Turca Christe Vestro eripuit, Christiani! Quod Vestrum est repetite Posteris Vestros in interum restituite. Sit Vobis labor omnibus idem:/ Regna Provincias, Urbes recuperare. Religionem sub Tyranide, Artes liberales sub Barbarie,/ Christiano in Carcere, ad aratrum, ad remes,/ misere germentes redimere:/ Utramquam Danubii ripam Chirste adserere./ Sic vincat, ope Leonum, invictissimus Leopoldus,/ Faxit Deus Homo Christus!"*)⁴⁵.

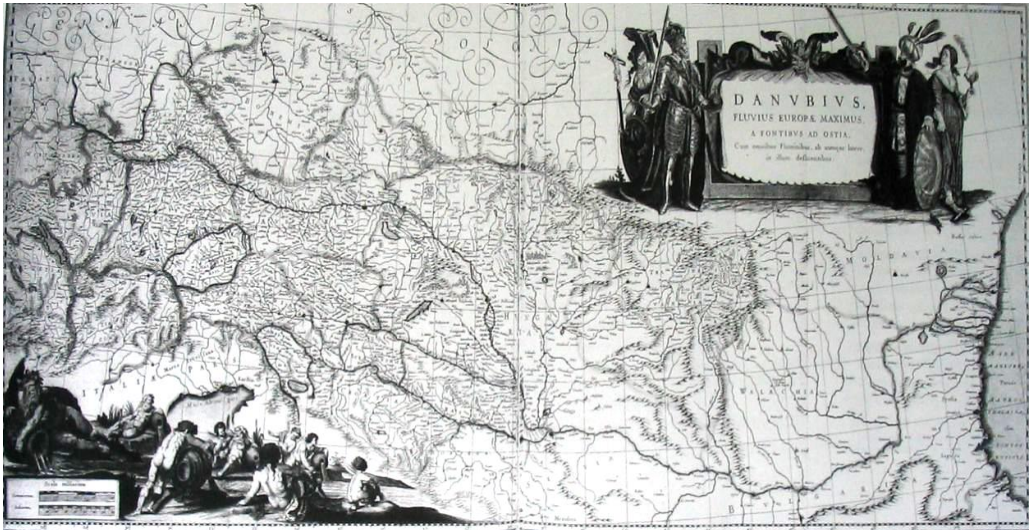

Fig. 10. Sigismund Betulius - *Danubius fluviorum Princeps*

Această lungă legendă ce însoțea harta din 1683 arată clar redeschiderea interesului Casei de Austria pentru politica pontică, inaugurată încă din secolul al XVI-lea de Ferdinand de Austria. Dacă în secolul al XVII-lea *Războiul de 30 de ani* a canalizat forțele Imperiului german în confruntarea europeană, diminuând interesul pentru Marea Neagră, după 1683, Habsburgii revin în forță pe cursul mijlociu și inferior al Dunării, aducând până în 1700 Transilvania în stăpânirea Casei de Austria, între posesiunile patrimoniale. Se încheia o confruntare de aproape două secole și, în același timp, se deschidea un nou focar de conflict pentru stăpânirea Gurilor Dunării și ieșirea la Marea Neagră. Harta lui Sigismund Betullius relua argumentația umanistă

⁴⁵ Bayerische Staatsbibliothek, *Kartensammlung, Mapp II, 80 d.*

a secolului al XVI-lea prin care Busbecq ceruse apărarea „fraților” greci, iar Antonio Veráncsis dorise ca principii creștini să împiedice „pătrunderea Istrului” în Germania⁴⁶.

Revenind la izvoarele cartografice referitoare la cursul Dunării și litoralul pontic în secolul al XVII-lea putem conchide că ele se află, în majoritatea cazurilor, în Atlase. În această perioadă hărțile vehiculate în lumea germană nu au doar autori din acest spațiu. Autorilor flamanzi li s-au comandat hărți, iar cartografia olandeză a reprezentat un model și o sursă de inspirație pentru hărțile publicate în Imperiul german în secolul al XVII-lea. În toată această perioadă există doar un singur cartograf austriac, Georg Mathäus Vischer, care, în cea de-a doua jumătate a secolului XVII desena primele hărți bazate pe măsurători exacte, făcute în teren, asupra cursului superior și mijlociu al Dunării, inserat în chip firesc în cartografierea provinciilor austriece Oberösterreich (1669) și Niederösterreich (1670)⁴⁷.

După asediul Vienei este un adevărat *boom* al hărților referitoare la cursul Inferior al Dunării. În 1689, Giovanni Morando, inginerul italian citat mai sus, alcătuia mai multe hărți al căror cuprins ne arată că acesta a lucrat înainte sau împreună cu contele Luigi Marsigli, cel căruia i se datorează prima ridicare topografică a cursului Dunării de la Viena la Jantra. Lui Morando îi aparține o hartă a cursului Dunării între Orșova și Brza Palanka (*Balankourza* în text), în care sunt notate pădurile, fortărețele otomane de pe insulele Dunării, căile de acces terestre și munții⁴⁸. Tot Morando este autorul a două hărți ale regiunilor cuprinse între Balcani, Țara Românească, Bulgaria, Serbia, Bosnia, Dalmația, Ungaria de sud, dintre care una nu este semnată, dar îi aparține în mod cert pentru că se continuă cu cea de a doua, semnată. Anul în care au fost desenate este același 1689. În prima hartă punctele de reper date sunt Salonic și Brăila, iar desenul se oprește asupra detaliilor menționate și în harta anterioară. În același an, 1689 Luigi Marsigli își concretiza măsurătorile prin schița numită *Ein kleiner Abriss von den Brücken unterhalb Portaferra alwo Ihro Durchleucht die Donau passiert*⁴⁹. Această schiță este una dintre singurele păstrate din perioada de început a explorărilor geografice pe care le-a făcut Marsigli în zona Dunării de Jos. Având în vedere că există părerea, îndeobște acceptată, că până în 1726, Atlasul lui Marsigli nu a fost cunoscut, este cu atât mai important faptul că aceste prime ridicări cartografice s-au păstrat pentru că ele demonstrează că Marsigli a folosit hărțile lui Morando și se pot urmări etapele în care însuși Marsigli a lucrat la atlasul său.

⁴⁶ Reamintim că Istru era numită porțiunea controlată de turci, pe cursul Dunării.

⁴⁷ Popescu-Spinei 1987, 27.

⁴⁸ *Inventar der handgezeichneten Karten...*, 220.

⁴⁹ *Inventar der handgezeichneten Karten...*, 252.

Fig. 11. Ferdinando Marsigli – Marea neagră și cursul inferior al Dunării

Referitor la activitatea lui Marsigli și la interesul său pentru cursul Inferior al Dunării și pentru litoralul pontic, descoperirea făcută de către Babinger, în 1955, în Biblioteca Universității din Bologna, aruncă o lumină nouă asupra modului în care geograful bolonez a lucrat la atlasul amintit. La moartea sa, în 1730, Marsigli și-a lăsat întreaga bibliotecă Universității din orașul natal. Printre numeroasele lucrări donate se afla și un atlas provenit din Imperiul Otoman⁵⁰. Titlul în limba arabă arată că este vorba despre descrierea traseelor maritime din Marea Mediterană și din Marea Neagră⁵¹.

Hărțile atlasului au înscris numai numele localităților, fără alte referiri geografice, foaia de titlu este urmată de o listă corectă a tuturor porturilor și *de un manual de navigație*. Litoralul pontic este descris de la est la vest, în sensul invers acelor de ceasornic, adică trecând prin nord, până la Istanbul, punctul de trecere din Marea Neagră în Marea Mediterană. Urmează coasta anatoliană, arhipelagul grecesc, Marea Egee, Marea Adriatică, cu Dalmația și Veneția, coasta vestică a Italiei, inclusiv

⁵⁰ Kissling 1966, VII-VIII.

⁵¹ Titlul lucrării este: *Aceasta este cartea numelui Mării Negre și Albe*.

cu Roma. Ultimele hărți se referă la Marsilia, coasta Spaniei, la nordul Africii, Egiptul, Creta și Santorino⁵².

Atlasul, sau mai degrabă *portulanul* lui Sejjid Nūh, devenit binecunoscut de peste patru decenii, cuprinde date care arată că a fost un instrument de lucru prețios pentru Marsigli, care preia multe informații din acest atlas.

Există și hărți dedicate Gurilor Dunării, din păcate fără legendă, dar cu *roza vânturilor* ce marchează direcția curenților. Sunt notate și adâncimile minime și maxime. După traducerea numelui celui ce a făcut hartă este vorba despre un căpitan de vas (*sejjid*) al cărui prenume, mai puțin obișnuit Nūh (*Noe*), întărește opinia că avem de-a face cu un creștin renegat, mai mult ca sigur italian, după modul amănunțit în care descria nu numai regiunea de coastă, ci și pe cea din interiorul Peninsulei Italice. Există și opinia că avem de-a face cu o compilație, sau chiar o copie, a hărților lăste în secolul al XVI-lea de către vestitul corsar Piri Reis. Oricum ar sta lucrurile, atlasul în cauză a fost desenat în secolul al XVII-lea. Data probabilă la care a fost alcătuit este plasată între 1648-1650, pentru că se fac referiri la domnia lui Mehmet al IV-lea, dar se menționează că autorul era în plină activitate în timpul domniei sultanilor Murad al IV-lea (1623-1640) și Ibrahim I (1640-1648)⁵³. Având în vedere cât de puțin era cunoscută cartografia otomană în lumea occidentală și cât de greu se putea procura un asemenea portulan, este posibil ca acest atlas să fi ajuns în posesia lui Marisgli între 1691-1692, cât s-a aflat în misiune oficială în Imperiul Otoman, sau chiar în timpul negocierilor de la Carlowitz.

Habsburgii nu au fost interesați doar de propriul teatru de război, ci și de confruntările dintre Rusia și Imperiul Otoman. Astfel, în 1696, Ernst Friedrich baron von Borgsdorff, cu gradul de *inginer imperial* (topograf se înțelege), alcătuiă *Bellagerung der Stadt Asoff am Fluss Tais (Don) anno Cristi 1696*, în care descria fortificațiile, direcțiile de atac ale flotei ruse și efectivele acesteia⁵⁴.

În concluzie cartografia din secolul al XVI-lea trebuie descifrată în primul rând în cheie politică și simbolică, având mari aproximații în redarea unor spații puțin cunoscute. O asemenea zonă a fost și sud-estul Europei care, deși nu se afla în Lumea Nouă, ci în imediata vecinătate a Imperiului Habsburgic, abia acum începea să fie corect reprezentată. O mai bună cunoaștere a acestei părți a Europei a mers mână în mână cu interesul Casei de Austria pentru extinderea granițelor la Dunărea de Jos și spre litoralul pontic.

⁵² Kissling 1966, VIII.

⁵³ Kissling 1966, XI-XVI.

⁵⁴ Kissling 1966, 183.

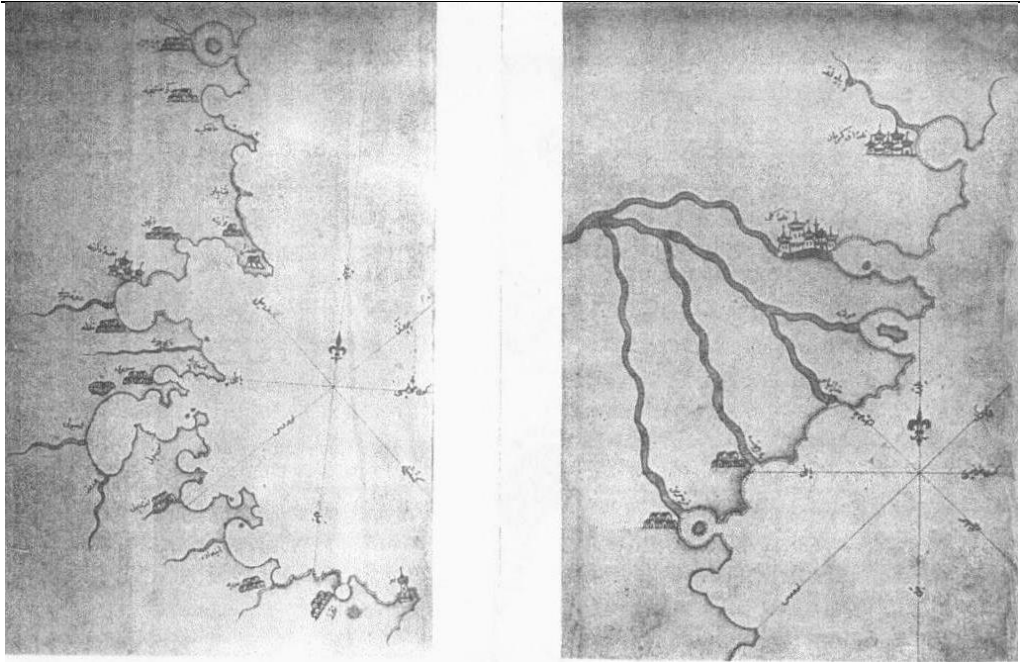

Fig. 12. Gurile Dunării și Marea Neagră în "Portulanul" lui Sejjid Nüh

Hărțile din secolul al XVII-lea fac trecerea de la arta cartografică la știința modernă, prin acumularea de noi cunoștințe geografice și prin descoperirea și perfecționarea metodelor și instrumentelor moderne de reprezentare cartografică. Cu toate acestea, pentru regiunea Dunării de Jos, a litoralului pontic și a Dobrogei, aceste hărți prezintă unele deficiențe în redarea detaliilor și a distanțelor, precum și a conturului exact al granițelor. Amplasarea formelor de relief, a localităților și cursul apelor nu este foarte exactă, ceea ce arată că aceste hărți nu s-au făcut prin ridicări, ci pe baza măsurărilor directe, prin triangulație și proiecție.

Ce este sigur este faptul că după 1664 toate hărțile citate au fost desenate pe baza observațiilor făcute în teren, nu prin copierea unor lucrări cartografice mai vechi.

Bibliografie

I. Izvoare

Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Hărți

A I 52

H1537 CXLI 53

H1538 CXLI 54

Harta Imperiului Otoman, a Țărilor Române și a cursului Dunării, H.809 DXVII 64

Turcicum Imperium - H. 2066 DLXI 7

Trasyilvaniae - DLXI 6,

H.1540 CXLI 56

H 1540 CXLI 57

Exactissima totius Danubii Fluvii Tabula et minores in eum influens fluvii, H.3868 DCXIX 4.

Bayerische Staatsbibliothek, *Kartensammlung, Mapp II, 80 d.*

II. Documente publicate

Călători străini 1 - Călători străini despre țările române, 1968, I, București.

Inventar der handgezeichneten Karten und Pläne zur europäischen Kriegsgeschichte des 16. – 19. Jahrhunderts im Generallandesarchiv Karlsruhe, 1971, Stuttgart.

III. Lucrări speciale

Andreescu, Șt. 1980, *Restitutio Daciae*, I, București.

Antverpianus, A.O. 1570, *Theatrum orbis terrarum*, ediția princeps Anvers (facsimil Florența, 1991 după ediția din 1595)

Armbruster, A. 1972, *Romanitatea Românilor - istoria unei idei*, București.

Bleauw, G. 1619, *Theatrum orbium*, Amsterdam.

Bleauw, G. 1642, *Usages des globes et sphères celeste et terrestres*, Amsterdam.

Bleauw, J. 1664, *Atlas Maior sive cosmographia Blaviana*, Amsterdam.

Căzan, I. 2006, *Interese strategice austriece la Dunărea de Jos. Navigație, comerț și strategie*, București.

Cernovodeanu, P. 2002, *Contribuții de istorie românească și universală*, Aalborg.

Danièle, M. 1988, *Die Fremde in den deutschsprachigen Reiseberichten des Spätmittelalters*, Innsbruck

Der Seeatlas des Vesconte Maggiolo vom Jahre 1512, 1979, (facsimil), 2 vol, Zurich.

Goss, J. 1994, *Kartenkunst. Die Geschichte der Kartographie*, Braunschweig.

-
- Helzmanovski, H. 1952, *Die entwicklung des Darstellung des Donaulaufers bis zum Eisernen Tor in der Kartographie Österreichs*, lucrare de doctorat susținută la Universitatea din Viena.
- Kissling, H.S. 1966, *Der See atlas des Sjjid Nüh*, în *Beiträge zur Kenninis Südosteuropasund des Nahen Orients*, I, München.
- Lazius, W. 1906, *Karten der Österreichischen Lande und des Königreichs Ungarn aus den Jahren 1545-1563*, Innsbruck.
- Popescu-Spinei, M. 1987, *Rumänien in seinen geographischen Quellen. Von Altertums an die Schwelle unseres Jahrhundert*, Wiesbaden.
- Stegena, L. 1983, *Térképtörténet*, Budapest.
- Wessel, G. 2004, *Von einem, der daheim blieb, die Welt zu entdecken. Die Cosmographia des Sebastian Münster oder Wie man sich vor 500 Jahren die Welt vorstellte*, Frankfurt/Main.

ELEMENTE DE URBANISM ÎN DOBROGEA OTOMANĂ (SEC. XVI-XVIII)

Aurel MOTOTOLEA*

Abstract:

During the time of Ottoman administration, there are no cities in Dobruja attested as being built *a fundamentis*. Instead, the urban centers which went under the direct rule of the Ottomans began to assume specific features. We are referring to the three main lines of development: old urban centers on the Danube (Hârșova, Măcin, Isaccea and Tulcea), the center of the province (Karasu, Ester, Babadag) and the seashore (Mangalia, Constanța, Karaharman). From the architectural point of view, the written sources, sometimes supported by archaeological research, prove the existence of military forts (*tabia*), religious foundations (*vakıf*), caravanserais, mosques, fountains. The province is divided in several *kazâ* and included in the great *sancak* of Silistra. Economically, these urban centers were used as halts on trade routes linking the imperial capitals with the north of the Black Sea, rarely being also production centers. From the social point of view, local population or colonized population began adopting the Islamic and Turkish culture. All these aspects are highlighted by archaeological discoveries made especially in the central area of Dobruja, the most recent ones dating from the summer of 2015. The old imperial road (*şahrak*), is still being used – remains of caravanserais discovered at Ester and Babadag emphasise both the use of these trade routes for a long period of time.

Rezumat:

În perioada administrației otomane din Dobrogea, nu sunt documentate orașe construite *a fundamentis*. În schimb, vechile centre urbane care ajung sub dominație otomană încep să dobândească o serie de trăsături specifice. Ne referim la orașele situate pe cele trei rute principale militare și comerciale din Dobrogea: vechile centre urbane danubiene (Hârșova, Măcin, Isaccea, Tulcea), cele situate în centrul provinciei (Karasu, Ester, Babadag) și orașele de pe malul mării (Mangalia, Constanța, Karaharman). Din punct de vedere arhitectural, sursele scrise, câteodată întărite de descoperirile arheologice, confirmă existența unor construcții militare (*hisar*, *tabia*), fundații religioase (*vakıf*), caravanseraiuri/hanuri, moschei, fântâni/cișmele ș.a.m.d. Din punct de vedere economic, aceste centre urbane au îndeplinit rolul de halte

* Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, Piața Ovidiu, 12, 900745, Constanța,
e-mail: aurelmototolea@yahoo.com.

comerciale pe rutele care legau capitala imperială cu zona de nord a Mării Negre, câteodată fiind și centre de producție. Organizatoric, provincia era împărțită într-o serie de *kazâ*, fiind inclusă în marele *sancak* al Silistrei. O parte a populației locale, alături de cea colonizată, începe să adopte cultura turcă de factură islamică. Vechiul drum imperial (*şahrak*) continuă să fie utilizat în perioada otomană, urme ale unor caravanseraiuri descoperite la Ester și Babadag confirmând folosirea acestuia pentru o lungă perioadă de timp. Toate aceste aspecte sunt parțial confirmate de descoperiri arheologice, făcute în principal în zona Hârșovei și centrul Dobrogei, cele mai recente datând din vara anului 2015.

Key words: Dobruja, urban features, Ottoman administration, archaeological discoveries, trade routes

Cuvinte cheie: Dobrogea, caracteristici urbane, administrație otomană, descoperiri arheologice, rute comerciale

Timp de cel puțin patru secole, Dobrogea a fost sub stăpânire otomană. Provincia a prezentat o deosebită importanță strategică și militară pentru otomani, fiind considerată „calea din dreapta” (*sağ kol*) pentru pătrunderea în Europa¹.

Otomanii au cucerit spațiul dobrogean în diferite etape, cuprinse între sultanatele lui Mehmed² I (1413-1421) și Bayezid³ al II-lea (1481-1512), însă administrarea provinciei a fost *de facto* organizată în timpul sultanatului lui Süleyman I (1520-1566). Pe durata stăpânirii otomane, între secolele XV și XIX, actualul teritoriu dobrogean (*Dobruca-ili*), un presupus *uc-beylik*⁴ la începuturi, a fost

** Prezentul studiu reprezintă o variantă extinsă, în limba română, a textului predat spre publicare în volumul simpozionului IV. International Balkan History Research Symposium Balkan Cities during the Ottoman Rule and the Land Registry System June 1-5, 2016, Sarajevo, Bosnia-Herzegovina (UBTAS IV).

¹ Mehmed 1965, 1104. Așa cum calea din stânga (*sol kol*) străbătea Moreea, iar calea din mijloc (*orta kol*) trecea prin Bosnia spre Buda, deschizând calea Europei centrale.

² Popescu 2013b, 41.

³ Alexandrescu Dersca Bulgaru 1971, 268. Supunerea puternicei cetăți Chilia (14 iulie 1484), considerată drept *cheia* și *lacătul* (*kilit*) întregului ținut, fiind considerat punctul final al cuceririi teritoriale a Dobrogei; Bayezid al II-lea este cel care a dat coerență teritorială stăpânirii otomane în Dobrogea, alte măsuri fiind extinderea limitelor *sancak*-ului de Silistra asupra litoralului dintre Varna și Constanța și integrarea jumătății dunărene a Dobrogei nordice odată cu anexarea regiunii Hârșovei, conform Popescu 2013b, 54, 76-77 și 218.

⁴ Însemnând o zonă periferică, cu un mare grad de autonomie. În cazul Dobrogei, nu putem decât presupune, prin analogie cu alte structuri otomane de frontieră, existența în istoria ei

parte integrantă a *sancak*-ului (*beğlerbeğlik*, *eyâlet*, începând cu 1599) de Silistra (*memleket-i Silistre*), el însuși parte a *beylerbeylik*-ului de Rumelia⁵.

O delimitare teritorială precisă a Dobrogei este dificil de făcut, în special pentru secolele XVI - XVIII. Pentru această perioadă majoritatea izvoarelor scrise converg spre o delimitare apropiată de accepțiunea actuală⁶, adică de la nord de Bazargic până la zona Deltei Dunării, limita sudică fiind situată pe linia Silistra - Mangalia. Pe axa est-vest este teritoriul cuprins între Dunăre și Marea Neagră.

În prezenta lucrare vom face referire strict la Dobrogea românească, ce include teritoriul actualelor județe Tulcea și Constanța, iar unde este cazul, vor fi prezentate și aspecte legate de evoluția istorică a unor centre sau zone aflate actualmente în Bulgaria (*Bazargic*/Dobrici și Varna).

După cucerirea otomană și organizarea administrării provinciei, Dobrogea va îndeplini, concomitent, două roluri:

a) Va deveni un loc important al comerțului (în principal) și meșteșugurilor, fapt dovedit – printre altele – de rolul deținut în aprovizionarea cu grâne a capitalei imperiale, sau de intensa circulație monetară. Acest rol comercial și de aprovizionare cu produse agricole jucat de Dobrogea, va deveni vizibil în special în secolele XVI-XVII. În această zonă fac joncțiune o serie de căi comerciale pe uscat, în special ruta comercială Istanbul - zona baltică⁷, ce se întretaie cu ruta comercială circumpontică,

administrativă a unei etape de *uc*, premergătoare uniformizării structurilor militare și civile ale administrației otomane, vezi Popescu 2013b, 66.

⁵ Popescu 2013b, 12. *Sancak*-ul Silistra a fost provincia otomană situată pe cursul Dunării maritime, pe segmentul terminal al fluviului, de la cetatea omonimă și prima bifurcare a fluviului, până la vărsarea acestuia în Marea Neagră, (avea caracteristicile unei provincii atât dunărene, cât și pontice). Teritorial, se întindea din împrejurimile golfului Burgas, în sud (până în vecinătatea cetății Midye, azi *Kıyı-köy*), cuprinzând ambii versanți ai Balcanilor Maritimi, și până în zona Gurilor Dunării, incluzând Dobrogea întreagă.

⁶ Trecând de Bazargic, Rafael Leszczynski afirma: (...) *aici începe țara Dobroge*, iar în sens invers de mers, același călător spune: după Bazargic, *în împrejurimile Provadiei am intrat în țara bulgărească*, vezi *Călători străini* 8, 183. Francisc Gościecki (1712): de la Bazargic *după o odihnă de o zi, am ieșit din Dobrogea și am intrat în Bulgaria, spre Coslugea (...) și de acolo am plecat spre orașul Provadia, Călători străini* 8, 538. Conform Popescu 2013b, 58, venind dinspre sud, călătorii din secolele XVII și XVIII semnaleză Dobrogea ca fiind ținutul maritim de la *capătul țării bulgărești*, iar pentru călătorul care venea din nord, din Polonia și Moldova, după trecerea Dunării la Măcin, se intra în Dobrogea. După Evliyâ Çelebi *vilâyet*-ul Dobruca ținea de la cetatea Tulcea până la menziful orașului înfloritor Bazargic.

⁷ Custurea, Murat 1979, 210.

acest fapt fiind pus în evidență, printre altele, atât de nenumăratele factorii comerciale înființate de italieni între secolele XIII-XV, cât și de politica otomană de a supune militar punctele cheie necesare controlării acestor rute și de a transforma Marea Neagră într-un veritabil „lac turcesc”⁸.

Intrarea Dobrogei sub stăpânire otomană la sfârșitul secolului XV a direcționat întregul export al acestei provincii spre interiorul imperiului, orientare care continuă și în secolul al XVII-lea.

Rolul de *hinterland* agricol al teritoriului dobrogean este subliniat, spre exemplu, de faptul că prin porturile Karaharman, Constanța, Mangalia, Balcic sau Caliacra se trimiteau regulat la Istanbul produse agricole din interiorul Dobrogei, în special grâne⁹, iar, pe la mijlocul sec. XVII, călătorul armean Eremya Çelebi Kômürcüyan întâlna în Istanbul nave venite din Karaharman, Constanța, Mangalia, Balcic, Caliacra, precum și din schelele dunărene Chilia, Tulcea, Beștepe¹⁰.

b) Rol de înaintat bastion militar, necesar ținerii sub control a principatelor române, tătarilor crimeeni, Poloniei și a rutei comerciale circumpontice. Stăpânirea acestei provincii de margine, aflată pe direcția principală de apărare a posesiunilor Imperiului Otoman, avea ca obiective principale exercitarea unei presiuni militare continue asupra Țărilor Romane și a tătarilor din Crimeea și Bugeac, pentru a-i ține sub autoritatea Înaltei Porți, dar și menținerea unei atitudini de continuă ofensivă față de Polonia și statul rus aflat în plină expansiune militară și politică. Totuși, pe măsura consolidării pozițiilor Imperiului Otoman în nordul Dunării și al Mării Negre, Dobrogea a rămas, treptat, o provincie interioară, devenind principala cale de trecere sau de staționare a armatelor turcești, căci, fiind situată la graniță, rațiunea existenței și a organizării acestei entități administrative era, fundamental, una militară.

Dat fiind acest caracter cvasi-militar de fortăreață avansată, în vederea susținerii unor campanii militare, orașele dobrogene sunt etape pentru deplasarea armatei otomane operaționale, astfel că, spre sfârșitul secolului XVIII, ajung să aibă o funcționalitate preponderent militară. Aceste orașe, din centre preponderent comerciale, dar și comercial - meșteșugărești, ajung orașe de etapă, stații de *menzil*. Situația nu este singulară în cuprinsul imperiului, de aceea problema urbanismului de factură otomană din Dobrogea trebuie privită într-un accept mai larg, în conexiune cu situația generală din Balcani.

⁸ În acest sens, vezi Iosipescu 2010a; Iosipescu 2010b; Popescu 2007.

⁹ Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1977, 260.

¹⁰ Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1977, 261.

Datorită acestor particularități, orașele din Dobrogea otomană nu se încadrează în acele *patterns of settlements* postulate de M. Kiel¹¹. Aceasta, în pofida faptului că aici așezările otomane se suprapun peste așezări urbane antice cu veche tradiție greco-romană și/sau medievală de extracție bizantină¹². De altfel, în Dobrogea otomană nu au fost întemeiate orașe noi, situație caracteristică lumii balcanice, în general: otomanii preiau o rețeau urbană densă, astfel că rareori fondează orașe noi, printre puținele exemple putând fi amintite *Bosna Saray*¹³ sau *Tatar Bazarı/Pazardjik*¹⁴; de cele mai multe ori procesul a fost de „otomanizare” a orașelor existente. Chiar și în acest context, se poate face o distincție destul de clară între o lume turco-balcanică, pe de o parte, unde predominant este elementul creștin și tradiția culturală de sorginte bizantină, și lumea arabo-musulmană, unde arhitectura perioadei *Seljuk* este dominantă¹⁵, după cum, în mod tradițional este făcută distincția dintre orașele anatoliene și balcanice¹⁶, deși, inspirându-se din stilul anatolian, Balcanii încep să fie acoperiți cu monumente religioase¹⁷ (moschei în fiecare cartier). Cu toate acestea, există *tipuri de orașe*, nu există un oraș otoman tipic¹⁸ sau arab ori islamic care impune caracteristici unice și, de aceea, fundamental ghetoizante, astfel, asupra tuturor acestor centre urbane și locuitorilor lor¹⁹.

Se întâlnește în schimb un tipic organizațional al orașului, deși, datorită faptului că urbanismul otoman nu a fost niciodată bazat pe vreun fel de formalism puternic, precum cel al culturilor occidentale, un caracter în general informal a dominat orașele; în acest context, orașele otomane nu au avut în mod formal spații publice sau axe monumentale²⁰. O primă trăsătură a orașelor otomane - după crearea imperiului - este absența zidurilor; *pax ottomanica* eliberează orașele de această constrângere²¹, cea de-a doua trăsătură fiind organizarea în jurul moscheii, ca element central²².

¹¹ Kiel 1989, 79-129.

¹² Șerban, Șerban 1977, 273.

¹³ Pinon 2008, 156.

¹⁴ Boykov 2010, 75.

¹⁵ Pinon 2008, 146.

¹⁶ Pinon, 144.

¹⁷ Pinon, 149.

¹⁸ Documentele de epocă al căror studiu a condus, inițial, la ideea de arhetip al unui oraș otoman ca entitate statică au fost cele ale *vaqıf*-urilor și registrele *Tapu Tahrir*, vezi Sandfuchs 2008, 20.

¹⁹ Kotzageorgis 2014, 273.

²⁰ Derya 2004, 28.

²¹ Pinon 2008, 152.

²² Pinon, 150.

Începând cu secolele XV-XVI (sau XVII-XVIII, în funcție de regiune), orașele au fost dezvoltate și extinse în exteriorul zidurilor pre-existente; noi cartiere au apărut grupate în jurul moscheilor. Configurația: fortăreață (*hisar*), bazar (*çarsi*) (acesta fiind, deseori, adiacent fortăreței) înconjurat de caravanseraiuri (*han*) – este aproape omniprezentă în orașele Balcanilor otomani, de la Sarajevo la Plodiv, de la Skopje la Jannina, și există sub numeroase denumiri derivate din „*çarsi*” (*carsija* în Bosnia sau Macedonia) sau din „*bazaar*” (*pazar* în Albania)²³. În noul oraș balcanic de factură orientală întreaga viață a acestuia va pulsa în jurul moscheii²⁴, care este însoțită de medrese, *imarathane*, *hammam*²⁵ și așezăminte de îngrijire medicală și unde se intersectează drumurile ce-l străbat, în apropierea căreia se ridică școala, instituțiile administrative, fântâna cu apă (*çeşme*); în schimb, locul vămii este la poarta orașului, unde se ridică și hanul, unde se află bazarul dar și cimitirul, unde sunt amplasate mahalalele²⁶.

*

* *

Cu greu se pot decela în structura orașelor din Dobrogea, în perioada secolelor XVI-XVIII, trăsături generale specifice orașului de factură otomană. O parte din elementele materiale ale acestora încă există și pot fi reperate în teren sau scoase la lumină cu ajutorul cercetărilor arheologice; altele ne sunt aduse la cunoștință prin intermediul mărturiilor documentare. Moscheea se dovedește a fi omniprezentă și, acolo unde nu există dovezile materiale, se poate postula prezența anterioară a acesteia, fără teama de a greși. Un alt element aproape nelipsit este hanul/caravanseraiul, precum și baia publică (deși rar documentată) și cișmeaua.

Prezentăm orașele ce au funcționat în perioada secolelor XVI-XVIII în Dobrogea și caracteristicile constructive ce definesc urbanitatea, urmând dispunerea acestora pe principalele căi de comunicație, comerciale și militare, respectiv calea *maritimă*, cea *dunăreană*, precum și calea *centrală*.

²³ Veinstein 2008, 208; Koç 2005, 166 și 175.

²⁴ Multe dintre moschei provin din vechi biserici creștine, reamenajate.

²⁵ Baia publică constituie un element central al Țesutului urban, reper și instituție socială, vezi Peychev 2015, 109. Trebuie menționat că, cel puțin în Dobrogea, dar cu siguranță și în multe alte regiuni ale imperiului, *hamam*-ul este departe de reprezentarea standard, așa cum s-a impus în mentalul colectiv, după descrierea lăsată de Lady Mary Montagu, după o vizită făcută la baia publică din Sofia otomană, la 1 aprilie 1717, conform Peychev 2015, 101.

²⁶ Șerban, Șerban 1977, 273, nota 17.

a) Calea maritimă

a.1) *Mankalya*/Mangalia

În evul mediu și perioada otomană, Mangalia apare frecvent notată în portulane și hărți, începând cu sfârșitul secolului al XII-lea și până târziu, la începutul secolului al XIX-lea (1801), marea majoritate a menționărilor²⁷ fiind cuprinse între jumătatea secolului XV și sfârșitul secolului XVII. Însă, ca multe alte centre înfloritoare ale antichității și perioadei bizantine, Mangalia pierde din importanță, devenind în secolele XVI-XVIII doar schelă portuară cu rol principal de colectare și transport a produselor agricole ale provinciei dobrogene spre capitala imperiului²⁸.

Orașul este menționat explicit ca posesiune otomană și cu numele Mangalia de către raguzanul Paolo Giorgi²⁹ în anul 1595, dar informații mai importante ne sunt furnizate începând cu secolul XVII, în primul rând de către Evlyîâ Çelebi care, în cursul celei de-a 2-a și a 3-a călătorii prin Dobrogea³⁰, trece și prin acest oraș, făcând o serie de însemnări. Astfel, notează că orașul fusese cucerit încă de la sfârșitul secolului XIV, pe vremea lui Bayezid Ildirim, de către Edje İakuboğlu Umurdja *gazi* care (...) *a dărâmat cetatea după cucerire*³¹, dar în timpul vizitelor sale poate fi caracterizat numai ca o „schelă a *vilâyet*-ului Dobrogea”³². Remarcând însă caracterul puternic comercial al orașului, notează cele aproape 300 de magazine din port și din alte părți din oraș³³.

Acest aspect comercial rezultă și din menționarea Mangaliei ca fiind, în secolul XVII și alături de Karaharman și Constanța, unul din porturile prin care se exportă regulat mari cantități de grâu și pește, iar călătorul armean Eremya Celebi Kômürçüyan vede în Istanbul nave venite din Mangalia (alături de multe altele din Constanța, Karaharman, Beștepe, Chilia, Tulcea, Ismail, Galați, Brăila)³⁴. Precizăm că, precum în cazul portului Constanța, reglementarea comercială a schelei Mangalia, din timpul sultanului Selim II, conține mențiunea că regulamentul portului Varna a fost extins la aceste porturi, ceea ce echivalează cu extinderea circumscripției vamale a Istanbulului (care includea Varna) până la cel mai sudic braț al Dunării -

²⁷ Radu 2013, *passim*.

²⁸ *Călători străini* 6, 380: [...] *acolo se găsesc multe grâne și alte cereale* [...] și 381: *Fiind un port mare se încărca aici cu grâne o mie de șăici și karamursel-uri, și zabun-uri care vin de la Istanbul*.

²⁹ *Mangalia, Magnegalia, Mankalia* se plasează pe locul vechiului oraș antic *Callatis* și se dezvoltă ca un oraș musulman. Radu 2013, 237.

³⁰ Mehmed 1965, 1098, n. 10; 1652, cea de-a 2-a călătorie și 1098 n. 13: toamna lui 1656 – începutul lui 1657, cea de-a 3-a călătorie prin Dobrogea.

³¹ *Călători străini* 6, 1976, 380.

³² Popescu 2013b, 140, nota 404.

³³ *Călători străini* 6, 380.

³⁴ Custurea, Murat 1979, 211.

Karaharman: *de la mărfurile care vin la schelă sau pleacă, se iau vama și taxele după regulamentul portului Varna*³⁵.

Tot în secolul XVII, o hartă a Dobrogei, al cărei autor este cronicarul otoman Kâtib Çelebi (Hagi Khalfa), prezintă Mangalia ca fiind un *cadi*-at³⁶, această calitate administrativă fiind confirmată și documentar în prima jumătate a secolului XVIII (există o poruncă a sultanului Ahmed III (1703-1730) din 14-23 septembrie 1711 pentru *cadi*-ul de Mangalia)³⁷. Alți reprezentanți ai administrației otomane amintiți sunt: *serdar*, un *muhtesib* și un *subaș*³⁸.

Pentru perioada secolelor XVI-XVIII există suficiente dovezi pentru confirmarea preponderenței comunității turco-musulmane în Mangalia, acest fapt fiind confirmat în ultimii ani și arheologic, în intervalul 2003-2007 fiind cercetate arheologic un număr de 336 morminte musulmane, grupate într-o necropolă situată în afara ariei urbane și datată între secolele XVII-XVIII³⁹. Cu toate acestea, puține sunt urmele materiale rămase care ne arată gradul de dezvoltare urbană atins. Singurul vestigiu arhitectonic păstrat datează de la sfârșitul secolului XVI: moscheea Esmahan Sultan, edificiu în stil maur, fondată la 1590⁴⁰ de către prințesa Esma, fiică a sultanului Selim al II-lea, care i-a dăruit acesteia, printre altele, și pământurile pe care se afla Mangalia⁴¹. Pe lângă această moschee⁴² (oficiile religioase fiind asigurate de imami pregătiți la Istanbul), Evlyâ Çelebi menționează și existența a șapte școli, trei hanuri, a unui bazar precum și a unei băi publice⁴³, urme ale acestora nefiind însă vizibile în prezent.

a.2) Köstence/Constanța

În evul mediu Constanța decade, splendoarea antichității greco-romane estompându-se încetul cu încetul. În perioada secolelor XVI-XVIII, orașul este sporadic menționat, ca urmare a scăderii importanței sale. Până la cucerirea otomană⁴⁴ funcționează ca stație maritimă a negustorilor genovezi, pentru

³⁵ Popescu 2013b, 172.

³⁶ *Călători străini* 6, 380: *cu rang de 300 aspri*.

³⁷ Croitoru 2013, 158.

³⁸ *Călători străini* 6, 380.

³⁹ Constantin *et alii*, 265.

⁴⁰ Duymaz 2016, 252;

⁴¹ *Călători străini* 6, 381. *Toate lăcașurile de binefacere sunt vaqif-uri ale Esmahan-Sultanei*.

⁴² *Călători străini* 6, 381. *Cea mai însemnată geamie este cea a Esmahan Sultanei*.

⁴³ *Călători străini* 6, 381.

⁴⁴ Moment despre care ne oferă succinte informații Evlyâ Çelebi, indicând sfârșitul secolului XIV ca moment al cuceririi unor localități dobrogene, pe vremea lui Bayezid Ildirim, inclusiv Constanța – *cetate puternică și grozavă, urmând cu descrierea „Și acum se văd, pe un deal înalt de*

desfășurarea diverselor activități comerciale ale acestora. Cu toate acestea, în perioada otomană, orașul, chiar redus doar la statutul de schelă maritimă⁴⁵, va fi racordat aproape permanent la circuitul economic al provinciei, fapt susținut de descoperirile monetare⁴⁶ de secol XV-XVII. Stabilizarea administrativă a Dobrogei sub dominația otomană precum și *pax ottomanica* instituită vor determina o creștere a activității economice la nivelul întregii provincii, inclusiv pentru schela Constanța care este, în secolul al XVI-lea, loc de îmbarcare a cerealelor depozitate în portul Brăila⁴⁷ (care ajung pe Dunăre cu șăicile până la Hârșova și de aici, cu căruțele până la Constanța, cu destinația finală Istanbul).

La începutul secolului XVII, un raport din 30 aprilie 1616 al lui de Harlay-Sancy, ambasadorul francez la Înalta Poartă, relatează despre cazacii poloni care *au jefuit și ars orașele Balchi - Carnami, Seura, Costangia, toate orașe mari, frumoase și bogate* -, unde prin „Costangia” înțelegem *Köstence*-le otoman⁴⁸, această afirmație putând fi interpretată ca un reviriment economic al localității. Pe la mijlocul aceluiași secol, în cursul celei de-a doua călătorii în zonă (1652), Evlyâ Çelebi spunea despre Constanța că este un oraș modest⁴⁹ (fusesse pustiit de cazaci), cu *vreo 150 de case, acoperite cu olană și cu șindriliă. Are o singură mahala, iar lângă schelă se află o geamie simplă, dar folositoare. Mai sunt: un han, 40-50 de hambare, care seamănă cu niște hanuri așezate lângă schelă și câteva prăvălii; alte construcții nu are. Portul este expus intemperiilor, iar adâncimea prea mică a mării face navigația nesigură.*

În același secol XVII, prin porturile vest - pontice, inclusiv Constanța, se exportă regulat mari cantități de grâu și pește spre metropola otomană a Istanbulului⁵⁰.

Această activitate economică relativ intensă nu se reflectă și la nivel edilitar-urban și administrativ, Constanța continuând să rămână, în sistemul otoman, o localitate de rang inferior. La mijlocul secolului XVII, schela aparținea *kazâ*-lei Karasu, târgul (*kasaba*) *Köstence* nemaifiind prosper din cauza înnisipării portului și atacurilor cazacilor⁵¹. Un alt izvor documentar pentru secolul al XVII-lea este deja menționata hartă a lui Kâtib Çelebi, în care apar peste 30 de localități, din care 12

lângă mare, temeliiile zidurilor sale dărămate”; este de remarcat fuga locuitorilor orașului – în cea mai mare parte genovezi – la Caffa, conform Mehmed 1965, 1101.

⁴⁵ Popescu 2013b, 69: *Köstence iskelesi*.

⁴⁶ La Constanța au fost găsite monede otomane (*akçe, mangîr, para*) datate între secolele XV - XVII, conform Custurea 2013, 87.

⁴⁷ Popescu 2013b, 185.

⁴⁸ Iosipescu 2013, 111.

⁴⁹ Mehmed 1965, 1098, nota 10

⁵⁰ Custurea, Murat 1979, 211.

⁵¹ Popescu 2013b, 140, nota 405.

cadi-ate (sedii de *kazâ*), Constanța nefigurând printre acestea, ceea ce atestă importanța redusă⁵² a orașului. Ar mai trebui adăugat că reglementările comerciale ale portului Constanța sunt similare celor pentru Mangalia și Varna⁵³.

a.3) *Qaraharmanlıq/ Karaharman*⁵⁴

Importantă schelă maritimă din secolul XVII, localizată pe țărmul vest-pontic (așezarea sa pe brațul cel mai sudic al Dunării, funcțional la acea vreme, în punctul de vărsare al acestuia în mare, permitea comerțului maritim să facă joncțiunea cu cel dunărean), Karaharman pare să fie amintit pentru prima dată în regulamentul de organizare a porturilor și schelelor dunărene, emis sub sultanul Süleyman *Kanuni*, unde este menționat „*vadul Qaraharmanlıq*” precum și taxele vamale ce se colectau în piața târgului (*pazar*) și în port (*iskele*). Apare, de asemenea, reprezentat pe harta lui Piri Reis („harta Seyyd Nûh”), pe malul drept al celui mai sudic braț al Deltei Dunării (un grup de case cu legendă, în osmană - *Qaraharmanlıq*)⁵⁵. Recenta publicare a unor surse cartografice⁵⁶ ne face să considerăm că orașul apare figurat în alte două hărți de la începutul secolului XVI, în lucrarea *Kitab-ı Bahriye* (Cartea navigației) a lui Piri Reis⁵⁷. Chiar dacă nu este explicit reprezentată, având legenda *Planga* (cu semnificația: chei de-a lungul unei ape), punctul respectiv este localizat la sudul ultimului braț al Dunării, pe un mic promontoriu lângă mare⁵⁸.

Începând cu a doua jumătate a secolului XVI, odată cu organizarea administrativă a teritoriului dobrogean în cadrul Imperiului Otoman, notificările asupra orașului Karaharman se înmulțesc. Acesta este menționat în noiembrie 1585, ianuarie 1595 și luna iunie a aceluiași an⁵⁹.

⁵² Soreanu 2010, 16.

⁵³ Popescu 2013b, 172.

⁵⁴ A fost identificat ca fiind vechiul port *Ğianavarda, Zanavarda* conform Mateescu 1971, 306; numele s-ar traduce prin „orașul negru”, posibile explicații la Iosipescu 2008, 119; Mateescu 1971, 307-308. Karaharman a fost conectat cu restul Dobrogei prin diferite drumuri ce duceau la Constanța, Babadag sau alte centre importante ale provinciei, dar nu și cu principalul drum, cel central, ce venea din Balcani, trecea prin Bazargic, Karasu și Babadag, și se oprea la vadul de la Isaccea, conform Mateescu 1971, 310-311.

⁵⁵ Iosipescu 2008, 119.

⁵⁶ *Dobrogea în izvoare* 2015.

⁵⁷ Cu privire la viața și cariera lui Piri Reis (famosul amiral și cartograf maritim al sultanului Süleyman I), precum și date despre lucrarea *Kitab-ı Bahriye*: <http://muslimheritage.com/article/piri-reis-genius-16th-century-ottoman-cartographer-and-navigator> (resursă on-line, accesată la 16.08.2016).

⁵⁸ *Dobrogea în izvoare* 2015, harta 1, 13 / 3 și harta 2, 15 / 6.

⁵⁹ Ianuarie 1595: în discursul raguzanului Paolo Giorgi în fața Curții transilvane și a principelui Sigismund Báthory, sub denumirea *Caraharmaluch*, conform Iosipescu 2004, 49; iunie 1595: în

La începutul secolului XVII, se poate observa că schela portuară Karaharman intră într-o altă etapă de dezvoltare. Traficul maritim de aici și importanța schelei în gestionarea și menținerea la parametri ridicați a circuitului zaherelei (*zahire*) spre Istanbul au făcut din Karaharman ținta atacurilor căzăcești – în cursul anului 1621 șăicile cazacilor fiind observate în apele portului, ceea ce l-a determinat pe *qapudan* pașa să trimită o escadră de 15 nave de război să patruleze în aceste ape, iar în vara anului 1625, în apele din fața portului Karaharman a avut loc o mare bătălie navală, care va neutraliza pentru o bună perioadă de timp forța navală a cazacilor⁶⁰. Pentru a consolida avantajul câștigat, conform scrierilor lui Evlyâ Çelebi, sultanul i-a ordonat lui *qapudan* pașa Reğep să efectueze o nouă campanie în Marea Neagră, acesta având, de asemenea, misiunea de a construi o cetate la Karaharman⁶¹. Se poate afirma că importanța acordată de către Înalta Poartă securității și buneii funcționări a portului Karaharman se datorează rolului deținut de acesta în aprovizionarea capitalei otomane, precum și în concentrarea traficului comercial din centrul și nordul Dobrogei⁶². Mai mult decât atât, odată cu construirea cetății, se preconiza normalizarea controlului militar asupra malului mării, precum și asupra canalului navigabil spre nord, prin complexul lagunar Razim - Sinoe prin care se făcea legătura în interiorul provinciei⁶³. Începută de către *qapudan* pașa Reğep, construcția fortăreței portului Karaharman va fi finalizată de către succesorul său, Hasan pașa⁶⁴.

Către mijlocul secolului XVII, având securitatea garantată prin existența fortăreței și a garnizoanei corespunzătoare, Karaharman-ul se va dezvolta. După cum

presupusa scrisoare a aceluiași Paolo Giorgi, adresată nunțiului apostolic în Transilvania (Visconti), unde este subliniat rolul important al porturilor dobrogene în aprovizionarea cu grâne a Istanbulului; chiar dacă scrisoarea este falsă, informațiile prezentate sunt extrase din realitățile curente, iar portul este menționat cu denumirea de *Qaraharmanluq*, vezi Iosipescu 2008, 116.

⁶⁰ Bătălia navală de la Karaharman (6 august 1625), sub comanda *qapudan*-ului Reğep pașa, este considerată cea mai importantă victorie împotriva cazacilor din Marea Neagră, în acest sens vezi Iosipescu 2008, 116.

⁶¹ Decizia sultanului pare a fi ulterioară unui nou raid al cazacilor împotriva Karaharmanului, așa cum rezultă din raportul trimisului Țărilor de Jos, ambasadorul Cornelius Haga (8 august 1626), conform Iosipescu 2013, 113.

⁶² Iosipescu 2013, 114.

⁶³ Iosipescu 2008, 118. *Seyahatname* arată că orașul este situat „unde brațul Dunării se varsă în mare”, fiind construit „pe țărmul mării și pe brațul fluviului”; în plus „de când fortăreața a fost construită, cazacii nu au mai apărut nici la acest loc de trecere, nici în orașul Babadağ”. *Călători străini* 6, 386-387.

⁶⁴ Iosipescu 2008, 119; pentru o datare mai precisă trebuie să fie luat în considerare, pentru construirea cetății și punerea în exploatare a tuturor instalațiilor, intervalul cronologic 1626-1629.

este relatat, avea aproximativ 300 de case, 70-80 de hanuri și o moschee, nu departe de port, utilizată de către populația civilă; pentru necesitățile culturale ale soldaților garnizoanei, încă de la fundare a fost construită, chiar în interiorul fortăreței, moscheea *Murad Han*. Din punct de vedere administrativ, localitatea era considerată o comună (*nâhiye*) aparținând de *kazâ*-ua Babadag, inclusă în *vilâyet*-ul Silistra, fiind condusă de către un *naib*, ajutat de un consiliu al notabilităților locale, în timp ce punctul de trecere era controlat de către un ofițer vamal (*gümriik emini*)⁶⁵.

Începând cu secolul XVIII, portul Karaharman și viața comercială a orașului vor cunoaște un declin accentuat, datorită conjugării nefericite a unor factori atât naturali, cât și politico-militari. În prima jumătate a secolului, va începe colmatarea graduală a brațului sudic al Dunării⁶⁶. Pe lângă factorii naturali, trebuie amintite seria de devastări – pentru Dobrogea, dar nu numai – pricinuită de războaiele ruso-turce din cea de-a doua jumătate a secolului XVIII și începutul secolului XIX, care vor conduce la depopularea târgului Karaharman și, într-un final, la distrugerea definitivă a fortăreței de către armata rusă în 1829⁶⁷.

Săpăturile arheologice efectuate, începând cu 1981, pe promontoriul de sud al satului Vadu, au condus la identificarea fundațiilor de piatră ale cetății, la o adâncime cuprinsă între 0,35 - 1,5m. Astfel, au fost descoperite: curtea de nord (28 m lungime), cu turnuri circulare adiacente, fragmente ale cortinei estice (conservate pe o lungime de 27 m) și porțiuni ale cortinei de vest (păstrați numai 22,50 m). Grosimea peretelui variază între 1,60 și 1,65 m. Cetatea are o formă patrulateră, cu turnuri circulare la fiecare colț, fiind construită după modelul vechii fortificații centrale de la Akkerman. În interiorul zidului de incintă au fost identificate fundații de case construite pentru membrii garnizoanei. Printre artefactele descoperite menționăm fragmente ceramice de țigle, apeducte (tuburi ceramice legate cu mortar) orientate vest – est, ghiulele de tun din fontă și fier, fragmente de tun, unelte și bijuterii⁶⁸. O importanță deosebită o prezintă tezaurele de monede descoperite în septembrie

⁶⁵ Iosipescu 2008, 119.

⁶⁶ Iosipescu 2008, 120; procesul de înnisipare va determina amenajarea în sudul portului – la aproximativ 4 km – a unei noi schele (*Schela Nouă*), într-un loc unde adâncimea estuarului permitea îmbarcarea grânelor direct în vase, fără a mai fi necesară transbordarea acestora.

⁶⁷ Iosipescu 2008, 120. Se va observa o îmbunătățire efemeră a situației după Tratatul de pace de la București (16/28 mai 1812), când cetatea Karaharmanului va fi inclusă în două aliniamente defensive otomane, cea a „*drumului sultanului*”, pe malul mării, spre Constanța și Măcin - Babadag - linia de coastă.

⁶⁸ Unele dintre paftalele de bronz descoperite la Karaharman (împreună cu paftale de la Ester) au fost recent publicate, vezi: Mototolea 2016.

1987 și 1989⁶⁹, a căror componență ne permite să întrezărim tabloul general al degradării situației economice a târgului Karaharman (precum și evoluția generală a vieții economice otomane în bazinul Mării Negre), între a doua jumătate a secolului XVI și mijlocul secolului XVIII.

b) Calea centrală

b.1) Karasu/Medgidia

Așezat prielnic, la întretăierea drumului comercial și militar ce străbătea Dobrogea de la sud - la nord, cu valea Karasu - ce a reprezentat, în toate perioadele istorice, o importantă arteră de deplasare⁷⁰, târgul Karasu va cunoaște o continuă dezvoltare sub administrația otomană, între secolele XVI-XVIII, ce va fi frânată (ca în cazul întregii provincii, de altfel) de mai mult de un secol de pustiitoare războaie ruso-turce.

Conform relatărilor lui Evlyâ Çelebi, localitatea s-ar fi aflat în atenția otomanilor încă de la începutul secolului XV⁷¹. Documentar însă, cel mai devreme Karasu este atestat în registrul de *cizye* din anul 1502, în *kazâ-ua Hârșova*⁷². Ulterior acestei date, toponimul apare înregistrat în *defter*-ul din 1530 (dar în *kazâ-ua Silistra*), într-o poruncă sultană datată 28 noiembrie 1572, sub forma "*Göncipazarı, nam-ı diğەر, Karasu*", iar registrul de *celepi* din anul 1573 înregistrează localitatea Karasu în *kazâ-ua Tekfur-gölü*, în 1584 fiind menționat *Karasu-pazarcıđı* în *kazâ-ua Hârșova*⁷³. În tot cursul secolului XVII, în documente, se va observa suprapunerea denumirilor *Karasu – Tekfur-gölü*, denumirea *Karasu* impunându-se spre sfârșitul secolului al XVII-lea, *kazâ-ua Karasu* – ca entitate administrativ-juridică - fiind atestată de un *defter* din 1693-94 și unul din 1704⁷⁴.

În mod cert rolul principal în dezvoltarea târgului este datorat poziției sale geografice, amplasării pe unul din cele două noduri importante de comunicație ale

⁶⁹ În timpul săpăturilor arheologice efectuate la sud de secțiunea principală (est - vest) prin piața fortăreței, au fost descoperite pe podeaua unei case, rămășițe ale unei punji de piele cu baiere de mătase, înăuntrul căreia au fost găsite circa 90 de monede și fragmente de monede; după analiza stratigrafiei și a altor artefacte descoperite, se poate afirma că tezaurul monetar a fost îngropat undeva în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, conținând *zoltal-i* și *onluç-i*, precum și monede otomane de argint sau bilon, conform Iosipescu 2010b, 7.

⁷⁰ Împreună cu canalul *Laman*, în secolul al XVIII-lea realiza legătura între Cernavodă și Marea Neagră, la nord de Constanța, vezi Ciorbea 1993, 54.

⁷¹ *Călători străini* 6, 396: *Musa Celebi (...)* cucerind orașul (...) dărmase unele părți ale sale. Mai târziu l-a reparat Bayezid-Veli.

⁷² Popescu 2013b, 82.

⁷³ Popescu 2013b, 83, nota 254; 86-87.

⁷⁴ Discuția amănunțită la Popescu 2011, 163-182; Popescu 2013b, 87.

Dobrogei (al doilea fiind *Bazarcık*-ul). Drumul prin Karasu este drumul negustorilor, întrucât târgul are (din a doua jumătate a secolului XVI), o reglementare comercială, ceea ce înseamnă că se instituiseră aici o piață oficială: *kanun*-ul pentru *Gönçî-pazarı* din anul 1570. Din cuprinsul acestui document, târgul Karasu apare ca rețeaua comercială în rețeaua comercială a Dobrogei: centru de tranzit pentru mărfuri regionale sau sudice și piață de desfacere a produselor locale, dar și piață pentru robi (*esir*)⁷⁵. Dar drumul pe care este amplasat Karasu are și o importantă funcție militară. Poziția geografică a târgului i-a asigurat funcția de comandă a drumului transdobrogean (*şahrak*, „*drumul campaniilor imperiale*”), care venea de la Edirne prin Provadia-Pazarcık-Karasu-Babadag-Isaccea, spre regiunile din nordul Dunării maritime⁷⁶. Orașul Karasu s-a dezvoltat tocmai ca stație de etapă pe această cale de comunicație între sudul și nordul Dobrogei, la punctul de trecere peste valea inundabilă Karasu⁷⁷.

Cu tot acest trend ascendent al dezvoltării, Karasu nu a atins un înalt grad de urbanizare. O relatare directă asupra situației din epoca sa (jumătatea secolului XVII) ne oferă pasionatul călător Evlyîâ Çelebi, care va trece prin Karasu în 1652⁷⁸. Astfel, târgul avea cel puțin „*o mie de case, simple și cu etaj, acoperite cu olană și șindrilă*”, geamie „*mică, dar folositoare*”, han, șapte școli, baie publică și câteva zeci de prăvălii⁷⁹. Aici funcționează un *cadi-at* „*cu rang de trei sute de aspri*”, orașul mai având și „*chehaia de spahii, serdar de ieniceri, strângător de taxe și muhtesib*”⁸⁰.

Nu se păstrează urme materiale ale acestor clădiri publice sau particulare menționate de Evlyîâ Çelebi, cercetările arheologice nefiind concludente pentru perioada otomană, poate și datorită faptului că vechiul târg otoman este suprapus în întregime de orașul nou, fondat în 2 septembrie 1856, prin decret imperial⁸¹.

b.2) Isterâbad/Ester

Localitatea Ester, situată în jumătatea de nord a Dobrogei, pe importanta rută de comunicație nord - sud a provinciei, apare pentru prima dată atestată documentar într-un registru otoman de capitație (*cizye*) din anul 1502, în *kazâ*-ua Hârșovei (*kariye-i Ester tabic Hırsova*): (*kariye*) Ester/Ister, având o populație preponderent creștină⁸². Se pare că în această perioadă îndeplinește funcția de sat – *derbend*, având rolul de a

⁷⁵ Popescu 2013b, 180.

⁷⁶ Brătescu 1928, 225; Popescu 2013b, 90-91.

⁷⁷ Un argument în plus asupra importanței trecerii în siguranță peste valea Karasu îl constituie prezența aici a *derbendgi*-ilor, vezi discuția la Popescu 2013a, 13.

⁷⁸ Mehmed, 1098, n. 10.

⁷⁹ *Călători străini* 6, 396.

⁸⁰ *Călători străini* 6, 396.

⁸¹ <http://www.medgidiacity.ro/traditii/panair.pdf> (resursă on-line, accesată la 25.08.2016).

⁸² Popescu 2012, 193.

asigura securitatea călătorilor și mărfurilor pe drumul Kiliei și Akkermanului, așa cum menționează *defter*-ul din 1530⁸³. Aceasta înseamnă că Ester-ul din secolul XVI se afla pe un drum militar (având obligația de a face depozite de provizii pentru o etapă militară de mers/ *nüzül*); este vorba despre așa-numitul *Itinerariu turc*⁸⁴. Următoarea menționare a orașului (sub forma *Istrabaghî*) confirmă această aserțiune, apărând în jurnalul (*Münşe'ât es-selâtin*) expediției sultanului Süleymân Kanunî din 1538, îndreptată împotriva domnului Moldovei, Petru Rareș⁸⁵. Un alt document, un ordin sultanat datat 2 iunie 1572, arată că Esterul asigura, în continuare, servicii de *derbendci*, în plus având și obligația de a furniza vâslași (*kürekçi* și *çerahor*) flotilelor locale⁸⁶.

Amănunțite informații, ca în multe alte cazuri legate de istoria Dobrogei, ne sunt furnizate de același Evlyiâ Çelebi, care trece prin această localitate în noiembrie 1652, pe drumul de întoarcere spre Istanbul⁸⁷. Orașul (*kasaba*), denumit *Esterâbad*⁸⁸, ținea de plasa (*nahiye*) Babadağ, *eyâlet* Oceakov (Özü). Avea 1500 de „case frumoase”, cu olane și scânduri subțiri (fiind deci un centru populat), hanuri, vreo 200 de alte prăvălii, un azil (*imaristan*), precum și numeroase biserici. Musulmanii se aflau în număr redus, populația creștină a orașului fiind majoritară și pentru perioada de la mijlocul secolului al XVII-lea. Esterul constituia atunci, un *hass* al unui *kapudju-aga* al ienicerilor Înaltei Porți, iar administrația se afla în mâinile agăi ienicerilor, fiind, totodată, sediul unui *subasî* și al unui intendent (*kehaya*) al orașului (*sehir-kethudasi*)⁸⁹. Analiza relatării ne arată lipsa unor construcții specifice unui oraș otoman: baia publică (*hamam*) și nelipsita moschee. În mai-iunie 1657, același Evlyiâ Çelebi trece din nou, prin Ester, pe care, de data aceasta îl numește *Ister*⁹⁰, precizând că era un „oraș important”, aceasta fiind și ultima menționare a orașului pentru secolul XVII.

În secolul XVIII, datorită evenimentelor militare care folosesc teritoriul Dobrogei ca teatru de desfășurare, orașul Ester va fi frecvent menționat: 1703 - în cele două hărți ale lui Guillaume de l'Isle (*Vistuar*), cu indicativul de oraș; 1709 - suedezul Michel Eneman, menționează „un mic oraș creștin” numit *Wister*; o serie de hărți din

⁸³ Popescu 2013a, 14.

⁸⁴ Popescu 2013b, 149.

⁸⁵ *Călători străini* 1, 383.

⁸⁶ Popescu 2012, 194.

⁸⁷ Mehmed 1965, 1098, n. 10 și 11.

⁸⁸ Denumirile utilizate - *Astrabad*, *Istrabad*, *Isterabad*, *Ester-Abad* – deși au rezonanță persană, nu pot indica, totuși, o fundare otomană în cadrul procesului de colonizare a regiunii întreprinse de aceștia, orașul fiind locuit, pe tot timpul existenței sale, de o majoritară populație creștină. Mateescu 1969, 417.

⁸⁹ *Călători străini* 6, 395-396.

⁹⁰ *Călători străini* 6, 404.

1725, 1752, 1759, 1760 indică orașul cu denumirea *Vistuar*. Din 1766, datează ultima relatare de călătorie despre Ester, a solului polonez Toma Alexandrovici, care ajunge „la Ister, oraș grecesc în ruine, între stânci”, unde rămâne peste noapte. Începând cu a doua jumătate a secolului XVIII, Esterul figurează în numeroase izvoare cartografice. Este plasat aproape totdeauna în același loc, iar numele prezintă forme ușor derivate ale denumirii *Vistuar*. Acest fapt este normal, având în vedere că pe parcursul acestui secol au loc numeroase lupte între armatele rusești și otomane pe teritoriul Dobrogei, iar taberele combatante au avut interesul să cartografieze, în scopuri militare, cât mai bine și cât mai exact provincia⁹¹.

În 1980 au început cercetări arheologice⁹² în vatra orașului medieval presupus a fi Ester (pe baza informațiilor documentare, identificării aerofotografice și perieghazelor efectuate în zona actualii localități Târgușor/*Pazarlia*). În locația aleasă pentru săpături încă se puteau vedea, în 1909, urmele unui oraș, fiind recognoscibilă chiar trama stradală și forma caselor⁹³. Campaniile succesive de cercetări arheologice, desfășurate (cu întreruperi) în intervalul 1980 - 2001, au vizat atât așezarea urbană propriu-zisă, cât și necropola de la vestul acesteia. În așezare au fost identificate locuințe și o biserică, artefactele recuperate constând în vase ceramice (de producție locală, balcanică sau import – otomane; pe un fund inelar aparținând unui bol se poate descifra numele *Ridvan*, scris cu caractere arabe), piese de metal (unelte, ponduri, cântar), podoabe, monede, fragmente ale unor vase de sticlă, pipe ceramice⁹⁴. În necropolă au fost săpate câteva zeci de morminte, toate creștine, de unde au fost recuperate diverse monede și podoabe. Monedele se încadrează cronologic în intervalul secolelor XVI–XVIII, majoritatea fiind otomane, de mică valoare (Murad III, Ibrahim, Mahmud I, Mustafa III), dar și poloneze, ungurești și raguzane⁹⁵. Podoabele recuperate sunt de factură balcanică - otomană, probabil produse ale unor ateliere regionale sau locale, constând din cercei, cruciulițe, bumbi metalici, mărgele, paftale de tip turcesc. În campania de săpături din 1986, un sondaj efectuat în partea de nord-est a așezării a dus la descoperirea unui complex de mari dimensiuni (39,50x18,40 m), format dintr-o singură încăpere, a cărui manieră constructivă duce la concluzia că este vorba de un caravanserai, poate relaționat cu vreunul din cele amintite de Evlyiâ Çelebi⁹⁶.

⁹¹ Mateescu 1969, 417-421.

⁹² Custurea 1983, 545-550.

⁹³ Mateescu 1969, 417.

⁹⁴ Custurea 1997, 32-33.

⁹⁵ Custurea 2013, 81-104.

⁹⁶ Custurea 1997, 33.

Începute în vara anului 2014 și continuate în 2015, săpături arheologice efectuate la mică distanță de Ester (4,5 km în linie dreaptă), pe valea Casimcei, în punctul convențional denumit *Pazvant*⁹⁷ (sat Cheia, comuna Grădina), au dus la descoperirea unei așezări rurale și a cimitirului acesteia. Materialul recuperat și complexele de locuire cercetate indică o locuire mixtă, creștină și musulmană, dar în acest stadiu al cercetărilor, nu se pot face mai multe afirmații. Este de presupus, datorită apropierii față de marele centru urban de la Ester, că această așezare făcea parte din *hinterland*-ul agricol al acestuia, dezvoltându-se în paralel cu Esterul (sfârșit de secol XVI – secol XVIII).

Se poate afirma că Esterul, laolaltă cu micile așezări din jur, au beneficiat de situarea în proximitatea drumului comercial și militar ce străbătea Dobrogea de la nord la sud, precum și a căii comerciale ce lega Hârșova de schela Karaharman. Activitatea acestor rute comerciale a ajutat la dezvoltarea localității, până la dobândirea unor trăsături definitorii urbane (populație numeroasă, tramă stradală, instituții administrative, instituții de cult, activitate comercială, hanuri).

b.3) Babadağı/Babadag

Datorită așezării geografice prielnice, aflat în apropierea vadului de trecere de la Isaccea, dar și cu legătură la calea comercială maritimă⁹⁸ și oferind posibilitatea joncțiunii armatelor otomane în drumul lor spre țările inamice (*dar-ul-harb*) sau a întretăierii arterelor comerciale⁹⁹, orașul Babadag devine capitala *eyalet*-ului Dobrogei, fiind frecvent vizitat de numeroși cărturari, diplomați, clerici, cronicari și comercianți, care au lăsat relatări de o deosebită valoare documentară¹⁰⁰.

Nu mai insistăm asupra binecunoscutului episod al instalării celor 10.000 de familii de turci selgiukizi, în frunte cu legendarul conducător *Sarı Saltuk Baba Dede*, în timpul domniei și cu acordul basileului bizantin Mihail al VIII-lea Paleologul (1259-1282). Trebuie doar spus că, în legătură cu acest eveniment, apare menționat prima

⁹⁷ Voinea *et alii* 2015, 509-529.

⁹⁸ Vergatti 2008, 69-70: prin ieșirea la complexul lagunar Razim - Sinoe, Babadag - cu toate că era situat în interiorul podișului nord-dobrogean, avea și funcția de port maritim; deținea această poziție privilegiată deoarece se găsea pe țărmul complexului lacustru Razim-Sinoe, cu ieșire la Marea Neagră; colmatarea accesului în complexul lacustru prin Gura Portița a dus la transformarea treptată, dar rapidă, a portului într-un simplu oraș terestru.

⁹⁹ „*Drumul turcesc*” care unea, prin Dobrogea, Istanbulul cu regiunile nord-dunărene, se bifurca la Babadag spre Tulcea și spre Isaccea. Popescu 2013b, 180.

¹⁰⁰ Vasiliu 1996, 195.

dată orașul – informație datorată geografului arab Ibn Batuta, în 1330 sau 1331 - sub forma *Baba Saltîk*¹⁰¹.

Numărul și consistența informațiilor referitoare la Babadag sporește odată cu intrarea totală a Dobrogei sub stăpânire otomană¹⁰², iar primul eveniment important îl reprezintă campania militară de cucerire a Chilie și Akkerman-ului, întreprinsă în 1484, de către sultanul Bayezid al II-lea, care la întoarcere, în drum spre Adrianopole, trece prin oraș, pe lângă mormântul dervișului¹⁰³. Evliyâ Çelebi va detalia evenimentul, arătând că sultanul - supranumit „Sfântul”, *Bâiezid-i Veli*, datorită evlaviei sale - va hotărâ să închine orașul Babadag sfântului derviș, făcându-i-l *vaqıf*¹⁰⁴. Acțiunea va fi însoțită de construcția, lângă mormântul sfântului, a unui mausoleu¹⁰⁵ și a unei geamii¹⁰⁶ - descrisă amănunțit un secol și jumătate mai târziu de către Evliyâ Çelebi –, precum și a unui *imaret*, unui han, a unei *medrese* și a unei băi¹⁰⁷. Se constată că sultanul pune astfel bazele unui nucleu urban specific orașului otoman¹⁰⁸; notăm, totuși, lipsa bazarului, cel puțin în această fază, sau poate numai omisiunea menționării acestuia¹⁰⁹. Mai târziu, la începutul secolului XVIII, Iusuf pașa întreprinde lucrări de aducțiune a apei potabile în oraș din punctul *Yemeklik çeşmeşi*, fapt documentat atât literar, cât și arheologic¹¹⁰, ceea ce sugerează existența unor băi publice. Toată această activitate edilitară poate reprezenta acțiunea cea mai apropiată de construire *a fundamentis* a unui așezământ urban în Dobrogea otomană.

¹⁰¹ *Călători străini* 1, 5.

¹⁰² Evliyâ Çelebi afirmă, în *Seyahatname*, că primul cuceritor otoman al orașului este *Ildırım* (Bayezid) hanul și mai apoi Bayezid *Veli*. Mehmed 1965, 1102.

¹⁰³ Informațiile apar la o serie de cronicari turci, care descriu campania militară, vezi Vasiliu 1996, 195; caracteristică pare a fi desemnarea orașului cu numele *Sarı Saltık Baba*, probabil forma inițială, pusă în circulație de Mehmed Neşri la sfârșitul secolului XV și preluată de cronicarii ulteriori.

¹⁰⁴ O serie de surse de venituri din Babadag și împrejurimi fuseseră acordate ca *vaqıf*-uri pentru întreținerea așezămintelor religioase (*tekke*) legate de numele lui Sarı Saltık, precum și în alte scopuri de binefacere din acest oraș, vezi Mehmed 1965, 1109.

¹⁰⁵ Care va deveni loc de pelerinaj, fiind vizitat de toți sultanii aflați în trecere prin Babadag (destul de numeroși, având în vedere dese Expediții militare îndreptate împotriva Moldovei, Poloniei sau Rusiei).

¹⁰⁶ Vasiliu 1996, 202; *Ulu Cami*, Geamia cea mare, „acoperită cu plumb” conform descrierii cronicarului turc Ahmed Vasîf, în 1769.

¹⁰⁷ *Călători străini* 6, 353-354.

¹⁰⁸ Veinstein 2008, 208.

¹⁰⁹ Greu de crezut totuși, în cazul lui Evliyâ Çelebi, care deseori „păcătuiește” prin exagerări, dar nicidecum prin lipsă de scrupulozitate în prezentare.

¹¹⁰ Vasiliu 1996, 209.

În a doua jumătate a secolului XVI, Babadagul este menționat relativ des, dar destul de laconic, în diverse însemnări de călătorie: 1557 (solul polon Erasm Otwinowski), 1570 (solul polon Andrej Taranowjki), 1593 (diacul moscovit Trifon Korobeinikov; este de remarcat plasarea orașului ca loc de popas pe drumul central Isaccea – Bazargic)¹¹¹ sau în contexte militare (luptele lui Mihai Viteazul cu oștile otomane), confirmând astfel importanța militară a acestui centru urban: 1597¹¹² și 1598. Tot cu prilejul unor lupte este amintit Babadagul în 1612, când același neobosit călător, Evliyâ Çelebi, ne relatează atacul asupra orașului a celor 60 de șăici căzăcești - cu acest prilej fiind jefuit și mormântul lui *Sarî Saltîk Baba*¹¹³.

La începutul secolului al XVII-lea, în timpul sultanatului lui Mehmet al III-lea, generalul de corp de armată Ali *Gazî Paşa*¹¹⁴ ctitorește geamia care îi poartă numele; construcția acesteia este finalizată înainte de anii 1618-1619 (de când datează ultimul său testament). Mormântul său, aflat alături, a fost construit în anul *Hegirei* 1029 (1621)¹¹⁵. Săpăturile arheologice efectuate în curtea geamiei între anii 1994-1996 au dezvelit parțial vestigiile unui han cu intrare monumentală și curte interioară, de mari dimensiuni (probabil unul dintre cele opt pe care ctitorul le lăsase ca proprietăți ale geamiei); construcția se află în fața geamiei și a mormântului și a funcționat până în 1771 când a fost complet distrusă în timpul asediului rusesc¹¹⁶. Legat de numele și activitatea ctitoricească a lui Ali *Gazî Paşa*, trebuie amintit și colegiul islamic care funcționa aici în prima jumătate a secolului al XVII-lea: *Gazî Ali Paşa Medresesi*, înființat prin intermediul *vaqf*-ului numit *Zebil*¹¹⁷, de circa 10.000 ha. Legat de situația învățământului în Babadag în secolulul XVII (privit ca element de urbanitate), trebuie amintită informația oferită de Evliyâ Çelebi, care ne spune că aici funcționau 20 de școli elementare și trei școli medii¹¹⁸.

Din 1616, Babadagul devine principalul lagăr de concentrare al trupelor armate otomane, pentru expedițiile militare din nord, contra polonezilor și rușilor¹¹⁹. Acest fapt poate fi considerat și ca o ripostă strategică la pericolul reprezentat de

¹¹¹ Vasiliu 1996, 196-197.

¹¹² Vasiliu 1996, 196-197; olandezul Joris van der Does, care menționează orașul cu forma coruptă de *Babam*, descriind-ul ca: „un oraș odinioară foarte mare, pe cât se poate bănuie după ruinele sale; dar astăzi zace la pământ, dărâmat și făcut una cu țărâna”.

¹¹³ *Călători străini* 6, 1976, 288.

¹¹⁴ Mehmet 2013, 14; prin anul 1610 se afla în această zonă ca *Beilerbeğ* de Oceaokov.

¹¹⁵ Mehmet 2013, 14.

¹¹⁶ Vasiliu 1996, 206.

¹¹⁷ Gemil 2013, 75.

¹¹⁸ *Călători străini* 6, 1976, 392; „Are trei medrese, douăzeci de școli pentru copii și opt hanuri”.

¹¹⁹ Vasiliu 1996, 198.

atacurile căzăcești (susținute pe filieră polonă), care amenințau atât Babadagul, cât și nordul Dobrogei, dar și posesiunile otomane nord-pontice¹²⁰. Relatările continuă pe tot parcursul secolului al XVII-lea, prilejuite fie de diverse acte de război, fie de felurite întreprinderi comerciale sau diplomatice, dintre care reținem cele scrise de către arhiepiscopul catolic bulgar Pietro Deodato Bakșiç, din anii 1640–1641, care face referire la „*un turn clădit de un pașă*”, probabil fortăreața¹²¹ ce începuse să fie construită de Kodja Kenan pașa din însărcinarea sultanului Murad al IV-lea, dar amintește și cele 20 de geamii din oraș, dintre care una „*fusese catedrală creștină*”¹²².

Dar cel mai mare volum de informații despre Babadag în secolul XVII ne este oferit tot de Evliyâ Çelebi, atât în ceea ce privește aspectele de organizare socio-politică, cât și cele economice. Astfel, sunt amintite *trei mii de clădiri cu un cat și seraiuri înalte cu două caturi, clădite din piatră, trei sute nouăzeci de dughene, prăvălii de săgeți și arcuri, opt cafenele, tăbăcării, unsprezece lăcașuri*. Amintește de numeroase *vaqf-uri* închinat sfântului „*eponim*”, iar ca membri ai elitei politico-administrative și religioase menționează *chehaia de spahii, serdar de ieniceri, muftiu (șeih ülislam), nakib, muhtesib, chehaia de oraș*¹²³.

O serie de evenimente importante de la sfârșitul secolului al XVII-lea sunt reprezentate de popasurile¹²⁴ sultanului Mehmet al IV-lea făcute la Babadag, în 1672 și 1673, dovadă indirectă a importanței orașului în epocă și în peisajul politic al *sancak*-ului de Silistra. Dealtfel, această importanță este confirmată și de intervenția pașei din Babadag în politica internă¹²⁵ a Țărilor Române, la numirea sau mazilirea domnitorilor sau prezența unor reprezentanți ale acestora (*capuchehaie*) la curtea pașei, după cum este de remarcat că același pașă are autoritatea de a încheia tratate diplomatice¹²⁶, ceea ce confirmă locul Babadagului în ierarhia politică a Imperiului Otoman, în a doua jumătate a secolului XVII și începutul celui următor.

¹²⁰ Din 1609, *sancakbey*-ul de Babadag fusese numit *comandant peste șeicile menite urmării și alungării tâlharilor cazaci*, fapt care nu va împiedica totuși atacurile susținute ale acestora asupra orașului în 1612-1614, vezi Iosipescu 2013, 110.

¹²¹ Sultanul Murad al IV-lea va lua măsuri de fortificare a orașelor Măcin, Isaccea, Tulcea, Chilia, Babadag astfel încât, începând de la jumătatea secolului XVII, călătorii străini vor remarca existența și amploarea acestor fortificații, conform Șerban, Șerban 1971, 288.

¹²² Vasiliu 1996, 198. Astfel de practici, frecvent întâlnite, fac parte din așa-numitul proces de „otomanizare”, cum menționează Pinon 2008, 147.

¹²³ *Călători străini* 6, 352-354, 387-391 și 392-393.

¹²⁴ Vasiliu 1996, 200.

¹²⁵ Vasiliu 1996, 201.

¹²⁶ Vasiliu 1996, 201; este vorba despre tratatul încheiat în 1709 de către Iusuf pașa *serascher*-ul cu hatmanul Mazepa al Ucrainei.

Conflictele ruso – otomane¹²⁷ vor face ca situația generală din provincie să fie prezentă în însemnări diplomatice, comerciale sau de război aparținând atât otomanilor cât și reprezentanților altor state. Dintre aceste relatări, reținem pe cele ale lui de La Mottrayé¹²⁸, din 1711, Ahmed Vasîf¹²⁹ la 1769, W. Chrzonowski¹³⁰ în 1780, ultima descriere a orașului datorându-i-se lui Hector de Béarn¹³¹ (1828).

După cum lesne se poate remarca, secolele XVI - XVII au reprezentat perioada maximei dezvoltări a orașului Babadag, acest fapt fiind în consonanță cu evoluția generală a statului otoman. Orașul și teritoriul aferent au fost organizate administrativ, Babadagul a fost sediul unor importante instituții militare și civile.

Din punct de vedere administrativ, Babadagul apare în documente ca reședință de *kazâ* în 1526-1529¹³² și 1566¹³³, iar conform registrului de *celepi* din anul 1573, în urma unei restructurări administrative, o parte din nordul Dobrogei va aparține de *kazâ*-ua Hârșova-Babadag, mai târziu (1594), *kazâ*-ua Babadag (*Baba*) desprinzându-se ca o unitate aparte¹³⁴. Temporar, orașul va deveni sediul *beilerbeilic*-ului de Silistra, odată cu creșterea pericolului reprezentat de raidurile căzăcești¹³⁵. Numai odată cu devastatoarele campanii militare din timpul războaielor ruso-otomane, care au dus la distrugerea fortificațiilor orașului, depopulare, decădere economică și pierderea rolului politic, situație conjugată cu decăderea generală a statului otoman, Babadagul va ajunge (în urma unor reforme administrative) doar capitală de *kazâ* în *sancak*-ul Tulcea, spre mijlocul secolului al XIX-lea.

¹²⁷ În succesiune cronologică: 1710-1713; 1735-1739; 1768-1774; 1787-1792; 1806-1812; 1828-1829.

¹²⁸ Care afirmă despre Babadag următoarele: „*târg mare și frumos care are multe case bune*”. *Călători străini* 8, 1983, 514.

¹²⁹ Vasiliu 1996, 202: la acea dată existând în oraș „*câteva geamii*”, „*câteva băi*”, „*hanuri frumoase*”, „*piețe*”.

¹³⁰ Vasiliu 1996, 203: care afirma că, la o dată neprecizată în urmă, dar sigur înaintea pustiitoarelor războaie ruso-turce, Babadagul *avea cincisprezece mii de locuitori*.

¹³¹ Vasiliu 1996, 203-204: acestuia îi datorăm descrierea cazărmii militare din Babadag: „*Lağărul domina orașul, ca și o cazarmă uriașă, în care poposi cavaleria ... o imensă clădire pătrată, clădită de curând (...) are o curte vastă, în mijlocul căreia este o cișmea foarte frumoasă*”.

¹³² Popescu 2013b, 64.

¹³³ Popescu 2013b, 65.

¹³⁴ Popescu 2013b, 68.

¹³⁵ Ulterior acesta fiind mutat la Oceaakov/Özü, devenind *beilerbeilic*-ul de Silistra-Oceaakov, vezi Soreanu 2010, 15.

În Babadag, a funcționat și un puternic *cadi*-at, importanța¹³⁶ acestuia fiind în strânsă relație cu importanța *kazâ*-lei respective în arhitectura politico-administrativă a provinciei¹³⁷. Având aproape în exclusivitate responsabilități specifice unei provincii de interior a imperiului – așa cum a fost percepută zona Dobrogei, îndeosebi de la mijlocul secolului al XVI-lea –, *cadi*-i din principalele *kazâ*-le de aici au avut stabilite atribuții clare, necesare bunei funcționări a statului otoman și protejării intereselor acestuia. Documentele administrative păstrate și publicate fac o serie de referiri la atribuțiile și sarcinile îndeplinite de către *cadi*-i din Babadag, de-a lungul timpului, dintre care putem aminti¹³⁸: un firman din 22 iunie 1664, prin care sultanul Mehmet IV dă o serie de ordine *cadi*-ilor din Hârșova și Babadag; printr-un firman din 30 iulie - 9 august 1679, emis de sultanul Mehmet IV, *cadi*-i din Babadag, Măcin și Tulcea primeau ordin de a pregăti cele necesare pentru transportarea unor importante cantități de zaherea (orz) din acele *kazâ*-le către schela din Isaccea, iar de acolo, către capitala imperială; în septembrie 1781, *cadi*-ul Ahmed face cercetări în cazul vânzării unei mori, din porunca sultanului Selim III (1789-1807), din 13-22 aprilie 1792.

c) Calea dunăreană

c.1) Hârșova/Hârșova

Așezată prielnic la capătul unui drum comercial, în fața gurii de vărsare a râului Ialomița în Dunăre, având un corespondent (și deseori un competitor) în Țara Românească (Cetatea de Floci), cetatea Hârșovei se bucura de o bună protecție naturală, asigurată de poziționarea sa între doi colți de stâncă aflați la malul Dunării.

Cercetările arheologice începute în anii '90 indică o suprafață a cetății de aproximativ 30 ha, în perioada de maximă extindere, lucru firesc având în vedere marea sa importanță strategică. Acesta este și motivul pentru care se face preluarea malului drept al Dunării în zona Hârșovei, aproximativ între 1499 - 1502 de către sultanul Bayezid II; odată cu anexarea regiunii, se consolidează dominația asupra cursului Dunării inferioare¹³⁹. Raportul *cadi*-ului de Akçekazanlık datat 1520, pe

¹³⁶ *Cadi*-ul îndeplinea cea mai importantă funcție în cadrul unei *kazâ*-le; avea însemnate atribuții religioase, judiciare și administrative, fiind cel care punea în aplicare legea religioasă (*sheri'a*) și legea sultanală (*kanun*), cei doi piloni ideologici ai statului otoman, conform Croitoru 2013, 156.

¹³⁷ Spre exemplificare, în secolul XVI, *cadi*-i din Babadag – alături de cei din Mangalia și Karasu - erau plătiți cu o diurnă (*yevmye*) de 300 aspri, în timp ce *cadi*-i din Tulcea, Hârșova sau Isaccea aveau un salariu zilnic de doar 150 aspri. Croitoru 2013, 156.

¹³⁸ Croitoru 2013, 159-160.

¹³⁹ Popescu 2015, 85.

timpul sultanului Selim I, arată malul drept al Dunării maritime și, implicit, jumătatea de nord a Dobrogei, în stăpânire otomană¹⁴⁰.

Despre oraș nu avem informații directe, în schimb *kazâ*-ua Hârșova este menționată - cel mai devreme, din câte se cunoaște până acum - într-un *defter*¹⁴¹ din anul 1502. Aceeași *kazâ*, ca formă de organizare administrativă otomană, va fi menționată și descrisă teritorial în registrele din 1526-27 și 1530, cu centrele, reședință de *kazâ* sau de *nahiye*, Hârșova și Babadag¹⁴².

Pentru secolul XVII, informațiile referitoare la Hârșova sunt mai numeroase, fapt normal, având în vedere creșterea importanței acestui oraș, atât din punct de vedere militar - fiind element-cheie în sistemul defensiv dunărean imaginat de otomani, cât și din punct de vedere economic. *Cadi*-at-ul Hârșova este figurat pe cunoscuta hartă a Dobrogei întocmită de cronicarul otoman Kâtib Çelebi însă, ca în multe alte situații referitoare la această provincie în secolul XVII, consistente informații ne sunt oferite de către Evlyâ Çelebi. Acesta, în toamna anului 1657, la întoarcerea spre Istanbul, alege pe teritoriul Dobrogei un traseu¹⁴³ ce include majoritatea localităților importante de pe malul Dunării, printre care și Hârșova, unde va înnopta: Tulcea - Babadag - Saraiu - Dăeni (*Daya - i - Kebir*) - Hârșova (*Hırsova*) - Băltăgești (*Baltadji*) - Cernavodă (*Bogaz-köy*) - Silistra - Istanbul. Potrivit relatărilor sale, la acea vreme orașul este un *cadi*-at cu „rangul de 150 de aspri”, iar la buna sa administrare mai contribuie, pe lângă *cadiu*, un *subașî*, un *muhtesib* și un *dizdar*; are garnizoană militară și, cel puțin la momentul povestirii sale, soldele soldaților¹⁴⁴ sunt asigurate „din veniturile schelei”. Este o cetate „întărită și trainică”, cu două porți, care „de jur împrejur are trei mii de pași”, în opinia sa fiind o cetate importantă, deoarece de partea cealaltă a Dunării locuiesc valahii. Are o serie de componente specifice orașului otoman, respectiv „două mahalale, cu o mie șase sute de case”, mai multe geamii (dar pentru secolul XVIII va mai fi atestată doar una singură), „baie joasă și trei hanuri, bazar și un centru mic”¹⁴⁵.

Această dezvoltare se datorează în mare parte rolului de stație vamală îndeplinită de oraș, o parte din taxele colectate ajutând la creșterea economică a acestuia¹⁴⁶. Hârșova era locul unde se percepeau taxele de tranzit (*resm-i ubur, bâc-i*

¹⁴⁰ Popescu 2013b, 42 și 54.

¹⁴¹ Defterul de *cizye* nr. 37 din 908 H (1502-1503), vezi Popescu 2013b, 70 nota 212.

¹⁴² Popescu 2013b, 61.

¹⁴³ Mehmed 1965, 1099, n. 19.

¹⁴⁴ *Călători străini* 6, 450.

¹⁴⁵ *Călători străini* 6, 451, n. 321.

¹⁴⁶ Popescu 2013b, 173.

ubur) și de trecere (*geçer bâcı, geçid – bâcı, resm-i güzar*) pentru corăbii¹⁴⁷. Legat de acest aspect al colectării de taxe, trebuie precizat că aici este documentată și instituția *vozarlık*-ului, corp de agenți fiscali ai stăpânirii otomane¹⁴⁸. Un alt rol important al orașului este acela de nod de tranzit pentru comerțul transdobrogean; cel puțin pentru secolul XVI se cunoaște documentar încă o cale pentru expedierea, la Istanbul, a cerealelor depozitate în portul Brăila: pe Dunăre, cu șăicile, până la Hârșova și de aici, cu căruțele până la Constanța¹⁴⁹.

O serie de surse documentare probează o activitate administrativă destul de intensă între secolele XVI - XVIII, autoritățile locale fiind în atenția celei centrale. Astfel, la 1551, *cadi*-ul Hârșovei, pe nume Husein, face un raport către Poartă, iar din 27 martie 1560 datează un firman al sultanului Süleyman către *cadi*-i din Hârșova și Silistra¹⁵⁰. Documente¹⁵¹ din secolul XVII sugerează o preocupare a sultanului Mehmet al IV-lea (1648 - 1687) pentru posesiunile dobrogene ale imperiului, atestată printr-o serie de firmele către *cadi*-i din Hârșova, Babadag și Silistra, datele 7 februarie 1657, 22 iunie 1664 și 29 noiembrie 1666. Din secolul XVIII, s-a păstrat, pentru *cadi*-at-ul Hârșova, o poruncă a sultanului Ahmed III din 1715, iar în decembrie 1759 era *cadi* un anume Ahmed¹⁵².

Cercetările arheologice certifică organizarea cetății otomane în perimetrul și, deseori, cu materiale reutilizate din vechea și puternica cetate romano-bizantină *Carsium*. Însă, cu toate că urmele cetății acoperă o suprafață considerabilă, nu sunt atestate – până în prezent – urmele materiale ale construcțiilor atestate documentar. Au fost descoperite o serie de artefacte ce sugerează o substanțială locuire turcească¹⁵³ (bucăți de cărămidă slab arsă, fragmente ceramice de producție balcanică dar și import otoman, fragmente de pipe ceramice de factură turcească, monede din perioada otomană, bombarde din fier, plumbi), dar cercetarea arheologică s-a efectuat discontinuu, iar stratul de cultură (total, nu numai otoman) atinge și 12 m, fiind foarte amestecat, ceea ce îngreunează emiterea unor concluzii finale. Observațiile arheologice confirmă scăderea calității vieții – deci implicit, a rolului

¹⁴⁷ Popescu 2010, 159.

¹⁴⁸ Popescu 2010, 158. *Vozar*-ii erau agenți ai controlului fiscal, ce încasau o taxă (*vozarıyye*) pe mărfurile care tranzitau prin porturi și schele, având, totodată, monopolul traversării mărfurilor și a pasagerilor de pe un mal pe altul, cu ajutorul ambarcațiunilor pe care le dețineau și administrau

¹⁴⁹ Popescu 2013b, 185.

¹⁵⁰ Croitoru 2013, 157 și 160.

¹⁵¹ Croitoru 2013, 160.

¹⁵² Croitoru 2013, 157.

¹⁵³ Panait et alii 1995–1996, 127.

acesteia - în tot cursul secolului al XVIII-lea. În partea de est-nord-est a orașului actual este identificat un cimitir otoman, necercetat arheologic, datat prezumtiv între secolele XVI-XIX.

c.2) Maçin/Măcin

Importantă locație defensivă și de tranzit, precum și nod de comunicație fluvială cu debușeele drumului transdobrogean (porturile Tulcea și Isaccea), portul Măcin avea legături comerciale și pe uscat, atât cu „*drumul turcesc*” cât și cu drumul care mergea spre Silistra de-a lungul malului drept al Dunării.

Tributar acestui statut, orașul a intrat devreme în atenția conducătorilor otomani, în ceea ce privește fortificarea militară a acestuia, dar și regularizarea administrativă. Având însă un puternic competitor comercial (Brăila, atât sub administrație valahă, cât și după transformarea sa în *raia*, ca urmare a expediției din 1538), dezvoltarea sa economică și, implicit, a structurii urbane, a avut de suferit¹⁵⁴. După acest episod, localitatea este amintită în 1566 (un *defter* menționează *kazâ-ua* Măcin) și în registrul de *celepi* din anul 1573 - conform căruia, în urma unei restructurări, Măcinul, alături de Isaccea și Tulcea, va fi înglobat în *kazâ-ua* Isaccei¹⁵⁵). În secolul XVII, orașul Măcin apare figurat pe aceeași hartă¹⁵⁶ a Dobrogei întocmită de Kâtib Çelebi, având statutul de *cadi-at*.

Întreaga evoluție economică, socială și administrativă a orașului Măcin în perioada otomană va fi, așadar, subsumată poziției sale și rolului conferit de autoritatea otomană în cadrul sistemului comercial și defensiv al provinciei, cele mai multe izvoare scrise atestând caracterul principal de stație vamală de taxare a importurilor și exporturilor, în special pentru traficul fluvial¹⁵⁷. Acest caracter este întărit de documentarea, și aici, a instituției *vozarlık*-ului¹⁵⁸.

Nu trebuie neglijat rolul militar, dovedit prin prezența unor puternice garnizoane militare la Măcin, cu nelipsita fortăreață (*hisar*) din orașele de graniță, acest port reprezentând o verigă de legătură cu zona Gurilor Dunării și cu statele de la nordul fluviului¹⁵⁹. Din păcate, fortăreața otomană, dar și cea bizantină (aici fiind localizată ipotetic și multdiscutata *Vicina* bizantină) au fost parțial distruse în cursul

¹⁵⁴ Spre exemplu, înainte de momentul 1538, veniturile vamale ale Brăilei erau contestate de *emin-ii* schelei Măcin, care reclamau la Poartă paguba fiscolei otoman din faptul că navele comerciale pontice ocoleau Măcinul în favoarea acesteia, conform Popescu 2013b, 181-184.

¹⁵⁵ Popescu 2013b, 65 și 67-68.

¹⁵⁶ Soreanu 2010, 15.

¹⁵⁷ Popescu 2013b, 167, 168, 169 și 173.

¹⁵⁸ Popescu 2010, 159.

¹⁵⁹ Șerban, Șerban 1971, 287.

războaielor ruso-turce, ceea ce a scăpat de aceste distrugeri fiind folosit, ulterior, ca material de construcție de către localnici sau de fabrica locală de var, la începutul secolului XX.

De asemenea, structurile urbane de secol XVI - XVIII, atâtea câte au fost, nu s-au păstrat. Cu siguranță însă că au existat, dovezi indirecte fiind menționarea Măcinului ca un puternic *cadi-at*, această structură necesitând și o infrastructură constructiv-administrativă adecvată¹⁶⁰.

În prezent, în sectorul sudic al orașului Măcin este localizat un cimitir¹⁶¹ musulman necercetat arheologic încă, deci nedatat, iar moscheea și hanul, date la jumătatea secolului XIX, oglindesc, de bună seamă, o realitate urbană mult mai veche, poate chiar de secol XVI.

c.3) *Isakçı/Isaccea*

Două sunt coordonatele care definesc evoluția orașului Isaccea în timpul stăpânirii otomane: caracterul strategic, de vad pentru trecerea Dunării (deși au alternat perioadele de decădere și revigorare) și rolul economic, caracterizat printr-o creștere a activității portuare, datorată atât construirii unor depozite pentru aprovizionare, cât și poziționării pe ruta trans-balcanică spre Istanbul.

Sultanii otomani au pus în valoare această poziție strategică a orașului încă din secolul al XV-lea; campania condusă personal de către Mehmed I împotriva Țării Românești în anul 1420 debutează, conform relatărilor cronicarilor otomani, cu refacerea de către otomani a cetăților Isaccea și Enisala; *Historia Turchesca* a lui Giovanni Maria Angioiello consemnează trecerea Dunării de către armatele sultanului Mehmed al II-lea, în timpul campaniei acestuia în Moldova, pe la Isaccea; iar Bayezid al II-lea după campania de cucerire a Chinei, în 22-23 august 1484, aflat în tabăra militară din fața Isaccei, în vecinătatea vadului de la Oblucița, promulga un *kanun* (*Yasak name*) adresat noilor dregători otomani de la Chilia. În secolul următor, așa-numitul *Itinerariu turc* (datat 8 iulie 1538), jurnalul de campanie al expediției lui Süleyman *Kanunu* împotriva lui Petru Rareș (1538), indica vadul de la Isaccea ca loc de trecere al Dunării pentru armata turcă¹⁶².

¹⁶⁰ Dintre toți *cadi-i* dobrogeni, cei mai prezenți în documentele cunoscute sunt cei din localitățile considerate de otomani ca având însemnătate economică și/sau militară. Există și dovezi documentare pentru Măcin: pentru a doua jumătate a secolului XVIII, există o informare a *cadi-ului el-hadj* Iusuf Riza către autoritățile centrale, potrivit căreia ordinul sultanal a fost citit în Tribunalul șeriatalui din localitate. Croitoru 2013, 159-161.

¹⁶¹ <http://multicult.ro/images/monumente-semnificative-pentru-minoritatea-turca.pdf> (resursă on-line, accesată la 28.08.2016).

¹⁶² Popescu 2013b, 139.

Importanța strategică a acestui străvechi vad necesita posibilitatea de exercitare a unui control militar. Astfel, în timpul războiului din 1621 între Polonia și Poarta Otomană, a fost construită¹⁶³, în formă de patrule, cetatea Isaccea. Acțiuni de fortificare, de refacere sau întreținere a capacităților de apărare sunt prezente în tot cursul secolului XVII (între 1649-1651, aici fiind zidită o cetate din piatră albă; sunt menționate puternice garnizoane militare), la început de secol XVIII, la Isaccea fiind menționată o cetate cu șapte turnuri¹⁶⁴.

Ca în multe alte părți ale Dobrogei otomane, un oraș apărat de o fortăreață puternică este, totodată, și sediu de *kazâ*, cu tot ceea ce implică acest fapt: structura administrativă și edilitară. Isaccea este atestată drept *kazâ* separat la 1566, într-un registru de *avariz*¹⁶⁵. În registrul de *celepi* din anul 1573, în urma unei restructurări, se menționează o singură *kazâ*, cea a Isaccei, înglobând localitățile Măcin, Garvăn, Isaccea, Tulcea și Beștepe¹⁶⁶. Pentru secolul XVII cunoscuta hartă a Dobrogei întocmită de Kâtib Çelebi confirmă existența *cadi*-at-ului Isaccea¹⁶⁷ (*Sakçy*). În schimb, activitatea *cadi*-ului din Isaccea ne este cunoscută numai prin intermediul unui singur document, datat 4-13 noiembrie 1728, un firman¹⁶⁸ al sultanului Ahmed III (1703-1730).

În ceea ce privește activitatea comercială, trebuie precizat că, în primul rând, orașul a fost o importantă stație vamală de taxare a importurilor și exporturilor, traficul pe brațul Sfântul Gheorghe fiind controlat vamal la Isaccea¹⁶⁹ (când se circula spre Marea Neagră dinspre porturile dunărene). De altfel, încă din vara lui 1565, exista un *emin* (administrator) al schelelor Tulcea și Isaccea, pe nume Mustafa, tot aici fiind documentată și instituția *vozarlık*¹⁷⁰-ului. Nu trebuie uitată construirea unor depozite de piatră, de capacitate mare, pentru înmagazinarea proviziilor de cereale (*zahire*) până la plecarea spre Istanbul sau aprovizionarea trupelor, încă o dovadă a importanței orașului Isaccea în circuitul economic regional¹⁷¹.

Se poate concluziona că evoluția istorică a Isaccei este indisolubil legată de statutul acesteia de punct terminal, pentru Dobrogea otomană, al drumului comercial și militar ce lega ținuturile nord-dunărene și nord-pontice de capitala imperiului,

¹⁶³ Soreanu 2010, 15.

¹⁶⁴ Șerban, Șerban 1971, 287-288.

¹⁶⁵ Popescu 2010, 151.

¹⁶⁶ Popescu 2013b, 67-68.

¹⁶⁷ Soreanu 2010, 15.

¹⁶⁸ Croitoru 2013, 157.

¹⁶⁹ Popescu 2013b, 167-169, 173 și 179.

¹⁷⁰ Popescu 2010, 151 și 158.

¹⁷¹ Mateescu 1973, 49 – 68.

Istanbul¹⁷². Structura urbană a orașului, atât cât a fost, cu siguranță a fost distrusă în timpul conflictelor militare, actualmente neputându-se distinge, în peisajul urban al orașului modern, vestigii otomane. Excepția este constituită de moscheea *Mahmut Yazici*, construită undeva între secolele XVII și XVIII (prezumptiv la 1621), al cărei minaret este înalt de 25 m. Cercetări arheologice de salvare efectuate în Isaccea în anul 2012 au dus la dezvelirea unor fragmente din zidul cetății turcești construită de Osman al II-lea în anul 1621 și la găsirea unor conducte vechi de apă din ceramică din secolul XVII, care sugerează aducțiunea apei pentru deservirea unor edificii importante, poate publice¹⁷³.

c.4) Tolçi/Tulcea

În epoca otomană, deși la început a fost doar sat și schelă portuară (statutul de așezare de rang urban l-a dobândit mai târziu, odată cu dezvoltarea economică), Tulcea a beneficiat de avantajele poziției sale geografice, punct nodal în regiunea Gurilor Dunării. Aceasta i-a conferit avantajul de-a se afla la intersecția unor căi de comunicație esențiale pentru Dobrogea și pentru spațiul vest-pontic¹⁷⁴ (portul fiind conectat, prin brațul Sfântul Gheorghe, cu alte centre pontice). Cu siguranță, această poziție strategică este și motivul pentru care călătorul Evlyâ Çelebi, în călătoriile sale prin Dobrogea, cu excepția traseului ales prin sudul provinciei, va trece de fiecare dată prin această localitate¹⁷⁵. Acesta prezintă Tulcea, așa cum arată localitatea la jumătatea secolului XVII. Astfel, după ce amintește succint de un moment al rezidirii cetății (1634-1635, în timpul lui Murad al IV-lea; faptul se încadrează într-un plan mai amplu al sultanului de refacere a fortificațiilor din diverse puncte ale Dobrogei), ne face o scurtă descriere¹⁷⁶ a fortăreței, reieșind și de aici rolul strategic al acesteia: „construcție puternică, solidă ... formă pătrată alungită, având o circumferință de o mie șaiszeci pași”; înăuntrul cetății există o geamie, alta fiind în orașul civil, unde existau și „șase sute de case”: „geamie mică și îngrijită, în apropierea vămii”; un alt element important îl constituie un *han* solid, dar și menționarea unor „(...) dughene, toate fiind fundații pioase (...)” (*vaqf-uri*).

¹⁷² Popescu 2013b, 141-142.

¹⁷³ Informații furnizate de cercetătorul Aurel Stănică (ICEM Tulcea), căruia îi exprimăm gratitudinea noastră și pe această cale.

¹⁷⁴ Spaniolul Diego Galán, pe la 1595, făcea această precizare: *La sfârșitul secolului XVI Tulcea era un port mare, deși nu foarte sigur, spre care veneau corăbii maritime [...]*. Popescu 2013, 174.

¹⁷⁵ Mehmed 1965, 1099, n. 16, 19, 22 și 23.

¹⁷⁶ *Călători străini* 6, 1976, 404-405.

Cea mai timpurie mențiune documentară despre Tulcea o avem într-un registru din anul 1502, unde este consemnat¹⁷⁷: *karye-i Tulçi hass-ı mirлива* („satul Tulcea hass al *sancakbey*-ului”). Documentele¹⁷⁸ otomane de secol XVI menționează Tulcea ca sat, în registrele de recensământ, și ca schelă portuară (*iskele*), în registrele vamale: un fragment dintr-un registru (*rûznamçe*) din anul 1506; două fragmente dintr-un registru vamal din anii 1515-1517; un raport al *cadi*-ului de Akçekazanlık (Kazanlâk, Bulgaria) din 15 aprilie 1520; un registru contabil din anul 1530. În a doua jumătate a aceluiași secol, un registru de *avariz* din 1566 amintește Tulcea drept *kazâ*, iar în vara aceluiași an este menționat un *emin*-ul (administrator) Mustafa, ce se îngrijea de schelele fluviale Tulcea și Isaccea¹⁷⁹. Deși atestată separat în 1566, câțiva ani mai târziu (1573, registrul de *celepi*), Tulcea figurează încorporată administrativ în *kazâ*-ua Isaccea¹⁸⁰. Aproximativ un secol mai târziu, Evlyâ Çelebi afirma că orașul este „*un cadi-at* (cu rang) *de 150 de aspri*”, afirmație din care putem deduce că Tulcea, veriga de legătură cu zona Gurilor Dunării și cu statele de la nordul fluviului, la jumătatea secolului XVII, redobândise suficientă importanță (deși nu era un *cadi-at* de prim rang - 300 aspri - în ierarhia administrativă a imperiului).

Dar rolul principal al Tulcei, în perioada otomană, a fost de centru de control vamal, comercial și, în subsidiar, de centru administrativ. Drumurile pe apă și pe uscat care treceau prin Tulcea au necesitat organizarea aici a unei stațiuni de control fiscal al traficului de mărfuri, rolul principal al orașului fiind de stație vamală de taxare a importurilor și exporturilor, loc unde se percepeau taxele de tranzit (*resm-i ubur, bâc-ı ubur*) și de trecere (*geçer bâcı, geçid - bâcı, resm-i güzar*) pentru corăbii¹⁸¹ (în acest sens trebuie privită și informația referitoare la existența unor agenți fiscali, *vozari*, în oraș). Deși s-ar părea că, în conformitate cu registrul vămii Tulcei din anii 1515-1517, aceasta era stațiune vamală doar pentru traficul de uscat, în secolul următor și-a împărțit cu vama Isaccea controlul traficului fluvial pe brațul Sfântul Gheorghe, Tulcea ocupându-se de controlul vamal al corăbiilor care intrau pe Dunăre dinspre porturile bazinului¹⁸².

Rolul vamal acordat orașului, poziția strategică și intensificarea activității economice, ne duc la concluzia că, începând cu secolul XVI, Tulcea dobândește o organizare citadină, cu o structură socială din ce în ce mai diversificată, cu organizare administrativă, și devine un centru economic important la nivelul provinciei

¹⁷⁷ Popescu 2013b, 174.

¹⁷⁸ Popescu 2014, 23.

¹⁷⁹ Popescu 2010, 151.

¹⁸⁰ Popescu 2013b, 68.

¹⁸¹ Popescu 2010, 159.

¹⁸² Popescu 2014, 25-26.

Cercetările arheologice desfășurate în diferite puncte ale orașului Tulcea, dar în special cele de pe dealul Hora, în zona anticului Aegyssus¹⁸³, au evidențiat o locuire de secol XVIII-XIX, din perioada otomană a orașului. Au fost recuperate diverse obiecte în stare fragmentară, în special ceramică. În apropierea acestei locuiri este localizat și un cimitir din aceeași perioadă, încă necercetat arheologic. Din păcate, dezvoltarea constructivă a orașului și portului modern a distrus, în mare parte, urmele locuirii otomane de secol XVI-XVIII. Există vestigii din perioada stăpânirii turcești, dar din secolul XIX.

În 2014, în urma unei acțiuni de dragare a fluviului, a fost descoperit și recuperat din apele Dunării, pe raza satului Sfântu Gheorghe, în apropiere de Tulcea, un fragment din bordul unei ambarcațiuni otomane datând, cel mai probabil, din secolul al XVIII-lea (deși este plauzibilă și o datare în a doua jumătate a secolului al XVII-lea), în starea bună de conservare, o descoperire unicat, până în prezent, în sectorul Dunării Inferioare¹⁸⁴.

Concluzii

Observăm că structurile urbane și cvasi-urbane din Dobrogea sunt indisolubil legate de fluxurile comerciale și de evoluția socială și economică a Imperiului Otoman. Precum și în restul Imperiului, epoca marilor vizirii Köprülü și prima jumătate a secolului al XVIII-lea marchează apogeul administrației și civilizației otomane în Dobrogea. Pe lângă aceasta, datorită poziției sale strategice și politicii de colonizare constantă cu elemente musulmane, provincia a devenit „[...] *cel mai otomanizat teritoriu românesc, mărginit la sud și la nord, după 1538, de către alte provincii ... făcând parte din coridorul vest-pontic care leagă Rumelia (Rumeli) de Hanatul Crimeea*”¹⁸⁵. Procesul de otomanizare menționat mai sus a fost datorat și introducerii unor noi instituții, tipice pentru orașele turcești (balcanice sau orientale), în centrele urbane dobrogene distribuite pe cele trei rute de circulație: coasta vest - pontică, drumul prin centrul provinciei și malul drept al Dunării. Traseul urmând linia de coastă maritimă a fost utilizat inițial de către sultanii otomani în campaniile militare („drumul companiilor moldovenești” ale sultanilor Mehmed al II-lea în 1476, Bayezid al II-lea în 1484 și Süleyman Kanuni în 1538) dar, odată construită linia de fortificații care păzea complexul lagunar Razim (*Yeni-sale* și Babadag) și Dunărea pe cel sudic braț (Karaharman – Tulcea - Isaccea), noua linie defensivă permite ca centrul de greutate al liniilor de comunicare în Dobrogea să fie transferat pe drumul continental care leagă Istanbulul, prin Adrianopol și Bazargic, cu Karasu, apoi, prin Babadag și

¹⁸³ Stănică 2004, 199.

¹⁸⁴ Pentru aceste informații îi mulțumim cercetătorului Aurel Stănică (ICEM Tulcea).

¹⁸⁵ Prodan 2006, 192.

Isaccea, cu zona nord-dunăreană (Moldova, spre Polonia sau spre Rusia). Aceasta a fost și principala rută de comerț în provincie - drumul central trans-dobrogean -, în timp ce drumurile de-a lungul Dunării, precum și cel de-a lungul litoralului, au fost de o importanță secundară. Cu toate acestea, Dunărea a jucat un rol strategic important. Controlul fluviului era o garanție pentru otomani în ceea ce privește dominația Peninsulei Balcanice, apărarea capitalei pe Bosfor și a reprezentat un sprijin logistic pentru a avansa spre Europa Centrală. Prin urmare, sultanii otomani au acordat atenția cuvenită organizării militare a frontierei dunărene, care a asigurat un segment esențial al drumului militar și comercial circumpontic¹⁸⁶. Orașele - porturi dunărene sunt destinațiile finale și piețe pentru rutele comerciale mari ale timpului care se îndreptau spre Marea Neagră: „drumul moldovenesc”, „drumul Brașovului” sau chiar și rute comerciale nord-pontice¹⁸⁷.

Harta nodurilor de comunicație, cartografierea centrelor cu caracteristici urbane din Dobrogea, așa cum sunt ele cunoscute documentar sau arheologic, furnizează dovezi elocvente despre axele majore ale mișcării (care sunt, în principiu, cele cunoscute și utilizate în deplasări încă din antichitate), coridoarele de mișcare tradiționale persistând într-o regiune pe intervale temporale indefinite, fiind vorba de așa-numita *route inertia*¹⁸⁸.

În ceea ce privește organizarea urbană, în Dobrogea s-a dovedit a fi deficitară comparativ cu alte părți ale imperului semilunii, datorită în primul rând situației militare a provinciei, zonă de graniță constant expusă atacurilor inamice. Există elemente ale urbanismului de tip otoman, confirmate de cele câteva urme materiale păstrate sau de către sursele documentare și literare, dar prelungitele conflicte militare, precum și suprapunerea locuirilor medievale (ca și antice, de altfel, acolo unde este cazul) de către orașele moderne fac ca marea majoritate a elementelor care ar fi putut contura tabloul general al urbanismului otoman în Dobrogea să fie dispărute sau distruse pentru totdeauna.

În următorul tabel prezentăm caracteristicile urbane întâlnite în cadrul orașelor otomane din Dobrogea, așa cum apar menționate în documentele vremii sau cum rezultă în urma cercetărilor arheologice:

¹⁸⁶ Popescu 2013b, 161.

¹⁸⁷ Popescu 2013b, 184.

¹⁸⁸ Wilkinson 2014, 73.

	<i>Cami</i>	<i>Hammam</i>	<i>Han</i>	<i>Medrese</i>	<i>Ceşme</i>	<i>Hisar</i>	<i>Bazaar</i>	<i>Cadi</i>	<i>Mahalle</i>
<i>Mankalya</i>	x (1590)	x	x	x			x	x	
<i>Köstence</i>	x		x						x
<i>Karaharman</i>	x		x			x			x
<i>Tulcea</i>	x		x			x			x
<i>Isaccea</i>	x (1621)					x		x	
<i>Măcin</i>	x		x			x		x	
<i>Hârşova</i>	x	x	x			x	x	x	x
<i>Karasu</i>	x	x	x	x			x	x	x
<i>Ester</i>			x						x
<i>Babadag</i>	x	x	x	x	x	x	x	x	x

Tabelul 1 – localități dobrogene ce prezintă caracteristici urbane

Bibliografie

- Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M.M. 1971, *Pescuitul în Delta Dunării în vremea stăpânirii otomane*, Peuce 2, 1971, 267-282.
- Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M.M. 1977, *Aspecte ale vieții economice din porturile și schelele Dobrogei în secolele XV- XVII*, Peuce 6, 259-269.
- Boykov, G. 2010, *Balkan city or Ottoman city? A study on the models of urban development in ottoman upper Thrace, from the fifteenth to the seventeenth century*, în *Proceedings of the Third International Congress on the Islamic Civilisation in the Balkans, 1-5 November 2006*, Bucharest, Romania. IRCICA, Istanbul, 69-85.
- Brătescu, C. 1928, *Populația Dobrogei, în Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București, 201-259.
- Călători străini 1 - Călători străini despre țările române*, I, București, 1968.
- Călători străini 6 - Călători străini despre țările române*, VI, București, 1976.
- Călători străini 8 - Călători străini despre țările române*, VIII, București, 1983.

- Ciorbea, V. 1993, *Portul Constanța de la antichitate la mileniul III*, Constanța.
- Constantin, R., Radu, L., Ionescu, M., Alexandru, N. 2007, *Mangalia. Cercetări arheologice de salvare*, Peuce, S.N. 5, 241-296.
- Croitoru, G.F. 2013, *Informații privind atribuțiile cadidilor din Dobrogea (sec. XVI - XIX)*, în Gemil, T., Custurea, G., Cornea, D., R. (coord.), *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, Constanța, 153-162.
- Custurea, G., Murat, A. 1979, *Aspecte ale vieții economice în Dobrogea în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în lumina tezaurului monetar de la Vuile*, Pontica 12, 207-219.
- Custurea, G. 1983, *Sondaajul arheologic de salvare de la Ester (jud. Constanța)*, Materiale 15, 545-550.
- Custurea, G. 1986, *Cercetările arheologice din necropola așezării medievale Ester - Târğușor*, Materiale 16, 300-304.
- Custurea, G. 1997, *Ester-Târğușor*, CCA 1983-1992, 32-33.
- Custurea, G. 2013, *Circulația monedei otomane în Dobrogea. Repertoriu numismatic*, în Gemil, T., Custurea, G., Cornea, D.R. (coord.), *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, Constanța, 81-104.
- Derya, O. 2004, *Urban design for sustainability: A study on the Turkish city*, International Journal of Sustainable Development & World Ecology 11, 1, 24-35.
- Dobrogea în izvoare* 2015, *Dobrogea în izvoare cartografice otomane (sec. XVI-XIX)*, Coman V., Yenikale A. (eds), București.
- Duymaz, A.Ş. 2016, *An evaluation of turkish architecture in Romania in the lighy of documentation*, în Gölen Z., Temğzer A. (eds), *Balkan Tarihi. Birinci cilt. Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları 1*, Burdur, 215-269.
- Gemil, T. 2013, *Legăturile româno-turce de-a lungul veacurilor (până în 1981)*, în Gemil, T., Custurea, G., Cornea, D.R. (coord.), *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, Constanța, 33-80.
- Iosipescu, S. 2004, *Dans la Dobroudja ottomane aux XVIe-XVIIIe siècles: le château-fort de Karaharman et son trésor*, în Nicolescu, Gh. (responsabil volum); Corvisierm, A., Preda, D. (coordonateurs générale), *Guerre et société en Europe. Perspectives des nouvelles recherches*, Commission Française d'Histoire Militaire, Commission Roumaine d'Histoire Militaire, 49-63.
- Iosipescu, S. 2008, *Portul și castelul Qaraharman. O contribuție la navigația pontică în secolele XIV-XIX*, în Ciorbea, V. (coordonator) *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european*, Constanța, 115-124.
- Iosipescu, S. 2010a, *Închiderea Mării Negre sub otomani (I)*, RIM 1-2, 1-7.
- Iosipescu, S. 2010b, *Închiderea Mării Negre sub otomani (II)*, RIM 3-4, 1-11.

- Iosipescu, S. 2013, *Dobrogea otomană și cazacii la cumpăna veacurilor XVI - XVII*, în Gemil, T., Custurea, G., Cornea, D.R. (coord.), *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, Constanța, 105-114.
- Kiel, M. 1989, *Urban Development in Bulgaria in the Turkish Period: The Place of Turkish Architecture in the Process*, *International Journal of Turkish Studies* 4, 2, 79-129.
- Koç, Y. 2005, *Osmanlı'da Kent Iskânı ve Demografisi (XV.-XVIII.Yüzyıllar)*, *Türkiye Arştırmaları Literatür Dergisi* 3, 6, 161-210.
- Kotzageorgis, P.Ph. 2014, *New towns and old towns in the Ottoman Balkans. Two case studies from northern Greece*, în Balta E., Salakidis G., Stavrides T. (eds) *Studies on the Ottoman empire and Turkey. Festschrift in honor of Ioannis P. Theocharides*, Istanbul, 273-291.
- Mateescu, T. 1969, *Un oraș dobrogean dispărut - Ester*, *Pontice* 2, 413-426.
- Mateescu, T. 1971, *Une ville disparue de la Dobroudja - Karaharman*, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Istanbul, 297-344.
- Mateescu, T. 1973, *Depozitele de la Isaccea ale Imperiului Otoman*, *Danubius* 6-7, 49-68.
- Mehmed, M.A. 1965, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV - XVII. (Mărturiile călătorului Evlia Celebi)*, *Studii. RdI* 18, 5, 1097-1116.
- Mehmet, M.A. 2013, *Despre moștenirea culturală turcă în Dobrogea (unele reflecții)*, în Gemil, T., Custurea, G., Cornea, D.R. (coord.), *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, Constanța, 9-16.
- Mototolea, A. 2016, *Catarame – pafta de influență orientală din colecțiile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța*, *Pontica*, 48-49, 2015-2016 (sub tipar).
- Panait et alii 1995-1996 – Panait, I.P., Rădulescu, A., Ștefănescu, A., Flaut, D., *Cercetările arheologice de la cetatea Hârșova. Campania 1995*, *Pontica* 28-29, 121-134.
- Peychev, S. 2015, *The image of the city. Public baths and urban space in Western travellers' descriptions of Ottoman Sofia*, în Gharipour, M., Özlü, N. (eds), *The City in the Muslim World. Depictions by Western Travelers*, Writers Routledge, London and New York.
- Pinon, P. 2008, *The Ottoman Cities of the Balkans*, în Jayyusi K.S., Holod R., Petruccioli A., Raymond A. (eds), *The City in the Islamic World*, volume 2, *Handbook of Oriental Studies*, Brill, Leiden - Boston, 143-158.
- Popescu, A. 2007, *La Mer Noire ottomane: Mare clausum? Mare apertum?*, în Bilici F., Căndea I., Popescu A. (coordonateuri), *Enjeux politiques, économiques et militaires en Mer Noire (XIVe-XXIe siècles). Études à la mémoire de Mihail Guboglu*, Brăila, 141 - 170.
- Popescu, A. 2008, *Dobrogea otomană*, în Ciorbea, V. (coord), *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european*, Constanța, 139-149.

- Popescu, A. 2010, *Străjuirea navigației pe Dunăre în epoca otomană: derbendcilik-ul*, SMIM 28, 149-168.
- Popescu, A. 2011, *Toponimii multiple în sancak-ul Silistra (sec. XVI)*, SMIM 29, 163-182.
- Popescu, A. 2012, *Ester au XVIe siècle. Nouvelles contributions*, RÉSEE 50, 1-4, 191-202.
- Popescu, A. 2013a, *Derbendgii la Dunărea de Jos în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. O contribuție*, RIM 1-2, 12-17.
- Popescu, A. 2013b, *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei. Sangeacul Silistra (sec. XV-XVI)*, București.
- Popescu, A. 2014, *Portul Tulcea în documente otomane din secolul al XVI-lea*, în Stănică, A., Micu, C. (eds.), *Istro-Pontica. Studii și comunicări de istorie a Dobrogei*, 2, 23-32.
- Popescu, A. 2015, *Dobrogea în epoca otomană: kazaua Hârșova (sec. XVI)*, SMIM 33, 85-112.
- Prodan, D. 2006, *Teritoriile românești sub stăpânire otomană în istoriografia românească a secolului al XX – lea*, SAI 71, 185-196.
- Radu, L. 2013, *Toponimie dobrogeana: Callatis - Pangalla - Mangalia*, Peuce, S.N. 11, 229-238.
- Sandfuchs, S.Ö. 2008, *Reconstructing a Town from its Court Records. Rodosçuk (1546-1553)*, München.
- Soreanu, M. 2010, *Fortificații și porturi otomane la Marea Neagră*, RIM 3-4, 12-20.
- Șerban, C., Șerban, V. 1971, *Rolul economic și politico-militar al orașelor din Dobrogea de nord în secolele XVI-XVIII*, Peuce 2, 283-291.
- Șerban, C., Șerban, V. 1977, *Tipologia orașelor din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane (secolele XV – XIX)*, Peuce 6, 271-277.
- Stănică, A. 2004, *Tulcea. Un centru economic la Dunărea de jos în secolul al XVI-lea*, Peuce, S.N. 2, 199-206.
- Vasilie, I. 1996, *Știri istorice și date arheologice referitoare la orașul Babadag în Evul Mediu*, Peuce 12, 195-224.
- Veinstein, G. 2008, *The Ottoman town (fifteenth - eighteenth centuries)*, în Jayyusi K.S., Holod R., Petruccioli A., Raymond A. (eds), *The City in the Islamic World*, 2, Handbook of Oriental Studies, Leiden – Boston, 205-217.
- Vergatti, R.Ș. 2008, *Dobrogea, mojar al popoarelor și religiilor în secolul al XIV-lea*, în Coman V. (coord.), *Dobrogea – model de conviețuire multiethnică și multiculturală*, Constanța, 65-73.
- Voinea, V., Szmoniewski, B., Popescu, A., Mototolea, A., Florea, M. 2015, *Noi descoperiri de epoca otomana pe Valea Casimcei: Cheia - Pazvant*, Arheovest 3, 1, 509-529.

Wilkinson, T. 2014, *Tying the threads of Eurasia. Trans-regional routes and material flows in Transcaucasia, Eastern Anatolia and western Central Asia, c.3000–1500 B.C.*, Leyden, 2014.

<http://muslimheritage.com/article/piri-reis-genius-16th-century-ottoman-cartographer-and-navigator>

<http://www.medgidiacity.ro/traditii/panair.pdf>

<http://multicult.ro/images/monumente-semnificative-pentru-minoritatea-turca.pdf>

UN TEZAU DE FALSURI DUPĂ MONEDE OTOMANE DE LA AHMED I DESCOPERIT LA MOVILIȚA, JUD. CONSTANȚA

Aurel VILCU*
Gabriel CUSTUREA**

Abstract:

The authors present a hoard of 259 counterfeits after the Silver Ottoman akçe struck by Ahmed I. The counterfeits were produced with three dies, two for Obverse and one for Reverse. According to Slobodan Srećković, the prototypes used for the Obverse dies were the Ottoman Silver coins with the Obverse type A and the Obverse type C. The Reverse die represent a copy after the Obverse A but without the father name Mehmed and adding the year 1012 written 1102. The hoard include 84 pieces (blanks) prepared for striking.

Rezumat:

Autorii prezintă un tezaur alcătuit din 259 falsuri după asprii otomani bătuți de Ahmed I. Contrafacerile au fost realizate cu trei ștanțe dintre care două pentru avers și una pentru revers. Potrivit catalogului întocmit de Slobodan Srećković, prototipurile utilizate pentru ștanțele de avers au fost asprii otomani de argint cu avers de tip A și C. Ștanța de revers reprezintă o copie după aversul de tip A, dar fără numele tatălui, Mehmed, însă cu anul 1012 scris sub forma 1102. Tezaurul cuprinde și 84 de pastile neștanțate, pregătite pentru batere.

Key-words: Counterfeits, hoard, Ottoman coins, Ahmed I

Cuvinte cheie: Contrafaceri, tezaur, monede otomane, Ahmed I

Cu ocazia lucrărilor edilitare din cartierul nou al localității Movilița, în anul 1993 a fost descoperit un tezaur monetar otoman. Achiziționat în două tranșe de către

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București, str. Henri Coandă, 13, 010667, sector 1, București, e-mail: aurelvilcu@yahoo.com.

** Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, Piața Ovidiu, 12, 900745, Constanța, e-mail: custurea@gmail.com.

MINAC și comunicat preliminar la sesiunea anuală Pontica din anul 1994¹, tezaurul se compune din 343 piese. Este, de fapt, al doilea tezaur descoperit în localitate, un altul, mai timpuriu (sec. XVI), fiind găsit și recuperat pentru muzeu în anul 1968².

Cercetarea celor 343 de piese care formează tezaurul arată că 259 exemplare sunt falsuri după asprii otomani bătuți în timpul domniei sultanului Ahmed I (1603-1617; AH 1012-1026) la care se adaugă 84 de pastile neștanțate pregătite pentru falsificare. Prelucrarea materialului numismatic s-a dovedit a fi o operațiune dificil de realizat în condițiile în care majoritatea asprilor sunt slab imprimați. Lectura legendelor aflate pe ambele fețe ale monedelor arată că falsificatorul a utilizat trei ștanțe cu ajutorul cărora a fost bătută o mare parte dintre piesele din tezaur. Dacă în cazul a două ștanțe s-a folosit drept prototip aversul pieselor originale bătute în timpul domniei lui Ahmed I, cea de-a treia ștanță conține pe lângă legenda specifică aversului și anul de urcare pe tron a sultanului, element care se regăsește de regulă pe revers. Analiza monedelor arată că primele două ștanțe, pe care le-am numit convențional, de avers (Av1 și Av2) au fost combinate cu cea de-a treia ștanță pe care am considerat-o de revers (Rv1) și niciodată între ele. Acest indiciu ne îndreptățește să afirmăm că foarte probabil ștanța numită convențional Rv1 a fost utilizată în poziție fixă împreună cu ștanțele mobile Av1 și Av2. De altfel ștanța Rv1 pare să fi rezistat mai mult în cadrul procesului de batere. În funcție de combinarea celor trei ștanțe, falsurile monetare din tezaur pot fi împărțite în două mari grupe:

Grupa I

Av1. Sultan / Ahmed bin / han

Rv1. Sultan / Ahmed bin / 1102 (sau 1103)

Grupa II

Av2. Legendă circulară neclară. În centru: Ahmed.

Rv1. Sultan / Ahmed bin / 1102 (sau 1103)

Prin comparație cu piesele originale clasificate în catalogul întocmit de Slobodan Srećković, falsurile din prima grupă au avut drept prototip aversul A³. Pentru falsurile din a doua grupă, falsificatorul a ales drept model aversul de tip C, cu legendă circulară⁴. Reversul falsurilor este constituit din redarea incompletă a legendei de avers de tip A la care se adaugă anul de început a domniei sultanului, imprimat eronat sub forma 1102 (sau 1103) în loc de 1012. Prima cifră este redată sub forma unei linii mai mici iar ultima cifră, slab imprimată, pare să fie mai degrabă ۷ și nu ۶. Pentru ștanțele Av1 și Rv1 se poate observa că falsificatorul a omis din legendă

¹ Custurea 1994.

² Custurea 1983.

³ Srećković 2007, 116.

⁴ Srećković 2007, 116.

numele Mehmed, tatăl sultanului Ahmed I. În cazul ștanței Av2, legenda circulară este neclară, în mare parte ieșită din flan, literele fiind rudimentar realizate.

Prezența unui grup semnificativ de rondoale pregătite pentru batere indică faptul că posesorul tezaurului a fost un *calpuzan*, așa cum sunt numiți în documentele medievale falsificatorii de bani. Dacă falsificatorul a fost un localnic sau a venit de pe alte meleaguri este greu de precizat. Modalitatea de redare a legendelor indică mai degrabă un cunoscător al paleografiei turco-osmane însă dosarul falsurilor după monedele lui Ahmed I este încă sărac pentru a obține rezultate în această direcție. Deși insuficient studiate și publicate, falsurile după asprii lui Ahmed I nu lipsesc din descoperirile semnalate în zona Dobrogei. Doi aspri falsificați, dintre care unul având drept prototip exemplarele produse în atelierul Edirne, au fost recuperati din orașul medieval Ester (Târgușor)⁵. De altfel monedele descoperite în această localitate și publicate relativ recent constituie o bună radiografie a nominalurilor otomane aflate în circulație în Dobrogea la începutul secolului XVII. Din timpul lui Ahmed I provin 16 monede din argint la care se adaugă cele două falsuri deja menționate dar care au prototip diferit față de contrafacerile din tezaurul găsit la Movilița. Remarcăm că asprii și falsurile după aspri descoperiți la Ester provin îndeosebi din atelierele europene în timp ce piesele cu valoare mai mare (gümüș) au fost bătute în atelierele orientale, la Amid (1 ex.) și la Çanța (5 ex.). Revenind la tezaurul de falsuri descoperit la Movilița remarcăm că falsificatorul a folosit drept prototip pentru una dintre ștanțe, o legendă de avers circulară, cu numele sultanului în mijloc, de tip C în clasificarea făcută de Slobodan Srećković⁶. Potrivit catalogului întocmit de către autorul amintit mai sus, acest tip de avers este utilizat în cazul asprilor de argint bătuți în timpul domniei sultanului Ahmed I în atelierele Çanța⁷ și Kibris⁸ (Cipru). Ținând cont de aceste observații ne întrebăm dacă nu cumva falsificatorul a venit în Dobrogea din provinciile orientale ale Imperiului Otoman fiind familiarizat cu tipul de avers cu legendă circulară utilizat îndeosebi la Çanța. Lipsa asprilor de la Ahmed I bătuți în atelierul Çanța, din descoperirile din Dobrogea, par să încline balanța în favoarea acestei ipoteze. Din păcate materialul comparativ ne lipsește, perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor fiind caracterizată printr-o rarifiere a circulației monetare în zona Dobrogei⁹. Putem însă consemna pentru provincia transdunăreană câteva piese falsificate din secolele XVI-XVIII. De la

⁵ Custurea 2010, 479.

⁶ Srećković 2007, 116.

⁷ Srećković 2007, 126.

⁸ Srećković 2007, 138.

⁹ Custurea 2010, 473.

Enisala provin trei falsuri după aspri de la Selim II, Murad III și Murad IV¹⁰, de la Hârșova un dirhem fals¹¹ iar de la Sibioara un altân de la Murad III falsificat¹². Din Dobrogea, fără alte informații, provin un aspru falsificat de la Süleyman I, un altul de la Selim II, precum și un kuruş de la Selim III¹³.

Pentru secolul al XVIII-lea un alt tezaur de falsuri după moneda otomană de argint a fost semnalat în Dobrogea, în localitatea Vadu, comuna Corbu, jud. Constanța. Tezaurul, descoperit în anul 1989, este alcătuit din 93 monede din metal comun, unele dintre ele păstrând încă urme de argintare, la care se adaugă 33 de runde de mici dimensiuni (aproximativ de dimensiunile paralei) din bronz, ușor concav-convexe care nu aveau nimic imprimat pe ambele fețe¹⁴. Toate cele 93 monede sunt contrafaceri după zolota și jumătăți de zolota emise în numele lui Ahmed III la Kostantiniye și au fost bătute cu ștanțe foarte bine gravate, fără greșeli sau scăpări în privința grafiei. S-a înaintat ca ipoteză de lucru, care necesită confirmare din partea unor descoperiri viitoare, că ar putea fi vorba de un atelier clandestin plasat chiar pe teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră. În colecțiile MINAC se află un tezaur cu monede din alamă și flanuri descoperit în localitatea Hagieni (Hagilar). Este alcătuit din 598 piese dintre care 341 flanuri tăiate pregătite pentru batere. Celelalte monede sunt emisiuni din alamă de tipul celor din aur ale sultanilor Mahmud II (tip Pere nr. 772-775) și Abdulmedjid (tip Pere 872, 873)¹⁵. În epocă astfel de piese se aureau și erau purtate în salbe de locuitorii nevoiași ai provinciei, care nu-și puteau permite monede autentice. Cele trei tezaure descoperite la Movilița, la Vadu și la Hagieni par să indice preferința falsificatorilor de a plasa contrafacerile într-o zonă aflată la fruntariile Imperiul Otoman, așa cum este cazul Dobrogei.

CATALOGUL MONEDELOR

Grupa I

Av 1. Sultan / Ahmed bin / han

Rv 1. Sultan / Ahmed bin / 1102 (sau 1103)

1. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18 g, 10x8 mm. Inv. 1.
2. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g, 10 mm. Inv. 3.
3. Fals după akçe, Ahmed I, 0,32 g, 11x10 mm. Inv. 7.

¹⁰ Maxim, Nicolae 1991, 563 nr. 59, 564 nr. 65, 565 nr. 86.

¹¹ Custurea 2013.

¹² Colecție privată.

¹³ MINAC nr. inv. 81110, 67251, 80968.

¹⁴ Vilcu 2009, 631-641.

¹⁵ MINAC nr. inv. 1573-1579; 39605-40195.

4. Fals după akçe, Ahmed I, 0,15 g, 9x8 mm. Inv. 9.
5. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 9x8 mm. Inv. 11.
6. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10x8 mm. Inv. 12.
7. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23 g, 10x8 mm. Inv. 14.
8. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24 g, 10x8 mm. Inv. 15.
9. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10x7 mm. Inv. 16.
10. Fals după akçe, Ahmed I, 0,28 g, 10 mm. Inv. 18.
11. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10 mm. Inv. 23.
12. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10x8 mm. Inv. 24.
13. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24 g, 11x10 mm. Inv. 25.
14. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 10 mm. Inv. 26.
15. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21 g, 12x10 mm. Inv. 28.
16. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g, 10 mm. Inv. 29.
17. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 9 mm. Inv. 30.
18. Fals după akçe, Ahmed I, 0,28 g, 10 mm. Inv. 31.
19. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g, 11 mm. Inv. 32.
20. Fals după akçe, Ahmed I, 0,28 g, 10 mm. Inv. 33.
21. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10 mm. Inv. 35.
22. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21 g, 9 mm. Inv. 36.
23. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g, 10 mm. Inv. 39.
24. Fals după akçe, Ahmed I, 0,32 g, 10x9 mm. Inv. 40.
25. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 11x10 mm. Inv. 44.
26. Fals după akçe, Ahmed I, 0,14 g, 9 mm. Inv. 47.
27. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10x9 mm. Inv. 48.
28. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g, 10x9 mm. Inv. 51.
29. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23 g, 11x8 mm. Inv. 58.
30. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24 g, 10 mm. Inv. 60.
31. Fals după akçe, Ahmed I, 0,15 g, 9 mm. Inv. 64.
32. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24 g, 10x8 mm. Inv. 65.
33. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10x8 mm. Inv. 144.
34. Fals după akçe, Ahmed I, 0,29 g, 10 mm. Inv. 145.
35. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 10 mm. Inv. 146.
36. Fals după akçe, Ahmed I, 0,33 g, 10 mm. Inv. 148.
37. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 10 mm. Inv. 150.

-
38. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25 g, 15x13 mm. Inv. 151.
 39. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18 g, 10 mm. Inv. 152.
 40. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g, 15x10 mm. Inv. 153.
 41. Fals după akçe, Ahmed I, 0,16 g, 10x9 mm. Inv. 154.
 42. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25 g, 10 mm. Inv. 155.
 43. Fals după akçe, Ahmed I, 0,29 g, 12x10 mm. Inv. 156.
 44. Fals după akçe, Ahmed I, 0,16 g, 10 mm. Inv. 157.
 45. Fals după akçe, Ahmed I, 0,14 g, 8 mm. Inv. 158.
 46. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18 g, 10 mm. Inv. 159.
 47. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10x9 mm. Inv. 160.
 48. Fals după akçe, Ahmed I, 0,16 g, 10 mm. Inv. 161.
 49. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 10 mm. Inv. 198.
 50. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23 g, 11 mm. Inv. 200.
 51. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g, 10 mm. Inv. 202.
 52. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 11 mm. Inv. 204.
 53. Fals după akçe, Ahmed I, 0,31 g, 11 mm. Inv. 205.
 54. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17 g, 10 mm. Inv. 206.
 55. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 10x9 mm. Inv. 207.
 56. Fals după akçe, Ahmed I, 0,33 g, 10 mm. Inv. 209.
 57. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21 g, 10 mm. Inv. 210.
 58. Fals după akçe, Ahmed I, 0,33 g, 10 mm. Inv. 211.
 59. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21 g, 12x10 mm. Inv. 212.
 60. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 10 mm. Inv. 213.
 61. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25 g, 10 mm. Inv. 214.
 62. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 12 mm. Inv. 215.
 63. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 10 mm. Inv. 216.
 64. Fals după akçe, Ahmed I, 0,27 g, 10 mm. Inv. 217.
 65. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g, 10 mm. Inv. 218.
 66. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 10 mm. Inv. 219.
 67. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 10 mm. Inv. 220.
 68. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 221.
 69. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 13x10 mm. Inv. 222.
 70. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 10 mm. Inv. 223.
 71. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24 g, 10 mm. Inv. 225.

72. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 10 mm. Inv. 226.
73. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 10x9 mm. Inv. 229.
74. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20g, 10 mm. Inv. 230.
75. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20g, 10 mm. Inv. 231.
76. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20g, 10 mm. Inv. 233.
77. Fals după akçe, Ahmed I, 0,32g, 10 mm. Inv. 234.
78. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10 mm. Inv. 235.
79. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 11x10 mm. Inv. 236.
80. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 237.
81. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 10x9 mm. Inv. 238.
82. Fals după akçe, Ahmed I, 0,28g, 11 mm. Inv. 239.
83. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17g, 10x9 mm. Inv. 240.
84. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10 mm. Inv. 241.
85. Fals după akçe, Ahmed I, 0,30g, 10 mm. Inv. 243.
86. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 245.
87. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 11x9 mm. Inv. 247.
88. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10 mm. Inv. 248.
89. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. A fost ștanțat doar reversul. Inv. 250.
90. Fals după akçe, Ahmed I, 0,31g, 10 mm. Inv. 251.
91. Fals după akçe, Ahmed I, 0,15g, 10x8 mm. Inv. 253.
92. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17g, 10 mm. Inv. 255.
93. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26g, 11x9 mm. Inv. 256.
94. Fals după akçe, Ahmed I, 0,27g, 12x10 mm. Inv. 257.
95. Fals după akçe, Ahmed I, 0,13g, 10x8 mm. A fost ștanțat doar reversul. Inv. 258.
96. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 259.
97. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 8 mm. Inv. 260.
98. Fals după akçe, Ahmed I, 0,28g, 10 mm. Inv. 261.
99. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10 mm. Inv. 262.
100. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 263.
101. Fals după akçe, Ahmed I, 0,29g, 10 mm. Inv. 264.
102. Fals după akçe, Ahmed I, 0,14g, 10 mm. Inv. 265.
103. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 10 mm. Inv. 266.
104. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 9 mm. Inv. 267.
105. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18g, 10 mm. Inv. 268.

106. Fals după akçe, Ahmed I, 0,29g, 10x8 mm. Inv. 269.
 107. Fals după akçe, Ahmed I, 0,31g, 10 mm. Inv. 270.
 108. Fals după akçe, Ahmed I, 0,30g, 11 mm. Inv. 279.
 109. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 11x10 mm. Inv. 301.
 110. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 11x10 mm. Inv. 303.
 111. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26g, 11x10 mm. Inv. 304.
 112. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17g, 9x8 mm. Inv. 305.
 113. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 11x9 mm. Inv. 306.
 114. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 309.
 115. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 11x10 mm. Inv. 313.
 116. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 314.
 117. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 315.
 118. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 316.
 119. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 328.

Grupa II

Av 2. Legendă circulară neclară. În centru: Ahmed.

Rv 1. Sultan / Ahmed bin / 1102 (sau 1103)

120. Fals după akçe, Ahmed I, 0,30 g, 9x8 mm. Inv. 4.
 121. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 9x8 mm. Inv. 5.
 122. Fals după akçe, Ahmed I, 0,14 g, 9x8 mm. Inv. 6.
 123. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17 g, 10x8 mm. Inv. 13.
 124. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25 g, 10 mm. Inv. 19.
 125. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18 g, 10 mm. Inv. 27.
 126. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25 g, 9 mm. Inv. 41.
 127. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21 g, 10 mm. Inv. 43.
 128. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10 mm. Inv. 46.
 129. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24 g, 10 mm. Inv. 49.
 130. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 11x10 mm. Inv. 52.
 131. Fals după akçe, Ahmed I, 0,16 g, 8 mm. Inv. 55.
 132. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10 mm. Inv. 57.
 133. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21 g, 10 mm. Inv. 59.
 134. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 9 mm. Inv. 61.

135. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10x9 mm. Inv. 63.
136. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18 g, 9 mm. Inv. 66.
137. Fals după akçe, Ahmed I, 0,14 g, 9 mm. Inv. 67.
138. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18 g, 10 mm. Inv. 147.
139. Fals după akçe, Ahmed I, 0,33 g, 10 mm. Inv. 149.
140. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 10 mm. Inv. 170.
141. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23 g, 10 mm. Inv. 171.
142. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 10 mm. Inv. 172.
143. Fals după akçe, Ahmed I, 0,30 g, 10 mm. Inv. 173.
144. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24 g, 10 mm. Inv. 174.
145. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17 g, 10 mm. Inv. 175.
146. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 10 mm. Inv. 176.
147. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21 g, 10 mm. Inv. 177.
148. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24 g, 10x8 mm. Inv. 178.
149. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g, 10 mm. Inv. 179.
150. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 12x10 mm. Inv. 180.
151. Fals după akçe, Ahmed I, 0,16g, 10x9 mm. Inv. 181.
152. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 182.
153. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 183.
154. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 9 mm. Inv. 184.
155. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18g, 10 mm. Inv. 185.
156. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 10 mm. Inv. 186.
157. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 187.
158. Fals după akçe, Ahmed I, 0,14g, 10 mm. Inv. 188.
159. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17g, 9 mm. Inv. 189.
160. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 190.
161. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17g, 9 mm. Inv. 191.
162. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 11x9 mm. Inv. 192.
163. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 193.
164. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 194.
165. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 10 mm. Inv. 195.
166. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26g, 10 mm. Inv. 196.
167. Fals după akçe, Ahmed I, 0,16g, 10 mm. Inv. 197.
168. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 201.

-
169. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 11 mm. Inv. 203.
170. Fals după akçe, Ahmed I, 0,27g, 10 mm. Inv. 224.
171. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18g, 10x9 mm. Inv. 232.
172. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18g, 11x9 mm. Inv. 244.
173. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 11x9 mm. Inv. 249.
174. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20g, 15x9 mm. Dublă batere. Inv. 252.
175. Fals după akçe, Ahmed I, 0,16g, 11x10 mm. Inv. 254.
176. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 15x9 mm. Dublă batere. Inv. 273.
177. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26g, 10 mm. Inv. 277.
178. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18g, 10 mm. Inv. 294.
179. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 9x8 mm. Inv. 295.
180. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 11x10 mm. Inv. 307.
181. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 10 mm. Inv. 310.
182. Fals după akçe, Ahmed I, 0,14g, 10 mm. Inv. 312.
183. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26g, 11x10 mm. Inv. 318.
184. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 11x10 mm. Inv. 319.
185. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 11x10 mm. Inv. 320.
186. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 10x9 mm. Inv. 323.
187. Fals după akçe, Ahmed I, 0,27g, 9 mm. Inv. 324.
188. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 10x9 mm. Inv. 325.
189. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10x9 mm. Inv. 333.
190. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20g, 12x9 mm. Inv. 335.
191. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18g, 12x9 mm. Inv. 336.
192. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20g, 10x9 mm. Inv. 337.
193. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 10x9 mm. Inv. 338.
194. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 10x9 mm. Inv. 339.
195. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 9 mm. Inv. 340.
196. Fals după akçe, Ahmed I, 0,15g, 10 mm. Inv. 341.
197. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19 g, 10x9 mm. Inv. 2.
198. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26 g, 10x9 mm. Inv. 8.
199. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18 g, 10 mm. Inv. 10.
200. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 9x8 mm. Inv. 17.
201. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23 g, 10 mm. Inv. 21.
202. Fals după akçe, Ahmed I, 0,30 g, 10 mm. Inv. 37.

203. Fals după akçe, Ahmed I, 0,40g, 10 mm. Inv. 199.
204. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10 mm. Inv. 208.
205. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 11 mm. Inv. 227.
206. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20g, 10 mm. Inv. 228.
207. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 10 mm. Inv. 242.
208. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20g, 11x9 mm. Inv. 246.
209. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 272.
210. Fals după akçe, Ahmed I, 0,29g, 11x9 mm. Inv. 274.
211. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26g, 10x9 mm. Inv. 276.
212. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 10 mm. Inv. 278.
213. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10 mm. Inv. 280.
214. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 10 mm. Inv. 281.
215. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 282.
216. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 10 mm. Inv. 284.
217. Fals după akçe, Ahmed I, 0,26g, 10 mm. Inv. 285.
218. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10 mm. Inv. 286.
219. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 11x10 mm. Inv. 287.
220. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10 mm. Inv. 288.
221. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10 mm. Inv. 289.
222. Fals după akçe, Ahmed I, 0,16g, 10 mm. Inv. 290.
223. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17g, 10 mm. Inv. 291.
224. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17g, 9 mm. Inv. 292.
225. Fals după akçe, Ahmed I, 0,13g, 9x8 mm. Inv. 293.
226. Fals după akçe, Ahmed I, 0,14g, 9 mm. Inv. 296.
227. Fals după akçe, Ahmed I, 0,53g, 10 mm. Inv. 297.
228. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 9 mm. Inv. 299.
229. Fals după akçe, Ahmed I, 0,19g, 10x8 mm. Inv. 300.
230. Fals după akçe, Ahmed I, 0,91g, 10 mm. Inv. 308.
231. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 11x10 mm. Inv. 311.
232. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 9 mm. Inv. 321.
233. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 11x10 mm. Inv. 322.
234. Fals după akçe, Ahmed I, 0,13g, 10x9 mm. Inv. 326.
235. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 10 mm. Inv. 271.
236. Fals după akçe, Ahmed I, 0,16g, 11x9 mm. Inv. 283.

Grupa I sau grupa II

237. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23 g, 11 mm. Inv. 20.
 238. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 10 mm. Inv. 22.
 239. Fals după akçe, Ahmed I, 0,31 g, 10 mm. Inv. 34.
 240. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24 g, 10 mm. Inv. 38.
 241. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23 g, 10 mm. Inv. 42.
 242. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17 g, 10 mm. Inv. 45.
 243. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23 g, 10x8 mm. Inv. 50.
 244. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21 g, 10 mm. Inv. 53.
 245. Fals după akçe, Ahmed I, 0,18 g, 10 mm. Inv. 54.
 246. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20 g, 10 mm. Inv. 56.
 247. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22 g, 10 mm. Inv. 62.
 248. Fals după akçe, Ahmed I, 0,17 g, 9 mm. Inv. 69.
 249. Fals după akçe, Ahmed I, 0,29g, 12x10 mm. Inv. 275.
 250. Fals după akçe, Ahmed I, 0,24g, 10 mm. Inv. 298.
 251. Fals după akçe, Ahmed I, 0,41g, 14 mm. Inv. 302.
 252. Fals după akçe, Ahmed I, 0,14g, 9 mm. Inv. 317.
 253. Fals după akçe, Ahmed I, 0,20g, 10 mm. Inv. 327.
 254. Fals după akçe, Ahmed I, 0,22g, 10 mm. Inv. 329.
 255. Fals după akçe, Ahmed I, 0,13g, 10 mm. Inv. 330.
 256. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10x9 mm. Inv. 331.
 257. Fals după akçe, Ahmed I, 0,25g, 11x8 mm. Inv. 332.
 258. Fals după akçe, Ahmed I, 0,23g, 10x9 mm. Inv. 334.
 259. Fals după akçe, Ahmed I, 0,21g, 10 mm. Inv. 342.

Pastile monetare neștanțate

260. Pastilă neștanțată, 0,24 g, 10 mm. Inv. 68.
 261. Pastilă neștanțată, 0,54 g, 15x13 mm. Inv. 70.
 262. Pastilă neștanțată, 0,23 g, 10 mm. Inv. 71.
 263. Pastilă neștanțată, 0,23 g, 11x9 mm. Inv. 72.
 264. Pastilă neștanțată, 0,23 g, 11x10 mm. Inv. 73.
 265. Pastilă neștanțată, 0,23 g, 10 mm. Inv. 74.
 266. Pastilă neștanțată, 0,28 g, 10 mm. Inv. 75.
 267. Pastilă neștanțată, 0,66 g, 15x13 mm. Inv. 76.

268. Pastilă neștanțată, 0,21 g, 9 mm. Inv. 77.
269. Pastilă neștanțată, 0,27 g, 11x9 mm. Inv. 78.
270. Pastilă neștanțată, 0,24 g, 9 mm. Inv. 79.
271. Pastilă neștanțată, 0,23 g, 10 mm. Inv. 80.
272. Pastilă neștanțată, 0,20 g, 10 mm. Inv. 81.
273. Pastilă neștanțată, 0,29 g, 10 mm. Inv. 82.
274. Pastilă neștanțată, 0,24 g, 9 mm. Inv. 83.
275. Pastilă neștanțată, 0,12 g, 9x8 mm. Inv. 84.
276. Pastilă neștanțată, 0,20 g, 9x8 mm. Inv. 85.
277. Pastilă neștanțată, 0,17 g, 9 mm. Inv. 86.
278. Pastilă neștanțată, 0,23 g, 10 mm. Inv. 87.
279. Pastilă neștanțată, 0,38 g, 10 mm. Inv. 88.
280. Pastilă neștanțată, 0,20 g, 10 mm. Inv. 89.
281. Pastilă neștanțată, 0,20 g, 10 mm. Inv. 90.
282. Pastilă neștanțată, 0,19 g, 10 mm. Inv. 91.
283. Pastilă neștanțată, 0,26 g, 10 mm. Inv. 92.
284. Pastilă neștanțată, 0,22 g, 10 mm. Inv. 93.
285. Pastilă neștanțată, 0,20 g, 10 mm. Inv. 94.
286. Pastilă neștanțată, 0,17 g, 10 mm. Inv. 95.
287. Pastilă neștanțată, 0,16 g, 9x7 mm. Inv. 96.
288. Pastilă neștanțată, 0,18 g, 10 mm. Inv. 97.
289. Pastilă neștanțată, 0,22 g, 10x9 mm. Inv. 98.
290. Pastilă neștanțată, 0,17 g, 10 mm. Inv. 99.
291. Pastilă neștanțată, 0,32 g, 10 mm. Inv. 100.
292. Pastilă neștanțată, 0,21 g, 9 mm. Inv. 101.
293. Pastilă neștanțată, 0,21 g, 10x9 mm. Inv. 102.
294. Pastilă neștanțată, 0,11 g, 9x8 mm. Inv. 103.
295. Pastilă neștanțată, 0,22 g, 10 mm. Inv. 104.
296. Pastilă neștanțată, 0,22 g, 10 mm. Inv. 105.
297. Pastilă neștanțată, 0,22 g, 10 mm. Inv. 106.
298. Pastilă neștanțată, 0,21 g, 10 mm. Inv. 107.
299. Pastilă neștanțată, 0,23 g, 9 mm. Inv. 108.
300. Pastilă neștanțată, 0,24 g, 9 mm. Inv. 109.
301. Pastilă neștanțată, 0,18 g, 8 mm. Inv. 110.

-
302. Pastilă neștanțată, 0,19 g, 10 mm. Inv. 111.
303. Pastilă neștanțată, 0,22 g, 11x10 mm. Inv. 112.
304. Pastilă neștanțată, 0,22 g, 10 mm. Inv. 113.
305. Pastilă neștanțată, 0,25 g, 10 mm. Inv. 114.
306. Pastilă neștanțată, 0,20 g, 10 mm. Inv. 115.
307. Pastilă neștanțată, 0,20 g, 10 mm. Inv. 116.
308. Pastilă neștanțată, 0,26 g, 9 mm. Inv. 117.
309. Pastilă neștanțată, 0,19 g, 10 mm. Inv. 118.
310. Pastilă neștanțată, 0,25 g, 10 mm. Inv. 119.
311. Pastilă neștanțată, 0,29 g, 9 mm. Inv. 120.
312. Pastilă neștanțată, 0,18 g, 10 mm. Inv. 121.
313. Pastilă neștanțată, 0,14g, 10 mm. Inv. 122.
314. Pastilă neștanțată, 0,16 g, 9 mm. Inv. 123.
315. Pastilă neștanțată, 0,23 g, 10x9 mm. Inv. 124.
316. Pastilă neștanțată, 0,22 g, 10 mm. Inv. 125.
317. Pastilă neștanțată, 0,27 g, 10 mm. Inv. 126.
318. Pastilă neștanțată, 0,16 g, 10 mm. Inv. 127.
319. Pastilă neștanțată, 0,23 g, 10 mm. Inv. 128.
320. Pastilă neștanțată, 0,17 g, 10 mm. Inv. 129.
321. Pastilă neștanțată, 0,20 g, 10x9 mm. Inv. 130.
322. Pastilă neștanțată, 0,14 g, 10 mm. Inv. 131.
323. Pastilă neștanțată, 0,21 g, 9 mm. Inv. 132.
324. Pastilă neștanțată, 0,17 g, 10 mm. Inv. 133.
325. Pastilă neștanțată, 0,22 g, 10 mm. Inv. 134.
326. Pastilă neștanțată, 0,23 g, 9 mm. Inv. 135.
327. Pastilă neștanțată, 0,17 g, 10 mm. Inv. 136.
328. Pastilă neștanțată, 0,27 g, 10 mm. Inv. 137.
329. Pastilă neștanțată, 0,16 g, 9 mm. Inv. 138.
330. Pastilă neștanțată, 0,15 g, 9 mm. Inv. 139.
331. Pastilă neștanțată, 0,26 g, 10 mm. Inv. 140.
332. Pastilă neștanțată, 0,23 g, 10 mm. Inv. 141.
333. Pastilă neștanțată, 0,18 g, 9 mm. Inv. 142.
334. Pastilă neștanțată, 0,18 g, 10 mm. Inv. 143.
335. Pastilă neștanțată, 1,12 g, 15 mm. Inv. 162.

336. Pastilă neștanțată, 0,27 g, 11x8 mm. Inv. 163.
337. Pastilă neștanțată, 0,83 g, 14 mm. Inv. 164.
338. Pastilă neștanțată, 0,63 g, 14 mm. Inv. 165.
339. Pastilă neștanțată, 0,21 g, 9 mm. Inv. 166.
340. Pastilă neștanțată, 0,63 g, 14x11 mm. Inv. 167.
341. Pastilă neștanțată, 0,24 g, 10 mm. Inv. 168.
342. Pastilă neștanțată, 0,31 g, 10 mm. Inv. 169.
343. Pastilă neștanțată, 0,61g, 15 mm. Inv. 343.

Bibliografie

- Custurea, G. 1983, *Unele aspecte ale circulației monetare în Dobrogea în secolul al XVI-lea în lumina tezaurului de la Movilița (jud. Constanța)*, comunicare susținută la colocviul „Contribuții numismatice la istoria României”, București, 1983.
- Custurea, G. 1994, *Un nou tezaur monetar descoperit la Movilița*, comunicare susținută la sesiunea anuală „Pontica”, Constanța, 1994.
- Custurea, G. 2010, *Descoperirile monetare de la Ester – Târgușor (jud. Constanța)*, Pontica 43, 471-507.
- Custurea, G. 2013, *Circulația monedei otomane în Dobrogea. Repertoriu numismatic*, în T. Gemil, G. Custurea, D.R. Cornea (coords.) *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, București, p. 81-104.
- Maxim M., Nicolae E. 1991, *Monedele otomane descoperite în necropola medievală de la Enisala*, Peuce 10 (1991), p. 559-573.
- Srećković, S. 2007, *Akches (Volume Five). Mehmed III-Mustafa I. 1003-1032*, Belgrad.
- Vilcu, A. 2009, *Circulația falsurilor după monedele otomane în Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, în *Studia varia in honorem professoris Ștefan Ștefănescu octogenarii*, București-Brăila, 631-641.

RELATĂRI ALE CORESPONDENȚILOR DE RĂZBOI DIN 1877-1878 DESPRE SCUFUNDAREA MONITORULUI OTOMAN “SEYFI”

Andreea ATANASIU-CROITORU*

Abstract:

During the Independence War (1877-1878) the number of the special correspondences was the biggest from all over the times. Of course, it was the last great European conflict till the ending of the 19th century in which was implicated and touched the Great Powers interest areas. Now, the Great Powers were very sensitive to the „Oriental problem”, a very delicate and complex problem. The foreign news papers were represented by 80 journalists in both sides of the war: Russian and Turkish ones. The British press has the biggest number of reporters, from: „The Illustrated London News”, „The Graphic”, „The Scotsman”, „The Pictorial World”, „Times Magazine”, „Standard Magazine” and „The Guardian”. It was followed by the French press: „Le Monde Illustré” and „L’Illustration”, the German press: „Illustrierte Zeitung” and „Die Gartenlaube” from Leipzig, the Spanish journalists from „La Ilustracion Espaniola y Americana”. USA was represented by „New York Times” and „Harper’s Weekly”.

Interesting for us is the manner in which they represented the events in their correspondence especially a special event, the Măcin attack, described in various “colours”.

Rezumat:

În timpul Războiului de Independență (1877-1878), numărul corespondenților speciali de presă a fost cel mai mare de până atunci. Desigur, era ultimul mare conflict european, până la sfârșitul secolului XIX, în care erau implicate și atinse ariile de interes ale Marilor Puteri. Acum, Marile Puteri erau foarte sensibile la „problema orientală”, o problemă foarte delicată și complexă. Ziarele străine au fost reprezentate de 80 de jurnaliști, de ambele părți implicate: rusă și turcă. Presa britanică avea cel mai mare număr de reporteri, de la „The Illustrated London News”, „The Graphic”, „The Scotsman”, „The Pictorial World”, „Times Magazine”, „Standard Magazine” și „The Guardian”, urmată de presa franceză: „Le Monde Illustré” și „L’Illustration”, presa germană: „Illustrierte Zeitung” și „Die Gartenlaube” de la Leipzig, ziariștii

*Muzeul Marinei Române, Str. Traian, 53, 900725, Constanța,
e-mail: andreea.maria.croitoru@gmail.com.

spanioli de la „La Ilustración Española y Americana”. Statele Unite erau reprezentate de „New York Times” și „Harper’s Weekly”.

Pentru noi este interesantă maniera în care aceștia au reprezentat evenimentele în corespondența lor și, mai ales, un episod special, atacul de la Măcin, descris în „culori” diferite.

Key-words: Războiul de Independență, corespondent de război, monitor „Seyfi”, „The New York Times”, „The Times”

Cuvinte cheie: The Independance War, war correspondent, the „Seyfi” monitor, „The New York Times”, „The Times”

Prin întinderea teatrului de operații, efectivele și mijloacele angajate, războiul din 1877-1878 a fost unul din cele mai importante conflicte din secolul XIX. Configurația teatrului de operații, traversat de Dunăre pe o lungime de 850 km și mărginit la est de Marea Neagră, făcea ca forțelor navale ale beligeranților să le revină un rol important în desfășurarea operațiunilor, în special flotei otomane care era mult superioară celei ruse. Din cauza faptului că Tratatul de la Paris, din 1856, o împiedica să aibă o flotilă importantă în Marea Neagră, fapt combinat cu deținerea strâmtorilor de către Imperiul Otoman, Rusia a fost determinată să îndeparteze conflictul de la mare, îndreptându-l spre Dunăre, fapt care a făcut ca Flotila Română să joace un rol important în luptele de la fluviu.

Flota turcă, a treia ca valoare în Europa, avea la începutul războiului în Marea Neagră 15 cuirasate și nave necuirasate, iar pe Dunăre 9 cuirasate și 4 canoniere din lemn. Navele maritime turcești au avut misiunea să execute blocada porturilor inamicului, să interzică acțiunile navelor rusești pe coastele Anatoliei și Rumeliei, să execute transporturi de trupe și să interzică intrarea navelor rusești pe Dunăre.

Trecerea peste fluviu a trupelor rusești era periclitată de prezența a numeroase nave turcești dislocate în porturile de pe Dunăre. În contrapartidă, rușii au recurs la apărări fixe, pe apă cu baraje de mine, iar pe uscat cu baterii de artilerie. Cu ajutorul barajelor de mine, rușii au interzis navigația navelor de luptă turcești și le-au blocat în porturile în care se găseau la începutul ostilităților. Ei au folosit cu multă pricepere noua armă navală, mina, instalând pe tot cursul fluviului, de la Sulina la Corabia, nu mai puțin de 12 baraje de mine.

Navele turcești de pe fluviu, destinate să protejeze toată linia românească a Dunării, la începutul războiului erau dislocate astfel: două canoniere cuirasate la Sulina, două monitoare și o canonieră erau la Tulcea, o canonieră la Măcin, un monitor și o canonieră la Siliștra, o canonieră la Turtucaia, o canonieră la Lom-Palanca și un monitor la Vidin.

Deși patrulau pe Dunăre, fiecare în sectorul său, navele otomane nu au desfășurat acțiuni efective pentru a interzice trecerea trupelor rusești peste râurile Prut și Siret și nu au împiedicat instalarea celor 12 baraje de mine rusești și unul românesc.

Așa răsfirată pe toată Dunărea, cu câte 2-3 nave în fiecare port, flota otomană de pe fluviu a făcut o greșeală strategică, ea nu s-a concentrat într-o mare unitate pentru a putea acționa întrunit în momentul și la locul potrivit, îndeosebi asupra podurilor de trecere peste Dunăre. Turcii au fost surprinși de noile arme, minele și torpilele, pe care le-au folosit rușii, pe care nu le cunoșteau din punct de vedere tehnic și nu au fost în măsură să le poată contracara. Din acest motiv au pierdut libertatea de acțiune pe Dunăre, fiind blocați în porturi.

Din punct de vedere al tehnologiei combative, se poate afirma cu certitudine că războiul maritim din Marea Neagră și de pe Dunăre, din 1877-1878, a fost un război al ultimelor descoperiri în materie de armament naval, un război câștigat de armele sub apă: minele și torpilele.

Acțiunea de pe Canalul Măcin

Unul din episoadele importante ale războiului din 1877-1878 a fost jucat în noaptea de 13/14 mai 1877, când șalupa torpiloare „Rândunica”¹, navă cu un deplasament de 9 t, a scufundat, pe Canalul Măcin, la 9 km în amonte de Brăila, monitorul otoman „Seyfi”², bastiment cu deplasament de 404 t.

¹ Șalupa torpiloare „Rândunica” a fost prima șalupă de acest tip din Flotila Română, care folosea ca principală armă de luptă, torpila de școndru. Construită în 1874, la Șantierul „Yarrow” din Londra, a intrat în dotarea Flotei de Dunăre în 1875, având următoarele caracteristici principale: deplasament 9 tone, lungimea 15 m, lățimea 3 m, pescajul 0,75 m, viteza 6-7 noduri. Nava era propulsată de o mașină alternativă, care dezvolta o putere de 63 de cai, iar armamentul său consta din 1-2 instalații pentru torpile de școndru. În timpul Războiului de Independență, nava a fost pusă la dispoziția flotei rusești, unde a activat sub denumirea de „Cesarevici”, fiind folosită la instalarea podurilor de vase peste Dunăre, la transportul trupelor și materialelor de război peste fluviu și la îndeplinirea altor misiuni de luptă cerute de mersul operațiunilor militare. După război, a îndeplinit serviciul de staționar, dar concomitent a fost folosită și pentru efectuarea curselor de poștă pe ruta Chilia, Tulcea și Ostrov. Dotată cu torpile de școndru, va fi folosită și pentru instrucția elevilor școlii de marină în vederea executării atacului cu torpile. În 1916, șalupei i s-a montat suprastructura și i s-au scos torpilele de școndru, care au fost înlocuite cu torpile automobile. Nava a exercitat diferite misiuni și în timpul Primului Război Mondial, printre care se numără și atacul de la Giurgiu (15/28 aug. 1916) împotriva monitoarelor austriece. După 50 de ani de serviciu, nava a fost radiată de pe lista flotei.

² Monitorul „Seyfi” – 404 t, dimensiuni: 43,9 x 9,4 x 1,6 m, avea 1.000 CP; tunuri: II/120 în turelă, mitraliere: II/25 mm, 105 mm la turelă; viteză: 15 km pe oră și o cuirasă de 25-75 mm bordaj. A fost construită în 1873, în Arsenalul Marinei Otomane „Teysane-i Amire” din

Acțiunea a făcut parte din strategia planului de campanie care prevedea un atac secundar prin Dobrogea, în scopul de a împiedica flotila turcă să intervină în timpul trecerii trupelor peste fluviu. Astfel, în zilele de 3-6 mai, rușii au pus baraje de mine în amonte de Brăila și la ieșirea din Canalul Măcin, hotărând să execute o operațiune similară la intrarea în amonte a aceluiași canal și în albia Dunării, în dreptul gurii Ialomița, pentru a împiedica intervenția navelor turcești aflate la Hârșova. Patru zile mai târziu, la 10 mai, flotila rusă compusă din navele românești canoniera „Fulgerul”, șalupa torpiloare „Rândunica” și șalupele torpiloare rusești „Xenia”, „Djigit” și „Țarevna”, care fuseseră aduse din Rusia, pe calea ferată, s-a deplasat la gura Ialomiței pentru amplasarea barajelor planificate. Operațiunea a eșuat însă, din cauza navelor inamice aflate în zonă, astfel că flotila a fost nevoită să se întoarcă la Brăila. Strategia a fost schimbată prin elaborarea unui plan, la care a luat parte și maiorul Murgescu, care prevedea neutralizarea navelor inamice de pe brațul Măcin printr-un atac cu torpile.

În noaptea de 14 spre 15 mai, conform planului, cele 4 șalupe torpiloare: „Rândunica” (având la bord pe comandantul expediției căpitan locotenent Dubasov și pe maiorul Murgescu), „Xenia” (comandată de căpitan Șestakovici), „Djigit” (comandată de aspirantul Persin) și „Țarevna” (comandată de aspirantul Ball) au plecat de la Brăila spre Măcin navigând în linie de șir. Fiecare șalupă avea torpile de școndu care putea exploda la lovire. Grupul de atac a ajuns pe brațul Măcin la ora 2.30. În zonă se aflau mai multe nave turcești printre care corveta cuirasată „Hifzi-rahman”, monitoarele „Fet-ül-islam” și „Seyfi” și vaporul armat „Kiliç Ali”. Șalupele torpiloare care navigau pe sub mal, în două grupuri, cu mașinile încet, nu au fost observate de ambarcațiunile turcești de gardă. „Rândunica” și „Xenia” se aflau în capul liniei, astfel că Dubasov a hotărât să atace mai întâi cu „Rândunica”, care urma să fie susținută de locotenentul Șestakovici de pe „Xenia”, în timp ce „Djigit” și „Țarevna” constituiau prima, respectiv, a doua rezervă. Pe o liniște acoperită doar de orăcăitul broaștelor ascunse în imensele terenuri inundate de prin apropiere, mica flotilă a identificat monitoarele de care a continuat să se apropie fără zgomot. Așa cum orice faptă de arme are țesută în jurul său o legendă, și în acest caz se spune că pe „Rândunica” fusese ambarcat și un fost sergent major din vechea flotilă, Șerban Constantinescu, la acel moment pilot de Dunăre și comerciant de lemnărie, care cunoștea locurile foarte bine și vorbea și limba turcă. Pe la 2.30 șalupa se apropiase atât de mult de vas încât, prin sabordul deschis, se vedea cum comandantul otoman își sorbea cafeaua. Acela a fost momentul în care santinela i-a reperat și a întreat

Istanbul, și a intrat în serviciu în 1876, fiind o variantă ușor modificată a canonierelor de construcție franceză din clasa „Podgoriçe”. Proiectul inițial purta prestigioasa semnătură a ing. Dupuis de Lome, constructorul fregatei „La Gloire”.

„Cine e?” ; deși de pe „Rândunica” i s-a răspuns în turcește, „Suntem pescari!”, santinela a dat totuși alarma. Flotila a trecut la atac, iar sub ploaia de gloanțe și obuze „Rândunica” a reușit să se apropie și mai mult de „Seyfi”, pe care l-a lovit cu torpila, la babord, între centru și pupa. Suflul exploziei a acoperit cu fragmente de oameni și navă mica șalupă. În învălmășală s-a dat comanda „Îndărăt!”, iar „Rândunica” a reușit să se retragă datorită mecanicului Pavel, care, deși avea o mână strivită, a schimbat marșul ambarcațiunii și a salvat șalupa și echipajul.

„Seyfi” se scufunda încet, trăgând de la prova, unde se refugiase echipajul care supraviețuise, cu gloanțe și obuze, provocând avarii grave șalupei „Djigit”. La ordinul lui Dubasov, „Xenia” a dat lovitura decisivă, a îndreptat o torpilă care a lovit monitorul la prova, în apropierea turelei. Monitorul otoman s-a dus în adâncuri în doar câteva minute.

Succesul misiunii nu a rămas nerăsplătit: Marele Duce Nicolae i-a decorat pe Dubasov și Șestakovici cu Crucea „Sf. Gheorghe”, apoi i-a trimis Țarului o informare cu privire la succesul misiunii. În urma acestei notificări, au fost decorați și ceilalți ofițeri participanți la acțiune, printre aceștia numărându-se și maiorul Ioan Murgescu, el fiind răsplătit pentru eroicul act cu Ordinele „Sf. Vladimir” și cu „Steaua României”.

*

* *

În războiul din 1877-1878, numărul corespondenților speciali a fost cel mai mare de până atunci, fiind ultimul mare conflict european până la sfârșitul secolului al XIX-lea care implica și atingea zonele de interes ale Marilor Puteri, mai sensibile ca oricând la delicata și complexa „problemă orientală”. Presa străină a fost reprezentată de peste 80 de corespondenți de război în ambele tabere beligerante, rusă și otomană. Cel mai mare număr de reporteri speciali l-a avut presa britanică, reprezentată în teatrul de operații de „The Illustrated London News”, „The Graphic”, „The Scotsman”, „The Pictorial World”, „Times Magazine”, „Standard Magazine” și „The Guardian”, urmată de cea franceză prin „Le Monde Illustré” și „L’Illustration” ; germanii au fost reprezentați de „Illustrierte Zeitung” și „Die Gartenlaube” din Leipzig, spaniolii „La Ilustración Española y Americana”, iar Statele Unite ale Americii de „New York Times” și „Harper’s Weekly”.

Interesant pentru noi este de văzut cum au prezentat corespondenții străini în relatările lor acest episod din Războiul de Independență, adică atacul de la Măcin, descris de aceștia în „nuanțe” diferite.

Am selectat pentru acest articol relatări ale corespondenților de război din teritoriu publicate în „The New York Times” și „The Times”, dintr-un material bibliografic mult mai vast pus la dispoziția noastră de domnul ing. Dan Șambra,

colecționar român stabilit în Karlsruhe, Germania, căruia îi mulțumim și pe această cale.

„The New York Times”, 27 mai 1877

Londra, 26 mai, un corespondent al „Reuters Telegram Company” transmite de la București: „O telegramă sosită aici anunță că rușii au scufundat un mare monitor turcesc pe Dunăre, la ora 3.00 în această dimineață, prin lovirea cu torpile.”

„The Times”, București, 27 mai 1877. Prin telegraf de la corespondentul nostru special:

„Scufundarea unui monitor turcesc.

Una din cele mai îndrăznețe acțiuni înregistrate în istoria războaielor a avut loc la Dunărea de Jos, în apropiere de Brăila, sâmbăta trecută dimineață.

Un mic detașament de soldați ruși, comandați de Lt. Dubascheff, secondat de comandantul flotei Române, maiorul Murgescu, au părăsit malul de nord al Dunării cu câteva vase mici și au pornit spre Piatra Fetei, mai jos de Măcin, și vizavi de Brăila, spre locul unde era staționat un monitor turcesc mare.

Noaptea era foarte întunecoasă și astfel ei au reușit să ajungă în apropierea monitorului. Au fost însă detectați de santinela de pe bastiment, aceasta a întrebat: *Cine este acolo?* Maiorul Murgescu a răspuns în limba turcă: *Prieteni!*

Turcii au început să tragă în direcția spre Măcin, nefiind foarte siguri unde se poziționează intrușii. Gloanțele i-au ocolit pe intruși, sub ploaia de foc câțiva soldați ruși, comandați de Lt. Dubascheff, s-au aruncat în apă și înotând încet, s-au apropiat de bastimentul turc și au plasat torpila în contact direct cu bordul monitorului.

După ce mașinăria a fost fixată și firele unei baterii electrice au fost prinse corect, bărbații s-au retras pe malul cel mai apropiat de unde la 3.30 de dimineață au declanșat explozia care a nimicit ofițerii și echipajul turc.

Explozia a fost teribilă și, pentru că nu s-a semnalat existența nici unui supraviețuitor, e de presupus faptul că au pierit toți în explozie.

Rezultatul determinării cu care s-a acționat în această îndrăzneță misiune vorbește de la sine, iar soarta celui de-al doilea monitor turcesc trimis pe fundul Dunării cu toți oamenii săi la bord demonstrează cât de superficială era convingerea că monitoarele erau suficiente să mențină supremația pe un fluviu împânzit de baterii de coastă inamice”.

Maiorul român, Murgescu, care a luat parte la atacul supra monitorului, este un ofițer de elită, educat în Franța, și care a călătorit în toată lumea civilizată.

Turcii erau de notorietate prin calitatea îndoielnică a avanposturilor și a supravegheților de noapte, poate tocmai de aceea o acțiune care a mizat pe acest defect a avut un succes atât de mare”.

„The Times”, Viena, 27 mai 1877.

De la corespondentul nostru austriac:

„În timpul nopții de dinainte, rușii, folosindu-se de torpile, au provocat scufundarea unui alt monitor turcesc pe canalul Măcin.

A fost o faptă glorioasă prin care vedetele torpiloare, folosindu-se de avantajul nopții, s-au apropiat de monitorul turc pe nesimțite și au fost capabile să scape nevătămate după ce i-au provocat explozia.

Aceasta a fost prima situație în care folosirea torpilelor în război și-a demonstrat utilitatea și va fi interesant de văzut raportul oficial al acestei misiuni.

Nu se poate formula încă o opinie fermă cu privire la acest subiect, deocamdată fiind singura informație în acest sens, dar se pare că pe Dunăre au fost constituite baraje de mine, de unul sau mai multe state, și că torpilele sunt lansate de pe case speciale”.

„The New York Times”, 28 mai 1877

Londra, 28 mai – corespondentul de la București al revistei „Standard” transmite următoarele detalii despre distrugerea monitorului turc de către torpile: „Doi tineri ofițeri ingineri ruși au pândit monitorul, dimineată devreme, cu torpilele, dar au fost surprinși și urmăriți înapoi cu o salvă de foc. La 3.00 dimineată ei s-au întors în două bărci la bordul cătora se aflau torpile încărcate cu dinamită. Plini de curaj, au aruncat lanțul de care erau legate torpilele spre monitor, acestea au explodat în urma unui impuls electric. Vasul a dispărut imediat”. Totuși, corespondentul de la Vidin al aceleiași reviste, „Standard”, are obiecții la această redare a evenimentului catalogând-o scurt ca fiind neconformă realității.

O altă relatare a aceluiași eveniment, transmisă de corespondentul de la București al revistei „Times”, spune: „A fost una din cele mai îndrăznețe acțiuni din câte s-au văzut până acum. Un mic detașament de soldați ruși a părăsit malul de nord al Dunării, ambarcați într-un număr mic de nave. Noaptea fiind foarte întunecată, ei au reușit să ajungă în apropierea monitorului înainte de a fi descoperiți. Când, în sfârșit, au fost reperați de santinela de la bord, li s-a cerut să se identifice. Maiorul de la bord a strigat în turcă: *Prietenii*. Nedând crezare răspunsului, turcii au început să tragă în direcția Măcin, nefiind siguri câte nave se mai aflau prin apropiere. În timpul rafalelor, câțiva soldați ruși s-au aruncat în apă, au înotat calm spre navă și au plasat torpila lângă corpul navei. S-au întors în siguranță pe mal. Monitorul a fost aruncat în aer, fiind complet distrus”.

„The New York Times”, 18 iunie 1877

București, luni, 28 mai 1877. De la corespondentul nostru special:

„O faptă de o mare vitejie a avut loc sâmbătă dimineață devreme, de către doi tineri ofițeri din garnizoana Brăila, locotenenții Dubasof și Ichistakoff, care au reușit să provoace explozia unui monitor turcesc poziționat în fața Măcinului. Fluviul aici are aproape 1.000 de yarzi lățime. Într-o ambarcațiune deschisă, cu un pescar lipovean ca pilot, cei doi bravi ofițeri au navigat direct sub pupa monitorului unde au amplasat o torpilă și au părăsit locul în grabă. În timp ce se retrăgeau au fost zăriți de sentinela de la bordul monitorului care a dat alarma și a deschis focul asupra lor. Dar, într-un timp mult mai scurt decât mi-a luat mie să scriu aceste rânduri, nava a explodat și s-a scufundat”.

„The New York Times”, 29 mai 1877

Un corespondent special de la Saint Peterburg transmite că în ceea ce privește scufundarea unui monitor otoman pe Dunăre, lucrurile stau astfel: „Ofițerii ruși au îndreptat torpilele către monitor în plină zi, sub o perdea de foc. Unul din vasele rusești a fost aproape distrus de explozia uneia dintre torpile, iar un altul a fost avariat de gloanțe.”

„The New York Times”, 21 iunie 1877

București, joi, 31 mai 1877. De la corespondentul nostru special:

Câteva detalii vin în completarea relatării despre explozia monitorului turcesc de pe Dunăre, din care reiese că mai multe persoane merită apreciere pentru succesul acțiunii. „Locotenenții Dubasov și Șestakov s-au oferit voluntari în acțiunea de a lansa torpile pe canalul Măcin și au ambarcat în acest scop, într-o vedetă torpiloare mică de Dunăre, „Djerit”, un detașament de 48 de ingineri; eu ai fost însoțit de maiorul Murgescu, comandantul flotilei române. Pe o ploaie torențială, au navigat contra curentului și, înainte de a-și da seama, se aflau deja în linie cu monitorul. Santinela turcă i-a reperat și le-a cerut să se identifice, iar Murgescu, vorbitor de turcă, le-a răspuns: „Dostlar” (*Prieteni*). Santinela nu le-a dat crezare și și-a descărcat musketa în direcția intrușilor. Între timp, rușii au vâslit până sub pupa navei, au dat drumul la torpilă și au provocat explozia. De pe monitorul turcesc nu a scăpat nimeni, 120 de oameni au pierit, pavilionul turc a fost capturat a doua zi”.

„La întoarcerea Marelui Duce la București, cei doi locoteneți ruși și maiorul român au fost convocați la Cotroceni, unde rușii au fost decorați cu „Crucea Sfântul Gheorghe”, iar maiorul român cu „Ordinul Sfântul Vladimir”, tot el a avut onoarea de a fi primul român care a primit „Ordinul Steaua României”- recent instituit de

Prințul Carol și de cele două Camere, care astfel și-au onorat recent proclamata independență.

Cititorii mei poate nu știu că numai un stat independent poate stabili și conferi ordine și medalii, prin urmare, acest gest a fost unul plin de importanță politică în ceea ce privește afirmarea suveranității”.

*

* *

În 1987 o încercare nereușită de ranfluare a monitorului otoman a dus la pierderea iremediabilă a acestuia. Epava monitorului „Seyfi” a putut fi însă cercetată în anii 1963-1964, în perioadele când Dunărea permitea acest lucru prin scăderea debitului ei, fiind recuperate de la bordul acesteia peste 6.000 de obiecte cu valoare muzeistică. Unele dintre obiectele recuperate, cca 100, au intrat în patrimoniul Muzeului Marinei Române.

În momentul de față, Muzeul Marinei Române deține o colecție eterogenă de obiecte care au fost recuperate de pe epavă și care au aparținut echipajului și navei, între acestea se regăsesc: un cap de torpilă cu școndru, clește pentru scos tuburile trase, instrument pentru încărcat pușca, topor, ciocan cu coadă, inele de centură de la uniforme otomane, cataramă de curea, paftale – toate având simbolul ancorei pe centru, felinare, geamuri de hublou, pahare de cristal, ibrice, o oglindă mică și o oglindă de mână, ciocan de nituit, lingură de lemn, lingură de alpaca, toc de pană pentru călimară, topor fără coadă, castroane de aramă, farfurie de faianță, lamă de brici, lacăt fără cheie, platou de faianță, degetar, toc de pistol, țevă de pistol cu cremene, lamă baionetă fără mâner ș.a. Mare parte din aceste piese sunt expuse în expoziția permanentă a Muzeului Marinei Române, într-o vitrină de mari dimensiuni dedicată monitorului otoman. La toate aceste mărturii, odată cu gestul plin de generozitate al domnului ing. Dan Șambra, adăugăm în fondul dedicat episodului de la Măcin și relatările gazetărești ale evenimentului.

Bibliografie

- Atanasiu-Croitoru, A. 2013, *Războiul de Independență al României în presa occidentală. Studiu de caz: Atacul de la Măcin*, Anuarul Muzeului Marinei Române 16, 86-101.
- Atanasiu-Croitoru, A. 2013, *Obiecte aparținând monitorului otoman „Seyfi” aflate în colecția Muzeului Marinei Române*, în T. Gemil, G. Custurea, Delia Roxana Cornea (coord.), *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, București, 197-205.

- Bârdeanu, N., Nicolaescu, D. 1979, *Contribuții la istoria marinei militare române. Din cele mai vechi timpuri până în 1919*, I, București.
- Bejan, A., Atanasiu, C., Stănescu, R., Ionescu, V. 2006, *Dicționar Enciclopedic de Marină*, I, București.
- Borandă, G. 2011, *Nave de luptă românești. Breviar*, în *Noi contribuții la istoria Marinei Militare Române*, Constanța, 131-240.
- Căzănișteanu, C., Ionescu, M. E. 1977, *Războiul neatârării României. 1877-1878*, București.
- Cârțână, I., Seftiuc, I., 1962, *Dunărea în istoria poporului român*, București.
- Crăciunoiu C., Stănescu, R. 2001, *Oțel, aburi și torpile. Marina în războiul de independență*, București.
- Ciuchi, C. 1906, *Istoria marinei române: în curs de 18 secole de la împăratul Traian până la al 40-lea an de domnie a regelui Carol I*, Constanța.
- Fălcoianu, general Ș. I. 1985, *Istoria războiului din 1877-1878 (ruso-româno-turc)*, București.
- File din istoria militară a poporului român* 1988, IV, București.
- Iordache, viceamiral (r) C. 2010, *Concluzii la strategiile războaielor maritime din Marea Neagră. 1853-1944*, Anuarul Muzeului Marinei Române 13, 19-22.
- Nădejde, V. 1930, *Centenarul renașterii armatei române (1830-1930)*, Iași.
- Petre, G., Bitoleanu, I. 1991, *Tradiții navale românești*, București.
- Petrescu, N. 1978, *Marinari sub ploi de foc, 1877-1878*, București.
- Sarrepont, major H. de, 1923, *Les torpilles*, Paris.
- Stoicescu N. 2012, *Flotilele în războaiele pe Dunăre*, RIM 3-4, 102-104.

TERITORIU VECHI, STĂPÂN NOU: VIZITE REGALE ÎN DOBROGEA DUPĂ 1878, ÎN PERSPECTIVĂ OTOMANĂ

Silvana RACHIERU*

Abstract:

Dobroudja, the territory between the Danube and the Black Sea, had been a topic of interest in both political and historiographical debates for the past two centuries. Dobroudja became a political subject in 1878: first, Bulgaria, through the Treaty of San Stefano, included Dobroudja in the Great Bulgarian Kingdom, considered as a legitimate legacy from the Ottoman Empire, in Bulgarian perspective. Later, as a result of the Treaty of Berlin, Dobroudja became a compensation for Romania for the loss of the three districts from the south of the Danube. The historiographical debates developed around the questions of legitimacy of the control on this territory of different powers– from Mircea the Old, the Wallachian prince at the beginning of the 15th century to the Ottomans, Romanians or later Bulgarians. Impressive enough, a territory which does not cover more than 23 000 km² determined many historiographical pages and, at the same time, the birth of strong nationalistic discourses. In this article the interest is directed towards a different aspect of the history of this territory, as part of Romania: the ways in which King Carol I approached the territory after 1878 and at the same time how the representatives of the former ruler, the Ottoman diplomats, reported his voyages in Dobroudja.

The main source for this article comes from a file identified during my research in Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Ottoman Archive of the Council of Ministry in Istanbul), named „Voyages of the prince and dignitaries (Romanian)”. The file includes detailed information on the visits of King Carol I and his heir, prince Ferdinand, in different areas from Romania and Europe. More, the visits of different prime-ministers or ministers of foreign affairs are described in detailed. Among these reports, I identified 10 pages concerning Dobroudja, emphasized in the present article.

Rezumat:

Dobrogea, teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră, a fost în ultimele două secole un subiect de interes atât în dezbaterele politice cât și istoriografice. Dobrogea a devenit un subiect politic în 1878: mai întâi Bulgaria în Tratatul de la San Stefano a inclus-o în Marele Regat al Bulgariei, ca o moștenire legitimă transmisă de la Imperiul Otoman, din perspectiva bulgară, pentru ca, mai târziu, în urma Tratatului de la Berlin, să devină o

* Universitatea București, Facultatea de Istorie, Bd. Regina Elisabeta 4-12, Sector 5, 030018, București, e-mail: silvana.rachieru@gmail.com.

compensație pentru România pentru pierderea celor trei județe din sudul Dunării. Dezbaterile istoriografice s-au dezvoltat în jurul problemei legitimității controlului diferitelor puteri asupra teritoriului - de la Mircea cel Bătrân la începutul secolului al XV-lea până la otomani, români sau mai târziu bulgari. Impresionat, teritoriul acesta care nu acoperă mai mult de 23 000 km² a determinat scrierea multor pagini istoriografice și nașterea unor puternice discursuri naționaliste. În acest articol însă, atenția se îndreaptă asupra unui aspect diferit al istoriei acestei regiuni ca parte a României: modul în care Carol I s-a apropiat de teritoriu după 1878 și în același timp cum reprezentanții fostului conducător, diplomații otomani, au raportat călătoriile sale în Dobrogea.

Sursele istorice principale pentru acest articol provin dintr-un dosar identificat în timpul cercetărilor la Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Arhiva otomană a Consiliului de Miniștri de la Istanbul, intitulat „Călătoriile prințului și demnitarilor (români)”. Dosarul include informații detaliate referitoare la vizitele Regelui Carol I și a moștenitorului său, prințul Ferdinand, atât în diferite zone din România cât și în Occident. În plus, călătoriile diverșilor prim-miniștri, miniștri ai afacerilor externe sunt descrise în detaliu. Între aceste rapoarte, am identificat 10 file referitoare la Dobrogea, evidențiate în articol.

Key-words: Dobroudja, Ottoman, diplomacy, royalty, perception, official visit.

Cuvinte cheie: Dobrogea, otoman, diplomatie, regalitate, percepție, vizite oficiale

Dobrogea, teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră, a fost în ultimele două secole un subiect de interes atât în dezbaterile politice cât și istoriografice. Dobrogea a devenit un subiect politic în 1878: mai întâi Bulgaria, în Tratatul de la San Stefano, a inclus-o în Marele Regat al Bulgariei, ca o moștenire legitimă transmisă de la Imperiul Otoman, din perspectiva bulgară, pentru ca mai târziu, în urma Tratatului de la Berlin, să devină o compensație pentru România, pentru pierderea celor trei județe din sudul Dunării. Dezbaterile istoriografice s-au dezvoltat în jurul problemei legitimității controlului diferitelor puteri asupra teritoriului - de la Mircea cel Bătrân, la începutul secolului al XV-lea, până la otomani, români sau mai târziu bulgari. Impresionant, teritoriul acesta care nu acoperă mai mult de 23.000 km² a determinat scrierea multor pagini istoriografice și a dat naștere unor puternice discursuri naționaliste¹. În paginile următoare însă, atenția se îndreaptă asupra unui aspect diferit al istoriei acestui teritoriu, ca parte a României: modul în care Carol I s-a apropiat de teritoriu după 1878 și, în același timp, cum reprezentanții fostului conducător, diplomații otomani, au raportat călătoriile sale în Dobrogea.

În timpul cercetărilor la Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Arhiva otomană a Consiliului de Miniștri de la Istanbul) am întilnit un volum (dosya) intitulat „Călătoriile prințului și

¹ Este de menționat publicarea în 1928 a volumului omagial *Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească. 1878-1928. Publicație tipărită cu prilejul semicentenarului reanexării Dobrogei*, București.

demnitarilor (români)”, BOA.HR.SYS. 1056. Dosarul include informații detaliate referitoare la vizitele lui Carol I, regele României, și a moștenitorului său, prințul Ferdinand, atât în diferite zone din România, cât și în Occident. În plus, călătoriile diverșilor prim-miniștri, miniștri ai afacerilor externe sunt descrise în detaliu. Între aceste rapoarte am identificat 10 file referitoare la Dobrogea, pe care le evidențiez în paginile următoare.

România a preluat oficial administrarea Dobrogei de Nord în noiembrie 1878 când, două proclamații pentru armata română și pentru dobrogeni au fost citite de către prințul Carol I la Brăila. Alegerea locului cu siguranță nu a fost întâmplătoare, Brăila devenise încă din 1829 parte a Valahiei, ulterior România, și, în același timp, era și cel mai apropiat oraș de noua zonă – Dobrogea, ce devenea parte a României. Deși prințul Carol a făcut prima vizită în Dobrogea în toamna lui 1879, când a mers în câteva locuri din noua provincie, în dosarul din arhivele otomane prima mențiune identificată este din 1885. Este vorba de un lung și detaliat raport asupra vizitei regale la Galați². Chiar dacă Galațiul nu era un teritoriu nou pentru Carol, este interesant de observat o constantă întâlnită în toate rapoartele referitoare la vizitele regale în Dobrogea: raportul începe întodeauna cu descrierea sosirii regelui și o prezentare detaliată a suitei. Urmează apoi vizita în oraș – descrierea străzilor, a entuziasmului mulțimii, vizita la cazarmă - descrierea corpului militar, întâlniri cu cei mai importanți diplomați străini ai zonei - protocolul, fiecare contact al regelui cu diplomații otomani, vizite la arsenal și câteva detalii oferite de către consulul otoman.

M-a interesat în mod deosebit un raport din septembrie 1889³ - vizita regelui Carol I la Constanța și Brăila, când a mers și la două puncte cu semnificație simbolică: Fetești și Cernavodă, unde urma să fie realizat noul pod peste Dunăre. Construcția podului peste Dunăre avea atât semnificație economică cât și simbolică: economică deoarece construcția sa facilita comunicarea între Dobrogea și restul României, simbolică deoarece podul, care unea noua provincie de țară, a fost numit, la finalul său, în 1899, “Carol I”. Regele Carol I a stat la Constanța două zile. A fost primit în gară de către oficialii orașului și de către corpul consular. Consulul otoman la Constanța, Beha Bey, nu omite să precizeze în raportul său transmis direct către Constantinopol prezența reprezentanților comunităților religioase. Chiar dacă și raportul lui Beha Bey nu diferă de modelul standard și include pașii amintiți mai sus pentru raportul colegului său de la Galați, consulul de la Constanța nu uită însă să puncteze interesul manifestat de rege față de comunitatea musulmană: prima zi, întâlnire cu șeful comunității din Constanța, a doua zi, vizită la cea mai importantă moschee din oraș. Trebuie observat și interesul egal pe care regele Carol I se străduiește să îl ofere tuturor grupurilor religioase diferite care locuiau în Dobrogea și să își joace rolul de monarh al supușilor de religii și etnii diferite. Așa cum am menționat, această călătorie în Dobrogea a fost făcută cu scopuri foarte precise: în primul rând urma

² BOA.HR.SYS.1056/56, 08.10.1885, Maxim Bey (Galați) către Said Pașa (Istanbul).

³ BOA.HR.SYS.1056/81, 02.10.1889, Feridun Bey (București) către Said Pașa (Istanbul).

să fie pusă prima cărămidă pentru podul peste Dunăre și în al doilea rând să înceapă lărgirea portului Constanța. Ambele acțiuni sunt menționate în discursul regal ținut în cadrul recepției oferite corpului diplomatic și demonstrează încercarea regalității române de a dezvoltă zona și a investi în ea. Aceste două aspecte au fost subliniate și în raportul consulului care scrie: *cel mai important punct al discursului, și așa spune și singurul important, este, cred, fragmentul referitor la construcția podului peste Dunăre și lărgirea portului Constanța - lucrări care, menționează Regele, vor începe imediat*⁴. Vizita regală nu a avut ca punct final Constanța, ci a continuat cu călătoria la Brăila și Galați. Itinerariul ales trebuie înțeles și interpretat și în contextul dezbaterilor anterioare din Parlamentul României, când apăruseră îngrijorări legate de posibilul declin al porturilor Brăila și Galați în favoarea Constanței, îngrijorări menționate de politicieni de orientare diversă. În consecință, cu abilitate regală, Carol a unit cele trei mari orașe din Dobrogea în primul său voiaj major după independență. Din raportul consulului otoman la Galați, Maxim Bey, se observă o nouă respectare a modelului menționat anterior – informații despre membrii suitei, comitetul de întâmpinare la Galați, vizita în port, la cazarmă, recepțiile oferite cu aceste ocazii. Consulul otoman nu uită însă să menționeze că *seara, Regele a invitat corpul consular la cină unde au participat și marii proprietari de pământ ai regiunii. La masă am fost așezat la stânga prințului moștenitor și amabilitatea pe care Majestatea sa, Regele și Altețea sa, Prințul, mi-au arătat-o a fost observată atent și de restul invitaților*⁵. Maxim Bey puncta, de asemenea, că deși aceasta a fost cea de-a treia vizită a regelui la Galați, după 1878, a fost de departe cea mai impresionantă.

Următoarea informație care mi-a atras atenția din rapoartele otomane despre călătoriile regale în Dobrogea este de cincisprezece ani mai târziu. Evident că în această perioadă au fost mai multe ocazii pentru rege și familia sa de a călători, în special la Constanța, nu trebuie uitat că nu doar vizitele regale, dar și moda vacanțelor la malul mării s-a răspândit de la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar, în cele ce urmează, mă voi concentra asupra unei călătorii din aprilie 1904, deoarece poate fi identificată din nou însemnătatea simbolică. De această dată, familia regală a decis să facă o croazieră pe Dunăre și să viziteze toate porturile, de la Turnu Severin, intrarea în România, și până la Sulina, ieșirea Dunării în mare⁶. Cel mai important moment de pe listă a fost, așa cum menționează ministrul otoman de la București, *inaugurarea monumentului comemorativ de la Tulcea*

⁴ BOA.HR.SYS.1056/81, 29.09.1889, Beha Bey (CG Constanța) către Feridun Bey (LI București): *(...) Le point le plus important, je dirai meme le seul important, de ce discours est, je crois, le passage relatif à la construction du pont sur le Danube et l'elargissement du port de Keustendje-travaux a dit le Roi, qui vont commencer bientot.*

⁵ BOA.HR.SYS.1056/81, 29.09.1889, Maxim Bey (CG Galați) către Feridun Bey (LI București): *Le soir, le Roi a invité le corps consulaire a un diner auquel ont aussi pris part les grands propriétaires du district et table, j'ai ete place a gauche du Prince heritier et l'amabilite dont SM et SA ont fait preuve envers moi a ete tres remarquee par les convoies.*

⁶ BOA.HR.SYS.1056/212-219.

*dedicat anexării Dobrogei la România*⁷. Din păcate, nu am găsit un raport detaliat al inaugurării monumentului de la Tulcea, însă o descriere minuțioasă a vizitei la Cernavodă se află în același dosar. Este interesant faptul că trimisul sultanului la Constanța a jucat un rol important în această vizită, deoarece a fost solicitat în mod special, ca decan al corpului consular, să convingă și restul consulilor să vină la Cernavodă pentru întâmpinarea familiei regale: *ieri, 30 aprilie, tot corpul consular de la Constanța, cu excepția consulului francez care este bolnav, a mers în orașul menționat (n.n. Cernavodă).*

*Prefectul, dl. Varnav, a luat toate măsurile pentru a face familiei regale o primire pe cât posibil cât mai solemnă. Un minunat arc de triumf a fost construit cu această ocazie pe locul de sosire, un pic mai departe un stand aproape monumental a fost construit, toate colțurile din Cernavodă erau decorate. Multă lume a venit din toată regiunile, studenții de la seminarul musulman din Medgidia, ca și studenții de la școlile publice din toate satele situate pe calea ferată Constanța-Cernavodă au fost aduși la Cernavodă pentru a întâmpina familia regală. La șase fără zece sosirea iahtului regal a fost anunțată de către tunuri ale flotilei fluviale care staționa cu această ocazie în această zonă a Dunării. Cinci minute după aceste salve familia regală (Regele, Regina, Prințul, Prințesa și copii) au sosit la Cernavodă în mijlocul aclamațiilor frenetice și entuziaste ale mulțimii enorme. În standul meționat anterior stăteau corpul consular, autoritățile locale, autoritățile musulmane ca și elitele tuturor naționalităților*⁸.

Raportul continuă cu descrierea tuturor recepțiilor, cinelor, discursurilor care au urmat. Consulul nu a ignorat să menționeze poziția sa la masă și vecinii, ca și momentele în care un membru al familie regale a discutat cu el. Așa cum se poate observa din citatul de mai sus, consulul Ilhan Efendi a fost mulțumit de vizită și a încercat să transmită ministrului de la București sentimentele sale referitoare la atenția acordată atât lui, ca

⁷ BOA.HR.SYS.1056/212, 05.05.1904, București: *Son principal episode sera l'inauguration du monument commemoratif de l'annexion de la Dobroudja a la Roumanie, erige a Toultscha.*

⁸ BOA.HR.SYS.1056/217, 1/14.05.1904, Ihsan Bey (CG Constanța) către Kiazim Bey (LI București): *(...) Hier vendredi, 30 avril, tout le corps consulaire de cette ville-excepte le Consul de France quit etait malade - s'est rendu a la dite ville. Le Prefet, Mr. Varnav, avait pris toutes les dispositions pour rendre la reception de la famille Royale aussi solennelle que possible. Un magnifique arc de triomphe s'elevoit au débarcadere, un peu plus loin, une tribune presque monumentale etait construite, tous les cotes de Cernavoda etaient pavoises. Un grande foule qui etait venue de tous les cotes du District, les elevs du seminaire musulman de Medjidie ainsi que des elevs de toutes les ecoles publiques de toutes les ecoles publiques de tous les vilages situes sur les lignes du chemin de fer Constantza-Cernavoda etaient amenes a Cernavosa pour saluer la Famille Royale.*

A six heures moins dix l'arrivee du yacht royal etait annoncee par les coups de canons de la flottille fluviale qui stationnait a l'occasion a cet endroit du Danube. Cinq minutes apres ses salves la Famille Royale se débarquait a Cernavoda au milieu de l'enthousiasme et des acclamations frenetiques d'une foule enorme.

Dans la tribune mentionnee plus haut se trouvaient les Corps Consulaire, les representants des autorites locales, les notable musulmans ainsi que l'elite de toutes les nationalites."

decan al corpului consular din Constanța cât și ca reprezentant al imperiului. Din nou găsim în raport mențiuni speciale despre comunitatea musulmană, ceea ce determină prezentarea sa ca un monarh peste un stat multiethnic. Primiri similare, ca și spectacole de artificii, sunt descrise de către reprezentantul otoman în toate orașele port ca Brăila, Galați și Sulina, de fiecare dată o atenție specială fiind dată comunității musulmane și reprezentantului sultanului.

Destul de ironic, iahtul regal pe care regele a călătorit în Dobrogea s-a chemat "Ștefan cel Mare", simbol al luptei anti-otomane. Se poate afirma fără reținere că, în încercarea sa de a micșora frontiera mentală dintre Dobrogea și restul României regele Carol I a folosit diverse simboluri istorice. Totuși, chiar dacă în 1904 dobrogenii aveau un statut special, dar nu și drepturi politice, asimilarea noului stăpân al vechiului teritoriu poate fi considerată încheiată.

Cu ocazia vizitei regale în Dobrogea în mai 1908, un alt consul otoman, Azaryan Bey de la Galați, a primit cea mai înaltă distincție oferită până la acel moment unui membru al corpului consular, Ordinul Regal Carol I. Această atenție intrigă destul de mult dacă se ia în considerare faptul că până la izbucnirea Primului Război Mondial nu s-a reușit semnarea unei convenții consulare cu Imperiul Otoman, și consulii otomani nu erau oficial recunoscuți prin exequatur ca reprezentanți ai imperiului, ci doar în acest chip simbolic, ținând cont că majoritatea au primit la încheierea misiunilor în România diverse ordine și decorații⁹.

Vizitele regale în Dobrogea și-au păstrat semnificația simbolică până la începutul Primului Război Mondial. A fost o încercare permanentă din partea regelui de a-și scoate în evidență rolul de stăpân al Dobrogei și de apartenență a așa zisei *Californii a românilor* la regat. Frecvent erau făcute vizite regale în fiecare oraș important din Dobrogea și se acorda atenție egală fiecăruia dintre ele.

În rapoartele otomane nu am găsit nici un fel de referiri la trecut sau nostalgii, ci, cel mai frecvent, descrieri echidistante ale ceremoniilor. Chiar dacă problema proprietăților musulmanilor era departe de a fi rezolvată, datoriile statului român neplătite, convenția consulară nesemnată, reprezentanții imperiului nu au încetat să fie impresionați și să scrie despre entuziasmul dobrogenilor, eleganța discursurilor, etc. Transferul de teritoriu nu era reversibil și noile realități politice trebuiau să fie acceptate. Vizitele regale sunt doar unul dintre exemplele modalităților prin care statul român a asimilat treptat Dobrogea și a transformat-o în parte componentă a Vechiului Regat.

⁹ A se vedea în acest sens dosarul AMAE, fond Constantinopol, 364 - 1885-1908, *Schimb de decorații române și otomane*.

DOBROGEA ÎN CONTEXTUL CONSTRUCȚIEI NAȚIONALE. REFLECȚII ÎN PERSPECTIVĂ INTEGRATOARE

Sorin MUREȘEANU*

Abstract:

Intuiting a weakness in our historiography, the author proposes an integrative vision of the inclusion of Dobrogea in the "national construction". The analysis is developed on two levels: the insertion of the Dobrudjan space in the Romanian geography and its historical reflexes: demographic, economic, political, spiritual; and the projection on a continental scale, with its geopolitical implications.

The destiny of Dobrogea was customized at the incidence of the two levels. In this respect, from the wide range of influences which intersected at the "crossroads" of Dobrogea, giving it the character of a country of "variations and contrasts", proved to be perennial the impulses of the Carpathian hearth, in relation to which "the longitudinal direction" was only the extension of the fateful "road of steppes" and southern empires, which induced uncertainty, invasions, strategic disputes, confusing "accidents" of history.

The conjugation the two plans in the analysis performed in terms of demographic, economic, political aspect brought supplementary accents to the advocacy of Dobrogea's membership to the national historic heritage, strengthening outstanding intuitions of scholars, travelers, geographers, ethnographers, soldiers of all time, who knew and reflected on the realities of Dobrogea. We mention them, summarizing, as conclusions of its own "reading" of the province history:

1. "The Romanians in Dobrogea represent the natural expansion of our people on both sides of the Danube" (Nicolae Iorga), against which the alien colonization could prevent "that which had been, but they could not replace it ..." Between so many nations located in Dobrogea under the influence of historical conjunctures - approx. 25 ethnicities at mid-19th century - which "were and are no longer, or are and weren't" only the Romanians "were and are."

2. "Deadline" "of the Dacian Rivers" path, Dobrogea brought forward the vocation of "the only logical facade of the extra-Carpathian lands "in terms of the economic recovery of the Principalities subsequent to the Treaty of Adrianople (1829).

The resuscitation of ancient links, sacrificed by the Ottoman administration for the strategic reasons, was the logical consequence of reinvigorating the economy of the Principalities which found in Dobrogea one of "the normal economic breathing" conditions but also the de facto control of the Romanian Dobrogea over the Danube.

The projects more and more numerous at the middle of the 19th century, covering the connecting of the Principalities to the major European commercial arteries in Dobrogea, confirm the reality of the articulation of the economic life in this space on the Danube.

* Liceul Teoretic „Gheorghe Munteanu Murgoci” Măcin, Strada Cetății, 19, 825300, Măcin
e-mail: sorin_mureseanu@yahoo.com.

3. Repeated historical experiences have proved the geopolitical conclusion synthesized by Gh. Brătianu that "the high sea and the mountains in our hands are not only vital space for us, but also vital condition, they are elements of our existence itself". The political concertation of the Romanian rulers at the stage of founding states, the European consecration of the "Romanian issue" in direct relation with the strategic axis of the maritime Danube have imposed to the Romanian policy "the fight for the freedom of the sea", making Dobrogea an inseparable part, implicitly or explicitly.

The principle of the integrity of the Ottoman Empire, assumed as a European political reason, delayed, put in different terms the evolution of the integration of Dobrogea in the construction of the Romanian, perpetuating a provisional state in relation to the policy of the national interest, within limits compatible with the international realities. It is thus reconfirmed in the "century of nationalities" that the foreign presence at the mouth of the Danube, maintained only by palliative of the Powers concerned, could only create temporarily "the illusion of a frontier".

4. Manifestations of national consciousness of the Romanians from Dobrogea - with all the specificities that need to be evaluated - prove the aging of the community of interests and identity sectors that directed them towards Romania, beyond any alleged "contamination" of political stakeholders.

5. In the new phase of "the Eastern crisis" after 1875 the imperatives "of a present full of threats" dictated to the diplomats gathered in Berlin the compromise on the issue of Bessarabia and, simultaneously, "an European political arrangement" that Dobrogea was "reunited" with Romania, restoring the country the maritime "pole" vital for ensuring the security, freedom and fulfillment of its European mandate at the mouths of the Danube and suppressing, at the same time, the bad role of military "bridge" for the foreign interests. In a Dobrogean aspect, the cycle of the Romanian history repeats: in a moment of balance between the internal historical accumulations and the European interests, the restitution of Dobrogea marked a new phase of national reunification, with all its specificities.

Rezumat:

Intuind o carență a istoriografiei noastre, autorul propune o viziune integratoare asupra cuprinderii Dobrogei în „construcția națională”. Analiza se dezvoltă pe două planuri: **insertia spațiului dobrogean în geografia românească și reflexele sale istorice**: demografice, economice, politice, spirituale; și **proiecția la scară continentală, cu implicațiile sale geopolitice**.

Destinul Dobrogei s-a particularizat la incidența celor două planuri. Sub acest raport, din evantaiul influențelor care s-au intersectat în „răscrucea” Dobrogei, conferindu-i caracterul unei țări de „variațiuni și contraste”, perene, s-au dovedit impulsurile vetrei carpatice, în raport cu care „sensul longitudinal” a fost doar prelungirea fatidicului „drum al stepelor” și imperiilor meridionale, care a indus nesiguranță, invazii, dispute strategice, „accidente” bulversante ale istoriei.

Conjugarea celor două planuri în analiza întreprinsă sub aspect demografic, economic, politic a adus accente în plus în pledoaria privind apartenența Dobrogei la patrimoniul istoric național, întărind intuiții remarcabile ale unor exegeți, călători, geografi, etnografi, militari din toate timpurile, care au cunoscut și reflectat asupra realităților dobrogene. Le consemnăm, rezumativ, ca și concluzii ale propriei „lecturi” asupra istoriei provinciei:

1. „Românii din Dobrogea reprezintă expansiunea naturală a poporului nostru pe cele două maluri ale Dunării” (N. Iorga), față cu care colonizările alogene au putut să împiedice „aceea ce fusese, dar nu i s-au putut substitui [...]”. Între atâtea neamuri așezate în Dobrogea sub imperiul conjuncturilor istorice - cca. 25 etnii la jumătatea secolului al XIX-lea - care „au fost și nu mai sunt, sau sunt și nu au fost”, singuri românii „au fost și sunt”.

2. „Termen final” al drumului „râurilor dace”, Dobrogea și-a pus mai pregnant în lumină vocația de **„singura fațadă logică a pământurilor extracarpatică”**, în condițiile revirimentului economic al Principatelor, posterior Tratatului de la Adrianopol (1829). Resuscitarea unor legături străvechi, sacrificate de administrația otomană în favoarea rațiunilor strategice, a fost consecința logică a revigorării economiei Principatelor, care regăseau în Dobrogea una din condițiile „respirației economice normale”, dar și a controlului de facto al românilor dobrogeni asupra Dunării. Proiectele, tot mai numeroase la jumătatea secolului al XIX-lea, vizând racordarea Principatelor la marile artere comerciale europene prin Dobrogea, confirmă realitatea articulării vieții economice din acest spațiu pe Dunăre.

3. Repetate experiențe istorice au înverdat concluzia geopolitică sintetizată de Gh. Brătianu conform căreia **„marea liberă și munții în mâinile noastre sunt pentru noi nu numai spațiul vital, dar condițiuni vitale, sunt elemente însuși ale existenței noastre”**. Concertarea politică a voievozilor români în etapa întemeierii statale, consacrarea europeană a „chestiunii române” în relație nemijlocită cu axa strategică a Dunării maritime au impus politicii românești „lupta pentru libertatea mării”, făcând din Dobrogea o componentă inseparabilă, implicit sau explicit.

Principiul integrității Imperiului Otoman, asumat ca rațiune politică europeană, a **întârziat, a pus în alți termeni** evoluția integrării Dobrogei în construcția statului național român, **perpetuând o stare de provizorat în raport cu politica interesului național, în limite compatibile cu realitățile internaționale**. Se reconfirma, astfel, în „secolul naționalităților”, că prezența străină la gurile Dunării, menținută doar prin paliative ale Puterilor interesate, nu putea decât să creeze, vremelnic, **„iluzia unei frontiere”**.

4. Manifestări ale conștiinței naționale a românilor dobrogeni - cu toate particularitățile ce se cer evaluate - probează maturizarea resorturilor de identitate și comunitate de interese care-i orientau, evident, spre România, dincolo de orice presupuse „contaminări” politice interesate.

5. În noua fază a „crizei orientale” după 1875, imperativele „unui prezent plin de amenințări” au dictat diplomaților reuniți la Berlin compromisul în chestiunea Basarabiei și, concomitent, „aranjamentul de politică europeană”, prin care Dobrogea era „reunită” cu România, restituind țării „polul” maritim vital asigurării securității, libertății și împlinirii mandatului său european la Gurile Dunării și suprimând, totodată, rolul nefast de „punte” militară pentru interese străine. În ipostază dobrogeană, ciclul istoriei românești se repeta: într-un moment de echilibru între acumulările istorice interne și interesele europene, retrocedarea Dobrogei marca o nouă etapă a întregirii naționale, cu toate particularitățile sale.

Problematika integrării Dobrogei în societatea românească modernă, în ciuda unor încercări meritorii din ultimul pătrar al secolului trecut¹, nu a beneficiat, credem, de o reflectare istoriografică mai generoasă, care să dezmințită condiția de subsidiaritate actuală. Studiilor ce i-au fost consacrate în perioada ante și interbelică², remarcabile în strădania de „radiografiere” a stării societății dobrogene, cercetarea contemporană nu le-a asociat un aport de analiză comparată, integralitate și discernere a particularităților, care să realizeze viziunea ansamblului și să înlesnească sinteza. Nu contestăm „trimiterea” spre spațiul istoric național, dar ea este, preponderent enunțiativă, părând să se alipească asemenea unui adaos și nu urmarea „faptului inclus”, a unei viziuni integratoare³.

Demersul nostru intenționează să propună o posibilă perspectivă de abordare a unei asemenea „provocări”, o pledoarie, în limite impuse apriori, pentru cuprinderea în dimensiunea națională firească a evoluției Dobrogei. Propunând o asemenea abordare, nu minimalizăm, ci, dimpotrivă, înțelegem să valorizăm cu toată deferența contribuțiile mai vechi sau mai recente ale tuturor celor împreună cu care împărtășim preocupările.

Iată de ce ne-a preocupat, cu deosebire, examinarea sub noi incidențe a acelor teme susceptibile să pună în lumină cât mai relevant filiațiile Dobrogei cu fenomenul național. Două au fost, în esență, premisele analizei noastre: **insertia spațiului dobrogean în geografia românească și reflexele sale istorice** - demografice, economice, politice, spirituale -; și **proiecția la scară continentală, cu implicațiile sale geopolitice**. Destinul Dobrogei s-a particularizat la incidența celor două planuri, în relație cu acea „sincronie” între „românesc” și „universal” despre care s-a vorbit, cu îndreptățire, în istoriografia noastră⁴.

„Viața unui neam - observa sugestiv N. Iorga - este adeseori hotărâtă într-un chip decisiv și fatal, căruia nu i se poate împotrivi, de către aria geografică pe care a trebuit să se dezvolte”⁵. Pământul devine, astfel, părtașul activ al devenirii istorice a

¹ Stan 1976, *passim*; Marcu 1983, *passim*; Ciorbea, Stanciu 1980, *passim*; Vicol, Dumitrașcu 1983, *passim*; Stanciu 1993, *passim*; Lascu 1993, 286-330.

² Vezi, într-o selecție a celor mai reprezentative studii: Angelesco 1907, *passim*; Rotaru 1930, *passim*; Negulescu 1928, *passim*; Roman 1928, *passim*; Roman 1905, *passim*; Nacian 1892, *passim*; Vlădescu-Olt 1908, *passim*; Kogălniceanu 1910, *passim*; Pariano 1905, *passim*.

³ Excepții notabile: Brătianu 1988, *passim*; Platon 1980, 99-113; Iosipescu 1985, *passim*; Maxim 1983, *passim*; Ciobanu 1986, *passim*.

⁴ Agrigoroaiei, Buzatu, Cristian 1986, 8.

⁵ Iorga 1985, 13.

unui popor, parte a existenței sale lăuntrice, dar și a „dialogului” său cu umanitatea⁶, a inserției sale în evoluția civilizației universale. Ori, sub acest raport, observa Eugène Pittard, „blocul dobrogean” a oferit structura de rezistență „arhitecturii” tectonice a spațiului românesc, legând „les destinées géographiques de la Dobroudja et de la Roumanie”⁷, și configurând, astfel, unitatea sa organică⁸, ce nu se mai cere demonstrată.

Carpații și Dunărea⁹ au reprezentat axele sale vitale, centre naturale de gravitație, care au concentrat masa etnică românească, au orientat sensul mișcărilor sale, configurând, astfel, și polii „antropogeografici” ai pământului românesc, spre a relua expresia lui Simion Mehedinți: „unul e podișul înconjurat de munți - **polul continental**; altul în cotul dintre Dunăre și Mare - **polul maritim. Fără hinterlandul muntos și fără fațada maritimă**, - se pronunța irefutabil autorul - **orice formațiune politică la Dunărea de Jos e ciungă**”¹⁰ (subl. ns.). Înțelesul observației - confirmată de o îndelungată experiență istorică - trimite, necesar, la considerații de istorie generală, raportându-se - cum subtil observa Gh. Brătianu - „la forțele care acționează asupra câmpului istoriei universale.”¹¹

⁶ Hurezeanu 1984, 30.

⁷ Tafrales 1928, 6-7.

⁸ Pentru sinteza considerațiilor pe această temă vezi: Toderașcu 1988, 23.

⁹ „Carpații nu au fost niciodată un hotar etnic ... - observa Vălsan 1924, 512-514 - ei se află înconjurați de masa poporului român, care s-a menținut și a prosperat sub ocrotirea lor. Ei sunt axa stabilă în toate timpurile sau, cum li s-a spus, coloana vertebrală a pământului românesc, leagănul și întăritorul ființei noastre entice”, Stoicescu 1983, 14. La rândul său, Romulus Vulcănescu, sondând caracterele esențiale ale „mitogenezei române” observa că „mitologia română a fost un dar al Carpaților, iar Homo Carpathicus un exponent al ecologiei culturale carpatice”. „Dunărea, observa în alt context autorul, trebuie privită și ca o parte integrantă a paideumei românești, care cu brâul ei de ape înconjoară ca un șanț adânc cetatea Carpaților, cumpăna tuturor apelor țării și alimentează solul bogat al pământului românesc. Dunărea, cu întreaga ei rețea de ape ce converg în Carpați, face deci parte integrantă și inalienabilă din coordonatele unității, permanent vie a integrității teritoriale a României”, Vulcănescu 1987, 154; 476-477.

¹⁰ Mehedinți 1919, 2; La rândul său, Gh. Brătianu, în lucrarea sa „Marea Neagră. De la origini la cucerirea otomană”, observa: „Dacă se încearcă să se definească factorii permanenți ai acestei istorii și să i se determine cadrul, este cu adevărat imposibil să nu se țină seama de cele două elemente fundamentale ale geografiei fizice a acestei regiuni, care atârnă cu toată greutatea lor în balanța intereselor economice și ale politicii: Muntele și Marea” - Brătianu 1988, 98; Victor și Mihaela Spinei 1987, 31.

¹¹ Brătianu, 1988, 76.

Prin poziția sa în geografia locală și continentală, „teatrul pontic” s-a dovedit o adevărată „placă turnantă” a marelui trafic și strategiei politice¹². De aici, varietatea, caracterul tranzitoriu, dar și contrastant, bulversat al istoriei ținuturilor circumpontice, propriu unei articulații nodale, într-o „arie de convergență a civilizațiilor”. Munții macro-regiunii sud-est-europene și „imensele orizonturi ale stepei meridionale” ruse, marile cursuri de apă au orientat, într-un anume fel, cum s-a observat, „direcțiile constante ale politicii și comerțului care s-au dezvoltat aici”¹³, așezând istoria acestei arii continentale sub zodia a „nenumărate convergențe”¹⁴. Dunărea a deținut, între toate, rolul de axă strategică a acestei conexiuni. I-l conferă orientarea sa singulară pe direcția aproximativă vest-est, o adevărată „diagonală a Europei”, traversând teritoriile a opt state, dar, mai ales, spațiile de confluență a civilizației tuturor marilor grupuri etnice ale Europei - germanici, slavi, fino-ugrici, romanici - și de geneză și impact al marilor imperii ce și-au disputat - și aici - hegemonia continentală¹⁵. De aici și percepția sa în lumea diplomației europene, devenită truism prin experiențele istoriei, de „regele fluviilor Europei”, spre a-l cita pe Napoleon¹⁶, „le centre de gravité du monde”, în viziunea lui Talleyrand¹⁷, interesând, deopotrivă, pe strategii expansiunii și ai statu-quo-ului. Însemnătatea sa strategică majoră rezidă - din acest punct de vedere - din caracterul de punct obligatoriu de trecere și țintă, atât pentru imperiile din sud, în marșul lor cuceritor „în spațiul pe care li-l oferă stăpânirea Bosforului”¹⁸, cât și pentru imperialismul rus tinzând, „în chip fatal”, să atingă hotarele naturale ale imensei câmpii-matrice¹⁹, atras, obsesiv, de mirajul „mării libere”²⁰. La incidența și în prelungirea celor două tendințe intuim virtuală, complexă, problema controlului Strâmtorilor, cu nelipsitele „preludii” și combinații de anihilare a ascendentelor unilaterale angajate de „cei mari” în spațiul circumpontic. „Dacă Bosforul e centrul comerțului răsăritean - nota, simptomatic, un gazetar din ultimul pătrar al veacului al XIX-lea -, apoi lanțul Balcanilor și pozițiunea geografică a multor state europene face ca cheia (sic !) aceluia comerț să fie bazinul Dunării [...]. Se adaugă importanța strategică a Dunării, conferită de muchiile Carpaților, îndulcite până la țărnul stâng al Dunării și muchiile opuse ale Emului (Haemus/Balcani - n.n.). Dunărea le desparte ca un zid natural.

¹² Brătianu, 1988, 87.

¹³ Condurachi, Teodorescu 1980, 11-12; vezi și Iosipescu 1985, 27-28.

¹⁴ Condurachi, Teodorescu 1980, 12.

¹⁵ Condurachi, Teodorescu 1980, 9.

¹⁶ Pop 1988, 10.

¹⁷ Platon 1980, 26; Boicu, Cristian, Platon 1980, 84.

¹⁸ Brătianu 1988, 76.

¹⁹ Oțetea 1980, 78.

²⁰ Brătianu 1988, 76.

Această însemnătate strategică e cheia cestiunii orientale și măgul discordiei pe care se bat imperiile, ca să nu zicem chiar rasele”²¹.

La această dimensiune a perspectivei, Dunărea și Marea Neagră ni se înfățișează, așadar, subsecvent contiguității lor naturale, ca părțile aceleiași entități geo-istorice, alcătuiind cu spațiul limitrof teritoriul unor semnificative corespondențe. „Dacia pontică” și „Dacia carpatică” se profilează, astfel, ca noțiuni generice într-o geografie românească unitară, așezând sub semnul unei naturale, imperioase complementarități, manifestările vieții istorice a poporului nostru²². În „ordinea” geopoliticii, convența era, de altminteri, explicită, strategii și exegeții relevând, deopotrivă, menirea „piemontului” transilvan de „cetate geografică ce acoperea Dunărea”²³. Sub acest raport, experiența istorică a probat peremptoriu iminența aservirii provinciilor extracarpatiche, pe măsura progresiunii stăpânirii străine asupra centrilor de polaritate geopolitică ai statului românesc - „piemontul” transilvan și „fațada” maritimă; mutatis-mutandis, procesul emancipării lor politice s-a revigorat, i s-au deschis noi orizonturi, corespunzător și mutațiilor produse în distribuția raporturilor de putere la Gurile Dunării și în bazinul pontic²⁴. Nota bene, desăvârșirea edificiului național - în contextul căreia „chestiunea Principatelor” a constituit nucleul emergenței spre înfăptuirea României - s-a împlinit doar odată cu restaurarea suveranității asupra Transilvaniei, restituindu-se, astfel, entității noastre condițiile echilibrului geopolitic, „rostul” deturnat de substituttele stăpânirilor străine. Iată de ce panromânismul n-a fost capriciul unor veleitari, ci expresia nevoii naturale de plenitudine și echilibru lăuntric, în spațiul cărora neamul românesc să-și poată realiza liber vocația.

Semnificații pe tema convergențelor inter-românești inspiră și sondarea evoluției demografice în spațiul transdanubian. Sub acest raport, nu aparține întâmplării faptul că din evantaiul influențelor care s-au intersectat în „răscrucea” Dobrogei²⁵, conferindu-i caracterul unei țări de „variațiuni și contraste”²⁶, perene - pentru că exprimau corelații organice -, s-au dovedit efluviile vetrei carpatice.

²¹ „Românul”, 18 mar. 1878, 22.

²² „Dacia pontică - scria S. Mehedinți - nu constituie decât o simplă continuare”, „o întregire fizică, economică și politică” a Daciei carpatice. Vezi: Mehedinți 1967, 261; La rândul său, C. C. Giurescu socotea Dobrogea „o împlinire firească a cetății carpatice și a ținutului dimprejur”. Giurescu 1939, 3.

²³ Conea 1967, 99.

²⁴ Vezi considerațiile interesante aparținând lui Brătianu 1988, 100-101.

²⁵ „Așezată la răscrucea a două drumuri mari, dintre care unul unește Marea Nordului cu Marea Neagră și taie Europa în diagonală, de la gurile Rinului până la acelea ale Dunării noastre, iar celălalt unește, în sensul unui meridian, pe de o parte, porturile Mediteranei orientale cu acelea ale Pontului stâng, iar pe de alta stepele pontice cu marele oraș de pe țărmurile Bosforului, Dobrogea a avut în toate timpurile o soartă aparte în complexul de

Într-adevăr, dacă sensul longitudinal al topografiei Dobrogei - în prelungirea fatidicului „drum al stepelor” și imperiilor meridionale - a fost asociat, sporadic, destinului provinciei de spațiu de tranzit - „poartă de trecere”²⁷, „șleau”²⁸ al migrațiilor și incursiunilor armate - sau apanaj strategic în „arsenalul” politicii de hegemonie a Puterilor, pentru românii carpato-danubieni, urmând natural „calea transversală”, ea a constituit „însuși termenul final al drumurilor lor” - „drumul râurilor dace” - care, toate, se concentrează spre acest pământ²⁹. „Românii din Dobrogea reprezintă expansiunea naturală a poporului nostru pe cele două maluri ale Dunării; aceasta rezultă din chiar forma teritoriilor pe care le ocupă”³⁰, conchidea, semnificativ, N. Iorga „în fața unei hărți germane”. Coroborând „cea mai bogată sursă de informații românească și neromânească”, cartograma geografului german M. Paul Langhans³¹, care însuși inspira concluzia marelui nostru istoric, compunea pentru români „teritorii compacte”, reprezentând „mai bine de o treime” din Dobrogea, în timp ce bulgarii și turcii erau „distribuiți” în zone cu aspectul unor „oaze”, „benzi”, regiuni „peștrițe” cu populație amestecată, evocând impulsurile care le-au provocat, altele decât evoluția istorică naturală. Ori, aceasta explică și ea de ce, între atâtea neamuri așezate în Dobrogea - cca. 25 etnii la jumătatea secolului al XIX-lea - care „au fost și nu mai sunt, sau sunt și nu au fost”, singuri românii „au fost și sunt”³². Alogenii i-au putut disloca prin mijloace administrative, artificiale, nu însă și deznădăcina și, astfel, spectrul etnic al provinciei dintre Dunăre și Mare a fost alterat, rămânând însă funciarmente românesc. Căci, dacă pentru vechii eleni, pământul dintre Dunăre și Mare nu reprezentase decât „un inel din cingătoarea de colonii în periplul Pontului Euxin”; pentru romani, „o continuare a Moesiei spre nord”³³; pentru bulgari - „un accident al năvălirii, al cuceririi [...] pe care alt accident, de

provincii care alcătuiesc teritoriul actual al neamului românesc.” - Brătescu 1928, 5; Radu Vulpe constata, la rândul său, așezarea Dobrogei ca „articulație importantă între patru mari compartimente geografice”: „Europa danubiană cu toată Dacia” la vest, Basarabia meridională la poarta imensului „continent eurasiatic” la nord, Marea Neagră la est și Balcanii la sud. Vulpe 1939, 35.

²⁶ Vulpe 1939, 36.

²⁷ Brătescu 1928, 202; Ionescu de la Brad 1851, 71.

²⁸ Șandru 1946, 8.

²⁹ Brătescu 1939, 11; Șandru 1946, 8.

³⁰ Iorga 1919, 6.

³¹ Harta autorului german fusese anexată de redacția reputatei reviste germane de geografie „Petermanns Mitteilungen” articolului comandat lui N. Iorga - „Le territoire national roumain et le développement d'État des Roumains” - fără știrea istoricului, deci, în afara oricăror suspiciuni de partizanat. Iorga 1919, 6.

³² Șandru 1946, 11.

³³ Iorga 1923, 6.

același fel, putea să-l înlăture”, o etapă în sfortșarea spre uzurparea și substituirea Imperiului Bizantin „prin bulgari”³⁴; pentru turci - „un bastion” menit să asigure supremația Sublimei Porți la Dunăre și Marea Neagră³⁵; pentru daci, daco-romani, români ea a fost mereu doar „celălalt țărșm al Dunării”³⁶, chemând „aceeași populație pe amândouă malurile”³⁷. Așa cum experiența istorică a confirmat, între ținuturile carpatice și cele transdanubiene s-a statornicit, durabil, o rețea de drumuri, de-a lungul cărora oameni și bunuri au circulat, cu mai multă sau mai mică intensitate, dar constant, țesând legături, determinând impulsuri a căror viabilitate a creat necesitatea, a imprimat caractere de permanentă. Unul era „**drumul codrului**”, pornind de la poalele Carpaților Meridionali și urmând râurile din bazinul argeșean, spre a atinge marea, după ce traversa Codrii Vlășiei și ai Deliormanului. Altul pornea din Bărăgan, continuându-se dincolo de Dunăre și „tăind” Dobrogea pe la mijloc - „**drumul stepei**”. În sfârșit, „**drumul luncii Siretului**”, în care se întâlneau câteva din cele mai directe pasuri carpatine, lega așezările transilvane cu Dunărea și țărșmul mării³⁸.

Cum lesne se poate observa, Dobrogea configura un perimetru de atracție naturală, în cuprinsul aceluiași spațiu etnic, spre care și-au încrucișat drumurile și locuitori din vecinătatea luncii Dunării și păstori coborâți din așezările din umbra Carpaților. Imaginea „Daciei în miniatură”³⁹ pe care o inspira Dobrogea mijlocului de secol XIX lui I. Ionescu de la Brad – confirmată, ceva mai târziu, și de relatarea lui Nifon Bălășescu despre prezența aici a românilor veniți „din toată românia”⁴⁰ - reprezenta, în această ordine de idei, percepția cu valoare probatorie a produsului unei întregi evoluții istorice. Absența graniței propriu-zise și a unei bariere etnice străine care să fie interpusă pe aceste traiecte de circulație inter-românească a facilitat continuitatea contactelor și alimentarea naturală cu conaționali a populației autohtone. Nu aparține, desigur, întâmplării faptul că de-a lungul Dunării, în segmentul său dobrogean, de la malurile lacului Razim până la Silistra, a subzistat, chiar și în condițiile stăpânirii otomane, cu dislocările de populație care au însoțit-o, o zonă etno-geografică de concentrare predilectă a românilor. Lunca și bălțile Dunării reprezentau, pe de o parte, „domeniul pescarului român”⁴¹. Așa cum nota Gr.

³⁴ Iorga 1916, 14-15; Lapedatu 1919, 134-135.

³⁵ Dumitrașcu, Lascu 1985, 20; Brătescu, 1928, 202.

³⁶ Iorga, 1923, 6.

³⁷ N. Iorga, în volumul coordonat de Elsa și G. Dimitriu-Serea, f.a., 15.

³⁸ Toderașcu 1988, 26.

³⁹ Slăvescu 1943, 111 – „Românii din Dobrogea, scria la 1 iulie 1850 agronomul-peregrin, sunt adunătură din toate locurile ocupate de români [...]”.

⁴⁰ Bălășescu 1878, 30.

⁴¹ Mehedinți 1919, 75.

Antipa, în monografia sa consacrată pescăriei și pescuitului în România, între Silistra și Tulcea, „[...] afară de satul Carcaliu (populat de lipoveni - n.n.), toate satele frumoase și bine populate de pe malul dobrogean **sunt curat românești**, (s.n.) iar locuitorii lor sunt pescari îndemânateci, ocupându-se încă din vechime cu această meserie”⁴². De la Tulcea, spre vărsare, populația era tot mai amestecată, o parte din „vechii pescari români băștinași” fiind dislocați prin colonizări slave - cazaci, ruși, lipoveni - „în timpul diferitelor ocupații rusești”⁴³.

Iradieră românilor în interiorul Dobrogei s-a produs, pe de altă parte, „pe cale pastorală”. De-a lungul lanțului carpatic, din Bucovina, urmând curbura munților și coborând în linie dreaptă spre Porțile de Fier, exista o salbă de așezări păstorești cu o populație de cca. 200.000 oameni, care-și mânau turmele prin cele 9-10 pasuri, între pășunile alpine și adăposturile bălților dinspre Gurile Dunării⁴⁴. Carpații Țării Românești și lunca Dunării se constituiau, astfel, între „cele mai însemnate arii de convergență a turmelor transhumante”⁴⁵, reunind oieri munteni, moldoveni și ardeleni. Fenomenul, însumând „câteva secole de istorie socială românească”⁴⁶, a cuprins Dobrogea între destinațiile favorite, inspirând metafora unor călători din prima jumătate a secolului al XIX-lea, cărora spațiul dobrogean, de la Varna și Balcic în sus, le părea „o mare stână de ciobani ardeleni”⁴⁷.

Alimentarea masei etnice românești din Dobrogea cu conaționali s-a datorat, pe de altă parte, aportului „plugarilor”. Membru al misiunii militare franceze în Dobrogea în timpul războiului Crimeii, Blondeau nota, în acest sens, că românii emigrează încă „neîncetat” „pe teritoriul otoman (citește Dobrogea – n.n.); ei caută să se sustragă fie servituții, fie serviciului militar”, circumstanța ofițerul-intendent⁴⁸. Acești băjănari și cojani - îndeosebi din județele muntene învecinate, dar și din Moldova de ambele părți ale Prutului, din Bucovina, Banat, Transilvania -, „elementele cele mai dârze, mai harnice și mai capabile”, au alcătuit un curent de emigrare, căruia N. Iorga îi atribuia întemeierea multor sate românești dunărene în veacul al XVIII-lea⁴⁹. Lor li se adăuga grupul, nu tocmai însemnat, al lucrătorilor

⁴² Mehedinți 1919, 75.

⁴³ Mehedinți 1919, 75.

⁴⁴ Mehedinți 1919, 75.

⁴⁵ Constantinescu-Mircești 1976, 15.

⁴⁶ Constantinescu-Mircești, 1976, 15.

⁴⁷ Culea 1928, 50.

⁴⁸ Arhivele Naționale Istorice Centrale (A.I.C.), Microfilme Franța, R. 173, „Blondeau, Note asupra Dobrogei”, c. 973.

⁴⁹ Brătescu 1928, 228.

agricoli sezonieri, angajați ca slugi sau secerători în zona maritimă, sudul și centrul provinciei⁵⁰, sau strămutați forțat de turci în dreapta Dunării.

Rolul de „cetate” atribuit de Sublima Poartă, menită să securizeze flancul drept al principalei sale direcții de expansiune în Europa, dar și să descurajeze tentativele puterilor rivale de subminare a politicii statelor-tampon⁵¹ din spațiul de securitate al Imperiului, a dictat, pe de altă parte, opțiunea sa privind caracterul colonizărilor, care au fost subsumate rațiunilor strategice. Iată de ce, așa cum observa C. Brătescu, „primii coloniști fură, deocamdată, garnizoanele turcești”⁵²; chiar și după secolul al XVI-lea, când autoritățile otomane au început o colonizare rurală importantă cu populație musulmană turco-tătară, aceasta a fost dirijată, semnificativ, cu predilecție pe ruta strategică Istanbul-Babadag-Isaccea. În această regiune din centrul și sudul provinciei, având ca axă de concentrare drumul militar otoman, îi identificau, încă într-un bloc compact, călătorii și cartografii secolului XVIII-XIX, respectiv „aproape de Isaccea, în cercul Ortachioi-Atmagea-Ciucurova, la est de Babadag, prinși între români și lipoveni, apoi un lanț neîntrerupt care leagă Medgidia cu Constanța prin Hasancea și Murfatlar; în sfârșit, câteva benzi orientate sud-vest – nord-est tăiau provincia”⁵³, sugerând impulsurile care au guvernat, dintru început, colonizarea. Aceasta⁵⁴ a provocat strămutarea populației românești din aceste regiuni și gruparea sa în comunități compacte din nordul și sud-vestul Dobrogei, precum și în zona limitrofă Dunării. Ori, un asemenea simptom adaptiv este proprietatea populațiilor autohtone, cu sentimentul vetrei, în încercarea lor de supraviețuire statornică, reflex atipic alogenilor aduși de împrejurări fortuite. Colonizarea turco-tătară a putut, astfel, să împiedice „aceea ce fusese, dar nu i s-a putut substitui [...]”, cum observa

⁵⁰ Ghiață 1977, 149.

⁵¹ Dumitrașcu, Lascu 1985, 20.

⁵² Lascu, Vitanos 1993, 130.

⁵³ Iorga 1919, 6.

⁵⁴ Colonizarea cu populație turcă a devenit mai intensă după cruciada de la Varna (1444), deși prezența turcească în Dobrogea datează din a doua jumătate a secolului al XIII-lea (1262-1264), când un grup de 10.000-12.000 turci selgiucizi, conduși de Sarf Dede, s-au așezat în părțile Babadagului, cu voia împăratului Mihail al VII-lea Paleologul. După cucerirea Chinei și Cetății Albe, când stăpânirea otomană asupra Dobrogei s-a consolidat, a fost încurajată colonizarea tătarilor din Crimeea și Bugeac, stabiliți în număr tot mai mare în provincie, după anexarea Crimeii (1784) și Basarabiei (1812) de către ruși. Emigrarea tătarilor, având ca destinație sau ca etapă de tranzit Dobrogea, a atins punctul culminant după războiul Crimeii, în 1860-1861, numărul lor fiind apreciat la cca. 60.000 oameni. Culea 1928, 157-159; Arbore 1929, 42-43; Angelesco 1907, 62-64.

N. Iorga; „[...] fără voia lor, (turcii - n.n.) au tăiat dezvoltarea firească a împrejurărilor”⁵⁵.

În contrast cu remarcabila stabilitate și continuitate a românilor, alte populații au suferit fluctuații considerabile, decurgând din caracterul conjunctural, aservit jocului rivalităților din zonă, strategiilor care le-au guvernat colonizarea, „accidentelor istoriei”.

Așezarea bulgarilor în Dobrogea, de pildă, datează din perioada posteroară păcii ruso-turce de la Kuciuk-Kainargi (1774) și probează aserțiunea privind condiționarea mișcării unor populații de evoluția rivalităților pentru hegemonie la Gurile Dunării. Intercalarea unei consistente perdele de populație turcă între Balcani și Dunăre a zădărnicit, de altminteri, până către sfârșitul secolului al XVIII-lea, eventuale tentative de expansiune etnică bulgară spre nord-est. Dobrogea nu constituia, pentru bulgari, nici spațiul etnic vital spre care să tindă a-l regăsi în virtutea unei evoluții istorice naturale și nici măcar ținta inițială a unei emigrații conjuncturale. Dislocarea blocului etnic turco-tătar, în contextul războaielor de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, a creat spații libere, pe care emigranții bulgari au fost tentați să le „umple”, îndemnați fie de teroarea întreținută de cârjali, fie de protecția pravoslavniciei Rusii, interesată în colonizarea cu slavi a Bugeacului, sudului Basarabiei și stepelor de dincolo de Nistru. Ținta emigrației bulgare va fi fost, în aceste circumstanțe, Rusia meridională și Basarabia și **nu Dobrogea**, socotită doar ca etapă de tranzit. Este probatorie în acest sens remarca unui raport militar rus asupra campaniei din 1806-1812: „Avantajul cel mai real pe care Rusia l-ar fi tras până în prezent din războiul actual, este de a fi trimis locuitorii Dobrogei și Bulgariei să populeze Basarabia și districtul Odesa”⁵⁶. O parte a acestor emigranți, atrași de terenurile de cultură pe care le-au întâlnit în Dobrogea, s-au așezat aici, alții, chiar mai mulți, dezamăgiți de condițiile oferite în Basarabia și de vexațiunile administrației ruse, au declanșat un curent invers de emigrare, îngroșând numărul primilor coloniști bulgari descinși în provincie. Această reorientare a emigrației, dinspre Basarabia, s-a produs, cu deosebire, după 1833 și i se datorează, în cea mai mare măsură, constituirea minorității bulgare din Dobrogea. Regiunea predilectă de colonizare s-a circumscris bazinului Taiței și Slavei, substituind vechi așezări turco-

⁵⁵ N. Iorga, f.a., *Istoria Dobrogei*, în vol. coordonat de Elsa și G. Dimitriu-Serea, f.a., p.24; Dincolo de accepțiunea comună, avem în vedere înțelesul de „*spațiu purtător de civilizație*” pe care-l atribuie, adeseori, N. Iorga.

⁵⁶ Arbore 1929, 11. Se citează, în acest sens, un episod din anul 1809, când armata rusă din Dobrogea a transferat forțat în Basarabia 1.200 de țărani bulgari surprinși la Mănăstirea Cocoș și un altul în care au fost implicați 1.500 de locuitori din Tulcea, care se refugiau spre Babadag.

tătare abandonate, ce și-au păstrat însă, semnificativ, toponimia originară⁵⁷. În schimb, în regiunile de maximă concentrare demografică românească, infiltrările bulgare au constituit excepții, confirmând posterioritatea și caracterul lor secundar, suprapus, care le-au impus adaptarea la o stare de fapt preexistentă. Iată de ce, făcând investigații „sat cu sat” prin Dobrogea anilor 1857-1858, vice-consulul Franței, Guillaume Lejean, se socotea îndreptățit să afirme că „[...] în Dobrogea bulgarii formează o foarte slabă minoritate”⁵⁸, concluzie rezultând și din harta etnografică a Imperiului Otoman elaborată de Kiepert, devenită principalul instrument de lucru al diplomaților reuniți în Congresul de la Berlin, pentru trasarea frontierelor Europei Orientale⁵⁹.

Prezența altor populații - cazaci, ruteni, lipoveni, germani, greci, cerchezi, găgăuzi, evrei, italieni ș.a. -, aduse de felurite împrejurări, a întregit „atmosfera specială și unică”⁶⁰ a peisajului etnic dobrogean - „o Europă și Asie în miniatură”, cum plastic observa C. Brătescu⁶¹ -, fără a influența însă, în mod semnificativ, destinul istoric al provinciei. În schimb, într-un arc peste timp desfășurat pe durata unui sfert de veac, până la 1878, Mihal Czajkowski (1841), I. Ionescu de la Brad (1850), Camille Allard (1855), vice-consulul Franței Guillaume Lejean (1857-1858, 1867-1869), geograful rus Mirkovici (1867), prof. Franz Bradashka (1869) și geograful francez Elisée Reclus (1876) consimțeau, fără diferențe notabile: românii - „poporul cel mai interesant din această regiune”, locuiesc „aproape exclusiv tot malul drept al Dunării”⁶². „În momentul anexării Dobrogei la România – consemna, sintetic, și Fr.

⁵⁷ Vezi Bașchioi, Beidaut, Canlâ-Bugeac, Casimcea, Congaz, Caranasuf, Ceamurlia de Sus, Ceamurlia de Jos, Caramanchioi, Casapchioi, Potur, etc. Arbore 1929, 24; Vâlsan 1924, 72.

⁵⁸ Comnen 1919, 9.

⁵⁹ Comnen 1919, 10.

⁶⁰ Arbore, 1929, 66.

⁶¹ Brătescu 1928, 210. „Rasa albă și rasa galbenă – indo-europeni, semiți și mongoli, latini, germani și slavi; creștini ortodocși, catolici și protestanți, alături de mahomedani și mozaici; o Europă și o Asie în miniatură, un uriaș muzeu etnografic viu”.

⁶² Ghiață 1977, 146-147; Guillaume Lejean nota că „românii locuiesc tot malul sudic al Dunării, de la Dunavăț până la porțile Silistrei”. Ghiață 1977, 146-147; Geograful rus Mirkovici, însărcinat, la 1867, cu întocmirea unei hărți a naționalităților slave, recunoștea că „**aproape tot malul drept al Dunării, ca și o parte considerabilă a districtului Tulcea era românesc** (s.n.)”. În 1870, în Jurnalul geografic al Genevei, „Le Globe”, prof. Franz Bradashka scria: „Românii au ocupat aproape tot malul drept al Dunării de Jos, Dunavăț, gura brațului meridional, până în împrejurimile Silistrei”. În sfârșit, în a sa „Géographie générale”, Paris, 1876, Elisée Reclus remarca: „În aval de Cernavodă și până la mare, populația malului drept al Dunării este în mare majoritate compusă din valahi, în fața cărora dau înapoi, puțin câte puțin, turcii din aceste ținuturi”. O. Tafrali, 1928, 128-129.

Lebrun, valorificând o varietate de informații istorice, geografice, etnografice, statistice - românii ocupau toată jumătatea danubiană a provinciei pe o suprafață continuă și neîntreruptă în care ei erau autohtoni și în care masele lor au putut fi în timp reînnoite sau completate prin aportul venit din stânga fluviului”⁶³.

Preeminența românilor în demografia Dobrogei, adăugată evocatei unități geografice a pământului românesc, a constituit, într-o altă ordine de idei, premisa interferențelor economice transdanubiene, care au configurat, treptat, spațiul pieței naționale. Așa cum remarca P. P. Panaitescu, „țara noastră nu a fost o alcătuire de centre izolate, ci o **unitate economică** în care oamenii de la munte nu pot trăi fără cei de la șes, cât și cei de la baltă și cei de la pădure”⁶⁴. În cuprinsul acestei comunități, zona Gurilor Dunării a exercitat o atracție naturală ca „**singura fațadă logică a pământurilor extracarpătice** (s.n.)”⁶⁵. Este, de altminteri, cunoscut și confirmat de circulația monetară că, în secolele XIV-XV, regiunea era spațiul schimbului permanent de mărfuri pe traseele situate în prelungirea debușeurilor dunărene ale drumurilor muntene și moldovenești: Silistra, Hârșova, Brăila, Galați, Isaccea, Chilia. Regulamentele comerciale și vamale otomane din a doua jumătate a secolului al XVI-lea fac dovada continuării acestor schimburi și sub administrația Înaltei Porți⁶⁶. În același timp, rostul conferit de turci Dobrogei, constrâns la rațiunile strategice, era divergent menirii sale de „debușeu firesc al unei puteri economice din interior”, cum scria N. Iorga⁶⁷. Contextul normal a fost astfel întrerupt și viața economică a provinciei, jugulată. Dintr-un „terminal” maritim al drumurilor comerciale din jurul Carpaților, prelungite spre Orient și spațiul economic mediteranean, Dobrogea devenea o schelă pentru tranzitarea zaherelei moldo-muntene către Bosfor sau Adrianopol⁶⁸. Preceptul, consacrat de experiență, conform căruia „cine este stăpânul regiunii situate între Dunăre și Mare este, totodată, stăpânul munților din vecinătate”⁶⁹, se verifica și în acest plan: strangularea arterei pontice a sufocat și viața economică din ținuturile românești limitrofe.

Chiar în aceste împrejurări, de limitare a ariei și volumului schimburilor, circuitele comerciale inter-românești nu au fost complet suprimate. Perenitatea lor a probat vitalitatea funcției originare, pe care restaurarea contextului inițial avea s-o

⁶³ Tafrali 1928, 14.

⁶⁴ Panaitescu 1969, 154.

⁶⁵ Vâlsan 1927, 211-212; La rândul său, S. Mehedinți considera că „[...] din punct de vedere geografic, istoric, etnografic și antropo-geografic, fâșia de pământ dintre Dunăre și Mare este fațada naturală a statului român spre calea liberă a oceanului”. Mehedinți 1919, 81.

⁶⁶ Manolescu 1984, 255; 267.

⁶⁷ N. Iorga în Elsa și G. Dimitriu-Serea, f.a., 24.

⁶⁸ Maxim 1983, 889.

⁶⁹ Mihăilescu 1938, 32.

reanimeze. Nu întâmplător, când constrângerile regimului dominației otomane s-au destins și vechi legături, în stare latentă, au fost reactivate, funcțiile originare au început să se resusciteze, să accelereze și, totodată, să adâncească procesul integrării. Este ceea ce a realizat, ca deschidere, Tratatul de la Adrianopol (1829). Așa cum, cu îndreptățire, s-a afirmat, actul în sine, restabilind libertatea comerțului Principatelor, descătușat de constrângerile monopolului otoman, „nu a determinat un salt de esență spectaculară în orientarea economiei românești”; a permis însă „dezvoltarea mai accelerată a condițiilor obiective generale de dezvoltare a societății românești, aflată în plin proces de afirmare”⁷⁰. Deschiderea spre circuitele economice continentale, într-o Europă a interdependențelor, dominată de procesele integratoare generate de capitalism, a stimulat racordarea societății românești la „pulsul” Europei moderne și, totodată, a integrat, tot mai accelerat și profund, Dobrogea în organismul economiei naționale, într-o relație biunivocă. Pe de o parte, revigorarea economiei Principatelor a repus în actualitate necesitatea accesului cel mai facil spre circuitele comerciale internaționale. Dunărea, marea și spațiul lor de contiguitate - Dobrogea - se consacrau, astfel, drept condiții ale „respirației economice normale” a unei mari producătoare de grâne. Pe de altă parte, în noul context, pe cale să-și regăsească rostul, Dobrogea a cunoscut o perioadă de renaștere a economiei - și nu numai - afirmându-se, împreună cu Principatele, în conștiința publică europeană. Este concludentă, în acest sens, informația conținută într-un raport consular italian din 1864, conform căreia, la acea dată, prin Constanța se exporta tot grâul care altădată pornea din Galați și Brăila, cca. 2.500.000 hl⁷¹.

Cercetătorul contemporan este frapat să constate, pe de altă parte, numărul și îndrăzneala unor proiecte, din inițiativă românească sau străină, menite să pună cât mai eficient în valoare segmentul dobrogean al căilor de racordare a Principatelor la Europa. Ele au făcut obiectul unor competente dezvoltări în istoriografia noastră⁷², motiv pentru care nu le reiterăm în acest context. Toate - și le putem adăuga misiunile cu diferite scopuri din prima jumătate a secolului al XIX-lea, ca și întemeierea de consulate ale Austriei, Franței, Angliei, S.U.A., Italiei, Greciei, Olandei la Tulcea - stau mărturie interesului crescând cu care Puterile europene, cu deosebire, cercetau Dobrogea într-o semnificativă conivență cu problematica românească. În același timp, însă, ele își au originea într-o realitate incontestabilă: articularea vieții economice din această regiune pe Dunăre, acolo unde era concentrată, cu deosebire, populația românească. Ori, așa cum s-a observat, dacă spre extremitățile provinciei, economia și așezările omenești au decăzut de-a lungul stăpânirii turcești, localitățile

⁷⁰ Platon 1980, 169.

⁷¹ Rădulescu, Bitoleanu 1979, 251.

⁷² Ghiață 1993, 4-8.

dinspre Dunăre și-au menținut vitalitatea, au prosperat chiar⁷³. Consecutiv revirimentului de după 1829, acestea, cât și cele situate de-a lungul principalelor artere de comunicație cu Principatele, au cunoscut o tot mai însuflețită viață economică. Era urmarea **controlului de facto** al românilor asupra Dunării - românii sunt „domnii Dunării, așa cum englezii sunt domnii mărilor”, constata I. Ionescu de la Brad, la 1850⁷⁴ -, realitate ce consfințea izbânda **necesității**, lucrarea de durată a geografiei și istoriei aceluiași neam, pe ambele maluri ale fluviului, față cu vremelnice stăpâniri și interese. Concluzia poate fi extrapolată și asupra convergențelor politice inter-românești. Orice demers în acest sens nu poate eluda concluzia geopolitică pe care interpretarea desfășurărilor istorice din spațiul circumponic o relevă: „[În] istoria noastră - reflecta Gh. Brătianu, întărind o observație pe care am mai evocat-o - munții ocupați și marea închisă ne sugrumă libertatea și viața națională. Deci, o concluzie logică: **marea liberă și munții în mâinile noastre sunt pentru noi nu numai spațiul vital, dar condițiuni vitale, sunt elemente însuși ale existenței noastre**”⁷⁵. O probează, în opinia autorului, războaiele lui Traian pentru cucerirea Daciei, consecința „inevitabilă” a controlului roman asupra culoarului pontic și dunărean, experiență confirmată și de turci, cărora stăpânirea litoralului le-a deschis „fatalmente” perspectiva anexării ținuturilor din sudul Caucazului și a unor puncte de sprijin și capete de pod pe Dunăre, din Principatele Moldovei și Țării Românești, până la Buda⁷⁶.

Pentru domnitorii români, la rându-le, relația cu Gurile Dunării și Dobrogea s-a impus, de timpuriu, ca o necesitate. Glosând pe tema „drumului-creator de stat”, propusă de N. Iorga, Șerban Papacostea observa, în cuprinsul unui studiu de remarcabilă adâncime, că „drumul nu a creat statul [...]”, dar lupta pentru controlul său „a precipitat constituirea teritorială a celor două state (Țara Românească și Moldova – n.n.) în limitele lor istorice și a imprimat direcția acestui proces (gurile Dunării și M. Neagră)”⁷⁷. Concordanța evenimentelor circumscrise întemeierii statale sugera lui Sergiu Iosipescu o concertare politică a voievozilor români, realizând astfel „marea contestare [...] a planurilor angevine de expansiune și conexiune pontică în alianță cu Genova”. „Din limanul Nistrului și până la Deliormanul balcanic, principatele române ale Țării Românești și Moldovei legaseră Carpații de Marea cea Mare, conchidea autorul. Axa strategică de pe Dunărea maritimă, în jurul căreia se făcuse unificarea și largă deschidere pontică impuneau politicii românești lupta pentru libertatea mării [...]. O strategie a fermei apărări a romanității ponto-

⁷³ Bitoleanu, Dumitrașcu 1976, 872.

⁷⁴ Slăvescu, 1946, 76.

⁷⁵ Brătianu 1980, 106, nota 29.

⁷⁶ Brătianu 1980, 194-198.

⁷⁷ Constantiniu 1986, 8.

danubiene, rezemată pe stăpânirea Carpaților. Strategie cu implicații europene și asiatice, în întreg bazinul Mediteranei și care a fundamentat misiunea medievală a românilor de apărători ai acestei părți a Europei⁷⁸. Se luminează, astfel, și miza politicii danubiano-pontice a unor domnitori, precum Mircea cel Bătrân, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, care au înțeles ca pe un fapt „aproape axiomatic” că **apărarea pe Dunăre și, mai ales, controlul regiunii de la „vărsare” sunt vulnerabile, nu se pot practic garanta, fără stăpânirea Dobrogei**. Nu este întâmplător, în acest context ideatic, gândul Întregitorului de la 1600, exprimat „fățiș” după izbânda de la Guruslău, „de a aduce și Dobrogea în hotarele statului său”⁷⁹.

Pe de altă parte, câteva reflecții privind locul Dobrogei în contextul „chestiunii române” ca problemă europeană poate fi benefică perspectivei analitice pe care o propunem. Geneza, conținutul, evoluția „chestiunii române” în contextul disputatei „probleme orientale” post-Karlowitz au fost adâncite și analizate în toată complexitatea, în cuprinsul unor studii generale sau speciale de incontestabilă probitate și autoritate, astfel încât un demers recapitulativ ni se pare de prisos. Ne îngăduim doar să stăruim asupra acelor aspecte utile pledoariei noastre.

Cum este îndeobște cunoscut, în noul context istoric al reculului Puterii de pe Bosfor, implicarea balcanică a Austriei, ascensiunea Rusiei ca putere europeană cu veleități în zonă, asumarea în replică de către Franța și Anglia a „credo-ului” diplomatic al integrității Imperiului Otoman „personificau”, pentru mai bine de două secole, pe principalii rivali ai „succesiunii” sud-est europene a sultanilor. Prutul devenea, în consecință, „Rubicon al istoriei contemporane”, Dunărea - „baza strategică a echilibrului politic în Orient”, iar Principatele Române, „unul dintre aspectele permanente” ale „problemei orientale”⁸⁰. Iată de ce, în viziunea strategiilor echilibrului politic european, Principatele Române au fost asimilate ca „ultimele bastioane ale Imperiului Otoman spre nord și est”⁸¹. Între aceste coordonate, „chestiunea română” avea să evolueze de la condiția de „apendice” al „problemei orientale”, afacere ruso-turcă preschimbată în „protectorat proconsular” al Rusiei, spre o tot mai pronunțată personalizare, o „chestiune” națională distinctă ca problemă europeană. Și aceasta, și datorită acțiunilor tenace ale românilor înșiși, ajunși la conștiința naționalității, vizând emanciparea și unitatea națională, chiar dacă aceste demersuri au trebuit să fie cantonate în limitele stricte ale regimului de suzeranitate otomană.

⁷⁸ Isopescu, 1985, 28; 62-63; 103-105; 180.

⁷⁹ Mateescu, 1979, 23.

⁸⁰ Boicu, 1975, 14; 16.

⁸¹ Boicu, 1975, 16.

Noua fază, de criză, în evoluția „problemei orientale”, marcată de războiul Crimeii (1853-1856), găsea, așadar, cele două aspecte - european și național - ale „chestiunii române” într-un moment de maturitate și echilibru. „Sistemul de garanție, ideea creării unui stat național român privit ca un tampon între marile puteri înconjurătoare, implicațiile românești ale soluționării problemelor ridicate de regimul Dunării, viitorul Deltei etc., sunt câteva dintre piesele esențiale care au ridicat «chestiunea română» în centrul preocupărilor politicii continentale.”⁸² Soluția națională, românească, a întemeierii României sub regimul „garanției colective” a Puterilor, însemna nu numai triumful cauzei române, ci se circumscria, totodată, strategiei echilibrului politic european, prin configurarea unei bariere naturale contra potențialilor uzurpatori ai Imperiului Otoman. Ori, aceasta consacra, totodată, rațiunea europeană de existență a statului național român.

În „ecuația” echilibrului european prin soluția „chestiunii române”, Dobrogea nu era inclusă explicit. Implicit, însă, ca o condiție a viabilității „edificiului” politic imaginat la Congresul de pace de la Paris, statutul său este subînțeles. În temeiul menirii sale în „arhitectura” geopolitică a pământului românesc, Dobrogea se constituia în strategia otomană și nu numai, între condițiile de garanție a integrității imperiului. Poziția Dobrogei între Dunăre și M. Neagră, stabilindu-i rolul de complement indispensabil controlului la gurile fluviului, în împrejurările în care strategia echilibrului european era centrată pe această regiune, iar statul-tampon românesc i se integra ca o componentă esențială, nu putea să nu includă provincia în cuprinsul problemei românești, în ciuda statutului său în cadrul imperiului, deosebit de acela al Principatelor. **Aici**, „bastionul” dobrogean trebuia să blocheze imperialismul rus „culoarul stepei”; **aici**, puterea otomană își asigura un pilon al suzeranității sale asupra Principatelor; **de aici** se încerca a se da consistență strategiei consacrate prin Tratatul de la Paris. Sub acest raport, un interesant studiu elaborat de N.P. Comnen, valorificând hărți franceze și germane de la sfârșitul secolului al XVIII-lea până în pragul sec. al XIX-lea, relevă o concluzie semnificativă: Dobrogea era atât de deosebită de restul posesiunilor otomane de la sud de Dunăre încât, invariabil, ea era delimitată de Bulgaria prin simboluri cartografice de aceeași valoare cu acelea care separau pe aceasta de Serbia, Grecia sau Valahia⁸³. Asocierea Dobrogei la spațiul românesc limitrof este, din acest punct de vedere, un indiciu al discernerii afinităților care le leagă și, pe de altă parte, a înțelegerii necesității includerii comune în scenarii adiacente „problemei orientale”. Astfel, după o „recunoaștere” a Munteniei, Moldovei și Dobrogei, din însărcinarea generalului Aupick, francezii Sabatier și Desaint propuneau, la 1848, crearea unui stat unitar de 8.000.000 de români, spre a

⁸² Boicu, Cristian, Platon 1980, 141-142.

⁸³ Comnen 1918, 57-59.

avea la Gurile Dunării „paznici fideli”⁸⁴. Doi ani mai târziu, într-o scrisoare din Carasu, din 1 iulie 1850, I. Ionescu de la Brad susținea cerința satisfacerii revendicării românilor de a se constitui într-o comunitate religioasă autonomă, din considerente politice: „[...] guvernul (turc - n.n.) - detalia acesta - își asigurază românimea pierdută din Basarabia și aceea în primejdie din Principate, formează o piedică bulgarilor care de limbă și de religie se trag înspre ruși. Românimea numai îi poate ține despărțiți. Și de aceea, asta din Dobrogea este și făcută [...] spre a forma o piedică de care are lipsă guvernul a pune între bulgari, greci și ruși [...]”⁸⁵. În sfârșit, Prokesch-Osten propunea, la 1854. unirea Moldovei cu Țara Românească și Dobrogea sub egidă austriacă, garanții europene și neutralitatea noului stat⁸⁶, ca garanții ale unui nou statut internațional al Principatelor.

Evoluția apartenenței Deltei⁸⁷ nu este, la rândul său, întâmplătoare și a atras atenția Europei, o dată mai mult, asupra conexiunilor Dobrogei cu Principatele. Încredințarea Deltei și a Insulei Șerpilor Imperiului Otoman, prin protocolul din 19 iunie 1857⁸⁸, chiar dacă, e adevărat, încălca drepturi elementare românești, nu era însă un paradox. Faptul a consfințit, este evident, un compromis în care divergențele între Puteri au avut rolul lor și nu unul minor. În același timp însă, hotărârea se subsuma „spiritului de la Paris” vizând prezervarea echilibrului european. Complementară chestiunii retrocesiunii sudului Basarabiei, prin urmare statutului Gurilor Dunării, hotărârea ținea la protecția intereselor Puterilor, dar și să dea consistență mandatului european care întemeia rațiunea de existență a statului român. Puterea suzerană, dublând autoritatea românească pe malul stâng al Dunării prin stăpânirea țărmului corespondent și a Deltei, era, astfel, tonificată față cu eventualele sale slăbiciuni și cauționată, totodată, prin „mandat” european, pentru eventualitatea, previzibilă, a inițierii efectului de disoluție a acțiunilor care tindeau spre formarea statului național. Stăpânirea otomană asupra Dobrogei și Deltei era, astfel, ea însăși, o condiție a garantării statutului constitutiv al statului român sub

⁸⁴ Ungureanu 1969, 88.

⁸⁵ Slăvescu 1946, 110.

⁸⁶ Boicu 1975, 128.

⁸⁷ După pacea de la București (1812), sfidând prevederile tratatului cu Poarta, Rusia a ocupat o parte a Deltei, până la brațul Sulina. Faptul împlinit avea să fie inclus, apoi, într-un protocol din 1817 și consfințit prin Convenția de la Akkerman (1826). În continuare, Rusia și-a extins autoritatea asupra întregii Delte până la brațul Sf. Gheorghe. Tratatul de la Adrianopol (1829) stipula, în acest sens, că Poarta a cedat Rusiei cealaltă parte a Deltei, cuprinsă între brațul Sulina și Sf. Gheorghe. Această situație, confirmată și prin Convenția de la St. Petersburg (1840), avea să se prelungească până la Congresul de pace de la Paris (1856). Ghiață, 1993, 2.

⁸⁸ Ghiață 1993, 2; Boicu, Cristian, Platon 1980, 153.

suzeranitate otomană și garanția colectivă a Puterilor europene. Factorii de risc potențial din regiune, cărora li se includea de acum și labilitatea tânărului stat național român, putând stârni, deci, noi ambiții de influență exclusivă, integrau astfel Dobrogea **prin substitutul otoman**, în ecuația echilibrului european, în conexiune cu „chestiunea” Principatelor.

Principiul integrității Imperiului Otoman, asumat ca rațiune politică europeană, **a întârziat, a pus în alți termeni** evoluția integrării Dobrogei în construcția statului național român, dar nu a putut evita scadența împlinirii unui proces istoric obiectiv și, deci, implacabil. Preceptele care guvernau sistemul relațiilor internaționale au impus, atunci, **perpetuarea unei stări de provizorat și identificarea soluțiilor celor mai adecvate să-l conserve**. Pentru că, în raport cu interesul național și „unirea cea mică” și regimul autonomiei sub suzeranitate otomană și garanția colectivă a Puterilor europene erau **etape tranzitorii ale unui proces în evoluție**, etape dezvoltate **în limite compatibile cu realitățile internaționale**. În cuprinsul acestei contradicții, starea de provizorat conținea - și perioada până la 1878 o probează⁸⁹ - primejdii ce puteau pune sub semnul întrebării însăși existența statului român modern. Independența se proclama, așadar, ca o necesitate de securitate a statului și premisă a împlinirii destinului național, condiții inseparabile de „rostul” istoric al Dobrogei. Se reconfirma, astfel, în noi circumstanțe istorice, faptul că „rezultanta” celor două tendințe care interferau în „răscrucea” Dobrogei puneau în evidență caracterul necesar, organic, regenerativ al legăturilor cu Țara, în raport cu care prezența străină la Gurile Dunării nu putea decât să creeze, vremelnic, **„iluzia unei frontiere”**.

Un demers menit să discearnă aspecte ale cuprinderii Dobrogei în națiune, nu se poate dispensa, în sfârșit, tocmai de considerarea reprezentării celei mai spiritualizate a realității istorice - conștiința națională. Ea sublimează elemente care personalizează o comunitate și pe care le integrează într-un patrimoniu colectiv, cu o funcție activă în planul devenirii istorice. Și, cu privire la acest aspect, nu vom reitera teme documentate de exegeza istorică⁹⁰. Vom stărui doar asupra unor particularități ce se cuvin evaluate în raport cu „modelul” consacrat în celelalte provincii românești.

Mai întâi, factorul demografic; „mozaicul” etnic dobrogean, ca și mișcările de populație provocate, cel mai adesea, de împrejurări violente au avut, din punctul de vedere care ne interesează, un efect trenant și inhibitor. „Contextul imediat”, existența materială sau chiar supraviețuirea erau realități prea presante pentru a îngădui introspecția și cristalizarea în secvențe identice a conștiinței naționale. Diversitatea și dispersia etnică au temporizat și diluat, de asemenea, nașterea sentimentului de solidaritate care conferă coeziune, identitate și țel unei comunități.

⁸⁹ Boicu, Cristian, Platon 1980, 185-254.

⁹⁰ Bitoleanu, Dumitrașcu 1976, *passim*.

Pe de altă parte, este vorba de caracterul dominației otomane, diferit în Dobrogea față de Principate și, cu atât mai mult, față de stăpânirea austriacă din Transilvania. Fenomenul de „orientalizare” a fost aici mai pregnant, cu implicații asupra formelor de manifestare a culturii, a permeabilității la nou a societății, a evoluției mentalităților. Rolul militar conferit Dobrogei a potențat trăsăturile conservatoare până la anacronism ale regimului otoman, îndepărtând-o de valorile culturii, ideologiei, mentalităților apusene, tot mai avid absorbite în societatea românească din stânga Dunării. Iată de ce, difuziunea culturii în Dobrogea s-a realizat multă vreme și într-o perioadă de semnificative prefaceri în spirit național în celelalte provincii românești, predilect prin **filieră populară**, prin mocani. Absența pentru multă vreme a elitelor locale a lipsit astfel comunitatea românească din Dobrogea de purtătorii rafinați de spiritualitate, care să-i definească specificul și să-i sintetizeze programatic nevoile, să-i lumineze drepturile și să-i catalizeze voința. Iată de ce mișcarea națională a avut, în mod firesc, o ecloziune mai lentă, cu **caracter preponderent popular și empiric**. Diciensii, cojani, mocani reuniți „din toată româniimea”, românii și-au „descoperit”, nemijlocit, apartenența la neam în oglinda „imaginii celuilalt”, au asimilat înțelesul țărănesc al marilor idei despre patrie, națiune, interes național, peste care interese tot mai concrete au creat necesitatea, legând punți durabile peste Dunăre. Orientarea spre România, tot mai prezentă la mijlocul secolului al XIX-lea nu a fost, de aceea, abstractă, conceptuală, valorizată ideologic de o elită națională activă politicește, cât mai ales expresia înlănțuirii unor nevoi și resorturi identitare comune, care au întreținut și revigorat instinctul natural al „oamenilor locului” și i-au catalizat metamorfoza în conștiință.

În contextul enunțat, expansiunea capitalismului a atins, pe de altă parte, relativ târziu, sistemul arhaic otoman, astfel încât forțele unificatoare ale pieței, care să genereze și să afirme interese, și-au realizat lent și, mai ales, **din afară** funcția coagulantă.

În sfârșit, se cuvin evaluate limitele impuse acțiunii politice în Dobrogea față de Principate, cu statutul lor de autonomie, de unde și o altă raportare, receptare și integrare față cu politica europeană. Regimul otoman, relativ tolerant față de naționalități, a avut, la rândul său, o funcție moderatoare în planul acțiunii sociale și politice a românilor dobrogeni.

Considerând aceste condiționări obiective, este de observat că, la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, conștiința națională era o realitate printre românii dobrogeni, tinzând spre forme de exprimare tot mai consistente și cu o finalitate ce-i orienta, virtual, spre Principate/România. „Simțământul naționalității e foarte încordat și cu mult mai mult decât în satele din Principate”, constata I. Ionescu de la Brad la jumătatea secolului al XIX-lea. „Contactul lor (românilor – n.n.) cu

naționalitățile ce-i încongiură i-au trezit în acest simțimânt și cu căldură mare ascultă orice se atinge de neamul românesc⁹¹. Iată de ce aspirația spre unire pe care o evocă documente din perioada premergătoare retrocesiunii de la 1878 n-a fost un fenomen de import, însușit mimetic de o populație fără discernământ, „contaminată” politic de guvernul român, ci expresia evoluției spre maturitate a conștiinței naționale, sub imperiul unei dinamici istorice tot mai accelerate. Este semnificativ în acest sens faptul că, într-un moment când națiunea română era angajată în efortul pentru cucerirea independenței, dezbaterile la Mesajul Tronului din 26 noiembrie 1877 evocau existența în Dobrogea de „subscrieri pentru a se alipi pe lângă România”⁹². Informația era confirmată de „Allgemeine Zeitung” din 12 decembrie 1877, care relatează că „în rândurile populației românești creștine din Dobrogea circulă o petiție care s-a și acoperit de numeroase semnături și care cere alipirea acestui teritoriu la România”⁹³.

Așadar, spre a conchide, intrarea oficială a Dobrogei în dezbaterile internaționale survine într-un moment în care evoluția istorică, sub toate aspectele, o orienta, evident, spre România, ca imperativ comun al dezvoltării viitoare, iar comunitatea românească se trezise la conștiința națională. Împrejurările în care aceasta s-a împlinit, circumscrise proclamării și cuceririi independenței, puneau însă, iarăși, statul român sub imperiul caracterului preminent al rațiunilor de ordine europeană și, subsecvent acestora, al hotărârilor „despre noi, fără noi”. Noul statut internațional al României avea să consacre, în consecință, **de jure**, ceea ce românii împliniseră **de facto**, dar cerințele salvagărdării „unui prezent plin de amenințări” au dictat diplomaților reuniți la Berlin compromisul în chestiunea Basarabiei. Printr-un „aranjament de ordine europeană”, Dobrogea era „reunită” cu România, restituind țării „polul” maritim vital asigurării securității, libertății și împlinirii mandatului său european la Gurile Dunării și suprimând, totodată, rolul nefast de „punte” militară pentru interese străine.

În ipostază dobrogeană, ciclul istoriei românești se repeta: într-un moment de echilibru între acumulările istorice interne și interesele europene, retrocedarea Dobrogei marca o nouă etapă a întregirii naționale. Simultaneitatea sa cu răpirea de către Rusia a sudului Basarabiei, ca și contextul politicii de compensații care a fundamentat opera politică a Congresului de la Berlin, au asociat momentului conotații în care aparența vrea să substituie realitatea. Ori, aceasta consfințește irecuzabil că „aici în Dobrogea, n-am răsărit pe nepregătite, într-un ceas de noroc războinic, sau de chibzuială diplomatic ... România a putut să nu ceară această

⁹¹Slăvescu 1946, 70.

⁹² Stoicescu 1928, 701.

⁹³ 1977, Independența României. Documente, III, 217.

întindere teritorială; poporul românesc, mocanul, cojanul, au pretins-o prin dezvoltarea însăși a necesităților istorice”⁹⁴.

Bibliografie

- Arhivele Naționale Istorice Centrale (A.I.C.), Microfilme Franța, „Blondeau, Note asupra Dobrogei”, R. 173, c. 973.
- *** “Românul”, XXII, 18 martie 1878.
- *** Independența României. Documente, 3 - Presa străină, doc. 1141, București, 1977.
- Angelesco, G.G. 1907, *Étude sur la Dobrogea au point de vue de l'organisation des pouvoirs publiques*, Paris.
- Bălășescu, N. 1878, *Români din Turcia*, în *Cărțile săteanului român*, București.
- Bitoleanu, I., Dumitrașcu, Gh. 1976, *Români din Dobrogea și manifestări ale conștiinței lor naționale la începutul epocii moderne*, RI 29, 6.
- Boicu, Leonid 1975, *Geneza chestiunii române ca problemă internațională*, Iași.
- Boicu, L., Cristian, V., Platon, Gh. 1980, *România în relațiile internaționale. 1699-1939, cap. IV (1853-1866)*, 136-184, Iași.
- Brătescu, C. 1928, *Populația Dobrogei, în 1878-1928. Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București.
- Brătescu, C. 1939, *Dobrogea Regelui Carol I și colonizările dobrogene*, Cernăuți.
- Brătianu, Gh.I. 1988, *Marea Neagră. De la origini la cucerirea otomană*, 1, București.
- Ciobanu, Radu Șt. 1986, *A fost pierdută Dobrogea de Mircea cel Bătrân?*, RI 39, 8.
- Ciorbea, V., Stanciu, M. 1980, *Aspecte ale problemei agrare din Dobrogea de la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. XX*, AIIAI 17, Iași
- Comnen, N.P. 1918, *La Dobrogea. Éssai historique, économique, ethnographique et politique*, Paris
- Comnen, N.P 1920, *Este Dobrogea românească?*, București
- Condurachi, Em.A., Teodorescu, R. 1980, *L'Europe de l'Est, aire de convergence des civilisations*, în *Rapports Grandes thèmes et méthodologie*, 1, editat cu prilejul celui de-al XV-lea Congres Internațional de științe istorice, , București.
- Conea, I. 1967, *Simion Mehedinți despre rolul factorului geographic în istoria poporului român*, în *Simion Mehedinți. Opere alese*, București.
- Constantinescu-Mircești, C. 1976, *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în sec. XVIII-XIX*, București.

⁹⁴ Iorga 1938, 5; Iorga 1928, 259.

- Constantiniu, Fl. 1986, *În vremea Marelui Mircea (II)*, Flacăra, 27 (1620), 35/ 4 iul.
- Culea, Ap. D. 1928, *Cât trebuie să știe oricine despre Dobrogea. Trecutul, prezentul, viitorul*, București.
- G. Dimitriu-Serea, f.a., *Dobrogea românească*, București.
- Dumitrașcu, Gh., Lascu, St. 1985, *Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, SAI, 51-52.
- Ghiață, A. 1977, *Les Roumains en Dobroudja au milieu du XIX-ème siècle d'après les informations de Ion Ionescu de la Brad*, RÉSEE 15, 1, 131-157.
- Ghiață, A. 1993, *La politique roumaine et ottomane concernant le développement de la vie économique au Bas-Danube (XIX-e siècle)*, în *Actele celui de-al XI-lea Congres Internațional de istorie turcă*, Ankara.
- Giurescu, C.C. 1939, *Dobrogea, vechi pământ românesc*, București.
- Hurezeanu, D. 1984, *Formarea națiunii române, în Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan*, București.
- Agrigoroaiei, I., Buzatu, Gh., Cristian, V. 1986, *Românii în istoria universală*, 1, *Monografiile istorice*, Iași.
- Ionescu de la Brad, I. 1851, *Excursion agricole dans la plaine de la Dobroudja*, Constantinople.
- Iorga, N. 1916, *Ilusii și drepturi naționale în Balcani. Lecție de deschidere la Institutul de Studii Sud-Est Europene*, Vălenii de Munte.
- Iorga, N. 1919, *Devant une carte allemande*, în *La Dobrogea roumaine. Études et documents*, București.
- Iorga, N. 1923, *Drepturi naționale și politice ale românilor în Dobrogea. Considerațiuni istorice*, AD 4, 1.
- Iorga, N. 1928, *Românii și bulgarii în Dobrogea. Câteva simple observații nouă, în 1878-1928. Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București.
- Iorga, N. 1938, *Poporul românesc și marea*, Vălenii de Munte.
- Iorga, N. 1985, *Locul românilor în istoria universală*, București.
- Iorga, N. f.a., *Istoria Dobrogei, în Elsa și G. Dimitriu-Serea, f.a., Dobrogea românească*, București.
- Iosipescu, S. 1985, *Balica, Dobrotiță, Ioancu*, București.
- Kogălniceanu, V.M. 1910, *Dobrogea. 1879-1909. Drepturi politice fără libertăți*, București.
- Lapedatu, Al. 1919, *Les prétentions bulgares sur la Dobroudja*, în *La Dobrogea roumaine. Études et documents*, Bucarest.
- Lascu, St. 1983, *Specificul vieții politice dobrogene după 1878 în viziunea oamenilor de stat și începuturile activității partidelor la Constanța*, în *Colegiul pedagogic „C. Brătescu. Valori ale civilizației românești în Dobrogea*, Constanța.
- Lascu, St., Vitanos, C. 1993, *Dimensiuni naționale în activitatea publică și științifică a dobrogenilor I. Bănescu și C. Brătescu*, în *Colegiul pedagogic „C. Brătescu”. Valori ale civilizației românești în Dobrogea*, Constanța.

- Manolescu, R. 1984, *Legături economice între Țările Române în feudalism (sec. XIV-XVIII), în Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan*, București.
- Marcu, Liviu P. 1983, *Reforme agrare din Dobrogea de la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. XX în context sud-est european, în Comunicări de istorie a Dobrogei 2*, Constanța.
- Mateescu, T. 1979, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, București.
- Maxim, M. 1983, *Teritorii românești sub administrație otomană în sec. al XVI-lea (2)*, RI 36, 9.
- Mehedinți, S. 1919, *Observări antropo-geografice asupra Dobrogei*, AD 1.
- Mehedinți, S. 1967, *Dacia pontică și Dacia carpatică. Observări antropo-geografice, în Opere alese*, București.
- Mihăilescu, V. 1938, *Considérations géographiques, în La Dobroudja*, Buletinul Societății Geografice, 47, Bucarest.
- Mihăilescu, V. 1940, *Progresele economice și culturale realizate în Dobrogea sub stăpânire românească*, București.
- Nacian, I.I. 1892, *Dobrogea. Reformele economice și sociale ce ea reclamă*, București.
- Negulescu, N. 1928, *Administrația în Dobrogea Veche, în Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București.
- Oțetea, A. 1980, *Contribuții la chestiunea orientală, în Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca.
- Panaïtescu, P.P. 1969, *Introducere în istoria culturii românești*, București.
- Pariano, C.D. 1905, *Dobrogea și dobrogenii*, Constanța.
- Platon, Gh. 1980, *Dobrogea la sfârșitul sec. al XVIII-lea și în prima jumătate a sec. al XIX-lea, în Geneza revoluției române de la 1848*, Iași.
- Pop, N. 1988, *Bazinul Dunării. Natură și om*, București.
- Rădulescu, A., Bitoleanu, I. 1979, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, București.
- Roman, I.N. 1905, *Dobrogea și drepturile politice ale locuitorilor ei*, Constanța.
- Roman, I.N. 1928, *Proprietatea imobiliară din Dobrogea și condițiunea ei juridică în legislația otomană, română și bulgară, în Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București.
- Rotaru, C.P. 1930, *Reformele agrare din Dobrogea Veche (1878-1930)*, București.
- Russu, V. 1980, *România în relațiile internaționale. 1699-1939*, cap. V (1866-1875), 185-254.
- Șandru, D. 1946, *Mocanii în Dobrogea*, București.
- Spinei, V.M. 1987, *Istorie la Marea cea mare, (I), De la Akhsaena la Pontus Euxinus*, în Magazin istoric 21, 4 (241).
- Stan, G. 1976, *Particularități ale organizării administrative și judecătorești a Dobrogei la sfârșitul sec. al XIX-lea - începutul sec. XX*, Culegere de referate 2, București.

- Stanciu, M. 1993, *Din viața politică dobrogeană. Legea pentru recunoașterea drepturilor politice depline locuitorilor provinciei, în Colegiul pedagogic „C. Brătescu”. Valori ale civilizației românești în Dobrogea*, Constanța.
- Stoicescu, D. 1928, *Justiția română în Dobrogea. Schiță istorică, în Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București
- Stoicescu, N. 1983, *Unitatea românilor în evul mediu*, București
- Tafrați, O. 1921, *Apărarea României transdanubiene în străinătate*, AD 2, 1.
- Tafrați, O. 1928, *La Roumanie transdanubienne (La Dobroudja). Esquisse géographique, historique, ethnographique et économique*, Paris.
- Toderașcu, I. 1988, *Unitatea românească medievală*, București.
- Ungureanu, Al. 1969, *O misiune franceză în Țara Românească, Moldova și Dobrogea în anul 1848*, RA 12, 1.
- Vâlsan, G. 1924, *Carpații în România de azi*, Convorbiri literare.
- Vâlsan, G. 1927, *Dunărea de Jos în viața poporului roman*, Graiul românesc, 1, nr. 10/ octombrie.
- Vicol, M., Dumitrașcu, Gh. 1983, *Legea agrară din 1882 din Dobrogea și implicațiile ei naționale*, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 2, Constanța.
- Vlădescu-Olt, M. 1908, *Constituția Dobrogei*, București.
- Vulcănescu, R. 1987, *Mitologia română*, București.
- Vulpe, R. 1939, *La Dobroudja à travers les siècles. Évolution historique et considérations géopolitiques*, Bucarest.

OCUPAȚIA RUSĂ ȘI EMIGRAREA POPULAȚIEI TURCO-TĂTARE DIN DOBROGEA

Valentin CARATĂ*
Valeriu ȚURCAN**

Abstract:

After Dobrogea returns to Romania many of those emigrants will return to their homes, their land and even if the Turks minority has not reached great dignity in the Romanian state, they will remain ministers of the good relations with the Romanian majority, counselors and friends.

Hardworking, industrious and kind-hearted, energetic and enterprising, the Turkish minority will prove loyal to the Romanian state and to the interests of the nation. In assessing the relations between the Romanian majority and the Turkish minority, the Romanian-Turkish relationship and the fund of history common to the two peoples left their mark. Muslims from Dobrogea have always considered Dobrogea a Romanian ground, they supported the province's integrity in the Romanian state.

Dobrogea is for the Turkish minority - and not just for him - a land of understanding and humanity, a land where, keeping his language, folklore, religion and traditional occupations, he became a Romanian citizen. Here he identifies himself with the European ideals of the Romanians: law state, freedom, democracy, market economy, modern civilizing integration with Europe and America.

Rezumat:

După ce Dobrogea va reveni României, mulți dintre cei emigrați se vor întoarce la casele lor, pe pământurile lor și, chiar dacă minoritarii turci nu au ajuns la mari demnități în statul român, ei vor rămâne miniștri ai bunelor relații cu românii majoritari, prieteni și sfătuitori. Gospodari, harnici și inimoși, energici și întreprinzători, minoritarii turci se vor dovedi loiali statului român și intereselor superioare ale nației. În aprecierea relațiilor dintre majoritarul român și minoritarul turc și-au pus amprenta și relațiile româno-turce, fondul de istorie comună ale celor

* Liceul Tehnologic „Simion Leonescu”, Str. Drumul Teilor, 83, 827120, Luncavița.

** Școala Gimnazială „Gheorghe Banea”, Str. Florilor, 30, 825300, Măcin,
e-mail: turcanvalentin@yahoo.com.

două popoare. Musulmanii dobrogeni au considerat mereu Dobrogea pământ românesc, au susținut integritatea provinciei în cadrul statului român. Dobrogea este pentru minoritarul turc – și nu doar pentru el - un ținut al înțelegerii și omeniei, un ținut unde, păstrându-și limba, folclorul, religia și ocupațiile tradiționale, a devenit cetățean român. Aici se identifică cu idealurile europene ale românilor: stat de drept, libertate, democrație, economie de piață, integrare modern civilizatoare cu Europa și America.

Key-words: ethnicity, minority, Turks, Tatars, tolerance, integration

Cuvinte cheie: etnie, minorități, turci, tătari, toleranță, integrare

Tratatul de la Berlin semnat la 1/13 iulie 1878 consfințează independența României, dar o condiționa de cedarea teritoriului cerut de Rusia. Prin articolul 14 al tratatului, se atribuiă României „insulele formând Delta Dunării, precum și Insula Șerpilor, Sangeac-ul Tulcea - cuprinzând districtele (cazalele) Kilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Tulcea, Măcin, Babadag, Hârșova, Kustenge și Medgidia”, precum și „ținutul situat la sudul Dunării până la o linie care plecând de la răsărit de Silistra răspunde în Marea Neagră, la miazăzi de Mangalia”¹.

Pierderea sudului Basarabiei prin Dictatul de la Berlin, căci despre un adevărat Dictat al marilor puteri se poate vorbi, a fost unanim dezaprobată în țară. Unii oameni politici cereau Corpurilor legiuitoare să nu ratifice tratatul. Mulți refuzau ideea primirii Dobrogei pe motiv că astfel s-ar accepta cedarea Basarabiei, deși nicăieri în textul tratatului nu era vorba de o „compensație teritorială”². Factorii de decizie din România nu puteau fi suspectați că ar fi acceptat de bună voie un schimb teritorial. Deviza acestora a fost tot timpul: „nu se tocmesc suflete de români nici pe bani, nici pe teritorii”³.

Trecând peste amărăciunea momentului, poporul român se putea mândri cu două mari izbânzi istorice: cucerirea independenței - recunoscută și prin Tratatul de la Berlin - și revenirea strămoșescului pământ al Dobrogei între granițele țării.

Unirea Dobrogei cu România nu însemna anexarea unui teritoriu străin. În această parte de țară au trăit „cei mai vechi și mai dreپți dintre traci” – geții, menționați de Herodot - și tot aici s-a produs mai devreme romanizarea decât în celelalte teritorii geto-dace; aici s-a manifestat spiritualitatea creștină încă de la începuturile sale și s-a afirmat Mircea cel Bătrân ca vrednic unificator de pământuri

¹ *Independența României* 1977, 311.

² *Timpul*, anul III, nr. 182, 19 august 1878, 1-2.

³ Giurescu 1966, 64.

românești; tot în Dobrogea a fost probată – poate mai mult decât în alte provincii istorice – vitalitatea neamului românesc, capacitatea de a înfrunta vitregiile vremurilor, de a-și păstra individualitatea și demnitatea, cultivând, totodată, spiritul buneii înțelegeri cu atât de numeroasele grupuri etnice.

Preponderența numerică a românilor și rolul lor dinamizator în viața economică și culturală a Dobrogei, rezultă din toate statisticile oficiale și neoficiale, ca și din alte surse documentare.

Statistica întocmită de Ion Ionescu de la Brad în 1850, din însărcinarea oficialităților otomane centrale și cu sprijinul celor din Dobrogea, consemna o realitate demografică ce nu poate fi pusă la îndoială: românii reprezentau 30,1% din totalul populației, fiind mai numeroși decât oricare dintre celelalte etnii. În statistica oficială a generalului Beloțercovici, care a condus Administrația Sangeacului Tulcea după retragerea otomană din 1878, românii ocupau, de asemenea, primul loc cu 35,3%, urmați de bulgari, ruși, greci, evrei, armeni, germani și țigani.

Dobrogea a fost și a rămas vatră de sinteză etnică românească în care, alături de urmașii vechilor „dicieni”, se stabileau, în răstimpuri munteni, moldoveni și ardeleni care aduceau știință de carte, grija pentru biserică, impulsiau conștiința și simțirea românească. Trecherile peste Dunăre – în ambele sensuri – asigurau, în vreme de pace sporirea activităților economice și culturale, iar, în vremuri de răstřiște, posibilitatea supraviețuirii.

Dând expresie conștiinței naționale, românii dobrogeni l-au întâmpinat cu bucurie în anii 1860 și 1864 pe Alexandru Ioan Cuza la Cernavodă, Medgidia, Constanța pe timpul călătoriilor sale la Constantinopol.

Prințul Carol, care, de asemenea, s-a bucurat de o frumoasă primire în Dobrogea, vizitând în trecere Tulcea pe la 1867, consemna într-o scrisoare trimisă tatălui său: „... populația de acolo se simte foarte fericită să fie unită cu România”⁴.

Pentru unirea Dobrogei cu România se pronunțau, alături de români, și cei mai mulți dintre etnicii conlocuitori. În perioada tratatelor care au precedat încheierea păcii de la San Stefano, 200 de notabili ai grecilor, musulmanilor, armenilor, evreilor din Dobrogea, se adresau Porții cu cererea ca provincia să nu fie inclusă în Bulgaria Mare. Documentul era semnat, mai întâi, de arhiepiscopul grec de Tulcea și de muftiul musulman.

Edificator este și raportul lui Ioan Murgescu, comandantul flotei române, trimis să inspecteze porturile dobrogene, el constata: „toate populațiile române, grece, turce și tătare așteaptă cu nerăbdare ocupațiunea Dobrogei de către români și

⁴ Seișeanu 1928, 184.

în toate locurile în care am fost mi-au mărturisit că se găsesc fericiți că Dobrogea și Mangalia s-au dat României". Mai aflăm că „la Kavarna și Varna și chiar la Constantinopol stau gata sute de familii turce și tătare să se întoarcă în Dobrogea la casele lor, îndată ce vor veni români”⁵.

Una dintre problemele principale cu care se vor confrunta autoritățile române după reintegrarea Dobrogei statului nostru a fost emigrarea populației turce în patria mamă, acestea căutând să ia măsuri care să stopeze, pe cât posibil, emigrarea populației turco-musulmane, în acest scop făcând investigații pentru a descoperi cauzele acestui fenomen îngrijorător, fenomen ce va lua amploare mai ales după proclamarea Republicii Turcia (în anul 1923) și după inițierea reformelor „părintelui” Turciei moderne, Mustafa Kemal, când populația turcă din toate regiunile care aparținuseră fostului Imperiu Otoman era chemată să contribuie la făurirea noului stat turc.

Pentru populația turco-musulmană din Dobrogea războiul din 1877-1878 a însemnat un moment esențial în ce privește stabilitatea și siguranța ei. Din informațiile existente în presa de limbă româna și în cea de limbă turcă, precum și din documente de arhivă, reiese că, în timpul războiului, dar și în perioada următoare, s-a produs un adevărat exod din rândul acestei populații. Cifrele pe care le redăm – cu toată aproximația lor, datorată împrejurărilor de atunci - ne ajută să ne facem o imagine de ansamblu asupra emigrării populației musulmane. Astfel, o corespondență din Istanbul, de la sfârșitul lunii aprilie 1878, ne dă cifra de 50-60.000 de emigranți din Rumelia Orientală la Adrianopol,⁶ iar, din raportul generalului Stolypin (gubernator general al Rumeliei Orientale până în iulie 1879) din iulie 1878, reiese că aproximativ 160.000 de musulmani au emigrat din Bulgaria de nord și Dobrogea.⁷

După cunoscutul publicist A. Ubicini (1880) „numărul turcilor care părăsindu-și pământurile și casele lor s-au îndreptat spre Edirne și Istanbul și au căzut pe drum” a fost de 240-250.000 de persoane. Dintre aceștia, 160.000 erau turci din Rumelia Orientală, astăzi Bulgaria, iar aproape 80-90.000 veneau din Dobrogea.⁸

Urmările războiului reies și din numărul comparativ de case existente la începutul conflictului și la data instalării administrației române. Astfel, la începutul

⁵ Rădulescu, Bitoleanu 1979, 278.

⁶ Arbore 1930, 65-69.

⁷ Arbore 1930, 91.

⁸ Ubicini 1880, 25.

conflictului în sangeak-ul Tulcea (Dobrogea) existau 29.097 de case, iar la instalarea autorităților române, au rămas doar 16.702⁹.

Tot în acest sens, amintim documentul colonelului Fălcoianu din octombrie 1878, când, în urma celor constatate în Dobrogea, înaintează un raport lui Mihail Kogălniceanu, pe atunci ministru de externe, în care despre districtul Kustenge menționa că „cea mai mare parte din sate sunt distruse și devastate căci populația musulmană era în majoritate”¹⁰.

Despre starea de sărăcie, ruinele satelor „bogate și prospere altădată”, despre câmpurile pustii, despre „ordinea publică zdruncinată” din pricina „administrațiunii armatei de ocupațiune ruse”, despre starea de nesiguranță a „populațiunii mahomedane ruinită aproape cu desăvârșire” scria ziarul „Farul Constanței” de-a lungul câtorva numere¹¹. Din această constatare, reiese că, în primul rând, erau vizate așezările cu populație majoritar musulmană, populație nevoită să emigreze în mare parte, unii întorcându-se - după cum vom vedea - o dată cu instalarea administrației române.

O situație asemănătoare reiese și din raportul lui Sergiu Candiano (din 20 septembrie 1878), care conține concluzii și note privind organizarea Dobrogei, raport folosit în mare parte pentru elaborarea legii de organizare a provincie și unde se arată: „din cauză că musulmanii, părăsind casele lor în timpul răzbelului și că până în prezent nimic nu i-au întors, mulțime de locuitori dobrogeni chiar și din alte părți s-au întors prin satele nearse”¹².

În ședința Senatului din 10 decembrie 1879, Mihail Kogălniceanu amintea: „În timpul resbelului din urmă, cerchezii au fost izgoniți și de ruși și de bulgari, până și de turci și au lăsat deșarte 40 de sate. Asemenea, au rămas deșarte o mulțime de sate turcești care au fost ocupate de bulgari în timpul ocupațiunii rusești”¹³.

Tot legat de emigrarea populației musulmane amintim și o expunere oficială privind județul Constanța în anii 1916, din care dăm câteva exemple: astfel, în „Cavarcik” (azi „Gura Dobrogei”), în timpul războiului din 1877 „... populația turcă fugind, satul a fost populat cu ruși”¹⁴.

⁹ Brătescu 1938, 95-101.

¹⁰ Biblioteca Academiei Române, *manuscris*, Fond D.A. Sturza, dosar 16, varia, f 23.

¹¹ *Farul Constanței*, nr.36/18 ianuarie 1881, 1-3; nr.37/25 ianuarie 1881, 1-3; nr. 38/1 februarie 1881, 1-4; nr. 39/8 februarie 1881, 1-3; nr. 40/15 februarie 1881, 1-3, nr. 41/22 februarie 1881, 1-4.

¹² Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond Ministerul de Interne-Administrative, dosar 263/1878, f 38.

¹³ Negulescu 1924, 126.

¹⁴ Negulescu 1924, 133.

Din satul Cogealac „după războiul din 1877, turcii care-l locuiau au emigrat”¹⁵. Satul Chiorceșme (azi Țepeș Vodă), populat numai de tătari, aceștia „în timpul războiului din 1877 au plecat în Turcia”¹⁶.

La 1877 din satul Tichilești tătarii emigrează în Asia și alte localități turcești¹⁷.

Este posibil ca la această emigrare să fi contribuit și instaurarea administrației ruse în Dobrogea, ca urmare a decretului din 1 iulie 1877¹⁸, administrație care va dura mai mult de un an¹⁹. Dintr-un raport al agentului consular al Franței la Constanța, adresat Ministerului de Externe francez la 10 august 1877, reiese că la acea dată în localitatea Constanța funcționau „un consiliu civil și un consiliu judiciar”²⁰ „numite prin alegere”²¹ de autoritățile ruse și care erau puse sub președenția unui ofițer rus.

Motivele care îi determinau pe turci să plece vor constitui subiecte controversate, comentate pe larg și în presa de limbă română și de limbă turcă din Dobrogea. „Dobruca Gazetesi”, primul ziar – cronologic vorbind – editat de comunitatea turcă din Dobrogea, semnaleză acest fenomen încă din primul număr într-un articol intitulat „Din Dobrogea - viitoarea emigrare”²². Ziarul este menit să apere interesele cetățeanului dobrogean contra „asupririlor și șicanelor” venite din partea oricăror autorități politice, administrative, sau judecătorești²³. Tipărit din inițiativa guvernului, ziarul urmărea, pe lângă propagarea culturii în rândurile naționalităților turco-tătare: „numai într-un strat social cult pot da roade reformele politice”²⁴, și câștigarea simpatiei și a atașamentului acestei comunități, situație în care, „după strângerea recoltei mulți turci din plasa Silistra Nouă se prepară a părăsi România pentru totdeauna”, se afirmă în articolul „Din Dobrogea – viitoarea emigrare”²⁵.

¹⁵ Negulescu 1924, 191.

¹⁶ Negulescu 1924, 242.

¹⁷ Ciachir 1977, 287.

¹⁸ Autoritățile ruse împart sangeacul Tulcea în șapte ocoale: Tulcea, Măcin, Constanța, Medgidia, Hârșova, Cernavoda, Sulina și Babadag. Sub ruși, sangeacul Tulcea era condus de un guvernator, în persoana generalului rus Beloțercovici. Printre alte măsuri se introduce și circulația obligatorie a banilor rusești începând din 16 iulie 1877, care se vor impune tot mai mult în detrimentul celor turcești, în funcție de înaintarea trupelor ruse.

¹⁹ Stanciu 1988, 55-57.

²⁰ Stanciu 1988, 55-57.

²¹ Stanciu 1988, 55-57.

²² *Dobruca Gazetesi (Gazeta Dobrogei)*, nr.1/1 septembrie 1888, 1-2.

²³ *Dobruca Gazetesi (Gazeta Dobrogei)*, nr.1/1 septembrie 1888, 1-2.

²⁴ *Dobruca Gazetesi (Gazeta Dobrogei)*, nr.1/1 septembrie 1888, 1-2.

²⁵ *Dobruca Gazetesi (Gazeta Dobrogei)*, nr.1/1 septembrie 1888, 1-2.

În ziarul „Halk”, într-unul din articolele sale, făcându-se un scurt istoric al populației turco-tătare din Dobrogea, se arată că această populație a venit în Dobrogea de Nord (județele Tulcea și Constanța) din Crimeea, după ce acest ținut a fost anexat Imperiului Țarist de către împărăteasa Ecaterina în 1783, și mai cu seamă, după războiul - îndeobște numit al Crimeii - din anii 1853-1856, din cauza abuzurilor la care a fost supusă de autoritățile rusești. În urma unirii Dobrogei la România în 1878, populația turco-tătară s-a temut, crezând că va fi tratată la fel ca în Rusia și de aceea, a început să emigreze în Anatolia. Cu toate acestea, autoritățile române nu numai că nu vor abuza de această populație, dar se vor arăta chiar interesate de situația ei. Astfel, regele Carol I va sprijini minoritatea turcă din Dobrogea printr-o serie de măsuri ca: împrăștierea cu zece hectare a capilor de familie și bărbaților ce împliniseră vârsta de 21 de ani; moscheile și bisericile sunt și ele împrăștiate cu 10 hectare; personalul clerical este scutit de serviciul militar; copii musulmani sunt primiți în școlile românești oferindu-li-se chiar burse²⁶.

Această temere de la început a populației turce că autoritățile române o vor prizoni s-a dovedit a fi fără teme și altele vor fi cauzele care o vor determina pe aceasta să plece. Astfel, în urma legii pentru reglementarea proprietății rurale dobrogene din 1882, se constata o deteriorare a păstoritului – specific Dobrogei – cauzat de fărâmițarea terenurilor prin măsura de a se da pământ în loturi mici, păstorit care constituia și ocupația principală a populației turce, aceasta trăind mai ales în mediul rural. Acest fapt este subliniat într-un articol din „Dobruca Gazetesi”, arătându-se că: nenumăratele turme de oi și herghelii de cai s-au împușinat de tot ba chiar rasa vitelor atât de vestită odinioară, a degenerat și ca o consecință fatală exportul de lână și brânzeturi a scăzut simțitor²⁷.

Despre situația Dobrogei de după război ni se par semnificative câteva fraze din Darea de seamă făcută de Consiliul Județean Constanța la 18 ianuarie 1881 de către prefectul județului Remus M. Opreanu: „Când am venit, o mare parte a județului era acoperită de ruine. Sate bogate și prospere altădată dispăruseră sau nu mai rămânea dintr-însele decât ziduri dărâmate. Ce erau Argâr–Ahmed, Sarai, Muslu, Șiriu, Capugi, Curugea, Cartal, Terzicoi, Satișcoi, Boascik, Erkeşik, Baltagi, Karamurat, Anadalkoi, Murfatlar, Ilanlâk, Hoșkadân, Daulikoi, Derekoi, Tusla, Mahmud Kuiuș, Kacemak, Mulceova, Talașman etc., ca să nu numesc decât satele importante? Grâmezi de ruine. Câmpurile asemenea, în cea mai mare parte pustii. Ce erau Mangalia, Medgidia, Constanța chiar în cartierele ocupate altădată de

²⁶ *Halk (Poporul)*, nr 1/20 februarie 1936, 3-4.

²⁷ *Dobruca Gazetesi (Gazeta Dobrogei)*, nr. 353/28 noiembrie 1893, 1.

populațiunea musulmană?²⁸ Se mai arată că deși războiul nu s-a purtat practic în Dobrogea, aici „ura și pasiunile de tot felul se dezlănțuiseră”²⁹, iar „populațiunea, musulmană mai cu seamă, câtă nu fugise sau se întorsese în urma păcii, era fără curagiu, fără moral, părăsită destinului ei, destin care atunci era plin de zile negre pentru dânsa”³⁰. Neputându-se adapta noii situații, populația turco - tătară va începe să emigreze.

Un alt motiv al emigrării l-a constituit administrația defectuoasă din Dobrogea, mai ales corupția funcționarilor locali, care săvârșeau abuzuri și asupra populației românești, dar mai ales asupra celei musulmane.

În paginile ziarelor acestei comunități întâlnim adesea plângeri referitoare la această situație. Astfel, „Dobruca Gazetesi” vorbind despre neajunsurile țăranului dobrogean arată: „El știe că prosperitatea pentru el nu este posibilă [...] când cel de pe urmă funcționar îl poate trata nepedepsit, ca pe o vită de povară”³¹. Un alt articol din același ziar atrage atenția asupra faptului că situația gravă din punct de vedere economic a țăranului dobrogean e cauzată de numeroșii funcționari administrativi și fiscali care profită de ignoranța și naivitatea țăranilor, cerându-le acestora tot felul de taxe³²; este vorba despre preceptorii fiscali și notarii comunali, despre care se afirmă că „sunt niște lipitori nesățioase, care nu cruță cea din urmă picătură de sânge din vinele poporului”³³.

Creșterea de la zi la zi a numărului turcilor dobrogeni care emigrau a neliniștit atât autoritățile române - aceasta pentru faptul că populația turco-musulmană a dat dovadă de lealitate și atașament sincer față de statul român -, cât și pe puținii intelectuali turci din Dobrogea, care vedeau amenințată existența comunității lor. Într-un articol intitulat „Frământări” din ziarul „Halk”, avocatul turc Feric Bectemir atrage atenția acelor conaționali săi care-și părăsesc averile și emigrează în Turcia, crezând că vor găsi aici „grădini întinse cu măslini și portocali fără stăpâni”³⁴, asupra greutăților pe care le au de întâmpinat o dată ajunși acolo. Un alt articol din același ziar reproduce o declarație referitoare la cauzele emigrării turcilor, dată de un avocat stabilit în Silistra, care cunoștea bine realitățile sociale de aici, declarație făcută ziarului „Curentul”, care a întreprins o anchetă în rândul populației musulmane cu privire la problema emigrării. Acest avocat consideră purtarea aparatului funcționăresc

²⁸ *Dobruca Gazetesi (Gazeta Dobrogei)*, nr. 36/18 ianuarie 1881, 1-3.

²⁹ *Dobruca Gazetesi (Gazeta Dobrogei)*, nr. 37/25 ianuarie 1881, 1-3.

³⁰ *Dobruca Gazetesi (Gazeta Dobrogei)*, nr. 38/1 februarie 1881, 1-3.

³¹ *Dobruca Gazetesi (Gazeta Dobrogei)*, nr. 36/3, 13 februarie 1894, 1-2.

³² *Dobruca Gazetesi (Gazeta Dobrogei)*, nr. 36/9, 24 martie 1894, 1-3.

³³ *Dobruca Gazetesi (Gazeta Dobrogei)*, nr. 36/9, 24 martie 1894, 1-3.

³⁴ *Halk (Poporul)*, nr. 4/8 aprilie, 1936, 2.

ca principala cauză a emigrării turco-tătarilor. El afirmă: „cel mai mic funcționar de la țară, abuzând de drepturile lui, a persecutat și nedreptățit populația care fatal a început să emigreze”³⁵. O altă cauză a emigrării o constituie – conform opiniei sale – colonizarea făcută în Dobrogea, fără să se țină cont de mentalitatea populației musulmane. Referitor la acest aspect, sunt semnificative următoarele afirmații: „colonizarea a nemulțumit mult, mai ales populația turcă, întrucât în lipsă de case pentru coloniști, aceștia au fost puși în casele turcilor, ceea ce le-a adus cea mai gravă lovitură morală întrucât era ceva împotriva obiceiurilor și credințelor lor religioase”³⁶.

La acestea putem adăuga și reacția în rândul populației musulmane produsă ca urmare a hotărârii arbitrare din convenția de armistițiu ruso-turcă semnată la Adrianopol la 19 ianuarie 1878 și reluată în tratatul de la San Stefano din 19 februarie/3 martie 1878, prin care se urmărea crearea unui mare principat autonom bulgar (160.000 kilometri pătrați), bazat pe „majoritatea populației bulgare”, principat care urma să includă și partea limitrofă a Mării Negre din răsăritul Bulgariei, precum și Dobrogea³⁷.

Ca urmare a acestei hotărâri este înaintat un protest Porții Otomane, semnat de peste 200 de fruntași ai musulmanilor, grecilor, armenilor, evreilor - în frunte cu muftiul și arhiepiscopul grec - în care se prezintă situația etnică a populației din sangeak-urile Varna, Tulcea, Rusciuk, din care reiese că populația musulmană este în majoritate, comparativ cu cea bulgară și se combate crearea unui asemenea principat, concluzionând că protestul se ridică împotriva „unui asemenea aranjament funest”³⁸.

După tratatul de la San Stefano, România va obiecta referitor la prevederile lui, considerând că interesele sale au fost lezate. Aceste nemulțumiri veneau pe fondul unei tensionări deja existente în raporturile româno-ruse, începând cu 16 ianuarie 1878, când Ion Brătianu și Mihail Kogălniceanu au comunicat Principelui Carol I că agentul diplomatic român la Petersburg, generalul Ghica, a fost înștiințat de țarul Alexandru și de principele Gorceacov că Rusia cere înapoierea celor trei județe din sudul Basarabiei, care reveniseră Moldovei prin tratatul de la Paris din 1856. Chestiunea celor trei județe, cuprinsă în prevederile articolului 45 al Tratatului de la Berlin al Marilor Puteri, preciza că România va fi determinată ca, la data de 1 octombrie 1878, să-și retragă autoritățile

³⁵ *Halk (Poporul)*, nr. 6/22 aprilie, 1936, 2.

³⁶ *Halk (Poporul)*, nr. 6/22 aprilie, 1936, 2.

³⁷ *Memoriile regelui Carol I al României*, vol. IV, 1878-1881, 1994, 57-70; vezi și Al. P. Arbore, *Noi informațiuni etnografice, istorice și statistice asupra Dobrogei și regiunilor basarabene învecinate Dunării*, 88.

³⁸ Arbore 1930, 89.

din Basarabia, provincia fiind ocupată, fără incidente, de către Rusia³⁹.

Încercând să aducem completări, pentru o mai bună conturare a imaginii privind comunitatea turco-musulmană din Dobrogea de după 1878, dăm câteva statistici – cu rezervele ce se impun -, dat fiind caracterul lor aproximativ și uneori contradictoriu. Astfel, din statistica Marelui Stat Major Rus, întocmită la începutul războiului, reiese că în sangeak-ul Tulcea (Dobrogea) erau 111.859 locuitori, dintre care 56.849 turci și tătari⁴⁰. Pe de altă parte, din statistica întocmită de guvernatorul sangeak-ului Tulcea, generalul rus Beloțercovici, rezultă că nu exista niciun turc, ci doar 131 capi de familie tătari⁴¹, ceea ce, pe de o parte ne întărește afirmațiile despre un anumit exod al populației musulmane, dar, în același timp, nu excludem posibilitatea ca guvernatorul să fi omis prezentarea unei situații cât de cât reale privindu-i pe musulmani.

Din cele două statistici privind județele Constanța și Tulcea „în momentele” revenirii Dobrogei, întocmite de profesorul de Martonne, reiese că, din totalul de 74.514 locuitori, 36.492 erau turci și tătari⁴². Din alte surse, de data aceasta preluate din „Curierul financiar” și publicate în „Telegraful român” din 16 octombrie 1879, unde se menționează că „populația rămasă în urma aprigului resbel din 1877 e de 101.942 locuitori”⁴³, rezultă că turcii și tătarii înregistrați în cele două județe însumau 23.033 locuitori⁴⁴. Din aprecierile consulului francez Laigne, reiese cifra de 150.000 de locuitori în perioada anterioară războiului, pentru ca în timpul acestuia să scadă la 90.000 de locuitori fără a se prezenta însă o situație pe naționalități. Că este greu de evaluat populația Dobrogei cu exactitate în acele împrejurări, ne-o demonstrează chiar afirmațiile lui Mihail Kogălniceanu – pe atunci ministru de interne și un bun cunoscător al situației din provincie – care, în ședința Senatului din 4 martie 1880, sublinia că „nu s-a făcut un recensământ precis”⁴⁵, iar „populațiunea nu este încă bine stabilită”⁴⁶.

După ce Dobrogea va reveni României, mulți dintre cei emigrați se vor întoarce la casele lor, pe pământurile lor și, chiar dacă minoritarii turci nu au ajuns la mari demnități în statul român, ei vor rămâne miniștri ai bunelor relații cu românii

³⁹ Arbore 1930, 89.

⁴⁰ Ciachir 1977, 289-290.

⁴¹ Arbore 1930, 92.

⁴² Neicu 1928, 28-29.

⁴³ *Telegraful român*, anul XXVII, nr. 121 (Sibiu), 16 octombrie 1879, 1-2.

⁴⁴ Arbore 1930, *Noi informațiuni...*, p. 92.

⁴⁵ Kogălniceanu 1989, 271.

⁴⁶ Kogălniceanu 1989, 350.

majoritari, prieteni și sfătuitori. Gospodari, harnici și inimoși, energici și întreprinzători, minoritarii turci se vor dovedi loiali statului român și intereselor superioare ale nației.

În aprecierea relațiilor dintre majoritarul român și minoritarul turc și-au pus amprenta și relațiile româno - turce, fondul de istorie comună ale celor două popoare. Musulmanii dobrogeni au considerat mereu Dobrogea pământ românesc, au susținut integritatea provinciei în cadrul statului român. Dobrogea este pentru minoritarul turc – și nu doar pentru el – un ținut al înțelegerii și omeniei, un ținut unde, păstrându-și limba, folclorul, religia și ocupațiile tradiționale, a devenit cetățean român. Aici se identifică cu idealurile europene ale românilor: stat de drept, libertate, democrație, economie de piață, integrare modern civilizatoare cu Europa și America.

Bibliografie

- Arbore, Al. 1930, *Noi informații etnografice, istorice și statistice asupra Dobrogei și a regiunilor basarabene învecinate Dunării*, AD 11.
- Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond Ministerul de Interne-Administrative, dosar 263/1878, f 38.
- Biblioteca Academiei Române, *manuscris, Fond D.A. Sturza*, dosar 16, varia, f 23.
- Brătescu, C. 1938, *Dobrogea regelui Carol I și colonizările dobrogene*, AD 9, 3.
- Ciachir, N. 1977, *Războiul pentru independența României în contextul european, 1875-1878*, București.
- Dobruca Gazetesi (Gazeta Dobrogei)*, nr.1/1 septembrie 1888, p. 1-2.
- Farul Constanței*, nr. 36/18 ianuarie 1881, p. 1-3; nr. 37/25 ianuarie 1881, p. 1-3; nr. 38/1 februarie 1881, p. 1-4 ; nr. 39/8 februarie 1881, p. 1-3 ; nr. 40/15 februarie 1881, p. 1-3, nr. 41/22 februarie 1881, p. 1-4.
- Giurescu, C. 966, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și modern*, Muzeul Regional de Arheologie al Dobrogei.
- Halk (Poporul)*, nr. 1/20 februarie 1936, p. 3-4.
- Independența României*, Editura Academiei R.S.R., București, 1977.
- Kogălniceanu, M. *Opere V, Oratorie III, 1878-1891, Partea I, 1878-1880, (text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Georgeta Penelea)*, București.
- Memoriile regelui Carol I al României*, vol. IV, 1878-1881, (Ediție și indice de Stelian Neagoe), București, 1994.
- Negulescu, N. T. 1924, *Județul Constanța în anii 1916-1923. Expunere prezentată Consiliului Județean de către dl. N.T. Negulescu prefectul județului*, Constanța.

-
- Neicu, I. 1928, *Țara dinre Dunăre și Mare. (1878 – 1928), Gânduri pentru viitor*, Constanța.
- Rădulescu, A., Bitoleanu, I. 1979, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare*, București.
- Seișeanu, R. 1928, *Dobrogea, Gurile Dunării și Insula Șerpilor, Schiță Monografică. Studii și Documente*, București.
- Timpul*, anul III, nr. 182, 19 august, 1878.
- Ubicini, A. 1880, *La Roumelia Orientale de puis la traite de Berlin*, *Revue de Geographie* (Paris), t. VI.

PIETRELE FUNERARE DIN BALABANCEA, MĂRTURIE DESPRE MUSULMANII KÂZÂLBAȘI DIN ANATOLIA

Tiberiu CAZACIOC*

Abstract:

Who visits village Balabancea, commune Hamcearca, situated in the river Taița valley, in the northern Dobroudja (along the road DJ222A) and pays a visit to the local known "Turkish Cemetery", will certainly be intrigued. A landscape of tens of rough stones, spread on 2-3 ha, thrust as tombstones at the head of those which were members of the local Muslim community, vanished today. Through stubbornness, patience, research of scientific works and discussion with specialists, I have identified why is so special the Turkish cemetery of Balabancea. It is a Muslim Kisilbash cemetery and for this reason the way of marking the tombstones is different. Together with the Turkish Muslim cemetery of Iaila (Gral Praporgescu), the graveyard of the Sari Saltik (aka Sari Saltuk Baba) of Badadag could be classified as heritage, to be part of a cultural circuit and eventually spared of desecration.

Rezumat:

Cine trece prin satul Balabancea, comuna Hamcearca din valea Taiței, în nordul Dobrogei (pe drumul DJ222A) și vizitează locul numit „cimitirul turcesc”, cu siguranță va fi intrigat. Un peisaj cu zeci de pietre brute, necioplite, răspândite pe circa 2-3 ha, înfipte ca monumente funerare la căpătâiul celor care au fost membri ai comunității musulmane din sat, azi dispărută. Prin stăruință, răbdare, cercetarea unor documente și discuția cu specialiști, am identificat de ce este atât de special cimitirul turcesc de la Balabancea. Este un cimitir musulman *kâzâlbaș* și modul de marcarea al mormintelor este deosebit. Împreună cu cimitirul de la Iaila (G-ral Praporgescu), mormântul lui Sari Saltik (zis și Sari Saltuk Baba) de la Babadag, cimitirele musulmane din Dobrogea ar putea fi clasate ca patrimoniu istoric, pentru a face parte dintr-un circuit cultural și eventual protejate de profanare.

Key-words: *Turkish Dobrogea, Balabancea, Anatolia, kâzâlbaș, cemetery, Taița*

Cuvinte cheie: *Turci, Dobrogea, Balabancea, Anatolia, kâzâlbaș, cimitir, Taița*

Ce înseamnă Balabancea?

Valea Taiței este un loc miraculos, izolat de lume, care ne surprinde prin faptul că aici au fost găsite urme de locuire hallstatiană, getică, romană, medievală, epoca modernă.

* Asociația Ivan Patzaichin - Mila 23, ARK, Str. Uranus, 150, Sector 5, 050908, București
e-mail: tiberiu.cazacioc@gmail.com.

Am pornit investigația toponimică de la descifrarea numelui localității. De regulă numele de localități înseamnă ceva, cu referire la fondatorii originari cu indicația etnică, geografie, divinități. În condițiile speciale cunoscute, Dobrogea fiind aflată sub stăpânirea otomană timp de sute de ani, la 1878 aproape toate numele de localități erau turcești. Fie din tradiția descălecării, determinată de locuirea turco-tătară, fie atribuite administrativ. Ca observație, astăzi în Dobrogea puține localități mai păstrează *oiconime* din epoca otomană. Printre acestea se află Balabanca care, deși astăzi este locuită majoritar de români, și-a păstrat numele de-a lungul secolelor. Să observăm, pe baza unei cercetări referențiale, că acest toponim este răspândit la est de România, în Ucraina, însă este scris fără litera e, și anume **Balabanca**. Are sens pentru că, bazându-mă pe originea turcă a denumirii, consoana „c” în cadrul cuvântului se pronunță *ci* sau *gi*, așadar a ajuns în limba română **Balabanca**. Deci în regiunile slave, în Ucraina există Balabanca, iar în Dobrogea a fost fonetizat Balabanca. O localitate Balanbaca se află în regiunea Odessa. Conform Wikipedia¹, care oferă un articol despre subiect, pe care l-am verificat și din alt surse, *“Balabanca (în rusă Балабанка, în ucraineană Балабанка, transliterat Balabanka) este un sat în raionul Tatarbuniar din regiunea Odesa (Ucraina), depinzând administrativ de comuna Martaza. Are 159 locuitori, preponderent ucraineni”*. În prezent, localitatea menționată este locuită de ucraineni, dar denumirea regiunii și arealul geografic ne spun că acolo au trăit tătarii, fiind vorba de Tatarbuniar.

Conform altor surse, oiconimul Balaban este nume de localitate în Iran. *„Balaban (persană: بَلابان, de asemenea, romanizat Balaban), este un sat din districtul rural Aland, districtul Safayyeh, județul Khoj, provincia Azerbaidjan-ul de vest, Iran. La recensământul din 2006, populația sa a fost 306, în 63 de familii”*².

În Turcia există o localitate Balaban în regiunea Izmit³.

Căpitanul M.D. Ionescu ne spune în lucrarea sa⁴: [...] *Balabanca (corupție din Balaban-kioi = satul lui Balaban), sat locuit numai de turci prin 1850 [...]*.

Populațiile migratoare turanice din primele secole sunt formate din unguri (onoguri/oguri), pecenegi (pincenates/bissenî), uzi, cumani (kipciak), mongoli. Istoricul Victor Spinei ne spune, în lucrarea sa⁵, despre marile migrații din estul și sud-estul

¹ Wikipedia Balabanka.

² Wikipedia Balaban.

³ Wikipedia Balaban.

⁴ Ionescu 1904, 382-383; 205-206.

⁵ Spinei 1999, 311.

Europei, în capitolul despre cumani, următoarele: *Grupuri mici de turanici s-au sedentarizat și s-au asimilat treptat în masa autohtonilor. Antroponimia românească medievală și modernă conține mai multe nume de origine turanică: Balaban, Basarab, Coman, Talabă, Toxabă etc.*

Ca atare, consider că numele localității Balabancea este de origine turanică, posibil în mod specific turcică, ceea ce ne poate indica că ultimul val de stabilire, care a dat numele localității, a fost turanic-turcic.

Bogația patrimonială multistratificată a văii Taiței

Conform unei corespondențe oficiale, pe care am avut-o cu Direcția Județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național, am primit un răspuns de la dl. Iulian Vizauer, director executiv, de la care am aflat că pe teritoriul comunei Hamcearca au fost identificate situri arheologice în 10 puncte: **mănăstirea Taița**, sec. XVIII, în ruină - punct 4B studiu istoric PUG Hamcearca - TL I s B 05863, 160519.01; **fortificație romană** - punct 4A studiu istoric PUG Hamcearca; **așezare fortificată romană** - punct 2B studiu istoric PUG Hamcearca - TL I s B 05766, 160500.01; **artefacte diverse perioade** - Bârsești-Ferigile, sec. I a. Chr., sec. VI p. Chr., **epoca medieval timpurie**, sec. XVII-XVIII - punct 2A studiu istoric PUG Hamcearca; **așezare medieval timpurie** - punct 1A studiu istoric PUG Hamcearca - TL I s B 05796, 160485.01; **așezări hallstattiana, getică, romană și medievale** - punctele 3A, 3B, 3C și 3D studiu istoric PUG Hamcearca; **așezare medieval timpurie** - punct 3E studiu istoric PUG Hamcearca - TL I s B 05739, 160494.01.

În secolul XIX, pe perioada surghiunului său la Istanbul, Ion Ionescu de la Brad a întreprins o călătorie de studiu în Dobrogea, comandată de administrația otomană, publicând un raport⁶, în care vorbește și despre valea Taiței și despre faptul că a fost identificat acolo un „*templu al zeiței Diana de pe vremea locuirii romane*”.

Despre Balabancea și compoziția sa etnică aflăm și din altă lucrare editată la sfârșitul secolului XIX⁷. Conform lui Grigore G. Tocilescu, Balabancea era în 1898 o comună *fundată de turci, [...] peste care au venit încă din secolul trecut, țigani, ruși și români din Basarabia*. Războiul de Independență din 1877, care a avut ca rezultat alipirea Dobrogei la Principatele Unite ale Valahiei și Moldovei, a provocat începutul emigrației turcilor în Bulgaria și în Imperiul Otoman, proces care a continuat între cele două războaie și apoi, după instaurarea regimului comunist, a dus la dispariția oricărei urme de locuire turcească. „Marele dicționar geografic al României” a fost realizat sub patronajul Societății Geografice Române, fondată ca instituție de utilitate publică la 15 iunie 1875, prin prelucrarea dicționarelor parțiale pe județe realizate de George Ioan Lahovari, gen. C. I. Brătianu și Grigore G. Tocilescu.

⁶ Ionescu I. 1850, 27.

⁷ Lahovari, Brătianu, Constantin, Tocilescu 1899, 205-206.

Căpitanul M. D. Ionescu, un prolific membru al Societății Regale de Geografie, a publicat în anul 1904, la editura Socec, o monografie regională, neegalată în cei peste 100 de ani care au urmat⁸. O descriere comprehensivă enciclopedică, neideologizată, precum lucrările care au fost publicate ulterior în perioada dintre cele două războaie mondiale și după aceea, în timpul regimului comunist, din care am preluat tot contextul asociat localității Balabancea pentru a înțelege mai bine contextul cultural local, între cele două secole, la două decenii de la alipirea Dobrogei.

„Comuna Balabancea ocupă toată valea superioară a râului Taița, e așezată la 29 km spre sud-est de Măcin și la 22 km spre sud de orașul Isaccea. Se compune din următoarele cătune: Balabancea (corupție din Balaban-kioi = satul lui Balaban), sat locuit numai de turci prin 1850, acum au emigrat în mare parte, e așezat pe malul drept al Taiței, la poalele dealului Carapcea, e satul de reședință; Giaferca Rusă (Giafer, nume propriu) pe valea Holuclu, la 6 km spre nord de Balabancea, a fost fondată de ruși în urma războiului din Crimeea; Hamcearca, fostă mănăstire rusească așezată pe dreapta Taiței la 5 km spre nord de Balabancea; Islam-Giaferca sau Giaferca-Turcească pe valea Coșlugea la 3 km spre est de Balabancea, a fost odinioară locuit de turci, emigrați acum cu toți; Taița, locuită multă vreme de ruși, până la războiul din 1877, e așezată pe valea Țiganca în munți; astăzi cătunul este nelocuit și face parte din cătunul mărginaș numit Țiganca; este la depărtare de 9 km spre nord de Balabancea. Țiganca pe râul Taița la 8 km spre nord de Balabancea, a fost locuită de ruși prin 1850. Tot de această comună mai țin: mănăstirea Taița la 1 1/2 spre nord de Țiganca, în sus pe cursul Taiței, a fost mănăstire românească prin 1850, acum nu mai are călugări, ci în ea deservește preotul din Hamcearca și vin locuitorii din Țiganca. Nu se scrie de cine și când s-a fondat această mănăstire; moara mănăstirii Cocoșul, așezată pe valea Pîrlita la 2 km spre răsărit de Țiganca peste dealuri, aparține Mănăstirii Cocoșul, e la 6 km. spre sud de Mănăstire; crucea lui Jon Agian, o locuință izolată pe dealul Daiaman-Bair. Pozițiunea comunii Balabancea este pitorescă și higienică, aerul curat; munții, care o înconjoară acoperiți de păduri bătrâne de tei, îi îndulcesc clima atât vara cât și iarna. Hotarul amănunțit al comunii: plecând din vârful dealului Breazu, deasupra mănăstirii Cocoșul, se îndreaptă către nord vest, trece prin apropierea mănăstirii, pe la poalele dealului Cocoșul, pe muchia dealului Cadiul, până în vârful dealului Gâlmele - înșirate; în tot acest parcurs a străbătut de-a lungul pădurea Taiței. De la Gâlmele - înșirate se îndreaptă spre către vest, coboară în valea râului Luncavița, pe care o însoțește până la confluența sa cu Luncăvioara, la locul numit podul lui Trandafir; se îndreaptă puțin către sud vest și urcă în vârful dealului Gogoncei; de aici, aproape în linie dreaptă se dirijează către sud vest, taie valea Luncăvioara, trece peste dealul Ferului, prin valea Lupului, pe la poalele dealului Ștubailor și urcă în dealul Negoii a cărui muchie o urmează până în vârful Almalia; de aici urmând aceiași direcțiune cu oarecare

⁸ Ionescu 1904, 382-383.

Pietrele funerare din Balabancea

cotitură, pe muchiile dealurilor David și Amzalăi, pe la poalele dealului Carapcea ajunge în râul Taița la 2 km mai jos de satul Balabancea. De aici urcă puțin spre nord pe lângă râul Taița, până aproape de satul Balabancea, se îndreaptă către est până la poalele dealului Boclușea, deasupra comunei Ortakioi, de unde apoi se îndreaptă către nord pe muchia dealului Boclușea, până la valul lui Traian, pe care îl urmează. Urcă apoi dealul Pârlita, coboară în valea Pârlita, la Moara Mănăstirei Cocoșul: de aici se îndreaptă către nord est urcând în susul văii Pârlita, până în dealul Breazu deasupra viilor Bădila.

Forma perimetrului comunii este aceea a unui exagon și un pentagon împreunate pe una din laturi; lungimea perimetrului este de aproape 110 km, iar suprafața de peste 75 km pătrați, adică 7.544 hectare. Marginele comunii sunt: la nord Isacceia, de care se desparte prin dealurile Breazu, Cadiul și pădurea Taița; comuna Luncavița, de care se desparte prin valea Luncaviței și dealul Gogoncea; la sud comuna Ortakioi; la est comunele Ali-bei-kioi, despărțită prin dealul Boclușea; Meidanchioi de care se desparte prin valul lui Traian și cu comuna Nicolitel, de care se desparte prin valea Pârlita și dealul Breazu; la vest cu comunele Greci, despărțită prin dealul Negoii; cu Cerna despărțită prin dealul lui David și Amzalăi; cu cătunul Ac-punar (al comunii Cârjelari), de care se desparte prin dealurile Amzalăi și Carapcea. Repartiția suprafeții și populației este arătată la plasă. Case sunt 291, bordeie 23, cârciumi 5, mori 2, fontâni 39. Bugetul comunii este de 6.278 lei la venituri și 5.497 lei la cheltuieli, cu un excedent mediu (pe cinci ani) de 3.908. Contribuabili sunt 268. În toată comuna sunt două școli mixte, în Balabancea și Islam-Giaferca înființate de județ în 1891 și 1897, nu au local propriu; au ca venit în fiecare cătun câte 10 hectare pământ; au doi învățători și 80 de elevi. Primăria nu are un local propriu. Cultul religios este reprezentat de 4 biserici creștine și giamie. O biserică este în cătunul Balabancea instalată într-o casă cerchezească, în urma războiului din 1877-1878, are hramul Sf. Apostoli Petru și Pavel. În 1897 s-a construit biserică nouă, care a costat 12.000 lei; e deservită de un preot, care slujește și la cătunul Islam-Giaferca și un cântăreț; ca venit are 10 hectare de pământ; o a doua biserică e în cătunul Islam-Giaferca cu hramul Acoperământul Maicii Domnului, fondată în 1859 de o rusoaică din cătunul Giaferca-Rusă, are un cântăreț; are 10 hectare de teren; o a treia în cătunul Hamcearca cu hramul Adormirea Maicii Domnului; la această biserică vin și locuitorii din cătunul Giaferca-Rusă care n-are biserică; este foarte veche, la început a fost mănăstire călugărească, fondată nu se știe de cine și când. Cătunul Țiganca nu are biserică; locuitorii din Țiganca se duc la Mănăstirea Taița, la care servește preotul din Hamcearca. Are 14 hectare teren ca venit. Nu se știe de cine a fost fondată. Giamia din cătunul Balabancea, fondată după ultimul război, într-o veche cerchezească de către turcii locuitori din cătun; are un hogaș și 10 hectare de pământ date de comună. Comuna Balabancea se află la 2 km departe de Ortakioi, pe unde trece șoseaua Babadag-Măcin. Pe valea Taiței e o șosea vicinală, care leagă între dânsele diferite cătune ale comunei, așezate aproape toate pe vale. Mai sunt și alte drumuri care pun în legătură comuna Balabancea cu: Ac-Punar, Cerna, Greci, Luncavița,

Isaccea, Mănăstirea Cocoșul și Niculițel. Toate drumurile duc peste dealuri prin păduri încântătoare de tei”.

Un reputat turcolog intervine

Un articol publicat în anul 2011 în jurnalul comunității de afaceri turce din România (“Zaman Gazetesi Romanya”) despre mormântul lui Sari Saltuk Baba de la Babadag, mi-a atras atenția. Intervievatul deplîngea situația cimitirelor turcești din Dobrogea, starea de părăsire, neîngrijire și pericol de profanare. Am scris imediat editorilor și dl. Hayri Gul m-a pus în legătură cu istoricul de origine română, de etnie turcă, stabilit dinainte de 1989 în S.U.A., cunoscutul turcolog prof. dr. Kemal Haşim Karpat, născut în 1924 la Babadag, în România.

Am inițiat o corespondență personală cu prof. dr. Kemal H. Karpat și am avut și o convorbire telefonică, în cursul căreia dânsul mi-a oferit cheia întrebărilor pe care mi le-am pus de-a lungul anilor cu privire la cimitirul turcesc de la Balabanca. Redau mai jos opinia d-lui profesor⁹, pentru că ea completează ideile prezentate anterior, lămurește și clarifică.

Mesaj din 14/01/2009

„Stimate domnule Cazacioc, [...] Balabanca (un nume de origine cumană, are înțeles de “cel mare”) este o localitate foarte veche ca multe alte sate din Dobrogea, care este un adevărat muzeu arheologic. La Istanbul mai trăiesc câțiva oameni născuți în Balabanca, care era centrul unei colonii de răsvrățiți din Anatolia, colonizați acolo ca pedeapsa în veacul al-16 lea. Urez succes d-stră în cercetări. [...]

*Cu urări de bine,
Prof. Dr. Kemal H. Karpat”*

Mesaj din 18/03/2010

*„Stimate dl. Cazacioc, apreciez profund interesul dvs. pentru cimitirul din Balabanca. Știu ca Balabanca a fost locuită până în 1937 de turci kâzâlbaș, care erau stabiliți acolo din secolul 16. Erau locuitori ai Anatoliei est-centrale și s-au revoltat împotriva guvernului. Drept pedeapsă, au fost strămutați în Balabanca. Kâzâlbașii ([n.m., care înseamnă] turbanele roșii sau capetele roșii) sunt musulmani, dar sunt cunoscuți drept **alevi** sau **șiiți** prin opoziție cu grupul musulmanilor ortodocși sau **sunii**. Turcii erau șamaniști la începuturi, în zona de unde au venit din Asia Centrală. Presupun că turcii kâzâlbași, care au păstrat multe elemente ale religiei originare, le-au adus la Balabanca.*

*Cu urări de bine,
Prof. Dr. Kemal H. Karpat”*

⁹ Corespondență e-mail, din arhiva personală a autorului, Tiberiu Cazacioc.

Kâzâlbaşii

Referințele despre kâzâlbaşi sunt numeroase pe Internet și ele sunt accesibile în funcție de limba în care se face căutarea. Din fericire, există multe referințe în limba engleză, probabil că sursele în limba turcă, arabă sau persană sunt nenumărate. M-am oprit la una din definițiile recurente care apare în mai multe surse. Conform *Encyclopedia Britannica*¹⁰, „*Kizilbash, Kizilbaş în limba turcă (Red Cap), era numit orice membru al celor șapte triburi turkmene care purtau șepci roșii pentru a semnifica sprijinul lor acordat fondatorilor safevizi (1501-1736), în Iran. Numele a fost dat lor de către turcii suniți și a fost atribuit ulterior urmașilor unei secte șiiite din estul Asiei Mici. De asemenea, a fost atribuit în Afganistan, turkmenilor vorbitori de persană, care s-au stabilit în Kabul și în alte orașe în jurul anului 1737 și s-au implicat în serviciul guvernamental și comercial*”.

Concluzie

Populația turcă care a pus bazele localității Balabancea a fost de religie islamică, curentul șiiit, familii surghiunite la capătul Imperiului Otoman, în Dobrogea, partea sa extrem estică, aproape de gurile Dunării. Este posibil să nu fie singura localitate în care turcii kâzâlbaşi au fost surghiuniți. Cercetări în arhivele administrative ale Imperiului Otoman, de către specialiști în acea perioadă, ne-ar putea spune cine, când și cum a ajuns în zona văii Taiței. Cele două cimitire de la Balabancea și de la Iaila, posibil și din alte părți ale Dobrogei, capătă o conotație deosebită în această lumină. Studiarea lor de către specialiști, pentru a fi declarate ca patrimoniu istoric, le-ar putea pune în valoare și ar putea stopa eventuala tentație de profanare, prin introducerea terenurilor în circuitul agricol.

Mica comunitate turcă musulmană din regiune, care păstrează un cult pentru străbuni, ar putea fi susținută în demersurile sale de prezervare de un studiu de specialitate aprofundat, realizat de către autoritățile competente.

Bibliografie

- Ali Ekrem, M. 1994, *Din istoria turcilor dobrogeni*, București.
Encyclopedia Britannica, articolul Kizilbash, accesat la 31 august 2016, <https://www.britannica.com/topic/Kizilbash>
Kogălniceanu, M. 1994, *Discursuri parlamentare, antologie, prefață, tabel cronologic și note de Georgeta Penelea Filitti*, București.
Lahovari, G., Brătianu, I., Constantin I., Tocilescu, G. 1899, *Marele dicționar geografic al României. Alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe*, I, 1898-1902, II-V, București.

¹⁰ *Encyclopedia Britannica* 2016; *Wikipedia Kizilbash*.

- Ionescu, Ion, de la Brad 1850, *Excursion agricole dans la plaine de la Dobrodja*, Constantinople.
- Ionescu, M.D. 1904, *Dobrogiia în pragul veacului al XX-lea – Geografia matematică, fizică, politică, economică și militară*, București.
- Popovici, I., Grigore, M., Marin, I., Velcea, I. 1984, *Podișul Dobrogei și Delta Dunării – Natură, om, economie*, București.
- Rădulescu, A., Bitoleanu, I. 1979, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare – Dobrogea*, București.
- Spinei, V. 1999, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iași.
- Wikipedia Balaban, https://en.wikipedia.org/wiki/Balaban_Khoy, articolul Balaban, accesat la 31 august 2016.
- Wikipedia Balabanka, https://ro.wikipedia.org/wiki/Balabanca_Tatarbunar, articolul Balabanka, accesat la 31 august 2016.
- Wikipedia Kizilbash, <https://en.wikipedia.org/wiki/Qizilbash>, articolul Kizilbash, accesat la 31 august 2016.

Pl. 1. Balabanka, Cimitirul turcesc

Pietrele funerare din Balabancea

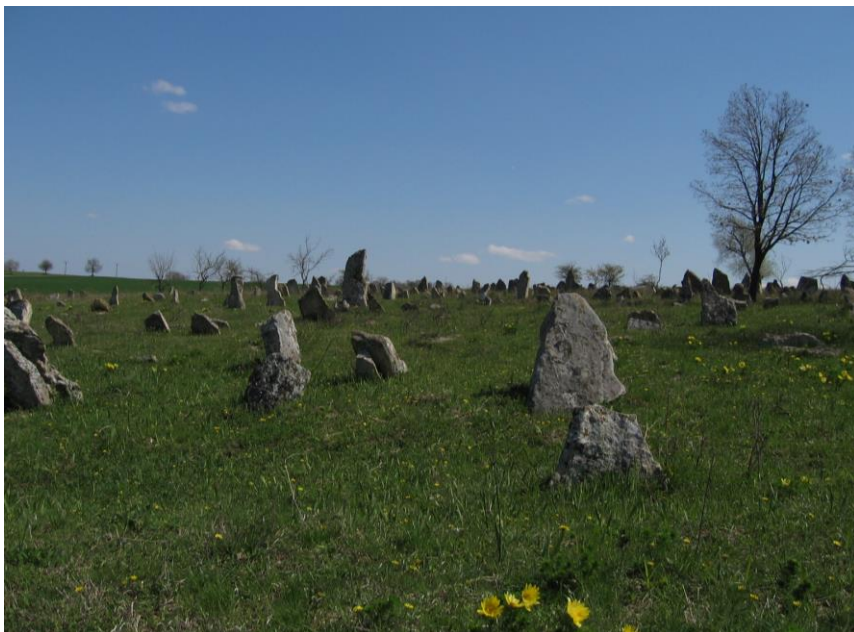
Pl. 2. Balabancea, Cimitirul turcesc

Pl. 3. Balabancea, Cimitirul turcesc

Pl. 4. Iaila (General Praporgescu), Cimitirul turcesc

Pl. 5. Iaila (General Praporgescu), Cimitirul turcesc

CONVIEȚUIRE INTERETNICĂ ȘI INTERCONFESIONALĂ ÎN DOBROGEA – REPERE ISTORICE ȘI CULTURALE –

Nuredin IBRAM*

Abstract:

The study "**Inter-ethnic and Inter-Confessional Cohabitation in Dobrudja – Historical and Cultural Landmarks**" analyzes, on the one hand, the crystallization of the ethnic, linguistic, confessional and cultural identity of the Turks and the Turkic-Tartars, who have been living for centuries in this region of the Romanian land, on the other hand, it highlights their lifeways, based on mutual respect, understanding, tolerance and social peace, with the Romanian population in the majority, and with other ethnic groups.

The study pleads for the rejection of assimilationist tendencies, for balance between traditions, common law and modernity, for increasing the activism of the Turkish and Turkic-Tartar communities, for placing the Self – Other relationship on such European values as the rule of law, democracy and non-discrimination.

Rezumat:

Studiul "**Conviețuire interetnică și interconfesională în Dobrogea - repere istorice și culturale**" analizează, pe de o parte, cristalizarea identității etno-lingvistice, confesionale și culturale a turcilor și turco-tătarilor așezați în acest colț de țară românească de secole, iar pe de altă parte, evidențiază modul lor de viață bazat pe respect și înțelegere, pe toleranță și pace socială cu românii majoritari și celelalte etnii.

Studiul pledează pentru respingerea tendințelor asimilaționiste, pentru echilibru între tradiții, cutume și modernitate, pentru sporirea activismului comunităților turcă și turco-tătară, pentru așezarea relației Eu-Celălalt pe valorile europene ale statului de drept, democrației, nediscriminării.

Key-words: state law, identities, cultural pluralism, bi- and multi-lingualism, dialogue, value, humanism

Cuvinte cheie: stat de drept, identitate, pluralism cultural, bi și multilingvism, dialog, valoare, umanism

* Universitatea „Ovidius” Constanța, Aleea Universității, nr. 1, 900470, Constanța,
e-mail: ibrannuretin@yahoo.com.

Istoria și creația cultural-civilizatorie dau legitimitate, demnitate, sens, drepturi și obligații comunității turco-tătare care s-a așezat și a conviețuit de secole, prin voia destinului istoric, în acest colț de țară românească, Dobrogea. O Dobrogea multietnică și multiconfesională, caracterizată de Constantin Brătescu ca "o Europă și o Asia în miniatură", "un uriaș muzeu etnografic viu", "cap de pod și poartă spre Orient".

Tătarii și turcii Dobrogei și-au făurit, păstrat și dezvoltat identitatea etno-lingvistică, confesională și culturală, fiind o pată de frumusețe, culoare și lumină, de valori morale și de relief cultural în matca existențială românească. O geamie, o casă din chirpici sau de lemn tradițională, un mausoleu (*türbe*), o fântână rituală (*ceșme*), un cimitir, un ceremonial (*tören*) de naștere, de nuntă sau de moarte, folclorul, obiectele de uz casnic, de artizanat sau decorative, arta lor culinară dau seama de modul lor de viață specifică, de identitatea și spiritualitatea turco-tătară și islamică.

Comunitatea turco-tătară din Dobrogea are o tradiție, îndelung cultivată, de respect pentru poporul român și față de statul român, de instituțiile și legea românească. În anul 1885 Mihail Kogălniceanu spunea în Parlamentul României despre populația turcă: „ (...) este o populație din cele mai morale și care nu dorește mai mult decât să rămâie cu noi”¹.

Sugestive sunt, între altele, cuvintele prefectului Constanței, Ion Ghica, cu prilejul solemnității punerii pietrei fundamentale a „Moscheii Regale Carol” în ziua de 24 iunie a anului 1910 care, în prezența unor personalități precum Excelența Sa Saffa-bey, ministrul Imperiului Otoman la București, a Ministrului Cultelor, Spiru Haret, a Muftiului județului, Hafuz-Rifat Efendi, a altor autorități administrative și religioase, a reprezentanților populației musulmane – consilieri, institutori, locotenenți din regimentul Constanța – spunea că „frații noștri de religie islamică musulmană au dreptul și au meritat clădirea acestui lăcaș de rugăciune ca <podoabă a credinței lor>, căci ei au respect pentru legi, au dat dovadă de devotament (...) la instituțiile Țării, de dragoste față de Patrie”².

Aici, în Dobrogea s-a conturat un mod de viață bazat, predominant, pe respect și bună înțelegere, pe toleranță, solidaritate și pace socială între românii majoritari și etnicii tătari, turci, israeliți, ruși-lipoveni, greci, armeni, bulgari, romei și alții. Aici, noi, cu toții, am învățat și practicat împreună „lecția” concordiei, a cooperării și acțiunii benefice, filosofia și practica bunei conviețuiri.

¹ Rădulescu, Bitoleanu 1998, 289.

² *Noua moschee din Constanța*, în *Drapelul* 2, 12/27 iunie 1910, 2.

Pentru noi, tătari și turci din Dobrogea, a rămas mereu actual motto-ul cotidianului de limba turcă „Unitatea Turcă” (*Türk Birliği*) din perioada interbelică (1930-1940), care spunea clar, limpede, răspicat și responsabilizat că: „Țara care îți este patrie îți garantează drepturile și viața. Respectă legile ei și nu te teme de nimic”.

Elementul demografic preponderent care a populat neîntrerupt Dobrogea între secolele al XV-lea și al XIX-lea (1420-1877) a fost elementul turco-tătar musulman. Ion Ionescu de la Brad, bun cunoscător al realităților economice și sociale dobrogene, menționa că în fiecare sat și cătun, oricât de mic ar fi el, pe vremea lui Said Pașa, există o școală turco-tătară și o geamie, că pe unde a trecut n-a văzut și nu a auzit de vreun incident, cât de mic, între turci-tătari și români. El consemna că, în 1850, în cele două districte ale Dobrogei: Silistra (cu plășile Tulcea, Isaccea, Măcin, Hârșova) și Varna (cu plășile Babadag, Küstenge, Mangalia) erau 11.858 de familii, din care 2.268 familii de turci, 2.225 familii de tătari, 3.656 familii de români, celelalte fiind familii de bulgari (1.194), lipoveni (747), cazaci (1.092), greci (250), țigani (172), germani (59), armeni (76), evrei (119)³. Într-o altă notă din *Excursion agricole dans la plaine de la Dobrodja*, același autor Ion Ionescu, luând în calcul și plășile Balcic și Bazargic cu 3.837 de familii, spune că, în total, în cele nouă plăși (*cazale*) ale Dobrogei erau 15.764 familii⁴.

Despre istoria și locuitorii Dobrogei, despre colonizarea cu populația tătară și turcă în perioada 1400-1800, datele sunt puține și ele se referă mai ales la lungul șir de războaie ruso-turce-române și urmările lor. Cum spune Dr. Paul Traeger: „până în secolul al XVIII-lea Dobrogea este învăluită într-o ceață densă”, iar „Europa se interesa prea puțin de țările la sud de Dunăre și de locuitorii ei creștini”⁵.

Colonizarea mai intensă cu elementul musulman începe abia în secolul al XVI-lea și, aproape firesc, urmează schimbarea toponimiei dobrogene, astfel încât, după 1878, în Dobrogea veche „la sfârșitul stăpânirii turcești, nu mai puțin de 2.338, deci un procent de 61,89%, au fost turcești și numai 1.260, adică 33,34%, românești”⁶. Numele turcești au fost date populațiilor, satelor, florei și faunei, ocupațiilor locuitorilor, produselor alimentare etc.

Moscheile vechi și frumoase din Mangalia, Babadag, Măcin sunt indicii ale densității locuitorilor tătari și turci. Sub administrație otomană în Dobrogea perioadei 1420-1877, pentru a satisface necesitățile spirituale ale populației musulmane așezate

³ Ionescu de la Brad 1850, 74; Ionescu 1904, 347.

⁴ Ionescu 1904, 353.

⁵ Traeger 2008, 260.

⁶ Dobrogea 2003, 225; Brătescu 1919, 87.

aici, s-au construit moschei, geamii, mesgiduri, s-au înființat școli religioase (*medrese*), tribunale religioase (*kadiate*)⁷.

În anii 1854 și 1855, tătarii din zona Kerçi și Eupatoria (Crimeea), fugiți de teama rușilor, ajung în Dobrogea și, bine primiți de guvernatorul Said Pașa, au înființat orașul Medgidia; „datele concordante” ne spun că 60.000 de tătari au imigrat, între 1856-1861, în Bulgaria dunăreană, și o parte a lor au rămas în Dobrogea⁸; apoi, din cei 40.000 de cerchezi care au părăsit țara lor din munți de teama învingătorului rus, 20.000 au fost colonizați „în partea muntoasă din nord” a Dobrogei în 1865⁹.

Cum pentru o statistică credibilă „mai exactă, care ne-ar da o imagine clară și de încredere despre apartenență etnică a locuitorilor Dobrogei nu s-a preocupat nici administrația otomană și nici guvernul României”¹⁰, datele sunt orientative. Ubicini a dat, pentru anul 1876, un număr de 222.562 de suflete în Dobrogea, din care 134.662 de musulmani și 87.900 nemusulmani¹¹.

Léon de Rosny spune că, în 1885, românii sunt cei mai numeroși, urmează tătarii și pe locul trei bulgarii; în 1886, A. E. Lux cifrează totalul la 185.634 dintre care 68.268 osmani și tătari, 46.140 români, 38.420 bulgari, 2.178 țigani, 1.020 armeni, 1.221 diverși; iar revizorul școlar M. Bănescu, director al gimnaziului din Constanța, a dat pentru anul 1897, o cifră de 259.339, din care români 118.816, bulgari 42.021, ruși 26.789, tătari 29.437, turci 11.533, apoi greci, germani, evrei, armeni, italieni și diverși (țigani, kurzi etc.)¹².

Evident, după 1878, asistăm la o creștere spectaculoasă a populației românești, colonizată în acest colț de țară și printr-o serie de înlesniri: terenuri, case, inventar agricol și animale (vite) acordate la sume mai mici decât prețul pieții. De altfel,

⁷ În jurul anului 1900, în județul Constanța erau consemnate 169 de geamii, din care cinci (geamiile din Constanța-Azizia, azi Hünkâr, Cernavodă, Hârșova, Medgidia, Mangalia) sunt întreținute de statul român, iar celelalte au fost construite pe cheltuiala comunității musulmane, cu sprijinul donațiilor particulare, al *vakîf*-urilor sau chiar cu sprijinul sultanilor. În județul Tulcea sunt inventariate, la sfârșit de secol, 29 de geamii, și ele construite de comunitatea musulmană. Vezi distribuția geamiilor pe localități și ca număr. Ionescu, 1904, 647-650 și 654-655 și un comentariu pe larg, despre viața religioasă a musulmanilor din Dobrogea. Ibram 1998, 105-130.

⁸ Traeger 2008, 270-271.

⁹ Traeger 2008, 273.

¹⁰ Traeger 2008, 279.

¹¹ Traeger 2008, 348. Cu aceleași cifre este citat Ubicini, dar pentru războiul ruso-turc din 1878, de către Angelesco 1907, 80; Dottain, în *Revista de geografie din 1878*, dă o cifră infinit mai mică de 136.632 locuitori, din care 30.000-35.000 ar fi români.

¹² de Rosny 1889, 109; A.E. Lux, *Notițe istorice și geografice asupra provinciei Dobrogea*, 27; apud Traeger 2008, 278.

această politică susținută de stat, la care se adaugă emigrația populației musulmane, are drept consecință creșterea numărului de sate pur românești (ajunge la 64), chiar bulgărești (ajunge la 24) și scăderea satelor pur tătare la 18 și a satelor pur turcești la trei¹³.

Datele statistice oferite de Baronul d'Hogguer pentru anul 1880 spun că românii au 24.167 suflete dintr-un total de 134.735 locuitori, urmați de bulgari 23.330 și de musulmani 11.236 (tătari – 6.424, turci – 4.812), de lipoveni (8.883), de ruși (7.546) și alții: greci, evrei, țigani etc.¹⁴.

În anul 1900, populația românească din Dobrogea era de 120.015, din care 74.792 în județul Constanța și 45.223 în județul Tulcea: populația musulmană, turcii, tătarii împreună, formau a doua populație a Dobrogei (în total 40.626), urmați de bulgari - 38.839, ruși-lipoveni 27.334, germani 8.801, greci 8.605, evrei 4.315, găgăuzi 3.832, armeni 2.604, țigani, arabi, italieni, sârbi, albanezi, muntenegreni ș.a.¹⁵.

Etnicii tătari și turci, cetățeni români, au trăit pe teritoriul României cu mult dinaintea constituirii statului român modern (1859). Ei au fost factori activi ai păstrării independenței și suveranității, ai progresului patriei comune România. Și-au îndeplinit cu bună credință, cu onoare și demnitate îndatoririle sociale de cetățeni loiali ai statului român. Au pus umărul la zidirea României, la reîntregirea României Mari, la consolidarea statului de drept, a României democratice, europene, din zilele noastre. O Românie în care siguranța vieții, libertatea de credință, de opinie, a circulației, libertățile politico-juridice, dreptul la proprietate, egalitatea în fața legii, demnitatea umană sunt valori inestimabile, în plin proces de implementare în realitatea socială cotidiană.

Tătarii și turcii zilelor noastre – datele recensământului oficial din 2011 vorbesc de 20.464 de tătari și 28.226 de turci – nu sunt doar grupuri etnice, simple comunități sau minorități, ci sunt minorități naționale, pentru că au o istorie comună de secole și un viitor, un spațiu geografic comun – Balcanii și Europa – au valori comune și un viitor comun cu poporul român¹⁶. Numitorul comun al grupurilor etnice tătare și

¹³ Traeger 2008, 280.

¹⁴ Traeger 2008.

¹⁵ Ionescu 1904, 342, 334, 348.

¹⁶ În România mai sunt 50.000 tătari și turci declarați după recensământul din 2011. Iată cifrele celor nouă recensăminte realizate în 1878, când populația musulmană era majoritară în Dobrogea, anul 1878: 49.000 de turci și 71.000 de tătari; anul 1918: 177.166 de turci și tătari; anul 1939: 119.481 de turci și tătari, anul 1948: 28.782 de turci și tătari; anul 1956: 14.329 turci și 20.460 tătari; anul 1966: 18.040 de turci și 22.151 de tătari; anul 1977: 23.422 de turci și 23.369 de tătari; anul 1992: 29.832 de turci și 24.956 de tătari, anul 2011: 28.226 de turci și 20.464 de tătari (*Turcii și Tătarii de la stăpânii Dobrogei la supușii României*, în *Adevărul*, 13-15 februarie 2015, p.15).

turce din România nu este doar originea lor turcică și religia musulmană, ci și similitudinea obiceiurilor și tradițiilor, conținutul vieții lor culturale și scrise în context românesc dobrogean, valorile frecventate și promovate.

Aceste valori, marca identității turco-tătare, consider că sunt:

- valorile culturii turce și islamice din care *ab initio* facem parte prin origini, prin istorie, prin mentalitate și tradiție, prin educația în familie și comunitate;
- valorile românismului, legate deci de limba, istoria, cultura și civilizația poporului român, o Români, pentru noi, ospitalieră, primitoare, în care am conviețuit în bună pace - cum ar spune poetul - cu românul majoritar;
- valorile culturii europene și universale asimilate prin sistemul de învățământ și prin mijloace mass-media (TV, radio, presă, internet);
- valori-creații originale ale personalităților etniei (Mehmet Niyazi, Necip Hacı Fazıl, Ziyaeddin Hacı Ahmet İsmail, Vani Mehmet Yurtsever, Altay Kerim, Yaşar Memedemin, Ali Cadâr, Kemal Ağı Amet, Selim Abdulachim, Kemal Karpat, Mehmet Ablay, Ali Osman Bekmambet, Musa Geavit și mulți alții), personalități-barometru, repere morale ce dau legitimitate, demnitate, forță, sens și perspectivă etniei turco-tătare, potențelor ei creatoare.

Am convingerea că o bună conviețuire implică trăirea în spirit a valorilor de frumos, adevăr, bine și dreptate, că bilingvismul, multilingvismul și multiculturalismul ne îmbogățesc, ne fortifică, exprimă forța umanului de la noi. Dobogea este un „mélange cultural”, un univers fascinant, cu oameni, îmi place să cred, minunați prin deschiderea și înțelepciunea lor. Legendele geografice și istorice a locurilor-narațiuni în proză ni-i arată pe tătari și turci ca descoperitori și întemeietori pe pământ românesc. Mobilul lor era dorința de a găsi cauza, cheia tainelor naturii, a oamenilor și locurilor. Eroii legendelor de multe ori sunt victime ale unor împrejurări nefaste. Astfel de legende sunt cele ale întemeierii cartierului *Anadolchioi* din Constanța, legenda localității Dervent, ale comunei Băneasa (*Paraköy*), a lacului Techirghiol, a Murfatlarului vestit prin cultura viței de vie, aflat la sorgintea tuturor vinurilor românești, legenda satelor Ciocârlia de Sus și Ciocârlia de Jos (*Büyük ve Küçük Bülbül*), legendele întemeierii Babadagului, a mausoleului (*türbe*) lui Sarî Saltuk Baba (derviș-misionar al Islamului și vestit comandant al turcilor selciukizi), legenda lui Koyun Baba (județul Tulcea) - loc de pelerinaj și pentru musulmani și pentru creștini, legenda stațiunii Mamaia ș.a.m.d.¹⁷.

Transmise prin tradiție, aceste legende, și multe altele, ne cuceresc nu doar prin magia cuvântului, a rostirii ci, mai ales, prin fascinanta trimitere la ctitorii de

¹⁷ Ibram 2003, 27-32.

localități, la eroii dobrogeni, în genere oameni simpli, de regulă păstori, plugari, pescari, croitori, cărăuși, meșteșugari, oameni cu credință etc. Legendele reliefează trăsăturile de caracter ale oamenilor locului, musulmani și creștini, buna lor conviețuire, simpatia, iubirea, solidaritatea, sprijinul reciproc în momente existențiale, grele, dure. Evenimentele petrecute în „illo tempore”, pline de savoare și tâlc, liric-poetic exprimate, evidențiază greutăți învinse, depășite de oameni simpli, curajoși, generoși, de bună cuviință și plini de credință, cu un acut simț al realului naturalului și umanului.

Emblematică pentru politica tolerantă a autorităților românești în problemele etnice și religioase, buna conviețuire a populațiilor din Dobrogea sunt aprecierile entomologului A. Montandon, sosit la Portul Euxin pentru a-și întregi colecția de insecte, ce spunea că „Turcii pleacă, cu toate eforturile guvernului român de a-i reține. Sunt perfect liberi în a-și exersa cultul, nefiind șicanați de preoți creștini, care nu încearcă să convertească pe nimeni și într-o pricină între musulman și creștin, judecătorii de pace dădeau cel mai adesea câștig de cauză primului”¹⁸ și ale scriitorului Barbu Ștefănescu Delavrancea care, sosit la Constanța (*Küstence*) pentru un reportaj, în 15 august 1887 a consemnat, ca redactor al ziarului „Românul” din București: „tătarul nu se ceartă cu mocanul, nici acesta cu lipoveanul; neamțul nu se supără pe turc”, iar părintele catolic din Caramurat (azi Mihail Kogălniceanu) este prieten de căciulă cu hogașul turc și cu popa românesc¹⁹.

Țările Române au rămas aproape cinci secole sub suzeranitatea Porții, dar și-au conservat structurile politico-administrative și militare proprii, școlile în limba română și instituțiile de cult ortodoxe. Contribuțiile (*ahdname*) nu sunt (...) capitulații ale românilor învinși militar, ci (...) victorii. Țările Române au fost un fel de Casă a Păcii (*Dar al sulh*), o casă a legământului, o casă a armistițiului și a onoarei unui contract, fie el militar, strategic sau politic. Peste timp, M. Roman aprecia în mod realist, fără *parti-pris*, că „istoria stă mărturie că turcii n-au deznaționalizat pe nimeni, n-au turcizat în sens etnic pe nimeni”²⁰.

Reputatul jurist Ion Diaconu aprecia și el că dezvoltarea de comunități otomane, pe baze religioase, era conformă cu percepțiile religiei islamice de toleranță față de alte religii, ceea ce a avut drept consecință înflorirea, în sensul autentic al cuvântului, de largi comunități neislamice în Imperiului Otoman²¹.

În acest context, nu este lipsit de interes să amintim că, în Dobrogea, Sultanul Abdul Medjid a emis două firmane, în anii 1844 și 1854, prin care autoriza

¹⁸ Montandon 1887, 31; *apud* Cioroiu 1996, 29-30.

¹⁹ Delavrancea 1970, 121-129.

²⁰ Roman, 1936, 15.

²¹ Vezi, pe larg: Ibram 1998, 22-25; Ibram 2007, 246-250.

construirea bisericii „Sfinții Voievozi” din Isaccea²² și, respectiv, a bisericii „Sfinții Voievozi” din Chilia Veche²³, ambele în județul Tulcea, iar Sultanul Abdul Aziz, prin firmanele din anii 1862 și 1870 a autorizat construcția bisericilor „Metamorfosis”(Schimbarea la față) din Constanța și respectiv, din Tulcea²⁴ dând un firman, în anul 1863, și pentru autorizarea ridicării Școlii Comunității Elene din Constanța²⁵. Tot Sultanul Abdul Aziz, prin firmanul din 1865, a dat dezlegare pentru ridicarea la Constanța a unui lăcaș de cult ortodox, cu lungimea de 44 arșini, lățimea de 32 de arșini și înălțimea de 16 arșini, arhitect fiind I. Teoharidi, biserică în care s-a oficiat TE DEUM-ul în cinstea armatelor române victorioase²⁶.

Reversul medaliei a fost că după 1877 Statul Român s-a îngrijit – spre onoarea lui-principial, de cultura spiritual-morală și civilizația materială a elementului musulman. În crezul expus în „Proclamația către locuitorii Dobrogei” (14 noiembrie 1878, Brăila) de către Regele Carol I, adresat musulmanilor se spunea clar, răspicat că „dreptatea României nu cunoaște deosebiri de neam și de regiune. Credința voastră, familia voastră vor fi apărate deopotrivă ca și ale creștinilor. Afacerile religiei și ale familiei vor fi pentru voi încredințate apărării muftiilor și judecătorilor aleși din neamul și legea voastră”²⁷ și „Armata română care intră în Dobrogea nu are altă chemare decât de a menține ordinea (...), de a ocroti pașnica voastră viețuire. Salutați dar cu iubire drapelul român care va fi pentru voi drapelul libertății, drapelul dreptății și al păcii”²⁸.

Maniera modernă, europeană, în conformitate cu principiile statului de drept, ale Proclamației Regale către dobrogeni care stipula că „locuitorii de orice naționalitate și religie” din Dobrogea vor fi puși sub scutul Constituției și vor fi apărați în drepturile lor: „viața, onoarea, proprietatea” a fost receptată pozitiv de reprezentanții a șapte comunități (română, bulgară, greacă, rusă, armeană, israelită și musulmană: tătari și turci) ale Constanței care au transmis o telegramă de grațitudine Regelui Carol I. Din partea comunității musulmane telegrama a fost semnată de Idaet-Efendi, Usein-Efendi, Etem-Efendi și Ismail-Efendi²⁹. Observăm că documentul

²² Direcția Județeană a Arhivelor Naționale (DJAN) Tulcea, Colecția Documente, nr. 1/1844; Coman, Dobrotă, Turcitu 2008, 46.

²³ DJAN Tulcea, colecția Documente, nr. 2 /1854; Coman, Dobrotă, Turcitu 2008, 48.

²⁴ DJAN, fond Comunitatea Greacă din Constanța , Dosar 5/1928, 6; Coman, Dobrotă, Turcitu 2008, 54; DJAN Tulcea, Colecția documente, nr. 3/1870; Coman, Dobrotă, Turcitu, 2008, 66.

²⁵ DJAN Constanța, fond comunitatea Greacă din Constanța dosar 5/1928, fila 8 în Coman, Dobrotă, Turcitu 2008, 56.

²⁶ Alexandrescu 1995.

²⁷ Dobrogea 2003, 608.

²⁸ Dobrogea 2003, 608.

²⁹ „Presa”, XI, 258/23.XI.1878, 2.

sus-menționat vorbește nu de tătari și turci ci de „colonia musulmană”, prioritar fiind deci nu identitatea etnică, ci identitatea religioasă, de musulman, identitate întărită și de clasicul apelativ *Efendi*.

În anul 1878, populația majoritară a Dobrogei erau musulmanii (127.000 din totalul de 226.000), fapt atestat și de alegerile locale comunale de primari și de consilieri din 1880, ale județului Constanța. Astfel, în cinci comune (Valu lui Traian - *Hasancea*, Murfatlar, Techirghiol, Vadu - *Caraharman*, Nicolae Bălcescu - *Danachioi*) din cele nouă ale Ocolului Constanța, în patru comune (Fântâna Mare - *Başpînar*, Nisipari - *Caratai*, Negrești - *Carabacâ*, Pietroșani - *Chioseler*) din cele opt ale Ocolului Medgidiei, în toate cele 13 comune ale Ocolului Mangalia, în cinci comune (Horia - *Muslu*, Crișana - *Capugi*, Viroaga - *Calfa*, Șiriu, Șoimu - *Cartal*) din cele 14 ale Ocolului Hârșova, în cinci comune (Dobromir din Vale, Carvăn, Negureni - *Cazanlâc*, Valea Țapului - *Tekekioi*, Făgetul - *Ghiuvegea*) din cele 15 ale Ocolului Silistra au fost aleși primari cetățeni de etnie turco-tătară. Numărul consilierilor aleși de etnie turcă-tătară a fost, în aceste alegeri, de 172, iar 61 de consilieri de etnie turcă-tătară au fost numiți de Prefectură. În comuna urbană Constanța, 3 consilieri din 7 erau de etnie turco-tătară și un consilier din 3 a fost numit de Prefectură, în comuna urbană Mangalia 3 consilieri aleși (din 5) și un consilier (din 3) a fost numit de Prefectură; în comuna urbană Medgidia primarul ales a fost Abdul Cherim și 3 consilieri aleși (din 5) erau de etnie turco-tătară; în comuna urbană Ion Corvin (*Cusgun*) un consilier (din 5) ales și un consilier numit de Prefectură (din 2) erau de etnie turco-tătară³⁰.

Atitudinea statului român de a respecta drepturile și de a veni în sprijinul populației musulmane, mereu loială față de ea, poate fi exemplificată prin numeroase reglementări juridice: Legea pentru organizarea Dobrogei, din 7 martie 1880, cu modificările din 30 martie 1886, Constituțiile din 1923 și 1938, Legea învățământului secundar și superior (1898), Legea agrară (1921), Legea pentru regimul general al cultelor (12 aprilie 1924), Legea învățământului primar și normal (26 iulie 1924), Legea învățământului particular (19 decembrie 1920), Legea învățământului secundar (8 mai 1928) ș.a.

Practic, numeroase acte de bunăvoință ale administrației centrale și locale române au sprijinit satisfacerea nevoilor spiritual-religioase (învățământ³¹, libertatea culturii, presa de expresie turco-tătară³², asociații profesionale, sportive etc.) și astfel s-a ajuns la permanentizarea populației tătare și turce în acest colț de țară. Amintesc doar, în acest context, *Actul de donație* al Primăriei Constanța către comunitatea turcă

³⁰ *Alegerile consiliilor comunale din județul Constanța validate*. În „Farul Constanței” 1, nr.16/24 august și nr. 17/31 august 1880, 2-3.

³¹ Ibram 2011, 59-104.

³² *Presa de expresie turcă*, Ibram 2011, 47-49.

a unui teren pentru construirea unei geamii și a unei școli în suprafață de 400 mp³³, continuarea activității Seminarului Musulman din Babadag - înființat în timpul Imperiului Otoman, mutat la Medgidia în 1901, desființat de regimul comunist în 1964-1965 și reluat, ca și Colegiul Național „Mustafa Kemal Atatürk” de pedagogie și teologie în 1994, iar în zilele noastre legiferarea de către Parlamentul României a „Zilei Limbii Tătare” (5 mai 2008) și „Ziua Națională a Etniei Tătare din România” (13 decembrie 2006).

Fapte de istorie social-culturală arhicunoscute, intrate în mentalul colectiv al dobrogenilor, expresie a bunei conviețuirii între români și etnici tătari și turci, între musulmani și creștini:

Primul spital din Constanța (1880) a funcționat în casele cu două etaje închiriate ale cetățeanului de origine tătară Ali Cadâr³⁴ venit din Crimeea în Dobrogea la 1861; Ali Cadâr a fost mulți ani membru al Tribunalului Civil Mahomedan, Președinte al Tribunalului de Comerț, viceprimar al Constanței, decorat cu însemne ale statului român: Cavaler al Ordinului Medjdje și ofițer cu Coroana și Steaua României.

Patriotismul proverbial al primarului tătar al Medgidiei, Agi Amet Chemal (mort în 1901), care avea „o exactă concepție asupra ideii de stat” și promotor „al binelui obștesc” a determinat pe Prefectul județului Constanța să propună ca școala din Megidia să-i poarte numele. Azi și o stradă a Medgidiei îi poartă numele. Primarul Agi Amet Chemal a insistat la Ministrul cultelor, Take Ionescu, și a obținut o subvenție în bani pentru construcția lăcașului de cult ortodox „Sfinții Apostoli Petru și Pavel”³⁵;

Primul deputat de Constanța de naționalitate tătară, Selim Abdulachim (1866-1943), în ședința din 3 aprilie 1924 și-a convins colegii parlamentari să-și doneze diurna pe o zi pentru construcția gimnaziului „Traian” din Adamclisi, „focar de patriotism în partea locului”, prototip și model de școală națională unde 300 de elevi, interni și externi, „din toate semințiile” primesc o educație și o cultură exemplară³⁶;

Prin anii `30, savantul Nicolae Iorga, prin autoritatea sa, a împiedicat demolarea Geamiei Hünkâr, monument istoric și de artă orientală, din centrul orașului Constanța, ctitorie al sultanului Abdul Aziz din 1869, respingând pretextul subrezeniei minaretului și al pericolului ce l-ar reprezenta pentru, nu puținii, trecători din zonă. Păstrarea sau demolarea geamiei, al unui lăcaș de cult, a fost - cum

³³ Coman, Dobrotă, Turcitu 2008,158-159; Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale DJAN Constanța, fond Tribunalul Judecătoria Constanța, dosar 64, 1890, f. 1.

³⁴ Arhivele Statului Constanța, fond Primăria Constanța dosar 3/1879, f.4, dosar 4/1880, f.6, orig, dosar 4/1881, f. 4.

³⁵ Saroglu 1907.

³⁶ Burcea 2010, 26.

deseori se întâmplă în cazuri similare - teatrul unor acerbe presiuni politice ale timpului. Dacă ex-primarul Constanței, C. Opreșcu, voia „stricarea” monumentelor turcești, căci „e de tristă memorie dominația turcească, ca să conservăm semilunile în vârfuri de moschee”, mari personalități precum Ministrul Cultelor și Artelor, A.Popa, Alexandru Lepădatu, președinte al comisiei Monumentelor Istorice din 1942, arhitectul Horia Teodosiu, care, în referatul său, preciza că vechiul far, moscheea și casele vechi ale Constanței „deși modeste, contribuie la fizionomia acestui oraș”, secretarul Comisiei, Victor Brătulescu, au dat undă verde păstrării istoriei așa cum a fost, păstrării acestor inestimabile „urme ale trecutului”³⁷. Astfel că decizia aberantă a demolării moscheii Hünkîar (fostă Aziziye) a fost împiedicată. Nefuncțională în anii regimului comunist, moscheea, bijuterie arhitectonică din piatră dobrogeană, cu un minaret de 17-20 metri, reparată și renovată și-a reluat în 1993 atribuția de ctitor de conștiință religioasă islamică;

Primul Congres al Musulmanilor Dobrogeni (21-23 noiembrie 1913) din județele Constanța, Tulcea și Durostor și Caliacra (teritoriu din sudul Dobrogei, intrat în componența României prin Tratatul de Pace din București, din 28 iulie /10 august 1913 care pusese capăt celui de al doilea război balcanic) a reiterat devotamentul musulmanilor pentru statul român, integritatea provinciei în cadrul statului român, idee afirmată răspicat și la Congresul Musulmanilor Dobrogeni din Constanța (21 iulie 1919). Cu puțin înainte, în 29 mai 1919, tot la Constanța, musulmanii au organizat o manifestație în fața Consulatului Greciei și sediul Crucii Roșii americane, afirmând dreptul României asupra Dobrogei;

Serviciul militar este onorat de cetățenii români de etnie turco-tătară ca ceva sacru, la fel chemarea spre sacrificiu, spre sacrificiul suprem, dacă interesele și cauza țării românești o cereau. Reîntregirea națională, apărarea independenței și suveranității patriei române au fost (și sunt) valori comune și românului și omului tătar sau turc. O asemenea pagină de cultură istorică militară, cu contribuție tătară, este consemnată în „Registrul Societății Demobilizaților din Medgidia (vol. I)”, unde găsim 21 de eroi musulmani sub drapel românesc în Războiul Balcanic din 1913 și Primul Război Mondial³⁸;

Cruțiu Delasăliște a dedicat eroilor musulmani o odă³⁹ publicată cu prilejul sosirii în țară a osemintelor sublocotenentului Kiazim Abdulachim, ofițer activ de origine tătară căzut în luptele de la Mărășești, în campania din 1916-1917. În memoria și cinstirea lui o stradă din municipiului Constanța îi poartă numele, înființându-se în

³⁷ Opreș 1990, 3.

³⁸ Ibram 2010, 71-90.

³⁹ Delasăliște 1927.

amintirea lui și „Asociația culturală și sportivă” Lt. major K. Abdulachim (Mülazimvevvel Kâzım Abdulakım Kültür ve Spor Cemiyeti)⁴⁰.

Desigur, în relația dintre românii ortodocși și tătarii și turcii musulmani nu totul a decurs fără asperități, fără tensiuni. Dar istoria Dobrogei nu a consemnat evenimente, fapte cu înfruntări dramatice, cu pierderi incalculabile de vieți și valori umane. Nici o biserică, nici o geamie nu a avut de suferit, nu i s-a schimbat destinația, nu a fost demolată. În Dobrogea, nu consemnăm tulburări interetnice și interconfesionale de mari proporții. Și asta într-un context în care războaiele ruso-turce-române au făcut parte din istoria noastră mai veche sau mai nouă.

În aprecierea relației dintre românul majoritar și etnicul tătar și turc și-a pus amprenta fondul de istorie comună română-turcă. Avem însă obligația să evităm exagerările și ideile preconcepute, partizanatele, să dăm dovadă de clarviziune, de realism și de bun simț. În acest context, clarificatoare este, cred personal, aprecierea reputatului istoric Constantin C. Giurescu care nota, fără echivoc, că prezența Imperiului Otoman a avut pentru noi, românii, în răstimpul 1683-1829 „pe lângă dezavantajele cunoscute, și un avantaj: acela de a fi o stavilă în fața celor două imperii expansioniste habsburgic și țarist. Astfel, am fi putut avea (...) soarta Poloniei”⁴¹.

În folclorul turco-tătar, în cultura populară, multe spuneri, proverbe și zicători pline de tâlc și semnificații fac elogiul ospitalității și respectului față de celălalt om, de omul de lângă tine, inclusiv al omului de confesiune creștină. Ziceri precum: „Cine se scoală cu furie, se așează cu pagubă”; „Întâi gândește, apoi vorbește”; „Dă-i lapte celui care nu-ți dă apă”; „Nu intra în grădină înaintea gazdei”; „Sângele nu se spală cu sânge, ci cu apă”; „Fiecare trebuie să știe unde va ținti săgeata altuia” și multe altele, exprimă înțelepciunea omului de rând, simplu și omenos.

Pentru omul de etnie turco-tătară, omul, orice om, este o minune și o valoare. În spiritualitatea turcă și islamică „omenia n-are măsură”, „doar omul știe prețul omului”, „omul nu se teme de om, ci îl respectă”, „dacă vrei să câștigi ceva, apoi câștigă prieten, căci dușman naște și mama”. Sunt ele, aceste ziceri, o expresie a spiritului de respect, de prietenie și de toleranță, ca trăire în frăție și solidaritate, imprescriptibilă conștiință a orizontului așezării și trăirii într-un spațiu și timp social comun. Sunt ele, aceste ziceri și altele, o victorie asupra propriului orgoliu exagerat, o disciplinare și un autocontrol al defectelor, o acceptare benefică a prezenței celui alt, fie el creștin, iudeu, musulman.

În Sfântul Coran, cartea de căpătâi a musulmanilor, găsim multe pasaje care fac elogiul luminii, al științei de carte, al cumpătării și socializării. Religia islamică -

⁴⁰ Ekrem 1994, 156.

⁴¹ Giurescu 1977, 122.

religie a sentimentului, inimii și intelectului - consideră știința adjuvant al ei. Sfântul Coran a început cu îndemnul-chemare: „Citește! În numele Domnului tău care a creat, /Care l-a creat pe om din sânge încheșat! Citește! Domnul tău este cel mai Nobil, / Este Cel care l-a învățat cu calemul,/ l-a învățat pe om ceea ce el nu știa!”⁴².

Tot în Sfântul Coran citim: „Doamne sporește-mi mie știința⁴³; căci, nu pot fi egali cei care știu, cu cei care nu știu, și doar cei ce gândesc, au minte, trag învățăminte”⁴⁴.

În Islam, religia și știința sunt, în egală măsură, factori de bază ai împlinirii personalității umane. Căci a fi ocupat cu cititul, cu cunoașterea, cu deprinderea-obișnuință de a te uita pe o scriere, pe o carte este în Islam echivalentul a 60 de ani de rugăciune. În religia islamică și înțeleptul și ignorantul sunt robii lui Allah; dar nu este rușinos să nu știi, este rușinos să nu întrebi sau să nu înveți. În plus, „nu este o rușine să fii sărac, este rușinos să fii leneș”.

Hadisurile (spuse, pilde, învățăminte ale Profetului Muhammed) împart oamenii după dorința și voința de a cunoaște, de a înțelege, de a ști, în trei categorii: cei ce sunt învățați, cei doritori de știință de carte și cei care nu sunt deschiși la învățătură. Aceștia din urmă nu sunt buni la nimic⁴⁵.

Omul născut și trăind în colectivitate poate face din această lume fie Paradis (Rai), fie Iad. La moartea lui, părinții, rudele pleacă, numai faptele bune îl vor însoți în lumea cealaltă, de Apoi, căci numai „ce vei da (vei face – N.S.) cu mâna ta, aceea te va însoți. Omul să-și cunoască străbunii, alminteri nu-și (va) cunoaște nici Dumnezeu și să-și respecte mama, cea mai iubită ființă, căci dreptul mamei este dreptul lui Allah”.

„Un bun musulman va dori binele vecinului său” căci „mai mult decât o rudă fără suflet, mai degrabă un vecin de bună credință”.

Omul musulman „trebuie să fie activ, căci unde este efort, muncă, sudoare este și bogăție; căci „ce pui în mâncare, aceea vei găsi în lingură”.

„Patrulaterul: iubire de Dumnezeu și de mamă, respect pentru vecin, acțiune ce va aduce beneficiu și faptele bune, a fost, succint, codul moral al etnicului tătar și turc în relația cu românul de alături pe plaiurile dobrogene, unde el/ei au religia și porunca muncii” cum spunea expresiv ziaristul Ion Neicu în perioada interbelică.

Folclorul turco-tătar este bogat în sentințe morale, în sfaturi de viață echilibrată, cumpătată, în pilde-îndemnuri de a trăi în curățenie morală, în dreptate și

⁴² Surat Al-Alaq, versetul 1-5, În *Traducerea sensurilor Coranului Cel sfânt în limba română* 2004, 796.

⁴³ Surat Ta-Ha, verset 114, în *Traducerea sensurilor Coranului Cel sfânt în limba română* 2004, 424.

⁴⁴ Surat Az-Zumara, verset 9, în *Traducerea sensurilor Coranului Cel sfânt în limba română* 2004, 601.

⁴⁵ Gölpinarlı Abdalbaki, Hz.Muhammed ve Hadisleri, Bayrak Yayınevi 1974, 164.

libertate, în frumos, adevăr și bine⁴⁶. Nu pot uita, nu voi uita că „Islamul are cinci porunci, a șasea este omenia”, cum îmi amintesc dintr-o zicere a mamei mele, femeie simplă, modestă, care a născut și a crescut opt copii, în condiții grele existențiale.

În spiritualitatea turco-tătară unele ziceri, vorbe de duh, proverbe, zicători moștenite din străbuni, sunt aproape identice cu cele din folclorul românesc. Iată câteva: „Să faci ce spune popa, dar să nu faci ce face popa”; „Spune-mi cu cine te însoțești (împrietenești), ca să îți spun cine ești”; „Bani albi pentru zile negre”; „Leneșului i-au spus <închide ușa> și el a răspuns: „va bate vântul și o va închide”; „Măsoară de nouă ori și taie odată”; „Nu râde de vecin, căci ți se poate întâmpla și ție”; „Sunt vorbe care rezolvă și vorbe care te scot din minți”; „Cum îți așterni, așa vei dormi”; „Toate să fie noi, prietenii să fie vechi”; „Meseria tatălui e moștenire pentru fiu”; „Fiecare pierdere este o lecție”; „Sufletul este mai de preț decât orice”; „Nu este iubire cu sila”; „Nu iese fum fără foc”⁴⁷ etc.

*
* *

Sărbătorile și tradițiile laice și religioase ale etnicilor tătari și turci exprimă, în mod specific, trăirea în ospitalitate, frățietate și respect reciproc, de solidaritate umană.

Ce tonice sunt zilele lunii Postului islamic, ale sărbătorii de *Ramazan Bayram* și de *Kurban Bayram* (Sărbătoarea Sacrificiului), când musulmanii oferă și vecinilor (creștini, sau de altă religie) mese îmbelșugate de Iftar (momentul întreruperii Postului), baclavale, dulciuri, alte produse de patiserie, respectiv carne de berbec, invitându-i la un ceai, la o cafea, la un sirop natural, la un șerbet ori dulceață, sau, pur și simplu, la taifas, la o discuție amicală despre tot și toate. Iar românii, creștini în genere, își iau „revanșa” bucurându-i pe ai noștri - tătari și turci - cu preparatele din carne de miel, cu cozonac și ouă roșii de sfintele zile de Paști.

⁴⁶ Iată câteva dintre ele: „Ceva făcut cu răbdare aduce roade bune”; „Rudele nu-și doresc moartea apropiaților, dar nici o poziție privilegiată pentru ei”; „Nu poți obține multă avuție fără păcat (fără a încălca reguli) și nu poate fi vorbă fără minciună”; „El șef, tu șef, cine va face munca de jos”; „Nimeni nu poate lua munca, câștigul altuia”; „A privi ceva frumos este o faptă bună”; „Decât să ai coșmaruri când dormi, mai bine rămâi treaz”; „Păstrează paisele, căci va veni ziua lor”; „Secretele spuse prietenului, vor ajunge la prietenii lui”; „La ce îi folosește ligheanul de aur celui care vomită sânge?”; „A explica ignorantului este mai greu decât a pune cămila să sară un șanț”; „Cazanul greu fierbe încet”; „Lumea a uitat, nu și condeiu”; „Cel ce a întreat a găsit drumul, cel ce n-a întreat l-a pierdut”.

⁴⁷ Proverbele și zicătorile din comunicare noastră au fost selectate și din: *Türk atasözleri ve deyimleri (cilt I, II)*, Millî Kütüphane Başkanlığı, 2001.

Sărbătoarea tradițională *Tepreş* la tătari, prilej de recreere și socializare în Dobrogea, organizată în zone de verdeată, crânguri, pajiști sau în inima pădurii este un prilej de etalare a bogăției artei culinare tătărăști; frumoasele costume populare și mesele copioase, jocurile distractive, cântecele și dansurile tradiționale, portul specific sunt câteva ingrediente ale acestei socializări cu mic cu mare, unde luptele libere tătărăști (*Küreş*) sunt nelipsite. Nimeni nu se supără dacă marele premiu, *batal* (berbec) sau *bayrakul* (steagul) – format dintr-un set de nouă piese de îmbrăcăminte și lenjerie (cămașă, prosop, batiste, basmale, marama, ciorapi etc.) revine ca trofeu unui participant luptător român sau de altă etnie (dotat fizic, cunoscător al tainelor acestui sport tradițional tătărăsc, cu voința de a învinge).

Din izvorul comun de conviețuire de secole, amintim că în timpul ceremoniei de nuntă, se folosesc obiecte, produse (zahăr, pâine orez, lumânări, boccea, ladă de zestre), se practică gesturi, acțiuni (vopsirea părului și unghiilor - la musulmani se folosește o vopsea specială, numită, *kîna*), ungerea cu ulei sau mir, sărutarea mâinilor celor în vârstă, ospătarea musafirilor, așezarea covorului pe pământul călcat de mireasă, ca semn de rugă și reușită în viață, aruncarea cu apă la ieșirea miresei din casa părinților. La fel atunci când cineva are nevoie de șansă, de „cale liberă” pentru a-și realiza un deziderat, a beneficia de o operație reușită pentru sănătate, a face față unui examen, a încropi o afacere etc.

Tradiția românească a „mesei mari” (*büyük sofr*a), rolul nunului și nunei mari, a nașilor spirituali, acela de a îndemna pașii în viață ai mirilor - se regăsește și în modul de viață al tătarilor și turcilor.

Chiar și după moarte, ceremoniile de evocare ale celui dispărut prin rugăciuni și prin parastase (*mevlid*-uri, la musulmani) colective, cu date fixe, de pildă la 40, 52, 100 de zile, la un an sau șapte ani se practică, mai mult sau mai puțin, în comunitățile musulmane, preluate sau împrumutate, se pare, de la populația majoritară. De altfel, o zi specială de comemorare a morților în tradiția turco-tătară este *Kıdırlez* (de 6 mai, începutul verii astronomice în străvechiul calendar turc), zi sinonimă cu Paștele Blajinilor, a celor trecuți în neființă, în tradiția creștină. În tradiția musulmană, se fac rugăciuni la mormintele din cimitire ale celor dragi, acasă sau în geamii, se dau alimente sau bani celor nevoiași (de regulă, orfani, văduve, bătrâni cu stare precară de sănătate), se fac turte, plăcinte tradiționale (*kalakay* în limba tătară) și halva de casă și dulciuri ce se distribuie rudelor și vecinilor.

Pentru cineva străin de meleagurile dobrogene, acestea și alte tradiții și obiceiuri cu o simbolistică și un fond comun de umanitate fac parte din realitatea istorică și cultural-civilizatorie a zilelor noastre. Ele s-au perpetuat, sunt mărturia conviețuirii în pace și înțelegere a etniei turco-tătare (cvasimajoritară de confesiune islamică) cu populația majoritară română (cvasimajoritară ortodoxă).

Cultura etnicului tătar și turc din zilele noastre nu este o cultură conjuncturală, de moment. Ea nu este un lux, un joc gratuit, nici o dulce inutilitate. Ea este un zid de protecție eficient, dă demnitate, noblețe, unitate, stil și sens vieții sale.

Într-o Românie democratică, a statului de drept („nimeni nu este mai presus de lege”) nediscriminarea și respectarea drepturilor omului sunt și rămân valori majore și trebuie transpuse sistematic în practica socială. Noi, etnicii tătari și turci, cvasimajoritari musulmani, nu suntem cetățeni români de rang secund, de clasă a doua, nici minoritari din punct de vedere cultural și valoric. Lângă noi, românii se pot simți mai bogați sufletește. Ca filosof al culturii, ca om al cetății și om de cultură, resping categoric teza incomunicabilității, a incompatibilității și contrapunerii culturilor pe criterii rasiale, administrative sau politice, ierarhizarea lor pe aceste temeuri. Sunt convins că orice om este o valoare și un factor de creație, iar orice comunitate, indiferent de istoricul, de mărimea numerică și de forța ei economică, tehnologică, culturală, își are locul ei în societatea actuală.

Realitățile de azi ale comunității turco-tătare: folosirea sporadică, cu dificultate a limbii materne, din varii motive, slăbirea sau chiar pierderea unor tradiții, presiunea civilizației moderne, servituțile globalizării, nevoia de echilibru între cutume, tradiții și modernitate, schimbarea modului de a gândi, a mentalului colectiv, solicită, mai mult ca oricând, unitatea, clarviziunea și activismul comunității. Poate și sprijinul factorilor de competență și decizie din lumea turcică și al comunității europene. Trecutul istoric a lăsat urme adânci. Dar, dacă și în cadrul acestui atelier de cunoaștere și schimb de idei și de opinii facem apel la trecutul istoric, o facem nu pentru a trezi resentimente, nu pentru a satisface orgolii, ci pentru a recâștiga identitatea autentică lingvistică-culturală-religioasă, pentru a zidi un viitor de bună conviețuire împreună.

Știm că destinul nostru este comun. Conștiința identității implică deschidere, dialog, comunicare. Valorificarea trecutului și a valorilor comune, lipsa de prejudecăți, trăirea prezentului în armonie cu tine și cu ceilalți reprezintă, în opinia noastră, cheia viitorului comun.

Bibliografie

- Abdulkaki, G. 1974, *Hizmetleri ve Hadisleri*, Bayrak Yayınevi, Istanbul.
- Angelesco, G.G. 1907, *Etude sur la Dobrogea au point de vue de l'organisation des Pouvoirs publics*, Paris.
- Brătescu, C. 1919, *Contributions à la question de la Dobrogea*, în *La Dobrogea, Roumaine*, București.
- Burcea, C. 2010, *Palamentul de altădată*, în *Magazin istoric*, iulie 2010, 26.
- Cioroiu, C., *Etnii trăitoare alături de români în Dobrogea*, AD, SN 2, 29-30.
- Coman, V., Dobrotă, C., Turcitu, C. 2008, *Album, Dobrogea între medieval și modern (1406-1918)*, Constanța.
- Delasăliște, C. 1927, *Odă eroilor musulmani. La sosirea osemintelor sublocotenentului Kiazim Abdulakim*, în *Marea Noastră*, 1 (5), 3, 12 decembrie 1927.
- Delavrancea, Barbu Șt. 1970, *Șapte zile la Constanța. Note constănțene. Memoriu ProNasone*, în *Barbu Delavrancea, Opere*, 6, București, 121-129.
- Dobrogea (1878-1928). Cincizeci de ani de viață românească*, Constanța, 2003.
- Giurescu, C. 1977, *Despre caracterul relațiilor dintre români și turci*, în *Probleme consacrate în istoriografia română*, București.
- Ibram, N. 1998, *Comunitatea musulmană din Dobrogea - Repere de viață spirituală*, Constanța.
- Ibram, N. 2003, *Tradiții și obiceiuri ale turcilor din România*, Ediție bilingvă română și turcă, Constanța.
- Ibram, N. 2007, *Politica religioasă a Osmanilor*, în *Un proiect de împăcare a bisericilor*, Cluj, 246-250.
- Ibram, N. 2010, *Eroi tătari sub drapel românesc în Războiul Balcanic și în Primul Război Mondial*, în *Din istoria tătarilor*, I, Constanța, 71-90.
- Ibram, N. 2011, *Comunitatea musulmană din Dobrogea-pagini de cultură și civilizație*, Constanța, 105-130.
- Ibram, N. 2011, *Învățămint în limba maternă*, în *Comunitatea musulmană din Dobrogea, pagini de cultură și civilizație*, Constanța.
- Ionesco, I. 1850, *Excursion agricole dans le plaine de la Dobrodja*, Iași.
- Ionescu, M.D. 1904, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București.
- Mehmet, A.E. 1994, *Din istoria turcilor dobrogeni*, București.
- Montandon, A. 1887, *Excursion en Dobruja*, Anvers.
- Opriș, I. 1990, *Valori cultural-artistice ale turcilor din România*, Karadeniz, 3, 3.

-
- Roman, M. 1936, *Studiu asupra populației turcești din Dobrogea și sudul Basarabiei*, AD 16, 96-116.
- de Rosny, L. 1889, *Les Romains d Orient*, 1889.
- Traeger, P. 2008, *Studii despre Dobrogea / Istorie și etnografie*, în Cheramidoglu, C. (coord.), *Imagini din Dobrogea*, Constanța.
- Saroglu, *Chemal Efendi*, în *Dobrogea Jună*, 3, 7, 1 mai 1907.

DOBRUDJA IN OTTOMAN TIMES. A ROMANIAN BIBLIOGRAPHY (FROM THE 50S OF THE TWENTIETH CENTURY UNTIL TODAY)

Stoica LASCU*

Abstract:

The scientific works of the Romanian specialists regarding the Ottoman period are very rare - but precious, constituting valuable milestones in the 50s and 60s of the last century. The researches as such start in the 70s. Alongside the scientific studies, the present lines also list journalistic articles.

Rezumat:

Lucrările științifice ale specialiștilor români privind perioada otomană din istoria Dobrogei sunt foarte rare – dar prețioase, constituind valoroase puncte de reper – în anii '50-'60 ai secolului trecut. Cercetările ca atare demarează din anii '70. Rândurile de față repertorizează, alături de studii cu caracter științific, și articole publicistice.

Key-words: Ottoman Dobrudja, historiography, bibliography, Tudor Mateescu, Anca Ghiață
Cuvinte cheie: Dobrogea Otomană, istoriografie, bibliografie, Tudor Mateescu, Anca Ghiață

The Romanian works relative to Ottoman Dobrudja (Constanța and Tulcea counties) were missing in the aftermath of World War II, with some exceptions. The first study, and that on 1877–1878, belongs to Professor Nicolae Ciachir (1962). In the late 60s of century twentieth begin to appear thematic concerns, the first notable belonging to historian Constantin C. Giurescu (work published locally, in Constanța). The 70s marks, in fact, the onset of research as such; now starting to develop thorough studies of authors about Ottoman Dobrudja: researcher Anca Ghiață (based on Ottoman sources) and, especially, the archivist Tudor Mateescu – the most prolific author who wrote about various realities on Ottoman Dobrudja: social, demographic, religious realities, based on archival sources Romanian. In the 80s, Professor Gheorghe Platon integrates Dobrudja in separate chapter in its synthesis of Romania's modern history. Among other important authors: Maria–Matilda

* "Ovidius" University of Constanța (Faculty of History and Political Science), Aleea Universității, 1, 900470, Constanța, Romania,
e-mail: lascust@gmail.com.

Alexandrescu Dersca–Bulgaru, Ion Bitoleanu, Gheorghe Dumitrașcu, Tasin Gemil, Sergiu Iosipescu, Anca Popescu, Radu–Ștefan Vergatti.

Books

***, *Călători străini despre Țările Române* [Foreign Travellers about the Romanian Countries] (1368–1800)], Vol. I [: 1331–1551]. Volum îngrijit [edited] de Maria Holban [Cuvânt înainte /Foreword/: M. Berza] (Institutul de Istorie „N. Iorga” al Academiei Republicii Socialiste România) (București: Editura Științifică, 1968), XLIX+590 pp.; Vol. II [: 1551–1583]. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (Institutul de Istorie „N. Iorga” al Academiei Republicii Socialiste România) (București: Editura Științifică, 1970), 692 pp.; ill., facsim.; Vol. III [: 1583–1599]. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu. [Introducere: M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru] (Institutul de Istorie „N. Iorga” al Academiei de Științe Sociale și Politice) (București: Editura Științifică, 1971), XVIII+770 pp.; ill., facsim.; Vol. IV [: 1596–1620]. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (București: Editura Științifică, 1972), XXX+634; ill; Vol. V [: 1630–1645]. Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (București: Editura Științifică, 1973), XXIX+704 pp.; ill., facsim.; Vol. VI. Partea I: *Paul de Alep*. Îngrijit de M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru. [Studiu bio–bibliografic și traducere: M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru. Note, identificări și comentarii: M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru și N. Stoicescu. Confruntare text–traducere: Aurel Decei.] Partea a II-a: *Evlia Celebi*. Îngrijit de Mustafa Ali Mehmet [Studiu bio–bibliografic și traducere: Mustafa Ali Mehmet. Note, identificări și comentarii: Mustafa Ali Mehmet și N. Stoicescu. Confruntare text–traducere: Aurel Decei.] (Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România. Institutul de Istorie „N. Iorga” al Academiei de Științe Sociale și Politice) (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1976), VIII+824 pp.; ill.; Vol. VII [: 1641–1689]. Volum îngrijit de Maria

Holban (redactor responsabil), M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (Institutul de Istorie „N. Iorga” al Academiei de Științe Sociale și Politice) (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980), 624 pp.; ill.; Vol. VIII [1689–1716] Volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1983), 692 pp.; ill.; Vol. IX [1716–1768]. Volum îngrijit de † Maria Holban, Maria M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil) (Academia Română. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (București: Academia Română, 1997), 704 pp.; ill.; Vol. X. Partea I [Secolul XVIII]. Partea I. Volum îngrijit de †Maria Holban, Maria M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil) (Academia Română. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (București: Academia Română, 2000), 796 pp.; ill.; Vol. X. Partea a II-a [Secolul XVIII]. Volum îngrijit de †Maria Holban, Maria M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil) (Academia Română. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (București: Academia Română, 2001), 797–1500; Supliment I [Secolele XIV–XVIII]. Volum îngrijit de Ștefan Andreescu (coordonator), Marian Coman, Alexandru Ciocîltan, Ileana Căzan, Nagy Pienaru, Ovidiu Cristea, Tatiana Cojocar (Academia Română. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (București: Academia Română, 2011), 352 pp.

***, *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea* [Foreign Travellers about the Romanian Countries in the 19th Century]. New series, Vol. I (1801–1821). Volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu–Zoner, Marian Stroia (responsabil de volum). Redactor–responsabil: Paul Cernovodeanu Membru de onoare al Academiei Române (Academia Română. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (București: Editura Academiei Române, 2004), 1010 pp.; Vol. II (1822–1830). Coordonatori: Paul Cernovodeanu Membru de onoare al Academiei Române, Daniela Bușă. Autori: Constantin Cernovodeanu, Cristina Feneșan, Georgeta Filitti, Adriana Gheorghe, Adrian–Silvan Ionescu, Șerban Rădulescu–Zoner, Marian Stroia, Lucia Taftă, Raluca Tomi (București: Academia Română, 2005), 648 pp.; Vol. III (1831–1840). Volum îngrijit de Cristina Feneșan, Georgeta Filitti, Adriana Gheorghe, Adrian–Silvan Ionescu, Șerban Rădulescu–Zoner, Marian Stroia, Lucia Taftă, Raluca Tomi. Redactor–responsabil: Paul Cernovodeanu Membru de onoare al Academiei Române (Academia Română.

Institutul de Istorie „N. Iorga”) (București: Editura Academiei Române, 2006), 1008 pp.; Vol. IV (1841–1846). Coordonatorul ediției: Paul Cernovodeanu Membru de onoare al Academiei Române. Coordonatorul volumului: Daniela Bușă. Autori: Daniela Bușă, Paul Cernovodeanu, Adriana Gheorghe, Adrian–Silvan Ionescu, Bogdan Popa, Marian Stroia, Raluca Tomi, Șerban Rădulescu–Zoner Române (Academia Română. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (București: Editura Academiei Române, 2007), 746 pp.; Vol. V (1847–1851). Coordonatorul volumului: Daniela Bușă. Autori: Daniela Bușă, Venera Achim, Adrian–Silvan Ionescu, Bogdan Popa, Nicoleta Roman, Marian Stroia, Raluca Tomi (Academia Română. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (București: Editura Academiei Române, 2009), 802 pp.; Vol. VI (1852–1856). Coordonatorul volumului: Daniela Bușă. Autori: Daniela Bușă, Venera Achim, Constantin Ardeleanu, Adrian–Silvan Ionescu, Bogdan Popa, Nicoleta Roman, Marian Stroia, Raluca Tomi (Academia Română. Institutul de Istorie „N. Iorga”) (București: Editura Academiei Române, 2009), 814 pp.

***, *Cronici turcești privind Țările Române*. Extrase [Turkish Chronicles Concerning the Romanian Principalities. Excerpts]-see: GUBOGLU, Mihail; MEHMET, Mustafa A.

***, *Prezențe musulmane în România*. Cu o Prefață de Iacob Mehmet Muftiul Cultului Musulman din R.S. România. Ilustrațiile și prezentarea grafică: Ion Miclea. Text: Radu Florescu (București: Editura Meridiane, 1976). *Muslims in Romania. Past and Present*. With a Preface by Iacob Mehmet Mufti of the Muslim Cult in the Socialist Republic of Romania. Illustration and Artistic Lay–Out: Ion Miclea. Text: Radu Florescu (Bucharest: Meridiane Publishing House, 1976), 24 pp.+96 pp. ill.

ALBOTĂ, Mihai, *Istoria învățământului tulcean de la începuturi până în anul 2007* [The History of Tulcea Public Education from the Beginnings to 2007] (Tulcea: Editura „Școala XXI”, 2008) [„Școlile românești din județul Tulcea în timpul stăpânirii otomane”: 17–25].

ALEXANDRESCU–DERSCA BULGARU, Marie–Mathilde, “Seldjoukides, Ottomans et l’Espace Roumain”. Publiée par les soins du Dr. Cristina Feneșan (Istanbul: Les Éditions Isis. *Analecta Isisiana* LXXXVII, 2006). [About Dobrudja: “Toponymie et histoire. L’origine du nom de Dobroudja”, “La seigneurie de Dobrotiçi, fief de Byzance,” “Sur l’administration des villes de Dobroudja sous la domination ottomane (XVIe–XVIIIe siècles)”, “Seldjoukides et l’espace roumain aux XIVe et XVe siècles. Sur l’importance de l’ordre Mevlevi dans la

- société seldjoukide”, “L’expédition d’Umur Beg d’Aydin aux bouches du Danube (1337 ou 1338)”].
- ANDREESCU, Ștefan, „Din istoria Mării Negre (Genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV–XVII)” (București: Editura Enciclopedică. *Bibliotheca Pontica* 3, 2001), 330 pp.
- ANDREESCU, Ștefan, „Izvoare noi cu privire la istoria Mării Negre București” [New Sources Regarding the Black Sea History] (Institutul Cultural Român, 2005), 262 pp.
- ARDELEANU, Constantin, *Evoluția intereselor economice și politice britanice la gurile Dunării (1829–1914)* [The Evolution of British Economic and Political Interests at the Danube Mouths] (Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2008), 352 pp.
- ATANASIU–GLĂVAN, Andreea, *Evoluția navigației la Dunărea de Jos și Marea Neagră în evul mediu românesc* [The Evolution of Navigation on the Lower Danube and the Black Sea in Medieval Romania] (Constanța: Editura Muzeului Marinei Române, 2006), 244 pp.
- BAUMANN, Victor Henrich, *Prezența elenilor la Tulcea* [The Presence of Greeks in Tulcea] [On the Cover: Uniunea Elenilor din România] (București: no publisher, 2005), 160 pp.
- BĂRBULEANU, Cintian, *Monografia orașului Babadag* [On Cover: Consiliul Județean Tulcea. Centrul cultural „Nicolae Bălășescu–Nifon” Babadag] (București: Editura Charme–Scott, 1998), 330 pp.+24 pp.; ill. [For Ottoman Period: 89–128.]
- BITOLEANU, Ion, RUNCAN, Nechita, *Dobrogea, vatră a creștinismului românesc* (Constanța: Ex Ponto, 2001), 314 pp.
- BONCU, Constantin, BONCU, Natalia, *Constanța. Contribuții la istoricul localității* (București: Editura Litera, 1979), 112 pp.; ill.
- BUȚURCĂ, Oana, *Aspecte privind activitatea grecilor ionieni în porturile Galați, Brăila, Sulina în perioada 1815–1861* [Aspects Concerning the Activity of the Ionian Greeks from Brăila, Galați and Sulina during the Period 1815–1861], *Studium* [Galați] III, 1–2/5–6 (2013), 33–8.
- CALENIC, Cezar, *Monografia satului Nifon din județul Tulcea* (Tulcea: Harvia, 2002) (Chap. „Istoricul așezării și al locuitorilor ei până la 1878”, 12–9).
- CERNOVODEANU, Paul, *Relații comerciale româno–engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803–1878)* (Cluj–Napoca: Dacia, 1986), 402 pp.

- CIACHIR, Nicolae, *Războiul pentru independență a României în contextul european 1875–1878* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1977), 290 pp. (Chap. „Revenirea Dobrogei la aria de viață a poporului român”: 280–97).
- CIOROIU, Constantin, *Călători la Pontul Euxin* [Travelers at Pontus Euxin] (București: Editura Sport-Turism, 1984), 276 pp. + 16 pp. ill.
- CIOROIU, Constantin, MOCANU, Aurel, *Cartea românească în Dobrogea înainte de 1877* [Prefață: prof. dr. doc. Dan Simionescu] [The Romanian Book in Dobrudja before 1877] (Biblioteca Județeană Constanța [The County Library Constanța]) (Constanța: no publisher, 1978), 124 pp.+ 22 pp. facsim.
- CIZER, Laura-Diana, *Toponimia județului Tulcea. Considerații sincronice și diacronice* (Iași: Lumen. Colecția *Studii culturale*, 2012), 308 pp.
- COJOCARU, I., *Al patrulea braț al Dunării* [The Fourth Channel of the Danube]. [Postfață: Gabriel Năstase] (București: Editura Militară, 1983), 176 pp.
- COLCER, Iosif, *Unirea Dobrogei cu România, 14 noiembrie 1878* (Tulcea: Editura Harvia, 2003), 70 pp.
- COMAN, Virgil (coord. [ed.]), *Dobrogea în Arhivele românești (1597–1989)* [Dobrudja in the Romanian Archives]. Profesorului Stoica Lascu la 60 de ani (București: Editura Etnologică, 2013), 1066 pp. [1597–1877: 60–71].
- COMAN, Virgil, DOBROTĂ, Carmen, TURCITU, Claudiu, *Dobrogea - între medieval și modern 1406–1918* [Dobrudja between the Middle Ages and the Modern Times]. Album elaborat de ... (Constanța: Ex Ponto, 2008), 210 pp.; facsim.
- COMAN, Virgil, Coordonator. *Dobrogea în izvoare cartografice otomane (sec. XVI–XIX). Osmanlı Kartografya Kaynaklarında Dobruca (XVI.–XIX.yy).* [Önsöz. Prefață: Ali Bozçalışkan Consul General al Republicii Turcia la Constanța] Düzenleyen, Ediție: de... Coordonator [and] Ahmet Yenikale Osmanlı Türkçesinden aktaran. Transilerație din turco-osmană în turcă (București: Editura Etnologică, 2015), 104 pp.; maps.
- CONSTANTINESCU–MIRCEȘTI, C.D., *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII–XIX* (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976), 172 pp.
- CORLEANCĂ, Ioan, *Mongrafia comunei Horia (Ortachioi-Regina Maria) din județul Tulcea* (Tulcea: Harvia, 2007), 282 pp.
- COVACEF, Petre, *Cimitirul viu de la Sulina* [The Living Cemetery in Sulina] (Constanța: Ex Ponto, 2000), 280 pp.
- COVACEF, Petre, *Povestea farului genovez* [The Story of Genoese Lighthouse] (I) (Constanța: Ex Ponto, 2003), 238 pp.+2 sketches; [II:] *Souvenirs d'Orient*.

- Traducere din limba franceză după Camille Allard și Jules Michel. Note, comentarii, prelucrări, adaptări. Schițe și povestiri din trecutul orașului Constanța (Constanța: Ex Ponto, 2007), 304 pp.; map.
- CRISTEA, Ovidiu, *Bibliografia istorică românească a Mării Negre. Bibliografie selectivă* (București: Editura Enciclopedică, 1996), 158 pp.
- CUSTUREA, Gabriel, TALMAȚCHI, Gabriel, *Repertoriul tezaurilor monetare dobrogene* (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța) (Constanța: no publisher, 2011), 418 pp.; ill.
- DRĂGOI, Eugen, *Ierarhi și preoți de seamă la Dunărea de Jos 1864-1989* (Galați: Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, 1990).
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, *Localități, biserici și mănăstiri românești în Dobrogea, până la 1878* (Constanța: Editura Fundației "Andrei Șaguna", 1996), 232 pp.
- EKREM, Mehmed Ali, *Din istoria turcilor dobrogeni*. Cuvânt înainte de Demény Lajos (București: Kriterion, 1994), 256 pp.
- ENACHE, Tușa, *Imaginar politic și identități colective în Dobrogea* [Political Imaginary and Collective Identities in Dobrudja] (București: Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, 2011), 524 pp. [Chapter III: "Identități etno-politice și evoluția acestora", 70–150; Chapter IV: "Instituțiile politico-administrative otomane și reprezentarea lor în mentalul colectiv al etniilor dobrogene", 151–82].
- FENOUGHEN, Sevastian, *Sarichioi. Pagini de istorie*. Prefață: Ivan Eseev. *Сарикёи. Страницы истории* (București: Kriterion, 1998), 186 pp.+14 pp. ill. [Romanian/ Russian Bilingual Edition.]
- GEMIL, Tahsin, *Regimul timariot și aplicarea lui în ținuturile istorice românești administrate de Poarta Otomană* [The "Timares" Régime and its Applications in Romanian Regions under Ottoman Administration] (Constanța: Ovidius University Press, 2004), 148 pp.
- GEMIL, Tahsin, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601–1712)* [The Relations of Romanian Principalities with the Ottoman Porte in Turkish Documents] (Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România) (București: no publisher, 1984), 532 pp.
- GEMIL, Tahsin, *Românii și otomanii în secolele XIV–XVI* (Institutul de Istorie „N. Iorga.” *Biblioteca istorică LXXIV*) (București: Editura Academiei Române, 1991), 232 pp.; IInd revised Edition (Constanța: Ovidius University Press, 2008), 328 pp. Also, Edition in English ("an improved edition") - *Romanians and Ottomans in the XIVth–XVIth Centuries*. Translated by Remus Bejan and Paul Sanders (Romanian Academy. Institute of History „Nicolae Iorga”,

- Bucharest. „Babeş-Bolyai” University. Institute of Turkish and Central Asian Studies, Cluj-Napoca) (Bucureşti: Editura Enciclopedică [Encyclopædia Publishing House], 2009), 358 pp.
- GEMIL, Tahsin, *Țările Române în contextul politic internațional (1621–1672)* [Romanian Principalities in the International Political Context] (Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România. Institutul de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași. *Biblioteca istorică* LII) (Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1979), 232 pp.
- GIURESCU, Constantin C., *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne* [News about the Romanian Population of Dobrudja in the Medieval and Modern Maps] (Muzeul Regional de Arheologie Dobrogea) (Constanța: no publisher, no year [1966]), 64 pp.; maps.
- GRIGORE, Basil, *Francmasoneria pe teritoriul Dobrogei (1875–2005)* [Francmasonry on the Dobrudja Territory]. Prefață Horia Nestorescu-Bălcești (Constanța: Editura Muntenia, 2006), 128 pp.
- GUBOGLU, Mihail, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase* [Turkish Chronicles Concerning the Romanian Principalities: Excerpts], II: *Sec. XVII – începutul sec. XVIII*. Întocmit de... (Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Istorie „N. Iorga.” Institutul de Studii Sud-Est Europene. *Izvoare orientale privind istoria României* II) (Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974), 540 pp.; ill.
- GUBOGLU, Mihail, MEHMET, Mustafa, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase* [Turkish Chronicles Concerning the Romanian Principalities: Excerpts], I: *Sec. XV–mijlocul sec. XVII*. Întocmit de ... (Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Istorie „N. Iorga.” Institutul de Studii Sud-Est Europene. *Izvoare orientale privind istoria României* I) (Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966), 564 pp.; ill.
<http://blacksea.ehw.gr/Forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=12392>.
- ILIE, Adrian, *Comunitățile turcă și tătară din Medgidia. Aspecte privind organizarea politică, socială, economică, religioasă și cultural* [Cuvânt înainte: Ing. Marian Iordache Primarul Municipiului Medgidia] (Constanța: Ex Ponto, 2015), 256 pp.; ill.
- ILIE, Adrian, *Valea Kara-Su în perioadele secolelor XIV-XIX. Monografie istorică* [Cuvinte lămuritoare: Prof. univ. dr. Radu Ștefan Vergatti] (Medgidia: Editura Succeed Publishing, 2008), 286 pp.; ill., map.

- ION, Nicolae-Sorin, *Catedrala Episcopala „Sfântul Ierarh Nicolae”. Repere istorice, permanențe spirituale și valori estetice* (București: Editura Asa, 2009), 160 pp.; ill.
- IOSIPESCU, Sergiu, *Balica, Dobrotiță, Ioancu* (București: Editura Militară. Series *Domnitori și voievozi ai Țărilor Române*, 1985), 192 pp.; ill., map.
- MANEA, Lăcrămioara, *Circulația cărții vechi românești (manuscrisă și tipărită) în spațiul nord-dobrogean*. Prefață de prof. univ. dr. Mihai Mitu [The Circulation of the Old Romanian Books (Handwritten and Printed) in North–Dobrudjan Area] (Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei. *Biblioteca istro-pontică. Patrimoniu* 8, 2013), 474 pp.
- MATEESCU, Tudor, *Documente privind istoria Dobrogei (1830–1877)* [Documents Regarding the History of Dobrudja (1830–1877)] (Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România). Volum întocmit de... (București; no publisher, 1975), 344 pp.+6 pp. facsim.
- MATEESCU, Tudor, *Păstoritul mocanilor în teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră* (Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România) (București: no publisher, 1986), 122 pp. + 8 pp. ill., facsim.
- MATEESCU, Tudor, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea* (Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România) (București: no publisher, 1979), 128 pp.
- MEHMET, Mustafa A., *Cronici turcești privind Țările Române*. Extrase, III: *Sfârșitul sec. XVI–începutul sec. XIX*. [Turkish Chronicles Concerning the Romanian Principalities: Excerpts. III: End of the 16th Century Beginning of the 19th Century]. Întocmit de ... (Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România. Institutul de Istorie „N. Iorga”. Institutul de Studii Sud–Est Europene. *Izvoare orientale privind istoria României* IV) (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980), XVIII+446 pp.
- MEHMET, Mustafa A., *Documente turcești privind istoria României*, vol I: 1455–1774; vol. II: 1774–1791, vol. III: 1719–1812 (Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România. Institutul de Studii Sud–Est Europene. *Izvoare orientale privind istoria României* III, V, VI) (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976, 1983, 1986), XXXII+416 pp., facsim; XVIII+348 pp.; XX+396 pp.
- METEȘ, Ștefan, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX*. Ediția a II–a revăzută și adăugită (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1977), 528 pp.

- MICLEA, Ion, *Dobrogea* [Album]. Coordonator [ed.] principal: Emil Condurachi. Autori text: Ion Bitoleanu, Iosif Colcer, Vasile Drăguț, Gh. Dumitrașcu, Radu Florescu, Tasîm [Sic!] Gemil, Stan Gligor, Mihai Ieremia [Sic!], Ion Lungu, Alexandru Maran, Adrian Rădulescu, Gavrilă Simion, Al. Simion Ștefan. Coordonatori [eds.]: Radu Florescu, Adrian Rădulescu, Gavrilă Simion. Prezentarea artistică: Ion Miclea. Desene: Doina Șteflea. Cartografie: Al. Simion Ștefan, Cătălin Georgescu (București: Editura Sport–Turism, 1978), 91 pp.+360 pp.; ill., maps.
- MUREȘAN, Nicolae, *De la Arrubium ... prin Vicina ... la Măcin* (București: Eficient, 2002), 512 pp.; ill.
- NICOLAE, Eugen, *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1451–1512* (Chișinău: Editura Arc, 2003), 126 pp.; ill., maps.
- PANAIT, Panait I., FLAUT, Daniel, *Arheologie medievală română* (Constanța: Editura Ovidius University Press, 2004), 390 pp.
- PETRESCU, Teodosie, *Mărturii ale vieții creștine dobrogene*. Proofs of the Christian Life in Dobrudja. Attestations de la vie chrétienne de la région de Dobroudja (Arhiepiscopia Tomisului) (Constanța: Editura Arhiepiscopiei Tomisului, 2004), 120 pp.
- PLATON, Gheorghe, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României* (Iași: Junimea, 1980), 304 pp. (Chap: “Dobrogea la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea”, 99–113).
- PLATON, Gheorghe, *Istoria modernă a României* (București: Editura Didactică și Pedagogică, 1985), 556 pp. (Chap. “Dobrogea la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea”, 104–113).
- POPA, Cornel, DARAGIU, Gheorghe, *Monumente și locuri istorice din Dobrogea medievală. Secolele X–XV* (București: Editura Sport–Turism. Series *Monumente și muzee*, 1987), 162 pp.; ill., map.
- POPESCU, Anca, *Anul 1540 și problema „închiderii” Mării Negre otomane* [Year 1540 and the Turning Point of the Question of the Black Sea ‘Enclosure’ by the Ottomans], *Studii și materiale de istorie medie XXIII* (2005), 183–94; and “La mer Noire ottomane: *mare clausum? mare apertum?*,” in Faruk Bilici, Ionel Câdea, Anca Popescu (eds.), *Enjeux politiques, économiques et militaires en Mer Noir (XIe–XIXe siècles). Études à la mémoire de Mihail Guboglu*. Sous la direction de... (Braïla: Musée de Braïla–Éditions Istros, 2007), 141–70.
- POPESCU, Anca, *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei. Sangeacul Silistra (sec. XV–XVI)* [The Imperial Ottoman Integration of

- Territories from South–Eastern Europe. Sanjak Silistra (15th–16th Centuries)] (București: Editura Muzeului Național al Literaturii Române. Colecția „Aula Magna”, 2013), 282 pp.; facsim., map.
- POSTELNICU, Valentina, *Tulcea în documente de arhivă* (Constanța: Ex Ponto, 2006), 166 pp.; ill., maps.
- POSTOLACHE, Doina Lelia, *Memorie și cunoaștere locală. Însemnări pe cărți de cult din județul Tulcea* [Memory and Local History. Notes on Religious Books from Tulcea County] (Tulcea: Karograf, 2010), 124 pp.
- RĂDULESCU, Adrian, BITOLEANU, Ion, *A Concise History of Dobruja* (Bucharest: Editura Științifică și Enciclopedică, 1984), 284 pp. [Chapter XII: “The Ottoman Rule up to the Beginnings of the Modern Epoch in the History of the Romanian People (1484–1821)”, 140–74; Chapter XIII: “The Beginnings of Modern History (1821–1877)”, 175–201; Chapter XIV: “Dobruja’s Reintegration into Romania”, 202–12.]
- RĂDULESCU, Adrian, BITOLEANU, Ion, *Istoria Dobrogei* [Ed. a 2-a, rev.] (Constanța: Ex Ponto, 1998), 536 pp. [Chapter XII: “Stăpânirea otomană până la începutul epocii moderne a istoriei românilor”, 205–72; Chapter XIII: “Ultimele decenii ale administrației otomane. Renașterea românească”, 273–329; Chapter XIV: “Revenirea Dobrogei în cadrul statal românesc”, 330–51.]
- RĂDULESCU, Nicolae, *Rolul strategic al fortăreței Noviodunum–Isaccea în epocile romană, romano–bizantină și otomană* [The Strategic Role of Noviodunum–Isaccea Fortress in Roman, the Roman–Byzantine, and Ottoman Ages] (Tulcea: Harvia, 2008), 230 pp.
- RĂDULESCU, Nicolae, VLADIMIROV, Olimpiu. *Isaccea. Pagini de monografie* (I) (Constanța: Ex Ponto, 2007), 232 pp. [Chapter III (Author: Nicolae Rădulescu) - 6. “Isaccea sub stăpânirea otomană (1484–1768), 120–132”; 7. “Isaccea până la cucerirea independenței de stat a României (1768–1878)”, 133–58)].
- ROMAN, Louis, VERGATTI, Radu-Ștefan, *Studii de demografie istorică românească* (București: Editura Enciclopedică. *Biblioteca Enciclopedică de Istorie a României*, 2002), 284 pp.; ill., tables.
- RUNCAN, Nechita, *Două milenii de viață creștină neîntreruptă în Dobrogea* [Two Millennia of Uninterrupted Christian Life in Dobrudja] (Constanța: Ex Ponto, 2003), 448 pp. [Chapter IX: “Câteva considerații privind viața bisericească din Dobrogea în secolele XV–XIX”].

- SAON, Stelian, *România și problema Dunării (1850–1900)*. Cuvânt înainte Alexandru Surdu [Romania and the Danube Question] (Brașov: Editura Pelecanus, 2004), 114 pp.
- SCURTU, Costin, *Armata terestră română din Dobrogea. De la revenirea Dobrogei la România Mare, vol I: (1829-1919)* [in the CIP description: *Armata terestră română din Dobrogea. 1829-1919*]. Lucrare apărută sub egida Instituției Prefectului Județului Constanța (Constanța: Editura Muzeului Marinei Române, 2008) (chap. I: *Războaiele est-europene și Dobrogea în secolul al XIX-lea*).
- STANCIU, Ștefan, *România și Comisia Europeană a Dunării. Diplomatie. Suveranitate. Cooperare internațională* (Galați: Editura Pax Aura Mundi, 2002), 372 pp.+xvi Annexes.
- STĂNCIUGEL, Robert, BĂLAȘA, Monica, *Dobrogea în secolele VII–XIX. Evoluție istorică* [Dobrudja in the 17th–19th Centuries. Historical Evolution] (București: Editura DC Promotions, 2005), 258 pp.
- TATU, Tudose, *Cărți vechi, corăbii, reisi, neguțători și diplomați. Dunărea de Jos 1745–1856* [Old Books, Ships, Turkish Captains, Merchants and Diplomats, Lower Danube] (Galați: Istru, 2005).
- TATU, Tudose, *Sulina. Atacuri însângerate. 26.06-08.07-17.07.1854* [Sulina. Bloody Assaults] (Galați: Sinteze, 2009), 56 pp.
- TĂVALĂ, Emanuel, *Nicolae Nifon Bălășescu - între „călugăr chirovag” și „luceafărul rătăcitor”* (Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga”, 2012), 302 pp.
- VELIMAN, Valeriu, *Relațiile româno-otomane (1711–1821). Documente turcești* (Direcția Generală a Arhivelor Statului din Republica Socialistă România) (București: f.e., 1984), 800 pp.
- VERGATTI, Radu Ștefan, *Historia Ponticae. Varia* (Aalborg–Danemarca: Editura Dorul, 2001), 204 pp.
- VLAD, Matei D., *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (secolele XV–XVIII)* (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România. *Biblioteca Istorică XXXVII*, 1973), 186 pp.; ill.
- ZAMFIR, Modest. *Mănăstirea Cocoș* (Galați: Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, 1986), 40 pp.

Studies

- ***, „Călători la Pontul Euxin. Robert Bargrave, 1652”, *Litoral* X, 1015 (September 14), 1980, 3.
- ***, „Ester, orașul dispărut [The Archaeological Site of Târgușor]”, *Dobrogea nouă* XXXV, 10483, May 21 (1982), 2.
- ADĂNILOAIE, Nichita, LUNGU, Georgeta, „Instalarea administrației românești în Dobrogea după războiul de independență”, *Studii și articole de istorie* XXXV–XXXVI (1977), 162–70.
- ALEDIN, Amet, „Unele referiri la tătari, în documentele «Hurmuzachi»” [Some References to the Tatars in ‘Hurmuzachi’ Documents], in [Marian Cojoc (coord.)], *Tătarii în istoria românilor* (Uniunea Democratică a Turco-Tătarilor Musulmani din România. Universitatea „Ovidius” din Constanța - Facultatea de Istorie. Centrul de Studii și Cercetări ale Istoriei și Civilizației Zonei Mării Negre /secolele XIX–XXI/), Vol. II (Constanța: Editura Muntenia, 2005), 123–34.
- ALEXANDRESCU DERSCA–BULGARU, „Aspecte ale vieții economice din orașele și târgurile Dobrogei sub stăpânirea otomană” [Aspects of the Economic Life from the Cities and Villages of Dobrudja under the Ottoman Rule], *Studii. Revistă de istorie* XXVI, 1 (1973), 33–48.
- ALEXANDRESCU DERSCA–BULGARU, „Aspecte ale vieții economice din porturile și schelele Dobrogei în sec. XV–XVII”, *Peuce* VI (1977), 259–70.
- ALEXANDRESCU DERSCA–BULGARU, „Date asupra cetății și orașului Chilla sub stăpânirea otomană (sec. XV–XVII)”, *Peuce* VI: Etnografie și muzeografie (1977), 247–57.
- ALEXANDRESCU DERSCA–BULGARU, „Instituția cadiatului în Dobrogea otomană” [The Kadı Institution in Ottoman Dobrudja], *Revista Arhivelor* LXIII, 1–2 (20001), 34–42.
- ALEXANDRESCU DERSCA–BULGARU, “Sur l’administration des villes de Dobroudja sous la domination ottomane (XVIe–XVIIIe siècles), *Revue des Études Sud–Est Européenne* XXXII, 3–4 (1994), 249–57.
- ALEXANDRESCU DERSCA–BULGARU, „Știri despre Babadag în evul mediu” [News about Babadag in the Middle Age], *Revista de istorie* XXXI, 3 (1978), 445–64.
- ALEXANDRESCU DERSCA–BULGARU, Maria–Matilda, „Contribution à l’étude de l’approvisionnement en blé de Constantinople au XXVIII–e siècle”, *Studia et Acta Orientalia* I (1957), 13–37.
- ALEXANDRESCU DERSCA–BULGARU, Maria–Matilda, “Dobroudja: Toponymie et histoire. L’origine du nom de Dobroudja”, in *Contributions onomastiques publiées à*

- *l'occasion du VIe Congrès International des Sciences Onomastiques à Munich du 24 au 28 août, 1958* (Bucarest, 1958), 1–18.
- ALEXANDRESCU DERSCA–BULGARU, Maria–Matilda, „Pescuitul în Delta Dunării în vremea stăpânirii otomane (sfârșitul sec. XV—începutul sec. al XVIII–lea)”, *Peuce II* (1971), 267–82.
- ANGHEL, Georgeta, „Rolul porturilor dunărene și pontice în dezvoltarea legăturilor comerciale româno–otomane” [The Role of Danubian and Pontic Ports in the Development of Romanian–Ottoman Relations], *Revista Arhivelor LXV*, 1–2 (2003), 181–92.
- ANTON MANEA, Cristina, „Inele sigilare medievale din Dobrogea centrală (sec. XVII–XVIII)” [Medieval Seal Rings from Central Dobrudja (17th–18th Centuries)], *Pontica XXXV–XXXVI* (2002–2003), 329–37.
- APOSTOLEANU, Corina, CIORBEA, Valentin, „Considerații privind biografia inginerului Sir Charles Hartley (1825–1915) în viziunea unui descendent” [Considerations Regarding the Biography of Engineer Sir Charles Hartley (1825–1915) in the Perspective of a Descendent], in Olimpiu Manuel Glodarenco, Florin Stan, Andrei Vochițu (coord. [eds.]), *Forțele Navale Române. 150 de ani de tradiție. Volum de studii* (Constanța: Editura Muzeului Marinei Române, 2010), 73–83.
- ARDELEANU, Constantin, „Călătoria pe Dunăre a căpitanului James John Best (1839)”, *Analele Brăilei* new series, XI, 11 (2011), 61–74.
- ARDELEANU, Constantin, „Efectele construirii căii ferate Cernavodă–Constanța asupra navigației dunărene (1859–1860)” [The Effects of Cernavodă–Constanța Railway Construction on Danube Navigation], *Analele Universității „Ovidius” Constanța. Seria Istorie. Științe Politice. Relații Internaționale III* (2006), 41–54.
- ARDELEANU, Constantin, „Geneza contradicțiilor anglo–ruse în privința navigației prin gurile Dunării (prima jumătate a secolului al XIX–lea)” [The Genesis of Anglo–Russian Contradictions Regarding the Navigation through the Danube Mouths (The First Half of the 19th Century)], *Studii și materiale de istorie modernă XX* (2007), 87–116.
- ARDELEANU, Constantin, „James Baillie Fraser’s Memorandum on the Danube–Black Sea Canal (1837)”, *Analele Universității „Ovidius” Constanța. Seria Istorie 9* (2012), 1–30.
- ARDELEANU, Constantin, „Navigația prin gurile Dunării în relatările călătorilor străini (1829–1853)”, in Irina Gavrilă (coord.), *Frontierele necunoscutului. De la vest spre est prin Țările Române: impresii de călătorie (secolul XIX)* [Foreign Traveller’s Accounts on the Danube Mouths Navigation] (București: Editura Oscar Print, 2011), 113–40.

- ARDELEANU, Constantin, „Russian–British Rivalry Regarding Danube Navigation and the Origins of the Crimean War (1846–1853)”, *Journal of Mediterranean Studies* XIX, 2 (2010), 165–86.
- ARDELEANU, Constantin, „The European Commission and the Results of Its Technical and Administrative Activity on the Safety of Navigation”, *International Journal of Maritime History* XXIII, 1 (June 2011), 73–94.
- ARDELEANU, Constantin, "The Lower Danube, Circasia and the Commercial Dimensions of the British–Russian Diplomatic Rivalry in the Black Sea Basin (1836–37), în Ivan Biliarsky, Ovidiu Cristea, Anca Oroveanu (eds.), *The Balkans and Caucasus: Parallel Processes in the Opposite Sides of the Black Sea* (Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2012), 39–56.
- ARDELEANU, Constantin, "The Navigation of the Lower Danube (1829–1853)", *Transylvanian Review* XXII, Supplement 2 (2013), 230–41.
- ARDELEANU, Constantin, „Condițiile de navigație pe Dunărea de Jos în ghiduri maritime contemporane (1829–1853)”, in *Istro-Pontica*, 2 (2014): Studii și comunicări de istorie a Dobrogei. Actele Sesiunii Naționale de Comunicări Științifice „Istro–Pontica. Tulcea - 505 ani de la prima atestare documentară”. Tulcea, 28–30 septembrie 2011. Editori: Aurel–Daniel Stănică, Cristian Leonard Micu (Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014), 45–56.
- ATANASIU, Andreea, „Dobrogea sub administrație otomană. Constanța și Tulcea - Studiu de caz” [Dobrudja under Ottoman Administration. Constanța and Tulcea—A Case Study], in Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Județean Constanța. Universitatea „Ovidius” Constanța). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanța: Ex Ponto, 2008), 125–38.
- ATANASIU, Andreea, „Dobrotici și implicațiile acțiunilor sale politico–militare în spațiul pontic” [Dobrotici and the Military–Political Implications of His Actions in the Pontic Area], in Ioan Damaschin (coord.), *Omagiu istoricului militar Jipa Rotaru* (Constanța: Editura Comandor, 2001), 73–8.
- ATANASIU, Andreea, „Factorul naval în politica lui Mircea cel Bătrân privind apărarea Dobrogei și asigurarea controlului asupra litoralului vest–pontic” [The Naval Factor in the Policy of Mircea the Old on Dobrudja’s Protection and to Ensuring of Control on West–Pontic Seashore], *Analele Dobrogei* new series, IV, 1 (1998), 90–4.
- ATANASIU, Andreea, „Navegația pe Dunăre și în Marea Neagră în condițiile «creșterii și descreșterii» monopolului ottoman” [The Navigation on the Danube and the Black Sea under 'Rise and Fall' of Ottoman Monopoly], *Anuarul Muzeului Marinei Române* V (2002), 89–100.

- ATANASIU-CROITORU, Andreea, CRISTEA, Ovidiu, „Portulane grecești ale Mării Negre de la sfârșitul Evului Mediu” [Greek Portolans of the Black Sea at the End of the Middle Ages], in Cristian Luca (ed.), *Negustorimea în Țările Române între Societas Mercatorum și individualitatea mercantilă, în secolele XVI–XVIII* [The Merchants from the Romanian Principalities, between Societas Mercatorum and the Mercantile Individuality, in the 16th–18th Centuries] (Galați: Galați University Press, 2009), 221–63.
- BARASCHI, Silvia, „Cetății medievale din Dobrogea”, în *Documente recent descoperite și informații arheologice*. Material documentar în sprijinul cadrelor didactice și catedrelor de științe sociale [Documents Recently Discovered and Archaeological Information. Documentary Material to Support of Teachers and Social Science Departments] (Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România) (București: no publisher, 1985), 49–58.
- BARASCHI, Silvia, „Unele probleme despre Proslavita”, *Peuce* X (1991), 399–409.
- BARASCHI, Silvia, CANTACUZINO, Gh.I., „Cercetările arheologice din cetatea de la Enisala (1976)”, *Peuce* VIII (1980), 459–71.
- BARASCHI, Silvia, CHERA, Constantin, “Note de topografie medievală dobrogeană”, *Studii și cercetări de istorie și arheologie* XXXII, 2 (1981), 253–60.
- BĂDĂRĂU, Dan, „Cu privire la activitatea lui Ion Ionescu de la Brad între anii 1848–1850. (Călătoria lui în Dobrogea și dublul ei scop)”, *Studii. Revistă de istorie* IX, 6 (1956), 107–19.
- BĂDICĂ, Ion, „Dimitrie Cantemir despre Dobrogea”. 300 ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir *Dobrogea nouă* XXVI, 7833, October 27 (1973), 3.
- BELDICEANU, Nicoară, “Le vozarliq. Une institution ponto-danubienne”, *Südost-Forschungen* XXXII (1973), 73–90; and in—Id., *Le monde ottoman des Balkans (1402–1566). Institutions, société, économie* [14 articles] (London: Variorum Reprints, 1976), xi+340 pp.; facsim.
- BELDICEANU, Nicoară, BACQUÉ-GRAMMONT, Jean-Louis, CAZACU, Matei. “Recherches sur les Ottomans et la Moldavie ponto-danubienne entre 1484 et 1520”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* [London] 45, 1 (1982), 48–66.
- BELDICEANU-STEINHERR, Irène, BELDICEANU, Nicoară, “Acte du règne de Selim I concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobroudja”, *Südost-Forschungen* XXIII (1964), 91–115.
- BERARIU, Aurelia, „Eroi dobrogeni în războiul de la 1877”. 1877–1977. Centenarul Independenței *Dobrogea nouă* XXX, 8916, April 30, 1977, 2.
- BERCIU-DRĂGHICESCU, Adina, „Tătarii din Dobrogea la mijlocul secolului al XIX-lea, în opera lui Ion Ionescu de la Brad”, in Tahsin Gemil (coord.) *Tătarii în istorie și în lume* (București: Editura Kriterion, 2003), 203–7.

- BERINDEI, Dan, „Gânduri despre Dobrogea” [Thoughts on Dobrudja], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Județean Constanța. Universitatea „Ovidius” Constanța). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanța: Ex Ponto, 2008), 50–1.
- BITOLEANU, Ion, „Bine ați venit, frați români. Dobrogea, 1878”, *Magazin istoric* XX, 6 (June 1986), 23–4.
- BITOLEANU, Ion, „Contribuții la demografia istorică a Dobrogei” [Contributions to Historical Demography of Dobrudja], în Stoica Lascu, Constantin Vitanos (coord. [eds.]), *Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu”. Valori ale civilizației românești în Dobrogea* (Colegiul Pedagogic “Constantin Brătescu”. Asociația Cultural-Istorică Dobrogeană “România de la Mare” (Constanța: no publisher, 1993), 243–51.
- BITOLEANU, Ion, „Dobrogea în conștiința dreptului istoric”, *Analele Dobrogei* new series, I, 1 (1995), 87–92.
- BITOLEANU, Ion, „Manifestări ale dreptului de autodeterminare în momentul revenirii Dobrogei în cadrul statal românesc” [Manifestations of the Right of Auto-Determination in the Moment of Returning Dobrudja to the Romanian Statal Area], în *Comunicări de istorie a Dobrogei* (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța), 1 (Constanța: no publisher, 1980), 100–11.
- BITOLEANU, Ion, „Unele date despre comunitățile negustorești din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane” [Some Data About the Commercial Communities from Dobrudja during the Ottoman Rule], *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași* XIX (1982), 541–7.
- BITOLEANU, Ion, „Unirea Dobrogei cu România” [Union of Dobrudja with Romania], *Marea noastră* XIII, 49 (2003), 4–5.
- BITOLEANU, Ion, DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Dobrogea în corespondența lui Nicolae Bălcescu, din 1850” [Dobrudja in the Correspondence of Nicolae Bălcescu, from 1850], în *Studii și cercetări dobrogene* (Constanța: no publisher, 1971), 169–74.
- BITOLEANU, Ion, DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Românii din Dobrogea și manifestări ale conștiinței lor naționale, la începutul epocii moderne” [The Romanians from Dobrudja and the Manifestations of their National Conscience, at the Beginning of the Modern Era], *Revista de istorie* XXIX, 6 (1976), 865–89. [Also—in French, English, German, Russian, and Spanish languages, *Roumanie. Pages d’Histoire* (Agerpres) III, 1 (1978).]

- BITOLEANU, Ion, „Valoarea documentară a relațiilor lăsate de călători străini despre Dobrogea (sec. XIV-XVII), în *Comunicări de istorie a Dobrogei* (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța), 2 (Constanța: no publisher, 1983), 21–30.
- BOCA, Mircea, „Dobrogea veche în stampe și gravuri (1826–1882)” [Old Dobrudja in Stamps and Engravings (1826–1882)], *Pontica I* (1968), 455–508.
- BOGDAN, Mihail, “Dobruja at the beginning of the nineteenth century in the accounts of Russian travelers”, în Iolanda Țighiliu, Marian Cojoc (eds.), *Dobrudja. A Cross Cultural Blend: Multi-Ethnic Space* (Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2007), 39-43.
- BORANDĂ, Georgeta, „Porturi de la Dunărea de Jos în viziunea unui călător austriac din secolul al XVIII-lea” [Ports from the Lower Danube in the Vision of an Austrian Traveller in the 19th Century], *Anuarul Muzeului Marinei Române III*, 2 (2000), 51–9.
- BORANDĂ, Georgeta, „Porturi dobrogene. Scurt istoric”, *Analele Dobrogei new series*, III, 1 (1997), 125–8.
- BUCOVALĂ, Mihai, „Un tezaur de monetar de argint descoperit la Cernavodă”, *Dobrogea nouă XXIX*, 8803, December 17 (1976), 2.
- BUCOVALĂ, Mihai, „Un tezaur din secolele XVII–XVIII”. Interviu cu..., cercetător la Muzeul de arheologie din Constanța /by Ion Popovici/ *România liberă LIV*, 9982, November 27 (1976), 6.
- BULAT, Toma G., „Ioan Comnen, «iatrofilozoful », profesor la Academia domnească și mitropolit al Dristrei”, *Biserica Ortodoxă Română LXXIV*, 3–4 (1966), 356–68.
- BULAT, Toma G., „Nicolae alias Nifon Bălășescu, profesor de teologie și călugăr « chirovag »”, *Glasul Bisericii XXIII*, 5–6 (1964), 506–8.
- BUȘĂ, Daniela, „Dobrogea în conștiința europenilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea” [Dobrudja in the Europeans’ Consciousness in the First Half of the 19th Century], *Anuarul Muzeului Marinei Române XIII* (2010), 110–6.
- CAZACU, Matei, “Grecs, Romains et autochtones au Bas-Danube dans l’Antiquité eu au Moyen Âge”, în Radu Păun, Ovidiu Cristea (eds.), *Istoria: Utopie, amintire și proiect de viitor. Studii de istorie oferite Profesorului Andrei Pippidi la împlinirea a 65 de ani* (Iași: Editura Universității „Alexandru I. Cuza” din Iași, Iași, 2013), 303–28.
- CAZACU, Matei, “Les Ottomans sur le Bas-Danube au XVe siècle. Quelques précisions”, *Südost-Forschungen XLI* (1982), 27–41.
- CĂZAN, Ileana, „Itinerarii austriece în Marea Neagră în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea” [Austrian Itineraries in the Black Sea in the Last Decade of the 18th Century], *Anuarul Muzeului Marinei Române IX* (2006), 239–46.
- CÂNDEA, Virgil, „Cu un istoric, la Pontul Euxin”. Interview by S.V. [Stan Vlad], *Litoral VI*, 518, June 4 (1976), 2.

- CERNOVODEANU, Paul, "Interese economice engleze la Dunărea de Jos și în Marea Neagră între 1803–1829" [British Economic Interests in the Lower Danube and the Black Sea between 1803–1829], *Revista de istorie* XXVII, 11 (1975), 1695–1709; English version: *The Journal of European Economic History* V, 1 (1976), 105–20.
- CERNOVODEANU, Paul, "Les échanges économiques dans l'évolution des relations roumano-turques (XVe–XVIIIe siècles)", *Revue des études sud-est européennes* XVI (1978).
- CERNOVODEANU, Paul, "Nouvelles recherches sur l'histoire de la Dobroudja", *Revue roumaine d'histoire* XII, 3 (1973), 567–74.
- CERNOVODEANU, Paul, „O scrisoare inedită din 1853 privind proiectul construirii canalului Dunăre–Marea Neagră”, in Leond Boicu, Gabriel Bădăru, Lucian Nastasă (eds.), *Istoria ca lectură a lumii* (Fundăția Academică „A.D. Xenopol”) (Iași, 1994), 219–24.
- CERNOVODEANU, Paul, „Românii și primele proiecte de construire a Canalului Dunăre–Marea Neagră (1838–1856)” [Romanians and the First Projects for Building Danube–Black Sea Channel], *Revista de istorie* XXIX, 2 (1976), 189–209.
- CHERAMIDOGLU, Constantin, „Influența căii ferate Cernavodă–Constanța asupra traficului de cereale derulat prin Gurile Dunării (opinii la 1859)” [The Influence of Cernavodă–Constanța Railway on Grain Traffic Carried through the Danube Mouths (Opinions from 1859)], *Analele Dobrogei* new series V, 2 (1999), 118–24.
- CIACHIR, Nicolae, „Contribuții la istoria Dobrogei (aprilie 1877–noiembrie 1878)”, *Revista Arhivelor* V, 1 (1962), 161–77.
- CIACHIR, Nicolae, CIOBANU, Radu-Ștefan, „Revenirea Dobrogei la aria de viață a statului român, consecința permanenței populației românești pe pământul Dobrogei (1878)” [The Return of Dobrudja at the Romanian State Area, the Consequence of the Permanence of the Romanian Population on the Territory of Dobrudja (1878)], în Ioan Scurtu (coord. [ed.]), *Din lupta poporului român pentru independență* [From the Fight of the Romanian People for Independence] (Universitatea din București) (București: no publisher, 1977), 157–69.
- CIHODARU, Constantin, „Observații în legătură cu porturile de pe cursul inferior al Dunării în secolele XI–XIX”, *Cercetări istorice* [Iași] IX–X (1978–1979), 285–95.
- CIOBANU, Radu-Ștefan; see — VERGATTI, Radu-Ștefan.
- CIOBANU, Veniamin, JIANU, Angela, „Impresii de călătorie la Dunărea de Jos ale unui diplomat englez (1790–1791)”, *Cercetări istorice* [Iași] XVIII–XX (1999–2001), 261–82.
- CIOCÎLTAN Virgil, „«Către părțile tătarești» din titlul voievodal al lui Mircea cel Bătrân”, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași* XXIV, 2 (1987), 349–55

- CIOCÎLTAN Virgil, „Competiția pentru controlul Dunării inferioare (1412–1420)”, *Revista de istorie* XXXV, 10 (October 1982), 1090–100; 11 (November 1982), 1191–203.
- CIOCÎLTAN Virgil, „Poarta Osmană și Gurile Dunării în secolul al XV-lea”, *Revista de istorie* XXXVIII, 11 (1985), 1058–74.
- CIOCÎLTAN, Alexandru, „Martin Gruneweg prin Moldova, Țara Românească și Dobrogea” [Martin Gruneweg Through Moldavia, Wallachia, and Dobrudja], *Studii și Materiale de Istorie Medie* XXVII (2007), 209–48.
- CIORBEA, Valentin, „Alexandru Ioan Cuza și Dobrogea”. 132 de ani de la Unirea Principatelor Române, *Cuget liber* III, 292, January 24 (1991), 1, 2.
- CIORBEA, Valentin, „Ion Ionescu de la Brad - realități și posibilități de dezvoltare a Dobrogei la mijlocul secolului al XIX-lea”. Centenar, *Cuget liber* III, 522, December 14–15 (1991), 1, 2.
- CIOROIU, Constantin, „Alexandru Ioan Cuza în Dobrogea”. Ideea de neam și dorința de neatârnare - permanente în conștiința românilor *Dobrogea nouă* XXX, 8919, May 4 (1977), 2.
- CIOROIU, Constantin, „Alexandru Ioan Cuza și Dobrogea”, *Dobrogea nouă* XXXVII, 11.002, January 22 (1984), 2.
- CIOROIU, Constantin, „Cartea românească - factor de seamă al legăturilor culturale dintre Dobrogea și Transilvania” [The Romanian Book - Important factor of Cultural Ties between Dobrudja and Transylvania], *ASTRA 1861–1991*. Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român: 130 de ani de la înființare (Biblioteca Județeană Astra Sibiu) (Sibiu: no publisher, 1992), 158–62.
- CIOROIU, Constantin, „Călători la Pontul Euxin. Baronul d’Hogguer”, *Litoral* X, 994 (August 21), 1980, 3.
- CIOROIU, Constantin, „Călători la Pontul Euxin. Dr. F. Quesnoy”, *Litoral* XI, 1060 (July 7), 1981, 3.
- CIOROIU, Constantin, „Dobrogea anului 1846, văzută de un francez [Xavier H. de Hell]”, *Litoral* VII, 638, June 24 (1977), 3.
- CIOROIU, Constantin, „Domnitori ai Țărilor Române și marea”. Fugit irreparabile tempus, *Litoral* IX, 866, July 20 (1973), 3.
- CIOROIU, Constantin, „Știri despre biserica românească din Dobrogea în însemnări de călătorie”, *Îndrumător bisericesc, misionar și patriotic* [Galați] 4 (1988).
- CIOROIU, Constantin, „Bogățiile Dobrogei văzute de un călător la 1652 [Paul de Alep]”, *Litoral* VII, 645, July 2 (1977), 3.
- CIOROIU, Constantin, MOCANU, Aurel, „Două documente dobrogene inedite /registre ale bisericilor din Tulcea și Beștepe 1865–1878” [Two Unpublished Dobrudjans Documents/Records of Churches in Tulcea and Beștepe 1865–1878/],

- în *Comunicări și referate de bibliologie* (Biblioteca Județeană Constanța) (Constanța: no publisher, 1984), 433–41.
- COJOC, Mariana, „Dobrogea în rapoartele diplomației europene. Considerații geostrategice (1877–1879)” [Dobrudja in the European Diplomacy’s Reports. Geostrategic Considerations], *Anuarul Muzeului Marinei Române* II (1999), 141–6.
- COLCER, I, „Tulcea - file de istorie”: „Sub semnul întunecat al semilunei”. “Cetăți și spahii la Dunăre - sec. XVIII”, „Sub semnul împlinirii arde mocnit jarul revoltei”, „Din Carpați la Dunăre și mare - sec. XVIII”, „«Atunce toți se făcură oșteni»”, „Vremea rariței și a morilor de vânt”, *Delta* VI, 1103, September 9 (1973), 2; 1106, September 13 (1973), 2; 1108, September 15 (1973), 2; 1111, September 19 (1973), 2; 1115, September 23 (1973), 2; 1120, September 29 (1973), 2.
- COLUMBEANU, Sergiu, „Flotilele lui Mihai Viteazul”, *Magazin istoric* VII, 11 (November 1973), 2–5.
- CONSTANDACHE, Costin, „Domnitorul Alexandru Ion Cuza la Constanța”. Constanța de ieri, Constanța de azi, *Dobrogea nouă* XXXVII, 11.043, March 3 (1984), 2.
- CONSTANTINESCU, Radu, „Considerații asupra limitelor cronologice și teritoriale ale stăpânirii lui Mircea cel Bătrân” (I–II), *Revista Arhivelor* LXIII, 3 July–September (1986), 271–84; 6, October–December (1986), 361–71.
- CONSTANTINIU, Florin, „Dobrogea: pământ de sinteză românească” [Dobrudja: Synthesis Romanian Land], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Județean Constanța. Universitatea „Ovidius” Constanța). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanța: Ex Ponto, 2008), 52–3.
- COSTEA, Iuliana, „Monede otomane din aur din Colecția ECEM Tulcea”, în *Istro–Pontica*, 2 (2014): Studii și comunicări de istorie a Dobrogei. Actele Sesiunii Naționale de Comunicări Științifice „Istro–Pontica. Tulcea—505 ani de la prima atestare documentară”. Tulcea, 28–30 septembrie 2011. Editori: Aurel–Daniel Stănică, Cristian Leonard Micu (Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014), 33–44.
- COVACEF, Petre, „Catalogul numelor de locuri din Dobrogea. De la Evlia Celebi la Ion Ionescu de la Brad” [The Catalog of Names of Places in Dobroudja. From Evlia Celebi to Ion Ionescu de la Brad], *Analele Dobrogei* new series, VI, 1 (2000), 162–94.
- COVACEF, Petre, „Cerchezii din Dobrogea” [The Circassians from Dobrudja], *Transilvania* XXXVI, 4–5 (2007), 27–39.
- COVACEF, Petre, „Țigani musulmani de la Constanța” [Muslim Gypsies in Constanța], în Virgil Coman (ed.), *Dobrogea - model de conviețuire multiethnică și*

- multiculturală* [Dobrogea - Model Multiethnic and Multicultural Cohabitation]. [Volum dedicat aniversării a 130 de ani de la Reintegrarea Dobrogei la Statul Român] (Constanța: Muntenia, 2008), 154–70.
- COVACEF, Z., „Însemnări pe cărți vechi bisericești aflate în patrimonial Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța”, in *Comunicări de istorie a Dobrogei* (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța), 1 (Constanța: no publisher, 1980), 91-99.
- CRĂCIUN, Eugenia, „Mihai Viteazul și acțiunile sale în Dobrogea” [Michael the Brave and His Actions in Dobrudja], *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești. Seria Arheologie – Istorie* [Alba Iulia] 1 (1995), 145–9.
- CROITORU, Gabriel–Felician, „Dobrogea - așa cum apare într-o enciclopedie franceză din 1876” [Dobrudja - As It Appears in a French Encyclopedia of 1876], *Tomis new series XLV*, 486 (September 2010), 30–1.
- CROITORU, Gabriel–Felician, „Informații privind atribuțiile cadîilor din Dobrogea (secolele XVI–XIX)” [Information on the *Kadis'* Tasks in Dobrudja (16th–19th Centuries)], în Tasin Gemil, Gabriel Custurea, Delia Roxana Cornea (coord. [eds.]), *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*. Simpozion Internațional desfășurat în cadrul Proiectului Cultural cu finanțarea nerambursabilă a Administrației Fondului Cultural Național nr. 182/19.04.2013 “Interferențe culturale dobrogene româno–turce” (București: Editura Top Form, 2013), 153–61.
- CUSTUREA, Gabriel, „Câteva ponduri medievale descoperite în Dobrogea”, *Pontica XXVIII–XXIX* (1995–1996), 323–8.
- CUSTUREA, Gabriel, „Cercetările arheologice din necropola așezării medievale Ester–Târgușor” [The Archaeological Researches of the Necropolis of Medieval Settlement Ester–Târgușor], în *Materiale și cercetări arheologice. A XVI-a Sesiune anuală de rapoarte Vaslui, 1982* (București: no publisher, 1986), 300–4.
- CUSTUREA, Gabriel, „Circulația monedei venețiene în Dobrogea”, *Studii și cercetări de numismatică serie nouă*, 1 (XIII), 2010, 113–20.
- CUSTUREA, Gabriel, „Date noi privind circulația monetară în Dobrogea medievală” [New Data on Money Circulation in Medieval Dobrudja], *Pontica XX* (1987), 237–54.
- CUSTUREA, Gabriel, „Descoperiri monetare de la Ester–Târgușor”, în Mihaela Iacob, Ernest Oberländer–Târnoveanu, Florin Topoleanu (eds.), *Istro–Pontica. Muzeul tulcean la a 50–a aniversare 1950–2000. Omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate (1955–2000)* (Consiliul Județean Tulcea. Institutul de Cercetări Eco–Muzeale Tulcea) (Tulcea: no publisher, 2000), 581–8.
- CUSTUREA, Gabriel, „Descoperirile monetare de la Ester–Târgușor (jud. Constanța)”, *Pontica XLIII* (2010), 471–508.

- CUSTUREA, Gabriel, „Mărturii ale culturii și civilizației românești. Tezaurul monetar de la Medgidia” [Testimonies of Romanian Culture and Civilization. Monetary Thesaurus of Medgidia], *Magazin istoric* XXIII, 11 (1989), 31–2.
- CUSTUREA, Gabriel, „Monede feudale românești descoperite în Dobrogea /emise de Mircea cel Bătrân/” [Romanian Medieval Coins Discovered in Dobrudja /Issued by Mircea the Old/], *Peuce* VIII (1980), 497–8.
- CUSTUREA, Gabriel, „Monede otomane descoperite la Constanța (sec. XV–XVII)” [Ottoman Coins Discovered in Constanța (15th–17th Centuries)], *Pontica* XIII (1980), 341–3.
- CUSTUREA, Gabriel, „Noi ponduri medievale din Dobrogea”, *Pontica* XXXI (1998), 307–8.
- CUSTUREA, Gabriel, „Ponduri antice și medievale descoperite în Dobrogea”, *Pontica* XXXV–XXXVI (2002–2003), 439–43.
- CUSTUREA, Gabriel, „Ponduri antice și medievale descoperite recent în Dobrogea”, *Pontica* XLII (2009), 671–82.
- CUSTUREA, Gabriel, „Tezaurul monetar de la Cernavodă (sec. XVII–XVIII)” [The Monetary Thesaurus from Cernavodă (17th–18th Centuries)], *Pontica* XI (1978), 253–7.
- CUSTUREA, Gabriel, „Tezaurul monetar de la Enisala (secolele XV–XVII)” [The Monetary Thesaurus from Enisala (15th–17th Centuries)], *Crisia* VIII (1978), 531–6.
- CUSTUREA, Gabriel, „Un tezaur monetar descoperit la Hârșova (sec. XV–XVI)” [A Monetary Thesaurus Discovered in Hârșova], *Peuce* X (1991), 555–8.
- CUSTUREA, Gabriel, „Unele considerații cu asupra circulației monetare în Dobrogea medievală (sec. XV–XVIII)” [Some Considerations on Monetary Circulation in Medieval Dobrudja (15th–17th Centuries)], *Buletinul Societății Numismatice Române* LXXV–LXXVI (1981–1982), 129–30, 365–72.
- CUSTUREA, Gabriel, BĂLĂBĂNESCU, Mariana, „Catalogul călătorilor din secolul al XIX-lea în Dobrogea. O contribuție la bibliografia Dobrogei” [The Catalogue of Travellers in the 19th Century in Dobrudja. A Contribution to the Bibliography of Dobrudja], *Analele Dobrogei* new series, V, 2 (1999), 125–32.
- CUSTUREA, Gabriel, MURAT, Actuan, „Aspecte ale vieții economice în Dobrogea în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în lumina tezaurului monetar de la Viile” [Aspects of Economic Life in Dobrudja in the Second Half of the 17th Century, in Light of the Hoards from Village of Viile], *Pontica* XII (1979), 207–19.
- CUSTUREA, Gabriel, MURAT, Actuan, „Un tezaur monetar otoman din secolele XVI–XVII descoperit la Tulcea”, *Cercetări numismatice* IV (1982), 141–5.

- CUSTUREA, Gabriel, VERTAN, Antoaneta, TALMAȚCHI, Gabriel, „Descoperiri monetare în Dobrogea” (XI), *Pontica* XXX (1997), 371–87; (XII), *Ibid.*, XXXI (1998), 309–27; (XIII), *Ibid.*, XXXII (1999), 347–68.
- CUSTUREA, Ioana, CUSTUREA, Gabriel, „Aspecte ale circulației monetare în Dobrogea în secolele XV-XVII”, *Buletinul Societății Numismatice Române* CXXXIV–CXXXIX (1986-1991), 161–74.
- DAE, Gelu, „125 de ani de la reintegrarea Dobrogei în cadrul statal românesc” [125 Years from the Reintegration of Dobrudja in Romanian Statal Area], *Tomis* 1 (2003), 70–4.
- DECEI, Aurel, „Dobruca,” în *İslam Ansiklopedisi*, III (Eskişehir, 1997), 628–43.
- DENIZE, Eugen, „Românii și căderea Mării Negre sub dominație otomană” [The Romanians and the Fall of the Black Sea under Ottoman Domination], *Revista de istorie militară* 1–2 (2006), 45–53.
- DIACONU, Petre, „Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (I-VI)”, *Revista de istorie* XXIX, 6 (Juin 1976), 935–41; XXX, 10 (October 1977), 1893–1900; XXXIII, 2 (February 1980), 353–61; 4 (April 1980), 767–71; XXXIV, 9 (September 1981), 1747–53; XXXVI, 7 (July 1983), 723–8.
- DIACONU, Petre, „Numele Dobrogei într-o nouă sursă literară” [Dobrudja’s Name in a New Literary Source] *Istros* VII (1994), 357–8.
- DIACONU, Petre, „Numele Dobrogei. Un nou document [June 12, 1476]”, *Tomis* XXIX, 1 (January 1994), 2.
- DIACONU, Petre, „Originea numelui Dobrogea” [The Origin of Name Dobrudja], *Buletinul Bibliotecii Române. Studii și documente românești* [Freiburg i. Breisgau] XVII (XXI) (1992/3), 233–40.
- DIACONU, Petre, „Originea numelui Dobrogea”, *Tomis* XXVII, 11 (1992), 1, 13.
- DIACONU, Petre, “Sur l’histoire de la Dobroudja au Moyen Age (Dobrudza. Études ethno-culturelles, Sofia, 1987, 238 p.)”, *Dacia* N.S. XXXII, 1–2 (1988), 175–93.
- DIACONU, Petre, „Cumanii și originea familiei lui Dobrotiță” [The Cumans and the Origin of Dobrotiță’s Family], *Revista istorică* new series, V, 3–4 (1994), 283–8.
- DIANA, Anna-Maria, „Reflecții privitoare la Farul genovez”, în *Comunicări de istorie a Dobrogei* (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța), 1 (Constanța: no publisher, 1980), 75–80.
- DIANA, Anna-Maria, „Scriitori străini și Dobrogea (sec. XIX)” [Foreign Writers and Dobrudja (19th Century)], *Pontica* XVIII (1985), 277–83.
- DIANA, Anna-Maria, Cecilia Pașca, „Reunirea Dobrogei cu România - eveniment major în istoria românilor” [The Reunion of Dobrudja with Romania - Major Event in Romanians History], *Analele Dobrogei* new series, V, 1 (1999), 65–72.
- DINU, Niculina, „Ceramică otomană descoperită în Dobrogea” [Ottoman Ceramics Discovered in Dobrudja], *Pontica* XLIII (2010), 303–32.

- DOBREVA, Margarita, "Muslim Primary Education in the Central and North Dobrudja (In the 1860s–70s)", în Stoica Lascu, Melek Fetisleam (eds.), *Contemporary Research in Turkology and Eurasian Studies. A Festschrift in Honor of Professor Tasin Gemil on the Occasion of His 70th Birthday* (Babeş-Bolyai University. The Institute of Turkology and Central-Asian Studies) (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2013 [2015]), 739–63.
- DRAGANOVA, Slavka, „Tanzimat Dönemi Dobriç (Pazarcık, Hacıoğlu Pazarcığı) Yöresi ve Dobruca Hakkında Osmanlı İstatistiği” [Dobrudja during the Tanzimat Period (Trade, Trade Roads, the Place of Dobrudja in Ottoman Statistics)], în Faruk Bilici, Ionel Căndea, Anca Popescu (eds.), *Enjeux politiques, économiques et militaires en Mer Noire (XIVe–XXIe siècles). Études à la mémoire de Mihail Guboglu*. Sous la direction de... (Braïla: Musée de Braïla–Éditions Istros, 2007), 611–42.
- DRAGOMIR, Ioan, „Câteva documente turceşti necunoscute privitoare la Mănăstirea Cocoş” [Some Turkish Documents Unknown Concerning the Monastery Cocoş], *Biserica Ortodoxă Română* LXXXII, 11–12 (1964), 1110–20.
- DRĂGOI, Eugen, „Aspecte ale vieţii bisericeşti din Episcopia Dunării de Jos în anii 1864–1886”, în xxx *Monumente istorice și izvoare creştine* (Galaţi: Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galaţi, 1987), 257–303.
- DRĂGOI, Eugen, „Monahismul în Dobrogea din secolul al XIX-lea până în anul 1918”, *Analele Universităţii Dunărea de Jos Galaţi*. Seria 19, *Istorie* VIII (2009), 61–87.
- DRĂGOI, Eugen, „Precizări pe marginea unui studiu despre intelectualii români din Dobrogea” [Additions on the Edge of a Study on Romanian Intellectuals in Dobrudja], *Pontica* XX (1987), 359–64.
- DUCIU, Doina, „Dobrogea și transhumaŃa transilvană” [Dobrudja and Transylvanian Transhumance], *Buletinul Cercurilor Ştiinţifice Studenteşti. Seria Arheologie–Istorie* [Alba Iulia] 1 (1995), 151–5.
- DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Cetatea Karaharmanului, din amintirea oamenilor lui 1985”. Oameni, locuri, întâmplări din Dobrogea, *Litoral* XV, 1525, July 7 (1985), 1, 3.
- DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Chipul Dobrogei de până la 1877, în poze și tablouri”, *Litoral* XIII, 1324 (September 1983), 1, 2.
- DUMITRAŞCU, Gheorghe, „Contribuţii la problema vechimii unor şcoli româneşti din Dobrogea, înainte de 1877” [Contributions to Issue of Romanian Schools’ Age in Dobrudja before 1877], în *Însemnări didactice. Culegere de studii și articole metodice și știinţifice de istorie* (Casa Corpului Didactic Constanţa) (Constanţa: no publisher, 1982), 41–53.

- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Despre raportul șefului Marelui Stat Major al armatei române colonelul Ștefan Fălcoianu de la 10 octombrie 1878, către ministrul de interne al României M. Kogălniceanu” [About the Chief General Staff’s Report of Romanian Army Colonel Ștefan Fălcoianu Addressed to the Ministry of Internal Affairs of Romania, M. Kogălniceanu], *Anuarul Muzeului Marinei Române* VI (2003), 279–86.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Dezvoltarea economică a Dobrogei până la 1878 și problema apariției proletariului” [The Economic Development of Dobrudja until 1878 and the Problem of Appearance of the Proletariat], *Revista de istorie* XXXI, 10 (1984), 1009–24.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Din istoria învățământului românesc în Dobrogea până la 1878”, în Stoica Lascu, Constantin Vitanos (coord. [eds.]), *Colegiul Pedagogic “Constantin Brătescu.” Valori ale civilizației românești în Dobrogea* (Colegiul Pedagogic “Constantin Brătescu”. Asociația Cultural–Istorică Dobrogeană “România de la Mare” (Constanța: no publisher, 1993), 27–40.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, “Dobrogea în anii luptei pentru cucerirea independenței”, *Dobrogea nouă*, XXX, 8912, May 5 (1977), 1, 2.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Dobrogea înainte de 1878”, în *Însemnări didactice. Culegere de studii și articole metodic–didactice și științifice de istorie* (Inspectoratul Școlar Județean, Casa Corpului Didactic, Societatea de Științe Istorice. Filiala Constanța) [Apărută sub îngrijirea unui colectiv format din: Olga Duțu, Alexandru Florea, Lidia Dimitrof] (Constanța: no publisher, 1982), 41–55.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Dobrogea, cea ca o «Dacie în miniatură»”. 2050 de ani de la crearea statului dac centralizat și independent, *Litoral* X, 966, June 24 (1980), 1, 2.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Iconografia despre românii din Dobrogea înainte de 1878” [Iconography about the Romanians from Dobrudja before 1878], *Revista muzeelor și monumentelor. Muzeu* XXI, 10 (1984), 28–35.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Influența factorilor social–politici și economico–geografici în dezvoltarea agriculturii Dobrogei (1800–1944)” [The Influence of Socio–Political and Economic–Geographic Factors in the Development of Dobrudja’s Agriculture], în *Studii și cercetări de geografie aplicată a Dobrogei*. Lucrările celui de-al doilea Simpozion de Geografie a Dobrogei. Constanța, 23–25 octombrie 1970. Această lucrare a fost tipărită sub îngrijirea științifică și redacțională a conf. dr. Ion Petrescu–Burloiu [On Cover: *Volum festiv 25 ani de la moartea geografului Constantin Brătescu*] (Filiala Constanța a Societății de Științe Geografice din Republica Socialistă România) (Constanța: no publisher [Editura: Inspectoratul Școlar al jud. Constanța], 1972), 309–14.

- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Intelectuali români din Dobrogea înainte de 1878. Studiu statistic” [Romanian Intellectuals in Dobrudja before 1878. Statistical Study], *Pontica* XVIII (1984), 259–76.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Noi contribuții la problema intelectualității românești din Dobrogea înainte de 1878. Studiu statistic” [New Contributions to Problem of Romanian Intelligentsia from Dobrudja before 1878. Statistical Study], *Pontica* XX (1987), 355–7.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Petele albe din istoriografia Dobrogei medievale”, *Tomis* VIII, 1 (January 1972), 17.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Preotul și învățătorul Dimitrie Chirescu (1842-1890) - lider al mișcării de afirmare și eliberare a românilor din Dobrogea până la 1878” [The Priest and Teacher Dimitrie Chirescu - Leader of the Affirmation and Liberation Movement of Romanians from Dobrudja up to 1878], *Glasul bisericii. Revista Oficială a Sfintei Mitropolii a Munteniei și Dobrogei* LIV, 1-4 (1998), 131-51.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Prin veacuri, Dunărea a curs ca seva în trupul țării, ca un simbol al unității românilor”. Interview by Costin Constandache, *Dobrogea nouă* XXIX, 8765, November 3 (1976), 2.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Realități economice, sociale și culturale (1851–1870) în lumina unor însemnări inedit de pe un «Anastasimatar» păstrat în Dobrogea” [cu privire la Oltenia] [The Economic, Social and Cultural Facts (1851–1870) in the Light of the Inedit Consignment on an 'Anastasimatar' /Religious Book/ Kept in Dobrudja /Concerning Oltenia Region/], în *Comunicări și referate de bibliologie* (Biblioteca Județeană Constanța) (Constanța: no publisher, 1984), 270–84.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Rolul intelectualității românești din Dobrogea în reunirea acestei străvechi provincii autohtone cu patria-mamă (1878)” [The Role of Romanian Intellectuality from Dobrudja in the Reunification of this Native Old Province with the Mother-Country (1878)], *Crisia* X (1980), 155–62.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Românii de dincolo de Carpați și dincoace de Dunăre”, *Dacoromania* [Alba Iulia] 13 (2003), 5–8.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Umbra lui Mircea în Dobrogea”. Oameni, locuri întâmplări în Dobrogea, *Litoral* XIII, 1265, July 2 (1983), 1, 3.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Un document privitor la «Situațiunea județului Tulcea în anul 1878»”, *Peuce* IV (1973–5), 273–88.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Un savant diplomat: Ion Ionescu de la Brad”. Oameni, locuri, întâmplări în Dobrogea, *Litoral* XIII, 1300, August 12 (1983), 1, 3.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Unele aspecte ale problemei liderilor mișcării naționale românești din Dobrogea până la 1878” [Some Aspects of the Problem of the

- Romanian National Movement Leaders from Dobrudja until 1878], *Analele Dobrogei* new series I, 1 (1995), 93–104.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Unele aspecte din terminologia agrară a Dobrogei în a doua jumătate a veacului al XIX-lea” [Some Aspects of the Agrarian Terminology in Dobrudja in the Second Half of the 19th Century], *Revista de etnografie și folclor* XLII, 1–2 (1997), 127–46.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, „Viața spirituală a românilor din Dobrogea înainte de reunirea cu Țara (1878)” [The Spiritual Life of the Romanians from Dobrudja before her Reunion with the Homeland], în Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Cliveti (eds.), *Național și social în istoria Românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare* (Iași: Editura Universității „Alexandru I. Cuza”. *Analele Științifice ale Universității “Al.I. Cuza”* XLII–XLIII, 1996–7. Supplement), 161–71.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, DUMITRAȘCU, Lavinia-Dacia, „Dobrogea-țară a drumurilor”, *Anuarul Muzeului Marinei Române* V (2002), 265–75.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, DUMITRAȘCU, Lavinia-Dacia, „Românii din Banat și Dobrogea în epoca modernă - spicuiuri”, *Studia Universitatis “Vasile Goldiș”*. Series A [Arad] 12 (2002), 7–23.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, GHEORGHE, Lavinia-Dacia, „Trei documente privind situația Dobrogei la 1878” [Three Documents on the Dobrudja’s Situation in 1878], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Județean Constanța. Universitatea „Ovidius” Constanța). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanța: Ex Ponto, 2008), 232–53.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, LASCU, Stoica, „Dobrogea în timpul stăpânirii otomane”, *Studii și articole de istorie* LI–LII (1985), 18–31.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, LASCU, Stoica, “Dobrudja under Ottoman Rule (With an Additional Bibliography)”, în Stoica Lascu, Melek Fetisleam (eds.), *Contemporary Research in Turkology and Eurasian Studies. A Festschrift in Honor of Professor Tasin Gemil on the Occasion of His 70th Birthday* (Babeș-Bolyai University. The Institute of Turkology and Central-Asian Studies) (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2013 [2015], 725–37.
- DUMITRAȘCU, Gheorghe, Lupu, Mariana, „Documente privind istoria Dobrogei în 1877-1878 și pregătirea reunirii ei cu România” [Documents Regarding the History of Dobrudja in 1877–1878 and the Preparing of the Reunification with Romania], *Muzeul Național* IV (1978), 609–13.
- DUMITRAȘCU, Lavinia, „Domnul Alexandru Ioan Cuza și Dobrogea”, *Datina* III, 22 (January 2016), 5–8.
- DUMITRAȘCU, Lavinia, „Intelectuali transilvăneni în mișcarea națională din Dobrogea pentru reunirea ei cu România” [Transylvanian Intellectuals in the

- National Movement from Dobrudja for her Reunion with Romania], *Buletinul cercurilor științifice studentești* [Alba Iulia] I (1995), 189–93.
- DUMITRESCU, Stelian, „Situația Dobrogei în 1848-1849 în contextul revoluționar românesc” [The Situation of Dobrudja in 1848-1849 in Romanian Revolutionary Context], în *Însemnări didactice. Culegere de studii și articole metodice și științifice de istorie* (Casa Corpului Didactic Constanța) (Constanța: no publisher, 1982), 35–40.
- DUNĂRE, Nicolae, „De la păstoritul bi-pendular carpatic la transhumanța pe Ialomița”, *Ialomița. Studii și comunicări de muzeologie, arheologie–istorie și etnografie* I (1977), 135–44.
- DURĂ, Nicolae V., „«Io Mircea mare voevod și domn» (1386-1418) restitutorul teritoriului vechii Dacii în lumina cronicilor turcești”, *Glusul bisericii XXXV*, 5 (1986), 90–100.
- DUȚĂ, Florin, DUȚĂ, Alexandru, „Memoriul din 7 iunie 1857 al inginerului prusac Nobiling, directorul lucrărilor de pe Rin, referitor la ameliorarea navigabilității gurilor Dunării” [The Report Dated June 7, 1857 of the Prussian Engineer Nobiling, Director of the Works on the Rhine, Concerning the Improvement of Navigability of the Mouth Danube], *Acta Bacoviensis* [Bacău] I (2006), 201–6.
- DUZINSCHI, Tudor, „O ipostază a înțeleșării prestigiilor: Canalul Sulina în politica mondială a Marii Britanii (mijlocul secolului XIX)” [An aspect of Prestiges’ Clenching: Sulina Canal in World Politics of Great Britain (Mid–19th Century)], *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”* L (2013), 199–205.
- EKREM, Mehmet Ali, “Kırım ve Nogay Türklerinin Osmanlı Devrinde Dobruca’ya ve Tüm Rumeli’ye Geçmeleri ve Yerleşmeleri”, în *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III (Ankara, 1983), 1599–606.
- FILIP, Paula, „Dobrogea și unirea Principatelor” [Dobrudja and the Union of Principalities], in *Unirea Principatelor Române* (Focșani, 2009), 16–20.
- FLAUT, Daniel, „Contributions to the Research of Dobrudja’s Demography (18th-19th Centuries)”, in Iolanda Țighiliu, Marian Cojoc (eds.), *Dobrudja. A Cross Cultural Blend: Multi-Ethnic Space* (Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2007), 9–21.
- GAVRILĂ, Simion, „Observații asupra unor probleme numismatice și economice la Dunărea de Jos în lumina unor tezaure monetare de la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. XIX”, *Peuce* II (1971), 293–333.
- GEMIL, Tahsin, „Cercetări privind situația socio-economică și demografică a zonei moldavo-dobrogene în sec. XVII” [Research on the Socio-economic and Demographic Situation of the Moldavian–Dobrudjan Region in the 17th Century], *Muzeul Național* VII (1983), 163–76.

- GEMIL, Tahsin, „Considerații privind aspectul demografic al zonei centrale a Dobrogei la sfârșitul secolului al XVII-lea” [Considerations Regarding the Demographic Aspect of the Central Area of Dobrudja at the End of 18th Century], in *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 1 (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța) (Constanța: no publisher, 1980), 67–73.
- GEMIL, Tahsin, “Dobruca Türklerinde düğün” [The Wedding Ceremony with Dobrudjan Turks], *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, IV [Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1976], 49–57.
- GEMIL, Tahsin, „Document turco-osman privind construirea farului de la Sulina (1745)” [A Turkish–Osman Document about the Building of the Lighthouse at Sulina], în Stoica Lascu, Constantin Vitanos (coord. [eds.]), *Colegiul Pedagogic “Constantin Brătescu”. Valori ale civilizației românești în Dobrogea* (Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu”. Asociația Cultural–Istorică Dobrogeană „România de la Mare” (Constanța: no publisher, 1993), 238–42.
- GEMIL, Tahsin, „Raporturile româno-otomane în vremea lui Mircea cel Mare” [Romanian–Ottoman Relations in the Age of Mircea the Great], în Ion Pătroiu (coord. [ed.]), *Marele Mircea voievod*. Monografie (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1987), 330–64.
- GEMIL, Tahsin, “Tatary Dobrudzi i Budzaka”, *Zalotoordynskoe obozrenie* [Kazan] 1 (2013), 164–76.
- GEMIL, Tahsin, „Țara românească de pe țărmul mării. Continuitate în spațiul carpato-danubiano-pontic” [The Romanian Country from the Seashore. Continuity in the Carpathian–Danubian–Pontic Area], *Magazin istoric* XV, 6/171 (1981), 16–8.
- GEMIL, Tahsin, „Vakâfuri otomane fondate pe teritoriul României (sec. XV–XVIII)” [Ottoman Waqfs on the Romanian Territories in the 15th–18th Centuries], în Tudor Teoteoi, Bogdan Murgescu, Șarlota Solcan (eds.), *Fațetele istoriei. Existențe, identități, dinamici. Omagiu academicianului Ștefan Ștefănescu*. Volum îngrijit de... (București: Editura Universității din București, 2000), 193–7.
- GHELASE, Ion I, „Vechimea autohtonilor și a transhumanței mocanilor bârsani în Câmpia română și Dobrogea” [The Antiquity of Autochtones and the Mocans’ Transhumance from Țara Bârsei /Bârsa Land/ in Romanian Plain and Dobrudja], *Peuce* II (1971), 369–85.
- GHEORGHE, Gheorghe, „Relatarea de călătorie a vicontelui Alexis de Valon (1846)”, *Studii și Materiale de Istorie Modernă* XVII (2004), 69–79.
- GHEORGHE, Lavinia, „Contribuții la cunoașterea neamului Chireștilor din Cernavoda: Dimitrie Chirescu și Nicolae D. Chirescu”, *Anuarul Muzeului Marinei Române* XIV (2011), 468–81.

- GHEORGHE, Lavinia, „Din istoria Dobrogei în timpul lui Alexandru Ioan Cuza”, în *Retrăiri istorice în veacul XXI. 1859-2009. 150 de ani de la unirea Principatelor Rămâne sub domnitorul Alexandru Ioan Cuza* (București: Pro Universitaria, 2010), 144–53.
- GHEORGHE, Lavinia, „Dobrogea între Orient și Occident=și Orient și Occident”, *Datina* XIII, 39 (December 2005), 1, 4.
- GHEORGHE, Lavinia, „Locul Bisericii Ortodoxe Române în societatea multiethnică dobrogeană (secolele XVIII-XIX)” [The Place of Romanian Orthodox Church in Dobrudjan Multiethnic Society (XVIIIth–XIXth)], în *Colocviul Național de Istorie, Istoria Artei Decorative, Conservare–Restaurare și Relații Publice. Secțiunea „Conservare–Restaurare”*. Edițiile a 12-a și a 13-a. 2007–2008 (București: Muzeul Național Cotroceni 2009), I, 63–74.
- GHEORGHE, Lavinia, „Personalități mocane în județul Constanța (secolul XIX–începutul secolului XX)”, *Acta Musei Porolissensis* XXXI–XXXII (2009–2010), 71–86.
- GHEORGHE, Lavinia, „Unul dintre ctitorii învățământului românesc din Dobrogea înainte de 1878: dascălul Costache Petrescu” [One of the Founders of the Romanian Education in before 1878 Teacher Costache Petrescu], *Țara Bârsei* new series, 8 (2009), 151–8.
- GHIATĂ, Anca, „Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală (secolele XIII–XV)”, *Revista de istorie* XXXIV, 10 (1981), 1863–97.
- GHIATĂ, Anca, „Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea” [Conditions of the Installment of the Ottoman Domination in Dobrudja], în *Studii istorice sud–est europene*. Culegere îngrijită de Eugen Stănescu (Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România. Institutul de Studii Sud–Est Europene), I (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974), 43–126.
- GHIATĂ, Anca, „Contribuții noi privind unele aspecte ale societății românești din Dobrogea în secolele XV–XIX” [New Contributions Regarding Several Aspects of the Romanian Society from Dobrudja in 15th–19th Centuries], *Memoriile Secției de Științe Istorice* (Academia Republicii Socialiste România). Series IV. Tom (1975–6), 1978, 71–104.
- GHIATĂ, Anca, „Elemente de continuitate în toponimia Dobrogei în cadrul unității carpato–dunăreano–pontice”, în *Symposia Thracologica* IV (Oradea, no publisher, 1986), 127–9.
- GHIATĂ, Anca, “Formations politiques au Bas–Danube et à la Mer Noire (fin du XII–XV siècles)”, *Revue des études sud–est européennes* XXIV, 1 (1986), 35–50.

- GHIATĂ, Anca, "L'Activité culturelle et politique des Roumains en Dobroudja à l'aube de l'Indépendance", *Analele Universității București. Istorie XXXVII* (1988), 31–40.
- GHIATĂ, Anca, "La vie économique en Dobroudja à l'aube de l'Indépendance", *Revue des études sud-est européennes* (I–II) XXVI, 1 (1988), 75–84; 2, 145–59.
- GHIATĂ, Anca, "Les Roumains en Dobroudja au milieu du XIXe siècle d'après les informations de Ion Ionescu de la Brad", *Revue des études sud-est européennes* XV, 1 (1977), 131–57.
- GHIATĂ, Anca, "Structures socio-économiques en Dobroudja (XVIe siècle)", *Analele Universității București. Istorie XXXVI* (1987), 39–47.
- GHIATĂ, Anca, „Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă”, *Memoriile Secției de Științe Istorice* (Academia Republicii Socialiste România). Series IV. Tom V (1980), 41–4.
- GIURESCU, Constantin C., „Călătorii pentru cercetarea documentelor turcești aflate în arhivele din R.P. Bulgaria”, *Revista Arhivelor XLVII/XXXII*, 1 (1970), 275–84.
- GIURESCU, Constantin C., „Cercetări în arhivele de peste hotare”, *Revista Arhivelor XLIX/XXXIV*, 1 (1972), 158–69.
- GIURESCU, Constantin C., „Dobrogea, vechi pământ românesc” [Dobrudja, Old Romanian Land], *Magazin istoric new series XXIV*, 283/10 (1990), 6–8.
- GIURESCU, Constantin C., "Information sur la population roumaine de la Dobroudja dans les cartes médiévales et modernes", *Revue roumaine d'histoire* IV, 3 (1965), 441–75.
- GIURESCU, Constantin C., „Știri despre strămoșii din Dobrogea”, *Tomis* II, 11 (1967), 6.
- GLÜCK, Eugen, „Imaginea litoralului românesc pe harta nautică a lui Iehuda Ben Zara (1497)”, *Pontica* XVII (1984), 241–4; *Tomis* XXIV, 7 (1989), 11.
- GRIGORUȚĂ, Maria, „Contribuții cartografice și iconografice privind Dunărea de Jos”, *Peuce* VI (1977), 279–85.
- GUBOGLU, Mihail, "Evliya Celebi: De la situation sociale-économique des pays roumains 1651–1666)", *Studia et acta orientalia* V–VI (1967), 3–46.
- HALIC, Eduard, GLODARENCO, Olimpiu Manuel, „Conducători dobrogeni în Evul Mediu” [Dobrudjans Leaders in the Middle Age], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Județean Constanța. Universitatea „Ovidius” Constanța). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanța: Ex Ponto, 2008), 151–66.
- <http://blacksea.ehw.gr/Forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=12392>.

- IBRAM, Nuredin, „Prezența Islamului în Dobrogea”, în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Județean Constanța. Universitatea „Ovidius” Constanța). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanța: Ex Ponto, 2008), 424–33.
- ILIE, Adrian, „Panairul de la Medgidia”, *Analele Dobrogei* serie nouă, IX (2006–2008), 77–86.
- ILIE, Adrian, „Populația evreiască în zona mediană a Dobrogei (secolele XVII-XIX)” [Jewish Population in the Middle Area of Dobrudja (17th-19th Centuries)], în Virgil Coman (ed.), *Dobrogea - model de conviețuire multietnică și multiculturală* [Dobrogea - Model Multiethnic and Multicultural Cohabitation]. [Volum dedicat aniversării a 130 de ani de la Reintegrarea Dobrogei la Statul Român] (Constanța: Muntenia, 2008), 74–9.
- ILIE, Adrian, „Tătarii de pe valea Karasu în perioada secolelor XIII–XIX”, în [Marian Cojoc (coord.)], *Tătarii în istoria românilor* (Uniunea Democrată a Tătarilor Turco-Musulmani din România. Universitatea „Ovidius” Constanța—Facultatea de Istorie. Centrul de Studii și Cercetări ale Istoriei și Civilizației Zonei Mării Negre-secolele XIX–XXI) (Constanța: Editura Muntenia, 2005), 43–8.
- ILIES, A., „Însemnări de pe cartea veche românească”, *Danubius* VI–VII (1972–1973), 163–170.
- ILIESCU, Octavian, „Câteva tezaure monetare inedite din domnia lui Mircea cel Bătrân și a urmașului său Mihail I [descoperit la Constanța în 1938]”, *Studii. Revista de istorie* XVIII, 5 (1965), 1154–5.
- ILIESCU, Octavian, „Toponimie medievală dobrogeană” [Medieval Dobrudjan Toponymy], *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie* XXVIII, 1 (1977), 143–7.
- IONESCU, Adrian-Silvan, „Constanța, Mangalia și ținuturile dobrogene în memorialul de front al lui Héctor de Béarn”, *Revista Muzeelor* XXIX, 1 (1992), 42–52.
- IONESCU, Adrian-Silvan, „Experiența carantinei dunărene în notele de voiaj a doi călători americani: Vincent Otto Nolte și Valentine Mott” [The Experience of Danube Quarantine in Travel Notes of two American Travellers: Otto Vincent Nolte and Valentine Mott], *Studii și materiale de istorie modernă* XVII (2004), 57–68.
- IONESCU, Dumitru P., „Construirea și răscumpărarea liniei ferate Constanța-Cernavodă” [The Construction and the Redemption of Constanța-Cernavoda Railway], *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași* 1986 XXV, 2 (1988), 205–19.
- IONESCU, Ion Gr., „Dobrogea euxinos (1821–1878)”, în Virgil Coman (coord. [ed.]), *Dobrogea - model de conviețuire multietnică și multiculturală* [Dobrogea - Model

- Multiethnic and Multicultural Cohabitation]. [Volum dedicat aniversării a 130 de ani de la Reintegrarea Dobrogei la Statul Român] (Constanța: Muntenia, 2008), 80–7.
- IONESCU, Mihail E., „Dobrogea. Rezonanțe istorice și speranțe împlinite” [Historical Resonances and Hopes Fulfilled], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Județean Constanța. Universitatea „Ovidius” Constanța). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanța: Ex Ponto, 2008), 67–8.
- IONIȚĂ, Alexandru M., „Viața mănăstirească în Dobrogea până în secolul al XVI-lea” [Monastic Life in Dobrudja until the 16th Century], *Studii teologice* XXIX, 1–2 (1977), 81–90.
- IOSIPESCU, Raluca, IOSIPESCU, Sergiu, „Ștefan cel Mare și Dobrogea de nord în vremea marelui război cu Imperiul Otoman” [Stephen the Great and North Dobrudja in the Great War with the Ottoman Empire], în Maria Magdalena Székely, Ștefan Sorin Gorovei (eds.), *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine* [Stephen the Great and the Saint. Athlete of the Christian Faith] (Sfânta Mănăstire Putna, 2004), 307–22.
- IOSIPESCU, Sergiu, „Cea dintâi hartă modernă românească a Dobrogei (1878)” [The First Modern Romanian Map of Dobrudja], *Buletinul Muzeului Militar Național I*, 1 (2003), 138–43.
- IOSIPESCU, Sergiu, “Dans la Dobroudja ottomane aux XVIe-XVIIIe siècles: le château-fort de Karaharman et son trésor”, în André Corvisier, Dumitru Preda (eds.), *Guerre et société en Europe. Perspectives des nouvelles recherches* (Commission Française d’Histoire Militaire. Commission Roumaine d’Histoire Militaire (Bucarest: Editura Europa Nova, 2004), 49–63.
- IOSIPESCU, Sergiu, “Dans la Mer Noire pendant l’antiquité et le moyen âge: en l’ouvoyant à la recherché de l’ancienne bouche sud du Danube”, *Revue roumaine d’histoire* XXI, 2 (1982), 283–302.
- IOSIPESCU, Sergiu, “Guillaume Le Vasseur senior de Beauplan și hidrografia nord-vestului Mării Negre în secolul al XVII-lea”, *Revista de istorie militară* 1–2 (2013), 18–28.
- IOSIPESCU, Sergiu, „Informații engleze din 1839 despre «Valul lui Traian» din Dobrogea” *Pontica* X (1977), 361–4.
- IOSIPESCU, Sergiu, „Invaziile otomane în ținuturile carpato-dunăreano-pontice (sec. XIV–XVI)” [Ottoman Invasion in the Carpathian-Danubian-Pontic Areas (14th–16th Centuries)], *Studii și material de muzeografie și istorie militară* 13 (1980), 151–72.
- IOSIPESCU, Sergiu, “Le Trésor de Vadu (département Constanța) [du XIVe siècle–fin du XVIIe siècle]”, *Roumanie. Pages d’histoire* XIII, 2 (1988), 135–9.

- IOSIPESCU, Sergiu, „O excepțională descoperire arheologică. Tezaurul monetar din Cetatea Armanul Negru” [An Exceptional Archaeological Discovery. The Hoard from Armanul Negru /=Karaharman/ Fortress], *Magazin istoric* XXI, 12/239 (1987), 26–8.
- IOSIPESCU, Sergiu, “Ottoman Urbanism: The Crimean Emigration to Dobruca and the Founding Mecidiye”, *International Journal for Turkish Studies* III, 1 (Winter 1984–5), 1–25. Also, in-Id., *Studies on Ottoman Social and Political History. Selected Articles and Essays* (Leiden: Brill. Series *Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia* 81, 2002), 202–34; and in Romanian, “Urbanismul otoman: emigrația din Crimeea spre Dobrogea și întemeierea orașului Medgidia (1856–1878)”- Tahsin Gemil (coord.), *Tătarii în istorie și în lume* (București: Editura Kriterion, 2003), 209–30.
- IOSIPESCU, Sergiu, „Portul și castelul Qaraharman. O contribuție la navigația pontică în secolele XIV–XIX” [“The Port and Castle Qaraharman. A Contribution to Pontic Navigation in 14th–19th Centuries], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Județean Constanța. Universitatea „Ovidius” Constanța). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanța: Ex Ponto, 2008), 115–24.
- IOSIPESCU, Sergiu, “The Crimean Emigration of 1856–1862 and the Settlement and Urban Development of Dobruca”, în *Passé turco-tatar, présent soviétique. Turco-Tatar Past, Soviet Present. Études offertes à Alexandre Bennigsen*, publiés par Ch. Lemerrier-Quellejey, G. Veinstein, S.E. Wimbush (Louvain-Paris: Éditions de l’École des Hautes Études en Sciences Sociales. Collection *Turcica* 6, 1986), 275–306.
- IOSIPESCU, Sergiu, “The Vadu Coin Finds 16th–17th Centuries. Remarkables Finds of Romanian Military Archaeology”, *Revue Roumaine d’Histoire Militaire* 4 (1987), 118–9.
- IPATOV, Filip, „Rușii-lipoveni din România. Studiu de geografie umană” (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2001).
- KARASU, Cezmi, “Some Notes on the Temples in Dobrogea during the 1860’s (According to Ottoman Sources)”, *Historical Yearbook* [București] III (2006), 157–60.
- KARPAT, Kemal H., “Population movement in the Ottoman state in the nineteenth century: an outline”, în Jean-Louis Bacqué-Grammont, Paul Dumont (eds.), *Contribution à l’histoire économique et sociale de l’Empire ottoman* (Louvain: Peeters. Collection *Turcica* III, 1984), 396–428.
- KENDEROVA, Stoyanka, “L’Hôpital pour pauvres et émigrants à Toultscha”. în Faruk Bilici, Ionel Câdea, Anca Popescu (eds.), *Enjeux politiques, économiques et*

- militaires en mer Noir (XIVe–XXIe siècles). Études à la memoire de Mihail Guboglu.* Sous la direction de ... (Braïla: Musée de Braïla–Éditions Istros, 2007), 533–56.
- LASCU, Stoica, [Alexandru Pindean], „Târzia aşezare a bulgarilor vis-à-vis de autohtonismul românilor în Dobrogea de Sud” [The Late Settlement of Bulgarians vis-à-vis to the Romanians’s autochtonism in South Dobrudja], *România de la Mare* III, 3–4 (1994), 17–8.
- LASCU, Stoica, [I. Dobrogeanu], „De la Tomis și Constantia, prin Küstendjé, la Constanța,” *România de la Mare* I, 1 (1992), 4–6.
- LASCU, Stoica, „Calea ferată Constanța-Cernavodă”. Imagini dobrogene de acum 125 ani [Dobrudjans Images from 125 Years Ago. The Railway Constanța–Cernavodă], *Magazin istoric* XX, 6/231 (1986), 20–1.
- LASCU, Stoica, „Călători străini despre turco-tătarii din Dobrogea (sec. XVIII–XIX)” [Foreign Travellers about Turko–Tatars from Dobrudja (18th–19th Century)], în Tahsin Gemil (coord. [ed.]), *Tătarii în istorie și în lume* [The Tatars in the History and the World] (București: Editura Kriterion, 2003), 187–201.
- LASCU, Stoica, „Dobrogea - străvechi pământ românesc” [Dobrudja - Ancient Romanian Land]. Investigative journalism by...*Tomis* [Constanța] XX, 9/187 (September 1985), 2–3.
- LASCU, Stoica, „Dobrogenii și idealul luptei pentru independență națională”. Permanențe, *Tomis* XXII, 4 (April 1987), 13.
- LASCU, Stoica, „Mărturii documentare privind elaborarea unor proiecte ale Canalului Dunăre-Marea Neagră” [Documentary Testimonies Regarding the Drawing of some Projects of Danube–Black Sea Canal], *Revista de istorie* XXXVII, 6 (1984), 534–55.
- LASCU, Stoica, „Reintegrarea Dobrogei la Statul Român acum 130 de ani” [The Reintegration of Dobrudja at Romanian State 130 Years Ago], *Marea noastră* XVIII, 3 (2008), 3–4.
- LASCU, Stoica, „Surprize ale arhivelor. Mărturie inedită asupra realităților Dobrogei la 1878” [Surprises of Archives. Inedit Testimony about the Dobrudja’s Realities from 1878], *Tomis* XXXI, 5 (1996), 12.
- LASCU, Stoica, „Vechi proiecte românești pentru Magistrala Albastră” [Old Romanian Projects for Blue Highway /the Danube–Black Sea Canal/], *Magazin istoric* XVIII, 7/208 (1984), 5–6.
- LAZIA, Liliana, „Din istoria onomastică a Dobrogei,” în Valentin Ciorbea (coord.), *Studii istorice dobrogene*. [Volum dedicat împlinirii a 125 de ani de la reunirea Dobrogei la România] (Universitatea „Ovidius” Constanța. Facultatea de Istorie. Centrul de Studii și Cercetări ale Istoriei și Civilizației Zonei Mării Negre /secolele XIX–XXI/) (Constanța: Editura „Ovidius” University Press, 20003), 182–90.

- LEHR, Lia, „Factori determinanți în evoluția demografică a Țării Românești în secolul al XVII-lea”, *Studii și material de istorie medie VIII* (1974), 161–203.
- LEONĂCHESCU, Nicolae I., „Premise istorice ale tehnicii moderne românești”, 2 (București: Editura Tehnică, 1996), 192–202 [The study “Drumul Rasova–Constanța, published in 1987].
- LUCIAN, Î.P.S., ȘERBĂNESCU, Nic., „Câteva știri despre ultimul Întâistătător al Mitropoliei de la Tulcea-Dobrogea: Nichifor de Carpat”, *Analele Dobrogei new series*, II, 1 (1996), 122–9.
- LUNGU, Georgeta, „Mărturii referitoare la orașul Constanța din anii 1854-1855”, *Analele Dobrogei new series*, III, 1 (1997), 119–24.
- MACIU, Vasile, „Periegeza profesorului N. Bălășescu la românii din Dobrogea” [The Journey of Teacher N. Bălășescu to the Romanians from Dobrudja], *Studii și articole de istorie XXXIII–XXXIV* (1976), 8; *Memoriile secției de științe istorice*, series IV, I (1975-1976) 63-70.
- MAHMUT, Enver, „Structura numelor topice turcești medievale din Dobrogea”, *Limba română XXVII*, 3 (May–June 1978), 259–65.
- MAIER, R.O., „Gropile de păstrat bucate (cereale) în Dobrogea” [Potholes for Preserved Food (Cereals) in Dobrudja], *Revista muzeelor și Monumentelor. Muzeu V*, 3 (1968), 278–9.
- MARAVELA, Petre, „1878 - Reinstalarea administrației românești în Dobrogea” [1878—The Reinstallation of the Romanian Administration in Dobrudja], *Marea noastră XVIII*, 3 (2008), 4–5, 8.
- MARINESCU, Cristina, „Prezența franceză în Dobrogea în timpul războiului Crimeii (1853–1856)” [French Presence in Dobrudja during the Crimean War], *Cele trei Crișuri VII*, 1–2 (1996), 8.
- MATEESCU, Tudor, „Contribuții la istoria instituțiilor administrative ale românilor din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane” [Contributions to the History of the Administrative Institutions of Romanians from Dobrudja during Ottoman Rule], *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași XVII* (1980), 609–14.
- MATEESCU, Tudor, „Din geografia istorică a Dobrogei: Canalul Laman”, *Revista Arhivelor LII*, 1 (1975), 36–43.
- MATEESCU, Tudor, „Dobrogea-străvechi pământ românesc. Sec. X–XIX” [Dobrudja-Ancient Romanian Land. 10th–19th Centuries], *Magazin istoric XVII*, 8 (1983), 29–31, 34–9.
- MATEESCU, Tudor, „Obiecte necesare pescuitului la românii din Dobrogea înainte de 1877” [Objects Needed to Fishing at the Romanians from Dobrudja before 1877], *Arhiva Românească I*, 2 (1995), 119–20.

- MATEESCU, Tudor, „Săceleanul Nicolae Țircă și Dobrogea”, *Cumidava* VIII (1974–1975), 145–52.
- MATEESCU, Tudor, „Știri noi despre biserica românească din Dobrogea și slujitorii ei înainte de 1877” [New Testimonies about the Romanian Church from Dobrudja and its Servants before 1877], *Biserica Ortodoxă Română* CXIV, 1–6 (1996), 273–90.
- MATEESCU, Tudor, „Știri noi despre circulația cărții românești în Dobrogea înainte de 1877” [New Testimonies about the Circulation of Romanian Book in Dobrudja before 1877], *Revista Arhivelor* LIX, 4 (1982), 339–44.
- MATEESCU, Tudor, „Un dregător otoman sprijinitor al românilor din Dobrogea” [A Ottoman Dignitary, Supporter of Romanians from Dobrudja], *Revista Arhivelor* LX, 4 (1993), 424–6.
- MATEESCU, Tudor, [Response to Journalistic Inquiry “Dobrogea - străvechi pământ românesc”/ Dobrudja-Ancient Romanian Land/, by Stoica Lascu], *Tomis* XX, 9 (187), 1985, 2–3.
- MATEESCU, Tudor, „Alexandru Ioan Cuza și Dobrogea”, *Revista Arhivelor* LIX, 1–2 (1992), 9–12.
- MATEESCU, Tudor, „Apicultura în Dobrogea (1417–1877)” [Beekeeping in Dobrudja], *Almanahul Stupului. Hrană, sănătate, tinerețe* (1985), 38–40.
- MATEESCU, Tudor, „Arhivele din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane”, *Revista Arhivelor* LI/XXXVI, 1–2 (1974), 22–33.
- MATEESCU, Tudor, „Aromâni în Dobrogea înainte de 1877”, *Revista Arhivelor* LXX, Vol LV, 1 (1993), 18–20.
- MATEESCU, Tudor, „Bâlciurile din Dobrogea înainte de 1877” [The Fairs from Dobrudja before 1877], *Revista de istorie* XXXVIII, 7 (1985), 659–75.
- MATEESCU, Tudor, „Biserica Ortodoxă Română din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane (1417–1877)”, în *Monumente istorice și izvoare creștine* (Galați: Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, 1987), 176–8.
- MATEESCU, Tudor, „Biserica și școala la românii din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane” [The Church and the School of Romanians from Dobrudja during Ottoman Rule], *Biserica Ortodoxă Română* XLVI, 3–4 (1978), 288–92.
- MATEESCU, Tudor, “Cărți și materiale didactice din România pentru școlile din Dobrogea înainte de 1877” [Books and Teaching Materials from Romania for Schools in Dobrudja before 1877], *Studii și materiale de istorie modernă* XIII (1999), 211–25.
- MATEESCU, Tudor, „Cele două localități dobrogene Beștepe și bisericile lor în timpul stăpânirii otomane” [The Two Dobrudjans Localities Beștepe and their Churches during Ottoman Rule], *Biserica Ortodoxă Română* CXVII, 1–6 (1999), 322–31.

- MATEESCU, Tudor, „Chilia Veche și biserica românească din această localitate în timpul stăpânirii otomane” [Chilia Veche and Romanian Church in this Locality during Ottoman Rule], *Biserica Ortodoxă Română* XCIX, 3–4 (1981), 342–7.
- MATEESCU, Tudor, „Construcții navale la Tulcea înainte de 1877” [Naval Constructions at Tulcea before 1877], *Peuce* IX (1984), 395–400.
- MATEESCU, Tudor, „Contribuții la istoricul morăritului din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane”, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași* X (1973), 217–27.
- MATEESCU, Tudor, „Creșterea bivoliilor în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane” [Increase of Buffalo in Dobrudja during Ottoman Rule], *Analele Dobrogei* new series, V, 2 (1999), 53–66.
- MATEESCU, Tudor, „Creșterea cailor în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane” [The Raising of Horses in Dobrudja during Ottoman Rule], *Peuce* VI (1977), 287–97.
- MATEESCU, Tudor, „Cultura viței de vie în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane” [The Cultivation of Vines in Dobrudja during Ottoman Rule], *Terra Nostra* 3 (1973), 263–76.
- MATEESCU, Tudor, „Date despre viața religioasă a românilor din orașul Măcin în timpul stăpânirii otomane” [Facts about the Religious Life of Romanians from Măcin City during the Ottoman Rule], *Biserica Ortodoxă Română* CXVI, 7–12 (1998), 320–30.
- MATEESCU, Tudor, „Date noi despre contribuția românească la construirea șoselei Rasova–Constanța (1855)” [New Data about the Romanian Contribution to the Construction of Road Rasova–Constanța (1855)], *Arhiva Românească* II, 1 (1996), 120–5; *Revista istorică* new series, VIII, 9–10 (1997), 879–84.
- MATEESCU, Tudor, „Date noi despre viața bisericească a Dobrogei înainte de 1877”, *Biserica Ortodoxă Română* XCII, 9–10 (1974), 1256–60.
- MATEESCU, Tudor, „Date noi despre viața monahală românească din Dobrogea înainte de 1877” [New Data about Romanian Monastic Life in Dobrudja before 1877], *Biserica Ortodoxă Română* CXIV, 7–12 (1996), 282–9.
- MATEESCU, Tudor, „Date privind situația românilor dobrogeni în momentul revenirii Dobrogei la țară” [Data on the Situation of Romanians Dobrudjans at the Moment of Dobrudja’s Return to Country], *Revista Arhivelor* LXIX, 2 (1992), 184–94.
- MATEESCU, Tudor, „Date privind situația românilor și a altor creștini din Dobrogea, în ajunul și în timpul războiului pentru independență” [Data on the Situation of Romanians and other Christians from Dobrudja, on the Eve of and during the War of Independence], *Revista Arhivelor* LXX, 2 (1993), 121–7.

- MATEESCU, Tudor, „Depozitele de la Isaccea ale Imperiului Otoman” [The Deposits from Isaccea of the Ottoman Empire], *Danubius* I, 6–7 (1972–1973), 49–68.
- MATEESCU, Tudor, „Din legăturile comerciale ale Dobrogei cu orașul București, înainte de 1877” [From Commercial Ties of Dobrudja with the City of București before 1877], *Materiale de istorie și muzeografie* X (1980), 165–70.
- MATEESCU, Tudor, „Din legăturile culturale ale Dobrogei cu Țara Românească în secolul al XVIII-lea” [From Cultural Ties of Dobrudja with Wallachia in 18th Century], *Biserica Ortodoxă Română* XCIII, 9–10 (1975), 1124–8.
- MATEESCU, Tudor, „Din legăturile orașului Bazargic cu teritoriile românești de la stânga Dunării înainte de 1877” [From the Connections of Bazargic City with Romanian Territories on the Left Danube before 1877], *Revista Arhivelor* LII, 2 (1997), 60–70.
- MATEESCU, Tudor, „Din legăturile orașului Buzău cu Dobrogea înainte de 1877” [From the Ties of City of Buzău with Dobrudja before 1877], *Mousaios* V (1999), 195–9.
- MATEESCU, Tudor, „Din legăturile orașului Isaccea cu teritoriile românești de la stânga Dunării până la 1877” [From the Connection of Isaccea City with Romanian Territories on the Left Danube until 1877], *Analele Dobrogei* new series, V, 2 (1999), 67–79.
- MATEESCU, Tudor, „Din legăturile religioase ale Dobrogei cu Moldova înainte de 1877” [From Religious Ties of Dobrudja with Moldavia before 1877], *Mitropolia Moldovei și Sucevei* LI, 9–12 (1975), 716–20.
- MATEESCU, Tudor, „Dobrogea în viziunea voievozilor români” [Dobrudja in the Vision of the Romanian Voivodes], *Tomis* XXIII, 5 (1984), 13.
- MATEESCU, Tudor, „Dobrogea și 1848”, *Tomis* XIII, 2 (1978), 1–2.
- MATEESCU, Tudor, „Dobruja According to Michael the Brave’s Plan”, *Revue des études sud-est européennes* XV, 2 (1977), 273–8.
- MATEESCU, Tudor, „Dragostea de glie și lege strămoșească a românilor din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane” [The Love of Ancestral Land and “Law of Romanians from Dobrudja during Ottoman Rule], *Biserica Ortodoxă Română* XCIV, 3–4 (1976), 356–61.
- MATEESCU, Tudor, „Eouri în Dobrogea ale revoluției române de la 1848” [Echoes in Dobrudja of the Romanian Revolution from 1848], *Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu* V–VI (1979), 259–68.
- MATEESCU, Tudor, „Ester. Pe urmele unui vechi oraș”, *Magazin istoric* VI, 10 (October 1972), 10–14.
- MATEESCU, Tudor, „Evacuarea cetății Silistra de către trupele ruse (1836)” [The Evacuation of Silistra city by Russian Troops], *Arhiva Românească* I, 1 (1995), 174–9.

- MATEESCU, Tudor, „Evreii din orașul Silistra în timpul stăpânirii otomane” [Jews from Silistra during Ottoman Rule], *Studia et Acta Historiae Judacorum Romaniae* III (1998), 62–93.
- MATEESCU, Tudor, „Informații despre vestigiile de la mănăstirile din nordul Dobrogei” [], *Biserica Ortodoxă Română* C, 1–2 (1982), 189–92.
- MATEESCU, Tudor, „Începuturile industriei moderne în Dobrogea (ultimele decenii ale stăpânirii otomane)” [The Beginnings of Modern Industry in Dobrudja (Last Decades of Ottoman Rule)], *Revista Arhivelor* LXXVIII, 2 (1991), 225–9.
- MATEESCU, Tudor, „Însemnări despre burghezia și moșierimea română din Dobrogea otomană” [Notes on the Romanian Bourgeoisie and Landowners in Ottoman Dobrudja.], *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași* XXIII, 2 (1986), 271–81.
- MATEESCU, Tudor, “La population roumaine du littoral de Dobroudja de la Mer Noire sous la domination ottomane”, *Dacoromania* IV (1977–1978), 101–6.
- MATEESCU, Tudor, “Les Arabes en Dobroudja”, *Studia et Acta Orientalia* XI (1983), 78–83.
- MATEESCU, Tudor, “Les dioceses orthodoxes de la Dobroudja sous la domination ottoman”, *Balkan Studies* XIII, 2 (1972), 279–300.
- MATEESCU, Tudor, “Les Roumains en Dobroudja”, *Revue roumaine d’histoire* IX, 2 (1984), 104–15.
- MATEESCU, Tudor, „Mențiuni despre ruinele satelor dobrogene în actele «Comisiunii de parcelare a Dobrogei»” [Indications on the Ruins of Dobrudjan Villages in Commission Acts of Lots in Dobrudja] [1882–1883], *Revista Arhivelor* X, 2 (1967), 241–50.
- MATEESCU, Tudor, „Mișcări sociale în Dobrogea la sfârșitul secolului al XVIII-lea”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia* XV, 2 (1970), 9–19.
- MATEESCU, Tudor, „Niculișel (Mănăstiriște) și Biserica românească din această localitate în timpul stăpânirii otomane” [Niculișel (Mănăstiriște) and Romanian Church in this Locality during Ottoman Rule], *Biserica Ortodoxă Română* CXVI, 1–6 (1998), 271–83.
- MATEESCU, Tudor, „Obiecte bisercești aduse în Dobrogea de la stânga Dunării înainte de 1877” [Religious Objects Brought in Dobrogea from Left Danube before 1877], *Biserica Ortodoxă Română* XLIV, 9–12 (1976), 1039–41.
- MATEESCU, Tudor, „Organizarea ecleziastică a românilor din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane”, *Biserica Ortodoxă Română* CXV, 9–12 (1977), 971–5.
- MATEESCU, Tudor, „Păstoritul mocanilor în zona maritimă Mangalia–Balcioc” [The Shepherding of Mocans in the Maritime Area Mangalia–Balchik], *Revista istorică* new series VII, 7–8 (1996), 555–67.

- MATEESCU, Tudor, „Pescăria din Delta Dunării a schitului Poiana Mărului”, *Glasul Bisericii* XLVIII, 2–3, (1989), 217–22.
- MATEESCU, Tudor, „Pescuitul în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane” [The Fishing in Dobrudja during Ottoman Rule], *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”* XXVIII (1991), 211–21.
- MATEESCU, Tudor, „Pomicultura în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane” [The Fruit Growing in Dobrudja during Ottoman Rule], *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”* XXXI (1994), 377–83.
- MATEESCU, Tudor, „Pricini ale românilor din Dobrogea judecate de organele judiciare ale Țării Românești (secolul al XVIII-lea)” [Cases of Romanians from Dobrudja Judged by the Legal Bodies of the Wallachia (18th Century)], *Studii și materiale de istorie medie* IX (1978), 125–32.
- MATEESCU, Tudor, „Proiectul înființării unui schit românesc în Dobrogea la 1872” [The Project of Establishing a Romanian Monastery in Dobrudja at 1872], *Glasul Bisericii* XXXIII, 3–4 (1974), 315–8.
- MATEESCU, Tudor, “Projets roumains d’exploitation agricole en Dobroudja au milieu du XXe siècle”, *Revue roumaine d’histoire* XI, 4 (1972), 655–63.
- MATEESCU, Tudor, „Refugieri ale românilor din Dobrogea la stânga Dunării în timpul războiului ruso-turc din 1828–1829 și în anii imediat următori” [Refugees of the Romanians from Dobrudja in Left Danube during the Russo-Turkish War of 1828–1829 and in the Coming Years], *Analele Dobrogei* new series, III, 1 (1997), 76–93.
- MATEESCU, Tudor, „Relațiile agrare în Dobrogea în ultimul secol al stăpânirii otomane” [The Agrarian Relations in Dobrudja in the Last Century of Ottoman Rule], *Revista Arhivelor* LXXVIII, Vol. LII, 3 (1991), 332–51.
- MATEESCU, Tudor, „Români dobrogeni stabiliți în stânga Dunării în secolele XVII–XVIII” [Romanians Dobrudjans Established in Left of Danube in 17th–18th Centuries], *Revista Arhivelor* LXIX, 3 (1992), 271–83.
- MATEESCU, Tudor, „Sate dobrogene dispărute în cursul secolului al XIX-lea”. [Dobrudjans Villages Disappeared during the 19th Century], *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași* XIII (1976), 171–83.
- MATEESCU, Tudor, „Sate dobrogene dispărute în cursul secolului al XIX-lea” [Dobrudjans Villages Disappeared during the 19th Century], *Revista Arhivelor* LXI, 3 (1984), 298–309.
- MATEESCU, Tudor, „Sigilii românești din Dobrogea înainte de 1877” [Romanian Seals from Dobrudja before 1877], *Hrisovul* 45 (1999), 159–64.
- MATEESCU, Tudor, „Știri din documente ale Țării Românești despre vechi sate dobrogene (secolele XVI–XVII)” [News from Documents of Wallachia about Old

- Dobrudjans Villages (16th–17th Centuries)], *Revista Arhivelor* LXVIII, 4 (1991), 505–8.
- MATEESCU, Tudor, „Știri noi despre Mănăstirea Cocoșu până la 1877”, *Biserica Ortodoxă Română* CIX, 4-6 (1991), 116–20.
- MATEESCU, Tudor, „Știri noi despre păstoritul mocanilor în Țara Românească (secolul al XVIII-lea)” [News about the Shepherding of Mocans in Wallachia (18th Century)], *Revista Arhivelor* LXIX, 1 (1992), 37–41.
- MATEESCU, Tudor, „Știri noi despre prezența mocanilor în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane” [I] [New Testimonies about the Presence of Mocans Dobrudja during Ottoman Rule], *Revista Arhivelor* XLVIII/XXXIII, 3 (1971), 391–417; (II) *Apulum* XI (1973), 423–34.
- MATEESCU, Tudor, „Țărani din Moldova și Țara Românească la munci agricole în Dobrogea (secolul al XVIII-lea - prima jumătate a secolului al XIX-lea)” [Peasants from Moldavia and Wallachia at Agricultural Labour in Dobrudja (18th Century–First Half of 19th Century)], *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași* IX (1972), 237–54.
- MATEESCU, Tudor, „Un așezământ monahal moldovenesc în Dobrogea - Mănăstirea Taița”, *Mitropolia Moldovei și Sucevei* XLIX, 1–2 (1973), 121–125.
- MATEESCU, Tudor, „Un așezământ monahal transilvănean în Dobrogea. (Contribuții la istoria Mănăstirii Cocoșu până la 1877)” [A Transylvanian Settlement in Dobrudja. (Contributions to the History of Monastery Cocoșu until 1877)], *Mitropolia Ardealului* XXI, 1–3 (1976), 114–24.
- MATEESCU, Tudor, „Un negustor român din Turtucaia înainte de 1877 - Vlad Iordache” [A Romanian Merchant of Turtucaia before 1877 - Vlad Iordache], *Analele Dobrogei* new series, IV, 1 (1998), 57–67.
- MATEESCU, Tudor, „Un oraș dobrogean dispărut-Ester” [A Dobrudjan Town Disappeared-Ester], *Pontica* II (1969), 413–26.
- MATEESCU, Tudor, „Un preot transilvănean în Dobrogea înainte de 1877 - Ioan Verzea” [A Transylvanian Priest in Dobrudja before 1877 - Ioan Verzea], *Biserica Ortodoxă Română* XCIII, 7–8 (1975), 940–3.
- MATEESCU, Tudor, „Un român săcelean în Dobrogea înainte de 1877 - Radu Jalea” [A Romanian from Săcele in Dobrudja before 1877], *Revista de etnografie și folclor* XLII, 5–6 (1997), 429–40.
- MATEESCU, Tudor, „Un sat dobrogean dispărut - Musait” [A Dobrudjan Village Disappeared Dobrogea-Musa], *Analele Dobrogei* VI, 1 (2000), 103–10.
- MATEESCU, Tudor, „Un sat dobrogean în stăpânirea mănăstirii Sfântului Ioan din București (secolul al XVIII-lea)” [A Dobrudjan Village in the Possession of the

- Monastery of St. John in București (18th Century)], *Biserica Ortodoxă Română* XCIII, 3–4 (1975), 371–6.
- MATEESCU, Tudor, "Une ville disparue de la Dobroudja-Karaharman", *Tarih Enstitüsü Dergisi* [İstanbul] II (1971), 296–344 (and in Turkish, translated: M. Tayyib Gökbilgin, 289–96).
- MATEESCU, Tudor, „Vacufurile din Dobrogea și arhivele lor”, *Revista arhivelor* LIII, 4 (1976), 412–7.
- MATEESCU, Tudor, TRANDAFIRESCU, Natalia, „Un document despre o biserică din Dobrogea închinată Mănăstirii Sf. Ioan Botezătorul din Sozopol (secolul al XVII-lea)” [A Document about a Church from Dobrudja Dedicated to Monastery of St. John the Baptist in Sozopol (18th Century)], *Revista Arhivelor* LXX, 2 (1993), 170–8.
- MAXIM, Mihai, „Le régime juridique des chrétiens dans les ports roumains sous l’administration ottomane (XVI–XVII siècles)”, *Analele Universității București. Seria Istorie* XXIX (1980), 85–90.
- MAXIM, Mihai, „Ottomans Documents Concerning the Wallachian Salt in the Ports on the Lower Danube in the Second Half of the Sixteenth Century”, *Revue des études sud-est européennes* XXVI, 2 (1988), 133–22.
- MAXIM, Mihai, „Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea”, *Revista de istorie* XXXVI, 8 (1983), 802–17; 9, 877–90.
- MAXIM, Mihai, „Un tezaur otoman din secolul al XVII-lea descoperit la Nalbant, jud. Tulcea” [An Ottoman Thesaurus from the 17th Century Discovered at Nalbant, Tulcea County], *Cercetări Numismatice* VII (1996), 199–208.
- MAXIM, Mihai, NICOLAE, Eugen, „Monede otomane descoperite în necropola medievală de la Enisala”, *Peuce* X (1991), 559–73.
- MĂNĂSTIREANU, Laurențiu, „Monumente de artă medievală românească la Niculițel” [Romanian Medieval Art Monuments in Niculițel], *Îndrumător pastoral* [Tulcea] I, 1 (2009), 264–9.
- MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, Gheorghe, „Aspecte ale ritulului și ritualului în lumina descoperirilor de la necropola medievală de la Enisala” [Aspects of Rite and Ritual in Light of Findings from the Medieval Necropolis of Enisala], *Peuce* IX (1984), 355–62.
- MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, Gheorghe, „Necropola medievală de la Enisala. Raport preliminar de săpătură (1977)”, *Peuce* VIII (1980), 473–96.
- MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, Gheorghe, „Raport final asupra locuirii medievale timpurii de la Aegyssus–Tulcea (secolele X–XV)”, *Peuce* XI (1995), 363–71.
- MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, Gheorghe, MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, Mihaela, „Studiu preliminar privind cruciulițele descoperite în așezarea de la Păcuiul lui

- Soare (secolele X-XV)" [Preliminary Study on the Crosses Found in the Settlement of Păcuiul lui Soare (10th-15th Centuries)], *Pontica* XLIV (2011), 401-45.
- MĂRCULEȚ, Vasile, „Dobrogea și politica pontică a lui Mircea cel Bătrân” [Dobrudja and Pontic Policy of Mircea the Old], *Revista de istorie militară* 1-2 (2008), 41-50.
- MĂRCULEȚ, Vasile, „Zona Gurilor Dunării - factor de tensiune în relațiile moldo-muntene în prima jumătate a secolului al XV-lea” [The Danube Mouth Area - A Tension Factor in the Moldavia-Wallachia Relations in the First Half of the 15th Century], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Județean Constanța. Universitatea „Ovidius” Constanța). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanța: Ex Ponto, 2008), 167-83.
- MĂRIEȘ, Steluța, „Documente inedite din arhivelor germane privind proiectul de construire a canalului Dunăre-Marea Neagră (1855-1856)” [Unpublished Documents from German Archives on the Construction of the Danube-Black Sea Canal], *Arhivele Olteniei* VI (1989), 153-60.
- MEHMET, Mustafa A., „Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV-XVII. (Mărturiile călătorului Evlia Celebi)”, *Studii. Revistă de istorie* XVIII, 5 (1965), 1097-1116.
- MEHMET, Mustafa A., “Mevlâna ve mevlilik tarikatinin ‘Hoşgörülük’ ve ‘Hümanist’ prensiplerinin osmanli döneminde Dobruca’ da türk-islam kültür ocakları tarafından yasatılması hakkında bazı mülâhazalar” [Some Considerations on the Survival into the Turkish-Islamic Population from Ottoman Dobrudja of the Humanistic Principles and of the Tolerance Belonging to Mevlana Sects], în *I. Milletlerarası Mevlana Kongresi. First International Mevlana Congress, Tebliğler, Papers, 3-5 may 1987* (Konya, 1988), 159-63.
- MIHORDEA, V., „Câteva date privitoare la situația țăranimii din Dobrogea în 1878”, *Studii. Revistă de istorie* X, 3 (1957).
- MIRCEA, Ion Radu, [Review:] “Veklo Tonev, Dobrudja prez Vizrajdaneto: Kulturen-jivot târkovno nationaleni barbu, revoliutionni drujeniia, Varna, 1973”, *Revue des études sud-est européennes* XIV, 3 (1976), 542-44.
- MOISE, Marian, MIHALCEA, Alexandru, „Italienii din Dobrogea - mica Italie a unor meșteri mari. 150 de ani de istorie comună” [The Italians from Dobrudja—the Little Italy of Great Craftsmen. 150 Years of Common History], în Virgil Coman (coord. [ed.]), *Dobrogea - model de conviețuire multiethnică și multiculturală* [Dobrogea - Model Multiethnic and Multicultural Cohabitation]. [Volum dedicat aniversării a 130 de ani de la Reintegrarea Dobrogei la Statul Român] (Constanța: Muntenia, 2008), 133-147.

- MOTOC, Ieronim, „Mănăstiri dobrogene din părțile Dunării de Jos”, în *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*. [Lucrare închinată Centenarului Independenței de Stat a României și revenirii la trupul țării a pământului strămoșesc de la Dunăre și Mare] (Galați: Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, no year [1977]), 184–202.
- MOTOTOLEA, Aurel, „Pafta cu decor realizat în tehnica email cloisonné descoperită la Almalău (com. Ostrov, jud. Constanța)” [Buckle with Decor in Cloisonné Enamel Technique Discovered at Almalau (Commune Ostrov, Constanța County)], *Pontica* XLIII (2010), 288–82.
- MUNTEANU, Ion, „Considerații de ordin strategic asupra evoluției Dobrogei în cadrul «Problemei orientale»” [Strategic Considerations on the Evolution of Dobrudja in the «Eastern Question»], *Anuar* [București: Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară] 1996, 58–69.
- MURAT, Actuan, „Aspecte social-economice din Dobrogea (secolul al XVII-lea)”, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 2 (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța) (Constanța: no publisher, 1983), 31–48.
- MUREȘEANU, Sorin, „Reunirea Dobrogei cu România. Reacții și semnificații” [Reunion of Dobrudja with Romania. Reactions and Meanings], în Gheorghe Iacob, Cătălin Turliuc (eds.), *Istorie și conștiință. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare* (Iași: Editura Universității “Alexandru I. Cuza,” 2001), 99–112. [Supplement of *Analele Științifice ale Universității “Alexandru I. Cuza. Series Istorie”* XLVI–XLVII (2000–2001).]
- NĂSTUREL, Petre S., “La conquête ottomane de Brăila et la création du siège métropolitain de Proilavon”, *Il Mar Nero* [Roma] III (1997), 191–7.
- NĂSTUREL, Petre S., “Le littoral roumain de la Mer Noire d’après le portulan grec de Leyde,” *Revue des études roumaines* [Paris] XIII–XIV (1974), 121–34.
- NĂSTUREL, Petre S., “Phases et alternatives de la conquête ottomane de la Dobroudja au XVe siècle”, în *Actes du IIe Congrès International des Études du Sud–Est Européen (Athènes, 7-13 Mai 1970)* (Association Internationale des Études du Sud–Est Européen), III (Athènes: no publisher, 1978), 49–58.
- NĂSTUREL, Petre S., “Une victoire du vevode Mircea l’Ancien sur les Turcs devant Silistra (c. 1407–1408),” *Studia et Acta Orientalia* 1 (1957), 239–47.
- NECULAI, Felix, „Biserica «Sfântul Gheorghe» Tulcea la 150 de ani (1857–2007)”. Lucrare editată de Parohia «Sf. Gheorghe» Tulcea cu prilejul împlinirii a 150 de ani de existență a bisericii (Tulcea: no publisher, 2007), 88 pp. + 17 pp. ill.
- NECULAI, Felix, „Mănăstirea Saon”, în *Domnitorii și ierarhii Țării Românești, ctitoriile și mormintele lor* (București: Editura Cuvântul Vieții, 2009).
- NESTORESCU, Virgil, „Note de toponimie dobrogeană”, *Studii de slavistică* I (1969), 141–60.

- NICOLAE, Constantin, BĂNOIU, Daniela, VLAD, Nicolae, „Aspecte noi privind topografia cetății de la Hârșova (jud. Constanța), *Pontica* XLI (2009), 313–43.
- NICOLAE, Eugen, DONOIU, Ion, „Monede de cupru otomane din secolele XIV–XVI descoperite în Dobrogea” [Ottoman Copper Coins from the 14th–16th Centuries Discovered in Dobrudja], *Buletinul Societății Numismatice Române* CXXXIV–CXXXIX (1986–1991), 299–302.
- NICOLAE, Florentina, „Orașul Babadag în scrierile lui Dimitrie Cantemir”, în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Județean Constanța. Universitatea „Ovidius” Constanța). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanța: Ex Ponto, 2008), 191–3.
- OBOROCEANU, Mihaela, „O mărturie a viceconsulului englez, Charles Cunningham, referitoare la Dobrogea (1840)” [A Testimony of English Vice-Consul, Charles Cunningham, About Dobrudja (1840)], în Virgil Coman (ed.), *Dobrogea - model de conviețuire multiethnică și multiculturală* [Dobrogea - Model Multiethnic and Multicultural Cohabitation]. [Volum dedicat aniversării a 130 de ani de la Reintegrarea Dobrogei la Statul Român] (Constanța: Muntenia, 2008), 88–93.
- PANAIT, I. Panait, „Caracterul fundamental al culturii vechi românești pe teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră” [The Fundamental Nature of Ancient Culture on Romanian Territory between the Danube and the Black Sea], *Analele Dobrogei* new series I, 1 (1995), 49–55.
- PANAIT, I. Panait, „Porturile dobrogene pe rutele maritime pontice ale sec. XIII–XV”, *Analele Dobrogei* new series, VI, 1 (2000), 98–102.
- PANAIT, I. Panait, „Vechimea așezărilor sătești de pe brațul Borcea”, *Pontica* IV (1971), 380–2.
- PANAIT, I. Panait, RADU, Gheorghe Gh., „Economia Țărilor Române și negoțul pontic și mediteranean cu produse apicole în Evul Mediu” [The Economy of Romanian Principalities and the Pontic and Mediterranean Commerce with Bee Products in the Middle Ages], *Analele Dobrogei* new series, VII, (2002), 53–66.
- PANAIT, I. Panait, ȘTEFĂNESCU, Aristide, „Valea Carasu în cartografia medievală” [Carasu Valley in Medieval Cartography], *Pontica* XVIII (1984), 169–76.
- PANAITE, Viorel, „...Dunărea, apa de gazii...” [The Danube, as a Ghazî River], în Zoe Petre, Stelian Brezeanu (eds.), *Miscellanea in honorem Radu Manolescu Emerito* (București: Editura Universității București, 1996), 174–89.
- PAPACOSTEA, Șerban, „Dobrogea în politica talasocrațiilor bizantină și genoveză în secolele XIII–XV” [Dobrudja in Policy of Byzantine and Genoese Thalassocracies in 13th–15th Centuries], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008*.

- Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Județean Constanța. Universitatea „Ovidius” Constanța). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanța: Ex Ponto, 2008), 58–61.
- PAPASIMA, Tudor, „Monede recent descoperite în satul Credința (jud. Constanța)” [Coins Recently Discovered in Village of Credința], *Pontica XXI–XXII* (1988–9), 333–5.
- PARASCHIV-TALMAȚCHI, Cristina, TALMAȚCHI, Gabriel, „Hârșova în mărturii cartografice și documente de-a lungul veacurilor” (II) [Cartography and Documentary Testimonies along the Centuries], *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești. Seria Arheologie–Istorie IV* (1998), 145–53.
- PĂCURARIU, Mircea, „Românii transilvăneni în Dobrogea”, în Cristiana Crăciun, Gheorghe Zbucă (eds.), *Unirea Dobrogei. 130 de ani*. (Liga Culturală pentru Unitatea Românilor de Pretutindeni) (București: Editura Semne, 2008), 101–114.
- PĂCURARIU, Mircea, „Viața bisericească în Dobrogea și părțile Dunării de Jos, în secolele XV–XIX” [Lucrare închinată Centenarului Independenței de Stat a României și revenirii la trupul țării a pământului strămoșesc de la Dunăre și Mare], în *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină* (Galați: Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, no year [1977], 170–83.
- PĂCURARIU, Mircea, „Viața creștină și organizarea bisericească în ținuturile Tomisului și Dunării de Jos de la începuturi până în anul 1864”, în *Arhiepiscopia Tomisului și Dunării de Jos în trecut și astăzi* (Galați: Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, 1981), 11–30.
- PÂRVAN, Katiușa, „Ducați munteni descoperiți la Mănăstirea Cocoș, județul Tulcea”, *Cercetări numismatice IX–XI* (2003–2005), 215–23.
- PERVAIN, Viorica, „Lupta antiotomană la Dunărea de Jos în anii 1422–1427”, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj–Napoca XXVI* (1983–4), 85–117.
- PLATON, Gheorghe, „Dobrogea - sinteză românească” [Dobrudja - Romanian Synthesis], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Județean Constanța. Universitatea „Ovidius” Constanța). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanța: Ex Ponto, 2008), 48.
- PLATON, Gheorghe, „Informații noi privind teritoriul și populația Dobrogei în prima jumătate a secolului al XIX-lea” [New Information about the Territory and Population of Dobrudja in the First Half of the 19th Century], *Anuarul Institutului de istorie și arheologie Iași V* (1968), 203–16.
- PLATON, Gheorghe, „Un episod din istoria canalului Dunărea Marea-Neagră. Documente privind proiectul din 1855” [An Episode in the History of the Danube–Black Sea Canal. Documents on the Project from 1855], *Acta Moldaviae Meridionalis*. Anuarul Muzeului Județean Vaslui II (1980), 335–52.

- PLATON, Gheorghe, „Dobrogea” [Dobrudja] [respectively-subchap. 4 in Chap. II: *Transilvania, Bucovina, Basarabia, Dobrogea și românii din dreapta Dunării (1849–1878)*], în *Istoria Românilor*, vol. VII. Tom I: *Constituirea României moderne (1821–1878)* (Academia Română). Coordonator: Acad. Dan Berindei (București: Editura Enciclopedică, 2003), 794–7.
- POHRIB, Adrian, „Farurile Comisiei Europene a Dunării din Delta Dunării și de pe Insula Șerpilor (1856-1939)”, în *Istro-Pontica*, 2 (2014): Studii și comunicări de istorie a Dobrogei. Actele Sesiunii Naționale de Comunicări Științifice “Istro-Pontica. Tulcea - 505 ani de la prima atestare documentară”. Tulcea, 28–30 septembrie 2011. Editori: Aurel–Daniel Stănică, Cristian Leonard Micu (Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014), 71–84.
- POP, Angela, „Un călător francez în Dobrogea: Eugène Blondeau”, în *Comunicări de istorie a Dobrogei* (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța), 1 (Constanța: no publisher, 1980), 81–9.
- POPEEA, Alexandru, CUSTUREA, Gabriel, „Tezaurul monetar din secolul al XVIII-lea de la Lanurile (jud. Constanța)”, *Buletinul Societății Numismatice Române LXX–LXXIV* (1976–80), 124–8, 389–94.
- POPESCU, Anca, „Anul 1540 și problema «închiderii» Mării Negre otomane” [Year 1540 and the Turning Point of the Question of the Black Sea «Enclosure» by the Ottomans], *Studii și materiale de istorie medie XXIII* (2005), 183–94; and “La mer Noire ottomane: *mare clausum? mare apertum?*,” in Faruk Bilici, Ionel Căndea, Anca Popescu (eds.), *Enjeux politiques, économiques et militaires en Mer Noir (XIX–XIXe siècles)*. *Études à la memoire de Mihail Guboglu*. Sous la direction de... (Brăila: Musée de Brăila–Éditions Istros, 2007), 141–70.
- POPESCU, Anca, „Circulația mărfurilor la Dunărea de Jos reflectată în kanunname-le (a doua jumătate a sec. al XVI-lea)” [The Circulation of Goods in the Lower Danube Region as Reflected in the *Kanunname* (Second Half of the 16th Century)], *Revista istorică new series VI*, 3–4 (1995), 255–78.
- POPESCU, Anca, „Circumscripții vamale otomane în zona Pontului Stâng și a Dunării de Jos” [Ottoman Custom Areas in the Left Pontic and Lower Danube Regions], în Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr (eds.), *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani* (București: Editura Enciclopedică, 1998), 312–25.
- POPESCU, Anca, „Dobrogea în epoca otomană: kazaua Hârșova (sec. XVI)” [Dobrudja in Ottoman Times: the Kaza of Hârșova in 16th C.], *Studii și Materiale de Istorie Medie XXXIII* (2015), 85–112.
- POPESCU, Anca, „Dobrogea otomană (sec. XV–XVI): disocieri teritorial-administrative și cronologice” [Ottoman Dobrudja (15th–16th Centuries):

- Territorial–Administrative and Chronological delimitations], în Dumitru Țeicu, Ionel Câdea (coord.), *Români în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei* (Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2008), 633–52.
- POPESCU, Anca, „Dobrogea otomană” [Ottoman Dobrudja], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Județean Constanța. Universitatea „Ovidius” Constanța). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanța: Ex Ponto, 2008), 139–50.
- POPESCU, Anca, "Ester au XVIe siècle. Nouvelles contributions", *Revue des études sud-est européennes* L (2012), 191–202.
- POPESCU, Anca, „Fiscalitate otomană în porturile danubiano-pontice. Un document” [Ottoman Fiscality in Danubian–Pontic Ports. A Document], *Revista istorică new series* VIII, 9–10 (1997), 615–32.
- POPESCU, Anca, „Flotila Dunării otomane (secolul al XVI-lea)”, *Studii și materiale de istorie medie* XXI (2003), 151–60.
- POPESCU, Anca, “Les «derbendci» au Bas-Danube (XVIe siècle)”, *Studia et Documente Turcologica* [II], 2 (2014), 195-204, facsim., maps. “Derbendgii la Dunărea de Jos în a doua jumătate a sec. XVI” [The *Derbeneci* of the Lower Danube in the Late 16th Century], *Revista de istorie militară* 1–2 (2013), 12–7.
- POPESCU, Anca, "Multiple Toponymy in the Sancak of Silistria (16th Century)", în Tasin Gemil, Nagy Pienaru (coord. [ed.]), *Moștenirea istorică a tătarilor* (Universitatea “Babeș-Bolyai”-Cluj–Napoca. Institutul de Turcologie și Studii Central–Asiatice. *Tatar History, Culture and Civilization* Series), II (București: Editura Academiei Române, 2012), 199–216; în Romanian: *Studii și materiale de istorie medie* XXIX (2011), 163–82.
- POPESCU, Anca, “Notes on Ottoman Toponymy: the ‘X nâm-ı diğەر Y’ (the sancak of Silistria)”- http://www.academia.edu/6199945/Karasu_nam_i_diger_Gonci_pazari_Medcidiye_
- POPESCU, Anca, „O hartă osmană a Dobrogei de la mijlocul secolului XVII”, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași* XXII, 2 (1985), 631–7.
- POPESCU, Anca, „Portul Constanța în comerțul Mării Negre în secolul al XVI-lea”, în Constantin Rezachevici (coord.), *Izvoare istorice, artă, cultură și societate. În memoria lui Constantin Bălan (1928–2005)* (București: Editura Speteanu, 2010), 199–209.
- POPESCU, Anca, „Portul Tulcea în documente otomane din secolul al XVI-lea” [Tulcea Harbour in 16th Century Ottoman Documents], în *Istro–Pontica*, 2 (2014): Studii și comunicări de istorie a Dobrogei. Actele Sesiunii Naționale de Comunicări Științifice “Istro–Pontica. Tulcea - 505 ani de la prima atestare

- documentară”. Tulcea, 28–30 septembrie 2011. Editori: Aurel–Daniel Stănică, Cristian Leonard Micu (Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014), 23–32.
- POPESCU, Anca, „Schela Măcin în secolul al XVI-lea (după reglementări comerciale otomane)” [The Scaffolding of Măcin in the 16th Century (By Ottoman Commercial Regulations)], în Valeriu Sârbu, Cristian Luca (eds.), *Miscellanea Historica et Archaeologica in Honorem Professoris Ionel Cândea* (Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2009), 295–310.
- POPESCU, Anca, „Străjuirea navigației pe Dunăre în epoca otomană: *derbendcilik*–ul” [Policing the Danube in Ottoman Age: The *Derbendcilik*], *Studii și materiale de istorie medie* XXVIII (2010), 149–68.
- POPESCU, Anca, "The Region of Dobrudja from the Middle Ages to the end of Ottoman Rule," în *Encyclopaedia of the Hellenic World, Black Sea* (2008)
- POPESCU, Anca, "Un document ottoman concernant le commerce au Bas–Danube (XVIe siècle)", *Revue Roumaine d'Histoire* XXXI, 3–4 (1992), 331–8.
- POPESCU, Anca, „Vestigiile ale organizării Dobrogei preotomane într-un defter din anul 1530” [Relics of pre-Ottoman Dobrudja Organization in a Defter from 1530], în Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr, (eds.), *Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea*. Volum îngrijit de ... (Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2008), 505–30.
- POPESCU, Anca, VOINEA, Valentina Mihaela, SZMONIEWSKI, Bartłomiej, MOTOTOLEA, Aurel, Florea, Mihai, „Noi descoperiri de epocă otomană pe Valea Casimcei: Cheia-Pazvant” [New Archeological Discoveries in the Casimcea River Valley], în *ArheoVest III: Interdisciplinarity in Archaeology and History. In Memoriam Florin Medeleț [1943–2005]. Indisciplinartate în Arheologie și Istorie. Timișoara 28 noiembrie 2015* (Asociația Arheo Vest Timișoara). Editori: Sorin Fortiu, Andrei Stăvilă (Timișoara–Szeged: JATE Press Kiadó, 2015), 509–29; ill.
- POPOVICI, Ion, „Un naufragiu din secolul al XVIII-lea” [Discovery at Sulina of a Genovese shipwrecks], *România liberă* XXXIV, 9919, September 15 (1976), 2.
- POSTELNICU, Valentina, „Legăturile dintre locuitorii Dobrogei și ai Transilvaniei - expresie a voinței de unire”, *Delta* XVI, 1803, November 17 (1983), 3.
- RADA, Mihai, COCHINĂ, Nicolae, „Identificarea aerofotografică a orașului medieval Ester, județul Constanța” [Aerial Photography Identification of Medieval Town Ester, Constanța County], *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă* XL, 2 (1977), 62–4.
- RADU, Elena, „Cadrul istorico-juridic internațional al dezvoltării Sulinei. «Chestiunea Sulina» în atenția Marilor Puteri la începutul sec. al XIX–

- lea. Principalele momente ce au influențat comerțul și navigația”, *Itinerariu istoric* I, 6 [no year /2013/], 51–67—http://www.academia.edu/7835393/2013_6.
- RĂDULESCU, Adrian, „«Istoria o fac oamenii»“. Viitoarea secție muzeistică de istorie medie, modernă și contemporană” [Interview with Adrian Rădulescu /by Costin Constandache/] *Dobrogea nouă* XXVII, 8177, December 7 (1974), 2, 3.
- RĂMUREANU, Ion, „Mitropolia Vicinei și rolul ei în păstrarea ortodoxiei în ținuturile românești”, în *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*. [Lucrare închinată Centenarului Independenței de Stat a României și revenirii la trupul țării a pământului strămoșesc de la Dunăre și Mare] (Galați: Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, no year [1977]), 149–69.
- RODAN, Dan, “Franz Babinger et la Dobroudja ottomane dans les XVIème–XVIIème siècles”, în Stoica Lascu, Melek Fetisleam (eds.), *Contemporary Research in Turkology and Eurasian Studies. A Festschrift in Honor of Professor Tasin Gemil on the Occasion of His 70th Birthday* (Babeș–Bolyai University. The Institute of Turkology and Central Asian Studies) (Cluj–Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2013 [2015]), 725–37.
- RODAN, Dan, „Teritoriile românești sub stăpânire otomană în istoriografia românească a secolului XX”, *Studii și articole de istorie* LXXI (2006), 189–211.
- RUNCAN, Nechita, „Contribuția Bisericii Ortodoxe la realipirea [Sic!] pământului Dobrogei la Patria Mamă” [The Contribution of the Orthodox Church at the Annexation [Sic!] of Dobrudja Land to Motherland], *Analele Universității „Ovidius” Constanța. Seria Facultății de Teologie Ortodoxă* I, 1 (2002–2003), 235–46.
- SCURTU, Costin, „Războaiele est-europene și Dobrogea în secolul al XIX-lea” [The East–European Wars and Dobrudja in the 19th Century], *Acta Musei Porolissensis* XXX (2008), 433–48.
- SIMION, Gavrilă, „Observații asupra unor probleme numismatice și economice la Dunărea de Jos în lumina unor tezaure monetare de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea” [Observations on Numismatic and Economic Problems in the Lower Danube in the Light of the Coins Hoards from Late 18th Century and Early 19th Century], *Peuce* II (1971), 293–333.
- SIZOI, Ivan, „Necrasovite Cossaks in Dobrudja (1740–1864)”, în Iolanda Țighiliu, Marian Cojoc (eds.), *Dobrudja. A Cross Cultural Blend: Multi-Ethnic Space* (Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2007), 23–38.
- SOREANU, Mircea, „Fortificații și porturi otomane la Marea Neagră” [Fortifications and Ottoman Ports at Black Sea], *Revista de istorie militară* 3-4/119-120 (2010), 12-20.
- SPINEI, Victor, „Dobrogea Medievală-Via Gentium”, în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Județean Constanța. Universitatea „Ovidius” Constanța). [Volum editat cu

- prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanța: Ex Ponto, 2008), 62–3.
- STAN, Gligor, „Dobrogenii - «niște frați patrioți hierbinți ai patriei noastre, România»”, *Delta*, X, 1450, February 10 (1977), 1, 7.
- STAN, Gligor, „Românii în Dobrogea. Dicționar istoric dobrogean”, *Delta* VI, 1051, July 10 (1973), 2.
- STAN, Gligor, „Unirea Dobrogei cu Țara Românească. Tulcea-file de istorie”, *Delta* VI, 1099, September 5 (1973), 2.
- STANCIU, Gigi, „Dobrogea și negoțul pontic mediteranean în Evul Mediu,” *Confluente literare* III, 735, January 4 (2013)-http://confluente.ro/Dobrogea_si_negotul_pontic_mediteranean_gigi_stanciu_1_357320728.html.
- STANCIU, Marin, „Constanța la mijlocul secolului XIX” (I–II), *Litoral* XVI, 1645, September 21 (1986), 4; 1647, September (1986), 4.
- STANCIU, Ștefan, „Comisia Europeană a Dunării și românii în prima sa perioadă de activitate (1856–1861)”, *Studii și materiale de istorie modernă* XV (2002), 5–30.
- STANCIU, Ștefan, „Transport de mărfuri efectuate de flota elenă pe Dunărea Maritimă în perioada 1847–1861” [Goods Shipping Performed by the Greek Fleet on the Maritime Danube during 1847–1861], *Danubius* XXIII (2005), 95–106.
- STĂNCIUGEL, Robert, „Permanența și continuitatea românilor autohtoni în Dobrogea”, în Cristiana Crăciun, Gheorghe Zbucă (eds.), *Unirea Dobrogei. 130 de ani*. (Liga Culturală pentru Unitatea Românilor de Pretutindeni) (București: Editura Semne, 2008), 33–60.
- STĂNESCU, H., „Monuments d’Art Turc en Dobroudja”, *Studia et Acta Orientalia* III (1961), 177–89.
- STĂNICĂ, Aurel, „Tulcea. Un centru economic la Dunărea de Jos în secolul al XVI-lea” [Tulcea. An Economic Centre at the Lower Danube in the 16th Century], *Peuce* II (2004), 199–206.
- STĂNICĂ, Aurel, AILINCĂI, Sorin Cristian, IGNAT, Adina, ZVÎNCĂ, Iuliana, „Noi descoperiri funerare de pe teritoriul localității Enisala (com. Sarichioi, jud. Tulcea)”, *Peuce new series* III–IV (2005–2006), 317–30.
- STROIA, Marian, „O sursă mai puțin cunoscută despre localități din Dobrogea la începutul epocii moderne: însemnările lui F.F. Berg (1826)” [A Lesser Known Source about Places from Dobrudja in the Early Modern Era: F.F. Berg’s Notes], *Revista istorică new series*, II, 1–2 (1991), 199–204.
- ȘERBAN, Constantin, ȘERBAN, Victoria, „Rolul economic și politico–militar al orașelor din Dobrogea de nord în secolele XVI–XVIII”, *Peuce* II (1971), 283–91.
- ȘOPU, Dumitru, „Școli românești în Dobrogea până la 1878” [Romanian Schools in Dobrogea up to 1878], în Virgil Coman (ed.), *Dobrogea - model de conviețuire*

- multiethnică și multiculturală* [Dobrogea-Model Multiethnic and Multicultural Cohabitation]. [Volum dedicat aniversării a 130 de ani de la Reintegrarea Dobrogei la Statul Român] (Constanța: Muntenia, 2008), 96–102.
- ȘTEFĂNESCU, Liviu, „Contribuții privind alcătuirea tematicii Muzeului de istorie medie, modern și contemporană a Dobrogei”, *Revista muzeelor și monumentelor. Muzeu* 3 (July–September 1976), 28–9.
- ȘTEFĂNESCU, Liviu, „Perspective ale muzeografiei dobrogene pentru istoria medie”, *Pontica* V (1972), 577–83.
- ȘTEFĂNESCU, Ștefan, „De la Dacia Pontica la România” [From Dacia Pontica to Romania], in Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Județean Constanța. Universitatea „Ovidius” Constanța). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanța: Ex Ponto, 2008), 54-6.
- TERTECEL, Adrian, „O problemă de geografie istorică. Cernavodă și Cervena Voda” [A Problem in Historical Geography. Cernavodă and Cervena Voda], *Studii și materiale de istorie medie* XX (2002), 343–6.
- TERTECEL, Adrian, Izbucnirea războiului ruso–otoman 1710–1711 pentru stăpânirea Bazinului Mării Negre (Un izvor narativ ottoman)”, *Revista istorică* V, 11 / 12 (1995), 1197–221.
- TERZI, Arzu, “The Socio–Economic Situation of Maçın in the Middle of the Nineteenth Century”, în Faruk Bilici, Ionel Cândea, Anca Popescu (eds.), *Enjeux politiques, économiques et militaires en Mer Noir (XIVe–XXIe siècles). Études à la memoire de Mihail Guboglu*. Sous la direction de ... (Braïla: Musée de Braïla–Éditions Istros, 2007), 353–60.
- TODOROV, Nicolaj, “La ville balkanique aux XV–XIX siècles. Développement socio–économique et démographique,” *Buletin AIESEE* [Bucarest] XV–XVI (1977–8), 5–456.
- ȚURLEA, Petre, “«Suvenire de voiaju» [1861]. Imagini dobrogene de acum 125 de ani”, *Magazin istoric* XX, 6 (June 1986), 21, 22, 25.
- ȚVETKOVA, Bistra, Gjaca [Ghiață], Anca, “Novonameren otkās ot djelepke şanskia registār za severoiztocina Bălgariia i Dobrudja ot 1573g. [New Discovered Fragment from the Great Record of Celep on the North-Eastern Bulgaria and Dobrudja, în 1573], *Izvestia na Narodnata Biblioteka „Kiril i Metodii”* [Sofia] XIV/XX (1976), 349–60.
- UNGUREANU, Al., „O misiune franceză în Țara Românească, Moldova și Dobrogea în anul 1848” [A French Mission in the Wallachia, Moldavia, and Dobrudja in Year 1848], *Revista arhivelor* XII, 1 (1969), 81–90.
- UNGUREANU, George, „Amurgul stăpânirii otomane în Dobrogea”, în Cristiana Crăciun, Gheorghe Zbucnea (eds.), *Unirea Dobrogei. 130 de ani*. (Liga Culturală pentru Unitatea Românilor de Pretutindeni) (București: Editura Semne, 2008), 73-84.

- URSU, Nicolina, „Considerații privind demografia Dobrogei din secolul al XI-lea până la jumătatea secolului al XIX-lea”, *Analele Dobrogei* new series IV, 1 (21998), 45–56.
- URSU, Nicolina, „Contribuții privind demografia Dobrogei între anii 1850–1878” [Contributions to the Demography of Dobrudja between Years 1850–1878], *Analele Dobrogei* new series VI, 1 (2000), 195–203.
- URSU, Nicolina, „Deplasări demografice din Țara Românească în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane”, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, 2 (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța) (Constanța: no publisher, 1983), 7–20.
- URSU, Nicolina, „Problema revenirii Dobrogei la România în context intern și internațional” [The Problem of Dobrudja's Return to Romania in Internal and International Context], *Analele Dobrogei* new series V, 1 (1999), 166–73.
- VASILIU, Ioan, „Cimitirul medieval de la Isaccea. Biserica Sf. Gheorghe” [Medieval Cemetery at Isaccea. Church of St. George], *Peuce* XI (1995), 373–409.
- VASILIU, Ioan, „Mircea cel Mare și Dobrogea”, *Tomis* XXI, 8 (August 1986), 13.
- VASILIU, Ioan, „Știri istorice și date arheologice referitoare la orașul Babadag în Evul Mediu” [Historical News and Archaeological Data on Babadag in the Middle Ages], *Peuce* XII (1996), 195–224.
- VELICHI, Constantin N., „Emigrarea bulgarilor din Sliven în Țara Românească în anul 1830”, *Romanoslavica* X (1964), 289–314.
- VELICHI, Constantin N., „Emigrarea bulgarilor în Țara Românească în timpul războiului ruso-turc din 1806–1812”, *Romanoslavica* VIII (1963), 27–58.
- VELICHI, Constantin N., „Emigrări la nord și la sud de Dunăre în perioada 1828–1834”, *Romanoslavica* XI (1965), 67–116.
- VELIMAN, Valeriu Veliman, „Toponimul «Dobrogea» în documente turcești” [The Toponym «Dobrogea» in Turkish Documents], în Tahsin Gemil (coord.), *Tătarii în istorie și în lume* (București: Editura Kriterion, 2003), 171–8.
- VELTER, Ana-Maria, Custurea, Gabriel, “Medieval Coins Hoards from the 16th-17th Centuries Found in Dobrudja”, în Gabriel Custurea, Mihai Dima, Gabriel Talmațchi, Ana-Maria Velter, *Coin hoards of Dobrudja*, I (Constanța: Ex Ponto, 2007), 115–293.
- VELTER, Ana-Maria, Custurea, Gabriel, „Monede spaniole descoperite în Dobrogea”, în Mihaela Iacob, Ernest Obländer-Târnoveanu, Florin Topoleanu (eds.), *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare 1950–2000. Omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate: 1955–2000*. Volum îngrijit de Mihaela Iacob, Ernest Obländer-Târnoveanu, Florin Topoleanu (Consiliul Județean Tulcea) (Tulcea: no publisher), 573–80.

- VERGATTI, Radu-Ștefan [and: CIOBANU, Radu-Ștefan], „Contribuții la reconstituirea civilizației Dobrogei medievale timpurii (sec. X–XV). Sugestii pentru organizarea primei părți a secției de istorie medievale din cadrul Muzeului de istorie a Dobrogei”, *Revista muzeelor și monumentelor. Muzeu III* (July–September 1974), 29–32.
- VERGATTI, Radu-Ștefan, „125 de ani de la Unirea Dobrogei cu România” [125 Years since the Union of Dobruđja with Romania], în Cristiana Crăciun (ed.), *Congreșele spiritualității românești*. Edițiile a VII-a și a VIII-a (București: Artemis, 2004), 55–7.
- VERGATTI, Radu-Ștefan, „A fost pierdută Dobrogea de Mircea cel Bătrân?” [Dobrogea was Lost by Mircea the Old?], *Revista de istorie XXXIX*, 8 (1986), 764–73.
- VERGATTI, Radu-Ștefan, „Acțiuni ale domnilor români de la Mihail I la Vlad Țepeș (1418-1462) pentru apărarea unității cu Dobrogea”, *Dorul* [Aalborg–Danemarca] XI, 138 (May 2001).
- VERGATTI, Radu-Ștefan, „Considerații asupra situației demografice în Dobrogea în secolele XIII–XIV”, în *Revista Muzeului Național VII* (1983), 109–20.
- VERGATTI, Radu-Ștefan, „Din demografia istorică a Dobrogei în evul mediu românesc”, în Louis Roman, Radu-Ștefan Vergatti, *Studii de demografie istorică românească* (București: Editura Enciclopedică, 2002), 213–143.
- VERGATTI, Radu-Ștefan, „Dinamica conștiinței de neam la românii dobrogeni între răscoala condusă de Tudor Vladimirescu și Războiul pentru Independența de stat. Evoluția ideii de independență (1821–1877)”, *Dorul* [Aalborg–Danemarca] XI, 142 (October 2001).
- VERGATTI, Radu-Ștefan, „Lupta domnilor Țării Românești - de la Mihail până la Vlad Țepeș (1418-1462) - pentru apărarea unității cu Dobrogea” [The Fight of the Rulers of the Wallachia-from Mihail until Vlad the Impaler (1418–1462) - for Defending the Unity with -Dobruđja], *Muzeul Național 4* (1978), 81–91.
- VERGATTI, Radu-Ștefan, „Metodele cercetării demografiei istorice pentru Dobrogea medievală”, *Studii danubiene* [Galați] I, 1 (2009), 78–80.
- VERGATTI, Radu-Ștefan, „Noi informații asupra campaniei lui Vlad Țepeș în Dobrogea”, *Dorul* [Aalborg–Danemarca] XI, 139 (June 2001).
- VERGATTI, Radu-Ștefan, „O problemă de geopolitică pontică: Stăpânirea și populația Dobrogei în prima parte a secolului al XIX-lea (1812-1878)”, *Geopolitica. Revistă de Geografie Politică, Geopolitică și Geostrategie II*, 6 (2004).
- VERGATTI, Radu-Ștefan, „Populația Dobrogei” [respectively—Subchap. 3 in Chap. II: *Potențialul uman al Țărilor Române (1711–1820)*], în *Istoria Românilor*, vol. VI: *România între Europa Clasică și Europa Luminilor (1711–1821)* (Academia Română).
Coordonatori: Dr. Paul Cernovodeanu, Membru de onoare al Academiei

- Române. Prof. univ. dr. Nicolae Edroiu, Membru corespondent al Academiei Române. Secretar științific: Constantin Bălan (București: Editura Enciclopedică, 2002), 99–102.
- VERGATTI, Radu-Ștefan, „Retour sur la domination de la Dobroudja par Mircea le Grand”, *Pontica* XLIII (2010), 165–75.
- VERTAN, Antoaneta, CUSTUREA, Gabriel, „Descoperiri monetare în Dobrogea” (VI), *Pontica* XVII (1984), 245–56; (VII), *Ibid.* XIX (1986), 297–310; (X), *Ibid.*, XXVIII–XXIX (1995–1996), 309–21.
- VITCU, Dumitru, „Dobândirea și integrarea Dobrogei la România în preocupările cărturarului și omului politic Mihail Kogălniceanu” [The Achieving and Integration of Dobrudja at Romania in Concerns of the Scholar and Politician Mihail Kogălniceanu], în Valentin Ciorbea (coord. [ed.]), *Dobrogea 1878–2008. Orizonturi deschise de mandatul european* (Consiliul Județean Constanța. Universitatea „Ovidius” Constanța). [Volum editat cu prilejul împlinirii a 130 de ani de la unirea Dobrogei cu România] (Constanța: Ex Ponto, 2008), 194–208.
- VÎLCU, Aurel, „Stadiul cercetărilor de numismatică otomană în România”, în Călin Felezeu (ed.), *Studii și cercetări de turcologie contemporană. Omagiu Profesorului Mihail Maxim* (Cluj–Napoca: Editura Tribuna), 2004, 41–52.
- VLĂDESCU, Elena Mihaela, „Lăcașuri de cult ale musulmanilor dobrogeni”, în Mădălina Lasca, Erol Menadil (coord.), *Din istoria tătarilor. Contribuții istoriografice* (Uniunea Democrată a Tătarilor Turco–Musulmani din România/Romanya Müslüman Tatar Türkleri Demokrat Birliği Filiala Constanța Köstenci Şubesi. Universitatea „Ovidius” Constanța Facultatea de Istorie și Științe Politice. Centrul de Studii și Cercetări ale Istoriei și Civilizației Zonei Mării Negre secolele XIX–XXI), II (Constanța: Ovidius University Press, 2011), 141–8.
- VOȘLOBAN, Gavrilă. „Ion Ghica și Dobrogea”. *File de istorie Dobrogea nouă* XXVI, 7840, November 4 (1973), 3.
- ZAHARIA, Petru, „Sulina-Porto-franc (1870–1939)”, *Peuce* VIII (1980), 515–29.
- ZĂNOAGĂ, Bogdan. „Dobrogea, creuzet al interferențelor etno-cultural-religioase în secolele XV–XIX” [Dobrudja, Ethno–Cultural–Religious Interferences in the 15th–19th Centuries], în *Un proiect de reîmpăcare a bisericilor. O punte între biserici, culture și religii* (Cluj–Napoca: Accent, 2007), 199–204; also in German, in *Die Geschichte der christlichen Kirchen aufarbeiten. Healing of Memories zwischen Kirchen, Kulturen un Religionen. Ein Versöhnungsprojekt der Kirchen in Rumänien* (Cluj–Napoca, Leipzig, 2007), 241–6.
- ZECHERU, Dana, „Toponimia turcească în Dobrogea între realitate demografică și conservatorism lingvistic”, în Virgil Coman (coord. [ed.]), *Dobrogea-model de conviețuire multiethnică și multiculturală* [Dobrogea-Model Multiethnic and

-
- Multicultural Cohabitation. [Volum dedicat aniversării a 130 de ani de la Reintegrarea Dobrogei la Statul Român] (Constanța: Muntenia, 2008), 381–94.
- ZUICĂ, Eugen, „Aspecte ale istoriei catolicismului în zona gurilor Dunării, în secolul al XVII-lea” [Aspects of History of Catholicism at the Danube Mouths in the 17th Century], în Ștefan Stanciu, Costin Croitoru (eds.), *Perspective asupra istoriei locale în viziunea tinerilor cercetători. Pagini de istorie gălățeană*, I (Brăila, Galați: Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2005), 53–62.

OSMANISTICA ÎN ROMÂNIA - REPERE BIBLIOGRAFICE

Gabriel CUSTUREA*
Andreea ANDREI*

Abstract:

The authors make a review of the evolution of osmanistics in Romania from the beginning of the 20th century until present. The efforts to establish the necessary tools for this field of Romanian historiography are noticed: collections of documents, dictionaries, paleograph albums, as well as the studies and summaries, that have resulted from the work of brilliant generations of scholars. Currently, there are no premises for continuing these efforts, although there are strong research centers such as those in Bucharest, Cluj-Napoca or Constanța.

Rezumat:

Autorii fac o trecere în revistă a evoluției osmanisticii în România de la începutul secolului al XX-lea până în prezent. Sunt apreciate eforturile de creare a instrumentelor necesare acestei ramuri a istoriografiei românești: culegeri de documente, dicționare, albume de paleografie, ca și studiile și sintezele care au rezultat din munca unor generații strălucite de cercetători. În prezent, nu sunt premise ale continuării acestor eforturi, deși există centre de cercetare puternice cum sunt cele de la București, Cluj-Napoca sau Constanța.

Key-words: osmanistics, Ottoman Empire, research

Cuvinte cheie: osmanistică, Imperiul Otoman, cercetare

Demersul nostru istoriografic nu este singular, de-a lungul deceniilor existând din partea cercetătorilor bilanțuri ale momentului¹, unele de mare întindere² și altele

* Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, Piața Ovidiu, nr. 12, 900745, Constanța
e-mail: custurea@gmail.com; andreiaandreea03@yahoo.com.

¹ Guboglu 1956a, 314-350; Halevy 1959, 113-125.

² Prodan 1999a, 7-82; Prodan 1999b, 83-178; Prodan 2000, 237-248; Prodan 2002-2003, 561-593; Prodan 2004a, 153-167; Prodan 2004b, 51-210; Prodan 2004c, 153-167; Prodan 2006, 189-211; Prodan 2011, 295-304; Dumitrașcu, Lascu 2013, 685-724.

publicate chiar în reviste din străinătate pentru a obține un impact mai profund³. Contribuția noastră se limitează să reliefeze doar câteva repere dintr-o ramură a istoriografiei românești și să marcheze, atât cât se poate, pilonii unui întreg eșafodaj științific. Încă din zorii statului modern România, cu deosebire după obținerea independenței, oamenii de cultură și-au dat seama de importanța consultării arhivelor otomane pentru scrierea istoriei naționale. Erau la mijloc cinci secole de istorie comună, care trebuia scrisă, și astfel apar texte programatice, urmate de acțiuni diplomatice de adunare a documentelor istorice⁴. Abia secolul următor aduce în scenă cercetătorii care vor trece la fapte, la îndeplinirea unui proiect coerent pentru istoriografia românească. C. Giurescu apare ca inițiator al unui astfel de demers prin lucrarea sa referitoare la *capitulațiile Țărilor Române*⁵. Trebuia creată infrastructura unei astfel de întrepinderi și, iată că N. Iorga întemeiază, în preajma Primului Război Mondial, Institutul pentru Studiul Europei Sud-Orientale (1914-1923) cu publicația *Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale* (nr. I-X). Conflictul mondial, apoi situația precară a României, întârzie punerea în operă a dezideratului istoriografiei naționale. Refacerea Institutului lui Nicolae Iorga⁶, apariția apoi a celui de Balcanologie⁷, cu reviste proprii și un cerc de istorici gravitând în jurul lor, creează premise mai bune pentru punerea în practică a studiului osmanisticii în țara noastră.

Dincolo de încercările meritorii ale lui H.Dj. Siruni⁸ și ale lui A. Antalffy⁹ se simțea nevoia, așa cum argumenta și N. Iorga în 1928, creerii unei școli de osmanistică, fapt care se va produce abia în deceniul următor, prin invitarea la Iași a savantului german Franz Babinger¹⁰. După un debut bucureștean în 1934, când

³ Guboglu 1956b, 454-475; Guboglu 1968, 265-272; Guboglu 1990, 91-147; Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1969, 351-361; Feneșan 1996, 25-36; Maxim, Maxim 2002, 221-241; Murgescu 2002, 148-162; Murgescu 2003, 127-140.

⁴ M. Kogălniceanu în ședința Adunării Deputaților din 19.06.1889 solicita ca obiectiv de maximă urgență copierea documentelor otomane legate de istoria românilor. După zece ani, acestea intrau în fondurile Bibliotecii Academiei Române din Ordinul Primului Ministru D.A. Sturdza și prin diligențele atașatului cultural de la Istanbul, Trandafir Djuvara, 1558-1778, cf. Anca Popescu, <http://www.cultura.postdoc.acad.ro/cursanti/anca%20popescu.pdf> (17 august 2016).

⁵ Giurescu 1908.

⁶ *Revue historique du Sud-Est Européenne* (1924-1948) înlocuiește *Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe Sud-Orientale*, ca revistă de specialitate a institutului.

⁷ Institut de Balcanologie întemeiat de V. Papacostea, ca o instituție privată în 1937 - din 1943 instituție publică până în 1948 - edita revista *Balcania* (1938-1947).

⁸ Siruni 1940; Siruni 1941; Siruni 1942, 129-165; Siruni 1943.

⁹ Antalffy 1933, 3-56; Antalffy 1934a, 33-42; Antalffy 1934b, 8-23; Antalffy 1934c, 204-207; Antalffy 1937, 217-235; Prodan 1996, 90-100.

¹⁰ Prodan 2003, 200-211.

susține prelegeri la Universitatea București și la Institutul Sud-Est European, în toamna lui 1937, răspunzând invitației lui Gh. Brătianu, va predă cursuri și seminarii de limbă și istorie turco-osmană la Iași. Cu aceste preparative se va înființa, în capitala Moldovei, pe lângă Facultatea de Litere și Filosofie, Institutul de Turcologie (1 aprilie 1940), cu sprijinul neprecupețit al ambasadorului Turciei, Hamdullah Subhi Tanrîöver, care a funcționat până în anul 1945.

Pornind de la acest nucleu, care a dat ca specialiști pe Mihail Guboglu și Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, după o perioadă de frământări și așezări în noi cadre juridice ale instituțiilor științifice din România (Reforma comunistă a învățământului și a Academiei Române) s-a trecut, chiar dacă nu în mod programatic, la crearea instrumentelor de lucru pentru osmanistica din România. Un rol deosebit, de pionierat, i-a revenit lui M. Guboglu¹¹. Dar, cea mai mare întreprindere istoriografică începută în deceniul șapte al secolului al XX-lea a fost editarea izvoarelor otomane referitoare la istoria României, activitate care continuă și în prezent¹². În cadrul acestei acțiuni s-au înscris numeroasele specializări și documentări ale cercetătorilor în arhivele turcești, rodul acestor strădanii fiind colecția de microfilme "Turcia", de la Direcția Generală a Arhivelor Statului, cu un număr de peste 120.000 de cadre¹³.

Alături de această valorizare a documentelor primare, cercetătorii români întocmesc lucrări privind Statul Otoman, legislația, tradițiile și cultura otomană¹⁴, pentru a lărgi cunoștințele generațiilor de studenți și specialiști. Ei se încadrau astfel pe drumul deschis de Nicolae Iorga cu monumentală sa istorie a Imperiului Otoman¹⁵.

O parte esențială a activității osmanisticii românești o constituie studiile și articolele, dar mai ales sintezele privind relațiile româno-otomane, cărora li s-au

¹¹ Guboglu 1955; Guboglu 1958; Maxim 1984; Panaite 2007; Panaite 2008.

¹² Guboglu 1960; Guboglu 1965; Guboglu, Guboglu 1974; Mehmet 1966; Mehmet 1976a; Mehmet 1980; Mehmet 1983; Mehmet 1986; Decei 1970b, 79-88; Decei 1974a, 101-160; Decei 1975a, 158-169; Decei 1975b, 163-178; Germil 1984; Veliman 1984; Maxim 1974; Maxim 1988, 113-122; Maxim 1999; Maxim 2001; Maxim 2008; Maxim 2012; Maxim 2013a.

¹³ DGAR, Ghidul microfilmelor, III, Documente din arhivele străine, București, 1979.

¹⁴ Mehmet 1976b; Mehmet 2016; Decei 1978a; Ekrem 1981; Ekrem 1998; Panaite 1988, 877-894; Panaite 1994a, 100-114; Panaite 1994b, 259-276; Panaite 1998; Panaite 2000; Panaite 2003, 83-116; Panaite 2004; Panaite 2006, 124-141; Panaite 2013; Beldiceanu, Năsturel 1991, 61-118; Popescu 1995a, 201-206; Popescu 1995b, 255-278; Popescu 1998, 312-325; Popescu 1999, 129-149; Popescu 2003a, 79-89; Popescu 2005, 183-194; Popescu 2006, 31-40; Popescu 2007a, 141-169; Popescu 2008a, 505-530; Popescu 2008b, 633-652; Popescu 2010, 149-168; Felezeu 2012; Burlacu 2014.

¹⁵ Iorga 1908; Iorga 1909; Iorga 1910; Iorga 1911; Iorga 1913.

consacrat câteodată cariere întregi¹⁶. Adunând un asemenea bagaj de informație, în activitatea specialiștilor români a apărut necesitatea adâncirii studiului și, astfel, s-au născut lucrări care tratează în profunzime teritoriile românești aflate sub stăpânire otomană¹⁷.

De-a lungul anilor au luat naștere nuclee de specialiști concentrate în jurul unor instituții de cercetare sau universitare. Dacă primul Institut de turcologie apărea la Iași sub conducerea lui Franz Babinger, din deceniul șase al secolului trecut ștafeta a fost preluată de capitală prin Facultatea de Istorie din cadrul Universității București, Arhivele Statului și Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”. În aceste centre și-au desfășurat sau își desfășoară activitatea generații de cercetători¹⁸. Aceștia și-au găsit exprimarea științifică în reviste de specialitate, difuzate în țară și peste hotare¹⁹.

Și în diasporă au existat specialiști care au abordat probleme ale osmantisticii, unii dintre ei dedicându-și întreaga carieră acestei ramuri a istoriei medievale²⁰.

Dincolo de punerea în valoare a izvoarelor documentare, în ultima jumătate de secol aria cercetărilor privind epoca otomană și moștenirea ei în România a cuprins și studiul ceramicii, cu un început timid făcut de cercetătoarea Corina Nicolescu²¹, iar în

¹⁶ Decei 1978b; Gemil 1991; Maxim 1993; Ekrem 1994; Murgescu 2012.

¹⁷ Decei 1969, 575-591; Decei 1970a, 97-119; Decei 1970c, 9-21; Decei 1974b, 12-26; Decei 1974c, 291-306; Felezeu 1996; Felezeu 2014; Feneșan 1985-1986, 99-136; Feneșan 2000; Feneșan 2014; Feneșan 2015; Feneșan 2016; Gemil 2004; Maxim 2006; Maxim 2011; Maxim 2013; Maxim 2015; Popescu 1992, 331-337; Popescu 1997-1998, 209-257; Popescu 2003b, 151-160; Popescu 2013; Popescu 2015, 85-112; Croitoru 2013, 2017-223; Croitoru 2016.

¹⁸ Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1942; Alexandrescu-Dersca Bulgaru 1944, 363-391; Alexandrescu â-Dersca Bulgaru 2006; Ghiață 1974, 43-126; Ghiață 1975-1976, 71-106; Tsvetkova, Ghiață 1976, 349-359; Ghiață, 1987, 39-47; Ghiață 1993, 126-142; Pienaru 1985, 418-432; Pienaru 1989, 189-207; Pienaru 1990, 69-103; Pienaru 1996, 483-510; Pienaru 1997, 85-96; Pienaru 1998a, 181-185; Pienaru 1998b, 264-303; Pienaru 1999, 57-84; Pienaru 2002, 229-241; Pienaru 2003a, 33-57; Pienaru 2003b, 175-194; Pienaru 2008, 83-97; Pienaru 2011a, 85-98; Pienaru 2011b, 56-66; Pienaru, Cristea 2012, 43-58; despre M. Guboglu, vezi Popescu 2007, 29-60; Tertecel 2002a, 343-346; Tertecel 2002b, 229-243; Tertecel 2003a, 181-195; Tertecel 2003b, 147-158; Tertecel 2004, 63-80.

¹⁹ Revue des Études Sud-Est Européen, Studia et Acta Orientalia, Revista Arhivelor, Revue Roumaine d'Histoire, Studii și materiale de istorie medie.

²⁰ Beldiceanu 1942, 392-408; Beldiceanu 1957, 70-86; Beldiceanu 1964, 36-90; Beldiceanu Steinherr, Beldiceanu 1964, 91-115; Beldiceanu 1966, 83-132; Beldiceanu 1968, 215-262; Beldiceanu 1969, 239-266; Beldiceanu, Zerva 1969, 1-17; Beldiceanu 1973, 73-90; Beldiceanu 1976; Berindei, Veinstein 1981, 251-328; Beldiceanu, Bacqué-Grammont, Cazacu 1982, 48-66; Berindei 1971, 393-409; Berindei 1972, 338-367; Berindei, Veinstein 1987; Berindei 1991, 161-188; Cazacu 1982, 27-41; Cazacu 2013, 303-328; Matei 2008.

²¹ Nicolescu 1967a, 245-251; Nicolescu 1967b, 287-308.

ultimul deceniu, prin eforturile susținute ale Niculinei Dinu²². Un alt aspect al cercetării moștenirii otomane îl constituie studiul monetăriei turcești. Început episodic în perioada interbelică, studiul numismaticii otomane a devenit sistematic după deceniul cinci al secolului al XX-lea când a intrat în preocupările cercetătorilor, căpătând o amploare tot mai mare²³.

Din cele prezentate până acum se observă că mare parte din pregătirea generațiilor de turcologi s-a făcut cu dificultate, uneori prin forțe proprii (învățarea limbii turce cu ajutorul unui hoga, a unor membri ai familiei, ai unor profesori particulari etc.), accesul la documentele aflate în arhive și biblioteci din străinătate a fost dificil, în cel mai bun caz limitat, iar publicarea rezultatelor acestor cercetări nu s-a făcut ritmic și la proporțiile necesare cantității mari de documente²⁴.

După 1989 și în domeniul osmanisticii au apărut schimbări. Este de remarcat libertatea de circulație a cercetătorilor, care a mărit posibilitățile de informare și documentare²⁵.

Se observă o creștere a rolului provinciei în organizarea manifestărilor științifice, dar și lipsa unui program unitar la nivel național, a unei strategii de punere în valoare a moștenirii celor cinci secole de relații bilaterale. Se publică volume de comunicări, au loc colocvii și simpozioane, fără un proiect unitar, ci doar ca rezultat al unor aniversări, comemorări sau proiecte despre minorități. Manifestările științifice s-au înmulțit, multe dintre ele fiind organizate în colaborare cu Ambasada și Consulatul Republicii Turcia sau cu organizațiile etnice ale minorității turco-tătare²⁶.

²² Dinu 2004, 191-218; Dinu 2006, 167-169; Dinu 2008, 100-103; Batariuc, Dinu 2008, 755-768; Dinu 2009, 323-345; Batariuc, Dinu 2009, 421-424; Dinu 2010, 303-320; Dinu 2011, 140-159; Batariuc, Dinu 2013, 411-416; Tănase, Dinu 2015, 69-95; Drașovean, Feneșan, Flutur, Szenmiklosi, El Susi, Kopeczny, M-Kiss, Șeptilici, Dinu 2007; 127-141.

²³ Vilcu 2004, 41-52; Custurea 2013, 81-84, n. 4-19.

²⁴ Anca Popescu, <http://www.cultura.postdoc.acad.ro/cursanti/anca%20popescu.pdf> (17 august 2016).

²⁵ Vezi Anca Popescu, <http://www.cultura.postdoc.acad.ro/cursanti/anca%20popescu.pdf> (29 august 2016).

²⁶ Simpozionul internațional *Relațiile româno-turce în perioada 1918-1995* (Asociația Cultural-Științifică România-Turcia, președinte Tasin Gemil), București, 14 iunie 1995; Expoziția *Șase secole de relații româno-turce oglindite de numismatică* (Muzeul Național de Istorie a României, București), București, octombrie-decembrie 1995; Simpozionul *Relații româno-otomane și româno-turce* (Muzeul Național de Istorie a României, București), București, 22 aprilie 1996; *International Symposium The Danube and Black Sea in the Ottoman Era*, Centrul de studii turce (București), Societatea Turcă de Istorie (Ankara), București, 7-9 octombrie 2004; Simpozionul Internațional *Romanian relations: past and present* (Ambasada Turciei, ICR Istanbul, Centrul de

Centrele puternice au supraviețuit - și ne referim aici mai ales la capitală cu Facultatea de Istorie²⁷ și Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, iar între timp se afirmă cele din provincie, cu deosebire Constanța²⁸ și Cluj²⁹, cu grupări de cercetători și reviste proprii care să asigure evoluția turcologiei pe mai departe. Problema, una dintre ele, dar cea mai stringentă, este formarea noilor generații de specialiști care să îi înlocuiască pe cei care vor ieși din sistemul de cercetare și educațional la sfârșitul deceniului al II-lea al secolului al XXI-lea. Nimic, nicio strategie coerentă, niciun program de lungă durată care să dea speranța de perenitate acestei ramuri a medievalității românești.

Studii Turce al Universității București, București, 26 octombrie 2005; *Al III-lea Congres Internațional privind civilizația islamică în Balcani*, (Centrul Internațional de Studii privind Istoria, Cultura și Arta Islamului, București), București, 1-5 noiembrie 2006; Simpozionul *Incursiuni în istoria relațiilor româno-turce. Momente de toleranță și prietenie*, Izmir, 2007; *Expoziția Covoare anatoliene din Transilvania* (Muzeul Sakıp Sabancı, ICR din Istanbul), Catalogul expoziției: *In Praise of God - Anatolian Rugs in Transylvanian Churches 1500-1750*, Istanbul, 2007; Simpozionul *Interferențe culturale româno-turce în perioada Iorga-Atatürk* (ICR „Dimitrie Cantemir” – Turcia, Centrul Cultural „Atatürk”, Ankara), Ankara, 17 aprilie 2008; Simpozionul turco-român *Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938), ctitor al Turciei moderne* (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța), Constanța, 2 octombrie 2008; Simpozionul *Prietenia istorică Româno-Turcă în zona Dunării și a Mării Negre* (Centrul Cultural Turc „Yunus Emre” Constanța, Consiliul Superior „Atatürk” pentru Cultură, Limbă și Istorie din Ankara, Centrul de Studii Turce „Dimitrie Cantemir” al Universității București, Muzeul Brăilei, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța), *Expoziția Să trăim împreună sub bolta cerească*, Constanța, 18-21 octombrie 2012; Simpozionul internațional *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea* (proiect AFCN, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, Institutul de Turcologie și Studii Central-Asiatice, Universitatea Babeș Bolyai, Cluj-Napoca), Constanța, 24-25 septembrie 2013; *Expoziția Confluențe culturale româno-turce: patrimoniul covoarelor anatoliene al României* (Muzeul de pictură și sculptură al Turciei, Ankara, Institutul Cultural Turc „Yunus Emre”, Institutul Cultural Român „Dimitrie Cantemir”, Muzeul Brukenthal Sibiu), Ankara, 11-20 martie 2013; Workshop-ul *Dobrogea otomană – coordonate istorice și arheologice*, Tulcea, 20-22 octombrie 2016, în cadrul proiectului AFCN, *Cartografierea cetăților medievale dispărute din Dobrogea*.

²⁷ Laboratorul de studii otomane din cadrul Facultății de Istorie, Universitatea București (1985-1993), editor al revistei *Caietele laboratorului de Studii Otomane* 1/1990, 2/1993 și continuat de Centrul de Studii turco-otomane din 1993 cu *Revista Romano-Turcica* 1/2003; Institutul de studii orientale Sergiu Al. – George înființat în 1990, transformat în anul 2008 în Centrul de studii euroasiatice și afroasiatice din cadrul Bibliotecii Metropolitane București.

²⁸ Centrul de studii eurasiatice (2004), Universitatea „Ovidius” Constanța, cu *Revista Română de studii eurasiatice* începând cu 2005 (ajunsă la nr. 11/2015)

²⁹ Institutul de turcologie și studii central-asiatice, Universitatea Babeș Bolyai, Cluj-Napoca (2009), cu revista *Studia et documenta turcologica* 1/2013; 2/2014.

Totuși, rămâne credința că absolvenții universităților citate mai înainte (București, Cluj-Napoca, Constanța), cu sprijinul unor programe interculturale româno-turce sau ale unor proiecte europene, vor continua tradiția, aproape seculară, de studiere a documentelor otomane privind Țările Române.

Bibliografie

- Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. M. 1942, *La Campagne de Timûr en Anatolie (1402)*, București.
- Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. M. 1944, *A propos d'un firman du sultan Mustafa III*, *Balcenia* 7, 2, 363-391.
- Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. M. 1969, *Les Etudes islamiques en Roumanie*, *REI* 37, 2, 351-361.
- Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. M. 2006, *Seldjoukides, Ottomans et l'espace roumain*, publié par les soins de Dr. Cristina Feneșan, Istanbul, 5-7; 13-15.
- Antalffy, A. 1933, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în anul 1659 (traducere din textul turcesc)*, *BCIR* 12, București, 3-56.
- Antalffy, A. 1934a, *Două documente din Biblioteca Egipteană de la Cairo despre cucerirea Chilei și Cetății Albe în 1484*, *RI* 20, 1-3, București, 33-42.
- Antalffy, A. 1934b, *Münş'a'at al Salatın al lui Rukhsanzade Ahmed Feridun, et-tevkü (pomenit și supt numele de Ahmed Feridun Bei nişangi) ca izvor pentru istoria românilor*, *BCIR* 13, București, 8-23.
- Antalffy, A. 1934c, *Câteva însemnări scurte, I-IV*, *RI* 20, 1-3, București, 204-207.
- Antalffy, A. 1937, *Vechea cronică otomană, editată de dr. Friedrich Giese, ca izvor pentru istoria românilor (traduse din limba turcească)*, *RI* 23, 1-3, București, 217-235.
- Batariuc, P. V., Dinu, N. 2008, *Vase tip Miletus descoperite la Suceava, Strada Dragoș Vodă*, în Țeicu, D., Cândea, I. (eds.), *Românii în Europa Medievală (între Orientul Bizantin și Occidentul Latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, Brăila, 755-768.
- Batariuc, P. V., Dinu, N. 2009, *Islamic water filter jug found in the Romstorfer Collection in Suceava*, *Peuce*, S.N. 7, 421-424.
- Batariuc, P. V., Dinu, N. 2013, *O descoperire uitată de la Suceava. Un ou din ceramică de Kütahya*, *Apulum* 50, 411-416.
- Beldiceanu, N. 1942, *Problema tratatelor Moldovei cu Înalta Poartă în lumina cronicii Pečevi*, *Balcenia* 5, 1, 392-408.

- Beldiceanu, N. 1957, *La crise monétaire ottomane au XVIe siècle et son influence sur les principautés roumaines*, SOF 16, 70-86.
- Beldiceanu, N. 1964, *La conquête de cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayezid II*, SOF 23, 36-90.
- Beldiceanu, N. 1966, *Sur les Valaques des Balkans slaves à l'époque ottomane (1450-1550)*, REI 34, 1, 83-132.
- Beldiceanu, N. 1968, *Kilia et Cetatea Albă à travers les documents ottoman*, REI, 36, 2, 215-262.
- Beldiceanu, N. 1969, *La Moldavie ottomane à la fin du XVe siècle et au début du XVIe siècle*, REI 37, 2, 239-266.
- Beldiceanu, N. 1973, *Le vozarliq. Une institution ponto-danubienne*, SOF 32, 73-90.
- Beldiceanu, N. 1976, *Le monde ottoman des Balkans (1402-1566). Institutions, société, économie*, London.
- Beldiceanu, N., Năsturel, P. Ș., *Droits sur la terre de labour dans les Balkans et en Anatolie à l'époque ottoman (XIVe – XVIe siècles)*, SOF 50, 61-112.
- Beldiceanu, N., Bacqué-Grammont, J.-L., Cazacu, M. 1982, *Recherches sur les Ottomans et la Moldavie ponto-danubienne entre 1484 et 1520*, Bulletin of the School of Oriental and African Studies 45, 2, 48-66.
- Beldiceanu, N., Zerva, G. 1969, *Une source ottomane relative à la campagne du Süleyman le Législateur contre la Moldavie (1538)*, Acta Historica, Societas Academica DacoRomana 1, 1-17.
- Beldiceanu Steinherr, I., Beldiceanu, N. 1964, *Acte du règne de Selim I concernant quelques échelles danubienne de la Valachie, de Bulgarie et de Dobroudja*, SOF 23, 91-115.
- Berindei, M. 1971, *Contribution à l'étude du commerce Ottoman des fourrures moscovites. La route moldavo-polonaise, 1453-1700*, Cahiers du monde russe et soviétique 12, 4, 393-409.
- Berindei, M. 1972, *Le problème des „Cosaques” dans la seconde moitié du XVIème siècle. A propos de la révolte de Ioan Vodă, voievode de Moldavie*, Cahiers du monde russe et soviétique 12, 3, 338-367.
- Berindei, M. 1991, *L'Empire Ottoman et la "route Moldave" avant la conquête de Chilia et de Cetatea Albă (1484)*, RRH 30, 161-188.
- Berindei, M., Veinstein, G. 1981, *Les possessions ottomanes entre Bas-Danube et Bas-Dniepr. Réglements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman 1570*, Cahiers du monde russe et soviétique 22, 2-3, 251-328.
- Berindei, M., Veinstein, G. 1987, *l'Empire ottoman et les pays roumains, 1544-1545. Étude et documents*, Cambridge Mass, Harvard Ukrainian Research Institute, Paris.
- Burlacu, I. 2014, *Mita (rüşvet-ul) în relațiile româno-otomane (1400-1821)*, Brăila.
- Cazacu, M. 1982, *Les Ottomans sur les Bas-Danube au XVe siècle. Quelques précisions*, SOF 41, 27-41.

- Cazacu, M. 2013, *Grecs, Romains et autochtones au Bas-Danube dans l'Antiquité et au Moyen Âge*, în Păun, R.G., Cristea, O. (eds.), *Istoria: Utopie, amintire și proiect de viitor. Studii de istorie oferite profesorului Andrei Pippidi la împlinirea a 65 de ani*, Iași, 303-328.
- Croitoru, G. F. 2013, *Quelques aspects concernant la frontière entre la Valachie et la kaza de Giurgiu pendant les siècles XVI-XIX*, *Studia et documenta turcologica* 1, 207-223.
- Croitoru, G.F. 2016, *Giurgiu sub administrația otomană (secolele XV-XIX)*, Brăila, 2016.
- Custurea, G. 2013, *Circulația monedei otomane în Dobrogea. Repertoriu numismatic*, în T. Gemil, G. Custurea, D. R. Cornea (coord.), *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea București*, 81-104.
- Decei, A. 1969, *La ville de Sibiu dans les sources historiques turques*, *RRH* 8, 3, 575-591.
- Decei, A. 1970a, *Extrase din istoricii turci contemporani privind județul Hunedoara în anii 1659, 1660/61 și 1666*, *Sargeția*, 7, 97-119.
- Decei, A. 1970b, *Manuscrisele turcești și arabe din Biblioteca Battyaneum [sec. XVI-XVIII]*, *Apulum* 8, 79-88.
- Decei, A. 1970c, *Sursele istorice turcești privind stăpânirea otomană asupra Banatului*, *Studii de Istorie a Banatului* 2, 9-21.
- Decei, A. 1974a, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanuni, după unele documente turcești inedite (1533-1534)*, *SMIM* 7, 101-160.
- Decei, A. 1974b, *Aspecte economice și sociale din viața Banatului în epoca otomană*, *Studii de Istorie a Banatului* 3, 12-26.
- Decei, A. 1974c, *Incursiunea (Akin) lui Mihalogiu Ali Beg asupra Orăzii în anul 1474, pe temeiul istoriei lui Ibn Kemal, în Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, 291-306.
- Decei, A. 1975a, *Izvoare turcești despre Mihai Viteazul*, *RA* 52, 2, 158-169.
- Decei, A. 1975b, *Răsunătoarea acțiune a lui Mihai Viteazul la sud de Dunăre în septembrie-octombrie 1598, înfățișată în Cronicile turcești*, în Cernovodeanu, P., Rezachevici, C. (ed.), *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, București, 163-178.
- Decei, A. 1978a, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656*, București.
- Decei, A. 1978b, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, București.
- Dinu, N. 2004, *Ceramica otomană descoperită la Brăila (II)*, *Istros* 11, 191-218.
- Dinu, N. 2006, *Ceramica de tip Milet descoperită la Brăila*, *Arheologia Moldovei* 29, 167-169.
- Dinu, N. 2008, *Ceramica otomană descoperită la Brăila*, în Rădulescu, G., Gaiu, C. (eds.), *Vasaria medievală*, Cluj Napoca, 100-103.
- Dinu, N. 2009, *Ceramica otomană descoperită în Dobrogea*, *Pontica* 42, 323-345.
- Dinu, N. 2010, *Ceramica otomană descoperită în Dobrogea*, *Pontica* 43, 303-320.

- Dinu, N. 2011, *Ceramica otomană descoperită în București (2007-2009)*, în Mănucu-Adameșteanu Gh. (ed.), *O jumătate de veac în slujba istoriei Bucureștilor. Omagiu profesorului Panait Ion Panait la 80 de ani*, București, 140-159.
- Drașovean, F., Feneșan, C., Flutur, A., Szenmiklosi, A., El Susi, G., Kopeczny, Z., M-Kiss, H., Șeptilici, R., Dinu, N. 2007, *Timișoara în amurgul Evului Mediu. Rezultatele cercetărilor arheologice preventive din centrul istoric*, Timișoara, 127-141.
- Dumitrașcu, G., Lascu, S. 2013, *Dobruđja under Ottoman Rule (With an Additional Bibliography)*, în Lascu, S., Fetisleam, M. (eds.), *Contemporary Research in Turkology and Eurasian Studies, in Honor of Professor Tasin Gemil on the occasion of his 70th birthday*, Cluj-Napoca, 685-724.
- Ekrem, M. A. 1981, *Civilizația turcă*, București.
- Ekrem, M. A. 1994, *Din istoria turcilor dobrogeni*, București.
- Ekrem, M. A. 1998, *Istoria Imperiului Otoman și a sud-estului european (1300-1918)*, București.
- Felezeu, C. 1996, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1668)*, Cluj Napoca.
- Felezeu, C. 2012, *Imagina otomanului și a civilizației otomane în cultura românească*, Cluj-Napoca.
- Felezeu, C. 2014, *Principatul Transilvaniei în epoca suzeranității otomane (1541-1688)*, Cluj- Napoca.
- Feneșan, C. 1985-1986, *Din premisele luptei antiotomane a Țărilor Române în vremea lui Mihai Viteazul. Mișcările populare din 1594 în eialetul Timișoara*, AIIACN 27, 99-136.
- Feneșan, C. 1996, *Research on the Tahrir Defetrleri on Romania*, Osmanlı Araştırmaları, 16, 25-36.
- Feneșan, C. 2000, *Le statut de dependance de la Principauté de Transylvanie envers la Porte en 1541*, RÉSEE 37-38, 1999-2000, 79-90.
- Feneșan, C. 2014, *Vilayetul Timișoara (1552-1716)*, Timișoara.
- Feneșan, C. 2015, *Islamismul în Banat. Viața mistică și culturală, credința islamică ortodoxă și credința populară în vilayetul Timișoara*, Timișoara.
- Feneșan, C. 2016, *Cultura otomană a vilayetului Timișoara (1552-1716)*, Timișoara.
- Gemil, T. 1984, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601-1712)*, București.
- Gemil, T. 1991, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, București.
- Gemil, T. 2004, *Regimul timariot și aplicarea lui în ținuturile istorice românești administrate de Poarta Otomană*, Constanța.
- Ghiață, A. 1974, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, SISEE I, 43-126.
- Ghiață, A. 1975-1976, *Contribuții noi privind unele aspecte ale societății românești din Dobrogea în secolele XV-XIX*, MSS I 4, 1, 71-106.

- Ghiață, A. 1987, *Structures socio-économiques en Dobroudja (XVIe s.)*, AUB, ist. 36, 39-47.
- Ghiață, A. 1993, *Brăila și ținutul înconjurător într-un registru de recensământ inedit de la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Caietul Seminarului special de științe auxiliare ale istoriei 4, 126-142.
- Giurescu, G. 1908, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană. Studiu istoric*, București.
- Guboglu, M. 1955, *Tabele sincronice. Datele hegirei și datele erei noastre cu o introducere în cronologia musulmană*, București.
- Guboglu, M. 1956a, *Orientalistica română*, SAI 1, 314-350.
- Guboglu, M. 1956b, *Contributions roumaines aux etudes orientales*, AO 24, 3, 454-475.
- Guboglu, M. 1958, *Paleografia și diplomatica turco-osmană. Studiu și album*, București.
- Guboglu, M. 1960, *Catalogul documentelor turcești*, I (1958-1913), București.
- Guboglu, M. 1965, *Catalogul documentelor turcești*, II (1455-1829), București.
- Guboglu, M. 1968, *Romanya Türkolojisi ve Romen Dilinde Türk Sözlere hakkında Bazı Araştırmalar. Memleketimizde Türk Dilinin Öğrenilmesi, în Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildirilerden Ayırbaşım*, Istanbul, 265-272.
- Guboglu, M., Mehmet, M. 1966, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase, I, sec. XV – mijlocul sec. XVII*, București.
- Guboglu, M. 1974, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase II. Sec. XVII – începutul sec. VIII*, București.
- Guboglu, M. 1990, *Romanya'da Türkoloji Çalışmalarının Sonuçları ve Gelişmeleri (1948-1988)*, Türk Dünyası Araştırmaları 64, 91-147.
- Halevy, M. A. 1959, *Notes bio-bibliographiques concernant l'histoire des etudes orientales en Roumanie*, SAO 2, 113-125.
- Iorga, N. 1908, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt*, I.
- Iorga, N. 1909, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt*, II.
- Iorga, N. 1910, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt*, III.
- Iorga, N. 1911, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt*, IV.
- Iorga, N. 1913, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt*, V.
- Matei, I. 2008, *Reprezentanții diplomatici (capuchehăi) ai Țării Românești la Poarta Otomană*, București.
- Maxim, L. 2006, *„Raiaua” Turnu (1419-1829). Studiu monografic*, mss., teză de doctorat (coord. Tasin Gemil), Constanța.
- Maxim, M. 1974, *Culegere de texte otomane. Fasc. I. Izvoare documentare și juridice (sec. XV-XX)*, București.
- Maxim, M. 1984, *Limba turco-osmană. Curs practic*, București.
- Maxim, M. 1988, *Ottoman Documents concerning the Wallachian salt in the ports on the Lower Danube in the second half of the sixteenth century*, RÉSEE 26, 2, 113-122.

- Maxim, M. 1993, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*, București.
- Maxim, M. 1999, *L'Empire Ottoman au Nord du Danube et l'autonomie roumaine au XVIe siècle (Étude et documents)*, Istanbul.
- Maxim, M. 2001, *Romano-Ottomanica. Essays & Documents from the Turkish Archives*, Istanbul.
- Maxim, M. 2008, *Noi documente turcești privind Țările Române și Înalta Poartă (1526-1602)*, Brăila.
- Maxim, M. 2011, *Brăila 1711. Noi documente otomane*, Brăila.
- Maxim, M. 2012, *O istorie a relațiilor româno-otomane, cu documente noi din arhivele turcești*, I. Perioada clasică (1400-1600), Brăila.
- Maxim, M. 2013a, *O istorie a relațiilor româno-otomane, cu documente noi din arhivele turcești*, II. De la Mihai Viteazul la fanarioți (1601-1711/1716), Brăila.
- Maxim, M. 2013b, *Brăila otomană. Materiale noi din arhivele turcești. Registre de recensământ din secolul 16*, Brăila.
- Maxim, M. 2015, *Regimul creștinilor în Casa Islamului: cu privire specială la creștinii din Kazaua Brăilei (1538-1828), în lumina documentelor din arhiva otomană din Istanbul. Studii și cercetări închinată ÎPS Cassian, Arhiepiscopul Dunării de Jos*, Brăila.
- Maxim, M., Maxim, L. 2002, *Romanya'da Osmanlı Araştırmaları, în Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 221-241.
- Mehmet, M. A. 1976a, *Documente turcești privind istoria României*, I. 1455-1747, București.
- Mehmet, M. A. 1976b, *Istoria turcilor*, București.
- Mehmet, M. A. 1980, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase. III, sfârșitul sec. XVI – începutul sec. XX*, București.
- Mehmet, M. A. 1983, *Documente turcești privind istoria României*, II. 1774-1791, București.
- Mehmet, M. A. 1986, *Documente turcești privind istoria României*, III 1791-1812, București.
- Mehmet, M. A. 2016, *Haremul sultanilor otomani*, București.
- Murgescu, B. 2002, *Byzantine and Ottoman Studies in the Romanian Historiography. A Brief Overview*, în *Clio in the Balkans. The Politics of History Education*, Thessaloniki, 148-162.
- Murgescu, B. 2003, *Some Considerations on the Romanian Historiography about the Ottoman-Romanian Commercial Relations*, *Romano-Turcica*, 1, Bucarest-Istanbul, 127-140.
- Murgescu, B. 2012, *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa creștină*, București.
- Nicolescu, C. 1967a, *La céramique ottomane des XVIe siècles dans les pays Romains*, *SAO* 5-6, 245-251.

- Nicolescu, C. 1967b, *Ceramica otomană de Iznik din secolele XVI-XVII găsită în Moldova*, *Arheologia Moldovei* 5, 287-308.
- Panaite, V. 1988, *Reprezentanța diplomatică a Țării Românești la Poarta otomană în epoca lui Constantin Brâncoveanu*, *RI* 41, 877-894.
- Panaite, V. 1994a, *Regimul negustorilor străini în 'ahdname-lele otomane (sec. XV-XVII). O radiografie (I)*, *Sud-Estul și Contextul European*, *Buletin al ISSEE*, 2, 100-114.
- Panaite, V. 1994b, *Trade and Merchants in the 16th century. Ottoman-Polish Treaties*, *RÉSEE* 32, 3-4, 259-276.
- Panaite, V. 1998, *Limbaajul politico-juridic în Islamul otoman*, București.
- Panaite, V. 2000, *The Ottoman Law of war and Peace. The Ottoman Empire and Tribute Payers*, New York.
- Panaite, V. 2003, *The Re'ayas of Tributary-Protected Principalities (the 16th-18th century)*, *Romano-Turcica* 1, Istanbul, 83-116.
- Panaite, V. 2004, *Diplomația occidentală, comerț și drept otoman. Secolele XV-VII*, București.
- Panaite, V. 2006, *Negustorii străini "protejați" în Imperiul Otoman în secolele XVI-XVII. Observații generale*, în Dobre, M. (coord.), *Istorie și ideologie*, București, 124-141.
- Panaite, V. 2007, *Limbaajul otoman al războiului și păcii în spațiul otoman. Dicționar de termeni și expresii*, București.
- Panaite, V. 2008, *Dreptul păcii și războiului în Islamul otoman. Glosar și bibliografie*, București.
- Panaite, V. 2013, *Război, Pace și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor*, București.
- Pienaru, N. 1985, *Imagini și stereotipuri despre otomani în veacul al XV-lea*, *RI* 38, 5, 418-432.
- Pienaru, N. 1986, *Relațiile lui Mircea cel Mare (1388-1418) cu Mehmed I Çelebi (1413-1421)*, *RI* 29, 8, 774-794.
- Pienaru, N. 1989, *Les Pays Roumains et le Proche Orient (1420-1429)*. Part I, *RRH* 28, 3, 189-207.
- Pienaru, N. 1990, *Les Pays Roumains et le Proche Orient (1420-1429)*. Part II, *RRH* 29, 1-2, 69-103.
- Pienaru, N. 1996, *Relațiile lui Mircea cel Bătrân cu emiratul pontic Candar-oğullari*, *RI* 7, 7-8, 483-510.
- Pienaru, N. 1997, *Informații istorice dintr-o colecție inedită de documente otomane din 1737: Telhisat-I Sadrazam Muhsinzade Çelebi Abdullah Paşa*, *SMIM* 15, 85-96.
- Pienaru, N. 1998a, *Un raport viziral (telhis) inedit din 1737 referitor la Ibrahim Muteferikka și Ahmed Paşa Bonneval*, în *In Honorem Dr. Paul Cernovodeanu*, București, 181-185.

- Pienaru, N. 1998b, *Tratatul de pace moldo-otoman (1486)*, în Cristea, O., Lazar, G. (eds.), *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, București, 264-303.
- Pienaru, N. 1999, *Marea Neagră și Otomanii. I. Politica pontică a lui Bayezid Fulgerul*, RI X, 1-2, 57-84.
- Pienaru, N. 2002, *Un document otoman necunoscut din 1476*, RI 13, 1-2, 229-241.
- Pienaru, N. 2003a, *The Black Sea and the Ottomans: The Pontic Policy of Bayezid the Thunderbolt*, în Karpát, K. H., Zens, R. W. (eds.), *Ottoman Borderlands. Issues, personalities and Political Changes*, Madison, 33-57.
- Pienaru, N. 2003b, *Confruntare și diplomație la Dunăre. Tratatatele de pace otomano-ungare încheiate între Bayezid II și Matia Corvin*, RI 14, 3-4, 175-194.
- Pienaru, N. 2008, *Otomanii și habsburgii. Diplomație și confesiune. Două documente otomane din 1616*, RI 19, 1-2, 83-97.
- Pienaru, N. 2011a, *Moldova și Imperiul Otoman. Solia lui Ștefan cel Mare din 1485*, în Putna. Ctitorii ei și lumea lor, București, 85-98.
- Pienaru, N. 2011b, *The Sublime Porte and Transylvania. I. An Unpublished Ottoman Document Concerning the Peace of Vasvár (1664)*, Historical Yearbook, VIII, 56-66.
- Pienaru, N., Cristea, O. 2012, *Campania otomană din 1484. Mărturia lui Ibn Kemal*, Analele Putnei 8, 1, 43-58.
- Popescu, A. 1992, *Un document ottoman concernant le commerce au Bas-Danube*, RRH 31, 3-4, 331-337.
- Popescu, A. 1995a, *Termes roumains dans les depositions commerciales ottomans du Qanunname de Brăila (1570)*, RRH 34, 1-2, 201-206.
- Popescu, A. 1995b, *Circulația mărfurilor la Dunărea de Jos reflectată în Kanunname-le (a doua jumătate a secolului al XVI-lea)*, RI 6, 3-4, 255-278.
- Popescu, A. 1997-1998, *Un centre commercial du Bas-Danube ottoman au XVIe siècle: Brăila (Bra'il)*, Il Mar Nero 3, 209-257.
- Popescu, A. 1998, *Circumscripții vamale otomane în zona Pontului Stâng și a Dunării de Jos*, în Cristea, O., Lazar, G. (eds.), *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, București, 312-325.
- Popescu, A. 1999, *Supraviețuiri bizantine în sistemul fiscalității comerciale otomane (secolul al XVI-lea)*, SMIM 17, 129-149.
- Popescu, A. 2003a, *Strictum-ul (Clauza strâmtorilor: 1403)*, în Flaut, D., Țighiliu, I. (coord.), *Istorie și diplomație în relațiile internaționale. Omagiu istoricului Tahsin Gemil*, Constanța, 79-89.
- Popescu, A. 2003b, *Flotila Dunării otomane (secolul al XVI-lea)*, SMIM 21, 151-160.
- Popescu, A. 2005, *Anul 1540 și problema "închiderii" Mării Negre otomane*, SMIM 23, 183-194.

- Popescu, A. 2006, *Le regime fiscal du marchand <etranger> dans l'Empire Ottoman (deuxième moitié du XVe – XVIe siècles). Quelques considerations*, SMIM 24, 31-40.
- Popescu, A. 2007a, *La Mer Noire Ottomane: Mare clausum? Mare apertum?*, în Bilici, F., Cândea, I., Popescu, A. (eds.), *Enjeux politique, économiques et militaires en mer Noire (XIVe – XXIe siècles). Études à la mémoire de Mihail Guboglu*, Brăila, 141-169.
- Popescu, A. 2007b, *La bio-bibliographie de Mihail Guboglu*, în Bilici, F., Cândea, I., Popescu, A. (eds.), *Enjeux politique, économiques et militaires en mer Noire (XIVe – XXIe siècles). Études à la mémoire de Mihail Guboglu*, Brăila, 29-60.
- Popescu, A. 2008a, *Vestigii ale organizării Dobrogei preotomane într-un defter din anul 1530*, în Cristea, O., Lazăr, G. (eds.), *Vocația istoriei: prinos profesorului Șerban Papacostea*, Brăila, 505-530.
- Popescu, A. 2008b, *Dobrogea otomană (sec. XV-XVI): disocieri teritorial-administrative și cronologice*, în Țeicu, D., Cândea, I. (coord.), *Români în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, Brăila, 633-652.
- Popescu, A. 2010, *Străjuirea navigației pe Dunăre în epoca otomană: Derbendcilik-ul*, SMIM 28, 149-168.
- Popescu, A. 2013, *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei. Sangeacul Silistrei (sec. XV-XVI)*, București.
- Popescu, A. 2015, *Dobrogea în epoca otomană: kazaua Hârșova (sec. XVI)*, SMIM 33, 85-112.
- Prodan, A. 1996, *L'Orientaliste transylvain dr. Andrei Antalffy*, TR 5, 1, Cluj-Napoca, 90-100.
- Prodan, D. 1999a, *Preocupări de orientalistică-turcologie în România în perioada 1875-1950. Considerații introductive*, AMS 1, Botoșani, 7-82.
- Prodan, D. 1999b, *Preocupări de orientalistică-turcologie în România între Independență și Marea Unire (1878-1918)*, AMS 1, Botoșani, 83-178.
- Prodan, D. 2000, *Învățământul universitar turcologic în România în secolul al XX-lea*, SAI 65, București, 237-248.
- Prodan, D. 2002-2003, *Préoccupations roumaines de turcologie-osmanistique (XVe – milieu du XXe siècles). Considerations générales*, AIIAI 39-40, 561-593.
- Prodan, D. 2003, *Franz Babinger en Roumanie, 1935-1943. Études et sources historiques*, Istanbul, 200-211.
- Prodan, D. 2004a, *Considerații generale referitoare la evoluția turcologiei românești la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a celui următor*, în Felezeu, C. (coord.), *Studii și cercetări de turcologie contemporană. Omagiu profesorului Mihai Maxim la 60 de ani*, Cluj-Napoca, 153-167.
- Prodan, D. 2004b, *Preocupări de orientalistică-turcologie în România de la Marea Unire până la instaurarea regimului communist (1918-1948)*, AMS 3, 51-210.

- Prodan, D. 2004c, *Considerații generale referitoare la evoluția turcologiei românești la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a celui următor, în Felezeu, C. (coord.), Studii și cercetări de turcologie contemporană. Omagiu profesorului Mihai Maxim la 60 de ani, Cluj-Napoca, 153-167.*
- Prodan, D. 2006, *Teritoriile românești sub stăpânire otomană în istoriografia românească a secolului XX, SAI 71, 189-211.*
- Prodan, D. 2011, *The Turkologists from three Generations in Romania (1900-1645). Nicolae Iorga-Franz Babinger-Mihail Guboglu. Similitudes-Collaborations-Results, AIIAI 48, 295-304.*
- Siruni, H. Dj. 1940, *Documente turcești referitoare la evenimentele din 1821-1822, București.*
- Siruni, H. Dj. 1941, *Domnii români la Poarta Otomană, după un manuscris turcesc conținând note și însemnări despre ceremoniile și recepțiunile din Palatul Împărătesc din Stambul între anii 1698-1782, București.*
- Siruni, H. Dj. 1942, *Acte turcești privitoare la hotarele dunăreni ale Țării Românești, RA 5, 1, București, 129-165.*
- Siruni, H. Dj. 1943, *Culegere de facsimile pentru Școala de Arhivistică, seria turcă, fasc. I, București.*
- Tănase, D., Dinu N. 2015, *Faianță și porțelan din epoca otomană descoperite în Timișoara, străzile Lucian Blaga, Enrico Caruso și Radu Negru, campania 2014, SCIVA 66, 1-2, 2015, 69-95.*
- Tertecel, A. 2002a, *O problemă de geografie istorică. Cernavodă și Cervena Voda, SMIM 20, 343-346.*
- Tertecel, A. 2002b, *Marea Neagră și relațiile ruso-otomane și situația internă a Imperiului Otoman în anul 1703. Trei rapoarte ale ambasadorului Rusiei la Istanbul, RI 13, 3-4, 229-243.*
- Tertecel, A. 2003a, *Călătoria lui Evliya Celebi pe Marea Neagră de la Istanbul la Trapezunt în anul 1640, RI 14, 5-6, 181-195.*
- Tertecel, A. 2003b, *Congresul de pace ruso-otoman de la București (noiembrie 1772 - martie 1773), RI 14, 3-4, 147-158.*
- Tertecel, A. 2004, *Marea Neagră și relațiile otomano-ruse în anii 1702-1705. Rapoarte diplomatice engleze inedite, RI 15, 1-2, 63-80.*
- Tsvetkova, B., Ghiață, A. 1976, *Novonameren otkac ot dzelepkeskanskiya register za Severoiztočna Balgariya I Dobrudza ot 1573 g., Izvestija na Narodnata Biblioteka "Kiril I Metodii", 14 (XX), 349-359.*
- Veliman, V. 1984, *Relațiile româno-otomane (1711-1821). Documente turcești, București.*
- Vîlcu, A. 2004, *Stadiul cercetărilor de numismatică otomană în România, în Felezeu, C., Fetisleam, M. (eds.), Contemporary Research in Turkology and Eurasian Studies, in Honor of Professor Tasin Gemil on the occasion of his 70th birthday, Cluj-Napoca, 41-52.*

ISTORIA IMPERIULUI OTOMAN REFLECTATĂ ÎN MANUALELE DE ISTORIE

Daniela STĂNICĂ*

Abstract:

The history on the Ottoman Empire is presented in the alternative History textbooks in Romania starting from the birth and evolution of the Ottoman state, continuing with the Ottoman expansion in the Balkans, the conquest of Constantinople, the military organisation, the relationship between Christian Europe and Islam but also the relationship of the Romanian Principalities with the Ottoman Empire in the 15th – 16th centuries in which are presented the crusade politics of the Romanian rulers. The History textbook offers the students different ways of learning and assessment in order to better understand the learning contents.

Analysing the History textbooks for secondary and high school level, designed according to the current curricula, the following conclusions can be outlined: there is not enough information related to the takeover of Dobrogea by the Ottomans; there are not approached contents referring to the organisation of the province Dacia during the Ottoman ruling; there is no information on the evolution of urban life, of the economic life of the province; no information are offered about the existence of the Ottoman fortresses/fortifications present on the territory of Dobrogea. In order to approach these gaps, the teacher can propose an optional course (C.D.Ş.), to complete the historical picture of the age.

Rezumat:

Istoria Imperiului Otoman este prezentată în manualele alternative de istorie din România pornind de la nașterea și evoluția statului otoman, continuând cu expansiunea otomană în Balcani, cucerirea Constantinopolului, organizarea militară, raportul dintre Europa creștină și Islam, dar și raportul Țărilor Române cu Imperiul Otoman în secolele XV-XVI, în care se prezintă politica de cruciadă a voievozilor români. Manualul de istorie oferă elevilor modalități diferite de învățare-evaluare, cu scopul de a înțelege mai bine conținuturile învățării.

Analizând manualele școlare de istorie de nivel gimnazial și liceal, concepute în conformitate cu programele școlare în vigoare, se pot contura următoarele concluzii: nu sunt oferite suficiente informații legate de preluarea Dobrogei de către

* Liceul Teoretic „Ion Creangă”, Tulcea, str. Comerțului, 11C, 820113, Tulcea
e-mail: danastanica@gmail.com.

otomani; nu sunt abordate conținuturi referitoare la organizarea provinciei Dobrogea în timpul stăpânirii otomane; nu sunt oferite informații despre viața cotidiană a populației locale în perioada stăpânirii otomane; nu sunt informații despre evoluția vieții urbane, a vieții economice a provinciei; nu sunt oferite informații despre existența cetăților/fortificațiilor otomane prezente pe teritoriul Dobrogei. Pentru a acoperi aceste goluri, profesorul poate propune realizarea unui curs opțional (C.D.Ș.), care să completeze tabloul istoric al epocii.

Key-words: history book, curriculum, history of the Otoman Empire

Cuvinte cheie: manual de istorie, curriculum, istoria Imperiului Otoman

În perioada comunistă, manualul de istorie a fost folosit drept un instrument de propagandă, în care erau expuse fapte și evenimentele, servind astfel regimului politic ce a condus România vreme de 50 de ani.

După reforma învățământului din 1948, predarea istoriei este adaptată noilor realități impuse de regimul comunist instaurat de Moscova. În această perioadă, istoria și cultura U.R.S.S. reprezentau totul, din această cauză au fost impuse ca model în școala românească. În privința istoriei, în perioada 1947-1953 se predau în școli istoria U.R.S.S. și istoria Partidului Comunist al U.R.S.S., iar istoria națională era predată după același principiu ca istoria U.R.S.S. În perioada 1964-1989 s-a impus o nouă abordare a istoriei, în concordanță cu principiile promovate de Partidul Comunist Român¹, și s-au definit și câteva trăsături fundamentale – și constante – ale istoriei românești. Acestea erau vechimea, continuitatea și lupta pentru independență.

În perioada comunistă, se exagera în manualele de istorie caracterul eroic și victorios al acțiunilor militare întreprinse de voievozii români în secolele XIV-XVI împotriva campaniilor organizate de Imperiul Otoman, care aveau ca scop supunerea Țărilor Române, dorind să se evidențieze, astfel, marea forță a națiunii române. Un exemplu poate fi Mihai Viteazul, care devine marele unificator. Nu era voie să se spună că voievodul ar fi cucerit Transilvania și Moldova, doar că le-a „unificat”². Totuși, la un sfert de veac de la căderea regimului comunist, manuale școlare au început să fie altfel scrise și să se scuture, puțin câte puțin, de clișeele și manipulările de dinainte de 1989.

¹ Păun 2001, 19.

² Boia 2016, 158-159.

Istoria Imperiului Otoman, reflectată în manualele alternative de istorie din România de azi, nu poate fi abordată înainte de a preciza rolul manualului școlar în activitatea didactică, strâns corelat cu programa școlară în vigoare, programă ce vizează formarea de competențe, promovează valori și atitudini specifice disciplinei istorie, precum:

- coerență și rigoare în gândire și acțiune
- gândire critică și flexibilă
- relaționarea pozitivă cu ceilalți
- respectarea drepturilor fundamentale ale omului
- dezvoltarea atitudinilor pro-active în viața personală și cea socială
- antrenarea gândirii prospective prin înțelegerea rolului istoriei în viața prezentă și ca factor de predicție a schimbărilor
- rezolvarea pe cale non-violentă a conflictelor
- asumarea toleranței etnice, religioase și culturale³.

Manualele școlare au cunoscut de-a lungul timpului două moduri de prezentare a noțiunilor și conținuturilor învățării:

1. Descrierea empirică a datelor și abordarea noțională a faptelor istorice prin care istoria devenea o disciplină a memoriei;
2. Prezentarea conținuturilor prin date și fapte, cu un limbaj adecvat vârstei, cu implicarea documentelor istorice, a hărților și a materialului didactic, în scopul dezvoltării gândirii elevilor și transferului de informații în timpul procesului de predare-învățare-evaluare. Nivelul inferior de abordare, fără folosirea documentelor istorice, a hărților, face din conținuturi descrieri empirice, implică memorarea pentru asimilarea lor, fără posibilitatea de interpretare⁴.

Manualele alternative de istorie oferă date și fapte, o abordare a evenimentelor istorice pe baza documentelor și hărților istorice, permițând dezvoltarea gândirii și transferul de informație pe baza unor activități de învățare, care implică selectarea și integrarea informației, sesizarea cauzalității evenimentelor, descoperirea adevărului istoric. Prin conținutul lor, manualele de istorie trebuie să corespundă, în general, nivelului atins de știința istorică. Îndeplinirea cerințelor științifice, metodice, igienice și estetice garantează realizarea funcțiilor de informare, de utilizare, de învățare, de aplicare și stimulare ale manualelor. Stilul lor trebuie să fie clar și precis, argumentat și concret, viu și expresiv, concis, plastic și emoțional⁵.

³ *Programă școlară. Istorie. Clasa a IX-a*, 2004, 4.

⁴ Păun 2001, 59.

⁵ Tănase 1996, 54

Majoritatea manualelor de istorie descriu faptele de istorie, le abordează noțional, pornindu-se de la cauze și evoluții economice, culturale, politice, sociale, religioase, care în general sunt învățate prin memorare. Abordarea conținuturilor și noțiunilor istorice pe baza principiilor specifice didacticii moderne transformă istoria într-o disciplină a gândirii, prin structurarea noțiunilor, prin interpretarea logică a evenimentelor istorice. Istoria este o știință concretă, prin izvoarele istorice, prin documente, dar și abstractă prin teoriile elaborate privind evoluția unei epoci istorice, pentru definirea unor noțiuni. Datele și faptele, procesele istorice sunt cunoscute prin observare, cercetare, analiză și sinteză. Aceste metode sunt aplicabile conținuturilor istorice, documentelor, izvoarelor istorice.

„Istoria” alcătuirii manualelor acestei discipline este destul de îndelungată. Un factor hotărâtor în evoluția unor elemente de referință l-a constituit ponderea istoriei, ca obiect de învățământ, în procesul instructiv-educativ al fiecărei țări, la un moment dat. Manualul școlar de istorie reflectă cel mai bine nivelul de optimizare la care a ajuns învățământul la această disciplină. În toate țările lumii, evoluția concepției privitoare la elaborarea manualelor de istorie a fost marcată de anumite limite sau constrângeri de ordin politic, social, economic, religios – fenomen valabil și azi, când nivelul atins de știința istoriei a devenit preponderent. Impactul social intens pe care îl au manualele de istorie este dovedit de diversele presiuni și intruziuni care se fac până la definitivarea și chiar difuzarea lor⁶. Invocând analize recente care demonstrează clar că manualele de istorie nu sunt doar rezultatul unui demers izolat de lumea factorilor externi amintiți mai sus, autorii studiului *Tendențe în didactica istoriei*⁷ sesizau faptul că „un manual de succes este cel care găsește echilibrul dintre toți acești factori, de la cei economici și sociali, la cei legați cu strictețe de activitatea din școală”⁸.

Până în anul școlar 1996-1997, manualele de istorie au fost unice. De la această dată, au început să se elaboreze manuale alternative, revizuite, și manuale noi, cu o altă încărcătură și arie tematică, centrul de greutate deplasându-se de pe latura informativă, pe cea formativă. Consiliul Europei a sprijinit cercetarea în plan internațional privind îmbunătățirea calității manualelor de istorie, stabilind că predarea și învățarea istoriei în școală are un scop civic pregnant. La numeroasele reuniuni și seminarii organizate sub egida acestui for s-au propus o serie de criterii privind *curriculum*-ul, manualele și practica profesorilor, cum ar fi:

- Respectă acestea adevărul istoric?
- Sprijină instituțiile democratice?

⁶ Postolache 2008, 11.

⁷ Căpiță, Căpiță 2005, 55.

⁸ Căpiță, Căpiță 2005, 55.

- Promovează drepturile omului, toleranța, înțelegerea și abordarea interdisciplinară?
- Dezvoltă gândirea critică și capacitatea de a recunoaște prejudecăți și stereotipuri?
- Încurajează atitudini, precum viziunea largă, acceptarea diversității, empatia și curajul civic?⁹

Manualele sunt o componentă constantă a fiecărui sistem de învățământ. Termenul *manual* acoperă realități multiple și, chiar dacă le privim doar din perspectiva elevilor, ele pot avea accente deosebite, axându-se fie pe surse, fie pe sarcini de lucru sau pe combinația celor două.

Construcția și aprobarea manualelor fac obiectul multor analize și instituții variate, sunt implicate în acest proces: editurile, instituțiile politice și cele școlare, comunitatea. Punctul comun al interesului acestora este preocuparea pentru consensul cu privire la cunoștințele, abilitățile și valorile care trebuie transmise tinerei generații. Și aceasta pentru că, deși există multe surse de socializare în societatea modernă, nici una nu este comparabilă cu manualele în calitatea lor de a cuprinde ceea ce societatea crede că ar trebui să transmită tinerei generații.

Totuși, odată cu dezvoltarea noilor tehnologii informaționale, posibilitățile de a „controla” informația se diminuează. Elaborarea, evaluarea calității și utilizarea manualelor în activitatea didactică sunt probleme cheie, dar pot fi formulate și altele, cum ar fi imaginea manualelor în societate și măsura în care ele reprezintă un factor al schimbării de mentalitate. Și aceasta pentru că, indiferent de obiectul de studiu, manualele sunt considerate a reprezenta un bun public, iar problema calității lor, mai ales în contextul competiției cu alte surse de comunicare, pare să rămână o problemă deschisă.

Locul manualelor în procesul didactic este diferit: în unele țări, profesorii pot fi total dependenți de manuale, în altele manualul este doar o sursă, elevilor cerându-li-se să folosească și alte surse. Dar, în oricare dintre situații, manualele influențează procesul didactic, pentru că ele pot determina ce teme vor fi acoperite și cum vor fi prezentate. Criticii manualelor susțin că manualele structurează mai mult de 90% din timpul de învățare, iar observațiile desfășurate în clase din școli gimnaziale și din ciclul liceal inferior confirmă că mulți profesori sunt dependenți de ghiduri ale profesorului și de manuale pentru a-și organiza activitatea didactică obișnuită.

Abordarea critică a manualelor și completarea lor cu alte surse de învățare sunt considerate elemente importante în construirea autonomiei profesorului.

Manualul este o sursă istorică pentru că el reprezintă o voce a timpului în care a fost conceput. Identificarea momentului în care au fost scrise se poate face prin

⁹ Postolache 2008, 12.

analiza unor aspecte referitoare la teme, moduri de abordare, perspective și dimensiuni, termeni și concepte utilizate, surse și abordări didactice. Dar, la fel de importante sunt mesajele pe care le transmit. Există numeroase studii care au ca punct de plecare manualele apărute în anumite perioade istorice sau în timpul unor conflicte regionale sau globale¹⁰.

În anii care au trecut de la dispariția manualului unic, manualele de istorie au progresat în interiorul unei concepții care s-a conturat o dată cu introducerea primei generații a manualelor alternative. Sunt câteva elemente ale unui „discurs” care include textul autorilor, vocabularul, activitățile propuse elevilor, inclusiv cele care privesc evaluarea și, nu în ultimul rând, sursele istorice. Autorii au demonstrat o mare creativitate în combinarea elementelor menționate, fapt apreciat de către profesori. Aceștia consideră că se simt mai puțin „constrânși” de programa școlară dacă lucrează cu un manual ales și apreciază diversitatea surselor și a activităților propuse. În general, se consideră că, după atâția ani de folosire a manualelor alternative, se poate constata un impact la nivelul practicilor didactice pe care le favorizează, al învățării și al evaluării. Manualul reprezintă o sursă importantă de învățare, pentru că propune un mod particular de organizare a cunoașterii pe care o oferă elevului. Este cazul celor mai recente generații de manuale în care ponderea cunoașterii oferite „de-a gata”, ca produs, s-a diminuat în favoarea unei cunoașteri „construite” de elevi prin intermediul diverselor categorii de activități de învățare și evaluare. Tendința este ca, prin modul în care sunt construite, manualele să contribuie la declanșarea și cultivarea atenției și a motivației, la învățarea activă, dezvoltarea capacităților cognitive superioare și a creativității la diferențierea demersurilor de învățare. Totodată, prin îndrumările și sugestiile privind modul de abordare și de realizare a sarcinilor de învățare, manualele trebuie să contribuie la învățarea autonomă¹¹.

Autorii manualelor de istorie trebuie să găsească soluții la abilitatea limitată a elevilor (mai ales a celor de vârstă mică) de a învăța din explicații verbale. Modalitățile de înnoire a manualelor sunt diverse, pot fi un întreg set de materiale auxiliare pe care editurile să le producă sub forma unor „programe editoriale”. În interiorul manualului, schimbările ar putea implica creșterea numărului de referințe la activitatea autonomă a elevilor (de exemplu, indicarea unor surse de pe Internet, muzee ce pot fi vizitate). Provocările cărora trebuie să le facă față manualele actuale atestă faptul că aceste materiale trebuie să fie regândite. Sunt demonstrate preferințele elevilor pentru anumite surse de învățare, problemele legate de accesibilitatea manualului și de adaptare la diversitatea competențelor elevilor dintr-

¹⁰ Căpiță, Căpiță, Stamatescu 2006, 37.

¹¹ Căpiță, Căpiță, Stamatescu 2006, 39.

o clasă și, nu în ultimul rând, relevanța manualului (ca text și ca sursă de informare) pentru experiența extrașcolară a elevilor. Dacă ar fi să alegem un termen care să caracterizeze un posibil manual al anilor următori ar fi acela de „flexibilitate”.

Lecția de istorie nu este o reproducere de către profesor a lecției din manual. Apoi nu sunt programe și, mai ales, manuale complete și perfecte. Prin fiecare lecție de istorie pe care o ținem astăzi pregătim terenul pentru realizarea programelor și folosirea manualelor de istorie de „mâine”, în spiritul educației permanente. Fiecare lecție de istorie este un act de creație a profesorului și a elevilor. Dintre lecție, programă și manual, lecția reușește cel mai bine să asigure prospețimea de idei ca obiect de studiu și să-i înarmeze pe elevi, pas cu pas, cu deprinderi de muncă intelectuală. Urmează, apoi, programa școlară și, în cele din urmă, manualul. Selectând, organizând și prelucrând informația, elevul și profesorul intervin creator în determinarea conținutului concret al lecției, valorifică critic programa și manualul de istorie¹².

Perfecționarea conținutului lecției de istorie ridică, în fața profesorului, îndeplinirea unor cerințe metodologice printre care: să împrăspăteze permanent informațiile destinate dobândirii lor de către elevi; să respecte raportul dintre istorie ca știință și istorie ca obiect de învățământ; să elaboreze conținutul fiecărei lecții de istorie în concordanță cu obiectivele informaționale și formative ale acesteia; să respecte logica științei istorice; să respecte logica didactică; să organizeze conținuturile lecției de istorie în viziune interdisciplinară; să integreze organic elementele de istorie locală în cadrul istoriei naționale și ale acesteia din urmă în istoria universală; să întocmească o minimă bibliografie selectivă, care să fie recomandată elevilor doritori să-și completeze sau să-și îmbogățească cunoștințele de istorie; să încheie fiecare lecție cu o concluzie, cu reliefaarea unei idei fundamentale, cu deprinderea performanțelor sau forțelor care însoțesc sau impulsionează evoluția societății, cu înțelepciunea unei maxime sau a unui proverb¹³.

În ceea ce privește reflectarea istoriei Imperiului Otoman în manualele școlare, putem afirma că acest conținut este abordat în gimnaziu începând cu clasa a VI-a. Prezentarea conținuturilor de învățare cu privire la istoria Imperiului Otoman se face în cadrul unității de învățare „Statul medieval” - lecția „Formarea și expansiunea Imperiului Otoman”, precum și în studiul de caz „Raporturile Țărilor Române cu Poarta în secolul al XV-lea-al XVI-lea”¹⁴.

În unul dintre manuale alternative de istorie de clasa a VI-a este prezentată istoria Imperiului Otoman pornind de la nașterea și evoluția statului otoman,

¹² Ioniță 1997, 41.

¹³ Platon 1996, 19.

¹⁴ *Programe Școlare Istorie, clase V-VIII*, 2009, 10.

continuând cu expansiunea otomană în Balcani, cucerirea Constantinopolului, organizarea militară, raportul dintre Europa creștină și Islam, însă cu informații oferite foarte pe scurt și finalizând cu lecția „Raportul Țărilor Române cu Imperiul Otoman în secolele XV-XVI” - în care se prezintă politica de cruciadă a voievozilor români: Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, precum și urmările luptei antiotomane în secolul al XV-lea¹⁵. Aceiași autori ai manualului școlar continuă cu apogeul Imperiului Otoman și Țările Române în secolul al XVI-lea, punând accent pe politica antiotomană din timpul lui Mihai Viteazul. Ce putem remarca este faptul că autorii precizează care sunt urmările implicării Țărilor Române în lupta antiotomană, spre exemplu plata tributului, statutul de autonomie al Țărilor Române consfințit prin tratate numite *capitulatii*, ce se includeau în „Casa Păcii”, regim acordat țărilor care își păstrau organizarea politică proprie. Elevii pot utiliza diferite texte istorice, axe cronologice, studii de caz, dar și teme de studiu pentru a înțelege mai bine conținuturile învățării¹⁶.

Într-un alt manual, istoria Imperiului Otoman este prezentată după același plan, diferența constând în existența hărților istorice, a definirii noțiunilor noi (ex. *spahii*, *ieniceri*); apar exerciții pe bază de text istoric, exerciții cu item deschis, exerciții pentru elevi menite să le fixeze cunoștințele și să stabilească relația cauză - efect¹⁷.

În privința celor două manuale alternative, putem să remarcăm că lipsesc lecțiile care oferă informații legate de aspecte ale vieții cotidiene în Imperiul Otoman, așa cum sunt prezentate pentru statele Europei de Vest, spre exemplu: statutul femeii în Evul Mediu, sau viața copiilor în perioada Evului Mediu. Aceste lecții ar ajuta elevul să înțeleagă mai bine care erau aspectele specifice fiecărei zone istorice.

Aceleași conținuturi despre istoria Imperiului Otoman sunt reluate în manualul de clasa a IX-a, în cadrul capitolelor „Islamul și Europa” și „Țările Române și statele vecine în Evul Mediu (secolele XIV - XVI)”¹⁸. În timp ce manualele de clasa a VIII-a insistă, conform programei școlare, pe lecții legate de Țările Române și statele vecine între diplomație și confruntări, la clasele liceale se continuă cu politica și diplomația în secolele XVII-XVIII, instaurarea regimului fanariot, domniile fanariote, *chestiunea orientală* și Principatele Române, constituirea României moderne¹⁹. Observăm, și aici, absența informațiilor referitoare la Dobrogea în perioada stăpânirii otomane.

În manualele de clasa a X-a sunt prezentate conținuturi legate de Țările Române și problema orientală, precum și de statele naționale și multinaționale în a

¹⁵ Băluțoiu 1998, 66.

¹⁶ Băluțoiu 1998, 71.

¹⁷ Burlec, Lazăr, Teodorecu 1998, 54-58.

¹⁸ Dumitrescu, Manea, Bojica 2014, 97.

¹⁹ Lazăr, Lupu 2000, 75-86.

doua jumătate a secolului al XIX-lea. Având în vedere că sunt oferite informații despre relația Principatelor Române cu Imperiul Otoman în secolul al XIX-lea, notăm absența informațiilor istorice despre organizarea provinciei Dobrogea în timpul stăpânirii otomane și situația românilor²⁰.

În manualele de clasa a XII-a, conform programei școlare în vigoare, istoria Imperiului Otoman se intersectează cu cea românească în cadrul capitolului „Spațiul românesc între diplomatie și conflict în evul mediu și la începuturile modernității”, în care sunt prezentate informații legate de implicarea Țările Române în lupta antiotomană și urmările acesteia.

Făcând o scurtă trecere în revistă a conținuturilor abordate de manualele școlare referitoare la istoria Imperiului Otoman, concepute în conformitate cu programele școlare în vigoare, se pot contura următoarele concluzii:

- nu sunt oferite suficiente informații legate de preluarea Dobrogei de către otomani;
- nu sunt abordate conținuturi referitoare la organizarea provinciei Dobrogea în timpul stăpânirii otomane;
- nu sunt oferite informații despre viața cotidiană a populației locale în perioada stăpânirii otomane;
- nu sunt informații despre evoluția vieții urbane, a vieții economice a provinciei;
- nu sunt oferite informații despre existența cetăților / fortificațiilor otomane prezente pe teritoriul Dobrogei.

Pentru a acoperi aceste goluri, profesorul poate propune realizarea unui curs opțional (C.D.Ș.) care să completeze tabloul istoric al epocii. Acest CDȘ necesită din partea profesorului o intensă documentare, pentru a prezenta elevilor informații istorice care lipsesc din manuale, într-o formă cât mai atractivă, care să suscite interesul și curiozitatea elevului pentru un astfel de subiect legat de istoria locală și națională.

Bibliografie

Barnea, Al., Manea, V.A., Palade, E., Stamatescu, M., Teodorescu, B. 2008, *Istorie - Manual pentru clasa a X-a*, București.

Băluțoiu, V., Constantin, V. 1998, *Istorie. Manual pentru clasa a VI-a*, București;

²⁰ Barnea, Manea, Palade, Stamatescu, Teodorescu 2008, 42.

-
- Boia, L. 2016, *Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecințe)*, București.
- Burlec, L., Lazăr, L., Teodorecu, B. 1998, *Istorie. Manual pentru clasa a VI-a*, București.
- Căpiță, L., Căpiță, C., Stamatescu, M. 2006, *Didactica istoriei 2*, București.
- Căpiță, L., Căpiță, C. 2005, *Tendințe în didactica istoriei*, București.
- Dumitrescu, N., Manea, M., Bojica, O.C. 2014, *Istorie: manual pentru clasa a IX-a*, București.
- Felezeu, C. 2004, *Didactica istoriei*, Ediția a II-a, Cluj-Napoca.
- Ioniță, Gh.I. 1997, *Metodica predării istoriei*, Ediția a II-a, București.
- Lazăr L., Lupu, V. 2000, *Istoria Românilor-Manual pentru clasa a VIII-a*, București.
- Platon, Gh. 1996, *Necesitatea și demnitatea istoriei*, Iași.
- Păun, Șt. 2001, *Didactica istoriei*, București.
- Postolache, N. 2008, *Didactica istoriei*, București.
- Programe școlare. Istorie. Clasele V-VIII*, 2009, București.
- Programă școlară. Istorie. Clasa a IX-a*, 2004, București.
- Programă școlară. Istorie. Clasa a X-a*, 2004, București.
- Programă școlară. Istorie. Clasa a XII-a*, 2009, București;
- Tănase, Gh. 1996, *Metodica predării-învățării istoriei în școală*, Iași.

**E TIMPUL OPERELOR CAPITALE ÎN PROBLEMA MINORITĂȚILOR
ETNICE DIN ROMÂNIA –
ÎN MOD EXPRES, COMUNITATEA TURCĂ ȘI TĂTARĂ**

Lavinia DUMITRAȘCU*
Gheorghe DUMITRAȘCU**

Abstract:

One of the most important Dobrujan space demography elements, of European importance, is the presence of Turkish and Tatar communities. In this context the present contribution tries on one hand to present the bibliography – mainly the Dobrujan one – regarding the mentioned ethnic groups and on the other hand to name the institutions of the Turkish and of the Romanian state, contributing to put into value the history, culture and traditions of Turks and Tatars in Romania.

Rezumat:

Unul dintre cele mai importante elemente ale demografiei spațiului dobrogean, de importanță europeană, o constituie comunitățile etnice turcă și tătară. În acest context lucrarea de față încearcă pe de o parte, să prezinte bibliografia - dobrogeană mai ales - privitoare la etniile amintite, și pe de alta, să expună instituțiile statului turc și ale celui român care își aduc aportul la punerea în valoare a istoriei, culturii, tradițiilor turcilor și tătarilor din România.

Key-words: Tatars, historiography, institutions

Cuvinte cheie: tătari, istoriografie, instituții

I. Motivație

L.D.: E ușor și greu, în același timp, să scrii despre turcii și tătarii din Dobrogea. E ușor, pentru că ai trăit și trăiești alături de ei, pentru că îți sunt prieteni. Sinceră să fiu, până pe la sfârșitul liceului nici n-am conștientizat că prietena și colega mea de bancă, Ghiuzin Ablachim, era de o altă etnie decât mine. Și nici nu cred că ar fi contat.

E și greu de scris despre ei. În primul rând, datorită puținătății izvoarelor. I-am descoperit altfel la montarea și vernisarea expoziției despre insula Ada Kaleh și

* Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, Piața Ovidiu, nr. 12, 900745, Constanța
e-mail: e-mail: laviniaagh@yahoo.com

** Universitatea „Ovidius” Constanța, Aleea Universității, nr. 1, 900470, Constanța.

lumea aceea. S-au întâlnit la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța oameni care nu se văzuseră de 40 de ani și care-și redescopereau în fotografii rude și cealaltă viață, cea de pe insula ascunsă acum în apele Dunării. I-am descoperit altfel și la o expoziție a unor familii de turci și tătari, organizată la Muzeul nostru de Consulatul Turciei, adică drept o sursă deosebită de informare. Atunci îl studiam pe Ibrahim Themo. Și nu mică mi-a fost mirarea când, din fotografiile de familie, am aflat despre legăturile de prietenie - și rudenie chiar - dintre cunoștințele și prietenii mei și familia Themo. Turcii și tătarii noștri au avut personalități în etniile lor, personalități care s-au zidit, alături de români, în devenirea Dobrogei și a României, care au luptat și s-au jertfit în războaiele țării comune și care nu sunt cunoscute. Cât de utile ne sunt mărturiile lor rostite și vizualizate... Dar cât de greu de ajuns la ele. Ne-am dat seama de acest lucru la realizarea volumului la care ne vom referi. Sunt momente în care am impresia că turcii și tătarii noștri nu sunt interesați să se afle despre strămoșii lor. Din păcate. Nu înțeleg că amintirile, odată pierdute prin trecerea oamenilor spre „dincolo”, dispar și, cu ele, istoria lor pe aceste meleaguri. Dar eu mai sper...

Gh.D.: Repartizat la Institutul de Istorie al Acad. R.P.R. filiala Cluj, dedulcit la problemele istoriografiei privind minoritățile naționale din Transilvania și Dobrogea, am constatat seriozitatea informării, varietatea izvoarelor – documente și presă - până și pentru scrierea unei modeste monografii rurale a comunei Românași din județul Zalău. De exemplu am găsit în turla bisericii o arhivă care m-a uluit prin organizarea sa științifică.

Venind la Constanța cu gândul „Dobrogea e misiunea mea !”, născut și crescut între turci și tătari, am început să aduc ceea ce credeam eu că e o contribuția la istoria acestora. Am constatat sărăcia izvoarelor acestei teme, reduse la cel mult 20 de titluri de cărți și articole, la care se limitau toți colegii mei. În această situație, ajuns accidental și, apoi, cu ajutorul altora, la izvoare sigure – dar puține -, s-a născut la mine și la colegii mei de concepții o mișcare „revoluționară” pentru ridicarea, din punct de vedere științific, a problemelor turcilor și tătariilor măcar la valoarea contribuției și locului lor de-a lungul ultimelor două-trei secole. Ideea unei cărți care să cuprindă multitudinea de izvoare, anchete, a cucerit-o și pe fata mea, istoric de profesie.

După ce, acum câteva luni, a apărut volumul *Raporturi între românii – turcii și tătarii din România, dinspre sfârșitul secolului al XVIII-lea până la începutul secolului al XXI-lea, articole, memorii, anchete și chestionare, documente inedite și/sau rare, recensăminte, statistici, contribuții și sugestii bibliografice*¹, am gândit că prilejul acestei manifestări științifice, materializată într-o culegere de articole privitoare la turci și tătari, este binevenită și utilă, expunere pe care o facem în continuare.

¹ Gheorghe , Dumitrașcu 2016.

*

Autori:

I. Încă de la început reținem, științific exprimată, **bogăția de informații bibliografice** apărute în ultimele două decenii, cu care ne-am întâlnit grație colegilor noștri din fel de fel de instituții.

În prima parte a articolului ne vom opri la ceea ce s-a publicat ca izvoare pentru întărirea valorii de informare a ceea ce înseamnă documentarea locului și rolului istoriei turcilor și tătarilor. Nu intenționăm să acoperim întreaga bibliografie despre subiect, ci doar să semnalăm câteva dintre numeroasele surse apărute.

Nu că înainte de 1989 nu s-ar fi acordat atenție subiectului privindu-i pe turci și tătari, dar totul s-a înecat în superficialitate, în suficiență, în comoditatea de a folosi mereu aceleași izvoare. Dar nu trebuie să credem că istoriografia românească din România, în general, și din Dobrogea, în special, raportată la turci și tătari a fost mai puțin băgată în seamă, mai puțin documentată și mai puțin bogată decât cea privitoare la români. Mai ales, că, în preocupările privindu-i românii din Dobrogea înainte de 1878, a trebuit să ne întâlnim, prin forța lucrurilor, cu turcii și tătarii. Așadar, la fel de eliptică a fost istoriografia privindu-i pe români, ca și cea cu privire la turci și tătari. În privința publicațiilor, existau doar „Cultul musulman” - care dispărea imediat ce ieșea de sub tipar -, și doar câteva reviste literare. O sursă importantă de informare au constituit-o „Arhivele Dobrogei” și „Analele Dobrogei”² - mai ales cele două volume interbelice privind Cadrilaterul -, în condițiile în care nu puteau să apară, sub comuniști, cărți și reviste privind acest subiect. Preocupări au existat, deci, dar, cu totul și cu totul disparate și aproape de neluat în seamă. Între acestea, articole privindu-i pe românii dinainte de 1878, pe turci și tătari, mai ales în ceea ce privește localitățile și locașurile de cult, semnate mai ales de dobrogeni - Tahsin Gemil, Gh. Dumitrașcu, Stoica Lascu, Ion Bitoleanu etc.³ -, dar și de istorici din țară⁴.

*

După 1989, putem vorbi de o adevărată revoluție în istoriografia românească, în general, și dobrogeană, în special, privind istoriografia referitoare la turci și tătari. Indiferent cum vom fi interpretați, socotim că a avut loc o mișcare generală, depășind cu mult realizări oglindite în bibliografiile istorice ale României de până în 1989. Anul 1990 începea sub auspicii bune. Valorificarea istoriei și tradițiilor turcești și

² Faier, Călinescu 1971.

³ Gemil 1970; Gemil 1979; Dumitrașcu 1973-1975; Dumitrașcu 1981; Dumitrașcu 1985; Dumitrașcu 1987; Dumitrașcu 1995; Dumitrașcu Stoica 1998; Rădulescu, Bitoleanu 1979; Bitoleanu 1980.

⁴ Între acestea, Ekrem 1981; Giurescu 1966; Gligor 1980; *Din tezaurul documentar dobrogean*, 1988.

tătărești țin de două volume privind istoria acestora din Dobrogea și Istoria Imperiului Otoman⁵. Curând, apărea și cartea unui ziarist, care a materializat eforturile sale de o viață, prin publicarea *Dicționarului de personalități turco-tătare din România*⁶. Deși reprezintă o revoluție, *Bibliografia istorică a României* n-a reținut-o îndeajuns, iar istoricii nici atât. Evident, e vorba despre locul și rolul intelectualității turcești și tătarești, pentru că există încă ideea, total eronată, că aceste etnii sunt trolodite și că nu s-au afirmat în nici un fel în istoria României.

Dacă vorbim despre proiecte – luând *stricto sensu* termenul – ne gândim, înainte de toate, la operele lui Nuredin Ibram⁷. Este vorba despre istoria bisericii, istoria școlii, istoria culturii, în general, majoritatea volumelor fiind ediții bilingve. De asemenea, remarcăm exploatarea inteligentă a volumului *Dobrogea la sfârșitul veacului al XX-lea*, precum și raportului prefectului Negulescu.⁸

Acestea sunt operele mari pe care s-a mers, completându-se datele. Pe de altă parte, în căutarea izvoarelor și scrierii satelor dobrogene, implicit am dat peste frații noștri turci și tătari, informații pe care le-au publicat, e drept, nu ca articole de fond, de formă, de forță – contribuții ale istoricilor Tahsin Gemil, Gh. Dumitrașcu, Lascu Stoica, Ion Bitoleanu, Lavinia Dumitrașcu (Gheorghe), Carmen Atanasiu, Stelian Dumitrescu, Akmola Güner⁹.

În privința personalităților etniilor turcă și tătare, le regăsim în *Dicționarul amintit*, în lucrări ale Bibliotecii Județene Constanța „I. N. Roman” și a celei din Tulcea¹⁰. Remarcabile sunt cele două volume speciale ale profesorului Tahsin Gemil¹¹ care privesc totalitatea problemelor privind aceste etnii - ca serie - și, cu o oarecare tentă, cartea semnată de Gabriel Andreescu, Ernest Oberlander Târnoveanu, Volker Adam¹².

⁵ Ekrem 1993; Ekrem 1994.

⁶ Gemal 1999.

⁷ Ibram 1998; Ibram 1999; Ibram 2003; Ibram 2007; Ibram 2009.

⁸ *Județul Constanța în anii 1916 și 1922/1923, Expunere prezentată Consiliului Județean de către dl. N.T. Negulescu, Prefectul Județului, Constanța, 1924.*

⁹ Gemil 2008; Gemil 1993; Gemil 1996; Gemil 2016, 81-88; Dumitrașcu, Lazia 2010; Dumitrașcu 1983; Dumitrașcu 1997 (1); Dumitrașcu 1997 (2); Gheorghe, Dumitrașcu 2008 (1); Gheorghe, Dumitrașcu 2008 (2); Bitoleanu Atanasiu 2005; Bitoleanu 1993; Bitoleanu 2009; Lascu 1997; Lascu 1999; Lascu 2004 (1); Lascu 2004 (2); Lascu 2009; Gheorghe 2005; Gheorghe 2008; Gheorghe 2010 (1); Gheorghe 2010 (2); Gheorghe 2011; Dumitrescu 2015; Akmola 2011.

¹⁰ *Dicționar de personalități dobrogene* (vol. I-III), Constanța, 2005-2006; Hogeia 2000; Cucu 2002.

¹¹ *Lucrările Simpozionului Internațional „Originea tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă (Constanța, 17-20 nov. 1994), coord: T. Gemil, București, 1997; Tătarii în istorie și în lume)/coord: T. Gemil, București, 2003.*

¹² Andreescu, Oberländer-Târnoveanu, Adam 2005.

În ideea „împrăștierii” de informații și surse, amintim și sesiunile de comunicări comune ale UDTTMR, Facultatea de Istorie a Universității „Ovidius” din Constanța, Societatea de Științe Istorice Constanța, Serviciul Județean Constanța al Arhivelor Naționale, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța care au ca rezultat culegeri de studii, în care semnează atât cercetători consacrați, cât și tineri istorici¹³.

Tot în serii se înscriu și lucrările legate de turci și de moschee semnate de Virgil Coman și Doina Păuleanu¹⁴, importante nu doar ca realizare artistică, ci și documentară, capabilă să suplinească și să completeze informațiile pe care le dăduse Anca Ghiță¹⁵.

Ca temă nu atât neapărat la modă, cât necesară deslușirii perioadei comuniste din istoria noastră s-a scris mult despre rezistența anticomunistă. Din aceasta au făcut parte și etnici tătari și turci, cetățeni români. O dovedesc volumele semnate de Valentin Ciorbea, Laura Stancu și Virgil Coman, de Constantin Ionașcu, de Güner Akmola¹⁶.

Deși ne-am oprit mai ales la istoriografia dobrogeană privitoare la turci și tătari, trebuie să-i amintim măcar pe specialiștii de prim rang ai acestei teme, care se adaugă profesorului nostru Tahsin Gemil, la care ne-am referit nemeritat de puțin față de realizările sale pentru turcii și tătarii noștri. Aceste personalități se remarcă în lumea musulmană. Este vorba despre Mihai Maxim – care se impune într-un institut de la Istanbul – și de Valeriu Veliman – în corpul diplomatic. Este binecunoscută munca lor de o viață în arhivele turcești și publicarea documentelor în țară.

II. Factorii care au facilitat această nouă „revoluție” științifică prin care minoritatea turco-tătară a reușit să se manifeste aproape de valoarea locului ei în istoria societății românești țin, în mare parte, de **instituții**.

1. Nu sunt mari diferențe referitoare la libertățile recunoscute de Constituție înainte și după Revoluție. Însă posibilitățile de realizare și de pătrundere la surse credibile și care se impun pe plan național și măcar sud-est european au suferit o utilizare mai inteligentă și cu mijloace materiale mai mari.

¹³ *Din istoria tătarilor. Contribuții istoriografice*, 1, coord.: M. Cojoc, E. Menadil, Constanța, 2010; *Din istoria tătarilor. Contribuții istoriografice*, 2, coord.: M. Lasca, E. Menadil, Constanța, 2011; *Istorie și diplomatie în relațiile internaționale. Omagiu istoricului Tahsin Gemil*, coord.: D. Flaut, I. Țighiliu, Constanța, 2003; *Tătarii în istoria românilor*, 2 vol., coord.: M. Cojoc, Constanța, 2004-2005.

¹⁴ Păuleanu, Coman 2010; Coman, Dobrotă, Turcitu 2008; *Moștenirea culturală turcă din Dobrogea*, Constanța, 2013.

¹⁵ *Dobrogea - model de conviețuire multiethnică și multiculturală*, coord.: Coman 2008; Ghiță 1975.

¹⁶ Ciorbea, Stancu, Coman, 2011; Ionașcu 2000, are un capitol separat închinat victimelor turco-tătare, 223-246; Acmola 2002.

2. Referindu-ne la sursele financiare, trebuie să spunem că autoritățile statului, pe plan național, județean și local au fost folosite cu inteligență și prin bune reușite științifice.

3. Niciodată n-au existat atâtea instituții – nu e vorba doar de cele ale turcilor și tătarilor, ci de toate acelea create printr-o politică de stat – care să se materializeze în domeniul valorificării spirituale, a contribuției și identității la toate nivelele.

Prezentăm instituțiile statului, sau recunoscute de statul român, fără a avea pretenția că epuizăm lista.

Comunitățile turcă și tătară, organizate în decembrie 1989 într-o singură uniune, Uniunea Democrată Turcă Musulmană din România (UDTMR). Turcii și tătarii din România s-au rupt, apoi, în două uniuni: comunitatea tătară din Constanța s-a organizat în Uniunea Democrată a Tătarilor Turco-Musulmani din România, iar, cea turcă, în Uniunea Democrată Turcă din România. Aceste instituții îi reprezintă pe etnicii turci și tătari în raport cu masa de etnici, cu alte etnii și, în primul rând, cu majoritarii și cu statul. În scopul punerii în valoare a tradițiilor celor două etnii, comunitățile organizează numeroase acțiuni culturale, de multe ori în colaborare cu Consulatul General al Republicii Turcia la Constanța, cu Centrul Cultural „Yunus Emre”, cu instituții de învățământ și de cultură din România și din Turcia.

UDTMR are drept componente și organizațiile de femei și de tineret, ansambluri folclorice - „Karadeniz” de la Constanța, „Caşlar” de la Mangalia, „Karasu” de la Medgidia și „Kaytarma” de la Valu lui Traian -, presă.

Se reține încă o asociație culturală, ca instituție în cadrul UDTMR, „Asociația cultural-științifică Hagi Negip Fazâl”, înființată la 16 aprilie 1994.

După 1990 Comunitățile editează reviste proprii, în mare parte bilingve: „Karadeniz”/„Marea Neagră” - organ al Uniunii Tătare-Turco Musulmane, „Hakses”/ „Vocea autentică” - periodic bilingv al Uniunii Democratice Turce din România, editat cu sprijinul Departamentului pentru relații interetnice - și „Genç Nesil”/ „Tânăra generație”- periodic bilingv al Organizației de Tineret Turc „Atatürk” din România, apărut cu sprijinul Uniunii Democratice Turce din România, „Emel (Ideal) - revistă de cultură bilingvă”. Lor li se adaugă revistele „Împreună - buletin cultural al comunităților etnice din Dobrogea” și „Interetnica”, ce au pagini dedicate turcilor și tătarilor.

Pe plan național funcționează *Departamentul pentru Relații interetnice*, a cărei Comisie pentru Învățământ și Tineret ține de Consiliul Minorităților Naționale.

Instituția parlamentară. Turcii și tătarii au avut în fiecare legislatură câte 2 deputați, între care unii de mare cultură și oameni de știință: Tahsin Gemil, Amet Aledin, Fevzie Ruşid, Şaganai Nusfet, Metin Cerchez, Ibram Iusein, Amet Varol. Lor li se adaugă, în alte instituții, Gafar Cantemir, Genan Bolat etc.

Instituții turcești

• *Consulatul General al Republicii Turcia la Constanța* nu este doar reprezentant al intereselor cetățenilor turci și tătari din Dobrogea, ci și al numeroaselor manifestări culturale – expoziții, lansări de carte, simpozioane, cuvântări etc. - care fac cunoscute tradițiile celor două etnii și subliniază raporturile excepționale dintre turci, tătari și români în Dobrogea.

• *Centrul Cultural „Yunus Emre”* din Constanța, deschis oficial pe 14 noiembrie 2011, desfășoară activități de promovare a limbii turce, a istoriei, artelor și culturii. În sălile sale de cursuri, în bibliotecă și în sala de conferințe organizează diferite activități culturale și artistice cum ar fi cursuri de limba turcă, de arte, concerte, conferințe și expoziții.

• *Asociații de afaceri ale cetățenilor Turciei în România*, care își aduc aportul la cunoașterea reciprocă și la dezvoltarea colaborării dintre România și Turcia, colaborând cu instituțiile de mai sus la organizarea manifestărilor culturale: *T.I.A.D.* – *Asociația Oamenilor de Afaceri Turci din Dobrogea* - cu sediul în Constanța; *T.I.A.B.* – *Asociația Oamenilor de Afaceri Turci din București*; *Tuyab* – *Uniunea Investitorilor Turci din România* - cu sediul în București; *Romanya Türkiye Ticaret ve Sanay Odası / Camera de Comerț și Industrie România-Turcia* - cu sediul în București.

Instituții de învățământ și cultură. Limba turcă se predă la toate nivelurile școlare.

• *Liceul Internațional de Informatică* din Constanța, particular, organizat cu sprijinul autorităților din Turcia, este una dintre instituțiile de învățământ de top ale țării, elevii săi (atât turci și tătari, cât și români) fiind medaliați la concursuri și olimpiade naționale și internaționale.

• *Colegiul de Institutori în limba turcă „Kemal Atatürk”* și-a început activitatea în anul universitar 2000/2001 în cadrul Universității „Ovidius” din Constanța. Sediul său este la Medgidia. Are două secții: teologie islamică - limba română și teologie islamică - limba engleză.

• Din nefericire pentru Constanța, *Institutul de Turcologie și Studii Central-Asiatice din România* (ITSCA) s-a înființat nu aici, ci în cadrul Universității „Babeș Bolyai” din Cluj și nu e cazul să explicităm motivele. Inițiat și condus de prof. univ. dr. Tahsin Gemil, constănțean, a fost inaugurat la 30 octombrie 2009. Conform declarațiilor acestuia, activitatea institutului cuprinde trei nivele: pe primul - cercetarea științifică; al doilea - cercetarea didactică; al treilea - acordarea de consultanță pentru specialiști în toate domeniile. Cuprinde cursuri de masterat și doctorat, cercetare la nivel de licență și are o foarte bogată activitate publicistică, din care amintim culegerea de studii *Moștenirea istorică a tătarilor*, rezultat al mai multor sesiuni științifice de specialitate.

• *Centrul European pentru Studiul Islamofobiei*, inaugurat în 2010, studiază și interpretează corect Islamul, manifestându-se împotriva islamismul fundamentalist.

• *Institutului Cultural „Sebat Husein”* a fost inaugurat de UDTTMR în noiembrie 2012.

• *Asociația Oamenilor de știință și cultură Turco-Tătari*, inițiată de profesorul universitar Tahsin Gemil.

• *„Radio T”*, purtător de cuvânt al minorității turce și tătare din Dobrogea, cu sediul în incinta clădirii Muftiatului Cultului Musulman din România, și-a început emisia pe 27 ianuarie 2009.

*

Rămânem datori a reaminti capitolele fundamentale ale antologiei - de fapt, monografie - a relațiilor multiple româno-turco-tătare din volumul nostru *Musulmanii din România și lumea largă; Legislația românească de la 1878 până astăzi; Statistici și recensăminte; Antologie de texte ale altor timpuri; Izvoare inedite: anchete și chestionare; Memorii și jurnale; Documente originale privitoare la viața organizată sau particulară a turcilor și tătarilor din România, aflate în arhiva noastră; Forme de auto-organizare legală ale etnicilor turci și tătari din România; Instituții identitare turcești și tătarești în România; Identitatea spirituală a turcilor și tătarilor din România. Turcii și tătarii creatori de instituții; Presă a comunităților turcă și tătară, ca izvor istoric; Preocupări speciale ale istoricilor români și în presa românească față de „problema turcă și tătară”; Oameni însemnați de ieri, azi și mâine ai etniilor turcă și tătară; Localități. Întru memoria așezărilor locuite și de turci și tătari /alături de români/ de-a lungul veacurilor.*

*

Încheiem acest articol care, în ultimă instanță, militează pentru cunoaștere și înțelegere, cu moto-ul cărții noastre:

Să ne cunoaștem, pentru a ne îngădui. Să ne îngăduim, pentru a ne împrieteni. Să ne împrietenim, pentru a ne iubi. (Înțelept musulman, acum aproape 1000 de ani)

Înainte de toate, sunt român! (Yusuf Muurat - Muftiul Cultului Musulman din România).

Bibliografie

- Acmola, G. 2002, *Rezistența tătară în Dobrogea*, în *Experimentul Pitești / reeducarea prin tortură*, Pitești.
- Acmola, G. 2011, *Tătarii*, 2 vol., Constanța.
- Andreescu, G., Oberlander Târnoveanu, E., Adam, V. 2005, *Tătarii din România. Teme identitare*, București.
- Bitoleanu, I. 1980, *Valoarea documentară a relațiilor [relatărilor] lăsate de călători străini despre Dobrogea (sec. XIV-XVII)*, în *Comunicări de istorie a Dobrogei (I)*, Constanța, 21-30.
- Bitoleanu, I. 1993, *Contribuții la demografia istorică a Dobrogei*, în *Colegiul Pedagogic Constantin Brătescu. Valori ale civilizației românești în Dobrogea*, Constanța, 243-251.
- Bitoleanu, I. 2009, *Eroii musulmani de la Mărășești și Oituz*, *Document*, 12, 1, 12-14.
- Bitoleanu, I., Atanasiu, C. 2005, *Dobrogea sub stăpânire otomană. Istoricul administrației*, în I. Bitoleanu, C. Atanasiu, *Istoria administrației*, Constanța, 91-96.
- Ciorbea, V., Stancu, L., Coman, V. 2011, *Tătarii în izvoare arhivistice românești*, Constanța.
- Coman, V., Dobrotă, C., Turcitu, C. 2008, *Dobrogea - între medieval și modern (1406-1918)*, Constanța, 2008.
- Cucu, Șt. 2002, *Portrete literare*, Constanța, 2002.
- Dicționar de personalități dobrogene* (vol. I-III), Constanța, 2005-2006.
- Din istoria tătarilor. Contribuții istoriografice*, 1, M. Cojoc, E. Menadil (coord.), Constanța, 2010.
- Din istoria tătarilor. Contribuții istoriografice*, 2, M. Lasca, E. Menadil (coord.), Constanța, 2011.
- Din tezaurul documentar dobrogean*, 1988, București.
- Dobrogea - model de conviețuire multietnică și multiculturală*, V. Coman (coord.), Constanța, 2008.
- Dumitrașcu, Gh. 1973-1975, *Un document privitor la „Situațiunea județului Tulcea în anul 1979”. Raportul prefectului de Tulcea George Ghica*, *Peuce* 4, 273-288.
- Dumitrașcu, Gh. 1981, *Aspecte ale situației Dobrogei în perioada noiembrie 1878 - mai 1883. Activitatea primului Prefect de Constanța Remus N. Opreanu*, *AIIAI* 18, 283-304
- Dumitrașcu, Gh. 1983, *13 comune din centrul Dobrogei (plasa Babadag), în lumina răspunsurilor la un chestionar din anul 1900, inițiat de V.M. Kogălniceanu*, în *Ialomița - materiale de istoria agriculturii României*, 73-95.

- Dumitrașcu, Gh. 1985, *Intelectualii români din Dobrogea înainte de 1877 - studiu statistic*, Pontica 18, 259-276.
- Dumitrașcu, Gh. 1987 *Noi contribuții la problema intelectualității române din Dobrogea înainte de 1878*, Pontica 20, 355-358.
- Dumitrașcu, Gh. 1995, *Unele aspecte ale problemei liderilor mișcării naționale din Dobrogea până la 1878*, AD, S.N. 1, 1, 93-104.
- Dumitrașcu, Gh. 1997(1), *Perspectiva dezvoltării așezărilor rurale din Dobrogea în lumina a două chestionare inedite, din anii 1939-1940*, AD, S.N. 3, 1, 129-140.
- Dumitrașcu, Gh. 1997(2), *Unele aspecte din terminologia agrară a Dobrogei în a doua jumătate a veacului al XIX-lea*, Revista de etnografie și folclor, 1-2, 127-146.
- Dumitrașcu, Gh., Lazia, L. 2010, *Dobrogea 1884-1885 în 31 de răspunsuri ale comunelor în Chestionarul Hașdeu*, Constanța.
- Dumitrașcu, Gh., Stoica, L. 1998, *Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, SAI 51-52, 18-31.
- Dumitrescu, S. 2015, *Comunitatea turco-musulmană din Dobrogea în cadrul statului român (1878-1918)*, Brăila.
- Ekrem, M.A. 1981, *Civilizația turcă*, București, 1981.
- Ekrem, M.A. 1993, *Relațiile româno-turce între cele două războaie mondiale*, București.
- Ekrem, M.A. 1994, *Din istoria turcilor dobrogeni*, București, 1994.
- Faiter, I., Călinescu, C. 1971, *Reviste dobrogene: „Analele Dobrogene” și „Arhiva Dobrogei”*. Bibliografie analitică selectivă cu studiu. Monografie, Constanța,
- Gemal, A. 1999, *Dicționarului de personalități turco-tătare din România*, Constanța,
- Gemil, T. 1993, *Document turco-osman privind construirea farului de la Sulina (1745)*, în Colegiul Pedagogic Constantin Brătescu. *Valori ale civilizației românești în Dobrogea*, Constanța, 238-242.
- Gemil, T. 1996, *Național și minorități naționale*, AD, S.N. 2, 1, 54-59.
- Gemil, T. 2008, *Români și otomani în secolele XIV-XVI*, Constanța.
- Gemil, T. 2016, *Probleme identitare actuale la tătarii dobrogeni*, Sinteza 24, 81-88.
- Gheorghe, L. 2005, *Dobrogea între Orient și Occident = și Orient și Occident*, Datina 39, 1, 4.
- Gheorghe, L. 2008, *Doi intelectuali turco-tătari din Dobrogea secolului XX, în Dobrogea-model de conviețuire multiethnică și multiculturală*, Constanța, 367-38.
- Gheorghe, L. 2010(1), *Aspecte privind integrarea intelectuală a turcilor și tătarilor din Dobrogea, în perioada 1878-1914, în Din istoria tătarilor. Contribuții istoriografice*, 1, Constanța, 32-53.
- Gheorghe, L. 2010 (1), *Imaginea comunităților turcă și tătară în presa română din Dobrogea de la sfârșitul secolului al XIX-lea, în Din istoria tătarilor*, 1, Constanța, 32-53.
- Gheorghe, L. 2010 (2), *Etnici turci și tătari în administrația și viața politică a Constanței după revenirea Dobrogei la România*, Apulum 47, 197-217.

- Gheorghe, L. 2011, *Un chestionar necunoscut despre relațiile dintre români și musulmani în Dobrogea*, în *Continuitate istorică în spațiu și timp: profesorul Vladimir Osiaș la 70 de ani*, Craiova, 777-780.
- Gheorghe, L., Dumitrașcu, Gh. 2008(1), *Trei documente privind situația Dobrogei la 1878*, în *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul European*, Constanța, 232-259.
- Gheorghe, L., Dumitrașcu, Gh. 2008(2), *Scriitori turco-tătari de expresie românească – un fel de a pune problema*, în *Dobrogea-model de conviețuire multiethnică și multiculturală*, Constanța, 338-355.
- Gheorghe, L.-D, Dumitrașcu, Gh. 2016, *Raporturi între românii, turcii și tătarii din România, dinspre sfârșitul secolului al XVIII-lea până la începutul secolului al XXI-lea/ articole, memorii, anchete și chestionare, documente inedite și/sau rare, recensăminte, statistici, contribuții și sugestii bibliografice*, Constanța, 446 p.
- Ghiață, A. 1975, *Contribuții noi privind unele aspecte ale societății românești din Dobrogea în secolele XV-XIX*, MSSJ 4, 1, 71-106.
- Giurescu, C.C. 1966, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, Constanța.
- Gligor, S. 1980, *Comisiile pentru constatarea și verificarea titlurilor de proprietate și posesiune imobiliară din Dobrogea (1880-1882)*, în *Comunicări de istorie a Dobrogei (I)*, Constanța, 146-150.
- Hogea, A. 2000, *Personaliala - dicționar de biografie*. Tulcea, Constanța.
- Ibram, N. 1998, *Comunitatea musulmană din Dobrogea. Repere de viață spirituală. Viața religioasă și învățământ în limba maternă*, Constanța.
- Ibram, N. 1999, *Dobroca'daki musulman topluluğu. Manevi hayatından sayfalar*, Constanța.
- Ibram, N. 2003, *Tradiții și obiceiuri ale turcilor din România*, Constanța.
- Ibram, N. 2007, *Islamul pur și simplu*, Constanța.
- Ibram, N. 2007, *Musulmanii din România*, Constanța.
- Ibram, N. 2009, *Romanya Türk Toplulukların Kültürel ve Medeniyet seçmeler*, Constanța.
- Ionașcu, C. 2000, *Rezistența anticomunistă în Dobrogea*, Constanța.
- Istorie și diplomație în relațiile internaționale. Omagiu istoricului Tahsin Gemil*, D. Flaut, I. Țighiliiu (coord.), Constanța, 2003.
- Județul Constanța în anii 1916 și 1922/1923, Expunere prezentată Consiliului Județean de către dl. N.T. Negulescu*, Prefectul Județului, Constanța, 1924.
- Lascu, S. 1997, *Călători străini despre turco-tătarii din Dobrogea (sec. XVIII-XIX)*, în *Lucrările Simpozionului Internațional „Originea tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă”*, București, 206-221.
- Lascu, S. 1999, *Repere ale prezenței turco-tătarilor în Dobrogea modernă (1878-1916)*, Anuarul Muzeului Marinei Române 2, 243-251.

- Lascu, S. 2004 (1), *Prezențe ale turco-tătarilor în viața spirituală a Dobrogei (1913-1915)*, în *Tătarii în istoria românilor*, Constanța, 13-42.
- Lascu, S. 2004 (2), *Primul avocat român de origine tătară - Selim Abdulachim (1886-1943). Un frate al sufletului românesc*, în *Tătarii în istoria românilor*, Constanța, 135-174.
- Lascu, S. 2009, *Situația învățătorilor „de limbă turcă” din județul Constanța*, în *lumina documentelor arhivistice (1940)*, SAI 74, 191-209.
- Lucrările Simpozionului Internațional „Originea tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă (Constanța, 17-20 nov. 1994)*, T. Gemil (coord.), București, 1997.
- Lucrările Simpozionului Internațional „Tătarii în istorie și în lume”*, T. Gemil (coord.), București, 2003.
- Moștenirea culturală turcă din Dobrogea*, Constanța, 2013.
- Păuleanu, D., Coman, V. 2010, *Moscheea Regală „Carol I” Constanța 1910-2010*, Constanța.
- Rădulescu, A., Bitoleanu, I. 1979, *Istoria Dobrogei*, București, 1979.
- Tahsin, G. 1970, *Asociația din România a „Junilor turci”*, AIIAI 7, 173-195.
- Tahsin, G. 1979, *Considerations demographiques relatives à la zone centrale de la Dobroudja à la fin du XVIIe siècle (conformément a un registre financier ottoman)*, Pontica 12, 181-187.
- Tătarii în istoria românilor*, 2 vol., M. Cojoc (coord.), Constanța, 2004-2005.

ABREVIERI

- AAR-MSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București.
- ABr – Analele Brăilei. Serie Nouă. Muzeul Brăilei „Carol I”, Brăila.
- ACMI – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, București.
- AD – Analele Dobrogei, Revista Societății culturale dobrogene, Cernăuți.
- AD, SN – Analele Dobrogei, Serie Nouă, Muzeul de Istorie Națională și Arheologice, Constanța.
- AIIACN – Anuarul de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca.
- AIIAI – Anuarul Institutului de Istorie “A.D. Xenopol” din Iași.
- Apulum – Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia.
- Arta și arheologia – Arta și arheologia, București.
- AMS – Acta Moldaviae Septentrionalis, Muzeul Județean Botoșani.
- AO – Archiv Orientální, Praha.
- AUB, ist. – Analele Universității București, Seria Istorie.
- Balcania – revista Institutului de Studii și Cercetări Balcanice, București.
- BCH Suppl XVIII – Bulletin de Correspondance Hellénique, Atena – Paris.
- BCIR – Buletinul Comisiunii istorice a României.
- BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București.
- BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București.
- Belleten. Türk Tarih Kurumu – Belleten. Türk Tarih Kurumu, Ankara, Turkey.
- CA – Cercetări arheologice. Muzeul Național de Istorie a României, București.
- CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România.
- CCDJ – Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, Călarăși.
- Dacia – Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie (1924-1947), București.
- Dacia N.S. – Dacia. Revue d’Archéologie et d’Histoire Ancienne, Nouvelle Série, București (1957-).
- DID 2 – R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei, II, Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968.
- DID 3 – I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei, vol. III, Bizantini, Români și Bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971.
- Dinogetia I – Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia, I, Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța-Garvăn*, București, 1967.

IJMES – International Journal of Middle East Studies, Cambridge.

Istro-Pontica – *Istro-Pontica. Muzeul Tulcean la a 50-a aniversare (1950-2000). Omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate (1955-2000)*, eds. Mihaela Iacob, E. Oberländer-Târnoveanu, F. Topoleanu, Tulcea, 2000.

Istros – Revista „Istros”, Muzeul Brăilei „Carol I”, Brăila.

ISSEE – Institutul de Studii Sud-Est Europene, București.

IstMitt – Istanbuler Mitteilungen, Deutsches Archäologisches Institut, Istanbul.

Materiale – Materiale și Cercetări Arheologice (1953-1993), București.

Materiale S.N. – Materiale și Cercetări. Arheologice. Serie Nouă (1999-), București.

MN – Muzeul Național. Muzeul Național de Istorie a României, București.

Muqarnas – Muqarnas. An Annual on the Visual Cultures of the Islamic World. Leiden.

MDGR II – Marele Dicționar Geografic al României, Vol, II, București, 1899.

MDGR III – Marele Dicționar Geografic al României, Vol. III, București, 1900.

MSSI – Memoriile Secției de Științe Istorice. Academia Română, București.

Peuce – Peuce. Studii și Cercetări de Istorie și Arheologie, Tulcea.

Pontica – Pontica, Muzeul de Istorie și Arheologie, Constanța.

RA – Revista Arhivelor, București.

RdI – Revista de Istorie, București.

REI – Revue des Études Islamiques, Paris.

RÉSEE – Revue des Études Sud-Est Européennes, București.

RHSEE – Revue Historique Sud-Est Européennes, București.

RI – Revista Istorică, București.

RRH – Revue Roumaine d’Histoire, București.

RIM – Revista de Istorie Militară, București.

SAI – Studii și Articole de Istorie București.

SAO – Studia et Acta Orientalia, Bucarest.

Sargeția – Acta Musei Devensis, Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva

SCIV(A) – Studii de Istorie Veche (și Arheologie), București, 1950-1974 (1974-).

SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București.

SISEE – Studii Istorice Sud-Est Europene.

SMIM – Studii și Materiale de Istorie Medie, București.

SOF – Südost-Forschungen, München, 1936 - .

Studii – Studii. Revista de istorie, București.

TR – Transylvanian Review.

TOCS – Transactions of the Oriental Ceramic Society, London.

CARTOGRAFIA CETĂȚILOR MEDIEVALE DISPĂRUTE DIN DOBROGEA

PROIECT CO-FINANȚAT DE:

Administrația
Fondului
cultural
național

ISBN: 978-606-775-387-5

ASOCIAȚIA
PRO
NOVIODUNUM

in parteneriat cu

ICEM
INSTITUTUL DE CERCETĂRI ECO-MUZEALE
GAVRILĂ SIMION TULCEA

Proiect co-finanțat de Administrația Fondului Cultural Național